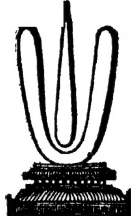

Tel. 1080
Cal. 40489
1988

శ్రీ శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రపరకాలగురుభిరేతానత్వవ్యస్తం ప్రణితానాం

—* ప్రబంధానాం నామాని *

—చంపూప్రబంధాః—

- ౧ శ్రీపరకాలగురువిజయః
- ౨ ఉత్తరపరకాలగురువిజయః
- ౩ రామేశ్వరవిజయః
- ౪ రఘునాథవిజయః
- ౫ శ్రీనివాసవిలాసః
- ౬ రంగరాజవిలాసః
- ౭ నృసింహవిలాసః
- ౮ కార్తికొత్పదదీపికా
- ౯ కళ్యాణోపమాలికా

—*లఘుప్రబంధాః*

- ౧౦ ప్రపన్నానందస్తవః
- ౧౧ ప్రపన్నామృతస్తవః
- ౧౨ ప్రపన్నమకరందస్తవః
- ౧౩ శ్రీరామవేదపాదస్తవః
- ౧౪ శ్రీనివాసవేదపాదస్తవః
- ౧౫ దేశికేంద్రవేదపాదస్తవః
- ౧౬ ఆచార్యవేదపాదస్తవః
- ౧౭ నవరత్నహారస్తవః
- ౧౮ మపెటాహతిస్తుతిః
- ౧౯ శ్రీరామసుప్రభాతం
- ౨౦ శ్రీహయగ్రీవసుప్రభాతం
- ౨౧ శ్రీగోపాలసుప్రభాతం
- ౨౨ శ్రీరంగనాథసుప్రభాతం
- ౨౩ సూర్యదండకం
- ౨౪ ఆచార్యగద్యం
- ౨౫ అలంకారమాలికా
- ౨౬ మేఘమాలా
- ౨౭ సమయామృతం
- ౨౮ మూర్త్యోపరాగదర్పణం

- ౨౯ రాజవంశరత్నాకరః
 - ౩౦ కల్యాణగీతమంజరీ
 - ౩౧ ఉత్తరరంగమాహాత్మ్యం
 - ౩౨ మదనగోపాలమాహాత్మ్యం
 - ౩౩ శ్రీరామాయణవైభవం
- *రూపకాణి*
- ౩౪ సుభద్రాపరిణయః సమగ్రాక్ష
 - ౩౫ విక్రాంతరాఘవం నామవ్యా
 - యోగసాస్యంగః
 - ౩౬ ఉత్తపాండవం నామప్రేక్షణికం
- *వాక్యగ్రంథాః*
- ౩౭ శ్రీలక్ష్మీసహస్రవ్యాఖ్యానరత్నప్ర
 - కాశికా
 - ౩౮ శ్రీహంససదైశవ్యాఖ్యానసాసాదిని
 - ౩౯ ఆచార్యవేదపాదస్తవవ్యాఖ్యా
 - ౪౦ నవరత్నహారస్తవవ్యాఖ్యా
 - ౪౧ కావ్యోత్కర్షరత్నా
 - ౪౨ సరస్వతిఃపూర్ణధనం-సరస్వతీపూ
 - జాచిషయం
 - ౪౩ శ్రీజయతీపౌరావసర్యనిర్ణయః
 - ౪౪ శిష్టసిద్ధాంతపద్ధతి రామశీర్షి
 - ర్ణయః
 - ౪౫ హుద్రాశీర్షిర్ణయః
 - ౪౬ కర్తృకృమనిర్ణయః
 - ౪౭ సవయంవ్యక్తపత్తిష్టానిర్ణయః
 - ౪౮ అధికమాసాత్సవనిర్ణయః
 - ౪౯ సౌదరకన్యాద్యయవివాహనిర్ణయః
 - ౫౦ అతిక్రాంతశ్రాద్ధకాలనిర్ణయః
 - ౫౧ వివాహకాలనిర్ణయః

{ ఏతావంతోగ్రంథా శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రపరకాలైః । }
{ గురుభిరధునాపఞ్చితా అగ్రే కతివా ప్రణేష్యంతే ॥ }

శ్రీః

శ్రీహయవదనలక్ష్మీనారాయణా విజయేతేతమామ్-

శ్రీమన్నిగమాంత మహాదేశికాయనమః

శ్రీమత్కవితార్కికసింహేత్వాది బిరుదాంకితైః శ్రీమన్ని

గమాంతమహాదేశికైః ప్రణీతం

సకలశాస్త్రార్థగుంభన గంభీరమధురతరం

—*శ్రీహంససందేశాఖ్యంమహాకావ్యరత్నం*

శ్రీమదేవమార్గప్రతిష్ఠాపనాచార్య సర్వతంత్రస్వతంత్రా

భయవేదాంతాచార్యేత్వాద్యనేక బిరుదాంకితైః

శ్రీమద్బ్రహ్మతంత్రపరకాలసంయమింద్ర మహాస్థాన

మూర్ధాభిషిక్తైః

శ్రీమ న్మహీశూర రాజధానీ మధ్యవిద్యోతమాన సర్వతాభ

ద్య దివ్యరత్నసింహాసనాధీశ్వర శ్రీమద్రాజాధిరాజేత్వా

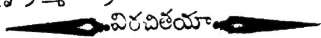
ది బిరుదాంకితశ్రీమచ్చమరాజేంద్రసంతతినంతత దేశికైః

నిర్గుణ వినిర్మితానేకరుచిరమాప్తభాషాప్రిబంధైః

సర్వతంత్రార్థసందర్భగర్భితానేక వ్యాఖ్యానరచన

విఖ్యాపిత వైమవ్యవైభవైః

శ్రీశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రపరకాలసంయమి సార్వభౌమైః

అతిప్రౌఢలలిత మధురసందర్భ గంభీరతయా శ్రీదేశికశ్రీ

సూక్త్యనురూపయా-సర్వసంప్రదాయశుద్ధయా-రసాన్వా

దినాభ్యయావ్యాఖ్యయాసాకం- తన్నియమనానుసారేణ

శ్రీమత్కర్ణాటదేశాధీశ శ్రీమచ్చమరాజేంద్రాశ్రితేన

ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యగార్యేణ

మహీశూరపురీ మధ్యవిద్యోతమానాయాం విద్యాతరంగి

ణ్యాఖ్యానాయాం స్వీయముద్రాక్షరశాలాయాం నందనాబ్జ

కార్తకశుక్లదశమ్యాంముద్రాపితంవిజయతేతమామ్

ఇదానీమేతన్మూల్యం సార్ధరూప్యదవ్యయమ్.

శ్రీహయగ్రీవానమః.

శ్రీశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతంత్రపరకాలమహాదేశికైః
శ్రీమచ్చారాజేంద్రసాగ్వభౌమవిషయే ప్రణీతా

ఆశీర్వాదరత్నమాలికా

పరకాలసంయమింద్రైశ్చిరకాలారాధనామపాత్రవతిః హయవద
నస్యకటాక్షాశ్చియమభివుష్ణస్తు చామభూపమణేః॥౧॥ పౌమా
త్యుజ్జ్వలవజ్రహాకికమణిస్త్రామాఘసింహాసనస్థేమాఖణ్ణులవైభ
వాతిశయత శ్రీమాననీయోమహాః । సీమాతీతగభీరతోఽస్సుగ
ణసోమానవయాభేస్సుధా ధామాచామనృపాలవీషజగతాం ష్ట
మాయజేజీయతామ్॥౨॥ కన్యాభిస్త్రిభిశ్చతనుజైర్ధన్యా
త్తభిర్జాయయా సంరాజ్ఞానైశ్చలభూమిపాలమకుటీ సంరాధ్య
మానశ్శియా । చామత్తాపతిరాత్తనాఽస్త్రమభహాశ్రీమత్రో
ఽయంమహీమప్తైశ్చైవ సమేధితోఽవతుదిశా స్వప్తాసుదీవ్య
ద్యశాః ॥ 3 ॥ సహజానిస్సహరాష్ట్రస్సహపరివారశ్చచామ
భూపాలః । సితకరఞ్చపక్షత్రైశ్చత్రైశ్చపౌత్రైశ్చసర్వతాంసు
చిరమ్॥౪॥ మనావీభిర్నిబద్ధం మహత్తరంధర్తసేతుమనిరుద్ధమ్ ।
అశిథిలయన్నిహజయతాజ్జగతాంక్షేమాయచామరాజేంద్రః ॥ ౫॥
కస్యచిదవ్యనియోజ్యం సకలమహీపాలమణిమకుటయోజ్యమ్ ।
పగ్ధితతరసుగుణపూజ్యం ప్రవర్గతాంచామభూపసామ్రాజ్యమ్
॥౬॥ కుసుమశలనరూపం చామభూపన్యరూపంసితకరసుకుమా
రా రత్నరమ్యాకుమారాః । విభవమముముదారం పశ్యతాం
దృష్టిదాపానభవతుపరమిత్యాశాస్త్రపౌఽముష్యభద్రమ్॥ ౭ ॥
కర్ణాటక్షితిపాలశేఖరమహాసామ్రాజ్యధౌరంధరీ విభాజిష్టయ
శావిశాభితదిశాధీశాలయప్రాజ్ఞః । భూయాచ్చామనృపాలశే
ఖరమణైరానన్దసంవర్ధనః దీర్ఘాయుర్యవరాజశబ్దమధురశ్శ్రీకృ
ష్ణభూమీపతిః ॥ ౮ ॥ సత్కవికులనుతిపాత్రం సత్సదయాచా
నముఖగుణవతిత్రమ్ । హయవదనకృపాపాత్రంసమేధతాంచామ
భూమిపతిగోత్రమ్ ॥ ౯॥ కృవయాహయవదనస్య శ్రీకృష్ణబ్ర
హ్మతంత్రపరకాలీయా । అధికృతచామనృపాఽసామాశీర్వాదరత్న
మాలికానఫలాఽస్తు ॥ ౧౦॥

శుభమస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

శ్రీ హయవదనలక్ష్మీనారాయణాభ్యంసమోనమః

శ్రీ శ్రీనివాస పరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీరఘునందనపరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీమన్నిగమాన్త మహాదేశికాయనమః

శ్రీమాన్వేంకటాచార్యకవితారీకకేశరీ ।

వేదాంతాచార్యవర్మమేసంనిధతాంసదాహృది ॥

రసాస్వాదినాభ్యున్యాయాభ్యున్యసహిత శ్రీహంససందేశారమ్భః

శ్రీ శ్రీనివాసదేశికేష్టగ్రంథనాథబ్రహ్మతన్త్రపరకాలమహాదేశికభాష్యసమోనమః

(వరగుణమణిగణభరితంస్ఫురతుతరాంమనసిమమశుభదచరితమ్ । ఉరగ
వరధరణిధరపతిపరిచుమ్మిరమాకుటుమ్మితద్భ్రహ్మ ॥ ౧ ॥ మునిజనమానసహం
సంనామాహంసం రమాబ్జిసిహంసమ్ । కలయేవర్షియాంసంతురగం తంసం
తతంమహియాంసమ్ ॥ ౨ ॥ భజతాంకిమపివిధానం జగతామేషాంభవాప్యయ
నిదానమ్ । లసతాచ్చియందదానం లక్ష్మీనారాయణాభిధనిధానమ్ ॥ ౩ ॥
హంసాన్వయావతంసం పరంపుమాంసంశ్రయేపరియాంసమ్ । సంసారభారహిం
సాసంసాదననిపుణగుణగరియాంసమ్ ॥ ౪ ॥ లగతుహృదివిమతమూర్ఖితజగదగ
దంకారసుగుణగణమనఘమ్ । నిగమాన్తదేశికాభ్యున్యగుణితయతిపతిమతం ప
రందేవమ్ ॥ ౫ ॥ ఆచార్యకౌపయికసర్వగుణైకధామధామాద్భుతం కిమపిమే
హృదయేఽస్తునామ్ । శ్రీబ్రహ్మతన్త్రకలివైరిపదావతంస శ్రీవాసనామగతసీమ
మహార్థభూమ్ ॥ ౬ ॥ శ్రీబ్రహ్మతన్త్రపరకాలపదాఞ్చల శ్రీశ్రీదేశికేష్టగు
రువర్యమహార్థరత్నమ్ । చిత్తాబ్జసీమనిచిగంమమసంనిధతాం యత్తాదృశింప్ర

విదధాతిసమ్మద్ధిమత్తామ్ || ౭ || అనవద్యనిఖలవిద్యావిహరణశరణంవృణోమహే
 శరణమ్ | గురుమిహజగదాభరణం రక్షేన్ద్రబ్రహ్మతస్త్రైకలిహరణమ్ || ౮ || రక్షే
 ద్ద్రబ్రహ్మతస్త్రైకమగురుకృపయా శ్రీమహీశ్వరనాథ శ్రీమచ్చామేన్ద్రభూమి
 పతికులగురుతాంప్రాప్తవాణ్మాకమాన్యామ్ | శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతస్త్రైదిమపద క
 విజిత్సంయమీకావ్యరత్నం వ్యాఖ్యాత్యామ్నాయచూడా గురువరచితం హం
 ససందేశనామ్ || ౯ || వక్తాశ్రీనిగమాన్తదేశికమణిర్మైతాతుసీతాపతిఃపాగ్ధా
 న్యాదిహవిప్రలమ్భమధురశ్శృంగారనామారసఃసందేశోవిషయోఽస్యతస్యచఫ
 లం సీతాసమాశ్వాసనం వ్యాఖ్యాయంతదిదంచిరాదువనతంభాగ్యంకియత్సాన్యన్త
 మ || ౧౦ || కావ్యహంకోమలధీర్గభీరహృదయా కావ్యచార్య సూక్తిశ్చసావ్యా
 ఖ్యాకౌశలచాపలం మమకథం స్యావ్యాసతాంపెశలమ్ | యద్యప్యేవమథాపి
 సాహసవశాత్తత్రప్రవృత్తౌఽభవంయతోఽయంకృపయైవ దేశికమణేస్సాఫల్య
 మావద్యతామ్ || ౧౧ || ఆచార్యసూక్తివృత్తిషక్లభూమ్నావ్యాఖ్యామదీయానననీర
 సాఽపి | తత్పదపద్మవృత్తిషక్లభూమ్నామాన్యాభవేద్ధూరుమయీవపాదూః ||
 ౧౨ || అనపేక్షితవిస్తీర్ణా మపేక్షితార్థైఽపినాతిసంకుచితామ్ | వ్యాఖ్యాన
 విదద్భావయమపితుయథోచితమిమాంసిబద్ధీమః || ౧౩ || యజ్జల్పతిసదసద్వా
 వ్యాఖ్యాతృత్వప్రథామసాక్షాత్ | సోధవ్యంతత్సర్వంసదయైరావ్యఖ్యాయగృ
 రవాత్సద్భిః || ౧౪ ||

... ..

{ మూలమ్ || వంశజాతస్సవితురనఘే మానయన్తానువత్యం దేవశ్శిఖ్యే }
 { మాన్జనకతనయా నేషణేజాగరూకః | ప్రత్యాయా లై పవనతనయే }
 { నిశ్చితార్థస్సకామికల్పకారాంకథమపినిశామావిభాతంవిషేషే || }

అథ భగవాన్ శ్రీకవితాలింకసింహస్సర్వతస్త్రైకతస్త్రై శ్రీమద్యే
 జగదనాథార్యనామా వేదాన్తదేశికమణిః “అభిప్రీయాణికావ్యావిశ్వాఽఽ
 చక్షాణోఽర్థుతి || అదోషంసగుణంకావ్యమలంకారైరలంకృతమ్ | రసాన్వితంక
 విఃకుర్వసీర్తింప్రీతించ విస్తతి” త్యాదిశృతిస్తృతిభిః “కావ్యంయశోఽన్ధకృతే
 వ్యవహరవిదేశిజేతరక్షతయే” ఇత్యాద్యాలంకారికవాక్తేయశ్చ కావ్యస్యసర్వ
 విధశ్రేయస్సాగదనతాం నిర్ధారయన్ “తంధీరాసఃకవయఃకున్నయన్తి-సప్తరా
 పయాపవిభవ గుణకర్తాః శార్దూభిః | వ్యాచక్షితనిబద్ధీయాదృఘాణయాద్విలి

ఖత్వైతే” ఇతి సతాగ్రస్యైకరస్యతావిధాయక విశేషవచనదర్శనైః “కా
 వ్యాలాపాంశ్చవర్జయే” దితి సామాన్యనిషేధస్యా సతాగ్రవ్యవిషయతాంచ ని
 శ్చిన్వే “వయస్యకర్తృణోఽర్థస్య తుతస్యాభిజనస్యచ । వేషవాగ్వృత్తిసారూ
 ప్యమాచరన్వచరెదహే” త్యుక్తరీత్యా “అన్యమిన్ద్రాంకరిష్యామి లాకోవాస్యాద
 నిన్ద్రక” ఇత్యుక్తప్రకార ప్రతిజ్ఞాపూర్వక చతుర్ముఖసర్గవిలక్షణ భువనాంతర
 సర్జనవిలక్షణ తపోధనధురీణాభిజనజననానురూపాం వృత్తిమాచరణ చిరంత
 నా నేకవిద్యతు-వినివహప్రణీత పరిబంధవిలక్షణాన్నిర్తిమాణా బహుసంక్ర
 ణ్ణాం స్తత్రచసకలకవికులావతంస కాళిదాసమహాకవిప్రణీతస్య కల్పితేతి వృ
 త్తనాయకస్య మేఘసందేశస్యప్రతిదన్వీవతయా కల్పితత్వేఽపీతివృత్తస్య “నా
 కత్వంపారిహస్యంవాస్తాభంహేళనమేవవా ॥ వైకుణ్ఠనామగ్రహణ మశేషాఘ
 హరంవిదుః ॥ సవాగ్విసర్గోజనతాఘవిప్లవాయస్సిన్పృతిక్లాకమబద్ధవత్సపి ॥
 నామాన్యనస్తస్యయశోఽజీతాని యచ్ఛృణోన్విగ్రాహయన్విగృహిన్విసాధవ” ఇత్యా
 ద్యుక్తప్రక్రియాయా నిఖిలదురిత నిశ్శేషనివర్తన పూర్వకనిశ్శ్రేయసపర్యంత స
 ర్వవిభక్తేయోవిధాన నిదానతయా భగవద్విషయత్వమేవ వరమితి పాగ్రచేతసా
 ది మహాకవిమూర్ధన్య ప్రణీతప్రబంధ పరిమళితవైభవం భగవంతంశ్రీజానకేజానిమే
 వాధిక్యత్యహంససందేశనామ భవ్యం మహాకావ్య మారభమాణో నిరంతరాయ
 శ్రీకాంతానుచింతన సంతత సమధిగతాంతరాయ విరహోఽపి వ్యాఖ్యాతృశ్శ్రేష్ఠా
 తాం వ్యాఖ్యానాధ్యయన ప్రచయగమనార్థం “మక్లశాదీనిమక్లశమధ్యానీ”
 త్యాది భగవద్భాష్యకారవచనం “ఆశీర్వాహస్త్రియావస్తునిర్దేశోవాఽపితస్తు
 ఖ” మిత్యాశీరాద్యన్యతమస్యప్రబంధ ముఖిలక్షణత్వ ప్రతిపాదక మాచార్య ద.
 ణ్డివాక్యమపి ప్రమాణయన్పవనతనయ ముఖపవన విదితజనకనన్దినీవృత్తాంతస్య
 తస్యేవ శ్రీమతారఘునన్దనస్య ప్రాణప్రియాసమాగమాత్సుక్య మధురావస్థా
 నరూపం వస్తునిర్దితస్తజ్జళమాచరతి * పంశఇతి * శ్రీరస్యాస్తీతి శ్రీమా-నిత్య
 యోగేమతుమ్ ॥ యదాహుః ॥ “భూమనిద్వాప్రశంసాసు నిత్యయోగేఽతిశా
 యనే । సంసర్గైస్త్రీవివక్షాయాంభవన్తిమతుబాదయ” ఇతి, సః సర్వకారణత్వే
 న సర్వేశ్వరత్వేనచ నిఖిలనిగమాంతప్రసిద్ధఇత్యర్థః- అతఏవనాన్యయద్యవృత్తాపె
 త్తా ॥ తదుక్తం కావ్యప్రకాశే “ప్రకాశంతప్రసిద్ధార్థ విషయస్తద్భట్తో యచ్ఛ

భ్రోహదానంనాపెక్షత" ఇతి । దేవః సారాయణ ఇత్యర్థః । క్రీడాధికాద్భివ్యు
తేర్నిషన్నోఽయంశబ్దః-దేవశ్చక్రిమానిత్యాభ్యాం పదాభ్యాం "భవాన్నా
రాయణోదేవశ్చక్రిమాంశ్చక్రాయథోహరి" రితి యద్భకాణ్డే బ్రహ్మస్తుతాశు
క్తం పదద్వయం ప్రత్యభిజ్ఞాపితం । వక్ష్యమాణసీతావిశ్లేషదీనత్వాదికం సర్వ
మపి లీలామాత్రమితిచ వ్యజ్ఞతమ్ । మనోరపత్యంపుమాన్తానుషః " మనోర్జ్ఞా
తావశ్యతౌమకృ " తి జాతావపత్యేఽర్థేఅజ్ఞియగాగమః " తద్ధితేష
చామాదే " రిత్యాదేరచో వృద్ధిః । తస్యభావః మానుషత్వం తత్ మా
నయో పూజయో " మానపూజాయాం " అస్తాచ్చౌరాదికాచ ఛతా
"తేన గర్ధర్యయితాణాం దేవదానవ రక్షసామ్ । అవధోఽస్త్రితివాగు
క్తాతథేత్యుక్తంచ తస్త్వయా ॥ సాకీర్తయదసజ్జానాత్తదగ్రితోమానుషాంస్తదా "
ఇత్యుక్తరిత్యా దశక్రీవాయన్తానుష్యకమవాజానా త్తదేవ"త్వాం నియోత్యా
మహేవిష్టో లోకానాంహితకావ్యయా । రాజ్ఞోదశరథస్యత్వ మయోధ్యాధి
వతేఃప్రభోః ॥ ధర్మజ్ఞస్యవదాన్యస్య మహర్షినమతేజసః । తస్యభార్యాసు
తస్యమహీశ్రీకీర్త్యుపమానుచ । విష్టోపుత్రవమాగచ్ఛకృత్వాఽఽత్తానంచతు
ర్విధమ్ । తత్రత్వంమానుషోభూత్వా ప్రవృద్ధంలొకకణ్ఠకమ్ । అవధ్యంబైవతైర్వి
ష్టోసమరైహిరావణ" మిత్యాది త్రిదశస్పార్ధనానుగుణం " పతన్యమిమా
నుషేలొకే పాలయో పృథివీమిమా " మితిసరదానపూర్వకం సంభావయన్ని
తిభావః । అవిద్యమానం అఘండురితాదిదోషోయస్య స తథోక్తః"అనెకమస్య
పదార్థ"ఇతిసమాసే"సలూపొనజ"ఇతిసలూపే "సజ్ఞోఽస్త్యర్థానాంవోత్తర
పదలోప"ఇతివిద్యమానశబ్దలూపఃతతానుట్"అంహోదుఃఖవ్యసనెష్వపు"మి
త్యమరః । సవిత్కుభానోః, వంశే అస్వయే " సైమాత్రయ్యేవ విద్యాతపశీ"
త్యాది శ్మృతత్రయీ మయమూర్తినవిత్సంబద్ధితయా వంశస్యానఘత్వమితి భా
వః । వంశస్యానఘత్వ విశేషణేన " ఆదివంశవిశుద్ధానాం రాజ్ఞాం పరమధర్మ
ణామ్ । ఇత్యాదుకులజాతానాం వీరాణాం సత్యవాదినా " మితి బాలకాణ్డో
క్తరిత్యా " ఇదంవోయాజ్ఞానా ముదితముదితం యత్రులమథూ " దిత్యనన్య
రాఘవోక్తరిత్యా చోద్ధితాదితత్వం ద్యోతితమ్ । లెనచ భగవదవతారార్హత్వ
మత్యం వ్యజ్ఞతమ్ । అత్రవినోద్యలై బాలకాణ్డే । " ఏనందత్వానరందేవోదే

వానాం విష్ణురాత్నవాః । మానుషే చిన్తయామాస జన్తభూమిమథాత్తనః ॥
 తతఃపద్మలశాక్షఃకృత్యానం చతుర్విధమ్ । పితరంరోచయామాస త
 దాదశరథంనృప ॥ మితి । కెచిత్తు “సవితుర్వంశస్యానఘత్వంరామావతారా”
 దితి వ్యాచక్షతే । తదస్వరసం ॥ భగవదవతారయోగ్యతాప్రయోజకైనఘత్వే
 తదవతారశేతుకత్వ వర్జనస్యాయుక్తత్వాల్-జాతఃఅవత్కర్మః, సదేవోమానుష
 త్వంమానయః జాతఇత్యనెన “అజాయమానో బహుధావిజాయతే, ఇచ్ఛాగృ
 హీతాభిమతౌరుదేహ ॥ ఇత్యాద్యుక్తరీత్యానవతారోన్మేష్యానిబద్ధనఏవ స
 తుకర్తృ నిమిత్తకఇతి ద్యోత్యతే అత్ర “సహిదేవైరుద్యేన్య రావణస్యపథా
 ర్థిభిః । అర్థితామానుషేలాకే జణ్డేవిష్ణుస్సనాతన ॥ ఇత్యేతదవ్యనుసంధేయమ్ ॥
 కెచిత్తు । సవితుర్వంశే జాతామానుషత్వం మానయన్నితి యోజయితా “మాన
 యః బహుమన్యమానః । అనేన “ఆత్మానం మానుషంమన్య ॥ ఇతివచనం
 స్తారిత”మితి వ్యాచక్షతే ॥ దేవశ్శ్రీమానిత్యాభ్యాంశరణ్యత్వోపయికంపరత్వం-
 మానుషత్వం మానయన్నిత్యనెన సౌలభ్యంచ దర్శితమ్ । పరత్వేనైవ్య సులభా
 నాం సుమేరుప్రభృతీనాం సౌలభ్యేనైవ్యనిష్ఠానాం లాప్తాదీనాంచానుపాదేయ
 త్వాదుభే అప్యవశ్యాపెక్షితే । ఏలేహ్యశ్రిత రక్షణోపయక్తేషుగుణైషుమూర్ధ
 న్యోగుణౌ ॥ జనకతనయాయాః “రాఘవత్వేనభవత్సితే” త్యుక్తప్రకార
 ణసీతాత్వేనావత్కర్తార్యాశ్శ్రియఇత్యర్థః । అన్వేషణగవేషణ, అనుపూర్వకా
 దేషలేర్భావేల్యుక్త “అన్వేషణాచగవేషణ ॥ త్యమరః । యాతుధానాధినా
 ణేన తస్యాంప్రముషితాయా మితిభావః । జాగరూకః నిర్నిద్రః । బద్ధాదర ఇ
 తియావత్ “జాగరూక ॥ ఇతి సూత్రేణ జాగరూక ర్తర్యాకప్రత్యయౌ ని
 హితః “జాగరూకోజాగరితే ॥ త్యమరః । జనకశబ్దేన “జనకోహవైదే
 హ ఆసాంచక ॥ ఇతి శ్మృతి ప్రత్యభిజ్ఞాపకేన తస్య బ్రహ్మవిదగోసరతాం
 ద్యోతయతా సీతాయా విశుద్ధాభిజనజనితత్వం వ్యజ్ఞేతమ్ । తేన “అచిన్త్యానస్య
 ప్రమేయాని కులానినరపుజ్గవ । ఇక్షువీకూణాంవిదేహానాం నైహాంతుల్యానై
 స్త్రికశ్చనే ॥ త్యాద్యుక్తరీత్యా అన్యోన్యసదృశవంశోదితతయా “తుల్యాభిజ
 నలక్షణా ॥ మిత్యుక్తపరస్పరాభిజనాద్యానురూప్యం ద్యోతితమ్ ॥ తేనచ
 “యదిరామస్సముద్రాన్తాం మేదిగింపరివర్తయేత్ । అస్యాఃకృతేజగచ్ఛాపి

య క్తమిత్వేవమేవతి " రిత్వ క్తరిత్యా రామస్య తదధై జగదధరోత్తరీకరూ
 స్యాపి య క్తత్వే తదన్వేషణైకాగ్రత్వం కిమాప్యర్థమితి ద్యోత్యతే || పవనత
 నయే హనుమతి ప్రత్యాయాతే లజ్జాముపెత్తోపలభ్య సీతాప్రవృత్తిం
 ప్రత్యాప్నోతే సతిత్వర్థః । అనైవ " మారుతస్యారసః పుత్రాగమనెచాపితత్వమ్"
 ఇత్యుక్తరిత్యా మారుతస్యేవాస్యాపిగతిశ్చేద్యుక్త్యం " వాయుర్యదైకోభువనంప్ర
 విష్టః, వాయుస్సర్వత్ర గామహా" ఇత్యాద్యుక్తరిత్యా దుర్గతమేఽపి ప్రదేశే
 ప్రవేశక్షమత్వం ద్యోతయతాలజ్జాస్త ర్నిరుద్ధజనకతనయాన్వేషణజాగరూ
 కతాకూలంకషతే ద్యోతితే- అత్ర "ఉత్పతన్నిపతంశ్చాపి తిష్ఠన్గచ్ఛన్మునఃపు
 నః । అపావృణ్వంశ్చ దావరాలీ కవాటాన్యవఘాటయ" || ప్రవిశన్నిష్పవతం
 శ్చాపి ప్రపతన్ముత్పతన్ముపి । సర్వమప్యవకాశంచ విదచారమహాకపిః || చతు
 ర్భుజమూత్రాఽపినావకాశస్సవిద్యతే । రామతాన్తఃపురే తస్మిన్యంకపిర్ను జ
 గామసః || ప్రాకారాన్తరభ్యాశ్చ వేదికాశ్చైత్యసంశ్చయాః । శ్వభ్రాశ్చ
 పుషారిణ్యశ్చ సర్వం తేనావలాకిత" మిత్యాదికం స్తర్తవ్యమ్ । అతపితత్కీ
 ప్రత్యాయాతే సతి, నిశ్చితః నిర్ణీతః, అర్థః సీతాప్రత్యానయనార్థకర్తవ్యవిషయో
 దేన స తథోక్తః " అర్థః ప్రకారే విషయేవ్యవహారే ప్రయోజన" ఇతిరత్న
 మాలా । అతపిత, కామీ, సీతావిషయోఽతిశయితకామః అతిశాయనైమత్పర్థీయ
 ఇనిః, యద్యపి " సకామినందీనమదీనసత్వ" ఇత్యాద్యుక్తైః హనుమత్ప్ర
 త్యాగమనారూపర్యమపి కామిత్వం సిద్ధమేవ । తథాపి " క్రీయసీ ప్రవృత్త్యుపల
 మ్బేన తల్లాభస్య ప్రత్యాసన్నతయాభావనాత్పవకామోఽతిభూమింగతఇతి
 ప్రకృతేతదుక్తిరితిధ్యేయమ్ । అనుభూయతేహి సరైర్వరప్యభీష్పిత వస్తులాభదపీ
 యసి కిందిస్తద్దరోఽప్యభిలాషస్తస్మిన్నైవనెదీయసి "ఆయాతేదయితేమనోరథశ
 తైర్నిత్యావకథంచిద్ధివే" త్యుక్తరిత్యా కార్యవశాత్ప్రతివ్రతమః । కామిత్యనైవ
 రామస్యసీతైకచిత్తనవ్యాసక్లిత్వం ద్యోతితమ్ । యథోచ్యతే హనుమతా ।
 " నిత్యంధ్యానపరౌరామో నిత్యంశోకపరాయణః । నాన్యచ్ఛిస్తయతేకించి త్స
 తుకామవశంగత" ఇతి-అనెనైవ సీతావిషయకకామౌతిశయసూచకేన తస్యా
 అత్యంతప్రీయత్వమపి ధ్వనితం తదపున్యతే తేనైవ । "ఇయంసాయత్కృతేరా
 మ శ్చతుర్భుజపరితవ్యతే । కారుణ్యనాన్మశంస్యేన శోకేనమదనైవచ || స్త్రీప్ర

ఐష్ట్యేతికారుణ్యోదాశ్రిత్యాన్యశంస్యతః । పక్షినష్టైతికోకెనప్రీయేతి మదనెన
 చె"తి- కల్పస్సంవర్తః "సంవర్తః ప్రళయఃకల్ప " ఇత్యమరః । తస్యాకారణ
 వాకారోయస్యాస్తాం తథోక్తాం ప్రళయసమయవత్స్వదుస్సహమితిభావః॥య
 దాప్తి ॥ కల్పాదేవయుగసహస్రాత్తక్బ్రాహ్మదినమ్ " దేవేయగసహస్రే
 దేవే బ్రాహ్మకల్పౌతుతాన్యథా " మిత్యమరః । "కల్పశ్చాస్త్రేవిధామానే
 సంవర్తేబ్రహ్మణోదిన " ఇతికోశాస్తరంబ । తదాకారాంతత్వద్భవీ " త్మృతి
 యుగాయతేత్వామవశ్యతా " మిత్యాద్యక్రత్యాసుదుస్సహ విశ్లేషబేదనాతి
 భూమ్నఃకలితరాంద్రాఘీయసీమితిభావః । తదేతదుక్తమరణ్యకాణై రామద
 ద్యైజైవ " జ్ఞాతిపక్షవిహీనస్య రాజపుత్రీమవశ్యతః । మన్యేద్ధిర్భాధవిన్యన్తి
 రాత్రయోమమజాగ్రత " ఇతి । యదాప్తి । ఉపలభ్యాయాం ప్రియసీవృత్తా
 "కదానురాక్షసేద్ద్యస్య నిధాయోరసిసాయకాః । సీతాం ప్రత్యాహరిష్యామి
 శోకముత్సృజ్యమానసమ్ ॥ కదానుఖలుమాంసాధ్వీ సీతాసురసుతోపమా । సో
 త్కాణ్డకాణ్డమాలమ్బ్య మోక్ష్యత్యానన్దజంవయః ॥ కదాశోకమిమంఘారం
 మైథిలీవిప్రయోగజమ్ । సహసావిప్రమోక్ష్యామి వాసశ్శుక్లేతరంయథా" త్వ
 క్తాత్సుక్యాతిరేకేణ త్రింశద్భటకాత్తికామపి కల్పకల్పతయా సంవృత్తామితిభా
 వః ॥ నిశాం హనూమదాగమనదినయామిసీమిత్యర్థః । ఆ విభాతాత్ ఆవిభా
 తమ్ ॥ "ఆఙ్కర్యాదావదన " ఇతి పఞ్చమీ । "ఆఙ్కర్యాదాభివిధ్యో " రి
 త్యప్యయాభావే "నాప్యయాభావాదతోఽమృతపఞ్చమ్యా" ఇత్యమాదేశః ।
 ప్రభాతపర్యన్తమిత్యర్థః ॥ విభాతశబ్దః ప్రభాతవాచీ "భృమరజవ విభాలేఖన్ద
 మన్తస్తుషార" మిత్యాదికాభిదాసాద్విప్రయోగాత్ । కథమపి మహతాప్రయ
 త్నై నెత్యర్థః " జ్ఞాతకేతువివక్షాయా మప్యదికథమప్యయమ్ । కథమాదిత
 థాఽప్యన్తం యత్తు గౌరవవాదయో " రితు్యత్పలమాలాయామ్ । విషేషో వి
 శేషేణ మర్చితవాః । సహ్యల్పీయసాసహనెనెదం రాత్రియావసంసుకరమితి
 భావః । "షహమర్షణ " అస్తాద్విపూర్వకాత్పరోక్షేలిప్తప్రథమపురుషైక వ
 చనమ్ " అతపకహల్మశ్చైనాదేశాదే ర్లిటీ " త్యేకాభ్యాసలూపా" " శ
 రినివిభ్యస్సేవ సితసయసేతుసహసుట్స్తుసప్తజ్ఞా" మితిపత్వమ్ । అత్రానకు
 త్వ రూపవంశవిశేషణస్యాక్రత్యా ఉదితాదితత్వభగవదవతారార్హత్వాభిసా

యగర్భతైవనపరికరాలచా-రః “ అలచా-రఃపరికరసాన్నిభిప్రాయేవిశేషణ”
 ఇతి లక్షణాత్ । దేవఇతి విశేష్యస్యాక్రరీత్యా సీతావిశ్లేషదీపిత్యాదేర్లితైకప్ర
 యోజనకత్వాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాచూ-రః । “ సాన్నిప్రాయేవిశేష్య
 తు భవేత్పరికరాచూ-ర” ఇతి లక్షణాత్ । పవనతనయ ప్రత్యాగమనస్య నిశ్చి
 తార్థతాం ప్రతిపేతుత్వాత్కా-వ్యలిజ్ఞం “ సమర్థనీయస్యార్థస్య కావ్యలిజ్ఞఃసమ
 ర్థన”మితి లక్షణాత్ ॥ నిశ్చితార్థత్వస్యాతిశయ తకామత్వంప్రతివిశేషణగత్యా
 పేతుత్వాత్పదార్థ పేతుక మన్యతా-వ్యలిజ్ఞమ్ ॥ కామిత్యస్య నిశా
 కల్పాకారత్వం ప్రతిపేతుత్వాదితగతా-వ్యలిజ్ఞమ్ । కల్పాకారామిత్యత్రదు
 స్సహత్వద్విర్భూతాద్విధిర్ధస్య ఇవాదివాచకస్య ఉపమానభూతాకారశబ్దస్యద్యలా
 పార్థర్థవాచకోపమానలుప్తోపమా ॥ అత్రధర్మవాచకయోగమ్యమానత్వాన్లుప్త
 త్వమ్ । ఉపమానస్యతువార్తికాల్ ॥ తథాహి ॥ “ స ప్రమ్యుపమానపూర్వపద
 స్య బహువ్రీహీరావద్య ఉత్తరపదలూపశ్చే” తివార్తికమ్ ॥ అస్యార్థః ॥ స
 ప్రమ్యస్తంతావదాస్తామ్ । ఉపమానంపూర్వపదం యస్యసమానస్య తస్యశబ్దా
 న్తరేణ బహువ్రీహిః ॥ పూర్వసమాసా నయవస్యోత్తరపదస్య లూపశ్చేతి ।
 ఏతేనేదం ఫలితమ్॥అత్రోపమానశబ్దేన ముఖ్యావమానభూతస్యకల్పాకారస్య
 శ్రయః కల్పాలక్ష్యతేఅతఏవ“ఉష్ట్రముఖమనముఖమస్యఉష్ట్రముఖ” ఇతి ప్ర
 కృతవార్తికోదాహరణభాష్యప్రతీకమాదాయ“ఆవయవధర్మైఃసముదాయస్య
 వ్యవదేశాదుష్ట్రస్యావమానతేత్వవమానపూర్వ ఉష్ట్రముఖశబ్ద” ఇతి క్షేయ
 తేనవివృతమ్ - తత్పూర్వపదస్య కల్పాకారఇత్వస్య సమానస్యోపమేయ
 వాచినా ఆకారశబ్దేన బహువ్రీహిః । కల్పాకారఇవ దుస్సహోద్యామీయానాన్వా
 ఆకారోయస్యైతి । తతఃపూర్వసమాసానయవస్యోత్తరపదస్యముఖ్యావమా
 నాకారశబ్దస్య లూపఇతితైవ ధర్మవాచకోపమానానాం లూపాత్త్రిలోపపతీన
 మాసగాసేయమితి ॥ ప్రథమకావ్యలిజ్ఞప్రభృతేస్తావత్పర్యంతమలంకారాణాం
 క్రమేణాక్షాణ్ణిభావసంకరః । పరికరపరికరాచూ-రయో రెవేషాంచ సంస్కృష్టిః,
 తకార మకారాదీనాం వ్యజ్ఞనానాం పునరుక్తేవ్యోత్తరసంప్రాసశ్శబ్దాలంకారః
 “ఏకద్విప్రభృతీనాంతువ్యజ్ఞనానాం యదాభవేత్ । పునరుక్తీసౌనావవృత్తస్య
 సుప్రాసఇష్యతే” ఇతి తల్లక్షణమ్ ॥ ఉక్తార్థాలంకారాణామస్యచ యథాయో

గమేకవాచకానుప్రవేశసంకరః । శబ్దార్థాలంకారయోరేకవాచకానుప్రవేశ
 ద్భావవిచారస్తవస్తత్ప్రణీతాయాం లక్ష్మీసహస్రరత్నప్రకాశికాయాం ద్విష్ట
 వ్యః ॥ కించ ॥ సవితురనఘేవంశేజాత, ఇత్యనేన కావ్యనైతుశ్శ్రీమతౌదాశర
 థైర్మహాకవీనత్వం సూచితమ్ “కులేమహతిసంఘాతిఃకులీనత్వ ముదాహృత,,
 మితి లక్షణాత్ ॥ అనైనైవ తేజస్విత్య శుచిత్యైవపి వ్యజ్ఞతే ॥ మానుషత్వంమా
 నయన్నిత్యనైనావికత్తనత్వం, వినీతత్వంచ, ద్యోతితమ్ । దెవశ్శ్రీమానిత్యనేన, మ
 హాభాగ్యవత్తావ్యజ్ఞతా “సర్వాతిశాయిభాగ్యత్వం మహాభాగ్యముదాహృత,,
 మితి లక్షణాత్ ॥ అనైనైవాజ్ఞాన్యమపి ద్యోతితమ్ “జ్ఞాన్యత్వంనయనానన్ద
 కారిత్యంకథ్యతేబుద్ధై, రితిలక్షణాత్ । జనకతనయాన్వేషణేజాగ్రూక ఇత్యనే
 న దృఢవ్రతత్వదయాశుత్వవ్యజ్ఞతే । నిశ్చితార్థఇత్యనేన, నయజ్ఞత్వం ద్యోత్య
 తే । “సామాన్యపాయచాతుర్యం నయజ్ఞత్వముదాహృత,, మితి తల్లక్షణమ్ ॥
 కథమపి నిశాం విషేషే ఇత్యనేన సర్వాత్తనాతిక్షుత్వం సూచితమ్ ॥ ఏ
 తైశ్చ గుణైరనుక్తగుణాస్తరొపలక్షణేః “తత్రనాయకోగుణవాన్సుమా ॥ త
 ధ్గుణాస్తుమహాభాగ్య మాదాద్యంస్థైర్యదక్షతే ॥ జ్ఞాన్యత్వంధార్మికత్వంచ కలి
 నత్వంచవాగ్మితా । కృతజ్ఞత్వంనయజ్ఞత్వం శుచితామానశాలితా ॥ తేజస్వి
 తాకలావత్త్వం ప్రజారజ్జుకతాదయః । ఏతేసాధారణాఃప్రాక్తానాయకస్య గు
 ణాబుద్ధై, రితుక్రరీత్యా ఉత్తమనాయకత్వమ్ । తత్రాపి “దయావానతిగమ్భీ
 రో వినీతస్సత్వసారవా ॥ దృఢవ్రతస్తితిక్షావా నాత్తస్థాఘావరాజ్ఞుభిః ॥ ని
 గూఢాహం కృతిర్ధీరో ధీరోదాత్రఉదాహృత,, ఇతుక్రలక్షణ ధీరోదాత్ర
 త్వంచ వ్యభృతఇతి వస్తునా వస్తుధ్వనిః । అనైనైవ మేఘసందేశ కావ్యప్రతి
 పాద్యా ప్రసిద్ధ నాయకాపేక్షయాఽస్యనాయకస్య తైలక్షణ్యప్రతీతే స్తేనై
 వ తత్రావాన్యపేక్షయై తత్రాన్యస్య వైశిష్ట్యాభివ్యక్తైశ్చ వస్తునాన్యతిరే
 కాలంకారధ్వనిః “వృతిరకౌవిశేషశ్చైదుపమానోపమేయయో,, రితి తల్లక్ష
 ణమ్ ॥ నాయకస్య నాయకాయాశ్చ సవిత్సంశజత్వ జనక కలీనత్వవర్ణ
 నే నానురూపవస్తువర్ణనాత్తక సమాలంకారోవ్యభృతఇత్యన్యోఽపివస్తునాఽ
 లంకారధ్వనిః “సమంస్యాద్యర్థసంయత్ర ద్వయోరప్యనురూపయో” రితిలక్ష
 ణాత్ । సంశేజాతఇత్యత్ర సంశోబ్ధప్రయోగ మహిమ్నా శ్రీరామస్య మాక్తి

కమణి సాధర్మ్యవ్రతీతేరుపమాలంకారోవ్యజ్యతశ్చైవరోఽపివస్తునాఽలంకా
 రధ్వనిః ॥ తేన తస్య లావణ్యాదికం ద్యోత్యతే ॥ శ్రీమాన్ జనకతనయాన్వే
 షణేజాగరూకత్యనైస శ్రియానిత్యయోగేఽపి తదన్వేషణ ప్రవృత్తత్యరూప
 విరోధవ్రతీతే రివరోధాభానో వ్యజ్యతశ్చైవ పస్తునాఽలంకారధ్వనిః “అభా
 సత్వేవిరోధస్య విరోధాభాసశ్చైవ, ఇతి లక్షణాత్ ॥ కించాత్మవిప్రలమ్భ
 వశ్యంభావినిమ “దృష్టనస్సజ్జనంకలంకారజగదృశతాఽరతిః । హీత్యాగోన్మాద
 మూర్ఛాన్తా ఇత్యనస్సజ్జనదశాదశే, త్యుక్తాసు దశసుమ స్తథావస్థాసు, జనక తన
 యాన్వేషణే జాగరూకః - నిశ్చితార్థ, ఇత్యాభ్యాం మనస్సజ్జనంకలౌ ॥ కల్పా
 కారామిత్యాదినాజాగరశ్చ, త్యేతదవస్థాత్ప్రయంద్యోత్యతే ॥ “మనస్సజ్జస్తు
 మనసస్తదేకాయత్తతాసదై,తి “సతతం తగ్గతాంచినాంసంకల్పంసంప్రదక్ష
 త,ఇతి “ప్రజాగరస్తు చింతాభిర్నిద్రాక్షతిరహర్నిశ” మితి తల్లక్షణాని ॥
 కల్పకారాం కథమపినిశామిత్యాదినా జ్ఞాత్సుకవ్యంచినావా సంచారీవ్యజ్యతే॥
 “కాలాక్షమత్యమాత్సుక్యమభిలాషాదిపేతుభి,రితి “ఇష్టానిష్టాగమద్ధ్యానం
 చింతాశూన్యత్యతాపకృ,దితి తల్లక్షణే॥ అ,త్రవిశిష్టజానకీరూపాలమ్పనేన శ
 రత్నమయ విజనస్థానావస్థానాదిభిః ప్రస్తుతై రుద్దిష్టనైశ్చవిభావితశ్శయ్యావరివ
 ర్తనాదిభిర్గమ్యమానైరనుభావితః చింతాత్సుక్యాభ్యాం సంచారితః రోమాశ్చ
 నేషదవైవర్ణ్యాదిభిస్సాత్వికైర్భావితః-శ్రీరామచంద్రగతోఽతిరామ స్థాయీ
 భావః పరిపాటితఇతి శృంగారణోవ్యజ్యతే సచ విప్రలమ్భఇతి ధ్వయమ్॥ తథా
 చోక్తం రసార్థవసుధాకరే ॥ “విభావైరనుభావైశ్చ సాత్వికైర్వ్యభిచారిభిః
 సీతాసదస్యరస్యత్వం రతిశృంగారఉచ్యతే ॥ సవిప్రలమ్భస్సంభోగ ఇతిద్వే
 ధానిగద్యతే । అయ క్తయోస్తరుణయోర్యోఽనురాగఃపరస్పరమ్ । అభీష్టాలి
 జ్ఞనాదీనా మనవాప్తౌప్రకృష్యతే ॥ సవిప్రలమ్భవిశ్లేయస్సచతుర్థానిగద్యతే
 పూర్వానురాగమానౌచ ప్రవాసకరుణావిఠి ” తి ॥ అయంచ విప్రలమ్భః ప్ర
 వాససంజ్ఞకః పూర్వసంగతయోరేవ సీతారామయోద్దేశాంతర వ్యవధానైసప్ర
 వృత్తత్యాత్ । తదపుక్తంతత్రైవిపూర్వసంగతయోరేవయానోద్దేశాస్తరాదిభిః
 రమణవ్యవధానంచత్తప్రవాసఇతిరితః । తజ్జన్యోవిప్రలమ్భాఽపిప్రవాసత్యేన
 సంమతః । గర్హపార్శ్వమదవీడావర్జయిత్వాసమీరితాః । శృంగారయోగాస్సర్వైఃఽపి

ప్రవాసేవ్యభిచారిణ” ఇతి॥ సరస్వతీకణ్ఠాభరణేవ॥ “చింతితాణ్ఠాదిభిశ్చేతాభృ
శంవాసయతిహయః । ప్రవాసయతివాయాన స్సప్రవాసానిరుద్యత ” ఇతి ॥
అస్మింకావ్యేయమేవముఖ్యోరసఇత్యవోచామ । ఏవంవస్తవీలంకార రస
భేదేన త్రిధాభవని రితిభవనిప్రస్థాననిష్ఠాతానాం సంభ్రమః । ఇదంచకావ్యం
వాచ్యానిశాయిష్యజ్ఞస్థాపిదుత్తమమ్ । తదుక్తంకావ్యప్రకాశే ॥ “ఇదమత్త
మమతిశయినిష్యజ్ఞేవాచ్యాద్భవనిర్బుద్ధైఃకథిత,, ఇతి ॥ అత్యుక్తం పదానాం
ప్రసిద్ధార్థతాపిప్రసాదోనామగుణః । తల్లక్షణముక్తం సరస్వతీకణ్ఠాభరణే ॥
“ప్రసిద్ధార్థపదతయం యత్సప్రసాదోనిగద్యత,, ఇతి పాఠకాలేఽపి వాక్యే
పునఃకవదత్సస్య ప్రతీతేర్థాధ్యం నామగుణః “యాపునఃకవదతావాక్యేమాధు
ర్యంతన్నిగద్యత,, ఇతి లక్షణాత్ । రామాయణకథాయాస్సంక్షిప్తతాపిత్వంఽ
పీనామగుణః “సమాసేనాభిధానం యత్ససంఘేషఉదాహృత,, ఇతి లక్షణమ్
ఏవమన్యేఽపి గుణాయథాసంభవ మూహనీయాబుద్ధిమద్భిః ॥ ఏతాదృశగుణవ
త్తాయామేవ కావ్యస్య శ్రావ్యతా-నాన్యథాసాలంకారత్వేఽపి ॥ తదపితత్త్రై
వోక్తమ్ ॥ అలబ్ధ్రాతమపి శ్రావ్యం న కావ్యం గుణవర్జితమ్ । గుణయోగస్త
యోర్ముఖ్యో గుణాలంకారయోగయో,, రితి ॥ వృత్తిస్తుమధ్యమక్తేశికీ॥ సుకుమా
రాద్ధేనతిప్రోధబద్ధతావత్ । “మృద్వద్ధేవనతిప్రోధబద్ధామధ్యమక్తేశికీ,,
తి సాలక్ష్యతే ॥ నచాస్యాః “అత్యస్తసుకుమారా ద్వోశ్శుక్లాఃకరుణామ
తా,, విత్యుక్తేః ప్రకృతపర్ణనీయ శ్శుక్లాఃకరనిరుద్ధలైతి శబ్దామ్ ॥ శ్శుక్లాఃక
రుణయోరతిప్రోధసద్భవస్తేవ దుష్టత్వేనాల్పప్రోధ సద్భవ్యాదోషాత్ । అ
తఏవేయం సర్వరస సాధారణీత్యవ్యతే “మధ్యమారభణీత్వన్యా తథామధ్య
మక్తేశికీ । వృత్తిఇమే ఉభే సర్వ రససాధారణమతే,, ఇతి । ఏవం రిత్యాద
యోఽప్యన్వేయః ॥ అస్మిన్కావ్యే సర్వత్రమద్భాకాన్తావృత్తమ్ । “మద్భా
కాన్తాజలధిషడైర్భానతౌతాద్గురూచె,, దితి లక్షణాత్ । మగణాపకృమా
గ్గణశుద్ధిః-వకారోపకృమాత్తత్రాపి సానుసావరత్వేన వకారస్యామృతబీజతాపి
చ్చ వర్ణశుద్ధిశ్చ నిర్వివాదైవ । “మోఘామిస్త్రిగురుశ్శ్రియంవితనుత,, ఇతి
రత్నాకరోక్తేః- “వకారస్తువాగారోగ్యాయమాంఖని,, రితి లక్షణదీపికాద్య
క్తేశ్చ । అత్ర ప్రసిద్ధమపితి వృత్తమంతేకల్పితతావత్సంకీర్ణ మిత్యవగస్తవ్యమ్

తదుక్తం రసార్థః సనుభావకః । “ఇతివృత్త కథావస్తుశబ్దాః పర్యాయవాచకాః । ఇతి వృత్తం ప్రబంధస్య శరీరం త్రివిధం హితత్ । ఖ్యాతం కల్పించ సంకీర్ణం ఖ్యాతం రామాయణాదీకమ్ । కవిబుద్ధికృతం కల్పించ మాధవాది విశిష్టతమ్ । సంకీర్ణముభయాయత్తు నళరాఘవచేష్టితమ్, మితి ॥ నచ రూపకేష్వేవ కల్పిత మిత్రేతి వృత్తకత్వం నకావ్యేష్యితి భృమితవ్యం । మేఘసందేశ కిరాతార్జు నీయాదా తత్ప్రసిద్ధిరితి విస్తరభయదుపరమ్యతే ॥ అత్ర తత్ర తత్రనగరార్థ వ శైలర్థాద్యానాదీనాం లేశతావ్యర్థనాన్తహాకావ్యత్వ మక్షతమిత్యనగన వ్యమ్ ॥ తల్లక్షణస్తు పాస్తావసరే ప్రదర్శయిష్యామః ॥ ౧ ॥

{ మూ॥ కాలే సేనాం కపిగులపలేస్తూర్ణ ముద్యోజయిష్య స్తూరీభావా }
 { జనకదుహితురూయమానాస్తరాత్తా । క్రిడాఖలం కమలసరసి కావపి }
 { కాలాపయాతం రాకాదప్రేక్ష్యతి సహచరం రాజహంసం దదర్శ ॥ ౨ ॥ }

వ్యా॥ ఏవం నిశ్చితార్థస్య శ్రీరఘునందనస్యాత్ముక్యభూమ్నా కథమపి నిశా నయన మభిధాయ “నాస్తికమనృతం క్రోధం ప్రమాదం దీర్ఘసూత్రతామ్ । అ దర్శనం జ్ఞానవతా మాలస్యం పశ్యవృత్తితామ్ ॥ ఏకచింతనమర్ధానా మనఃకృష్ణే శ్చమస్త్రణమ్ । నిశ్చితానామనారమ్భం మస్త్రస్యా పరిక్షణమ్ । మజ్జ తాద్యప్రయోగం ద ప్రత్యుత్థానం చ సర్వతః ॥ కచ్చిత్తవం స్వయస్యే తా న్రాజదోషాంశ్చతుర్దశే ,, తి దీర్ఘసూత్రతా నిశ్చితార్థానారమ్భ యో సేవనైవ రాజదోషతా కథనాన్నిశ్చిత సీతాప్రత్యానయనార్థ కర్త వ్యకాభ్యా కరణవిలంబభ్యాం స్వప్నేన దోషోమాప్రసాజ్జీదితి తదర్థం స ద్యోవాహినీముద్యోజయిష్యతస్తప్నేన వక్ష్యమాణ సీతా సమాశ్వాసనార్థ సం దేశో పోద్ధాతరూప మపరెద్యురుషసి కవచిత్సరసి రాజహంసదర్శన పుత్రా న్తం తావదాహ * కాల్యణితి * అత్ర స ఇత్యభ్యాహార్యమ్ । సః రఘున న్దవః । కాలే అన్యేద్యురుషసి- “ప్రత్యాపౌఽహర్తుఖంకాల్య, మిత్యమః । యద్యపి “ప్రత్యాపౌఽహర్తుఖంకాల్య, మిత్యేవ పాఠః “కల్యం ప్రభాతే క్లి బంస్యా త్కల్యాణావార్థ్యుతివర్జితే । సజ్జనీరోగదక్షిణ కల్యాణవచనైఽపిచే,, తి మెదిన్యాదికోశేషపీఠతైవదర్శనాత్ । తథాపి “కలయతిచేష్టామితి కల్యం “అఘ్నయిష్యేతి,, కలేర్భక్ । తతః ప్రజ్ఞాద్యణికాల్యమపీ,, తి సుధాయాం

వ్యాఖ్యాతత్వా తాల్ప్యమిత్తపి పాఠోద్భవత ఇతి బోధ్యమ్ । కపీనాం-కుల
 స్యయాధస్య “సజాతీయైఃకుల,, మిత్రమరః । పతిర్నాథః తస్య-“పతిస్సమా
 సవదే,, తి ఘనంజ్ఞాయాం “ఘోర్జితీ,, తి గుణః । అనేన “మహేంద్రహిమవ
 ద్విస్థస్య క్షేలాసశిఖరేమచ । మద్దరేపాణ్డుశిఖరే పశ్చిశ్చైలేమయేస్థితా,, ఇత్యా
 దినా “పృథివ్యాంవానరాస్సర్వే శాసనాదుపయాన్తిత,, ఇత్సనైన “ఖ్యాత
 కర్తాపదానాశ్చ బలవన్తా జితక్లమాః । పరాక్రమేనుద్భిత్తా వ్యసనాయేను
 చోత్తమాః ॥ పృథివ్యమ్బుచరారామ నానాగనివాసినః । కోట్యగ్రత ఇమే
 ప్రాప్తావానరాస్తవకింకరాః॥నిదేశవర్తినస్సర్వస్య గురుహిలైరతా,, ఇతిచోక్త
 ప్రకారేణ నకశ్చిదపి వ్లవక్లమేమ తచ్చాసనాతివర్తి పరత ఇతి దోష్యతే ।
 సేనాం చమూమ్-తూర్ణంశిఘ్రిం, నతుమద్దం “కచ్చిదర్థంవినిశ్చిత్త్యలఘుమూలం
 మహాదయమ్ । క్షిప్రమారభసేకచ్చిన్నద్ద్ధియసిరాఘవే,, తి భగవం ప్రత్యుప
 దేష్టా సహిస్వయం నిశ్చితేర్థవిలమేపైతేతిభావః । ఉద్యోజయిష్య “ఏతద్ది
 కృత్యంఘోరంనోవిక్రమేణప్రయజ్యతామ్ । సాగరౌఘనిభంభీమ మగ్రానీ
 కంమహాబలాః ॥ కపిసింహాఃప్రకర్షన్తు శతశోఽథసహస్రశ,, ఇత్యాద్యుక్తప్ర
 కారేణ లజ్జాం నిరౌద్ధం సర్వావిధారణవ్యూహనాదిభి రుద్యుక్తం కరిష్యే ।
 ఉత్పర్యకాణ్డ్యన్తాద్యజే “ర్లుటస్సదేవ,, తి శతా ॥ ఏతేన సర్వాభిసా
 రణాభిషిషేణయిమాన్యజ్యతే । జనకదుహితుః - సీతాయా, దూరిభావాత్ -
 దూరశబ్దస్సత్వవచనత్వాద్విశేష్యనిఘ్నః । అతఏవ “సాన్ధ్యూరంవిప్రకృష్టక,,
 మితి విశేష్యనిఘ్నౌష్యమరః । అచూరాయా దూరాయాస్సంపద్యమానా
 యాభావౌ దూరిభావః తస్మాత్ ప్రకృతాద్విప్రకర్షాదిత్యర్థః ॥ “కృభ్యస్త్రయో
 గే సంపద్యకర్తరిద్విః । అఘాతతద్భావ ఇతి వక్తవ్య,, మితి చ్చిప్రత్యయే “అ
 స్యచావ్,, విత్యకారస్య ఈదాదేశః । దూయమానఃపరితప-అస్తరాత్తాయ
 స్య స తథోక్తస్య “దూజ్ పరితాపే,, అస్తాద్దైవాదికాత్ - రరిశానచ్ ॥
 అస్తరాత్తశబ్దోఽత్రమనోవాచీ సత్వస్తర్యామివాచీ ॥ “అస్తరాత్తాహిమే శు
 ద్ధ,,ఇత్యాది ప్రయోగాత్ -సర్వాస్తరాత్తనోఽస్తర్యావ్యస్తరా సంభవాచ్చ॥
 అయంభావః ॥ యద్యప్యహం రిపువిజయపూర్వకం జానకీప్రత్యానయనాయతూ
 ర్ణ మేవోద్యోజయిష్యామి వానరవాహినీమ్-తథాఽపి నిపులతరవనగిరినదీనదీ

శాద్యవధాన భూయస్తే వినదపీయస్తా వన్తార్గస్య “ఇదంబ్రూయాశ్చ మేనా
 థం శూరం రామంపునఃపునః । జీవితంధారయిష్యామి మాసందశరథాత్తజ । ఊ
 ర్ధ్వంమాసాన్నజీవేయం సత్వేనాహం బ్రవీమిలై,, ఇతి ప్రేయసీప్రతిజ్ఞాత జీ
 వితధారణ సమయానుల్లంఘనై తత్సంనికర్షగమనం ఘటేతవానవా-తాపత్రవా
 శ్వాసనం కథమివ సంవద్యేతేతి వితరైణ పరితపదస్త్రజ్ఞఇతి॥ కావపి కస్తిం
 శ్చిదిత్వర్థః ॥ కమలానాంసరకమలసరః-తస్మిన్, కాలే పరితాపతుల్యకాలేఇత్వ
 ర్థః ॥ యదాప్ ॥ కాలే శరతా-లే - ఉపయాతంమానసాదుపాగతం - శరత్సమ
 యోహి హంసానాం వైజననసదృశః । యద్యపి ఫాల్గునశుక్ల సప్తమ్యాం ల
 జ్జాం ప్రతిసేనాప్రస్థాపనమితి వ్యాఖ్యాతృభిః కాలస్య నిర్ణీతత్వేన తదా
 శరతా-లో నసంభవత్వేన । తథాపీతి వృత్తస్య మిశ్రత్వేన శరతా-లవీవ త
 దుద్యోజనమితి కల్పనై న కశ్చిద్దోషః । కాలతీతి భేలః, కాలతేష్టలనార్థకాద్భా
 వాదికాత్ప్రచాద్యచ్ । క్రిడయాశేలః-క్రీడాశేలః, తం తథోక్తం- స విలాసమస్త
 గమన మిత్వర్థః ॥ లీలాసుఖమితి కెచిత్ - రాకా, సమగ్ర కలాపరిపూర్ణచంద్ర
 మణ్డలవతీపూర్ణిమా “పూర్ణమాసీతుపూర్ణిమా । కలాహినేనానుమతిఃపూర్ణై
 రాకానిశాకర,, ఇత్యమరః ॥ తస్యాం-యశ్చంద్రః - తస్య ద్వితీః కాన్తైః-చంద్ర
 కాయాఇత్వర్థః ॥ సహచరంతద్వద్దవళమితియావత్ ॥ అనెనవిరహోద్దీపకత్వంద్వో
 తితమ్ । హంసానాం రాజారాజహంసఃహంసవిశేషః-తమ్ । రాజదస్తాదిత్యావధం
 సశబ్దస్య పరినిపాతఇత్వమరసుధాయామ్ ॥ “రాజహంసాస్తుతేదశ్శుచరణైర్గ్లా
 హితైస్సితా,, ఇత్యమరః ॥ “రాజహంసస్తుకాదమ్బే కలహంసేనృపాత్తమ్,,
 ఇతి మేదినిచ ॥ దదర్శతలులూకె ॥ “దృశిర్ ప్రేక్షణే,, ॥ లిట్-అత్త కకారా
 దీనాం వ్యజ్ఞనానాం పునరుక్తేవృత్త సమప్రాసశ్శబ్దాలజ్జాః ॥ రాకాచ
 ద్ద్యుద్వృత్తిసహచరమిత్వత్ర రాజహంసస్యావమేయస్య రాకాచద్వ్యుద్వృత్తే రుప
 మానస్య, సహచరమితి వాచకస్యచోపావానాద్ధర్మస్య ధావశ్యాదేరమపాదా
 నాద్భ ధర్మలుప్తాపమాసమాసగాఢ్ధి ॥ సాక్షాత్సాదృశ్యప్రతిపాదక యథేవా
 దిశబ్దానాం ప్రయోగశ్రేతి । ధర్మిష్యవధానై సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశ
 సంకాశాదిశబ్దానాం ప్రయోగే ఆర్థితి విభాగః ॥ కింద ॥ తూర్ణంసేనాముద్వో
 జయిష్యన్నిత్యనేనాత్సుక్యమావేగో హర్షామర్షాచ సంచారిణోవ్యజ్యతై ॥

ఔత్సుక్యలక్షణమవోచామ ॥ ఆవేగలక్షణంతురసార్థవసుధాకరే ॥ “చిత్తస్య సంభ్రమోయస్సాన్వదావెగోఽయంసచాష్టధా । ఉత్పాతవాతవర్షాగ్ని మత్తకుజ్జరదర్శనాత్ ॥ ప్రియాప్రియశ్చులైశ్చాపి శాత్రవవ్యసనాదపీ, తి ॥ అయంచావేగశ్శాత్రవవ్యసనజః ॥ తదనుభవాఽపి తత్రైవోక్తాః ॥ “ఉష్ణాస్తుశాత్రవావేగే వర్తశస్త్రాదిధారణమ్ । రథవాజగజారోహ సహసాపకృమాదయః, ఇతి । “మనఃప్రసాదోహర్షాన్వదత్రినైత్రాస్యఫుల్లతా । ప్రియాభాషణమాలాపః పులకానాం ప్రరోహణమ్ ॥ స్వేదోద్గమశ్చహస్తేన హస్తసత్తాడనాదయః, ఇతి ॥ “అధిక్షేపమనాద్యైః క్రోధోఽమర్షఇతీరితః । అత్ర సేవదశిరగకమ్పవాధోముఖ్యవిచింతనే ॥ ఉపాయాన్వేషణోపాయవ్యవసాయాదయః క్రియాః, ఇతిచ ॥ దూరీభావాదిత్యాదినా దూయమానానరజ్గఇత్యనైన - శజ్జాచింతాస్తృతివిషాదాస్సంచారిణోఽవ్యజ్యన్తై ॥ “అనిష్టాభ్యాగమోఽప్రేక్షాశజ్జాలజ్జాదిసంభవే, తి ॥ “ఇష్టానభిగమద్ధ్యానం చింతాశాన్యత్యతాపకృ, దితి ॥ “స్తృతిఃపూర్వానుభూతార్థ విషయంజ్ఞానముద్యతః, ఇతి ॥ “విషాదశ్చైతసాభిజ్ఞ ఉపాయాపాయచింతనై, రితి చక్రమాత్రైషాం లక్షణాని ॥ అత్ర పీఠరససంచారిణామాత్సుక్యావేగహర్షామర్షాణాం విప్రలబ్ధశృక్ణారసంచారిణాం శజ్జాలచింతాస్తృతి విషాదానాంచ తుల్యబలానామనోన్యానపమద్వై ససంఘాయవ్యక్త్యతావద్భావసన్నిః ॥ తల్లక్షణంతుకావ్యదర్పణే ॥ “భావసన్నిస్తుభావానాంతుల్యానాంవ్యక్త్యతాయదీ, తి అత్ర-ఔత్సుక్యాదీనాం పీఠరససంచారిణాం-శజ్జాలదీనాం విప్రలబ్ధశృక్ణారసంచారిణాంచ ప్రత్యేకమేకవ్యజ్ఞాకానుప్రవేశేన భావసంకరాభ్యాఽపరోపి ప్రకారసంభవతీతి ధ్యేయం- న నవ్యత్ర ముఖ్యయోరీవర శృక్ణారాఖ్యయో రసయోఽపివ్యక్త్యతవ్వసంభవాతూథంభావమాత్రస్య ప్రాధాన్యేన వ్యక్త్యతవ్వమితి చైత్ - ముఖ్యత్వేఽపి రసయోర్భావానా మేవాత్ర చమతూ-రాతిశయ హేతుత్వాదిత్యవధేహి ॥ ఉక్తంచ కావ్యదర్పణే ॥ “ ముఖ్యేరసేఽపితేఽగ్గితవం ప్రాప్నువన్తి వన్తికదాచన । యథైవరాజానుగతాభృత్యైఃపరిణయోన్ముఖా, ఇతి ॥ అస్యార్థః ॥ “లైభావశాస్త్రాదయోరసేముఖ్యేఽవ్యక్త్యతవ్వం ప్రాధాన్యం ప్రాప్నువన్తి కదాచనతాదృశదమతూ-రె లభ్యే- నతు సర్వదా ॥ నచ కథమిదముద్యతే ॥ ర

సోఽపిముఖ్యాభావశాస్త్రాదయోఽవ్యక్తీనఐతి - యస్తాదేకతగప్రాధాన్యమన్య తర గుణభావవ్యాప్తమితి వాద్యమ్ || యథారాజానుగతావివాహప్రవృత్తాభ్య త్యారాజనిముఖ్యైఽపికదానిత్పాధాన్యమవలంబ్యనై- తద్వదవిరోధాత్ || త తశ్చ విభావాదినంవలనాత్పర్యం భావశాస్త్రాదీనాం ప్రాధాన్యమ్ - తత్సంప లనేతురసప్రేయేతి తాత్పర్య మిత్యనఽద్యమ్, మితి || అత్రచ విభావాద్యసంవతిత తయైవ చమతాఽఽకారితయాభావసంధ్యైః ప్రాధాన్యమితి సావధానం సహృద యైర్విభావనీయమితి సంక్షేపః || ౨ ||

{ మూ || తస్మిన్సితాగతిమనుగతేతద్ధుకూలాజుమూర్తౌ తన్మణీరవృత్తిమ్ }
 { నినదేన్యస్తనిన్వద్దదృష్టిః | పీఠశ్చేతావిలయమగమ త్తన్మయాత్మాము }
 { మా ర్తంశజైతీన్రం భవతిసమయే శాసనం మినకేతాః || ౩ || }

వ్యా|| అథ రాజహంసదర్శన సమన్తరభావినీం రఘునన్దనస్యావస్థామాహ ||

* తస్మిన్మితి * పీఠః దాశరథిః సీతాయాః గతింగమనం-అనుగతేఅనుసృతే-జాన కీగమనానుసారిణితత్సదృశసవిలాససంచారఇత్యర్థః||అనుగతఇత్యత్ర,“గత్యర్థాక ర్తృకశ్లిషశీఙ్ స్థాఽఽసవసజనరుమాజీఽతిభ్యశ్చై,తిక ర్తరి క్షఃతస్యాసీతాయాః- దుకూలంక్షౌమమ్,అజ్ఘాఃసమీపవర్తియస్యాస్యా,తద్ధుకూలాజ్ఘా,తద్ధుకూలాను చరీ,తత్సదృశీ,తద్వద్ధవశేతియావత్|తాదృశీమూర్తిర్యస్య,తస్మిన్“క్షౌమందుకూ ల,,మిత్యమరః | “అజ్ఘోరూపకభేదాఙ్గచిహ్నైరేఖాజఘాషణీరూపకాంశా నికోత్సఙ్గ స్థానైఽజ్ఘంపాపదుఃఖయో,,రితి మేదిసీ||అథవా||తద్ధుకూలస్య అ జ్ఘాః చిహ్నభూతోభూషణభూతోవా, తద్ధుకూలాజ్ఘభూతోహంసఐతి యా వత్ | తస్యమూర్తివ మూర్తిర్యస్యసః- తథోక్తేత స్మిన్ - తత్రాశ్చైయస్య సా వర్ణ తన్మవ్యతిస్యాత రాజహంస ప్రతిమాచిత్రితత్వాదితి భావః || వక్ష్యతేచా త్రైవ ప్రబద్ధై హంసంప్రతిదాశరథినా || “అభిత స్తన్వప్రియారూప చిహ్నం చారువాసోవసానా,, మితి || “సప్తముపమానై,, త్యాదినా సమాసఉత్తరప దలూపశ్చ||“తద్ధుకూలస్యాజ్ఘమూర్తౌచిహ్నభూత శరీరవతీ,,తివ్యాఖ్యానంతు నాతీవ స్వరసమ్ | పూర్వోత్తరవిశేషణ గతవక్ష్యమాణాలజ్ఘారస్యాత్ర విశే షణై వైభుద్యవ్రసక్తేన కృమభృంశ దోషాపాతాత్ || తస్యాః మణ్డీరొనూపు రః, ప్రతిమా ఉపమా యస్య సః- తాదృశోనినదోయస్య త స్మిన్ ప్రథోఽ ఇతి

బహువీహి గర్భితబహువీహిః ॥ “మజ్జీరీనూపురీ-స్త్రియామ్ । పృతిమృ-
 పృతియాతనాపృతిచ్ఛాయే,, తి చామరః ॥ తస్మిన్ శూర్యం యదృచ్ఛయాదృ-
 ష్టై రాజహంసే । సప్తదశింబిచ్చలనం “సప్తదిశింబిచ్చలనై,, ఘోషో, నిశ్చుత్తసము-
 ద్దోయస్యాస్థానిసప్తదా-స్యస్తానిక్షిప్తా-నిసప్తదాఅత్యంతనిశ్చలా,దృష్టిర్యేన స త-
 థోక్తస్య ॥ ప్రాణపెయస్మిన్ స్థానకత్వాదిభివాషః ॥ నిషప్తైశ్చైవత్వసహితపా-
 తస్తు లేఖకప్రమాదకృతః అపావదేశతేన షతావప్రాప్తైః షత్సవిధాయకే-
 షు “ఉపసర్గాత్మనోతి,, తాదృశిమ సూత్రైషు సప్తలైః శాస్త్రప్రపరిగణనా-
 చ్ఛ ॥ అథ యదిషత్వ సహితపాతవిష ప్రామాణికఇత్యభిమానః - తదాసుమ-
 మాదేరాకృతిగణైవనకథంచిన్నిర్యాహ్యః ॥ వస్తుతత్త్వత్రనాద్యియనే షత్వం-
 ప్రామాణికాః ॥ తథావవామనః “నిషప్తఇతిషత్వంబిప్త్యంబక్షణాదగ్గనా,,
 దితి ॥ లక్షణం శాస్త్రం తదదగ్గనాదితి తదర్థః ॥ అతఏష- తన్నయస్తత్ప్రచురః
 ఆత్మాభునా యస్య స తథోక్తస్య తదేకాయ త్తవిత్తస్యన్నిత్యర్థః ॥ “ఆత్మా-
 యత్నగుతిసాన్తస్యభావవరమా త్మను । జీవబుద్ధిశరీరెష్వి,, తి రత్నమాలా ॥
 ముహూర్తంఘటికాద్యయా త్తకం అల్పవరిమాణంవాకాలం “ముహూర్తమల్ప-
 కారే స్యాద్ఘటికాద్వితయేఽపిచెతి,, శబ్దార్థవే ॥ “కాలాధ్వనోరత్యంతసం-
 యోగ,, ఇతి ద్వితీయా । చెతసః చిత్తస్య- విలయం “మూర్ఖాత్వాభ్యస్త-
 రైఃపుత్తిర్వాపేన్ద్రియనిమిలనా,, దితి లక్షణలక్షితం మూర్ఖామిత్యర్థః ॥
 “భాషేన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం నిమిలనం సప్తస్పష్టిషయగ్రహణాభావః-
 అతఏవాభ్యస్తరే అవృత్తిఃశూన్యానకరణత్వమిత్యర్థ,, ఇతి త్తాపకే । అగ్-
 మత్ ॥ “గమ్య గతా,, విత్తస్థాద్ధాతా స్థుజీవిత్తావత్ “పుషాదిద్యుతా-
 భ్యదితః పరస్తేపదేష్వితి,, క్లౌర్యే ॥ ఏషాద “దృజ్జనస్యక్లే,, తామ్యుక్తా-
 సుమాన్తధీషవస్థాసుమూర్ఖానామౌవస్థా ॥ కథమీదృశీపీఠస్యాప్యవస్థేత్యత్రా-
 హ ॥ శబ్ద-ఇతి ॥ శబ్దే- ఇత్యేతత్ జానె మన్యైఇతివద్యాకోపన్యాసేఽవ్య-
 యమిత్యేకే ॥ వక్ష్యమాణవాక్యాన్ధకర్తృకమాఖ్యాతమేవేత్యన్యై ॥ ప్రథమపక్ష-
 శబ్ద-ఇత్యన్య తథాహిత్యర్థః ॥ సమయే ॥ ప్రాప్తేఽవసరఇత్యర్థః ॥ మినక-
 తోఃకర్తృవ్య- “ప్రమ్యమౌ మినకతన,, ఇత్యమర్థః ॥ శాసనంఆజ్ఞానిగ్ర-
 హావా ॥ “శాసనంరాజదత్తారాస్యంలేఖాజ్ఞాశాస్త్రశాస్త్రిష్వి,, తి మేదినీ ॥

“శాసననిషేధాగ్రామే నిగ్రహేదేశాస్త్రయోః । వాఙ్మయోగేపరహణే
 స్యాల్లభాక్షవాక్యయోః, రితి రత్నమాలాచ ॥ తీవ్రందారుణం భవతి అప్రతికా
 రం భవతితి యావత్ “ సమయపవకరీతి బలాబల,, మితి న్యాయేన పీఠసాన్య
 పి దాశరథే స్వీతావిశ్లేషవిక్లబత్వేన కుసుమాయుధస్తేన చలీయస్తయా విభృ
 మ్భణాదీదృగవస్థాప్రాప్తిభావః । “ తీవ్రఃకటుభృశోష్ణయో,, రితి రత్నమాలా
 ॥ ద్వితీయపక్షేతు సమయే మినఃకౌశ్యాసనం తీవ్రంభవతితి శబ్దాంతి
 యోజనా శబ్దసంభావయే ఇత్యర్థః ॥ అత్ర సీతాగత్యాదీన్నృతి ప్రసిద్ధో
 పమానానాం హంసగమనాదీనా ముపమేయభావకల్పనైవ ప్రతిపాలంకారత్వ
 యంమాలారూపమ్ ॥ “ ప్రతీపముపమానస్యోపమేయత్వప్రకల్పన,, మితి లక్ష
 ãణత్ ॥ తత్ర సీతాగతి మనుగతఇత్యత్రానుక్రమాన్వయదిగర్తావాక్యగార్థి
 తద్దుకూలాజ్ఞా మూర్తావిత్యత్రానుక్రధర్తాల్లీ సమాసగా । ప్రాధమిక
 వ్యాఖ్యానప్రశ్నే- ద్వితీయవ్యాఖ్యానపక్షేతు- అనుక్రధర్తవాచకోపమానా సమా
 సగా । తన్నశ్చరవ్రతిమనినచెత్యత్రానుపాత్తరామణీయకాది ధర్తాల్లీ స
 మాసగోపమేతి వైలక్షణ్యబోధ్యమ్ ॥ ఏలేషాం త్రయాణామన్యోన్యనైరపే
 ష్యేణ స్ఫుటావగమ్యమానభేదత్వాత్సజాతీయసంస్పృష్టిః ॥ తల్లక్షణముక్తం వి
 ద్యానాథేన “ తిలతణ్డలసంశ్లేష న్యాయాద్యత్రపరస్పరమ్ । సంశ్లిష్యేయర
 లంకారా సాసంస్పృష్టిర్నిగద్యత,, ఇతి ॥ సీతాగత్యనుగతత్వాదీనాం విశేష
 ణకత్యా నిసృష్టదృష్టిన్యసన లక్షణపదార్థం ప్రతిపేతుత్వాత్సావ్యలిక్ష్ణభేదః
 “ షేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలిక్ష్ణమలజ్ఞాతి,, రితి లక్షణాత్ । తస్య త
 న్మయాత్తత్వం ప్రతి-తస్యచ షేతోవిలయప్రాప్తిం ప్రతుక్తకరీత్యా పేతుత్వాద
 పరేద్యే కావ్యలిక్ష్ణే ॥ షేతోవిలయరూప విశేషస్య శబ్దాంత్యాది సామాన్య
 సమవర్థనాదర్థాన్తరన్యాసాలంకారః “ ఉక్తిరర్థాన్తరన్యాససాన్యితాసామాన్య
 విశేషయో,, రితి లక్షణాత్ । తత్ర ప్రాధమిక కావ్యలిక్ష్ణస్య నిరుక్తసంస్పృష్ట
 ప్రతీపముఖప్రేక్షితయా విజాతీయాక్షాణ్ణిభావసంకరః । అన్యయోఃకావ్యలిక్ష్ణ
 యోస్తుక్రమేణ పూర్వపూర్వసాపేక్షత్వా త్సజాతీయాక్షాణ్ణిభావసంకరఇతి ది
 క్ ॥ సంకరలక్షణంతు ॥ “క్షీరసీరనయాద్యత్ర సంబద్ధసాన్యితృపరస్పరమ్ । అలం
 కృతీనామేతాసాం సంకరస్సఙ్కదాహృత,, ఇతి ॥ ప్రతిపాలంకారత్రయేణ సీ

తాసంబద్ధిగత్యాది స్తరణ పూర్వకం తత్ స్తరణప్రతీతిః స్తరణాలంకారో వ్యజ్య తదత్యలంకారైరలంకారధ్వనిః । “సదృశానుభవాదనన్యస్మృతిః స్తరణముచ్యతే,, ఇతి లక్షణాత్ । ఉక్తైస్ వాక్యార్థైస్ దాశరథీర్జ్ఞానకీవిషయకః ప్రేమానిరవధి క ఇతి ప్రతీతే ర్వస్తునావస్తుధ్వనిః ॥ కించ ॥ సీతాగమనాది తుల్యగమనాదికై రాజహంసే నిస్పద్దదృష్టిన్యసనైస్చెతావిలయగమనేన చానుభావేన స్తమ్భ ప్రళయా సాత్వికభావో వ్యజ్యేతే ॥ “స్తమ్భైరాగాదిసంఘాతం నిమిగ్నయా జ్ఞత్వముచ్యతే । ప్రళయస్సుఖదుఃఖాద్యై రస్తరిద్రియమూర్ఛన,, మితి తల్ల ళ్లక్షణ ॥ అభ్యామెవస్తృత్యాంసమోహజాడ్యాఖ్యాన్సంచారిణోఽపి వ్యజ్యంతే “స్మృతిః పూర్వానుభూతార్థవిషయజ్ఞానముచ్యతే । క్రియానుమాన్ద్యమాల స్యం సుఖదుఃఖమహాదిభిః ॥ మోహస్తుమూర్ఛనంభీతి దుఃఖావేశాదిచి స్తనైః । జాడ్యమప్రతివత్తిస్సన్య దిప్తానిప్తాగమాదిభి,, రితి క్రిమాత్తల్లక్షణాని ॥ ఏతై స్సీతావిషయక రామదన్వగితరతిభావస్య స్థాయినః పరిపాషణాదసంలక్ష్యక్రి మోవిప్రలమ్భ శృక్లాఽరసోవ్యజ్యతే ॥ అసంలక్ష్యక్రిమవ్యజ్యస్తు రసాదిధ్వని భవతి ॥ తదుక్తం శృక్లారతిలకై ॥ “రసభావతదాభాస భావశాస్త్ర్యాదిరక్రి మః । భిన్నోరసాద్యలంకారా దలంకార్యతయాస్థిత,, ఇతి ఏవమత్రవస్తవలం కారరసభేదభిమరస్త్రివిధోధ్వనిరవ్యనుసంధేయస్సహృదయశిరోమణిభి రిత్యలం బహునా ॥ ౩ ॥

[మూ॥ లభ్యాశ్వాసగకగమపితదాలక్షణస్యాగ్రజన్తాసందేశేన ప్రణయ]
[మహతా మైథిలీం జీవయిష్యే । చక్రతస్సేనరసిజడశైస్సావచారాం]
[సపర్యాం కాన్తాశ్చేషాదధికసుఖగః కామినాం దూతలాభః ॥ ౪ ॥]

వ్యా॥ అథ కథంచిత్పర్యవస్థాపితాత్తనస్తావత్సందేశేన జానకీం జీవయిష్యతా దాశరథస్సందేశహరత్వేనాభిమతం రాజహంసముద్దిశ్య సపర్యాచర్యామా హా * లభ్యేతి * తదాత్సనాసలే, లక్ష్మీరసాన్వీతి లక్షణః- పామాదిగణప తితేన “లక్ష్మ్యైఅచ్చే,, త్యనైస మత్పత్నీయేనప్రత్యయే లక్ష్మీశబ్దేశికారస్య- అత్ “అటుల-పావడ్డుమ్వ్యవాయేఽపీ,, తి-ణత్వమ్ । అనైస“అహంసర్వంకరిష్యా మి జాగ్రతస్సవితశ్చతే,, ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ సర్వదేశే సర్వకాల స ర్వావస్థాచితా శేషశేషతైకరతిరూపలక్ష్మీవత్ప్రముక్తమ్ ॥ అతఏవాచ్యతే ॥ “ల

క్షణోల్క్షిసంపన్నః, ఇతి ॥ తస్య సామి ప్రేరిత్యర్థః, అగ్రేజన్మయస్యసః అగ్రే
జన్మా “సప్తమివిశేషణబహువ్రీహః, విత్యనుశాసనైర బహువ్రీహశా సప్తమ్య
స్తపదస్యపూర్వ నిపాతః ॥ ఏతేనవ్యధికరణ బహువ్రీహి దోషసంధాననాయా
నావకాశః । వామనోనాపి సూత్రితం “అవర్జ్యబహువ్రీహిర్వ్యధికరణా జ
న్మాద్యుత్తరపదే, ఇతి ॥ కథమపి మహియాసాప్రయత్నై నెత్యర్థః । లబ్ధః స్త్రా
ప్తః ఆశావసః చిత్తసమాధానం యేనసః - తథాభూతస్య లక్షణసాగ్రజన్మా
లబ్ధాశావసఇత్యనేన “నష్టాయామపి వైదేహ్యంహృతాయామపిచానఘః శోచి
తుంనార్హ సేషిరయథాన్యః ప్రాకృతస్తథా ॥ త్వద్విధానహికోదన్తి సతతం స
మదర్శనాః । సుమహత్సవీరి కృచ్ఛేమ రామనిర్విణ్ణదగ్ధనాః ॥ తత్త్వతా
హినరశ్యేష్టబుద్ధ్యాసమనుచిస్తయ । బుద్ధ్యామత్రామహాస్రాజ్ఞ విజానన్తి శు
భాశుభే ॥ మామేవహిపురారామ త్వమేవబహుశోన్యశాః । అనుశిష్యాద్ధి
కోనుత్వా మపిసాక్షాద్బహుసప్తతిః ॥ బుద్ధిశ్చ తేమహాస్రాజ్ఞ దేవైరపి దుర
న్వయా । శోకేనాభిప్రసుప్తంతే జ్ఞానంసంబోధయామ్యహః, మిత్యాద్యుక్తరీ
త్యా బహుధాపూర్వం లక్షణేన సమాశ్వాసితత్వం దోషతయతా ఇదానీమపి
తదాశ్వాసితత్వంవా, తయైవ వాసనయా స్వయమేవకథంచితధిగతాశ్వాసత్వం
వా, దోషత్యతే । ప్రణయేన ప్రేష్టా-మహతాపూజ్యేనబహుమాననీయేనెత్యర్థః
మహ్యతే పూజ్యతీతి మహా । “వర్తమానైవపన్నహర్షబుద్ధహర్షగచ్ఛత్సవ
చ్చై, తి నిపాతనాత్సాఘః । నహిప్రణయవిఘరస్సందేహగరియానపి రోచత
ప్రేయసీ చైతనే నిర్వ్యజ్ఞాన ఇవ సావదీయానప్రోదనఇతిభావః ॥ తదేతదక్రమ్ ॥
“ప్రేమపూర్వంతువాక్తౌత్ర మపితాబహుమన్వతే । అన్యథానైవరాజ్యవాల
లనాఃప్రేమజీవితా, ఇతి “ప్రణయస్సాన్యత్పరదయేవిస్రమ్భే ప్రేమయాచ్ఛ
యో, రితి చత్తుమాలా । సంధేశేన స్వహారాప్రేషణేన - అయంచ “భా
వంమనోగతంసాక్షాత్స్వహేతున్యజ్ఞయన్తియే । లైఽనుభవాఇతిభ్యాతాభ్యా
విశ్లేషస్థితాదయః । తెదతుర్ధాచిత్రగాత్రహగ్నుద్ధారవృత్తసంభవా, ఇతిక ।
ధితేమదతుర్ధిభేష్టనుభావేమ “అలాపశ్చచిలాపశ్చ సల్లాపశ్చపల్లాపకః ।
అనులాపాపలాపౌచ సందేశశ్చాలిదేశకః । నిర్దేశశ్చాపదేశశ్చ పదేశావ్యవ
దేశకః । ఏవంవాద్యదశధాప్రాక్తో వాగారమ్భోవిదక్షణై, రితుక్తస్య దావద

తదవశ్యమప్రమాదేనైవ తావత్సందేశేన జీవనీయేతి తదర్థముద్యుజ్జ్వానఇతి ॥
 అతవస- తస్మైరాజహంసాయ, సరసిజదక్షైః కమలపలాశైః- తస్య తత్ప్రియ
 తావదితిభావః ॥ ఉపచారైస్సహవర్తతఇతిసాపచారా తాంతథోక్తాః- “తేనస
 హేతి తుల్యయోగః, ఇత్యనేన బహువ్రీహశా “వోపసర్జనస్యేతి సహశబ్ద
 స్య సభావః । యథాస్వప్నహం సాదరసతార ఉపచారః । సవర్యాం పూ
 జాం “పూజానమన్యాఽపచితిస్సవర్యార్పణైస్సమా, ఇత్యమరః ॥ చ
 క్రేవిదధే ॥ అనేన రాజహంసేన ప్రేయసీం ప్రతిసందేశః ప్రావణీయఇత్యభి
 ప్రాయేణ తం పురస్కరితి స్తేత్వర్థః । నను “వాసోఽజ్ఞరాగాభరణ మాలా
 శయ్యాసనాదిమః । యత్రయత్రస్వప్నహత తదైశకాలానురూపతః । అత్యాదరే
 ణ సతారఉపచారఇతివృత్త, ఇత్యుక్తలక్షణోపచార సహితా “పితృభిర్భృ
 తృభిశ్చైతాః పతిభిర్దైవరైస్తథా । పూజ్యాలాలయితవ్యాశ్చ బహుకల్యాణ మీ
 ప్నుభి, రితిమనూక్త ప్రకారాపూజాప్రేయసీవిషయోచితాకథమివకస్తింశ్చిత్వత
 త్రిమాత్రే ప్రయుక్తేత్యత్రాహ ॥ కానైతి ॥ కామినాం అతిశయత కామా
 నాం- మాతస్యసందేశహరస్య - లాభఃప్రాప్తిః “స్వాత్సందేశహరదూతః,
 ఇత్యమరః । కాన్తాయాఃకమనీయాయాః నతు స్త్రీమాత్రస్యేతిభావః “విశేషా
 స్త్వజ్జనాభీరు, రితుపకరమ్య “ప్రమదామానినీకాన్తై, తిస్త్రీవిశేషవాచిష్వమ
 రఃఆగ్లేషాత్ పరిరమ్భాత్ “ఆలింగనముపగూహనమాహుఃపరిరమ్భణంపరిష్వజం
 ఆగ్లేషమజుఃపాశీంకోడికరణంచతుర్లాభ్య, మితి హలాయధః॥ అధికసుభగః
 అధికసౌభాగ్యవాఙ్మయ । నిరతిశయానందావహ ఇతిభావః । అధికంసుభగోఽధి
 కసుభగఇతి సమాసః । అధికమిత్యస్య సుభగత్వవిశేషణతయా విస్పష్టపటురి
 త్యాదావివాదయవద్వాదకం సావధ్యంబోధ్యం- అత్రచ “విస్పష్టాదీనిగుణ
 వదనేష్యి, త్వేతద్గమకమ్ ॥ తత్రహి “విస్పష్టమిత్యాదిపటుత్వాది విశేషణ,
 మితి క్తేయతే స్పష్టమ్ । మహాకవిర్తహోదార ఇత్యాదయః ప్రయోగావవమే
 వశబ్దవిద్భిర్నిరూప్యథాః । ఆగ్లేషాదిత్యత్ర “యస్తాదధిక, మితి సౌత్యనిర్దై
 శేనాధికశబ్దయోగాత్ప్రశ్నమి ॥ అత్యుద్వేలకామానాం సందేశహరస్య యస్య
 కస్యచిత్తాభోఽపి నిరస్తకాన్తాసంభోగవృత్తాన్తామృతా సావధమేదురికరణై
 కతానతయాఽతివేలసంమోహవహ త్వేన “తద్యథా ప్రియయాస్త్రియాపరిష్వక్తో

నదాహ్యంకించనవేదనాన్తరః, మితి విగళితవేద్యాన్తరానద్దావహతయా శూర
యమాణాత్సాక్షాత్సాన్తాపరిష్వక్తాదవ్యతిశయితం సౌభాగ్యం పుష్టాతీత్యతా
దూతత్వేన నియోక్త్యమాణే తిర్యక్తాలైఃపి తస్మిన్ సోపచారాయక్తేవసప
ర్యతిభావః ॥ అత్రలక్ష్మణస్యాగ్రజస్తేత్యస్య విశేష్యస్య బహుధాతదాశ్వాసిత
తావద్యభిప్రాయగర్భతావత్పరికరాఙ్గురః “ సాభిప్రాయేవిశేష్యేతు భవే
త్పరికరాఙ్గురః, ఇతి లక్షణాత్ । మైఖిలీంజవయిష్యన్నిత్యస్య హంసాభ్యర్హ
ణం ప్రతిపేతుత్వా తావద్యభిజ్ఞమిత్యేతే సంస్మర్యేతే ॥ హంసాభ్యర్హణరూ
పవిశేషస్య కాన్తాశ్లేషాదిత్యాదిసామాన్యేన సమర్థనాదర్థాన్తరన్యాసశ్చ ॥ కిం
చ ॥ సందేశప్రవృత్త్యాదిభిరనుభావై ప్రదభివ్యక్త్యేశ్యజ్ఞాత్రాసావేగాది
భిస్సంచారిభిశ్చ పరిపాషితత్వేన గతయా పరిణమమానాయా రామగతా
యాస్సీతావిషయకరతేస్థాన్విభావస్య తద్గతరాజహంస విషయకభావం ప్రత్య
జ్ఞత్వాత్ “ అగూఢమపరస్యాజ్ఞంవాద్యసిద్ధ్యజ్ఞమస్ఫుటమ్ । సందిగ్ధతుల్య
ప్రాధాన్యే కాకావక్షిప్తమనున్దరమ్ । వ్యజ్ఞస్యమేవంగుణీభూతవ్యజ్ఞస్యాష్టా
భిధాన్తస్సృతా, ఇత్యుక్తేషు గుణీభూతవ్యజ్ఞేషురసవన్నామాపరాజ్ఞవ్యజ్ఞస్థ
దః “ రసేరసాజ్ఞేభావాజ్ఞైఃప్యేషుస్యాద్రసవద్విధే, తి లక్షణాత్ । ఇమమే
వరసవదలజ్ఞాంర ఇత్యాచక్షుతే ॥ అతఏవదంపద్యంమధ్యమకావ్యమ్ ॥ తదు
క్తం కావ్యదర్పణే ॥ “కావ్యంతుమధ్యమంవ్యజ్ఞే వాచ్యాదనతిశాయిని । ఏత
దెవగుణీభూత వ్యజ్ఞస్యమితువ్యవ్యతేబుదై, రితి ॥ అత్ర సపర్యాచర్యాదిభిరను
భావైరభివ్యజ్యమానా రామచంద్రగతారతిరవభావ ఇత్యుచ్యతే । మధ్యేకవిద్య
యమిహసఖేఇతి వక్ష్యమాణతావత్సుగ్రీవాదివన్నిత్రతయా సంభావితం హంసంవి
షయీకృత్య ప్రవృత్తత్వాత్ । తథావోక్తం కావ్యదర్పణే ॥ “రతిర్దైవాదివిష
యేవ్యజ్ఞితాభావఉద్యత, ఇతి ॥ “ ఆదిశబ్దేన మునిపుత్ర గురుమిత్రాదయో
గృహ్యంత, ఇతి తదాన్వయభావమ్ ॥ యదావ ॥ ఉన్మాదవశేన తిర్యగ్విషయత
యానౌచిత్యప్రవృత్తత్వాదయంభావాభాసః ॥ తదప్యుక్తం తత్రైవ ॥ భా
వాభాసస్తుభావానా మనౌచిత్యప్రవర్తన, ఇతి ॥ సచాస్తిన్వతే విప్రలబ్ధశ్చ
క్లారస్య భావాభాసాఙ్గతయా ఉద్బంధస్వినా మాపరాజ్ఞవ్యజ్ఞం స్యాదితి భృమి
తవ్యమ్ । రసాభాసభావాభాసాన్యతరస్య భావాజ్ఞతాయామేవహితదవతారః-న

తురసభావయోర్భావాభాసాఙ్గతాయామపి || తథపుక్తం తత్రైవ || “రసా
భాసోఽగ్రవాభావాభాసోభావాఙ్గతాయుది | అశ్చపీతతదోద్భవస్య నామసాధ
వరాఙ్గక,, మిత్యలంఘ్యపఞ్చేన ||౪||

{ మూ|| కృత్యాత్మస్థిన్మహుమతిమసాభూయసీకూజ్జనెయాధాఢోన్మాదః |
ప్రణయఫదపింసాప్రపవారానభిజ్ఞే | విశ్లేషణక్షుభితమనసాంమేఘశై
లదుర్మమాదౌ యాజ్ఞాదేనస్యంభవతికిముతకావపిసంవేదనార్హై || ౫ || }

వ్యా|| అథ రాజహంసవిషయే తామస్యయాజ్ఞాప్రవృత్తిప్రకారమాహ ||
* కృత్యేతి * అసాశ్చీరఘనద్దనః- గాఢఃతీవ్రః ఉన్నస్తకఇతియావత్ | ఉన్నా
దశ్చిత్తవిభ్రమో యస్య సతథోక్తస్య “తీవ్రైకాన్తనితాన్తాని గాఢబాధవృ
ధానిద | క్లిబేశీమూర్ధ్వసత్వేన్యై త్రిష్వపాంభేద్యగామియత్ || ఉన్నాదశ్చి
త్తవిభ్రమ,, ఇతి చామరః| అనెన “ దృఙ్మనస్పజ్ఞే,, త్యామ్యక్తాసుమన్నభావస్థా
నూన్నాదాభ్యావస్థాత్కా || తల్లక్షణముక్తం విద్యానాథేన “ ఉన్నాదస్తల్యవృ
త్తిత్వం చెతనాచెతనేవ్యపీ,, తి || “ భయసంనిపాతేష్టవియోగధననాశాదిభిశ్చ
త్తవిభ్రాన్తి రున్నాదఇత్యర్థ,, ఇతి రత్నావణకృత్ || యదాప్తి || వియోగజఉన్నా
దాఖ్య స్సంచారిభావపవాయం సాక్షాన్తిరిత్యతే || తల్లక్షణంతూక్తం భూపాలే
న || “ ఉన్నాదశ్చిత్తవిభ్రాన్తి రివయోగాదిష్టనాశతః | వియోగజేతుచెష్టాసుస్య
ర్థావనంపరిదేవనమ్ || అసంబద్ధప్రళపనం శయనంసహసాత్తితిః | అచెతనైస్స
హాలావో నిర్నిమిత్తస్థితాదయ,, ఇతి || నను కథమున్నాదసాన్తనస్థాత్వం సంచా
రిత్వం చేతిచేత్- స్థాయీభావసహకారిత్వేనోపాధినా సంచారిత్వం-రసాస్వా
దనిమిత్రేనోపాధినాఽవస్థాత్వంచేతి ధ్యేయమ్ || ఏతచ్ఛరత్నావణేస్పష్టమ్ ||అ
తఏవ అభిజానాతీత్యభిజ్ఞః || “ ఆతశ్చోపసర్గై,, ఇతి కః - తతోసఙ్గో తతు
రుషేఅనభిజ్ఞః - వార్తాయాఅనభిజ్ఞౌవార్తానభిజ్ఞస్తథోక్తే “ దూతంచైవప్రభు
ర్వీత సర్వశాస్త్రవిశారద,, మిత్యాదుక్తసర్వశాస్త్రాభిజ్ఞత్వాదికం తావదా
స్తాంధూరతః - సత్వాబాలగోపాలసాధారణం లాకృత్యంతమపి పక్షం జ్ఞాతుం
వా సమర్థఇతి భావః || తస్మిన్రాజహంసే || అజ్ఞానాయాఅవత్యం అజ్ఞానేయః,
తస్మాత్ తదపేక్షయేత్యర్థః || భూయసీం అతిశయేన బహిష్వం బహుశబ్దాదీయసు
ని “ బహోగ్లోపాధూచబహో,, రితి బహుశబ్దస్య భూ ఇత్యాదేశః || “ ఉగిత

శ్చేతి,, జేవ । బహుమతిం సమ్మాననాం హనూమతియాదృశీసద్మాననా తద
 పెక్షయాఽతిమాత్రమతిశయితామితి భావః కృత్యావిధాయ ప్రణయపద
 పీం యాఙ్గాసరణిం “ ప్రణయస్సృతపరిచయే విస్త్రమ్యే ప్రేమయాఙ్గాయో,,రి
 తి రత్నమాలా ॥ ప్రణయః ప్రశయే ప్రేష్టియాఙ్గావిసృష్టయోరపీ,,తి మే
 దినీద ॥ పెయసీంప్రతిస్వవార్తాప్రాపణాయయాచితం ప్రవృత్తత్యైర్థిః॥ “ప్ర
 ణయపదపీం ప్రేమసరణిం ప్రాపె,, తి వ్యాఖ్యానంతు వక్ష్యమాణార్థా న్తర
 న్య సాననుగుణత్వాదనుద్ధరమ్ ॥ ఇదం ఖలూన్తాద సౌభాగ్యసామ్రాజ్యమ్ ॥
 యదిహ “ అభిభాష్యస్వసౌమిత్రే సుగ్రీవసచిపంకపిమ్ । వాక్యజ్ఞంమధురై
 రావక్త్రే సీమిహయ క్రమరిందమ॥ నానృగేవదవినీతస్య నాయజుర్వేదభాషిణః
 నాసామవేదవిదుష శక్యమేవంప్రభాషితమ్ ॥ నూనంవ్యాకరణంకృత్స్న మనై
 సబహుధాశృతమ్ । బహువ్యాహరతాఽనెనసకించదవశబ్ధితమ్ ॥ సముఖనేత్ర
 యోర్వాఽపి లలాటేదభ్యువోస్తథా । అన్యేష్యపిదస ర్వేషు దోషస్సంవిదితః
 క్వచిత్ ॥ అవిస్తరమసందిగ్ధమవిలమ్బితమద్యుతమ్ । ఉరస్థంకణ్ఠగఽవాక్యం వ
 ర్తతే మధ్యమేస్వరే । సంసారకర్మమసంపన్నా మద్యుతామవిలమ్బితామ్ ॥
 ఉచ్చారయతికల్పాణీం వాచంహృదయహారిణీమ్ । అనయాచిత్రయావాచా త్రి
 స్థానవ్యజ్ఞానస్థయా ॥ కస్యనారాధ్యలేచిత్ర ముద్యతాసేరరేరపి । ఏవంవిధోయ
 స్యమాతౌ సభవేత్పార్థివస్యతు । సిద్ధ్యన్తిహికథంతస్య కార్యాణాం గతయోఽన
 ఘ ॥ ఏవంగుణగణైర్గుక్తా యస్యస్యఃకార్యసాధకాః । తస్యసిద్ధ్యన్తిసర్వా
 ర్థా దూతవాక్యప్రచోదితాః,, ॥ ఇత్యాది భూయసా సేవనైవ శ్లాఘితే హ
 నూమతి స్వసందేశమాదాయ లజ్జాంప్రతివృన్తితే “ తంసమీక్ష్యమహాలేజా
 వ్యవసాయో త్తరుహరిమ్ । కృతార్థఇవసంపుత్రః ప్రహృష్టైర్ద్రియమానస,, ఇ
 త్యుక్తరీత్యాఽభినందనమాత్మంప్రవృత్తిముపలభ్య ప్రత్యాయాఽఽపిత్స్నే “ప్రీ
 త్యాచరమమాణోఽథరాఘవఃపరవీరహా । బహుమానేనమహతా హనూమన్త
 మవైక్షతే,, తి । “ ఏషసర్వస్వభూతోఽస్తుపరిష్వక్లౌహనూమతః । మయా
 కాలమిమంప్రాప్య దత్తస్తవస్య మహాత్మనః ॥ ఇత్యుక్తావప్రీతిహృష్టాఙ్గో రా
 మస్తంపరిషస్వజే । హనూమన్తంమహాత్మానం కృతకార్యముపాగత,, మితిహా
 కరీత్యా సుహృద్భవసాధాగణస బహుమానాపలోకనా లింగనదానం చెత్యైతా

వస్తాత్రమేవ నిర్వర్తితమ్ - అస్మిన్స్తు పామరవారామాత్రస్యాప్య నభిజ్ఞేత్తస్య
 లసగమనే అప్రాప్తసంవాసే అవిజ్ఞాతశీలే అనిష్పాదితకార్య నిర్వహణోచిత
 ప్రశ్నయేలగృహీతస్వప్నాదయేఅనభ్యవగత దూఢ్యే ఆజ్ఞాతనామని యతోజా
 తేపతత్ప్రణిప్రేయసీజనతుల్య కక్ష్యతయాఽనితరసాధారణసోపచారసపర్యాకర
 ణ పూర్వకం స్వవార్తా ప్రాప్తణాయయాచితు మపి ప్రవృత్తిరితి || నఖలేష్వతద
 పున్యపెయషివరమాం కాష్టామున్నాదదార్లలిత్యేవిస్తయస్థానమిత్యాహ || విశ్లే
 షణేతి || విశ్లేషణకాంతావిప్రయోగేణ - క్షుభితంసందలితం అనవస్థితమిత్యర్థః
 “క్షుభసందలనై, కర్తరిక్తః, తాదృశంమనాయేషాంతే- తథోక్తానాంజనానాం-
 మేఘశేలద్రుమాదౌ జలధర మహిధర మహిరుహాదౌ-సంవేదనాకథానభిజ్ఞా
 తిభావః | యాజ్ఞయా అర్థనయా ద్వేష్యం దీనతా “తృతీయాతత్యతాద్వైదగుణ
 వచనేనై, తి సమాసః || “ యాజ్ఞాభిక్షార్థనాద్దై, త్యమరః || భవతి-యథా
 యక్షస్యమేఘే “ భూమజ్యోతిస్సలిలమరుతాం సంనిపాతకవ్వమేఘ స్సందే
 శార్థాఃకవ్వపటుకగజైఃప్రాణిభిఃప్రాపణీయాః | ఇత్యోత్సుక్యాదపరిగణయన్తు
 హ్యకస్తం యయాచేకామార్తాహిప్రకృతి కృపణాశ్చేతనా చేతనేష్యి, త్యా
 దౌ | యథాచ శైలద్రుమాదౌ తస్యేవ దాశరథేః “కచ్చిత్క్షితిభృతాంనాథ దృ
 ష్టాసర్వాజ్ఞసుద్ధరీ | రామాఽమ్యేవనాద్దైశే మయావిరహితాత్వయా || యదితా
 శత్రవ్యయాదృష్టావకవ్వతాశఫలస్తసి | కథయస్వవరారోహం కారుణ్యంయదితేమ
 యి, త్యాదౌ || ద్రుమాదావిత్వత్రాది శబ్దేన లతానద్యాదీనాం గ్రహణం |
 సంవేదనాయాస్సుఖదుఃఖానుభవస్య- అర్హయోగ్యే “ సంవేదోవేదనాననే,,
 త్యమరః | కావపియథాకథంచిచ్ఛేతనమాత్రైత్యర్థః | కిముత- యాజ్ఞా ద్వేష్యం
 భవతీతి కిముత క్రవ్య మిత్యర్థః | విరహవిహ్వలతయాఽత్యారూఢౌన్నాదానా
 మచేతనేష్యపి యాజ్ఞాద్వేష్య ప్రకాశనస్యా విస్తయావహల్యై యత్ర కవ్వవి
 చ్ఛేతన మాత్రే తత్ప్రదర్శనం నతరాం విస్తయసీయమితి భావః | అత్రీగాఢో
 న్నాద ఇత్యస్య పదార్థస్య సమర్థణపూర్వక హంసవిషయక యాజ్ఞాప్రవృత్తి
 రూపవాక్యార్థం ప్రతి హేతుతయా కావ్యలిజ్జభేదః | ఈదృశవిశేషస్య క్షేము
 త్యన్యాయ గర్భిత సామాన్యేన సమర్థనా తావ్యాధాపత్తిగర్భితార్థాస్త
 రన్యాసఇతి సంకరః || “క్షేముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యాధాపత్తినివృత్త, ఇతి

కావ్యార్థావత్రిలక్షణమ్॥ పూర్వశ్లోకవదేవ రసవన్నామాపరాజ్ఞవ్యజ్ఞింబద్య
ప్రవ్యమ్ ॥ x ॥

{ మూ॥ వేదోదన్వద్విభజనవిదోవంశజంవిశ్వమూర్తైరాహుస్సిద్ధాఃకమ
{ లవసతేరాపవాహ్యంభవన్తమ్ । లబ్ధయేన ప్రగుణగతినాతత్ప్రియా
{ యాస్సకాశాత్తత్సావర్ణ్యంశ్రవణరసనాసావ్దయోగ్యాసుధాచ ॥౬॥ }

వ్యాసను కథం వారానభిజ్ఞస్య మమ సందేశహరణయోగ్యతేతిహంసస్య
తత్పూర్వాభ్యుతాం సంభావ్య దూత్యవభ్యవగమయితుం “దూతంచైవప్రకు
ర్వీత సర్వశాస్త్రవిశారదమ్ । ఇశ్శతాకారచేష్టజ్ఞం శుచిండక్షంకులూద్ధతమ్ । ఆను
రక్తశృచిర్దక్ష స్మృతిమాన్దైశకాలవిత్ । వపుష్మాన్వీతభీర్వాగ్గీదూతారాజ్ఞఃప్ర
శస్యతే,, ఇతి మనూక్తమాత గుణవత్తామారోప్యదాశరథినా కృతాం తత్ప్ర
శంసామాహ * వేదతి * సిద్ధాః-యోగినః, దేవయోనివిశేషావా- “సిద్ధో
నావ్యాసాదౌభదే యోగస్యదేవయోనేశ్చై,, తి మేదిన్తి ॥ వేదః ఉదన్వాని
వేత్స్యపమిత సమాసః - నతు వేదపవోదన్వానితి మయూరవ్యంసకాది సమా
సః । తథాసతితస్యోత్తరపదార్థ ప్రధానతయా ఉదన్వతపవ విభజనక ర్తతాస్యా
త్ - నతు వేదస్య- తథాసతి వివక్షిత హానిస్సాన్యత్ - నహ్యత్రోదన్వతావిభ
జనంవివక్షితం- కింతు వేదస్తేవ - ఏతేన “వేదపవ- ఉదన్వాని,తి సమాసప్ర
దర్శనైవ వ్యాఖ్యానమనుచితమేవేతి ధ్యేయమ్ । “ఉదన్వానుదధౌచే,, తి నిపా
తనాత్సాధుః । తస్య- విభజనంవిభాగః తంవేత్తి- చతుర్థఖాయ వేదయతీతివా
వేదోదన్వద్విభజనవిత్-తస్య,విదే-వెదయలైర్వా, క్విప్,క్తి తిచే,,తి గుణనిషే
ధః- నద ణిలొపస్య స్థానివద్భావేనక్విప్పరకత్వాయోగాద్గుణనిషేధఃకథమితివా
చ్యం“క్వౌలుప్తంసస్థానివ,,దితితన్ని షెధాత్-అతపవగోమత్యలైక్విపిగోమాని
త్యాదౌనుమసిద్ధ్యతి॥ విశ్వం సర్వంమూర్తిశ్శరీరం యస్య సవిశ్వమూర్తిర్నా
రాయణః తస్య “యస్యపృథివీశరీర,, మిత్యాద్యస్త్రామి ద్భ్రాహ్మణం “స
ర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే,, త్యాదిశ్రుతయః “జగత్సర్వంశరీరంతే,, ఇత్యాదిస్త్రు
తయశ్చేహానుసంధేయాః । ఇహ వేదోదన్వ ద్విభజన విదఇతి విశేషణమఖలవే
దవిభజనస్యక్షిరసీవిభజనతౌల్యంబోధ్యోతయత్ భగవతోహంసరూపత్వమభిప్రే
తి ॥ అత్ర “త స్మింశ్చతుర్ముఖాబ్రహ్మ సంకలాత్పరమాత్మనః 1. సమష్టిస్సర్వ

లూకానా మాస్తిగ్లకపితామహః || సజాతమాత్రస్త్రైస్ నాస్సర్హించిడవై
క్షత | ఏకాకిసభయావిద్రోనకించిత్ప్రత్యవద్యత | కకుని బ్రహ్మనామానం స
తుహంసంహిత యమ్ | అదిత్యవర్చసందేవం పెరికంపరమాద్భుతమ్ || వరే
ణ్యంభర్గసంజ్ఞంచ ధీత త్వస్యప్రచోదకమ్ | అవశ్యదతిలైజప్తమావిర్భూతంచ్యు
చ్ఛయే, త్వవక్రమ్య - “స హంసరూపీ భగవానోమిత్యక్తా వ్తిరిదధ,, ఇ
త్యాది బ్రహ్మణపురాణాక్రాహంసావతారకథా - ఏతదుపబృంహితా “తతో
హజజ్ఞేభువనస్యగోపాః- హిరణ్యశకునిర్బ్రహ్మనామ | యేన సూర్యస్తపతి
తేజసేద్ధః పితాపుత్రేణమతిమాన్యోనియోనా | నావేదవిన్నులైతంబృహన్తంస
ర్వానుభుమాత్తానం సాంపరాయే,, ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చానుసంధేయా || వంశే
జాయతఇతి మంశజః “సప్తమ్యాంజనెర్ద,, ఇతి ఉప్రత్యయః “ఉపపదమతిజే,,
తి సమాసః || అత్ర వంశశబ్దస్య నిత్యసాపేక్షత్వాన్నసమాసానుపపత్తిః | త
దుక్తంహరిణా || “సంబధిశబ్దస్సాపేక్షానిత్యంసర్వస్యమస్యతే | వాక్యవత్సా
వ్యపేక్షాహివృత్తావపినహీయత,, ఇతివిశ్వనూరైర్వంశజమిత్యనెన - ఉదాహృ
త స్మృత్యుక్తేషు దూతగుణేషు హంసస్య కలీనత్వంనూచితమ్ | వేదోదస్వద్వి
భజనవిదఇతికూటస్థవిశ్వనూరివిశేషణేన వివేదకత్వావలంకార్యాయం దేశకాల
విభాగవిత్వం సర్వశాస్త్రవిశారదత్వంచ వ్యజ్ఞితమ్ | అనువరనేహికాల్య
మ కారణగుణాః | భవంతత్వాంకమలంనసతిః ఉత్పత్తిస్థానం యస్యసః “వ
సతి రాత్రివేత్తన,, రిత్యమరః | అనెన చతుర్ముఖస్య భగవన్నాభీపద్దజస్య
త్వముక్తం “పద్దేదివ్యేఽరుసంకాశే నాభ్యాముత్పద్యమావపి | పాశ్చా
తత్వంత్యయాకర్త సర్వంమయినివేశిత,, మిత్యుత్తరశ్రీరామాయణ బ్రహ్మ
క్తైః||అత్రప్రజావతిఃపుష్కరపర్వైసమభవత్,, “తస్యసుప్తస్యమేదేవినాభా
వద్దంవ్యజాయతే,, తి శ్రుతిస్త్రుతిశతాన్యనుసంధేయా || తస్యచతుర్ముఖస్య
నతు యస్యకస్యచిదజ్ఞాతనామధేయస్యేతి భావః | ఔపవాహ్యం రాజవాహ్య
యానమితియావత్ “రాజవాహ్యస్తావవాహ్య,, ఇతి గజనామానుశాసన
వ్రకరణేఽమరః | నతుసామాన్యం యానమితిభావః | ఆహుఃబుగ్వి || “బు
వంశోచ్చానామాదితలహోబుగ్వి,, ఇతి బూగ్జోలటలహోదేశేణలాదౌ చచ్చు
రున్ | భగవతఇవ గరుత్మన్తం బ్రహ్మణోభవంతమావవాహ్యంనడన్తితిభావః |

అనెన కవచిత్సతులీనసాస్యస్యసత్సంసర్గకృతమాలిన్యమపి కస్యచిత్సాస్యీతవతు
హం సరూపిణోభగవతోవంశజస్య తత్సానుచతుర్ముఖవాహసతావాప్త్యా కు
లానురూపసత్సజ్జత్యాది పుత్రాన్విదరణమవ్యస్తీతివ్యాతితమ్ । అత్ర “వ
యసఃకర్తవ్యోఽర్థస్య, త్యాదిమనుషదనంస్తర్జవ్యమ్ । తేన “సత్సజ్జాచ్ఛుచి
తామియా,, దితుక్రరీత్యా శుచిత్వం వ్యజ్ఞితమ్ । కించ కమలవసతె రౌపవా
హ్యమిత్యనెన వివిధభువనసర్జనసామ్రాజ్య స్యగ్గృహతుర్ముఖాజస్రసాం నిర్భాది
శ్చేతాకారచష్టజ్ఞత్వ దక్షత్వాదికం ద్యోత్యతే । పున స్తదేనవిశిష్ట్యి, లబ్ధమిత్యాది
నా. ప్రకృష్టోగూణోమాద్యైరామణీయకాదిద్యసాః సా తథోక్తా - ఋజ్వీవా
గతిర్గమనం యస్య తథోక్తేన “ఋజువాచజహ్నుప్రగుణా,, విత్యమరః ॥ పక్షే-
ప్రకృష్టోగూణఃప్రగుణః - “ ప్రాదయోగతాద్యర్థై ప్రథమయే,, తిసమా
సః ॥ గమ్యతజగతిః ప్రగుణోగతిర్గమ్యా యస్యసఃప్రగుణగతిః ప్రగు
ణైగతిఃప్రాప్తిర్యస్యేతివా తథోక్తేన ఉత్పాష్టవరగతగుణగ్రహణ శాలినైత్య
ర్థః అనెనాస్యవక్ష్యమాణ సరస్వతీవర్ణ గ్రహణ యోగ్యత్వం ద్యోతితం. ప్రగు
ణా- గతిఃజ్ఞానం యస్యేత్యవ్యర్థోగమ్యతే- అనెన వక్ష్యమాణమధురవచన గ్ర
హణక్షమత్వం ద్యోతితమ్ - “ గతిర్తారైదశాయాంచ జ్ఞానైపాత్రాభ్యుపాయ
యో,, రితి విశ్వః. యేన రాజహంసేన - తస్యబ్రహ్మణః - ప్రియాయాః దయ
తాయాస్సరస్వత్యాః “యాకు నైస్తుతుమారూరధవశే,, త్యాదుక్రరీత్యా ప్రస
న్నవిశదవర్ణాయా వాచామధిదేవతాయాస్సేనానవరతముపాసితాయాశ్చైతి
భావః । సకాశాత్ సాంనిధ్యాత్ - సమానోవర్ణాయస్యసః- సవర్ణః “జ్యోతి
ర్జనపదరాత్రినాభినామగోత్ర రూపస్థానవర్ణ వయోవచనబద్ధపీష్వి,, తి సమా
సశబ్దస్య స భావః । తస్యభావస్సావర్ణ్యం, తస్యాస్సరస్వత్యాః, సావర్ణ్యంతుల్యవ
ర్ణతా - ధవళతైత్యర్థః । శ్రవణంశ్రోత్రమేవరసనాజిహ్వ “ రసజ్ఞారసనాజి
హ్వో,, త్యమరః । ఆసావదస్యపానస్య యోగ్యాల్పర్కా - శ్రవణరసనాయా ఆ
సావదయోగ్యా-సుధా అమృతత్యైనాధ్యవసితోమధురభవ్యనిశ్చ - లబ్ధంప్రాప్తః ।
లబ్ధంచలబ్ధాచేతి విగ్రహే “ నపుంసక మనపుంస కేనైకవచ్ఛాన్యాన్యతరస్యాః,
మితి నపుంస కైకశేపైకవద్భావౌ । అనేన యథాశ్రతున్యాయేన తద్గుణలాభ
స్సాచితః । తత్సావర్ణ్యంలబ్ధమిత్యనెన “ సత్సంసర్గైవరివర్తవ్యం విద్యాధి

కాశ్యాపినిమేవణీయాః । సవర్ణతాంగచ్ఛత్రసంన్నికర్షాన్మిలఃఖగోమేరుమివా
శ్రయన్తే, ఇతి భారతీ కరీత్యా తుల్యవర్ణతావాప్తి కథనైవ వపుష్పత్వం
త్యాత్యతే । నహిశ్లాఘ్యవర్ణవత్త్వంవివాచ్యతా సవపుష్పత్వం సంభవతి ॥ తేనా
పాదేయవచనత్వం వ్యజ్ఞేతమ్ ॥ శ్రవణరసనాసావదయోగ్యాసుధాలభ్యేత్యనైన
వాగ్మిత్యం ద్యోత్యతే । వాగ్మిత్యంచప్రశస్తవాక్త్యం । తేనచ సంస్కృతాద్య
క్తిక్షమత్వం వ్యజ్ఞేతే ॥ కించ ॥ వాచస్పదాతేనాధ్యవసానాత్ “సంసార
కృమసంశన్నా మద్యుతామవిలమ్బితామ్ । ఉచ్ఛారయతికల్యాణం వాచంహృ
దయహారిణీ,, మిత్యాద్యకరీత్యా రామణీయకాతిశయద్యోతనైవ “అనయా
చిత్రయావాచా త్రిస్తానవ్యజ్ఞసన్ధయా । కస్యనారాధ్యతేచిత్త ముద్యతాసేగరె
రపి,, త్యుక్తప్రకారేణ ప్రత్యర్థిహృదయానా మపి దృఢికరణే నిపుణత్వంద్యో
తితమ్ । సత్యామపి పూర్వోక్తగుణసామగ్ర్యాం వాక్తాధుర్యవైభుర్యే సు
హృదామవ్యప్రియతైవ స్యాత్కీర్తిమతదుర్బుధామ్ । తదుక్తం “ప్రియో
ఽపిభవతి ద్వేష్యఃపమపాంగిరమిరయః । మధురాంతీరయన్వాదమపిశత్రుః
ప్రియోభవే,, దితి ॥ “వాక్తాధుర్యాత్సర్వలోకప్రియత్వం వాక్పాదమ్యత్స
ర్వలోకాప్రియత్వమ్ । కోవాలోకకోకిలస్యావకారః కోవాలోకేగర్దభస్యావ
కార,, ఇత్యాదికమపీమాభాష్యమ్ । అనేనైవ వాచస్పదాత్వాధ్యవసానేన సవి
విశ్లేషపరితప్తజానకీ సంజీవనత్వమపి ద్యోతితమ్ । అత స్తవ్యేషవ జాగరూక
త్యాత్సర్వైవహందూత గుణానాం త్వమేవ సందేశహరణాయార్హత్వమితి భా
వః । అత్ర ప్రథమేపాదే వేదోదనవదిత్యత్ర అనుక్తధర్మవాచకా సమాసగోప
మా. వెదోదనవదిత్యభజన విదిత్యత్యస్య భగవతో హంసావతారత్వాభిప్రాయగ
ర్భవిశేషణతాయాంచేత్సంరమ్భస్తదాపరికరాలంకారైవిశ్రాంతియదిగమ్యస్య
హంసావతారత్వస్య భజ్యస్తరేణ వర్తనాయాం తదాపర్యాయోక్తే విశ్రాంతిరి
త్యుభయథాఽపి సంభాషణీయత్వాదనయోస్సందేహ సంకరః “పర్యాయోక్తం
తుగమ్యస్య వచోభజ్యస్తరాశ్రయ,, మితి లక్షణాత్ ॥ పూర్వోక్తోపమాలం
కారస్యాస్య చైకవాచకానుప్రవేశ లక్షణస్సంకరః । అభిన్నపదబోధ్యనానా
లంకారఘటితత్వాత్ । హంసస్తేనవిభగవద్వంశజత్వాసంబద్ధేఽపి తత్సంబ
ద్ధోక్తేతిశయోక్తివిశేషః “సంబద్ధాతిశయోక్తిస్యాన్య దయోగయోగకల్పన,,

మితి లక్షణాత్ । ఉక్తానాం సంకీర్ణాలంకారాణామస్యాశ్చ స్ఫుటావగవ్యమా
నభేదత్వాత్సంస్కృప్తిః ॥ ద్వితీయపాదేతు ॥ అస్య హంసస్య సాక్షాద్భుతుర్బు
ఖాపవాహ్యత్వాయోగేఽపి తద్యోగకల్పనైచ్చతాత్పర్యం తదాపూర్వోక్తా
తిశయోక్తిః ॥ అథ విషయస్య రాజహంసస్య విషయిభూతవత్తుఖాపవా
హ్యభేదవర్ణనసానై- తదా “అయంహిభూర్జటిస్సాక్షాత్ । సత్వంతత్త్వంకథ
యథవతాకోహతస్తత్రపూర్వః, మిత్యాదావివానుభయాభేదరూపక మిత్యన
ధ్యవసాయాదనయోస్సందేహసంకరః ॥ ఉత్తరాద్ధౌప్రగుణగతినేతి విశేషణస్య
సరస్వతీసావర్ణ్యాద్యత్తమగుణలాభయోగ్యతాభిప్రాయ గర్భత్వాత్సాభిప్రాయ
య విశేషణలక్షణ పరికరాలంకారః । సచ పూర్వోక్తప్రగుణగతిశబ్దవాచ్యానే
కార్థశ్చేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇత్యేతే
షాం క్రమేనాక్షాంశ్చభావసంకరః ॥ హంసస్య విశదవర్ణత్వ సుధాత్వాధ్యవసే
తమధురవచనయోస్సరస్వతీసకాశాల్లభత్వా సంబద్ధైఽపి తత్సంబద్ధోక్తేరతిశ
యోక్తివిశేషః సరస్వతీ సావర్ణ్యసుధాత్వాధ్యవసేత మధురవచనయోర్వర్ణ్య
యోరేవ లాభరూపధర్మకౌస్తుల్యయోగితా “వర్ణ్యానామితరేషాంవా ధర్మ
క్యం తుల్యయోగితే, తి లక్షణాత్ ॥ ఏషాచోక్తాతిశయోక్త్యుత్తమ్యితేత్వన
యోరక్షాంశ్చభావసంకరః । ధ్వనిరూపం విషయంనిగీర్యతస్య సుధేతి విషయవా
చకవదేనొల్లఖనాద్రూపకాతిశయోక్తిః “రూపకాతిశయోక్తిస్సాన్నిధిగీర్వా
ధ్యవసానత, ఇతి లక్షణాత్ ॥ అనయాచ రూపకాతిశయోక్త్యాశ్రవణైరసనా
త్వోపరూప రూపకముత్తభ్యత ఇత్యనయోరక్షాంశ్చభావసంకరః । అయంచ
సంకర ఉక్తతుల్యయోగితయా సంస్కృజ్యతే ॥ కిం చ ॥ సరస్వతీసకాశలబ్ధతత్వా
వర్ణ్యాదికస్య హంసస్య వృత్తానైప్రస్తుతే - ఆచార్యాసకాశాధిగతవిద్యమే
ధావిచ్ఛాత్రి వృత్తానైప్రస్తుతస్య ప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - ఇయంచ ప్రగుణ
గతినేత్యాదిపూర్వోక్తపరికరాదిభిరేకవాచకానుప్రవిష్టతయాసంకీర్త్యతే ॥ ప్ర
థమపాదోక్తసందేహైకవాచకానుప్రవేశసంకరాతిశయోక్తిసంస్కృప్తిః - ద్వీ
తీయపాదోక్తసందేహసంకరస్య - ఉత్తరాద్ధౌక్తాక్షాంశ్చభావ సంకరతుల్యయోగి
తాసంస్కృప్త్యైకవాచకానుప్రవేశ సంకరాణాం పునస్సంస్కృప్తిరితి నేరసికహాకా
రేమ పశ్చిమస్వలంకారేమచత్వోరోభేదాస్తత్సంకరసంస్కృప్తయశ్చ యథాయో

గం నిరూపితా ఇతి సూక్ష్మయాదృశాసావధానం విభావనీయ మలంకారమార్గనిష్ఠా లై రిత్యలంబమనా || ఏతైరలంకారైః స్వత్పుత్రకమాత గుణాభివ్యక్తైర్వస్తుస్వనిః | అస్య హంసస్యలోకసిద్ధహం సచైలక్షణ్యప్రతీతైర్వ్యతిరేకాలంకారభవనిః | తత్సావర్ణ్యం లబ్ధమిత్థనైవ తద్గుణాలంకారభవనిశ్చ || శ్రీరామచంద్రగతస్య హంస విషయస్య భావస్య భావాభాసస్యవా న్యజ్ఞతావత్తదస్య తరథస్వినిర్వేసం త్రివిధంఽపి భవనిర్వృష్టవ్యవహారికశిరోమణిభిః || ౬ ||

{ మూ॥ మధ్యే కేచిదప్రయమిహంసఖ కేవలం మానుషాణాం వ్యక్తోల్లూఘామ్ }
{ హతిభువనవ్యోమగానాంపతిస్తప్తమాస్థానెహ (చ) తస్యైరదపిభవతిస్సం }
{ శ్రితత్రాణపేతార్విశ్వప్రప్తాదిధిరపి యతసాన్దధిత్వేన తస్థా || ౭ || }

వ్యా॥ ఏవం రాజహంసం ప్రశస్య సవనియం ప్రదర్శయన్వివక్షితరూప్యకరణం తమభ్యర్థయతేదాశరథిః * మధ్యఇతి * హేసఖ రాజహంస - అనేన “దుఃఖతస్సుఖతోవాఽపిసఖుర్నిత్యంసఖాగతిః | ఆఙ్గోవాఽపిదరిద్రోవా దుఃఖతస్సుఖతోఽపివా || నిర్దోషోవాసదోషోవా వయస్యఃపరమాగతిః ,, రిత్యాద్యక్రరీత్యాత్వమేవాస్తాకం శరణమితి ద్యోతితమ్ || తేనచ పక్ష్యమాణ దూత్యకరణ ప్రార్థనమప్రత్యాభేద్యయమేవేత్యభివ్యజ్యతే || ఇహా-భూమా - వయం - కేవలం మానుషాణాం శౌర్య చైర్యసాహసాది విఘ్నరతయా మనుష్యాకారమాత్రభాజామితి భావః | మధ్యే అస్తరే కెచిత్ - అభవామేతి శేషః తేష వప్రప్రసిద్ధాఇతి భావః | యద్వామానుషాణాం మధ్యే కేవలం కేచిదితి యోజనా మానుషాణాం మధ్యఏవాప్రసిద్ధావయం కావాదెవాదీనాం మధ్యేఽస్తాకమస్తప్రశస్తిరితిభావః || కెచితేకేవలమితివాయోజనా || తదా అప్రసిద్ధాఇతి నిర్ణీతమేవేత్యర్థః || “ నిర్ణీతేకేవలమితి త్రిలింగంశ్చైకకృత్సమయో,, రిత్యమరః || నచ వయమిత్యత్ర “ అస్తదోఽప్యయోశ్చే,, శ్చైకత్వ వివక్షాయామేవ వైకల్పికం బహువచసమితి భ్రమితప్యమ్ | కెచిదితి విశేషణ సద్భావేన “ స విశేషణస్య ప్రతిషేధ,, ఇతి తన్నిషేధాత్ | కింతు “తప్తంరాజావయమప్యసాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్నతా,, ఇత్యాదావివస్వ ఘటితే ఉచ్ఛ్వాతావయవభేదే సముచాయే లక్షణేతిధ్యేయమ్ | ఏతద్చ లక్షీసహస్రరత్నప్రకాశికాయాం “వియోతాగ్రీభీమ,,ఇత్యత్ర విస్తరేణ నిరూపిత మస్తాభిః||

త్వంతు వ్యోమిగచ్ఛస్తితి వ్యోమగాః - సుకృతాతి భూమ్నా దేవభూయం
తామహంతానః - లైషాం పతిఃరక్షకః పాలైర్దత్తిః - నతు మానుషేషు వయమివ
త్వం లైష్వప్రసిద్ధౌతి భావః । పతత్రిణాం శ్రేష్ఠౌతి వాస్తవార్థః । అతఏవ,
మహతివిశాలే “విశాలంపుథులంమహా, దిత్యమరః । భువనేలాకే - నతు
యత్యేకవచితాశ్చై, యద్యపి భువనశబ్దో “భూనూభూభృష్టిభృత్పదసీ, తిచ్చ
ద్వైకున్మన్తత్యేనపుత్రాపదతి - తథాఽపి దాహులకత్వా ద్భాషాయామపీతి
వ్యాఖ్యాతత్వాన్లొకేఽపిసాధురేవేతి బోధ్యమ్ । అతఏవ “త్రిభువనవిధా
తుశ్చకలహః - త్రిభువనపురస్కీర్తి - అఖిలభువనజన్యై, త్యాదయోర్లోకికాః
ప్రామాణికప్రయోగాశ్చసంగచ్ఛన్లైష్వక్రఃస్ఫుటః - సతుసితాసితః - ఉత్తర్యః
ప్రభావాయస్య - తథాభూతః “స్ఫుటంప్రవృక్తముల్బణ, మిత్యమరః । అ
నెనోత్తర్యస్య సర్వస్థిన్నపిదేశే తత్ప్రాప్యగోపాలావిపాలమితరోపదేశనై
రపిత్వేనప్రఖ్యాతత్వంసూచితమ్ । కింద । కావ్యమివయంభూమిప్రామానుషా,
యేభ్యోఽతితరాంజుగుష్పనై త్రిదశపాశాలపి- కన్యభవా దివిప్రానామపి వరి
స్థః,స్పృహయన్తైస్తేమహంతోఽపివసన్తా భువిమానుషాఇతిధ్వన్యతే । అతఏ
వ విషమాలంకారోవ్యజ్యతే “విషమంవర్ణ్యతేయత్యేకుటనాఽననురూపయో,
రితి లక్షణాత్ ॥ కింద ॥ వయమితి చహువదనేనత్వమిత్యేకవదనేనచ సుల
భాః ఖల్వస్తాదృశాభూయాం సామానుషేషు వ్యోమచరైష్వపిత్వత్సదృశ స్తవ
మేవేతి వ్యజ్యతే ॥ నను తర్హిదృశం మాం కథమివ నియోజయసి నిహినేదూ
తకర్తవ్యేత్ర యద్యప్యస్తమక్రమేతత్సత్వమేవత్సజ్జీకృత్యాహ ॥ స్థానౌతి॥
తదపితథాఽపి- అస్తాకంతపదసత్వప్యన్తరే మహతీత్వర్థః । సంశ్రితానాం శర
ణాగతానాం సఖినాం-త్రాణపాతాం త్రాణమేవపాతుః-తస్మాత్ హేతువిహఫ
లమితిధ్యేయం రక్షణార్థమిత్యర్థః “నిమిత్తపర్యాయప్రయోగే సర్వాసాంప్రా
యదర్శన, మితిహేతుశబ్దాత్పృచ్ఛమీ-షష్ఠీవా- ప్రాయగ్రహణాదసర్వనామ్నః
ప్రథమాద్వితీయయోరేవనిషేధాత్పృచ్ఛమ్యాష్టమ్యావానానుపపత్తిరితిధ్యేయం,
భవతఃతవ-మాతస్యభావకర్తవ్యామాత్వం- “మాతవశిగ్భ్యంచ, తియప్రత్య
యః, దాత్వమిత్యపి క్వచిత్పాఠోద్యత్యతే॥ తదాబ్రాహ్మణాదెరాకృతిగణత్వాత్
ష్యక్తోబోధ్యః॥ అతఏవ “మాత్వంతద్భావకర్తవ్యో, రిత్యేత్ర బ్రాహ్మణాదిత్వా

శ్లో

రసాసావదినాన్యఖ్యవాన్యఖ్యాసహితే

ల్ ప్యభిదాత్యమపీతి వ్యాఖ్యానుధాయాం భానూక్తం సంగచ్ఛతే । నచ
 మూలే వణిక్పబ్ధస్యేవ దూతశబ్దస్యాపి బ్రాహ్మణాదితావన్ క్షేర్యప్రత్యయమ
 యక్తో నతువ్యభితివాచ్యమ్ । తస్యోపలక్షణతయాఽపున్యవపత్తైః । సతిచద్య
 యోరపి ప్రయోగప్రాచుర్యతాల్లే బ్రాహ్మణాది పాఠకల్పనావశ్యకతాయామే
 కత్రైవ పక్షపాతస్య నిర్నిబధనత్వాత్ । వస్తుతస్తు “దూతవణిక్పాభిన్చె,, త్య
 స్యభాష్యానారూఢత్వాదు క్తరీత్యావ్యభిచితః ॥ నను తర్హిదూత్యవణిజ్యా
 శబ్దా ప్రచురప్రయోగగోదరా కథమివ నిరుపేయాతామితి చెదిత్థం- తత్ర
 దూతశబ్దాత్ “దూతస్యభాగకర్తృణీ,, ఇత్యనెనయతి, దూత్యమితి, సిద్ధ్యతి ॥ అతః
 వ “కచిత్తుదూత్యంతద్భాగకర్తృణీ,, ఇతిపాఠంవస్యన్తై- త త్రదూతస్య భాగకర్త
 ణీ ఇత్యనెన యదితి సుధాయాముక్తం సంగచ్ఛతే । యద్యప్య యంభాన్దనః
 తథాఽపి అగ్ర్యాగ్రియాగ్రియాదిశబ్దవర్ణాకైఽపి ప్రచురప్రయోగపదవీమధ్యాన్త
 ఇత్యదోషః “ అగ్ర్యాద్యత్ । ఘణ్ఠాఽచె,, త్యగ్రశబ్దాద్యదాదయశ్చన్దసిహివిధి
 యన్తే । వణిజ్యశబ్దస్తు “తత్ర సాధు,, రితియతానిర్వాహ్యః ॥ కర్తృణోఽపి
 వణిక్షుసాధుత్వాత్- ర్థరూపార్థలాభః స్త్రీత్వం లాకాదేవ । అరవీన । “భ
 వేన్నైత్రందనృత్వంచదూత్యంచాత్యంతభేదవచః,, తిత్తిహద్వద్విరూపకోశాక్తిః
 వాణిజ్యంతవణిజ్యాస్యాదిత్యమరసింహాక్షిన్ద్రసంగచ్ఛతే ॥ స్థానెయక్తం- ఏద
 న్తమవ్యయమ్ । “యక్తేద్యేసాంప్రతంస్థానె,, ఇత్యవ్యయేష్యమరః “ శ్రితా
 ర్థముజ్ఞున్తిభునాస్సన్వగౌరవ,, మిత్యాద్యక్తరీత్యాన్వహమా త్తరత్వమాశ్రితాపరి
 ణతామవ్య వధీర్యనిహినమపి కర్త తదగ్రక్షణాయతదేకప్రతిభిఃకార్యమేవేతిభా
 వః ॥ కథమాశ్రితత్రాణార్థమపి మహద్భిర్నిహినం కర్తకర్తవ్యమిత్యత్ర త
 త్సాన్వమినో హంసవాహనప్రేయవాచారంప్రమాణయతి ॥ విశ్వేతి ॥ యతఃయ
 స్తాత్ ఆశ్రితత్రాణహేతోరిత్యర్థః “ పశ్చిమ్యాన్తసిన్త్,, విశ్వస్యసర్వవ్యప్తిప్ర
 పశ్చిన్య - సప్రానిర్జాతా “త్రిభువనవిధాతు,, రిత్యత్రైవవైషికషప్త్యాస
 మాసః । అన్యథా “త్వజకాభ్యాంకర్తరీ,, తి నిషేధః ప్రసజేత్ । విధిఃవత్తు
 ఖాఽపివిశ్వస్యప్రేత్యనెన దుద్రస్యాపి తత్సృష్టత్వం సూచితమ్ ॥ తథాచోక్తం
 వైష్ణవేపురాణ ॥ “కల్పదావాత్సన్తుల్యం సుతంప్రధానియతస్తతః । పౌరు
 రాసీత్ప్రభూరక్షా కుమారోనీలలోహిత,, ఇత్యాది - తేన రుద్రాదవ్యస

వైశిష్ట్యం ద్యోతితమ్ ॥ ఏతచ్ఛానుపదమేనాదాహరిష్యమాణ మహాభారతవ
చనై స్సుస్పటిభవిష్యతి ॥ విశ్వస్రప్తైః పదంచ తదవదనగతం లోకస్రప్తైః ప
దం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి ॥ సారథిఁవైన సూతఁవైన - త్రిపురవిజయావసరే రుద్ర
స్య సావపక్షయా న్యూనస్యాపీతిభావః ॥ తస్థాస్థితవా ॥ తిష్ఠతైర్లిటిప్రథమ
పురుషైకపదనమ్ ॥ “అతః౭ణల,, ఇతి ణలశ్లోత్యం - యస్తాదాశ్రితత్రాణ హే
తోర్విధిసారథితయా౭వతస్థే- తస్మాదేవాశ్రితత్రాణహేతోస్తవాపిదాత్యంయు
క్తమేవేత్యర్థః అతస్సంశ్రితరక్షణాయమహద్భిక్యతై౭పినిహీనేక రక్షి నకించదపి
స్యాల్లాఘవం - ప్రత్యుత్తప్రకాశితం భవతిసాశీల్యమేవేతి నసందేహ్యం భవతా
దూత్యమభ్యుపగన్తుమితిభావః ॥ అత్ర “హసన్నివాబ్రవిద్దేవస్సారథికోభవి
ష్యతి । తమబ్రువన్దేవగణాయంభవాంతస్సంనియోక్త్యతే ॥ సభవిష్యతిదేవేశసా
రథిస్తేనసంశయః । తానబ్రవిత్తున దైవోమత్త శ్శ్రేష్ఠతరోహియః । తంసారథిం
కురుధ్వంమే నవ్యంసంచిన్త్యమాచిరమ్,, ఇత్యుపకర్యమ్య - “తతస్సభగవా
దేవో లోకస్రప్తాపితామహాః । సారథ్యేకవిత్తోదేవై రీశానస్యమహాత్మనః ॥
ఆరుహ్యభగవాదైవో దీప్యమానస్సవతైజసా । అభీశున్హిప్రతాదంచ సంజ
గ్రాహపితామహ,, ఇతి కర్ణ పర్వోక్తాత్రిపురవిజయకథా౭నుసంధేయా ॥ అత్ర
ఆశ్రితత్రాణహేతుకవిధిసారథ్యాసస్థానరూప వాక్యాద్ధైవ తథావిధదాత్యకర
ణాచిత్యరూపవాక్యాద్ధస్య సమర్థనాత్కావ్యలింగం “యతఃయస్తాత్ - విధిసా
రథిఁవైనతస్థా- అత్యుక్త,, మితి దూత్యకరణాచిత్యం ప్రతిహేతుతయాయ
త ఇత్యేతదావ్యదక్షాణానాంపక్షేతు - హేతోశ్శాబ్దతయా “భయానక తావత్ప్ర
రివర్జనీయోదయాశ్రయతావదసిదేవసేవ్య,, ఇత్యాదావిపనకావ్యలింగం సంభవ
తి- గమ్యమానహేతుతాకస్తేవ హేతోస్సుష్టరత్వేనాలంకారిత్వేః కావ్యలింగ
తాభ్యుపగమాత్ । అస్తదావ్యభ్యాసేతు - దూత్యేచిత్యహేతోర్విధిసారథ్యా
సస్థానస్య గమ్యమానహేతుతాకత్వేనోక్తాలంకారోనిరర్థభవవేతిదిక్ ॥ భావధ్వ
నిఃస్ఫూర్షపదేవ ॥ ౭ ॥

మూ॥ ఇచ్ఛామాత్రజ్ఞగదపరథాసంవిధాతుంక్షమాణా మిక్షాన్వికుణాం
ప్రకృతిమహతామిదృశీంప్రేక్ష్యవేళేమ్ । లక్ష్యాంకైవ్యేజలధివయసాల
బ్రసంస్థాం త్రికుటేలజ్ఞాం గన్తుంతవసముచితంరాక్షసీంరాజధానీమ్ ॥

వ్యా || నను “సర్వాపూర్వమియంయేషా మానీత్యుత్పన్నసంధరా ||
 ప్రజాపతిముపాదాయ నృపాణాంజయశాలినామ్ || ఇత్యుత్పన్నులజాతానాం పీ
 రాణాంసత్యవాదినా,, మిత్యాది ప్రఖ్యాత ప్రభావానా మిత్యావకూణామపి
 కిమిద్యశందేన్యం - యేన మాదృశానపి సాహ్యమభ్యర్థయన్త ఇత్యతతహ ||
 * ఇచ్చేతి * ఇచ్చైవఇచ్చామాత్రం మయాకవ్యంసకాదిత్యాత్సమాసః |
 తస్మాత్ కాణ్డమాత్రాత్ - నతు ప్రియత్నభూయస్తాన్వత్ | జగత్ భవనం - న
 తుయతి-ఇచ్చత్ప్రదేశం - అపరథావిద్యమానప్రకారాదన్యేన ప్రకారేణ ||
 “ప్రకారవచనేభాల్, సంవిధాతుంసమ్యక్చిత్తాతుం నతు యథాకథంచదిదన్య
 భారవయతుం క్షమాణాం శక్తానాం,నతు మనోరథమాత్రపర్యససాయికార్యా
 ణామితిభావః || “యక్తేక్షమంశక్తేహితేత్రివిన్, త్యమరః || అతఏవ - వక్తృ
 త్యా స్వభావేనైవ మహతాం పూజ్యానాం - అభ్యక్షణత్యావావివాపధారణ
 గర్భస్సమాసః “సంసిద్ధిప్రకృతిఇమే | స్వరూపందస్వభావశ్చే,, త్యమరః | అ
 నాధేయాతిశయోహితేషామహిమేతిభావః | ఇత్యాకోరపత్యా నిపుమాంస ఇ
 త్యావకవః || “జనపదశబ్దాత్త్రియాదభి,, త్యవశ్యేఽర్థేఽభి “తేతద్రా
 జా,, ఇతి తద్రాజసంజ్ఞాయాం “తద్రాజస్యబహుషు తేనైవాస్తియా,, మి
 త్యవశ్యప్రత్యయస్య బహుషుల్క్ || యద్యపిజగదవరథాకరణక్షమత్వం “పి
 శాచాన్దానవాన్యతాన్పురివాన్చైవరాక్షసాః | అఙ్గుళ్యగ్రణతాన్స్తాన్యామి
 చ్ఛూహతిగణేశ్వర || సదేవగర్భవమనుష్యవన్నగం జగత్సజైలం పరివర్తయా
 మ్యహ,, మితి నదతాభగవతో రామచంద్రస్త్రేయస్త్రేయసిద్ధమ్ ప్రశస్యతేద
 యః ప్రతిపత్తైరపి “అసాధ్యః కుపితోరామోవిక్రమేణ మహాయశా,, ఇత్య
 పక్రమ్య “సంహృత్యహిపునర్లొకా నిక్రమేణమహాయశాః | శక్తస్సపురు
 షవ్యాపు స్పృష్టుంపునరపిప్రజా,, ఇత్యాదినా - నతు సర్వేషామపీత్యావకూ
 ణామితథాఽపిచ్చత్రిన్యాయేన సర్వేషామపి తదస్తీత్యనుసంధాయోక్తం - ఇ
 దంచానవసరే స్పేనైవ స్వమాహత్త్యస్య వర్ణనం జగుప్సితమితి స్వమతీన మ
 హారాజవ్రశంసయైవార్థాత్తదావిషురణ మిత్యవధేయమ్ | “మహాసత్వాఽ
 తిగమ్భిఃకృపావానవికత్తన,, ఇత్యాదుక్తధీరౌదాత్తగుణోత్తరౌహ్యాయం
 దాశరథిః | ఇయమివశశ్యతీతీదృశీ,తాంతథోక్తాం“త్యదాదిమదృశోఽసాలూచ

నేకశ్చేచ్ఛ, తీదం శబ్దఉపపదేఅజ్ఞానార్థకాద్వ్యసేకశ్చే “ఇదంకిమోరీశీ, ఇతి
 వంశబ్రస్య ఈశాదేశః” టిఠాణజీ, తాద్విదినాజీవ “తాదృశాదయస్తురూఢశబ్ద
 తావదసతాఽవ్యవయవా ర్థేనవ్యుత్పాద్యనై - అతపవాజ్ఞానార్థకాద్వ్యశేరితిసంగః
 చ్చతే। భాష్యేతుకర్తకర్తరివ్యుత్పత్తిర్ద్వర్థితాతమివేమంపశ్యన్తిజనాస్స ఇవాహంప
 శ్యతిజ్ఞానవిషయోభవతీత్యర్థాత్ - తత్రచ్యుశ్చైర్జ్ఞానవిషయత్వావత్తిమాత్రవిషయ
 త్వేఽపివిషయికరణావృత్తిత్వాదజ్ఞానార్థాదితిసంగచ్ఛత, ఇతిమనోరమాయాం
 స్థితమ్॥ ఈదృశీమిత్యయంసాభినయనిర్దేశః। అనెన “ఈదృశీయంమమాలక్ష్మీశజే-
 ప్రాప్తవ్యమీదుశ, మిత్యాదావివదుర్వచదురవస్థాభూయస్తవం దోశ్యత్యే॥
 వెలాంసమయం” అభ్యర్థిమువిక్యతావేలాకాలమర్యాదయోఽపి, త్యమరః। “శూ-
 రాశ్చబలవంతశ్చకృతాస్త్రాశ్చరణజరే। కాలాభివన్నాస్మీదన్తియథావాలుకసేతవః
 కాలాహిదురతిక్రమ, ఇత్యాద్యక్రరీత్యా, నిసర్గతామహత్తనా మపీత్యాకూ-
 ణాం సమయశశాదీదుశం దైవసమితిభావః। పెక్ష్యవక్రక్షణాలాద్య-దూరం
 విమృశ్య - ఫత్వాపాతతోఽనగమ్య- తథాసతి మహదమహత్తారతమ్యవిమ-
 ష్మదార్థభ్యాత్ప్రత్యాభ్యాతుమ్ సదభ్యర్థనాం క్వచిత్ప్రవర్తేథాపీతిభావః। జ-
 లభివయసాసాగరామ్భుసా నిరస్తరతరజ్జనమనోన్నమనదన్తురేణేతిభావః - ల-
 క్ష్మ్యశ్చాసాపలక్ష్మ్యశ్చలక్ష్మ్యలక్ష్మ్యః తథోక్తే తరగ్జాననాహోన్నహావసయో-
 ద్ధూరస్తేర్థశ్యాదృశ్యేతి భావః - అనెన “ భనుర్దుర్గంమహిదుర్గమబ్దుర్గంవార్ష-
 మేవవా। సృదుర్గంగిరిదుర్గంవాసమాశ్రిత్యవసేతుర్, మితి మనూక్తదుర్గవిశే-
 షేమలజ్గాయాజలదుర్గమధ్యస్థత్వంసూచితమ్। త్రిణిహూటానియస్యసత్రికూటః
 తన్నామాగిరిః - తస్మి అనెనగిరిదుర్గస్థత్వమపి సూచితమ్। స్తర్యలహిగిరిదు-
 ర్గం విశిష్టంసర్వభోగదుర్గేథ్యామనునైవ॥ “సర్వేణాపిప్రయత్నైన గిరిదు-
 ర్గంసమాశ్రయేత్। ఏవాంహిబాహుగుణ్యేన గిరిదుర్గంవిశిష్యత, ఇతి। లభ్యా-
 ప్రాప్తా సంస్థాస్థితిర్యయా తథోక్తాం - లజ్గాం తన్నామ్నం - లబ్ధసంస్థాంత్రీ-
 కూటే లజ్గామిత్యేత్యైవదైః “త్రికూటశిఖరెలజ్గాం స్థితాంసస్థోదదర్శ-
 షా, త్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే” శిఖరంతత్త్రికూటస్యపాగ్ంశుచైకందివిసృశం,
 ఇత్యవక్రమ్య “శ్లక్ష్యంతిమన్తహచ్చైవ దుష్టాపంశశునైరపి। మనసాఽపి
 దురారోహం కింపునకర్తణజనైః। నివిష్టాత్త్రశిఖరే లజ్గారాశాపా

తే,, త్యక్తరీత్యాఽతిశక్తతయా త్రికూటశిఖరస్య మనుజ్జేర్థససాఽపిదురారో
 హ త్వేన తత్రనివిష్టాయాలజ్ఞానాయాదుష్ప్రవేశత్వం కిం పునర్నాన్యసిద్ధమి
 తి ద్యోత్యతే । రక్షసామియంరాక్షసీ - అణ్ణస్తలక్షణోజీవః । రాజానాథీయస్తై
 ఽస్యామితి రాజధానీ - తాం “కరణాధికరణయోశ్చై,, తి బుగ్గటి టిత్తవలక్ష
 ణోజీవః । రాజధానీహిలజ్ఞానతయాయాకాచిదాభీరభిల్లాదీనాంపల్లీ,తథాసతి
 వా.యథాకథంచిద్యేన కేనాపివాభవత్ప్రవేష్టుం శక్యా - తత్రాపీయంరాక్ష
 సీ “ సహ్యస్యవిదితంకించి ద్యాక్షసానాంబలీయసామ్ । వాయురవ్యత్రసజ్ఞా
 తస్యరెదితిమతిర్ధమే,, త్యక్తప్రకారేణ సర్వతోముఖమహితతయా రక్షద్భి
 రక్షోభిరసభిలక్షితతయా దుశ్శకాప్రవేష్టుం-తేనాత్యవహితేన విదితరాజసయస
 ర్వస్వేనెకేతాకారచేష్టాద్యభిజ్ఞేన బుద్ధిమతరక్షైవ ప్రవేష్టవ్యా సతయేనకేనచి
 త్ప్రధగ్జనెనేతిధ్వన్యతే । గన్తుంయాతుం,తవ-జలచరతయాభగతయాచ సలిలప్ర
 వేశ వైహాయసోడ్డయనాభ్యాం గన్తుంసమర్థస్యచతుర్ముఖౌపవాహ్యతయా వి
 హగాస్తరవిలక్షణస్య పూర్వోక్తగుణశాలినశ్చతవైవ-సముచితం ఫల్యగర్హం,
 సత్వస్యస్యమానుషాదేః “హితంవయస్యభావేనబ్రామినోపదిశామితి । కామం
 సత్వంసమాధేయః పురందరరథోచితః । యయుత్సురహమేకాగ్రస్తానరయో
 త్వాంనశిక్షయే,, ఇత్యక్తరీత్యాహంసరూపభగవద్వంశజస్య సర్వసృష్టృచతు
 ర్ముఖౌపవాహ్యస్య మహాప్రాజ్ఞస్య భవతోజ్ఞాపనమాత్రమేవేదం - సత్కాజ్ఞాప
 నమితిభావః ॥ అనెనైవ త్రికూటశిఖరస్య సామాన్యపతత్రిదుష్ప్రవేశేఽపిత్వ
 యాదుష్ప్రవేశ త్వాగ్రసకార్యేతిచ న్యజ్యతే ॥ అత్రసర్వేషామపీక్షావకూ
 ణామిచ్ఛామాత్రాజ్ఞగదవరథానిర్మాణక్షమత్వామోగేఽపితద్యోగోక్తరీతయో
 క్తివిశేషః, ఇక్షావకూణాందురనస్థాభూయిష్టసమయదర్శనస్య హేతోర్లజ్ఞాగ
 మనాచిత్తరూపహేతుమతాసహవర్తనాద్ధేత్వలంకారః - జిలధిపయనేతి విశే
 షస్య త్రికూటలక్ష్యావలక్ష్యత్వోపయుక్తతరంగన మనోన్నమనదస్తరత్వాభిప్రా
 యగర్భత్వాత్ “ ఫణీద్వస్త్రేగుణాన్వతు,, మిత్యాదావివపరికరాఙ్ముఖః తజ్జే
 త్యస్య విశేష్యస్యోక్తవిధలజ్ఞాగమనసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాదనోఽపి
 పరికరాఙ్ముఖరథైవైత్రైవ సంగస్మిరితిదిక్ ॥ ౫ ॥

{ మూ॥ స్థానైరిత్యైరుపచితగుణాం చందనారణ్యరమ్యాం ముక్తాపూతింబల
యమరుతాంమాతరదక్షిణాశామ్ । అస్తత్ప్రైవ్రజనకతనయాజీవితార్థంచ
గచ్ఛన్నేకంరక్షఃపదమితిసఖిదోషలేశం సహాధాః ॥ ౯ ॥ }

వ్యా॥ నను పృథ్వీత్యైవ సౌకుమార్యాద్యైరమగుణమహియాం సంమూలక
థం దోషభూయిష్టరాక్షసరాజధానీగమనాయ నియోజయసి-కావాదిగ్రస్తవ్యా!
సాపి బహుదోషదూషితైవస్యాత్ । యామధ్యాస్తేరాక్షస రాజధానీకింవాతా
దృశం ప్రయోజనం యేనదోషోఽప్యవశ్యం సోఽప్యవశ్యతీతలహా * స్థానైరితి*
దివ్యైః స్థానైః స్వయంప్రతిష్ఠితైః శ్రురక్షాదిత్యైః ॥ తదేతదుక్తంశ్రుమతి
గారుడేపురాణే ॥ “స్వయంప్రతిష్ఠితందివ్యం తథాసిద్ధప్రతిష్ఠితమ్ । పౌరుషం
చైతిత్రివిధాం ప్రతిష్ఠాంబ్రహ్మణోవిదుః ॥ తత్సంనిధానవైషమ్యాత్పూర్వపు
ర్వంతుపూజితమ్, మితి ॥ “దేవప్రతిష్ఠాత్రివిధామునిభిఃపరికీర్తితా । స్వయం
సిద్ధప్రతిష్ఠానం తృతీయం మానుషంస్తృతమ్ ॥ యత్రయత్రచదేవతా రమణైః
స్వయంహరిః । తత్తద్విషయధిష్ఠానమివిద్ధిసనాతనమ్ ॥ యథాక్షీర్ణార్జవేతద్య
త్స్వయంశ్రురక్షధామని । దివ్యప్రతిష్ఠావిషయోమయాతేపరికీర్తితః । సిద్ధమా
నుషయోరేవ విమ్బకృష్టిస్తథేవ్యతే । స్వయంప్రతిష్ఠితేతావత్స్వస్వరూపేణ
సంస్థితః । ఏవంసంస్థానభేదేన త్రివిధేనజనార్దనః । తత్రతత్రచవిశ్వాత్పూజిత
స్సదసంస్థితః । ప్రయచ్ఛత్యశాలానాంహూత్సర్వభేద్యారాజసత్తమే,, తిచ॥
ఉపచితాః అభివృద్ధాః గుణాః పావనత్వసమృద్ధ్యాదయోయస్యాం తథాభూ
తాం“యత్రైకమపివాత్మైత్రం హరెభిమతంభవోత్సరాప్యస్త్రప్రభవిష్యన్తిదే
శేగుణస(సంపత్స)మృద్ధయ,,ఇతిభగవచ్ఛాస్త్రోక్తేరైకే భగవత్తైత్రసద్భావవి
వదేశస్య గుణసమృద్ధిమత్తాయామనెకదివ్యత్తైత్రసద్భావగుణసమృద్ధై రుపచ
యః క్షేమతికన్యాయసిద్ధతి భావః । యదాప్రసవతస్సిద్ధావన వక్ష్యమాణాగు
ణాదివ్యత్యైత్ర సంబంధవశాదభివర్ధితాఇతిభావః । అనెన నకవలంమదుద్దిష్టదిగ్గమ
నెన మదభీషిత సాధనమాత్రమ్ । అపితుభగవదభిమతాద్దేశ నిర్వర్ణనెనతవాపి
మహతీ శ్రేయస్సిద్ధిరితి వ్యజ్యతే । చందనారణ్యశ్రీగర్భవనైః । రమ్యాం రమణీ
యాం - మలయగిరినివాసభూమిత్యాదితి భావః । అనెన గ్రస్తవ్యదిశశ్చాయా
తరుశీతల త్యైవ వియతిసుదూరముద్దీయమానస్యకన్యచిద్ధినకరకరవ్యతికరవశాత్తావ

సంభవేషి, తదవసోదనాయ తత్ర తత్ర చ్ఛాయాసువిశ్రమ్య విశ్రమ్య గన్తు
మపి శక్యమితిధ్వన్యతే । ముక్తానాంమాక్రికానాం - సూతిం పగ్రసవస్థా
నం - తామ్రపర్మీననాథతా వదితి భావః । తనానాం పక్షాసమాక్రికాని
జాయస్తఇతి రత్నశాస్త్రప్రసిద్ధిః । ఏతచ్ఛాగ్రే తామ్రపర్మీ వర్ణనావసరే
వ్యక్తిభవిష్యతి ॥ అనెన చక్షురానంద సద్దాయప్రసవస్తు భూయిష్ఠతయా
రాక్షస రాజభాసీసానిధిప్రయక్తాచక్షుష్యతాసంభావనా నకార్యే
తివ్యజ్ఞేతమ్ । మలయమరుతాం మలయాద్రిసంబద్ధినాం మారుతానాం- అనెనచ
ద్దేనాసుబద్ధిమలయసంబద్ధవత్త్వేన మరుతాంతైత్వసారణ్యవ్యజ్ఞేతమ్ । వదన్తిహ
“సుగంధిశీతలంతిక్ర, మితి చందనగుణపాతే ప్వాన్యర్యేదదిదః । మాతరం జని
స్థానమితి యావత్ । మాతృపదసమభివ్యాహృతేన మరుతామితి పదేన తేషాం
శిశుత్వం బోధితయతా మాన్వ్యమపిధ్వన్యతే । తేన పక్ష్యమాణాయాదిశసురూ
రవ్యాయామోన్విషితఖదనిరాకరణ ధురీణతావ్యజ్ఞేతా । మలయమరుతాం మా
తరమిత్యనెన సుశీతలస్వభావానెకాపత్య జననీత్వేన దయాభూయిష్ఠతావ్యజ్ఞేన
న నిత్యసౌమ్యత్వ సూచనాత్సవిషయ ముపాగతాం స్తావదృశానపి పుత్రవ
దేవ లాలయేత్ । యాతుధానరాజధానీ సంబద్ధనిబద్ధన ఘోరత్వ శఙ్కాపినాతి
మాత్రం కార్యేతివ్యజ్యతే । దక్షిణాశాందక్షిణాందిశం - సంసిద్ధిసరళతయా స
ర్వానుకూలైషాదిక్ - నతు వామస్వభావేతిభావః । “దక్షిణస్సరళై యామ్య
దిక్ శేష్ఠద్దానువర్తిని । అపసవ్యేత్రిష వ్యయంతుదేయభేదేదిశ్చిత్రియా,, మితిర
త్నమాలా ॥ ఏవం గన్తవ్యదిశోగుణసమృద్ధిరక్తా ॥ అథ గమనప్రయోజనానిద్రి
శతి ॥ అస్తదితి ॥ అస్తాకంప్రీతిరస్తప్రీతిః- తస్యేతదర్థం - ప్రీతిం సంపాదయ
తుమిత్యర్థః “క్రియార్థోపపదస్య కర్తృణస్థానిన,, ఇతి చతుర్థి । నకెవలం మ
మైకస్యేవ ప్రీతిః-అపి త్విత్కావకులీనానాంసర్వేషామపిప్రీతిర్భవిష్యతీతిభా
వః । నకెవలమేతావదేవేత్వాహ ॥ జనకేతి ॥ జనకతనయాయాః సకలభువన
విదితమహామహిమ్నోబ్రహ్మవిదామగ్రేనరస్యమహారాజైర్జనకస్యదుహితుః,
నతు యస్యాః కన్యాశ్చిత్ - జనకతనయాశబ్దేన “మిథిలాధివతిర్విరౌ జనకో
నామధర్మిన్,, ఇత్యుపక్రమ్య “అనపత్యేనచస్నేహాదజగమారోప్యచస్వ
యమ్ । మమేయంతనయేత్సుక్తావ స్నేహోమయినిపాతిత,, ఇత్యయోధ్యాకా

జ్ఞై “ అపదేశేనజనకాన్నోత్పత్తిర్విసుధాతలా,, దితి యథ్ధాకాణ్డచోక్తరీ
త్యా జనకతనయాత్వమప్యస్యావ్యాజమాత్రా దెవ,నతుసాక్షాదితిధ్వన్యతే॥ జీవి
తార్థం ప్రాణధారణార్థంచ “ ఉజ్జీవయతియత్నేన యస్తుకృత్యగతాంసతి
మ్ । తస్యపుణ్యఫలంవక్తుం నాహంశక్తోనరాధిప,, త్యక్తరీత్యా సామాన్య
తాయస్యాఃకస్యాశ్చిత్సాధావ్యః॥ ప్రాణత్రాణస్తేనైవాపరిమిత ఫలత్వేనోద్భవ
జనకతనయోజ్జీవనేకియతీస్యాదావ్సుకృతసమృద్ధిరితిభావః॥ గచ్ఛన్,రక్షసాం
వదంస్థానమిత్యేకం-దోషస్య,లేశంకణం-నత్వయమపిపర్యాప్తోదోషఇతిభావః
“సహేధాఃక్షమేధాఃషహమర్షణ,, ప్రార్థనాయాంలిజ్ - మధ్యమపురుషైక
వచనమ్ “ ఏకోహిదోషోగుణసంనిపాలేనిమజ్జతీద్వోకిరణేష్యివాజు,, ఇత్యు
క్తరీత్యా గుణానాంభూయస్తేవసమగ్రఏకోఽపిదోషోనోన్మజ్జతికింపునస్తలైశః
యద్వా - “ ఏకాగుణఃఖలునిహునిసమస్తదోష,, నిత్యక్తరీత్యా ఏకస్యాపి
గుణస్య సర్వదోషక్షపణనిపుణత్వేభూయస్సుగుణేమజాగ్రత్స - కథమేకోదో
షఉన్నమయితుం శక్నుయాన్తూర్ధానమ్ - అథ కథంచిల్లైతామద్వరముదఞ్చి
తోఽపిసాధవ్యస్తవ్యేతిభావః॥ కించ॥ “ఘాయాంసోఽపివసోధవ్యాదోషా
స్సత్ఫలవిపునభిః । కింపునల్లైశమాత్రాస్తునాక్లైశాల్లభ్యలైఫల,, మిత్యాద్యుక్త
రీత్యా అస్తత్ప్రీతిసంపాదనజనకతనయోజ్జీవనలక్షణమహత్తరఫలలాభావశ్యంభా
వేనాత్మీయానయందోషః క్షున్నముచితపవేతిభావః । నను కథమిమమసుఖావ
హతయాదుస్సహందోషలేశమపిసహేయే త్యతస్సంబోధయతి॥ సఖేఇతి॥సఖ
త్యాదస్తదర్థం మహత్యపి కృచ్ఛ్రేసోధవ్యై కిమేతావద్దోష లేశమర్షణందు
షూరంస్యాదితిభావః । యథోచ్యతేత్రిమతికిషిగ్ధాకాణ్డై “ ధనత్యాగస్సుఖ
త్యాగోదెహత్యాగోఽపివాపునః । వయస్యాధైవప్రవర్తనై స్నేహందృష్టావృతభా
గత,, మితి॥ అత్ర స్థానైర్దివైర్విరుపచితగుణామిత్యాదివిశేషణానాముక్తరీత్యా
రాక్షసరాజధాన్యాశ్రయత్వ ప్రయుక్తదుర్గమత్వాదితజ్ఞాపరిహారపూర్వక గ
మనసౌకర్యాభిప్రాయ గర్భతావత్పరికరాలంకారః । కించ హంసగమనస్యతే
తారిక్ష్యావకుతులీనప్రీతి సీతాజీవనరూపహేతుమత్సాహిత్యేన పర్ణనాధైత్యలం
కారః “హేతోర్హేతుమతాసార్థం వర్ణనంహేతురుచ్యత,, ఇతి లక్షణాత్॥౯॥

{ వాచాలానామివజడధియాంసతూవాదూరయాతే క్షేలాసాయత్వయితవ }
 { తిషీలతామా శ్రితానామ్ | సంమోదస్తే పథిపరిణమేచ్ఛద్ద్రక్షేరుష్ణితా }
 { నాః మేఘాపాయేవిపినశిఖనాం వీక్ష్యవాచంయమత్వమ్ || ౧౦ || }

వ్యా || అథ “ పృథ్వీణాం పర్వమహర్షోమాధ్యైసర్వత్ర సౌఖ్యదః । మనః
 పృసాదః పృథమం ప్రస్థానై సిద్ధికారణం, మిత్యాద్యన్తరీత్యా పృథితస్య త
 నసుఖోదరుస్సిద్ధిహూచకః పృథ్వీః ప్రథమమేవసంభవిష్యతీత్యాహ రామ
 భద్రః * వాచాలానామితి * సర్వప్రశస్త్యకవిస్సతూవిః - అదోషసగుణ
 సాలంకారోత్తమకావ్యనిర్గళనిబద్ధన భురంధరః - తస్మిన్ - దూరం వృత్తాంతశ్చ
 వణస్యాప్యనర్హం ప్రదేశం - యాతేగతేసతి - యతిం చిద్ధూరస్థేఽపిపునఃపున
 స్తదుదన్తశ్రవణేనతత్ స్వరణ సాంతత్యాద్భయోన్మేషస్య దుర్వారత్వాత్ “ నిశ్వా
 సోఽపిననిర్యాతివాణేహృదయవర్తిని । కిం పునః పగకటాటోపపదబద్ధాసర
 సవీతి, త్వన్తరీత్యా వక్ష్యమాణపృథగ్జ్ఞానానా మసంబద్ధాఽపి వాణీముఖాన్న
 నిస్సరేదితిభావః ॥ జడాస్తద్భాగీః బుద్ధిః,యేషాంతేజడధియః । మూర్ఖాః-తే
 షామివ- ధీరేవజడా - కష్టమనామసతూవిశులైకార్హం ప్రతిధాప్రధావవిజృ
 మ్భితం - వినాయేన నైవోన్మిషేతగ్రావితా - ఉన్మిషితాఽపిహాసాన్పదమేవ భ
 వేదితిభావః । ఏవంధీబాఢ్యేత్రిచతురవదకసందర్భేఽపి దుశ్శక్తిః కిముత్పహు
 జన్తసంతతి సంతతసుకృతపరిణతిరూప సరసకవనకథాస్వరణమపినామేతి వ్యా
 తితమ్ ॥ యదాహుః ॥ “ ద్వేవర్తనీగిరాంచేవాన్యాస్త్రంచకవివర్తద । పృ
 జ్ఞోపజ్ఞంతయోరాద్యం ప్రతిభేదభవమన్తిమమ్ ॥ స్త్రోతిర్వ్యతీతవిషయా మ
 తిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాతూలికీజ్ఞేయాప్రజ్ఞాత్రైకాలకీమతా ॥ ప్రజ్ఞాంన
 వనవోన్మేష శాలినీంప్రతిభాంచిదుః । తదనుప్రాణనాజీవే చ్చదనానిపుణఃకవిః॥
 సతివక్తరిసత్యైర్ధనతిశబ్దానుశాసనై । అస్తితన్నవినాయేన పరిస్రవతివాక్చక్రు ॥ శ
 క్తిఃకవిత్వబీజంహి ప్రాక్తనీకాపిసంస్కరయా । యయావినానప్రసరెతూవ్యం
 శిక్షావతామపి ॥ పున్యత్పత్తిగౌరవబలాద్యదికించితాభంచన । ప్రసారితంపరంత
 చ్చ హాస్యమేవనసంశయం, ఇతి॥ సతూవాచిన్యేతద్ధంసస్య విశేషణమపి భ
 వితుమర్హతి । తదా- సర్వప్రశస్త్యః కవిర్జలదరఖగః - తథోక్తఇత్యర్థః “ కంఠి
 ర్హిమ్బునాః- వివిషీరపతత్రయం, ఇతి చామరః॥ త్వయి- క్షేలాసాయ క్షే

లాసాద్రిమిత్యర్థః । క్షేలాసస్య గత్యర్థక ర్థత్వాత్ ॥ “ గత్యర్థక ర్థనిద్వితియాచ
తుర్థ్యాచేష్టాయామనధ్వనీ, తస్యనైవ వైకల్పికీచతుర్థీ - గతవతిసతి “ సంవృష్టి
తామానసవాసలుభ్యా,, ఇత్యుక్తరీత్యామానససరోనివాసార్థం గతేసతిత్యర్థః ॥
గచ్ఛతే క్తవతుః ॥ క్షేలాసేహిమానససరస్థినితిః ॥ తదుక్తబాలకాణ్డై ॥ “ క్షే
లాసవర్షతేరామ మనసాని ర్హితంసరః । బ్రహ్మణానరశార్దుల తేనైదంమానసం
సర,, ఇతి ॥ వాచాలానాం సేవచ్ఛయావికృతంనదతామితి యావత్ -జడభీషత్సై
తు - కుత్సితబహుభాషిణామిత్యర్థః వాగేమామస్తీతి వాచాలాః “ వాచో
గ్నిని,, రిత్యుక్తావాచఇత్యమవృత్తా “ ఆలజాటకౌబహుభాషిణి ॥ కుత్సితఇతి వక్త
వ్య,, మితి కుత్సితబహుభాషణార్థమత్యర్థీయలల్ - అపదతావన్నకుత్వం - “ స్యా
జ్జల్పకస్తువాచాలా వాచాటౌబహుగర్హ్యవా,, గిత్యమరః । జడభీషేన క
థుచిదపికావ్యాభాసమాత్రస్యాపిగ్రహణైక్షమతయాకేవలవాక్యలకలేన పా
మరజనవ్యామోహనాయ ప్రాగల్భ్యంప్రథయతామితిభావః ॥ కించిత్పీటతాం
ఘనాగమవశాన్తత్రతాం “ మత్తైశ్శౌణ్డీతు-టక్టీబా,, ఇత్యమరః । ఆగ్రితానాం
ప్రాప్తానాం - పక్షే తావన్తాత్రైణైవా సదృశమృత్యుతయానిమిలితాత్మాణామితి
భావః । మేఘాపాయే జలధరవిగమేసతి - శరతాలలఇతియావత్ । ఇదాసీత్వ
య్యాగతేసతీతి భావః । మేఘాపాయాదితిపాశే - మేఘవిగమాద్ధేతారిత్యర్థః
చంద్రకైఃమేచకైః “ సమాచంద్రకమేచకా,, విత్యమరః ॥ బర్హైరివాగ్భ్యానం
తుమన్తం “ పిఞ్చబర్హైనపుంసకే,, ఇతి బర్హనామ్నశ్చంద్రకాపేక్షయా పృథ
గనుశాసనాత్ ॥ ఉష్ణితానాం త్యక్తానాం “ త్యక్తా వపరాణాన్త్యవిఘ్నాషణానిల
వ్హాణీతీరోపగతానదీనామ్ । నిర్భర్తనీయమానాఇవ సారసాఃఘైః ప్రయాన్తిదీనావి
మదామయూరా,, ఇత్యుక్తావస్థాం ప్రాప్తానామితిభావః । విపినశిఖినాంవన
మయూరాణాం - వాచయమత్వం “ నభస్సమీక్షాన్యముబధరైర్విముక్తం విము
క్తబర్హాధరణావనెమ । ప్రియాంస్యసక్తావినివృత్తకోభాగతాత్సవాధ్యానపరామ
యూరా,, ఇత్యుక్తరీత్యా మానవ్రతవత్త్వం “ వాచియమోవ్రత,, ఇతిభిచ్ ।
“ వాచయమపురందరౌచె,, తి నిపాతనాదావృచ్ఛబస్యామనత్వం - నిఘ్నా
జత్యమితియావత్ । పిక్షునివశేషేణదృష్ట్యా - యావతాపార్థ్వః పర్యాప్తిమాప
ద్యేత తావద్దృష్టేవతిభావః । గచ్ఛతఇత్యధ్యాహారేణ పీక్షణాగమనయోరైక క

ర్మకత్వభావా త్వర్వకాలికాద్భుతైశ్చాప్రత్యయోనిర్వధవ్యః । అన్యథాప
రిణమిషీత్యైక కర్మకత్వద్వర్ధట్యాల్ కాప్రత్యయానుపపత్తైః ॥ “ స
మానకర్మకయోఃపూర్వకారే,, ఇతిహిస్తర్యతే అతపవ “త్రిశైలశిఖరంబృష్టావ
పునర్జన్మనవిద్యత,, ఇత్యాదౌ సమానకర్మకతానిర్వాహార్థం స్థితస్యేత్యాది య
థాసంభవమధ్యాహార్య,, మితి మనోరమాగృధశ్చ సంగచ్ఛతైః ॥ తై- తవ- ప
థిమార్గై సమోద్యః అతిశయితోహర్షః పరిణమేత్ పరివకోవ్యభవేత్ । పరి
పూర్వకాన్నమతస్సంభావనాయాంలిజ్ “ ఉపసర్గాదసమాసేఽపిశోపదేశ
స్యే,, తి ణత్వం- స్వప్రత్యాగమనమాత్రేణ నిర్వ్యతయాఽవస్థితానాం జడధి
యాంమానముద్రాం పీక్ష్యమహాకపేరివ విముక్తబర్హాభరణగతోత్సవధ్యాన ప
రమయూరదర్శనేన తవమహన్నమోదః పరిణమేదితిభావః । అత్రాపమానా
దీనాం చతుర్ణామప్యపాదానా చ్చౌత్తిపూర్వోపమా । హంససంమోదప
రిణతైర్మయారమానదర్శన పాతుకత్వాత్కాన్యలిక్లంచేత్వైస్సంసృజ్యేతే ॥౧౦॥

{ మూ॥ ఆరక్తానాంనవమధుశనైరాపిబన్ధిదీనాం కాలాన్నిద్యేకువల }
{ యవనైఃపూర్ణమానస్సలీలమ్ । సిన్ధోదానైర్విపినకరిణాం సౌమ్యసే }
{ విష్యతైతామమోదానామహమహమికామాదిశస్త్రధవాహః ॥ ౧౦ ॥ }

వ్యా ॥ నను నాహంసామాన్యః ఖగః కింతు రాజహంసో రాజౌపచారా
ర్హః కథం పథిగచ్ఛన్నైకాకీశ్రమంసహేయేతి హంసాభిప్రాయం సంభాష్యగ
చ్ఛత స్తవపథిసర్వైపుర్యపచారా రాజార్హావవ సంభవిష్యంతీతి పదన్నాదౌ
గన్ధవాహసేవాం భావినీంసంభావయన్నాహ * ఆరక్తానామితి * హేసౌ
మ్య అనేన సేవనార్హత్వోపయోగ ప్రసన్నతాదిగుణసమృద్ధిస్సూచితా । చణ్డ
త్వేతు దురారాధ్యతైవహిభవతి యదుచ్యతే “ తీష్ణాదుద్విజతేలాక,, ఇతి ॥
“సర్వచణ్డసృభిభృతీ,, తిద । గన్ధంహతీతి గన్ధవాహః “ కర్తవ్యేత్ మారు
తః గన్ధద్రవ్యవానుశ్చిత్తుమాంశ్చైతివ్యజ్యతే ॥ “ గన్ధాగన్ధకామోదే లేకే
సంబద్ధగర్వయోః । సవీషద్రవ్యపదనోబహుత్వేపుంసిచస్తృత,, ఇతి నైఋణ్ణ
కాః ఆరక్తానాం సమస్తాదరవిద్వబుద్ధరతయా రక్తవర్ణానాం అమరాగవతీనాం
మదిరామదరాగశాలినామితిచ వ్యజ్యతే । పర్తాన్యాసుసంతీతి వద్దిన్యస్తామ
రసలతాః తాసాం “ సభిన్యాంతువిసినీపద్దినీముఖా,, ఇత్యమరః ॥ “ కమల

ముకుళమృదీప్య పుల్లరాజీవగన్ధిరిత్యాదివక్ష్యమాణ అక్షణవద్దినీజాతిలనానామి
తివ వ్యజ్యతే । “వద్దినీవద్దసంఘాతే స్త్రీవిశేషే సరోరుషే,, ఇతి మేదినీ
“వద్దినీ స్త్రీవిశేషస్సారస్యమమ్ముజేఽపిచే,, తి విశ్వశ్చ తత్సంబద్ధిత్యర్థః
నవంప్రత్యగ్ం మధుమకరద్వం నూతనమాసవంచ “మధుమాధీకమద్యయో,
రిత్యమరః । మధునానవత్వవిశేషణైవ రుద్యతిశయోమాదకతాతిశయశ్చ వ్యజ్యే
తే । శనైః అమృతం - “అమృతేశనై,, రిత్యమరః । ఆపిఞ్ ఆచూషయన్ని
త్యర్థః । మారుతప్రసారేహిద్రవద్రవ్యం శనైశ్శౌషముపైతి । పక్షే, యావత్ప
ర్యాప్త్యాసావదయన్నిత్యర్థః । మధుర్యాతిశయేన సహసాపాతుమశక్యతయా
శనైరాపిబన్నిత్యుక్తం - మధుపాయినశ్శనైరేవ మధుపిబన్తితిహిప్రసిద్ధిః ॥ ప
ద్దినీమధుసంబద్ధత్యేన మారుతస్య శైత్యసారభ్యేవ్యజ్ఞతే- శనైరిత్యనేనమాద్య
ముక్తం- కాలేనిశాసమయే- ఉన్నిద్యేఉత్ఫుల్లై - కువలయవనై సితాసితాదిభే
ఽభిదురౌత్పలవనై - రాత్రివికాసస్య సర్వసాధారణ్యత్ । “స్యాదుత్పలం,
కువలయ,, మిత్పుత్పలసామాన్యవాచితయా కువలయశబ్దోఽమరణానుశిష్టః ॥
సలీలంలీలావిశిష్టంయథాస్యాత్తథా - ఘూర్జమానః మణ్డలాకారంభ్రమ,,ఘూ
ర్జ తేర్భ్రమణార్థకాదృవాదికాతుర్తరిశాసచ్ । అనేన మధుపాననిమిత్తక
మదాఘూర్జితత్వంద్యోత్యతే । అత్రాపి కువలయవన ఇత్యనేన మారుతస్యశై
త్య సారభ్యే,ఘూర్జమాన ఇత్యనేన మాద్యవంచ ద్యోత్యనై- ఏవం క్లౌకపాద
వ్యయేన క్రమేణాహ్నిరాత్రౌచ జలాశయప్రాంతగమనావసరేషు మారుతేన క
రిష్యమాణం సేవనముక్తం అథ వనేషు గచ్ఛతస్తస్య తతు-రిష్యమాణం సేవ
నమాహ ॥ సిన్ధుఇతి ॥ విపి సకరిణాంపనగజానాం దానైః మదోపక్తేః “మ
దోదాన,, మిత్సమరః ॥ ఉభయత్ర బహువచనేన మదస్యనిరవధికత్వం ద్యో
తితం సిన్ధుః సేవదయుక్తఃఆద్రీకృతఇతియావత్ సిన్ధవ్యతేరనిటూరికాసుపరి
తాన్నిష్ఠాయాం “రదాభ్యానిష్ఠాతానః పూర్వస్యచద,, ఇతి నిష్ఠాతకారత
త్పూర్వదకారయోర్నత్యమ్ । పక్షే మధుపానమదప్రయుక్తసేవవత్త్వవినూ
చితమ్ । అత్రాపి విపినగజానువృత్త్యామరుతౌ మాద్యవం దానసిన్ధుతాత్త్వా
శైత్యసారభ్యేచ వ్యజ్ఞతాని- అతఏవ- ఆమోదానాం అతిమారవ్యాపిసాం విమ
ర్దొత్థజనమనోహరగన్ధానాం “విమర్దొత్థైవరిమళౌ గన్ధజనమనోహరే । ఆ

మోదసోఽతినిర్హారి,, త్యమరః । అతినిర్హారి అతిమారగామీత్యర్థః అనెన“అ
మోదానాంసమివవర్త్యతీశయగద్ధానా,, మితి వ్యాఖ్యానమపాస్తమ్ ॥ అహ
మహమికాం అన్యోన్యాపేక్షయా స్వసోఽతిర్హప్రకాశనమ్ । అహమహమితి
శబ్దోఽన్యామస్తీత్యహమహమికా పరస్పరాహంకారప్రకాశికాక్రియా అ
హంకారవాచినోఽహమిత్యవ్యయస్యపీప్సయాం ద్వితేస్వ పీప్సృదితావ్సత్సర్థి
యప్తృ బహిష్పటిలాపవిధానసామర్థ్యాదవ్యయానాంభమాత్రైటిలాహోఽనిత్య
ఇతిధ్యేయమ్ ॥ “అహమహమికాతుసాస్యాత్పరస్పరంయోభవత్సహంకార,, ఇ
త్యమరః । ఆదిశ ఆజ్ఞాపయ్య ప్రితిపాదయ్య సన్నిత్యర్థః ॥ తావం సేవిష్య
తే భజష్యతే । “సిషెవేదతదావాయూరామకార్యార్థసిద్ధయే,, ఇత్యుక్తరీ
త్యా మదర్థం ప్రస్థితం హనూమన్తమివతావ్సమవ్యవశ్యం పరిచరిష్యతీతిభావః ।
అతస్తవవ్యాయామఖదలేశోఽపినసంభవిష్యతీతి ద్యోత్యతే ॥ అత్రప్రస్తుతే
మారుతవృత్తానై అప్రస్తుతమధుపాన మత్తదక్షిణనాయక వృత్తానప్రతీతేస్సమా
సాక్తిరలంకారః ॥ “సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్యచే,, దితి
లక్షణాత్ ॥ ౧౦ ॥

{ మూ ॥ పర్యాప్తంతేపవనచలితైర్జరాగంపరాగైస్థానేకుర్వన్సమస }
{ ముదయాద్బద్ధవోబద్ధజీవాః యేనాన్ని(నేవ్)ష్వస్యచలతనయాపాదలా }
{ సుషక్తం చూడాచంద్రిపురవిజయినస్సవ్యర్థదీప్తేన పూర్ణమ్ ॥ ౧౧ ॥ }

వ్యా ॥ నకలం మన్దమారుతస్సవ్యయమేవతావ్సముపచరిష్యతి కింత్యన్యాన
పితవోపచారై ప్రిరయిష్యతీతివదిష్యం ప్రత్రాదౌ తత్ప్రేరితైర్బద్ధాకతరు
భిః కరిష్యమాణముపచారం సంభావ్యాహ * పర్యాప్తమితి * సమసము
దయాల్ తుల్యకాలాన్నిషితత్వాల్ తవేవలేమామపిశారదత్వాదితిభావః ॥ బద్ధ
వః స్వభవభూతాః “సగోత్రద్వాధవజ్ఞాతిబన్ధస్వస్వజనాస్సమా,, ఇత్యమరః ॥
బద్ధజీవాః బద్ధాకతుసుమాని “బద్ధాకోబద్ధజీవక,, ఇత్యమరః ॥ బద్ధజీ
వానాం వికారోఽవయవోవాబద్ధజీవాః “ అవయవేదప్రాణోఽపధివృత్తే
భ్య,, ఇతి విహితస్య వైకారికాణః “పుష్పమూలేమబహుళ,, మిత్యనేన
లుపి “లుపియుక్తపద్యోక్తివచనే,, ఇతి ప్రకృతివల్లికమచనై-బన్ధాజీవయన్తి బ
ద్ధాహ విషయే జీవోఽనుధారణం యేషామితివాఖ్యత్వత్త్యా లేమాం తావద్భవ

బద్ధమనిరతిశయ ప్రీతిమత్తానైసర్గికితి ద్యోత్యతే ॥ “ జీవానుధారణ,, మి
త్యమరః ॥ స్థానెస్సస్వనివాసప్రదేశే పవనచలితైః మాదుతననైః పరాగైః
రజాభిః “ పరాగస్సుమనోరజ,, ఇత్యమరః ॥ తే పథిగచ్ఛతస్తవ పర్యాప్తంప
రిపూర్ణం నత్యప్రీతమనసగుతయా వికలమితిభావః । రజ్యతేనేనేతిరాగః
కరణేషుభో అక్లస్యరాగః అక్లరాగః అనులేపనం తం కుద్యుః రచయేయః ॥
“ పూజయేయ్యర్థహస్తానుబాధవ్యాగ్లహమాగతా,, నిత్యక్రీత్యాత్వామవశ్య
ముపచరెయ్యుమితిభావః ॥ యదా ॥ పర్యాప్తమిత్యేతత్క్రియావిశేషణం స్థా
నైశ్చిత్రదేదంతమవ్యయం తదా పర్యాప్తంయథాస్యాత్తథా అక్లరాగం కు
ద్యుమితిస్థానేఇతి యోజనా-ఉక్తరీత్యా తేషాంబద్ధత్వాద్బద్ధజీవత్వాచ్చైవం జా
తీయకోపచారకరణం యుక్తమిత్యర్థః “యక్తద్వేసాంప్రతంస్థానై,, ఇత్యమరః,
అతఏవ సమాలంకారః । బద్ధజీవకరిష్యమాణాక్లరాగోపచార సమస్తరథావి
సీం హంసస్య విలక్షణ శోభాసంపదం సంభావయన్నక్లరాగంవిశిష్యతి॥యేనైతి॥
యేనాక్లరాగేణ అచలతనయాయాః పార్వత్యాః పాదయోగ్లాక్షయాఅలక్తకర
సేనైతి యావత్ అనుషక్తం రజ్జితమితియావత్ । మానాపనోదనార్థ ప్రణా
మావసరేషు చంద్రశేఖరశిరసః పార్వతీచరణస్పర్శేన తత్రత్యచంద్రమసస్తల్లా
క్షారస సంసర్గసంభవాదితిభావః । పురవిజయినః పినాకినః చూడాచంద్రం
శేఖరభూతం బాలచంద్రం (అన్విష్యసి అనుసరిష్యసి । తులయిష్యసీతి యావ
త్ । గత్యర్థకాదిష్యతే దైవాదికాద్భవిష్యదర్థై “ వర్తమానసామీప్యే వర్తమా
నపద్యే,, తి లట్ । యద్యవ్యనుపూర్వకస్యేష్యతేః “ అన్వేషణంగబేషణ,,
మిత్యాదికోశైః “ ఏష్యన్త్యన్వేషకాస్తస్యాః - ఇయేషపదమన్వేష్టుం-అన్వి
ష్యరాక్షసాంలజ్గాం,, ఇత్యాదిప్రయోగైశ్చగబేషణార్థకత్వమేవ ప్రసిద్ధ్యతి,
నతూపమానార్థకత్వం, తథాపి కథంచిదుపమానార్థకత్వం నిర్వాహ్యం అన్వే
ష్యసీతి పాతస్తు స్పద్యుః । అనుపూర్వకస్యేణసాన్వద్యుశ్చార్థకత్వస్య “ యదిహ్నో
రన్వేతి వ్యసనముదయంవే,, త్యాదిప్రయోగైః “ తమన్వేత్యనుబధ్నాతితద్భి
లంతన్నిషేధతి । తస్యవానుకరోతీతిశబ్దాసాన్వధర్మవాచకా,, ఇతి దర్శిపద
నేనద నిర్వాధత్వాత్ లృడంత్యేన వివక్షితభవిష్యదర్థస్యాక్లేశేనైవలభ్యాచ్చ,,
నను రాజహంసస్య పూర్ణైస్ససాధర్మముభితం “ సుతైకహంసంకుముదై క

ఘటం మహాపూదస్థం సవిలావిభాతి || ఘనైరిన్ముక్తం నిశిపూర్ణ చంద్రం తారాగ
ణాకీర్ణమివాన్తరిక్షం, మిత్యాదాతః ప్రేషవర్జితత్వాత్, తత్తు-థమిహ బాలదన్త్రసాధ
ర్మ్య ముద్యత ఇత్యత ఆహ || స్వర్ణదీప్తి || స్వర్ణద్యాం శివశిరస్థితాయా గజ్జాయాః “గిరిన
ద్యాదీనాం వే, తిణత్వం ఘనైరన్దిష్టే రణః, “డిణ్డీ” ౨ భిక్ ఘః ఘేన, ఇత్యమరః || పూ
ర్ణం పూర్ణ మణ్డలమితియావత్ చూడాచంద్ర మన్వేష స్వీత్యనన్వయః | అత్ర పూర్వా
ద్ధై విశేషణవిశేష యోగ్యస్థబద్ధజీవనయోగ్య రాగార్పణోపచారకరణాచి
త్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికర పరికరాఙ్ము-రా సంగీర్యేతే తదుత్తమ్యుతశ్చన
మాలంకారః తత్ర పరికరాఙ్ము-రసాస్వాదిత్యా శ్లేషాజ్జీవితత్వం విశేషః | ఉత్త
రార్ధేతు బద్ధజీవకార్పితపరాగ్గరాగ రజ్జితస్య రాజహంసస్య పార్వతీపా
దలాక్షారసాసిక్త స్వర్ణ దీప్తేన పరిపూర్ణ హరశిరశ్చంద్రసాదృశ్య వర్ణనాదుపమా
లంకారః సచ చంద్రస్య పార్వతీపాదలాక్షారసానుషక్తా సంబద్ధైఽపి తత్సంబద్ధ
కల్పనాత్తకాతిశయోక్త్యా హంసస్య తాదృశాగ్గరాగ రంజితత్వా సంబద్ధైఽపి
తత్సంబద్ధవర్ణనాత్తకాతిశయోక్త్యా చోత్తమ్యుతేన తయోస్సవశక్లగుణత్యాగ పూ
ర్వకలాక్షారసాగ్గరాగారుణ్య గుణగ్రహణవర్ణనాత్ “ తద్గుణస్సవగుణత్యా
దా దన్వదీయగుణగ్రహ, ఇతి లక్షితేన తద్గుణాలంకారేణ చంద్రస్య స్వర్ణదీ
ప్తేన పూర్ణత్వా సంబద్ధైఽపి తత్సంబద్ధకల్పన రూపాతిశయోక్త్యాచాసాదితవై
భవఇతి సంకరః | అనుషక్తమిత్యస్య సర్వావయవరంజితత్వాద్ధైఽనభిసంధౌతు
నతద్గుణాలంకారోత్తమ్యుతత్వ ముపమాయాఇతి ధ్యేయమ్ | ఇమామథూతోప
మేతి కేచిదవ్యవహరన్తి తథాచ డణ్డీ “ సర్వపద్మభాసారస్సమాహృతఇవకవ
చిత్ | త్వచాననం విభాతీతి తామథూతోపమాంవిదు, రితి || ఇయమపి హం
సస్య చంద్రసాధర్మ్యక్రాయేనేతి హేతుపన్యాసాద్ధైఽపి తూపమారూపా || తల్లక్షణం
చాక్తం తేనైవ “ కాన్త్యాచంద్రమనంధామ్నూహ్యం దైర్యేణ చార్ణవమ్ |
రాజస్వనుకరోషీతి సేషాహేతుపమామత్యై, తి || పూర్వోత్తరాధ్యోక్తయోరలం
కారయోస్సంస్కృష్టిః-కించ-రాగంపరాగైః సమసముదయాత్ ఇత్యేతద్వయో
క్ష్యయోర్వ్యజ్ఞానయోరావృత్త్యావర్ణాన్తరవ్యవధానావ్యవధాన సాధారణ్యేన
స్యజ్ఞానదవ్యయదవ్యయావృత్తావపి ఛైకానుప్రాసమభ్యుపగచ్ఛతాం కావ్యప్ర
తాశక్త్యాదీనాం మతేచ్ఛేకానుపాసః “ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యజ్ఞానయోర్వ్యగ్

యోర్యానిరస్తరా । అవృత్తిశ్శ్చాయతేసోఽయంఛేకానుప్రాసఇష్యతః, ఇతి
వర్ణాన్తరనైరస్తర్యేణ వ్యజ్ఞనద్యయద్యయావృత్తిమేవ తమలంకారలక్షయతాం
తదైవోదాహరతాం ధర్మసూరివిద్యానాథాదీనాంమతేతు వృత్త్యనుప్రాసఏవ ॥
వీరత్సర్వలక్ష్యసహస్రరత్నప్రకాశికాయాం ప్రారమ్భస్తబకే “అథూమిస్తవ
ద్భూమే,, తి క్లౌకవాగ్భానావసరే విస్తరేణ నిరూపిత మస్తాభిః ॥ ౧౨

{ మూ॥సూక్త్యా కారైర్దినకరకరైఃకల్పితాస్తశ్శలకా }
{ శ్చారోపాస్తాశ్చతమఖధను శ్శేషచిత్రాశుకేన । }
{ ఊహాపశ్చాదుచితగతిసావాయనా రాజహంస }
{ భృత్రాయేరన్భుసిభవతశ్చారదావారివాహః॥౧౩ ॥ }

వ్యా॥ అథ మారుతప్రిరితైశ్చారదసీరదైః కరిష్యమాణ ముపచారమాహ ॥
* సూక్తైతి * హేరాజహంస - హంసానాంరాజారాజహంసః, తస్య సు
బుద్ధిః రాజదస్తాదిత్యాత్మరసిపాత ఇత్యవోచామ । అనేనాత్రవక్ష్యమాణాద్భు
తోపచారార్హత్వం ద్యోత్యతే - శరదిభవాశారదాః “కాలాట్టశ్చ, తి భ
వార్ధప్రాప్తరథోఽపవాద “స్పద్ధివేలాద్యుత్పన్నత్రైభ్యోఽణి, తి విహిత
ముత్వణ - అనెన జలాపాయ విపాణ్ణురత్వం ద్యోతితం - వారిణిమహస్తీతివా
రివాహః-కర్తవ్యణ-ఘాయస్తవరావశిష్టజలవవత్వద్యోతకనాసేనశీతలత్వం-
తేన తాపావనోదనోపయితత్వంచ ద్యోత్యతే - సూక్త్యః శ్లక్ష్మ్యః ఆకారోయే
షాం తథోక్తేః “స్తోకాల్పకుల్లకాసుసూక్త్యంశ్లక్ష్మ్యందభ్రంకృశంతిన్వి, త్యమరః॥ది
నకరకరైర్భూసుకిరణైః - విషయభూతదినకరకరాణాం సూక్త్యాకారతావిశేషణా
ద్విషయభూతశలాకానామపి సూక్త్యాకారత్వం సూచితమ్ । తేన రాజార్హశి
ల్పనైపుణం ద్యోత్యతే ॥ యథోచ్యతే ॥ శ్రీరామాయణే “యత్రైతదిష్టప్రతి
మందిభూతిచ్ఛత్రంసితం సూక్తశలకమగ్న్య,, మితి । దినకరకరాణాం శలా
కాత్వ రూపణోచ్ఛలాకానాం భూయస్తస్య సూచితమ్ - తేనాపిరాజోచితత్వం
ద్యోతితమ్ ॥ తదప్యవ్యతేతత్రైవ ॥ “నలైశతశలాకేన జలఘన నిభేనచ । ఆ
వృతంపదనంవల్గుచ్ఛత్రేణాతివిరాజత,, ఇతి తేన మేఘాతపత్రాణామతివిశం
కటత్వ ద్యోతకనాత్మత్రాపి చహుపదనేనానస్త్యద్యోతనాదసూర్యం పశ్యత
యైవ త్వయా మహారాజేనేన గన్తుంశక్యమితి ధ్వన్యతే । కల్పితాః విరచితాః

అస్తశ్శలాకాః వికాసోత్తమ్యనార్థశలాకాః యేషాంతేతథోక్తాః దినకరకరేషు
 శలాకాత్పరూపణాత్తానాం శలాకానాంహిరణ్మయత్వం ద్యోత్యతే । శతమఖధ
 నుషః ఇష్ట్రచాపస్య శేషః అవశిష్టాంశపవచిత్రాంశుకం నానావర్ణామ్పరం-తే
 న-అత్ర శేషశబ్దేన ఘనానాంవర్ణాసమయవ్యపాయేన విరళతయా విముక్తావశి
 ష్టయతి-చిత్తవిల లేశగర్భతయాచ రవికరణ పరిబిమ్బసామగ్ధ్యవశాద్విద్య
 ధనుషోఽసమ్మూర్తితత్వేన ఖండతయా తత్రతత్ర ప్రకాశనంద్యోతితం । శా
 రః చిత్రవర్ణః ఉపాస్తః ప్రాప్తోయేషాంతే - తథోక్తాః “ శారోవాయానతు
 త్రిమ । కర్పూరే,, ఇత్యమరః । పశ్చాత్ ఉచితాలనుకూలా గతిర్గమనం యస్య
 తథోక్తేన యథాస్వప్నమానమేఘాతపత్రావస్థానవైషమ్యేణ తవ దినకరకర
 వ్యతికరలేఖోఽపినసంభవేత్తథాఽవహితగమనోనేతిభావః । వాయునామారుతే
 న - అనై న “ అనుకూలావహావాయు,, రితుక్తరీత్యా ప్రయాణమాక్లవ్య ని
 మిత్తమానుకూల్యమపిద్యోతితం- ఉధాః పెరితాః ధృతాశ్చసస్తః - మహతే
 ర్నిష్ఠాయాం “ వచిస్వపియజాదీనాఽతి , తి సంప్రసారణే ధత్వధత్వప్రత్వధ
 లూపద్భిర్వాః - భవతః తవ నభసిఅస్తరితే - ఛత్రాయేర్ శ్వేతచ్ఛత్రాణీవా
 చరెయః - శారదనీరదానాం ధవళత్వాదితిభావః । ఛత్రశబ్దాదాచారాధై
 “ కర్తుఃకృజ్జలూపశ్చై,, తి కృచి “ సనాద్యస్తాధాతవ,, ఇతి ధాతుత్వైశ్చిత్వా
 దాత్తనైషవం “ ఆకృతాస్సర్వధాతుకయో,, రితి దీర్ఘః సంభావనాయాంచిజ్ -
 అత్ర దినకరకరాదేశ్యలాకాదిత్వేన రూపణాదూప్రకాలంకారః ॥ సచాను
 భయతాదూప్యరూపః “ నద్యాశేఖరిణేదృశాతిలకినై ,, ఇత్యాదావివక్షాయ
 ధికరణ్యేనోక్తః । తదుజ్జ్వలితాశారదనీరదేమద్భ్రౌపమానతా వర్ణనాదుపమా,
 సాచ ధావళ్యాదిధర్మస్య ఇవాదుప్యవమానవాచకస్యచానుక్రత్వాదనుక్తధర్మైవా
 విః కర్తృకృజ్జలూపైతిధ్యేయమ్ ॥ వృత్త్యనుప్రాసేనచయమేకవాచకానుప్రవి
 ష్టేన సంకీర్త్యతే ॥ ౧౩ ॥

{ మూ॥ద్రక్ష్య స్వేవంపియసఖసుఖంలక్ష్మితాధానస }
 { ఖంలేసీతాంక్షేత్రే జనకన్యవతేదుత్థితాంసీరకృష్టే । }
 { గోపాయనీతనుమపినిజాం యాకథంచిన్దరధంభూ }
 { మూలాకెవహతినుహతిమేకపత్నీసమాఖ్యామ్॥౧౪ }

వ్యా॥ ఏవం రాజోపచార వైభవానుభవసుఖనైవయాపితమార్గ స్సీతాం దృ
క్ష్యసీతి గమనస్య పరధానం ప్రయోజనమాహ ॥ * దృక్ష్యసీతి * ప్రియ
శ్చాసౌసఖాదప్రియసఖః తస్యసంబుద్ధిః పౌప్రియసఖ “రాజాహస్యభిభ్య”
ఇతి టచ్ అస్యాశ్చసంబుద్ధేః “అచ్చలంమిత్రభావేనసకాందారావలూకన”
మిత్యుక్తరీత్యా ప్రియసఖత్వాత్త్వం సీతామపి దృష్టుమర్హ ఇత్యభిప్రాయః । ఏ
వం పూర్వోక్తరీత్యా సౌపచారమితిభావః - సుఖయథాస్యాత్తథా నత్యల్ప
ఽపి క్షేపస్సంభవేదితిభావః లక్ష్మితఃఏకోత్పతనైనైవయాపితఃఅధ్యామార్గాయనత
థో క్తస్స సుదూరోఽపి మార్గస్సుఖవశాదల్పయానివతవప్రతిభాయాదితిభావః,
తే పూర్వోక్తగుణవత్తయా మత్ప్రియసఖస్యతవ సఖం త్వత్సఖత్వా న్నమ మ
త్ప్రియాఽపి తవసఖభవతుమర్హ తితిభావః “సఖ్యశిశీతిభాషాయా” మితి
నిపాతనాత్సఖశబ్దస్సానుః । అర్హతిచేయం విశుద్ధాభిజనాదిమతస్తవస్వతోఽపి
సఖ్యమితి ద్యోతయంతాం విశిష్టే ॥ క్షేత్రఇతి ॥ సీరణహలేన కృష్టే కర్షణం
ప్రాపితే జనకన్యవతేః మైథిలస్య యాగభూమిం శౌభయత్యతిభావః । క్షేత్రే
యజ్ఞయక్షేత్రే - ఉత్థితాం స్వయమేవావిర్యభూతామిత్యర్థః । అనెనాయోనిజ
త్వముక్తమ్ । సీతాం లాక్ష్మణవద్ధతిజన్యత్వాత్సీతానామ్మమిత్యర్థః ॥ “సీతాలాక్ష్మ
ణవద్ధతి,, రిత్యమరః ॥ అనెన సీతామిత్యాదిశ్లోకపాదేన “ఇయంసాధర్మశీలస్య
మైథిలస్యమహాత్మనః । సుతాజనకరాజస్య సీతాభర్తృదృఢవ్రతా ॥ ఉత్థితామేది
సింభిత్యా క్షేత్రేహలముఖతే । వద్ధరణునిభ్రేఃకీర్ణాశుభ్రేఃకదారపాంసుభి,,
రిత్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే । దృక్ష్యసివిలూకిష్యసే । “గర్హవతివ్రతాచేతిదవ్య
యంపరమపావనమ్ । యదేతత్తనుతే శ్రేయో దర్శనస్తరణాదిభి,, రిత్యాద్యుక్తరీ
త్యా తద్దర్శనేన తవశ్రేయోఽపి భవిష్యతిత్యభిప్రాయమున్నంతాం విశిష్టే ॥ గౌ
పాయస్తీతి ॥ యాసీతా - నిజాంస్వకీయాం తనుంమూర్తిమపి నతు మదియాం త
థాసతివామదర్థం రక్షణముచితంభవేదితి భావః ॥ యదాప్య ॥ “అపిసర్వస్వ
ముత్స్యజ్యరక్షేదాత్తానమాత్తనె,, త్యుక్తరీత్యా సావర్థమేవావశ్య రక్షణీయా
మాత్తియాం మూర్తిమపీతి భావః । మదర్థం “అహంకారంవిహయాథ కామ
క్రోధాదసర్వదా । మనసారజ్ఞానంవత్స్యః కాశ్యమన్యస్యవర్జన,, మితి వతివ్ర
తాధర్మమ వ్యాసోక్తరీత్యా మత్ప్రిత్యర్థమేవ నతు స్వప్రయోజనం కించిదవ్య

పెత్తెతిభావః । అనెన పాఠత్వస్య పరాకాష్ఠానూచితా । కథంచిత్ మహాదమి
 కృచ్ఛం సోధావ । గోపాయస్తీధారయస్తీసతి - భూషాలాక భూలాక- మ
 హాతీపూజ్యాం ఏకపత్నీపతివ్రతేతిసమాఖ్యాంకీర్తిమ్ “ఏకపత్నీసాస్వాదినాసక
 పత్నీ”నిత్యంపత్యాదీషిష్మ, తి పతిశబ్దస్యసకి “ఋన్నైభ్యః” ఇతి జీవ
 “యహాకీర్తిస్సమాఖ్యాచే” త్యమః ॥ “సమ్యక్ ఖ్యాతతజ్జతి సమాఖ్యా
 తి. టీకాసర్వస్వకృత్ వహతిప్రాప్నోతి - వహతెర్భావాదికాత్సర్వరితేతి కర్త
 రిబిత్ - అనెన పాతివ్రత్యప్రధావహన ఫలస్వాపి భర్తృగామిత్యనూచనా
 త్పాఠత్వస్యపరాకాష్ఠాన ద్యోతితా “వాసోఽఙ్గరాగాభరణం శరీరవపి
 వాసవకమ్ । భర్తృద్ధంధారయేద్యాతు సాస్త్రీజ్ఞేయాపతివ్రతే” త్యాద్యు
 క్తం పాతివ్రత్యలక్షణంచ నూచితమ్ ॥ యదావ ॥ తనుశబ్దమావర్త్య తనుమపిని
 జాం తనుమితి యోజనీయమ్ । తదా - తనుమపి కృతామపీత్సర్థః ॥ అనెన
 “సాపకృత్యైవతన్వజ్ఞీ తన్వద్యయోగాచ్చకర్ణితా । ప్రతిపత్వాతశీలస్య విద్యేవత
 నుతాంఽతే” త్యుక్తఃకార్యా న్నిశయోదిపక్షితః । నిజాంతనం - మత్స్రాలేమ
 త్ప్రాప్త్యానయేతియావత్-కథంచిత్ కథమపి-గోపాయస్తీరక్షస్తీ “గుహారక్షణ”
 ఇతి ధాతౌర్భావాదికాల్ ॥ “గుహాధూపవిచ్చిపణినిభ్యాయ” ఇత్యాయప్ర
 త్యయే “సనాద్యన్తాధాతవ” ఇతి ధాతుత్వే శపి లటశ్శతది ఉగిల్లక్షణజీపి “శ
 ప్యనోర్నిత్య” మితినుమ్ । “ఏషనిర్యాతితస్మిన్మాన్దయాతే వారిసంభవః ॥
 ఏతందృష్టావప్రమోదిషె న్యవ్యసనేత్వామివానఘ । అతఃపరంశత్యామిజీవితం
 శోకతాలనా ॥ అసహ్యనిదదుఃఖాని వాచశ్చహృదయేచ్ఛిదః । రాక్షసీనాంసు
 ఘోరాణాంత్యత్రాలైమర్షయామ్యహమ్ । ధారయిష్యామిమాగంతుజీవితంశత్రు
 నూచన । మూసామార్థ్యంనజీవిషె న్యత్వయాహీనానృపాత్తజ ॥ ఘోరా రాక్షస
 రాజోఽయందృష్టిశ్చనసుఖామయి ॥ తాన్వందశ్చౌత్వావిపద్యన్తం నజీవయమ్
 హంక్షణమ్ ॥ కామభోగైఃపరిత్యక్తాహీనాబద్ధజనేనచ । ధారయత్యాత్మనోదె
 హం తత్సమాగమకాక్షిణీ ॥ తత్ప్రదృష్టామయాసీతా రావణాన్తఃపురేనసతి । విన్య
 స్యత్వయిజీవన్తి-రామారామమనోరథ” మిత్యాద్యుక్తరీత్యాదుగర్వదదుఃఖసహ
 స్తోకచరితాఽపి కథంచిత్తత్ప్రాప్త్యానయేతి ధ్యానినావమానాదీనా తనీయసీమ
 హీతనుంరక్షన్తితిభావః । భూషాలాక అస్థిలాక ఏకపత్నీశ్చద్యమితిభావః

మహతిం సర్వలూకైః ప్రాజ్యమానాం “వర్తమానైపుషన్ హద్భుహజ్జగద్భుత్వమ
 చెప్పితిమహాంక ర్థణ్యతిప్రత్యయాస్తత్వేననిహితాన్తహద్భుత్వమద్భువా
 తిదైవేనఁగిత్వా “దురితశ్చేష్టే” తిజీవే । నచ శత్రుమద్భువాతిదేవేన “శత్రు
 నొర్నిత్యమితి నుమా ధావ్యమితి భ్రమితవ్యం-అతిప్రత్యయస్యాద్ధాతుక
 తావ్యభ్యుపగమేన సార్వధాతుకపరకతావ్యభావాదచ్చ బభావేన శప్పిత్యయసం
 బద్ధ్యవర్ణాత్పరతావలభాన్మమప్రాపైరితిదిక్ ॥ ఏకపత్వీసమాఖ్యాం పహతి॥
 ఆసన్వత్సరంపూర్వవత్ ॥ అత్రభర్తృర్థనిజతనూగోపనస్య పతిప్రతాసమాఖ్యాన
 హనంప్రతిపాతుత్వా తావ్యవిక్లం, చేకానుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః, వృత్త్యను
 ప్రాససాన్వయభ్యుచ్చయః॥కించ॥ సీతయాఆలమ్బనై న తదీయా యోనిజతప్రపాతిప్ర
 త్యాదినోద్దీపనైదవిభాషిత,స్తదనుస్తరణజనితనయనవికాసాదిభిరనుభాషిత,స్తగ
 నుమితైర్వర్ణాదిభిరన్వయిచారిత్,రామగతో,విస్తయాఖ్యస్తాస్యాయా పరిబోష్య
 తఇత్యదుభ్యతరసావ్యజ్యతే ॥ “యత్ర స్థాయావిస్తయస్సాన్వయదద్భుతాభ్యోరనస్తు
 స,ఇతిలక్షణాత్ ॥ “అపూర్వదర్శనాద్భిత్తవిస్తారోవిస్తయోమత, ఇతి విస్త
 యలక్షణమ్ ॥ ౧౪ ॥

{ మా॥ప్రక్షిణాంతవద్విరహాసమయేజాతహర్షామిదానీం }
 { ప్రత్యాయాసన్వయనునయనైఃపద్మినీసాన్వయవాచా }
 { సాలేతస్త్రిసన్వయనుభగయా సాన్వయితహాభ్యనుజ్ఞాంమ }
 { నైకుర్యాన్వయకరగిరా మైథిలీసాహృదేన ॥ ౧౫ ॥ }

వ్యా ॥ ఏవం “ఇష్టంహేదిదుహంలాకే సహంసవ్యాసధారణ” మిత్యుక్త
 రీత్యాప్రథమంసంక్షేపతరాజహంసం ప్రతినుభవ మార్గగతవత్తవసీతాదర్శ
 సంభవిష్యతీత్యభిధాయ తదెతద్విస్తరేణ వక్త్రముపకరమతే ॥ తత్ర ॥ నన్వేతావ
 స్తం కాలంమానసం ప్రతి ప్రజ్ఞితేమయిమద్విశ్లేషపదనాతురతయా క్షయత్యా
 క్షయచిద్వర్ణాసమయమిదానీమేవ మత్ప్రత్యాగమనవశాదానన్తం చిన్తనీయంప
 ద్విశ్లే తవదభ్యర్థనై కృతలక్షణగమనసంకల్పంమామధ్యనుజానీయాద్వానవేతి
 హంసాభిప్రాయ మాశంకాభావ రామదత్తగి ॥ * ప్రక్షిణామితి * త్వద్వి
 రహాసమయేత్వద్విశ్లేషవేదాయా - ప్రక్షిణాంతయంప్రాప్తం - ప్రశక్తేనక్షి
 ణత్యాద్యా అతిమాల్పప్రకృత్యాత్వత్వత్వేనాదుపధాసేనాశీకనధ్యానైనచ ఇ

యేనచ । పరిక్షితాంకృతాం దీనామల్పహారాంతపాదనా ,, మిత్యుక్తరీత్యా మ.
 ద్విశ్లేషావసరే సంప్రతి సీతామిదేతి భావః । ప్రపూర్వకాల్ క్షియతే కర్తరిని
 ప్తా “ నిష్టాయామణ్యదర్శ, ఇతి క్షియోదీర్ఘః “ క్షియోదీర్ఘా,, దినినిష్టాతస్య
 నత్వం “ అటుల-పాపజీ,, త్యాదినిత్యత్వం । ఇదానీంసంప్రతం త్వదాగమ
 నావసరే ఇతిభావః । జాతీక్షతస్మిన్ హర్షాయస్యాస్తాం తథాభూతాం । జాతశ
 బ్దస్య “ అదిక ర్హజీకః కర్తరిచే,, తి నిష్టాస్తతయా హర్షస్యాచిరీదితత్వం ద్యోతి
 తితం- అథునైవ జాయమానానన్దామితిభావః ॥ అనైవ “ అర్తారైముదితహృష్టా
 ప్రాప్తితేమనినాకృతా । మృతేప్రియేతయానారీ సాశ్రీజ్ఞాయాపతివ్రతే ,, త్యు
 క్తపాతివ్రత్య లక్షణవత్తాఽపిసూచితా ॥ తేన సర్వాత్తనాఽనుపేక్ష్యత్వం ద్యోతి
 తం । పద్ధినిం కమలీని- ప్రత్యాయాస్య ప్రత్యాగమిష్య స ప్రత్యాగమ
 న మద్యతనభావ్యేవ నివేదయన్తితిభావః । ప్రత్యాజ్ఞార్పకాద్యా లెర్లక్షణా
 త్ “ బృటస్పష్ట్య, తి శతా-లృబ్బయోగేణప్రత్యాగమనస్యాద్యతనభావిత్వం
 గమ్యతే । అనద్యతనభావిత్వమేవచ దవినక్షిప్య ల్లుటమేవప్రాయాత్వతః । శత్రు
 వ్రత్యయశ్చాయంపాత్యై “ లక్షణపేతోక్తియా, ఇత్యనుశాసనాల్
 పాతురిహఫలం - అద్యతనభావి ప్రత్యాగమనఫలకమనునయంకుర్వితిభావః ॥
 “ ప్రత్యాయాస్య ప్రత్యాగమమిచ్చ,, నితివ్యాఖ్యానంతు మద్దమ । సన్నదగ్ధ
 నాల్ । నహిసన్నిత్యయవైభుర్యేక్షితార్థస్సంభవేత్ । సాన్వద్యమధురయా,
 హృదయావినంవాదితయాప్రవృత్తతేనామృతవదా సాన్వదీయయేతి భావః ।
 వాచాగీరా నతు “ అగగప్రమాద్యనాయైవ చాటవాయేనగ్నితాః ,, ఇత్యుక్త
 రీత్యా అహృదయకణలవాచేతిభావః । శనైఃమద్దం - చిరకాలవిచ్చిన్నస్యత్వ
 వనుభవానస్తస్యేదానీమేవ పునరున్న్విత్రయాసహసా వ్రస్థాననివేదనైభవజేవ
 యైజ్ఞావ- తదనుచితమితి శనైరేత్యుక్తం- అనునయసాన్వద్యం । అన్యథా “ అ
 హంగమిష్యామిమహావనంప్రియే,, ఇతి బహుకాలవిశ్లేషపిశునేన మద్యదనే
 నసీతేవ- చిరవిశ్లేషసంభావనయావ్యగ్రీభూయ సాధ్యనుశాసితయాదితిభావః ॥ సా,
 త్వయాఽనునీతావద్దీప్యతి, తస్మిన్ సప్తః పీతాతస్మిన్ దీప్యతి, సఇహసుభగయాసాధా
 గ్యయ క్రయా తద్దీప్యన్తధురయేతి యావత్ । మధుకరగీరెవగీ- తయా- మధుప్ర
 తేద్యనియాపయావాచా - మధుకరతేజన తద్గిరీమధురాయితేనానైసగ్గికఇతి

ద్యోతితమ్ । తస్మిన్సవనసుభగయేతి విశేషణన తద్ధిరోఽస్తస్తాషవిశేషాన్నిమిత
 త్వంద్యోతితమ్ - సహ్యస్తస్తాషవైదుర్యేకాద్యశోభ్యనిరుద్ధిమేదితిభావః । స్యా
 త్ - ఏవమేవభవత్స్వతి తేతన ఇహ సీతాద్వేషకమత్సందేశహరణపూర్వకం
 తాగమనె మహతికృత్యై, అభ్యనుజ్ఞాం అభిముఖభూయానుమతిం - సమా
 దాసీనతయా పరాఙ్ముఖత్వేనైతిభావః । అనెన తస్యా అవ్యస్థినాగర్వే భవే
 దాత్సుక్యమేవేతి ద్యోత్యతే । కర్యాత్ రదయేత్ ఇతి మన్యేసంభావయే - కృ
 త్యాస్తరేచెదభ్యనుజానీయాద్వా సవా సజానే । అస్తింస్తుప్రస్తుతైకార్యేఽవశ్య
 మభ్యనుజానీయాదితి వితరలయఇతిభావః ॥ సన్వస్థిన్నపి కార్యకేసనిమిత్రేణా
 భ్యనుజానీయా త్ప్రియతమప్రస్థాన మిత్యతలహ ॥ మైథిలీతి ॥ మైథిల్యాం
 వైదేహ్యాం సౌహృదెన పెష్టా సభేనైత్యర్థః । అభ్యనుజ్ఞాంకుర్యాదిత్య
 న్వయః ॥ యదా అవయోస్సుఖ్యంసంవృత్తం తదా మైథిలీ పద్మినీకృత్య
 త్ప్రియయోస్సుఖ్యంసిద్ధమేవేతి “ అత్తానంపీడయిత్వాఽపి సుహృతాగర్వవ
 రాయణా ,, ఇత్యుక్తరీత్యా సఖినిమిత్రంకంచితాలం త్వద్విశ్లేషశ్లేషమభ్య
 వగమ్యవ్యనుమన్యేతైవ తవప్రస్థానమితిభావః ॥ యథోచ్యతే సీతాంప్రతిసర
 మయా “ తవసౌలూర్నికాలాక్షి నహిమేజీవితంపియి,, మితి ॥ “ ధనశ్శాగ
 స్సుఖశ్శాగౌ దేహశ్శాగౌఽపివాపునః । మయస్యార్థేప్రవర్తనై స్నేహంకృ
 ప్తావతథావిధ,, మిత్యేతదవ్యక్తానుసంధేయమ్ ॥ సౌహృదేనేత్యత్ర శోభనచిత్త
 వాచినస్సుహృదయశబ్దాద్భావాద్ధే యవాదిపారాత్ “ హయనా న్తయవా
 దిభ్యోఽఽఽ, త్యగి “ తద్ధితేషవచామాదె ,, రిశ్యాదివృద్ధా “ హృదయస్య
 హృల్లేఖయదణ్ లాసేషివ,, త్యనేన హృదాదేశః । నను “ హృద్భగసిద్ధవై
 పూర్వవదస్యత్యై, త్యుభయపదవృద్ధ్యాభవితప్యేకభమాదివృద్ధిరితిచే దవహితమ
 గాశ్మణు - ఉక్తోభయపదవృద్ధిః “ సుహృద్వర్సృచామిత్రామిత్రయో,, రితి
 నిపాతితయో సుహృద్వర్సృచ్ఛబ్దయోః ప్రతిపదోక్తయోరెవ ప్రవర్తతే- నతు
 సుహృదయ దుర్నృదయశబ్దయో రణిహృద్భావమాపన్నయోః - తయోర్నృద
 వైత్యస్య లాక్షణికత్వా ల్లాక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తవైవగ్రహణా
 త్ ॥ యద్వా ॥ “ హల్త్యిబ్ధిస్య ,, ఇత్యాదిమూలై సుతిసీత్యత్ర రిశాసాహచ
 ర్యాన్నివచన “ కౌతూఽన్యసో,, రిత్యత్ర శసాసాహచర్యానుకూలవాచన

చ “హృద్భగసిద్ధిమ్, తి సూత్రే భగసిద్ధశబ్దసాహచర్యాదనాదేశనిషన్న
హృదయశబ్దవద్యానహృద్భుజ్జీవగ్రహణాత్తాదృశహృద్భుజ్జాజ్ఞాపి
భయపదవృద్ధివృత్తైః “సుహృద్భుజ్జీవో-హృదయస్యహృద్విత్త్యాదినాహృద
యశబ్దస్థానాదష్టహృద్భుజ్జానాదక్లౌదత్యాదివృద్ధౌఉక్తరీత్యా సౌహృదమిత్యేవ
సిద్ధ్యతి॥ అస్మింశ్చపక్షే తౌభనచిత్రవాచిహృదయపర్యాయ హృదస్తసుహృద్భు
జ్జాదేవోభయపదవృద్ధిః ॥ “సుహృద్భుజ్జీవా, విత్త్యాదినూత్రినిషన్నహృ
దస్తశబ్దభ్యస్తావదివృద్ధిరేవేతి మిత్రవాచిసుహృద్భుజ్జాతౌసహృదమిత్యేవేతి
పూర్వస్థాద్విశేషః । ననేవంపక్షద్వయేఽపి “వాణోకష్యశ్రోకేషిష్టి, తి
సూత్రే సౌహృద్యమిత్యుదాహరణ మసంగతంస్యాత్ - తత్పర సుహృద్భు
జ్జీవక్తరీత్యా లాక్షణికత్వేనపా ఆదేశనిషన్నహృద్భుజ్జాస్తత్వేనపా ఉభయప
దవృద్ధివిషయత్వాద్యోగేఽపి తద్భుజితతయైవ దగ్ధనా దితిచేన్న । తస్యప్రౌఢ
మాత్రదత్తత్వేనానాదర్శనత్వాత్ । సౌహృద్యమితి హ్యుదాహరణముచితం,
హృద్భావమూత్రాదాహరణస్య పక్కతత్వేనోభయపదవృద్ధిమత్తాయా అనా
వశ్యకత్వాత్ - సౌహృద్యమితి ప్రామాణికప్రయోగసద్భావేతు శోభనంహర్దం
యస్య సుహృద్ ఇతివిగృహ్య తస్మాదాప్య - ఉక్తరీత్యా “సుహృద్భుజ్జీవా,
వితి ప్రతిపదోక్తసుహృద్భుజ్జాదాప్య - అనాదేశనిషన్న హృదస్తసుహృద్భు
జ్జాదాప్య “గుణవచనద్రావ్హతాదిభ్యశ్చై, తిష్యశ్చ ఆదివృద్ధౌ తద్యూపమపి
సిద్ధ్యతి “వాణోకష్య, శ్చితి సూత్రేష్యశ్రుదాహరణంతు సౌహృద్యమిత్యే
వయుక్తమ్ ॥ యదాప్య - సుహృదయశబ్దాదేవోక్తరీత్యా అణి - ఆదివృద్ధిపా
ద్యావయో రౌపగవత్త్యాదౌ స్వహృదయశబ్దాత్ స్వహృదయశబ్దాదాప్య భవా
త్తతాణి “దాప్యరాచీనాంచ, త్రైవిజాగమే సౌహృదంశ్చోపహృద మిత్యాదౌచ
లబ్ధిలక్ష్యయోః ప్రాప్తోపరతావద్వృద్ధౌవేవగ్రహమంప్రసర్తమానాయాం తదా
నీకుజ్జస్య హృదస్తత్వావభావా న్న “హృద్భగసిద్ధిమ్, తుస్త్రిభయపదవృద్ధిః ప్ర
వర్తితుంశ్చమతే ॥ నద దాప్యరాదౌ స్వశ్చోశబ్దయోః కేవలయోరేవ పారాత్మ
భంతదాదిగ్రహణేనైవః ప్రవృత్తిరితిశబ్దాన్యం “స్వగ్రాధస్యకేవలస్యే,
తస్యప్రసూత్రే శేవలగ్రహణేన పూర్వసూత్రే తదాదిగ్రహణస్య జ్ఞాపిత్యా
త్ ॥ అథవా ॥ వ్యాపకహృదదేవో వ్యాపకహృదయోః భవదయోభ్యుదయం

వైయాసహృద మిత్యాదా ॥ “నయావభ్యాం పదాంతాభ్యాంపూర్వాతతాభ్యా
 మైజి,, త్రైవిహృద్భావస్యచారితార్థ్యం దృష్టవ్యం-అదివృద్ధిప్రవృత్తినస్తరం
 హృదయశబ్దస్య హృద్భావే సౌహృదమితినిషేద్యతే॥ నను“ పరనిత్యాస్తరజ్ఞ
 ప్రతిపద విధయోవిరోధసన్నిపాతే తేషాంమిథః ప్రసక్తేపరబలీయస్త్యి,, మితి
 న్యాయేన స్యామ్మిత్యత్ర పరాన్నిత్యాదపినుమః “అప్రప్నోతి, తిప్రతిపదోక్తౌ
 పథాద్విధృ సేవత్రాపిపరిభూతవృద్ధ్యపేక్షయాప్రతిపదోక్తస్యహృదాదేశస్త్యే
 వ బలీయస్త్యేన వృద్ధిబాధనేన తస్త్యేవప్రవృత్తిఃకుతానన్యాదితిచేన్న । నిరవ
 కాశత్వ రూప ప్రదిపదోక్తస్త్యేన బాధకతా ప్రయోజకత్వేన ప్రకృతైక్తరీ
 త్యా హృదాదేశస్యాన్యత్రలబ్ధావకాశతయా వృద్ధిబాధనాక్షమత్వాత్ ॥ ఏతచ్ఛ
 “ఉగ్రవాదిభ్యోయ,, దితి సూత్రే భాష్యేన ఎష్టం ॥ “ ఛదియపధిబలేర్థశ్చ,, తి
 సూత్రే మనోరమాయా మపునవన్యస్తమ్ । తథాచ తత్సూత్రమనోరమాగ్ర
 స్థః ॥ “ ఛాదిషెయాణీతి - యదాతుచర్తవికారశ్చది - తదాపరత్వాత్, చ
 ర్తబోఽశ్చ,, త్యజ్ఞోప్రాప్నోతి - పూర్వవిప్రతిషేధేన ధజ్ఞేవేష్యతే - ఛాది
 షెయంచ ర్త - ఆహవ ॥ “యజ్ఞోప్రాప్నోతి - పూర్వవిప్రతిషేధమ్ ॥ ధజ్ఞేతి॥
 ఏవం నిరవకాశత్వేన త్యేవ ప్రతిపదవిధిత్యం బలీయస్త్యేప్రయోజకమ్ । నతు
 సావకాశత్వే, ఇతి మునిమతేలభ్యతే । తేన స్వమిథతాకానీత్యేవయ క్తం- ప
 రత్వాన్నమ్ప్రవృత్తేః । ప్రతిపదోక్తత్వాద్విధృమాశ్రిత్య స్యామ్మిథతాకానీతిమ
 తంతు దుర్బలమితిదిక్,, ఇతి ॥ “ శేషాద్విభాషే,, తి సూత్రేచ - “ శేష
 గ్రహణమనర్థకం- యేప్రతిపదం విధీయంతేదాధకాభివన్యస్తీ,, త్యాశఽన్య
 “ అనవకాశాహివిధయోబాధకాభవన్తి - సమాసాంతాశ్చకబభావేసావకాశా,,
 ఇత్యభాషి- తస్మాత్ప్రతిపదోక్తస్యాపి హృదాదేశస్యోక్తరీత్యాన్యత్రలబ్ధావ
 కాశత్వేనోపక్షిణశక్తితయా వృద్ధిబాధసామాన్యధాదావాదేవాదివృద్ధౌ తతా
 హృదాదేశే సౌహృదమిత్యేన సిద్ధతీతి సుప్తాక్రమ్ ॥ నను “ సకృద్దతావిప్ర
 తిషేధే యద్బాధితం తద్బాధితమేవే,, తి న్యాయేన విప్రతిషేధ బాధితస్య
 హృదాదేశస్య కథంపునః ప్రవృత్తిరితిచత్ “పునఃప్రసక్తవిజ్ఞానాత్సిద్ధ,, మితి
 న్యాయేన భిన్నకీర్త్యత్రపరత్వాద్విభావేకృతైష్యకచప్రవృత్తివత్సాపినిమి
 త్తసద్భావా త్తదపివ్యవర్తతేవేత్యదోషః-నవ్యేవమపి హృద్భావోత్తరం హృ

దస్తత్వేనోభయపదవృద్ధినివార్యైవేతి చెన్న “ అజ్వలైపునర్వృత్తావవిధి ,
 రితి న్యాయేనైక స్థిన్నజ్వలైపునర్వృత్తాస్త్రైపునర్వృత్తై పునరన్యస్యాజ్వలైపునర్వృత్తై
 శాస్త్రస్య ప్రవృత్త్యయోగాత్ || సన్యేపం హర్దమితి రూపాసిద్ధిః । తత్రహృ
 దయశబ్దాదణిత్యదుక్తరీత్యా పరతాన్వద్యుద్ధౌ హర్దయేత్యవస్థానై ఏకదేశవికృత
 న్యాయేన స్థానివద్యావేనవా తస్యేనహృదయశబ్దత్వా దణ్నిమి త్రకహృదాదేశ
 న్యానైకాల్పావత్సరావదేశే హృదమి ట్యేవసిద్ధైః || సచ హృదాదేశోత్తరం పున
 రన్యుద్ధౌహర్దమితిన్యాదేవేతివాచ్యం- లక్ష్యేలక్షణస్య సకృదేవప్రవృత్తై రితి చే
 న్ను । యద్యపి నిరవకాశత్వ రూపప్రతిపదోక్తస్య బాధకతాప్రయోజకత్వం-
 తథాఽపిప్రకృతే తదభావేన హృదాదేశస్య వృద్ధ్యబాధకత్వైఽపి ప్రతిపదవిధి
 త్వేన శీఘ్రావస్థితకతయాపూర్వం ప్రవృత్తౌ నియామకత్వేదాధకాభావేన పూ
 ర్వం హృదాదేశః సావ్యమ్మిత్యత్ర దీర్ఘవత్ - తతావృద్ధిః - ఇతి పా మ్రాణిక
 ప్రయోగానురూపాద్ధర్మలవపి పక్షమశ్రిత్య సమాధాతుంశక్యత్వాత్ । ఏత
 చ్చసావ్యమ్మిత్యత్ర శేఖరైస్పష్టమ్ || యదాప్తి || హృదయశబ్దాత్ప్రజ్ఞాదితాన్వ
 తాన్వర్థేణ ఉక్తరీత్యావృద్ధిహృదాదేశయోక్త్రవేణకృతయోర్హృదమితిసిద్ధౌ
 తతస్తస్యేదమిత్యణి హర్దమితి సిద్ధ్యత్వేన । లక్ష్యభేదాన్నలక్ష్యేలక్షణన్యాయ
 న్యావ్యవకాశః । హృదయస్యేదంహర్దమితి మూలాక్రమప్యేతదభిప్రాయకత
 దైవనేయమ్ । అతపి “ సాహృదదౌర్హృదాదావహిహృద్భావా, దితి వామ
 నసూత్రం “ సుహృదయదుర్హృదయ శబ్దాభ్యాం యవాదిపారాదణికృతై హృ
 దయస్యహృద్భావసాహృదదౌర్హృదశబ్దాభవతః । సుహృద్దౌర్హృద్భా
 భ్యాంతు యవాదిపారాదణికృతై హృద్భగసిద్ధవన్త ఇత్యాదినోభయపదవృద్ధౌ
 సాహర్దందౌర్హృదందభవతి, తి తదవృత్తిశ్చసంగచ్ఛతే || యదాప్తి || శోభనం
 చతత్ హృచ్చేతి హృదయశబ్ద పర్యాయహృద్భావైవ కర్తృధారయే అగ్గతిదాన్వ
 త్తత్వద్ధియేఅచినిషన్నాత్సుహృదశబ్దాదదంతాద్యువాదే రాకృతిగతతాన్వద్భా
 వే అణిసాహృదమితి నిషేద్యతే || సచైవమపిసుహృదశబ్దాదణి “యస్యేతిచే,
 త్యలూపహృదస్తత్వతాదవస్థాన్నఫలేగ్రహిసాన్సాన్వయస ఇతిభ్రమితవ్యం,
 పరయావృద్ధ్యాన్యస్యేతిలూపస్యబాధాత్ “ అదఃపరస్సన్నిత్యలూపస్య స్థానివ
 ద్యావేన హృదస్తతాదౌర్గభ్యద్యేతి సర్వధాఽపి సాహృదమి ట్యేతత్సాన్వేవేతి

ససంకటం కించిత్ , అతఏవ “యశోదయాసౌహృదాదీనా,, మితి శ్రీవత్సా
జూమిశ్రీయయమకరత్నాకరాది ప్రయోగాశ్చోపపన్నతరాః- అపన్నయ్యదీక్షి
తాస్తు- శ్రీయాదవాభ్యుదయ తృతీయసర్గె “సురభిక్షేరవసౌహృదవాసిత,, ఇ.
త్యత్ర సౌహృదశబ్దోపపత్తిమిత్థమభివర్ణయన్తి || తథాహి తద్గ్రన్థః || “సుహృ
దయశబ్దస్య యవాదిత్వాద్భావేఽన్యుత్సయేహృదయస్య హృత్స్థానయదణలా
సేషివీతి హృద్భావే ఆదివృద్ధౌచ సౌహృదశబ్దః | నను కథం హృద్భగసిద్ధవనై
పూర్వపదస్యచై, తినోభయపదవృద్ధిః || ఇత్థం || అణిపరతోహృదాదేశ వృద్ధిశా
స్త్రయో రన్యత్ర సావకాశయోః పరత్వాద్వృద్ధిశాస్త్రంప్రథమం ప్రవర్తతే త
త్ప్రవృత్తికాలే హృదస్తతావిభావాన్నోభయపదవృద్ధిరిత్యాదివృద్ధిః - తతోహృ
దాదేశః | తదనంతరంతు హృదస్తత్వాపజీవనెననోభయపదవృద్ధిః | ఆకృతిపదా
ర్థపత్యై వృద్ధరేకత్వాత్సన్యాశ్చైచ్చకస్సపదే సకృత్ప్రవృత్తాయా స్తత్రైవపునఃప్ర
వృత్త్యభావాత్ || యదావ్ || హృద్భగసిద్ధవన్త ఇత్యిత్రాన్తగ్రహణ సామర్థ్యా
దిదం విజ్ఞాయతే | హృదస్తాదేవాణాదయోయేవిహితాస్తేషు పరతఉభయపదవృ
ద్ధిః || నతుహృదయాన్తాదణాద్యుత్పత్త్యనంతరం హృదాదేశే భవతీతి | తేనశో
భనహృదయార్థక సుహృదయశబ్దప్రకృతికం సౌహృదమితిభవతి | సౌహృద్మితి
తుమిత్రవాది సుహృచ్ఛబ్దప్రకృతికమితి సకశ్చిద్దోషః || కేచిదాచూః || యు
వాదిషు సుహృత్సుహృదయశబ్దాదావపిపత్యేతే - తత్రసుహృచ్ఛబ్దస్యాపి
సుహృదయశబ్దప్రకృతికస్య ఏకదేశవికృతన్యాయేన సుహృదయశబ్దపాతాదే
వాణిసిద్ధేపునః పాఠోఽన్యత్రసుహృదయశబ్దే యద్భవతి తత్సుహృచ్ఛబ్దేనా
స్తీతి జ్ఞాపనార్థం || తేన సుహృదయశబ్దాదణిహృదాదేశే భవత్సుభయ పదవృ
ద్ధిః సుహృచ్ఛబ్దాదణితునోభయపదవృద్ధిరితి || అపరతు|| “సంజ్ఞాపూర్వకోవిధి
రనిత్య,, ఇతి కన్విదుత్తరపదవృద్ధ్యభావమాహురీతి,, తి || అత్రపద్మినీశబ్దస్త్రీ
లింగస్యాన్వరన్యాయో ప్రత్యాయాస్య నిమితి పుల్లింగస్యాన్వరన్యా ద్వీరహసమయప్రక్షి
ణత్వాది విశేషణసామ్యాచ్ఛ పద్మినీహంసయోరనురక్తతరదంపతి వ్యవహారసమా
రొపరూపాసమాసాక్తిః - తయాచోత్తభ్యమానా పద్మినీకర్తృకహంసప్రస్థానా
భ్యనుజ్ఞాత్ప్రేక్షా మధుకరగిరేతి రూపకగర్భవోత్తభ్యలై ఉక్తసమాసాక్షేరు
భయోపకారకత్వాత్ || అత ఉత్ప్రేక్షారూపకయ్యోరైకకాలికత్యేన పరస్ప

రాపేక్షయాచారుతాన్వైషతాల్యేనచ వినిగమనావిరహాత్సమప్రాధాన్యసంక
రః । పద్దినీతజ్జేన స్త్రీవిశేషరూపార్థస్యాపి క్రోడికారాభిసంధాపద్దిన్యేవపద్ది
నీత్యాది రూపకోజ్జీవితాప్రస్థానాభ్యనుజ్ఞోత్పేక్షేత్సవయోరక్షాణేభావసంకరః
ఏవం సమాసోక్తిరూపకయోరేకత్రైవాచార్యాణామభిసంధేర్నిర్ణయేతు మశక్యత
యా సందేహసంకరః ॥ తస్మిన్సవనసుభగయేత్సత్ర ఇవశబ్దలోపాహ్వాచక
లుప్తాపమాసమాసగా - మధుకరగ రెత్సత్ర రూపకానుప్రాసయోః - తస్మిన్
సవనసుభగయేత్సత్రాపమానుప్రాసయోశ్చైక వాచకానుప్రవేశసంకరః ।
ఉక్తాపమారూపకయోః - ద్వితీయపాదోక్తనకారపునరావృత్తిలక్షణానుప్రాస
స్య - చతుర్థపాదాభిహిత మకారావృత్తిరూపానుప్రాసాదెచ్చన్యోనన్యన్యైరపి
త్యైత్యసంస్పృష్టిశ్చైతి నరసింహాకారాః పశ్చాత్త్యలంకారావిభావనీయాసాను
వధానంసహృదయైరాలంకారికశిరోమణిభిరిత్యలంపల్లవితేన ॥ ౧౫ ॥

{ మూ॥ సార్థంకానైశ్యబరసుదృశామద్రికుజ్ఞామరాగా }
{ దాసీనానాంక్షణమసమయేదృశ్య చన్ద్రోదయశ్రీః }
{ ఉడ్డియేథాసస్సరిజవనాద్దక్షిణాశానుసారీపశ్యన్దూరా }
{ త్వృబలగరుతాం పక్షిణాందత్రవర్తా ॥ ౧౬ ॥ }

వ్యా ॥ ఏవమనునీతాయాః పద్దిన్యా అభ్యనుజ్ఞాం ప్రాప్యస్థాతూమలవనా
కుడ్డియస్వేత్యభ్యర్థయతే * సార్థమితి * కానైః సార్థంసాకం “సార్థంతు
సాకం సత్రాసమంసహే,, త్యమరః । కానైరిత్యనేన కమనీయత్వకామ
యిత్యుత్పత్త్యాతేషాం సంభోగాపయికమానురూప్యం వ్యజ్ఞేతమ్ । అదీర్ణాం
కుజ్ఞాః లతాగృహః తేమ “నికుజ్జకుంజౌవాక్లితే లతాదిపిహితాదర,, ఇత్య
మరః ॥ రాగాల్ అనురాగాద్దేశాః ఆసీనానాం ఉపవిశన్తీనాం “ఆసఉపవే
శన,, ఇత్యస్థాదాదాదికాద్ధాతాః కర్తరిశానచి । “ఈవాస,, ఇత్యాసః ప
రస్యానసంబధ్ధ్యాకారస్య ఈవాదేశః, యథాఽన్యోనన్యమూరుదాహ్వానం సాది
సంమర్దస్సన్విత్రాహోపవిశన్తీనామితిభావః । అనెనసంభోగాశ్చకృత్యితయోవ్య
జ్ఞేతః । కౌభనేదృశా యాసాంతాః సుదృశః- అనెన “అక్లప్తత్యక్తగానాం
యస్సన్నివేశోయథోచితమ్ । సుస్నిగ్ధసద్ధిబద్ధస్సన్విత్రతాస్పర్ధమితిర్వత,, ఇతి
లక్షితసాధ్వర్యాతిశయాభివ్యజ్ఞకేన కామనీయత్వ సంభోగానురూప్యాదికంధ్య

నయితే । శబర్యశ్చతాః సుదృశశ్చశబరసుదృశః మైచ్చజాతి విశేషలలానాః “భా
దాఃకిరాతశబరపుళిద్వామైచ్చజాతయః, ఇత్యమరః॥ శబరశద్వాజ్జాతిలక్షణజీషి
“పుంవతుర్దధారయే, త్యాదినాపుంవద్భావః । దృశ్యేతికృత్యప్రత్యయాన్త
శబ్దయోగాత్ “కృత్యానాంకర్తరివే, తి కర్తరిషష్ఠీ, అసమయే అహ్నితః త్రా
పి చన్ద్రోదయానర్హసమయఇత్యర్థః । క్షణంత్రింశతులాత్తకంకాలం అన్యైష
కాలమితియావత్ । “లఘుక్షరొచ్చారమాత్రానిమేషః పరికీర్తితః । ఆప్తాద
శనిమేషాస్తు కాప్రాత్రింశత్తుతాఃకలా ॥ తాస్తుత్రింశత్క్షణ, ఇత్యమరః । “కా
లాధ్వనోరత్యస్తసంయోగ, ఇతి ద్వితీయా- దృశ్యా, విశదా వభాసశ్వరామణి
యకాదిభిర్దృశ్యనయోగా- చన్ద్రోదయస్య శ్రీ గృహ్నింస్తథాభూతస్య “నేయ
జువచ్ఛానావస్త్రీ, తి నదీసంజ్ఞానిషెథా న్మ “నద్యృశ్చై, తి కప్ । శబ
రయవతీనాం తత్రైవనిషణ్ణతయా తవశీఘ్రంప్రదేశాన్తరగమనాచ్చ క్షణదృశ్య
త్వం-సన్నప్యహ్నిచన్ద్రోదయోనాసమయభావీ - నద ప్రభాకరప్రభానికరప్ర
సరదృశ్యః, కథంచదవిశదదర్శనైపినక్షణికః - త్వంతుతద్విలక్షణతయా దృ
శ్యసఇతి లాకవిలక్షణ చన్ద్రోదయ భ్రమస్తాసాం భవిష్యతీతి భావః ॥ అత్రశ
బరసుదృశామిత్యస్యదృశ్యపదేన సమానేకదేశేనాన్వయేఽప్యదోషః । అస్య
కృద్యోగవిహితకర్తృషష్ఠ్యన్తత్వేన కారకత్వాత్ ॥ తథాహోక్తం ॥ “ప్రతి
యోగివదాదన్యద్యదన్యతా-రకాదపి । పృతశ్చైకదేశేన సతస్యాన్వయఇష్య
త, ఇతి ॥ దక్షిణాం ఆశాందిశం ఆనుసరతీతి తథోక్తస్య తదనుసరణశీలస్స
న్నిత్యర్థః ॥ “సుప్యజాతౌణినిస్తాచ్ఛీల్య, ఇతిఃణిని ॥ యదాప్ ॥ అనుసరతీత్యను
సారి- సృధాతోః “ఆవశ్యకాధమర్త్యయోర్నిని, రిత్యావశ్యకాధైనిని- దక్షి
ణాశాం అనుసారిదక్షిణాశానుసారి “అకెనార్భవిష్యదాధమర్త్యయో, రితి
కృద్యోగలక్షణ షష్ఠీనిషెథాద్దక్షిణాశామితి కర్తృణిద్వితీయా ॥ యద్యపిసూత్రే
ఆధమర్త్యార్థకణినియోగవివ షష్ఠీనిషిధ్యతే- తథాప్యవశ్యకార్థక ణినియోగేఽ
ప్యయంనిషెథోభవత్వేన ॥ సూత్రేఆధమర్త్యపదేన తత్సూత్రార్థోపలక్ష
ణాత్ । అతవ “అంశంహరీ, తి నిర్దేశస్సంగచ్ఛతే । తత్రహ్యవశ్యకేణిని
తి ప్రకృతసూత్రశబ్దేన్ద శేఖరవిస్తరః- తతః “శ్రితాదిమగమిగామ్యాదీనాము
వసంఖ్యాన, మితి భాష్యవార్తికస్థాదివదన్య ప్రకారార్థకత్వేన వ్యాఖ్యా

నాదన్నబుఘ్ను రిత్యాదివాచివద్వితియాసమాసః - విస్తరస్తు భాష్యప్రదీపో
 ద్యోతాదౌ || అథ గమనత్వరావశాన్నానవహితేనభవిత్వమిత్యాహ || పశ్య
 నితి || దూరాల్ దూరమిత్యర్థః “ దూరాన్తికార్థభోద్వితియాచే ,, తి చ
 కారాత్పఞ్చమీ పాత్రివదికార్థమాత్మై- యదాప్ “ దూరాన్తికార్థభ్య, ఇతి
 సూత్రస్య “ సప్తమ్యధికరణేచే, త్యుత్తరసూత్మైఽప్యనువర్తనాదధికరణార్థే ప
 ఞ్చమీ || దూరైశ్చిత్యర్థః తథాచప్రయుజ్యతే “ దూరాదావసథాన్తూత్రిం
 దూరాత్పాదావసేచన,, మితి- ఇదంచ మనువచనం దూరాన్తికైతి సూత్రభా
 ష్యే ఉదాహృతం “ఆవసథస్య దూరైశ్చిత్యర్థః, ఇతి కైయత్సేన వివృతంచ || ప
 శ్య “ మార్గమాలాకయన్దూరాదూర్ధ్వం ప్రణిహితేక్షణ,, ఇత్యుక్తరీత్యా గ
 తిప్రతిఘాతి సత్వదూరపరిహరణాయ “ అస్తాకమపి సౌవర్ణ్యదిప్యందక్షుర్బ
 లంతథా | తస్మాదాహరణీయే నిసర్గైశ్చదవానరాః | ఆయోజనశతాత్సాగ్రా
 ద్వయంవశ్యామనిత్యశ,, ఇతి సంపాత్యుక్తప్రక్రియయా త్వమపియావచ్చక్షుః
 ప్రసరే త్తావద్దూరం మార్గం విలోకయన్నితిభావః || ఏవంసావధానతాయాః ఫ
 లమాహ || ప్రబలేతి||ప్రకృష్టం బలస్థూల్యం సామర్థ్యంశక్తిర్వా యేషాంతేప్ర
 బలాః “ పాద్రిబోధాత్పజస్యవాచ్యవాచో త్తరపదలూప,, ఇతి సమాసఉత్త
 రపదలూపశ్చ-ప్రబలాః గరుతఃపక్షాఃయేషాంతే-లేషాంతభోక్తానామితిబహువ్రీ
 హిగర్భబహువ్రీహిః || “ స్థూల్యసామర్థ్యయోశ్శక్త్యాబలంనాకాకసీరిణోః | గరు
 త్పక్షచ్చదా,, ఇతి చామరః | పక్షిణాంభేరుణ్డేదీనాం - ప్రబలగరుతామిత్యనే
 న బలాతిశయోన్మత్తత్వ ద్యోతకేన. తన్నివారణస్య దుశ్శక్తత్వం ద్యోత్యతే | సు
 శక్తత్వేఽపిభూయిష్టప్రయత్నాది సాధ్యత్వేన తత్ప్రసక్తే తవ గమనప్రత్యూ
 హోఽపి క్వచిత్సంభవే త్వమాఘాదిత్యాహ || దత్తైతి || దత్తంవిత్తీర్ణం వర్తమా
 గ్గాయేన తథాఘాతస్స “ రాజ్ఞః పథాబ్రాహ్మణానాసమేత్యసమేత్యతుహ్నా
 హ్మణస్తేనైవ పథాః | యానస్యభారాభిహతస్యాతురస్యస్త్రియా ఇతిసర్వై
 ద్రాతవ్యా వర్ణజన్యాయసాంచేతరైర్వర్ణైరవశిష్ట పతితమత్తాన్తత్తానామాత్తసన్వి
 స్త్యయనార్థేన సర్వైరెవహతస్య,, ఇత్యావస్తమ్పాక్తరీత్యా అత్తసన్వస్త్యయ
 నార్థం లేషానిష్ప్రత్యూహ సంచరణాయ స్వయమేవ విత్తిర్ధావకాశఇత్యర్థః!
 అన్యథా తవతేభ్యః కిమన్యథార్థం సంభవేదపీతిభావః|| యద్యపి “అదన్యఃపథాః

కుశిక్లానాం యేచాన్యేభాన్యజీవినః । ద్వితీయాబలిభోజనాం యేచవృక్షఫలాశి
 నః ॥ భాసాస్త్రమీయంగచ్ఛన్తి కౌశ్చాశ్చకురైస్సహ । శ్వేనాశ్చతుర్థంగచ్ఛ
 న్తి గృధ్రాగచ్ఛన్తి పశుచమమ్ । బలవీర్యోపపన్నానాం రూపయావనశాలి
 నామ్ ॥ షష్ఠస్త్రపథాహంసానాంవై నతేయగతిఃపరా ,, ఇత్యుక్తరీత్యా బలపీ
 ర్యాదిగుణసమృద్ధిమతో రాజహంసస్యాధ్వనిశతుస్తాన్తరచజగ్రమస్త్యేవ దుర్ల
 భతయోక్త విధశజ్జాలాయా ఏవనావకాశః - యేనాశాస్త్యేతమశ్లశం తథా౭
 ప్యర్వాశేవస్వ పథప్రాప్తిః కదాచిత్తన్నంఘర్వసంభవేదిత్యస్థానభయ్యసంభ్రాన్త
 తయా రామభద్రస్త్యేవ మాశాసనమితి ధ్యేయమ్ - వదన్తిహి “ అతిస్నేహః
 పాపశఙ్కీ,, తి-యద్వా- హంసపథాదపి పరత్వాద్దే వనతేయగతిః “ వైస
 తేయగతిఃపరా - వైసతేయాచ్చనోజన్తై ,, తి సుపాత్యక్తప్రకారేణ సౌవ
 ర్ణానాం పతత్రిణాం హంసాధ్వన్యపి క్వచిత్సంచారసంభవాన్తాననీయానాం లే
 పాంమార్గప్రదానం తవస్వస్త్యయనాయేత్యభిప్రాయేణానుశాసనమిత్యవగన్త
 వ్యమ్ । అస్థాత్ సరసిజవనాత్ కమలవనాత్ ఉడ్డీయేథాః ఉద్గత్యవిహాయసాగ
 చ్ఛేః । ఉత్సూర్వకాత్ “ డీడీవిహాయసాగతా,, విత్యన్తాద్దేవాదికాత్పూర్ణ
 నాయాంలిడే ॥ అత్రచన్ద్రోదయశ్రియో౭న్యధర్మస్యాన్యత్ర హంసే౭సంభవే
 నౌపమ్యేవచ్యవసానాదసంభవదన్తు సంబన్ధనిదర్శనెతి ప్రాచాన్యవహారః -
 చన్ద్రోదయశ్చిరూపధర్మస్య హంసే వర్ణనాత్పదార్థవృత్తి నిదర్శనే త్యర్వా
 చాన్యవహారః ॥ “ పదార్థవృత్తిమప్యేకే వదన్త్యన్యాంనిదర్శనామ్ । త్వన్నే
 త్రయగళంధత్తైలీలాంనీలామ్ముజన్తనో,, రితి లక్ష్యలక్షణసంగ్రహకృదుక్తేః-
 అనెనచ శబరయవతీనాం చన్ద్రోదయ భ్రాన్తిద్యోతనాద్భాన్తి మదలజ్జాల
 రో ధ్వన్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః । హంసస్యాత్కిప్రగామిత్య ప్రస
 న్నవిశదమనోహరవర్ణ తాన్విద్యోతనాదలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ కింఽ ॥ కా
 నైస్సుద్దుశామిత్యాభ్యాం ॥ “యావనంరూపలావణ్య సౌందర్యమభిరూపతా ।
 మార్దవంసౌకుమార్యంఽచ త్యాలమ్బనగతాగుణా,, ఇత్యుక్తాలమ్బనగతగుణ స
 మృద్ధిరూపౌద్దీపనవిభావసంవత్తి । అద్రికుష్ణాషివిత్యనెన “ కొకిలాలాపమా
 కన్త మన్తమారుతపటప్పదాః । లతామణ్డపథూగేహ దీర్ఘికాజలదారవాః । ప్రా
 సాదగర్భసంగీత కీడాద్రిసరిదాదయః । ఏవమూహ్యయథాకాల ముపభోగో

వయోగిన,, ఇత్యుక్తతటస్థోద్దీపన విభావసామగ్గీ సార్థమాసీనానా మిత్యనెన
 “భావంమనోగతంసాక్షాత్సప్తపేతుంస్యజ్జయన్తియైః | తేఽనుభావాఇతిభావతా
 భూవిక్షేపస్థితాదయః | తేచతుర్థాదిత్రాత్ర వాగ్బుద్ధ్యాఽరమ్భసంభవా,, ఇ
 త్యాద్యుక్తానుభావసామగ్గీ- హర్షాత్సుక్యాదిసంచారి భావసామగ్గీ రోమాఞ్చ
 ప్రభృతీసాత్వికభావ సౌభాగ్యంబయథాసంభవంగావ్యతి- ఏభిశ్శబరమిథున
 రూపాలమ్మన విభావగతా రతిః పరివోష్యతఇతి శృక్లాఽరసోవ్యజ్యతే || సచ
 సంభోగలక్షణః || తల్లక్షణముక్తమ్ || “ అనుకూలౌనిషెవేతే యత్రాన్యో
 న్యంవిలాసినౌ | దర్శనసప్రదానాదీని ససంభోగఉదాహృత,, ఇతి || తత్రచ
 రాగాదితివదేన శృక్లారావస్థావిశేషఉక్తః || తదవ్యుక్తమ్ || “ ప్రేమాఽభిలా
 షారాగశ్చ స్నేహఃప్రేమరతిస్తథా | శృక్లారశ్చేతిసంభోగ స్పష్టావస్థఃప్రకీ
 రిత,, ఇతి || వివృతంచేతద్రసాక రే || “ ప్రేమాదిదృశారమ్యేషు తద్భిన్నాతప్త
 భిలాషకః | రాగస్తత్సజ్జబుద్ధిస్సాన్యత్ స్నేహస్తత్ప్రవణకియా | తద్వియోగా
 సహంప్రేమ రతి స్తత్సహవర్తనమ్ | శృక్లారస్తనయక్రీడా సమ్భాగసప్తధాక్ర
 మ,, ఇతి || అత్ర శృక్లారస్య మైదృజాతివిశేష శబరవిషయతయా రసా
 భాసత్వం కేషాంచిన్నతే || తదుక్తమ్ || ఏకత్రైవానురాగశ్చేతిగృహ్యేచ్ఛగతౌ
 ౭పివా | యోషితౌబహుసక్తిశ్చే ద్రసాభాసస్త్రిధామత,, ఇతి “ మేచ్ఛా
 స్తిరశ్చామనాఘాతవైదగ్ధ్యగ్ధానామననుభూత విభావానుభావానామభివద
 న వ్యాపారమాత్ర విలక్షణాస్సహోదరాః | అతస్తేషాంద్వయానామపిసమా
 నయోగత్యేమతావత్సహోపాదాన,, మితి రత్నావణకృల్ || అతస్తేషువిభావా
 ది పూర్వభావాత్తత్ర రసస్యాభాసత్వమ్ || యత్ర విభావాదిపరిపూర్తిస్తత్రై
 వముఖ్యోరసః || తదుక్తంలూచనె || “ రసస్తుసమీవ యోయత్ర విభావానుభా
 వవ్యభిచారిసంయోజనౌచితస్థాయీ ప్రతిపత్తికస్య ప్రతిపత్తుఃస్థాయ్యంశే చరణ
 ప్రియముక్తవసాసావదప్రకర్ష,, ఇతి || ఈదృశస్థలే రసమీవాయంనాభాస ఇ
 త్యన్యై- తదుక్తం విద్యాధరేణ “ విభావాది సంభవౌహి రసంప్రతిప
 యోజకో నవిభావాదిజ్ఞానం తతశ్చతిరశ్చామవ్యస్తేవరస,, ఇతి || ఏ
 తేనతిరశ్చామపి రససద్భావవర్ణనేన మేచ్ఛానామపి రససద్భావః కైముతి
 కన్యాయసిద్ధిఇతి విభావనీయమ్ | విభావాదిసామగ్గీపరివోషసద్భావాత్ | అ

యమేవపక్షోపరమిత్సుత్పశ్యామః | కింద | క్షణమసమయేదృశ్యచక్షోఃయశ్చ
 రిత్యత్రహంసేనాలమ్బనెనానుమీయమానై ర్నయన విష్ణురణాదిభిరనుభావై
 ర్నాద్యాదిభిరవ్యభిచారిభిశ్చ శబరమిథునగతస్య విస్తయాభ్యసృష్టాయినః పరిపో
 షణాదద్భుతరసావ్యజ్యతే | అత్ర తుల్యకాల బలాత్పత్త్వాఃకరివిస్తయయోఃస్థా
 యునోర్విభావాదిభీగసతయా పరిణమమావయో ర్భిజరాజాదిమతే సంకరః ||
 తథాచోక్తం సరస్వతీకణ్ఠాభరణై || “ తుల్యకాలబలాత్పత్తిహేతౌ భావాన్త
 రోదయే | సంగర్హస్తస్యయస్తేన సంకరస్సనిగద్యత్ర, ఇతి || రసార్ణవసుధాకర
 శారస్త్రీవృశస్థలేసంకరంనేచ్ఛతి | తథాచతర్దగ్రస్థః || కేచిత్సమానబలయో రస
 యోస్సంకరంవిదుః | సవశీక్షాక్షమమిదం మతంప్రేక్షావతాంభవేత్ || తుల్య
 త్వేపూర్వజసాన్సృష్టః కతరస్యేత్యనిశ్చయాత్ | స్వగ్రాహవర్గయోస్తుల్య మనుసాన్స
 దప్రసక్తతః || తయోరన్యతరస్త్రేవ ప్రాయేణాన్సాదనాదపి | యగవదగ్రసనీ
 యత్వం నోభయోదుపపద్యతే | తులాభృతత్వ ముభయో ర్నసాన్యత్ప్రకరణాది
 నా | కవితాత్పర్యవిశ్వానై రెకత్రైవాదిబాకనా,, దిత్యనపెక్షితవిస్తీర్ణామి
 తి ప్రతిజ్ఞాభక్తభయాదుపరమ్యతే || ౧౬ ||

{ మా|| అజ్ఞేకుర్వన్నమృతదుచిరాముత్పత్తిష్టోస్సలీలం }
 { ఛాయామస్తస్తవమణిమయో మాల్యవానెషశైలః | }
 { శోభాంవక్ష్యత్యధికలలితాం శోభమానా మతిన్ద్రా }
 { రైవస్యాదేదుపజనయతోమానసాదిద్వబిమ్బమ్||౧౭ }

వ్యా|| అథ రాజహంసప్రోత్సాహనాయ తదుద్దయనసమనస్తరభావినీం మా
 ల్యవతశ్శోభాం సంభావయన్నాహ * అజ్ఞేకుర్వన్నతి * మణిమయః రత్న
 ప్రచురః || “ తత్ప్రకృతవచనమయ,, డితి మయిట్ || మణిశబ్దేనాత్రైవగ్రా
 లానాం గ్రహణం - వక్ష్యమాణభగవన్నిదర్శనాల్లిక్ష్ణోత్ || మాల్యవానితి ప్ర
 సిద్ధః - ఏషః అత్యంతాసన్నః “ సమీపతరవృత్తిచైతదోరూప,, మిత్యుక్తే || శ్లే
 లః అద్రిః- మణిమయఇతి విశేషణంప్రతిబిమ్బగ్రహణయోగ్యతా సూచనాయ
 లీలయాసహవర్తతే యస్మిన్సర్వణితద్యథాస్యాత్తథాసలీలం - సహావాక్షిణ్యక్షేపా
 దినెదముత్పతనమితిభావః || ఉత్పత్తిష్టోః సాధూత్పతనకారిణఇత్యర్థః | ఉత్సా
 ర్పణాత్పతే “ అలంకృతోనిరాకృతోప్రజనాత్పచోత్పతౌ న్నదమద్యవతప్రషవృ

తువృషుసహచరఇష్టజి, తిష్ఠుచ్ || సచ తత్సానుకార్యధై “ఆకేస్తప్తీలతద్ధ
 ర్తతత్సానుకారిషి వ్, త్యనుశాసనాత్ || “ఉత్పత్తిష్ఠస్తూత్పత్తితె, త్యమరః
 అనెనాత్పతనె సౌప్తవ వైకల్యం మాత్రయాఽపినాస్తీతి ద్యోతితమ్ | ఇన్ద్రమ
 తికాన్త్రోఽతీద్ధః - తథోక్తస్య “అత్యాదయఃకాన్తాద్యధైద్వితియయే, తి
 సమాసః | చంద్రాతిశాయిసుషమస్యేత్యర్థః || “ఉద్ధృగ్మనాదతీద్ధో, రితి
 వ్యాఖ్యానంతు నాతీవప్రకృతౌపయోగి- తవ- అమృతంసుధా- తదివ రుచిరాం
 మనోహరామ్ | తద్వద్విశదతమామితియావత్ || ఇదంచ వక్ష్యమాణనిదర్శ
 నానుకూలం - “సుందరంరుచిరంచారివ్, త్యమరః || ఛాయాంప్రతిబిమ్బం
 “ఛాయాసూర్యప్రియాకాన్తిః ప్రతిబిమ్బమనాతవ, ఇత్యమరః || అన్తఃమ
 ధ్యప్రదేశే - అక్లేశుర్వ స్వీశుర్వ - మానసాత్ మనసః - ఇన్ద్రబిమ్బంచద్ర
 మ్బలం - ఉపజనయతః సృజతః “చంద్రమామనసోజాత, ఇతి శ్రుతేః | వర్త
 మాననిర్దేశనచంద్రమసో బహిర్నిర్గమోన్ముఖతయాఽన్తరవస్థానం సూచ్యతే ||
 ఆదేశగతా-రణస్య | దేవస్యపరమపురుషస్య - అధికలలితాం అత్యన్తరమణీ
 యాం- అధికంలలితాఅధికలలితేతివిసృష్టపటువత్సమాసః | నిరూపితంచైతదధ
 స్తాద్భుతుర్ధక్లోకేఽధికసుభగఇత్యత్ర, సూత్రితంచ వామనేన “ఆమూలలా
 లాదిమవృత్తిస్సృష్ట పటువన్తయూరవ్యంసకాదిత్వా, దితి || శోభమానాం
 దీప్యమానాం - శోభాంశ్రియం వక్ష్యసి ప్రాప్యసి || పహతైర్భవిష్యతి లృ
 టిస్య ప్రత్యయే “హోథ, ఇతి థత్వే “షఢోకస్మి, తికత్వే “ఆదేశ
 ప్రత్యయయోరితి కవర్గాత్పరీభూత సకారస్యవత్వమ్ || అత్ర మణిమయ ఇతి
 మాల్యవద్విశేషణస్య చ్ఛాయాగ్రహణార్హతాభిప్రాయ గర్భత్వాత్, అమృ
 తరుచిరాం అతీద్ధాః ఇతి శోభా హంసవిశేషణయో రుపమాగర్భయోశ్చంద్రబి
 మ్బ నిదర్శనానుగుణ్యాభిప్రాయ గర్భత్వాద్భుత్రయైపరికరాః | మాల్యవతః
 దృశ మణిమయత్వేన చ్ఛాయాగ్రహణాసంబద్ధేఽపి తత్సంబద్ధా క్షేరలిశయోక్తి
 విశేషశ్చైత్యైతైరుపజీవితా మానసాద్భంద్రబిమ్బం జనయతు రైవస్య శ్రియోఽ
 న్యధర్తసాన్యత్ర మాల్యవద్గిరావసంభవాదసంభవద్యస్తు సంబద్ధనిదర్శనా-ఇ
 మాం పదార్థ వృత్తినిదర్శనేతివవ్యాః - లక్షణంత్యవోచామ శ్లోకపూర్వస్థే ||
 కింద || మాల్యవద్విషయకం త్విరామచంద్రగతంభావం ప్రతిరాజహంస విషయ

కస్తద్భావోఽఙ్గమితి ప్రేయోఽపరాఙ్గవ్యక్త్యమ్ । “ ప్రేయోఽపరాఙ్గంభావస్య యదిభావరసాఙ్గతైః, తి లక్షణాత్ ॥ ౧౭ ॥

{ మాగ్ధా సమ్యక్మహనుమతావస్థితాద్వాతయోస్తే }
 { సహ్యసనోఽప్యనఘ(తి)సుభగఃపశ్యిమోనిత్యవర్షః }
 { ప్రాచీనైషు(తు)ప్రతిజనపదం సహతావద్యుతానాం }
 { మగార్థృష్టిః కథమపిసఖమత్సృతైఃనివార్యా ॥౧౮॥ }

వ్యా॥ అథ ప్రస్తాతు ముద్యుష్టానాయ రాజహంసాయ సుఖదాయనం వ
 స్థానముపదిశతి రఘునందనః ॥ * మాగ్ధావతి * హనురసాన్తిహనుమా
 వ్రశంసాయామతుష్ । ప్రాశస్త్యంచహనోర్నిధృ వజ్రకృతిజనితపీఠకాశీత
 త్వాత్ । తథాచేద్యైః క్రమత్తరకాణ్డై “ మత్సరొత్సృప్తవజ్రేణ హనుస్త
 స్యతదాక్షతః । నామైషహరిశార్దూలా భవితాహనుమానితీ, తి॥ “ అన్యై
 షామపిదృశ్యత, ఇత్యత్ర దృశిగ్రహణేన దీర్ఘస్యపాక్షికత్వాదిహహనుశబ్దస్య
 నదీర్ఘః ॥ యథాదృశ్యతై తథాసాధ్యతీ తదర్థాత్ “శ్వాసప్యస్తిహి, త్యా
 ద్యుతాది సూత్రీవ్యాఖ్యానావసరే “ హనుమానిత్యత్ర అన్యైషామపి దృశ్య
 త ఇతి పాక్షికోద్దీర్ఘ, ఇతి మనోరమాతత్త్వబోధిన్యైః “రామోఽవచర్ష
 నూమస్త, , మిత్యత్ర ఘట్టావభేద నిరూపితమ్ । అతివ శరాదిషు హనుశ
 బ్దపాఠోఽప్యప్రామాణిక ఇత్యేవాధేయం అన్యథా “ శరాదీనాంచ, తి దీర్ఘ
 స్యనిత్యత్వాద్ధనుమానితి రూపాసిద్ధైరుదాహృతమనోరమాదిగ్రంథవిరోధ స
 స్తవ ॥ శరాదిషు హనుశబ్దపాఠస్య ప్రామాణికత్వేఽపి “పుషోదరాదీనీ,
 త్యతా “ యథోపదిష్ట, , మిత్యస్య “పలే, ఇతి సూత్రే శేఖరకృతానువ
 ర్తితత్వాత్తదుత్తరసూత్రే “ శరాదీనాంచ, త్యతాప్యనువర్తనేబాధకాభా
 వాన్తతుపివరే హనుశబ్దస్య దీర్ఘోవైకలికఇతి బ్రూమః । ఉభయథాఽపిశిష్టై
 రుపదిష్టత్వాత్ ॥ అతివ “ పంపాతీరహనుమతా - హనుమనీర్దృశంసఖ్యం
 హనుమాన్తూతూత్తః తతోహనుమాన్దశకణ్ఠనీతా, , మిత్యాదయ ఉభయ
 థాపి ప్రయోగానిర్వివాదాః ॥ వస్తుతస్తు యథాశ్చైరూశబ్దస్య “ కేశవర
 చ్ఛాస్యే, త్యుతాది సూత్రేణ ఊ ప్రత్యయాన్తత్వేఽపిబాహులకాదుప్రత్య
 యాన్తత్వమప్య భ్యపగతం తథా “శ్వాసప్య స్తిహితృప్యసివసిహసీ, త్యాద్యా

తాదీక నూత్రేణ హనుశబ్దస్య ఉప్రత్యయా న్తత్వేఽపి బాహులకామాప్రత్య
యా న్తత్వస్యాప్యభ్యుపగమే విరోధాభావేన హనుమా హనుమానితి సర్వ
సంప్రతిపన్నస్య రూపదవ్యయస్యాపి నిష్పత్తైర్ద్వైగ్రహణేన పాక్షికదీర్ఘకల్పన
క్లేశః “ శరాదీనాంఽచె, త్యత్ర హనుశబ్దపాతః యథోపదిష్టమిత్యస్యానువ
ర్తనక్లేశోఽపినాశ్యయణీయః । నచ ఊప్రత్యయకల్పనమపి క్లేశపఠేతివాచ్యం
వృత్త్యవిషయేఽపి హనురితి ప్రామాణిక ప్రయోగదర్శనేన సంప్రతిపన్నో
తాది బాహుళకత్వ మూలకస్య ఉప్రత్యయ కల్పనస్యావశ్యా భ్యుపేత్యత్వా
త్ ॥ అన్యథాశ్చ శేరుశబ్దేఽపి క్లేశపవాభ్యుపగ న్తవ్యస్యాస్యత్ ॥ ఉగాదిబాహుళక
త్వా ద్యాశ్రయణమపీదృశ ప్రామాణికప్రయోగ నిర్వాహయైవ ॥ అతఏవ
“ ఈదృశానాంప్రయోగాణా మబహిషాఽరసిద్ధయే । బహుధాబహుళాదీనా
మప్తాధ్యాయముపకరమః ॥ నానావాక్యకరణాభిజ్ఞ బహువిధత్వరిగ్రహే ॥ శ
బ్దాసాధుత్వమాహుర్య శాబ్దికాన్తాన్నమ న్తహే , ఇతి తత్తవ్యకాయామా
చార్యపాదైరనుగృహీతం సంగచ్ఛతే ॥ అతఏవచ ॥ “ హనుశ్చాపిహనుశ్చ
స్యాత్ - హనుర్హను న్తనుశ్చైవ , మిత్యాదయశ్శ్రీహర్షాది ద్విరూపకో
శాశ్చపవన్నాః - నన్వేవం బాహుళకత్వేనైవ హనురితి రూపసిద్ధా “ అ
ప్రాణిజాలేశ్వే , తి సూత్రే ఊజీధా “ అరజ్జావదీనా, మితి హనుశబ్ద ప
ద్యువాసోవ్యర్థః । తత్రహి హనుశబ్దఃపర్యతఇతి చేన్న ॥ ఊజీసతి “ నాజ్
ధాత్వా , రితి విభక్త్యుదాత్తత్వప్రతిషేధస్యాదితి తద్వాకణేన సార్థక్యా
త్ ॥ తస్మాద్యూపదవ్యయమపి నిష్కలైకమేవేతి నసంకటం కించిత్ । విస్తరస్తు-
అస్తదీయాయాం లక్ష్మీసహస్రరత్నప్రకాశికాయాం ప్రాగమ్యస్తబకే దూరం
హనుమన్త్యైరిత్యత్యే దృష్టవ్యః ॥ హనుమతామారతినా- మమ- దౌప్రతిప
సప్రాసీనా దౌప్ర, మార్గా-సమ్యక్ సమజ్ఞసం యథాస్యాత్తథావిచిత్రేత్యర్థః
వర్ణితాకథితా ॥ తయో ర్దృశ్యే పశ్చాద్భవః పశ్చిమః । పశ్చిమీనా-మార్గః “ అ
గ్రాదిపశ్చాద్దిమజ, తి పశ్చాచ్ఛబ్దాద్భవా ర్థేడిమచ్ ॥ “ టె, రితి టిలావః,
అవిద్యమానం అఘండోపాయ స్థింస్తథాభూతః - నకవలమేతావదేవ ॥ కింతు
కోభనా భగోగుణ సమృద్ధి ర్యస్థింస్తథాభూతశ్చ- భవతి “ భగశ్శ్రీకామమా
హుత్త్యవీర్య యత్నాగుకీర్తిషి , త్యమరః ॥ అనఘశ్చాసానుభగశ్చైతి భజ్జ

కుబ్జాదివత్సమాసః । హస్తర్హితేనైవ పథాగస్తవ్యం మయేత్యత్రాహ ॥ లెజ
త్యాదినా ॥ సః-హి-ఆసన్నః ఇతిచ్ఛేదః । ఆసన్నోఽపిసంనికృష్టోఽపి ॥
“ సమీపేనికటాసన్న సంనికృష్టసనీడవ ,, దిత్యమరః । మాల్యవతుః-ఋమ్మిన
స్తవలకాం పృతిగస్తుం పశ్చిమపీవాధావప్రత్యాసన్నోఽపీతిభావః ॥ సః ప
శ్చిమోమార్గః నిత్యంసంతతం వర్షంవృష్టిర్హస్తిస్తథోక్తోహి । హిఃపృతిపాది
తార్థస్య లాకప్రసిద్ధిద్యోతకః । యద్యపినిర్దోషస్సుగుణస్తవప్రత్యాసన్నశ్చప్ర
తీచినః పథాః తథాఽపి తత్రనిత్యవర్షత్వమేకోమహా దోషః పాన్థసామా
న్యస్య - విశేషతశ్చ భవతోమేమాడమ్మరనిసర్గభీరో । యదనారతవర్షధారా
సారనిపాతాభిమాతావశ్యం భావేనక్లిన్న పక్షతయోత్పతన లాభవమపిసర్వాత్త
నా సంభావ్యతే దుర్లభం - తద్గన్తుమనర్హపీవేతిభావః ॥ యదాప్తి ॥ సహ్యసన్న
ఇతి సమస్తంపదమ్ । సహ్యసన్నోఽపిసహ్యదలూపకణ్ఠగతోఽపి పశ్చిమో
మార్గః - అనఘసుభగపిప అపిశబ్దేనాత్రానఘసుభగతాయాఅర్ధాగ్నే కృతిర్ద్యో
త్యతే ॥ తామేవ వివృణ్వంస్తత్రపాతుమభిప్రయన్నాహ ॥ నిత్యవర్షఇతి ॥ కిం
తుసంతత వర్షఇతిభావః ॥ సహ్యసన్నోఽవ్యనతిసుభగఇతిపాఠేఽపి-సః హి ,
ఆసన్నఇత్యేవచ్ఛితాప్తి - పశ్చిమోమార్గః - తెతవ ఆసన్నోఽపి- అనతిసుభ
గః నాతిసుభగం కరణః - హియస్తాత్ “ హిహేతాపవధారణే ,, ఇత్యమరః ॥
సపశ్చిమోమార్గః, నిత్యవర్షః అశ్రాస్తవర్షాకుల ఇతి యోజనాకార్యా - ఆస
న్నత్వలక్షణగుణ సద్భావేఽపి నిత్యవర్షత్వ రూపదోషస్యాపి సద్భావాన్నా
తీవ రమణీయః ప్రతీచినామార్గఇతిభావః ॥ యదాప్తి ॥ సః ప్రసిద్ధః ॥ పశ్చిమో
మార్గః తె ఆసన్నోహి- హిశబ్దోఽవధారణే । అపిశబ్దస్య యద్యపీత్యర్థః । య
ద్యప్యాసన్నపిప । తథాఽవ్యనతిసుభగః । సహ్యసన్నతామాత్రేణానతిసుభగం
భావైకేఽపిపథిసహసాగస్తముచితం ప్యాయేణక్లేశావశ్యంభావాదితిభావః । అ
నతిసుభగత్వమేవదర్శయతి ॥ నిత్యవర్షఇతి ॥ హేతుగర్భమిదం - నిత్యవర్షత్వా
దనతిసుభగ ఇత్యర్థః ॥ అయమేవపాఠస్సాధీయా-అథపారిశేష్యాత్ప్రచ్యేనై
వపథాగస్తవ్యమిత్యభిప్రయత్ తత్ప్రాపిగతిశైఘ్ర్య ప్రతిబద్ధసంభవం సంభా
వ్య స మాప్రసాక్షీత్రవేత్యభ్యర్థయతే ॥ ప్రాచీనేష్యితి ॥ ప్రాచీనశబ్దోఽత్ర పృ
క్షితవాచి ॥ “ దిక్చక్షేభ్యస్సప్తమీపథామీప్రథమాభ్యో దిక్షైశ్చాలేష్యస్తాతి,,

రితి “ దిగ్దేశకాలే పూర్వాదా పాగ్గుదకప్రత్యగాదయ,, ఇతిచ పాగ్గాదిశ
 బ్దానాం దేశవాచిత్యస్యావసానసాత్ । పాగ్గచ్ఛవపాగ్గచినాః । పాగ్గచ్ఛబ్దా
 త్ “ విభాషాఞ్చేరదిక్ప్రియా,, మితి సావర్ధికః ఖప్రత్యయః॥ లెమ పాగ్గై
 శమాగ్గెషివతి యావత్ ॥ పాగ్గచినేతిపాతస్సవచ్చః ॥ ద్వామూర్తౌ వర్ణితా
 విత్తుపకర్యవ్య పశ్యేమోనిత్యవర్ణితత్వక్తావత్పూర్వమాగ్గాపేక్షయాఽస్యవై
 లక్షణ్య కథనావశ్యంభావాచ్చ ॥ తుశబ్దౌఽత్రపూర్వాపేక్షయా విలక్షణ్య
 ప్రగతి ప్రతిబంధసద్భావం ద్యోతయతి॥ పాగ్గచినేతు, పాగ్గైశమాగ్గెతు-ప్రతిజన
 వదం “జనః పదంవస్తుయ స్థిజనపద,, ఇత్యమరసుధాయాంభానుః “జనాః ప
 వ్యస్తైఽస్తిన్నితి,, జనపదఇతిటీకాసర్వసవ్యక్తత్ । వస్తుతస్తు జనానాంపదం జన
 పదఇతి విగ్రహోయ్యుక్తః । “ నాద్యపజనోపపదానివ్రణాజ్జపదానీ,, తి వుల్లి
 జ్ఞేష్వనుశాసనాత్ -జనపదజనపదేప్రతిజనపదం- వీప్సాయామవ్యయాభావంప్ర
 తిగ్రామ సమూహమిత్యర్థః । “నీవృజ్జనపదా,, విత్యమరః ॥ అద్భుతానాం వి
 చిత్రవస్తూనాం - సంహతౌ సముదయే “ స్త్రియాంతుసంహతిర్బంధ,, మిత్య
 మరః ॥ మగ్నా “ యద్యత్పశ్యామితేగాత్రం శీతాంశుసదృశాననై । త స్త్రింస్త
 స్థిపృథుశ్రోణి చక్షుర్మమనిబధ్యత,, ఇత్యక్రీత్యా తత్రతత్రైవవిలగ్నేత్య
 థః ॥ యదావ్ ॥ మగ్నామజ్జనోన్ముత్యత్యర్థః । “ టుమస్టోశుద్ధా,, వితి ధాతో
 స్తోదాదికా “దాదిక ర్థణిక్తః కర్తరిచ్చ,, తి కర్తరిక్తః । జశైవ “చోఃషు,, తి
 తి కుశ్వై సంయోగాదిలాపే “ ఓదితశ్చే,, తి నిష్ఠాతకారస్య సత్వం - మజ్జ
 నారమ్భసవ నివారణంసుకరం సతు సుతరాం మగ్నసేతిభావః ॥ దృష్టిఃలాచ
 నం - ప్రతిజనపద మద్భుతానాం సంహతావిత్యాభ్యా మనుక్షణమపి మజ్జన
 ప్రసక్తిసద్భావౌఽభివ్యజ్ఞితః ॥ తెనైకత్ర మగ్నాయా ఉద్ధరణౌఽపి పునఃపు
 నస్తత్ప్రసక్తేరవశ్యంభావా తన్నివారణ మతిదుష్కరమితి ధ్వన్యతే । మత్స్యా
 తేమదర్శమ్ । అత్యుత్సుకతయా విలమ్బమసహమానస్య మమా ర్థేఇత్యర్థః । “ అ
 ర్థకృతేవశద్దౌ దావ తాదర్థ్యైఽవ్యయసంజ్ఞితా,, వితి నైఘణ్టుకాః । నివార్యా
 నితరాం వారణయా । యతిరాచితప్రసక్తేఽపి విలమ్బవన సంభవేదితిభావః ॥
 నిపూర్వకాద్యోక్తధాతోః “ ఋహలార్థ్య,, దితి ఇన్ ॥ మత్ప్రియోజనా
 ర్థమచ్ఛత విలగ్నౌఽపిదృష్టిరాకర్షణయేతిభావః॥ స నైవక్ స్త్రిశ్చైదద్భుతేనిమ

జ్ఞేల్లాదనం తతః కథంచి త్రవాకృష్యేత - ప్రతిజనపద మప్యద్భుతసంహతా
 వనుక్షణ నిమగ్నాకథం నివారణీయేత్యతలహా || కథమపీతి || గరియసా ప్యయ
 త్తేనైత్యర్థః । “ కథమాదితథాఽప్యస్తం యత్నగౌరవవాధయో ,, రిత్యేత్యల
 మాలా - నహిశక్యంత్రోదీయసా ప్యయత్నైనెదం వాఙమితిభావః || నను కు
 తఈద్యతో గరియానపి ప్యయత్నామయా కరణీయ ఇత్యతలహా || సఖాఇతి ||
 ఇదండ “ త్వంవయస్యాఽసిమేహ్యుద్యోష్యాకం దుఃఖంసుఖందనౌ ,, ఇత్యు
 క్తరీత్యా నమానసుఖదుఃఖతాం ద్యోతయితుమ్ । తేనాద్భుతవిమగ్నదృష్టిత
 యా సంభవతి తవ గమనవిలమైష్ట భవెన్తమమహానెవ క్లేశస్సతవాపి క్లేశపవభ
 విష్యతీత్యతస్తద్వారణాయావశ్యం యత్నగౌరవ మాశ్రయణీయమితిభావః । అ
 త్ర పూర్వాద్ధై నిత్యవర్షఇతి విశేషణస్య ప్రతీచీనమార్గ పరిత్యజనాభిప్రాయ గ
 ర్భత్వాత్పరికరః । అనతిసుభగఇతి పాశే - నిత్యవర్షఇత్యస్య విశేషణగత్వా ప్ర
 తీద్యమార్గా నతిసుభగత్వ పేతుతయా కావ్యలిజ్జభేదః || ఉత్తరాద్ధైప్రాప్త్య
 న పథానత్పరంగస్తవ్య మిత్యర్థస్య భజ్యస్తరణ వర్తనాత్పరాయయోక్తమ్ । స
 ఖాఇతి విశేషస్యా పునర్నిత్యాభిప్రాయగర్భత్వా త్పరికరాఙ్ముర ఇత్యేతే
 షాం సంస్మయేః || ౧౮ ||

{ మూ|| శ్మశ్రావశబ్దంశ్రవణసుభగం తావకంపామరీణాం }
 { పృత్యాసన్నా త్నవదిభవనా త్సాదరం నిర్గతానామ్ । }
 { అఘ్రాభక్తేఽవ్యధిక సుభగై ర్నిశ్చితాఙ్గః కటాక్షై }
 { ర్దేశానైతాన్వనగిరినదీ సంవిభక్తాన్వీతీయాః || ౧౯ || }

వాన్|| అథ క్రమేణ తత్తద్దేశాతిక్రమణ మాదిశం స్తావ దాదావభ్యర్థ దేశో
 ల్లజ్ఘన మనుజానీతే రామభద్రః || * శ్మశ్రేతి * శ్రవణయోః శ్రోత్రయోః
 మధురంప్రియం “ స్వాదుప్రియాతుమధురా ,, విత్యమరః || అమృతవదా
 స్వాదనీయమితి భావః । తవాయంతావకః “ తస్యేద,, మిత్యణి “ తవకమమ
 కావేకవదన,, ఇతి యుష్మద్భుజస్య తవకాదేశః । తం త్వదీయం శబ్దం నినదం
 శ్మశ్రావ పృత్యాసన్నాత్ అదూరెత్యాత్ భవనాత్ స్వస్వనికెతనాత్ - సపది
 తత్త్వణమేవ “ సద్యస్సపదితత్త్వణ,, ఇత్యమరః || స్వస్వభవనానా మత్యభ్యగ్రత
 యానినాదశ్రవణ నిర్గమనయోరవ్యవధానమ్ । ఆదరే సహవర్తతేయ స్థిని-

ర్షణి తద్యథాభవతి తథాసాదరం “తేనసహే,, తి సమాసే “వావసర్జన
 స్వేతి సహశబ్దస్య సభావః ॥ నిర్గతానాం కిమియోఽయమిద్యతో మధురభవనిరి
 తి నందిహ్య తన్నిర్ద్దిసీషయా బహిరాగతానామితిభావః ॥ సాదరమిత్యనేన త
 న్నిర్ణయే ఔత్సుక్యతీతయోవ్యభ్యతే । పామరీణాం ప్రాకృతీనాం అజ్ఞతమా
 నాం లలనానాం - “వివర్ణః పామరీణీచః ప్రాకృతశ్చ పృథగ్జన,, ఇత్యమరః!
 పిష్పల్యదేరాకృతి గణత్వాస్థిమ్ । పామరాణాంస్త్రియఇతి ఘ్నయోగలక్షణో
 వా । తేనాతి పామరత్వం సూచితమ్ ॥ నాగరికాశ్చేల్లలనా నినాదశ్రవణమా
 త్రాదేవాదసీయ ఏవాయంభవనిరితి బహిరనిర్గతైవ నిశ్చినుయరితిభావః । భృ
 వోఃభజః విక్షేపః - తతోనశ్చ సమాసే అభూభజః తస్మి భూభజ్గాభావేఽ
 పీత్యర్థః ॥ భూవికారానభిజ్ఞత్వైఽపీతియావత్ । నచాయమర్థాభావేఽవ్యయా
 భావేన తత్పురుషాబాధ్యతఇతి భ్రమితవ్యమ్ ॥ “రక్షోహగమలఘ్వసందహః
 ప్రయోజనం- అదుగ్రతాయామసంహిత,, మితిచ భాష్యవారికప్రయోగాభ్యా
 మవ్యయాభావేన సహస్యమూలపవ వికల్పకణ్ఠోక్తేః ॥ అధికం సుభగాఃఅ
 ధికసుభగాః తథోక్తేః ॥ విస్పష్టపటురితి వత్సమాసఇత్య సక్రదవోచామ ।
 భూభజ్గాద్యనుభావపౌషల్యం హిసాభాగ్యాతీతయశాతుః । తదభావేఽ
 వ్యధికసాభాగ్యక్త్యాతతాన్వర్యస్య నిర్గమధురస్వేయత్తాభావస్సూచితః । క
 టాక్షైః అపాఙ్గదర్శనైః “కటాక్షోఽపాఙ్గదర్శన,, ఇత్యమరః ॥ నిశ్చితంన్ది
 తం అజ్ఞంగాత్రం యస్య తథోక్తస్య అసావృష్ఠీయమానో వియతిరాజహం
 సో యస్యాస్తాభి శ్శృతిశ్శృతిమధురౌ భవనిరితి హంసనిశ్చయపూర్వకంభవనై
 నదీయత్వ నిర్ణయస్తాభిః కృతఇతి భావః । వనానిచగిరయశ్చ నద్యశ్చ వనగిరిన
 ద్యఇతీతరే తరదవంద్యః- నను “జాతిరప్రాణినా,,మితి నియమాత్సమాహార
 ద్వంద్వైకవద్భావేనైవాత్ర భవితవ్యే కథమితరేతరదవంద్యః । అతపవ మనో
 రమాయాం “రజ్జితానువివిధాస్తరుశ్చైలా,, ఇతి భారవిప్రయోగమాశఙ్క్య
 తరుసహితాశ్చేల్లాస్తరుశ్చైలాఇతి సమాహితమితిచేన్న । సకలతరుశ్చైలరజ్జనంహి
 తత్ర వివక్షితం నతు కేహంచిదేవ తరుశ్చైలవిశేషాణామితిజాతిప్రాధాన్యా
 దైకవద్భావ మాశఙ్క్య తథాసమాహితం, అతపవ “వృక్షిప్రాధాన్యవివక్షయా
 సనిర్వాహః ॥ సకలతరుశ్చైల రజ్జనస్య వివక్షితత్వా, చితివ్రకృతమాత్రశబ్ద ర

త్తుగ్రన్ధసంగతిః । ఇహతుకతివయవనగిరి నదీవిశేషాణామేవ తత్తద్దేశ సంవిభా
గసీమాత్మేన వివక్షితతయా సకలవనగిరినదీనామవివక్షితత్వేన జాతిప్రాధాన్యా
భావాన్నైకవద్భావావశ్యంభావః । అతవవ “జాతిప్రాధాన్యపీవాయమేకవ
ద్భావః, ద్రవ్యవిశేషవివక్షాయాంతుబదరామలకాసీ,, తి మూలపవస్పష్టముక్తం
“ ప్రాధాన్యచిత్రజ్ఞాత్యాశ్రయ సకలవ్యక్తిబోధనరూపమ్ । ద్రవ్యవిశేష
త్యస్యనియతద్రవ్యవిశేషేత్యర్థః । ఇదంచ “తస్యాదిత,, ఇత్యత్రక్రేయాః,, ఇతిశబ్దేస్తు
శేఖరకృత్ । ఏవంచ జాతిప్రాధాన్యే ఏకవద్భావపవ ద్రవ్యప్రాధాన్యేతివితరత
తయోగోఽపీతిబోధ్యమ్ । “ఊరోదకసంస్పృష్టే,, ఇత్యన్తాదివచ్చే,, తి సూ
త్రాధావ్యప్రయోగోఽత్రమానమ్ । వనగిరినదీభి, స్సంవిభక్తాః ఏతద్వనావధికో
ఽయందేశ ఏతద్గిరివర్జస్త ఏతద్దేశ ఇత్యేవంక్రమేణ సమ్యక్కృతసీమావిభా
గానిత్యర్థః ॥ ఏతా సమీపవర్తినో దేశాన్విషయా - వ్యతీయాః స్వతీత్యగ
చ్ఛేః - వి - అతి - ఇత్యవసర్గపూర్వాదేతేః కర్తరిప్రాగ్ధనాయాఽలిజ్ । అ
త్రసాదరబహిర్నిర్గమస్య హంసనినాదశ్రవణపాతుకత్వా త్కాన్యలింగమ్ ।
భూభక్తరూపకారణాభావేఽవ్యధికసౌభాగ్య రూపకార్యోదయాద్విభావనా-
“ విభావనావినాఽపిస్యాత్కారణం కార్యజన్తచేది,, తి లక్షణాత్ ॥ అనయో
రన్యాన్యవైరపేక్ష్యా త్వంసృష్టిః ॥ ఉక్తాలంకారవ్యయం స్వభావాత్త్వేక వాచ
కానుప్రవేశ సంకీర్ణమ్ - కించ ॥ అకస్మాచ్ఛ్చురంశ్రవణమధురం హంసనినా
దం కిమియోఽయమితిసందిహ్య బహిరాగత్య పామరీభిర్వంసనిశ్చయపూర్వ
కం తదీయత్వేన తస్యనిశ్చితత్వాన్నిశ్చితాస్త సందేహాలంకారో వ్యజ్యతఇతివ
స్తునాఽలంకారధ్వనిః ॥ సాదరబహిర్నిర్గమనోత్తానదర్శనాదిభి రనుభావైర్వ
క్షాత్సుకాన్యదిభిస్సంచారిభిశ్చ హంసనినాదవిషయకస్యపామరస్త్రీగతవిస్తయా
శ్చిస్థాయినః పరివోషాదద్భుత రసోవ్యజ్యతఇతి సంక్షేపః ॥ ౧౯ ॥

{ మూ॥ ఇక్షుచ్ఛాయేకిసలయమయంతల్పమాతస్థషీణాం }
{ సల్లాపైస్తేద్యదితమనసాం శాలిసంరక్షికాణామ్ । కర్ణా }
{ టాన్ద్రవ్యతికరవశాతుర్బురేగీతిభేదే సుహృన్తీనాం }
{ మదన కలుషం మార్దవమాసాన్విదయేథాః ॥ ౨౦ ॥ }

వ్యా ॥ అథ గమనావసరే కర్ణాటాన్ద్రసంభేద సీమావర్థితశాలిగోపికా

మాగ్ధ్యమనుభూయతామిత్యాహ || * ఇక్షివతి * ఇక్షూణాంఛాయాఇక్షు
 చ్ఛాయం - తస్మి “ఛాయాబాహుళ్య” ఇతి చ్ఛాయాశబ్దస్య తత్పురుషేక్షీ
 బత్వమ్ | కిసలయానాం వికారః కిసలయమయం “మయజ్జేవితయోర్భాషా
 యామభక్షాచ్ఛాదనయో” రితి వైకారికోమయట్ || యదాన్వివృత్తం కిస
 లయం కిసలయమయం “తత్ప్రకృతవచనేమయడి” తి ప్రాచుర్యాద్ధేమయ
 ట్ || అథవాస్వాద్ధికః - కిసలయఏవ కిసలయమయం - తథోక్తం - నచ స్వా
 ద్ధికౌమయట్ప్రత్యయోనానుశిష్టఇతి వాచ్యం “తత్ప్రకృతవచన” ఇత్యత్ర త
 ద్గ్రహణం వాక్యభేదేనప్రాచుర్యాభావేఽవ్యత్యస్తస్వాద్ధికమయడధం - తెనచి
 న్తయం బ్రహ్మేతిసిద్ధం, మితి శబ్దేస్తుశ్చైరోక్తైస్తల్లాభాత్ - తల్పంశయాం
 “తల్పంశయాట్టదారెషి” త్యమరః || ఆతస్థషీణాం ఆస్థితవతీనాం స్థాభా
 తా ద్భూతసామాన్యేలిటః “కవసూశ్చై” తి సూత్రేణకన్యసః || తత “ఉగితశ్చై”
 తి జీపి “వసోస్సంప్రసారణ” మితి సంప్రసారణే “ఇహో” రితి షతవం
 యద్యపి కవసోశ్చాన్యస్సత్యాత్ “తంతస్థివాంసంసగరోపకణై - శ్రేయాంసి స
 రావణ్యధిజగుషస్తే” ఇత్యాదయోరౌకికాః ప్రయోగాగతానుగతికా ఏవేతి
 మూలే మనోరమాత త్వబోధిన్యోశ్చవ్యక్తం - తథాఽపి “విభాషాపూ
 రావృష్టాపరావృష్టాభ్యా” మితి సూత్రేభాష్యే “పపుషఇదం పపివద్యూప్య” మి
 తి ప్రయోగాల్లోకేఽపి కవచిత్క్రవసోస్సాధుత్వ మస్తీతి సూచితం - ఇదంచ
 “కవసూశ్చై” తి సూత్రేశ్చైరెవప్రప్తం - నచ “భాషాయాం సదవసశ్రవ”
 ఇతి సూత్రవైయర్థ్యం - సదాదిభ్యోఽపున్యకరీలైన్య భాషాయామపి కవసు
 సిద్ధేరితి వాచ్యమ్ - అన్యత్ర కవచిదేవ కవసురితి జ్ఞాపనార్థత్వాదస్య - ఏతచ్చ
 ప్రకృత సూత్రశబ్దరత్నే స్ఫుటం - లైః- లజ్జామన్తథసంభేద సుభగతయా వ
 చస్సీమాతిశాయివైభవైరితిభావః | సల్లాపైః “ఉక్తిప్రత్యుక్తిమదావక్యం సల్లా
 పఇతికీర్తిత” మితి లక్షణలక్షితైరాన్వితైః “సల్లాపోభాషణంమిథ” ఇత్య
 మరః || ముదితంప్రీతం మనోయసాం తథోక్తానాం - కర్ణాటానాం అన్ధ్రా
 ణాంచ నివాసోజనపదః కర్ణాటాః అన్ధ్రాః “తస్యనివాస” ఇతి చాతుర్థి
 కాణః “జనపదేలుబి” తిలుపి “లుపియక్తవదవ్యక్తివచనై” ఇతి ప్రకృ
 తివల్గవచనై - కర్ణాటాశ్చాన్ధ్రాశ్చ కర్ణాటాన్ధ్రాః కర్ణాటదేశః అన్ధ్రదేశ

శ్చైత్యర్థః - తద్గతగీతాలాప ప్రకారాఇతి యావత్ - లెహం వ్యతికరవశాత్
 అన్యోన్యసాంకగ్యవశాత్ - కర్బురేశబలే దేశద్వయసీమాసంభేదవశాదుభయ
 దేశీయ గీతాలాప ప్రకారమేళనేన మధువ్యతికిరితదుగ్ధవద్విజాతీయాసాన్వి
 దదాయినీతిభావః । భిద్యంతైహిపృతిదేశం గీతాలాపప్రకారాః । గీతిభేదేవిల
 క్షణగీతవిశేష- ముహ్యంతీనాం ఉక్త విధకర్ణాటాస్థగీతిభేదం వివిద్యగ్రహీ
 తు మక్షమతయా వ్యామోహమశ్నువతీనాం- యద్వా - విలక్షణగీతరసాసాన్వి
 దేన విగళిత వేద్యాస్తరమానస్తమనుభవంతీనామిత్యర్థః ॥ శాలీనాం వీరహీణాం
 సంరక్షికాః పాలికాఃస్త్రియః తానాం - రక్షతేస్సంపూర్వకాత్కర్తరి ఋషి
 టాపి “ ప్రత్యయస్థా,, దితిత్వం - తతశ్చైషషష్ఠ్యాసమాసః । అన్యథా “తృజ
 కాభ్యాం కర్తరి,, తి నిషేధః ప్రసజేత్ ॥ “ గుణివిశేషక,, ఇతి భావ్యప్రతీ
 కముపాదాయ “ బహుష్వి,, తి సూత్రైకైయతేనైషం సమాహితం “ ప్ర
 త్యాసత్ప్రకారకవస్త్యేవ తన్నిషేధ,, ఇతి “ తృజకాభ్యా,, మితి సూత్రశ్చ
 ఖరే నిరూపితమ్ । కచిత్తు “ తత్ప్రయోజకోపేతుశ్చే,, తి నిర్దేశాదనిత్యో
 ఽయంసమాసనిషేధఇత్యాహుః॥తస్తద్దం-శేషషష్ఠీసమాసేనైవాక్త నిర్దేశాపవ
 త్తైః ॥ యద్వా - శాలీ సంరక్షంతీ శాలిసంరక్ష్యః - కర్తృణ్యః - తతోఽ
 ణ్ణస్తలక్షణజీపి - సార్వరికకని - “ కణ,, ఇతి హాసప్తః మదనేన మస్తథో
 ద్దీపనాతిశయేనేతి యావత్ । కలుషం ఆవిలం మస్తీభవితుమున్ముఖమితియావత్
 మాగ్ధ్యంముగ్ధత్వం ముగ్ధావస్థామిత్యర్థః । ఆసాన్విదయేథాః సర్వాత్మానామనుభ
 వేః । స్వదేర్ఘ్యజస్తాల్లిజీమధ్యమ పురుషైకవదనమ్ । ముగ్ధాహిలాకెలజ్జావిజితమ
 న్నభాభవన్తి ఏతాస్తుముగ్ధాఅపున్దీపనసామగ్గీ పౌష్కల్యభూమజనిత పారవ
 శ్యేన మస్తీభవనొన్ముఖ్విదాఇతి తన్మాగ్ధ్యమపి పౌగ్గిసంభేదవశాత్తద్గతవల్లా
 క విలక్షణాసాన్విదసంపాదక మితిభావః ॥ అత్రకర్ణాటాస్థవ్యతికరవశా త్క
 ర్బురేశితి గీతిభేదవిశేషణస్య శాలిగోపీమోహపేతుత్వాత్పదార్థపేతుకం
 కావ్యలిక్తమ్ - ప్రస్తుతే రాజహంసే అప్రస్తుతదక్షిణనాయక వృత్తాంతప్రతీతే
 స్సమాసోక్తిశ్చైత్యనయోస్సంస్మృతిః ॥ కించ ఇక్షుచ్ఛాపయాకిసలయతలావదిభి
 స్తటస్థాద్దీపన విభావై స్తదనుమితై రొమాళ్ళాదిభిసాస్పృశ్యైర్వర్ణాదిభిర్వ్య
 భిచారిభిశ్చశాలిగోప్తీలక్షణాలమ్బనగతరతే స్తత్త్వీయతమవిషయికాయాః

పరిపాషణాచ్చృణోరరసోఽభివ్యజ్యత ఇతి సంక్షేపః || ౨౦ ||

{ మూ॥ విష్ణోర్వాసాదవనివహనాద్బద్ధరత్నైశ్శిరోభి }
 { శ్శేషసాక్షాదయమితిజనై స్సమ్యగన్వీయమానః । }
 { అభ్యేక్యక్తో లఘుభిరచిరా న్మక్తనిర్దోక కలైః }
 { రక్తేభాపీతదనునయనే రజ్జయన్మజ్జనాద్రితి ॥ ౨౦ ॥ }

వ్యా॥ తత ఉడ్డీయమానస్య భవతోవేంకటాద్విన్నయనపదపీ మధిరోక్ష్యతీః
 త్యాహ ॥ * విష్ణోరితి * తదను - కర్ణాటాద్భ్రదేశసీమాసంభేద. వ్యతివర్త
 నానన్తరం - విష్ణోఃభగవతశ్శ్రీనివాసస్య - వాసాత్ అవస్థానాత్ అవనెఃభూ
 మేః - వహనాద్ధారణాత్ - బద్ధానిసంహానితాని - రత్నానిమణయో యేషు.
 తైః శిరోభిః శిఖరైశ్శీర్షైశ్చ - అయంపరిదృశ్యమానాగరిః - సాక్షాత్ పృ
 త్యక్షం - శేషః అనన్తఇతి - సమ్యక్ సోపపత్తికం నతు గతానుగతికలాకవా
 ర్తాశ్రవణమాత్రాత్ - ఉక్తపేతూనాముభయ సాధారణ్యాదితిభావః ॥ జనైః
 వితరుకుశలైః ఉన్నీయమానః ఉహ్యమానః - అవనివహనాదిత్యలైర్యం వా
 రాహవురాణీకథాఽసంధేయా ॥ తథాహి తత్ర ధరణీం పృతివరాహః ॥
 “ త్వానివేశ్యమహీదేవి శేషశీర్షైరసుఖావహే । లోకంత్వయినివేశ్యైవ త్వ
 త్సహాయాన్ధరాధరా ॥ ఇహగతోఽన్త్యహందేవి కిమర్థంత్యమిహగతా ॥ పృ
 థివ ॥ మాంసముద్భృత్యపాతాశౌ త్సహస్రభణశోభితే । త్నక్షత్రవృక్షజేసర
 ర్నైఽనన్తమూర్ధని । కృత్యామాంసుస్థిరాందేవధరాంశ్చాపిన్యవేశయింమద్ధా
 రణక్షమాన్పుణ్యాన్స్తవ్నయాః పురుషోత్తమ ॥ లెమముఖ్యామహాబాహూ
 మదాధారాన్వదస్వమే ॥ శ్రీవరాహః ॥ సుమేరుర్హిమవాన్విన్ధ్యమన్దరోగన్ధ
 మాదనః । సాలగ్రామశ్చిత్రకూటౌ మాల్యవాన్పరియాత్రకః ॥ మహేన్ద్రో
 మలయస్సహ్యస్సింహాద్విరపిరైవతః । మేరుపుత్రోఽజ్జనోనామ శైలస్సన్ద్యౌ
 మయోమహా ॥ ఏతైశైవరాస్సర్వై త్వదాధారావసున్ధరైః, ఇత్యాదిః ॥ అ
 జ్జనోనామ శైలౌ వేంకటాద్విరేవ ॥ అగ్రే “ శ్రీవేంకటాచలానామ వాసు
 దేవాలయోమహా,, నితి తస్మైవసుంధరాధారమ గిరిమాత్తమత్వ వర్ణనాత్ ॥
 శేషరూపత్వంచాస్యగిరెరుక్తం బ్రహ్మణ్డపురాణ “ శేషోగతమదఃపశ్చా,, ది
 త్యుపకర్య “ ఉత్తరేశ్శిరతత్ర సాన్విధ్యార్థంజగత్పతే । తపస్తేపమహా

ఘోరం దివ్యంవర్ణసహస్రకమ్ || తపసాతాపితాదేవః ప్రత్యక్షస్సమజాయతః ||
 వరంవరయభద్రేతి తేనోక్తశ్శేషఆహతమ్ | యదిప్రసన్నోశగవన్నిదంమేదే
 హిభోవరమ్ | యథాశేషేమదజ్ఞత్వం వైకుణ్ఠాభువనోత్తమే | శ్రీలాకారచమ
 దైవేనిత్యమత్రవసప్రభో,, ఇత్యాదిగా || అతఏవ - అఘుభిః విగళితజలధా
 రాసారసర్వస్వతయా లఘిమానముపాగతైః - అనెన పర్యతాదుత్పత్తోన్మృ
 త్వం ద్యోతితమ్ | తేన వక్ష్యమాణాచిరాన్తుక్త నిర్మోకసంభావనోపప్తమ్భుః -
 అలఘుభిరితివాచ్ఛేదః || అలఘుభిర్తహద్భిః - అనెన కఙ్కుకత్వేన సంభా
 వ్యమానానా మభ్రాణామద్రిరూపశేషభోగానురూపమహత్త్వం క్షిప్రం తతః
 త్పతనాక్షమత్వంచ ద్యోత్యతే | ఏతేనాపివక్ష్యమాణా చిరాన్తుక్తనిర్మోక సం
 భావనోత్తమ్భునం - అచిరాత్ తదానీమేవ - ముక్తాఃవిస్మయైః - ఆదికర్తృ
 క్తః ముద్యమానాఇత్యర్థః || అచిరాదిత్యేతదవ్యయం “చిరాయచిరరాత్రాయచి
 రసాధ్యద్యాశ్చిరార్థకా,, ఇత్యనుశాసనాత్ | తస్య ముక్తశబ్దేన సుపుష్పెతిస
 మాసః || అచిరాన్తుక్తాః యేనిర్మోకాః కఙ్కుకాః ఈషదసమాప్తాః అచిరా
 న్తుక్తనిర్మోకాః అచిరాన్తుక్తనిర్మోకకల్పాని తైః అభినవవిస్మయైకకఙ్కుక సధర్మ
 భిరిత్యర్థః || తాదృశకఙ్కుకత్వేనోత్ప్రేక్షావిషయైరితి యావత్ || యద్యపి క
 ల్పబాదిప్రత్యయానాముపమాపర్యవసాయితవ్యమేవ ప్రసిద్ధ్యతి | తథాపీహాద్ర
 సాక్షాచ్ఛేషతావన్నయనాభ్యయైక్తవ్య వర్ణనానుగుణ్యేనాభ్యేషవిరాత్తన్తు
 క్తనిర్మోకతావత్ప్రేక్షాయావసావరసికతావత్సంభావనాపర్యవసాయితవ్య మే
 వాచితమ్ | సహ్యురగాన్తరనిర్మోకనిర్మోకసాధర్మవర్ణనైవదేవ సౌష్ఠ్యమి
 తిదం సహృదయహృదయైక సాక్షికమ్ | ఏవమేవ యాదవాభ్యుదయే ద్వితియస
 రే “ప్రియోదయస్థితరుచోరజన్యాస్సంతోషనిశావసనిభస్సమీర,, ఇత్యత్రి
 “నిశావసనిభఇత్యుత్ప్రేక్షే,,తి వ్యాఖ్యానం “యద్యపినిభశబ్ద ఉపమాయా
 వేవ వాచకః - తథాఽపిరజన్యానిశావససంభావనాయాం నిమిత్తాపన్యా
 సాద్రజనీనిశావసతా దాత్మ్యాత్ప్రేక్షేతి నిభశబ్దస్య తత్రైవ పర్యవసానాదుప
 మోపకరమోత్ప్రేక్షేయ మిత్యప్పయ్యదీక్షితావ్యాదభ్యాః || తదప్రదిహావ్యుప
 మోపకరమోత్ప్రేక్షేతిభ్యేయమ్ || వస్తుతస్తుకల్పబాదయోఽపిక్వచిదుత్ప్రేక్షా
 వాచకావేవ | “కల్పదశీయదేశ్యాద్యాస్సృద్ధిప్రతిభటాదయః | నిభవదావద

యశ్చాపి క్వచిత్సంభావనావరా,, ఇతి కావ్యకల్పతరుకృతే || పర్యంతా
శ్చక్వచిత్సంభావనావరా రుత్వేత్తయామిమేశద్వాః || తథాచ మురారిమిశ్రః పా
యజ్ఞ “కించామిశలగాయన్తస్తిమిరముభయతోనిర్భరాహ స్తమిసాగ్రసంఘట్టా
త్పిష్టసంభావనలకణనికరస్పర్ధినాభా నిదీహ,, ఇతి “స్పర్ధలైహ్యయతి ద్వేష్టి,,
తుస్వమూవాదకేమ దణ్డినావరిగణితం స్పర్ధిశబ్దముత్పేత్తయామ్ || “వల
యంధూమరెఖాయావర్తనిద్యుసదాంబధౌ | భావినశ్శరకూటస్య పరితోమాన
సూత్రవత్ || ఇతి వచ్చబ్దముపమాయామేవప్రిధముత్పేత్తయామనస్తభ
ట్టః || ఏవం“సంచారిజామ్బూనదబిమ్బకలే,, త్యాదయశ్చ ద్రష్టవ్యాః అతఏవ.
“సేనాధిపారఘువలెస్సితరక్తనీలా స్తన్ధుఃప్లవజ్గవతయఃపరివార్ధ్యలజ్జామ్ |
వ్యాలాలవారినిధిపితటావనీతశేన ప్రవాశదశశేవలరాశికల్ప,, ఇత్యుప
మోత్పేత్తా సందేహసంకరాదాహరణం సాహిత్యగత్నాకరకృతస్సంగచ్ఛతే||
కల్పవడత్పేత్తావాచకత్యాభావే తదసంగతిస్సప్తైవ || అచిరాన్తుకేతి నిర్ద
కవిశేషణేన తేషాం నిశ్శేషశేషభోగానిర్దుక్తత్వం ద్యోతితమ్ || అతఏవ వత్స
మాణ మభేద్యక్తమిత్యేతత్సంగచ్ఛతే || నిర్దొకత్వేన సంభావ్యమానైరభే
త్విశ్శేషవినిర్దుక్తత్వే శేషత్వేనాస్మియమానస్యాద్యేస్తద్యక్తత్వ వర్ణన మసం
గతంస్యాత్ || అబ్రైగిజలదై “అభగ్మేఘావారివాహ,, ఇత్యమరః || యు
క్తఃసంబద్ధః || తత్రతత్రలగ్నాశ్శరదవారిదాశ్శేషత్వేన సంభావ్యమానస్యా
ద్యేఃకుశ్చుకాఇవాభాన్తితిభావః || అజ్ఞనాదిగిఃపెంకటగిః - అజ్ఞనాయాస్త
త్రపుత్రలాభాయ తపసిస్థితత్వాదద్యేస్తనామ || తదేతదుక్తం బ్రహ్మాండపురా
ణ తీర్థఖండబ్రహ్మణా || “అజ్ఞనేత్వంహిశేషాద్యతపస్తప్తావసుదాదుణమ్||
పుత్రంసూతవతీమస్తాల్లకత్రయహితాయవై | పృసిద్ధింయాతు శైలోఽయమ
జ్ఞనేతవనామతః | అజ్ఞనాచలఇద్యేవ నాత్రకార్యావిచారణ,, తి || నయనై
లాదనై - రజ్జాయ ఆనందయ అగ్రేభాపిపురస్తాద్భవితా || పేంకటాద్రింద్ర
క్ష్యసీతి యావత్ || అత్రవిష్ణునివాసత్వాదిభిర్వైతభిర్గిరైశ్శేషత్వేనానుమానా
దనుమానాలంకారః || పర్యయోగస్తు - అయంగిరిస్సాత్నాచ్ఛేషః విష్ణునివాస
త్వాదవనివాహితాద్భుద్ధరత్నశీర్షత్వాచ్చేతి || ఏతదుజ్జీవితా అభేద్యవచిరాన్తు
క్తనిర్దొకతాదాత్మ్యాత్పేక్షేతిసంకరః || నయనరజ్జనస్య పూర్వవాక్యార్థహే

తుకత్వాతావ్యలింగభేదశ్చైతన్యసంకరభోజ్యవృత్తిని సంకరః ॥ అనుప్రాస
సన్యాసవ్యభిచారయః ॥ ౨౦ ॥ ...

{ మూ ॥ తత్త్రాయాశ్చైర్భూతిమనుజైస్సస్వర్గిభిశ్చవతీర్ణైః }
{ స్వతోన్మైషా ద్వీపగతమిథ స్తారతమ్యాది భేదైః । }
{ సాధారణ్యా త్పులవరిణలైస్సంఘ శోబధన్యమానాం }
{ శక్త్యాకామంమధువిజయిన స్తవ్విచకుర్యాస్సపర్యామ్ ॥ }

వ్యా॥ అథ “ అసంసేవ్యహరింసాక్షాద్వివృతైస్తాతీవర్తన ”, మితి భగవ
త్సేవామన్తరణ భగవదభివ్యక్తిక్షేత్రాతివతనన్యావచారమ పరిగణనాత్పియ
సఖన రాజహంసేన తత్ పరిహరయితుం తత్ర శ్రీనివాసస్య త్వయాఽపి కా
ర్యా సపర్యాయథాశక్తిత్యాహ ॥ * తలైతి * మహతిపూజ్యే - తత్ర అ
జ్ఞానాద్రో - ఇదంచ మధువిజయినస్సపర్యాంకుర్యాదిత్యత్రాన్వేతి ॥ ఆరూ
ఢైః ఆరోహణంకృతవద్భిః - అర్థాదద్రోరేవకర్తవ్యం - మనుజైః-మానవైః, అ
వతీర్ణైః-అవరోహణంకృతవద్భిః, స్వర్గిభిః-దేవైశ్చ, స్వర్గిభిశ్చవతీర్ణై రిత్యా
భ్యాంపదాభ్యాం “ యన్నదుఃఖనసంభిన్నం నచ గ్రస్తమనన్తరమ్ । అభిలాషా
వసీతంయత్తత్సఖంస్యఃపదాస్పద ”, మిత్యుక్తనిరతితయ సుఖమయప్రదేశని
త్యసంసర్గవతామవ్యత్రావతీర్ణ త్వ వర్ణనాదస్యాజ్ఞానాదైస్తతోఽవ్యతిశయితత
మనిత్యసుఖప్రదానధారం ధర్మంవ్యజ్యతే ॥ ఆరూఢైరవతీర్ణైరభివ్యక్తయత్రాపి “ ఆ
రూఢమద్రినుదధీన్వతీర్ణ ”, మిత్యాదావవ “ గత్యర్థాకర్తక ”, త్యాదినా కర్త
రిక్తః ॥ సత్వస్యసత్వగుణస్య - ఉన్మైషాల్ రజస్తమోఽనభిభూతతయా వికా
సాల్ - క్షేత్రమహిమైతిభావః ॥ యత్ప్రశస్యతేపౌరాణికైః “ శుద్ధసత్వమ
యోగ్యేష సాక్షాచ్ఛృషాత్తకోగిరి, రితి ॥ వ్యవగతః విశేషణావగతిః-వ్య
పేత్యుపసగ్గాభ్యాం కర్తరివృత్తయేనచ తారతమ్యాదిభేదస్యాపునస్తరణంప్ర
యత్నాన్తరనైరపేక్ష్యేణ స్వయమేవవిగతత్వం ద్యోత్యతే ॥ మిథః అన్యోన్యం
“ మిథోఽన్యోన్యంరహస్యపీ, త్యమరః ॥ తారతమ్యంన్యూనాధికభావః ॥ మి
థః తారతమ్యంమిథస్తారతమ్యమ్ “ సుప్సుపె, తి సమాసః । తరతమశబ్దాని
త్యసమస్తా స్వభావాదావ్యసజ్య వృత్త్యాన్యూనాధిక రూపార్థరూఢా సుబ
న్తా - నతు ప్రత్యయరూపా - తథాసతి “ నకెవలాపకృతిః ప్రయోక్తవ్యానా

పి కేవలః ప్రత్యయః, ఇతి తయోర్విన్నా ప్రకృతిం ప్రయోగస్తాదృశప్రత్యయసము
 దాయాద్యావార్థక ప్రత్యయోత్పత్తిశ్చియక్తాస్యతాం - తతోభావార్థబ్రా
 హ్మణాదిత్యోల్ ప్యర్థ - తరతమయోర్భావస్తారతమ్యం- తదేవ-ఆదిర్యస్యసః,
 తథావిభోభేదోవ్యవగతౌ యేషాంతే- ఇతి బహువ్రీహిగర్భబహువ్రీహిః ॥ ఆ
 దిశజ్జేనదేవత్వ మనుష్యత్వాదేర్గ్రహణమ్ ॥ గుణోన్తరానభిభూతతయోన్తిషి
 తేన సత్వేన న్యూనాధికభావ దేవత్వమనుష్యత్వాది ప్రయక్తవైషమ్య బుద్ధి
 స్తేషాం విగళితైతిభావః । రజస్తమఃకార్యంహి తాదతమ్యాదిగణనకార్యణ్యం-ఫ
 లపరిణతేః ఫలపరిపాకస్య సాధారణ్యోల్ సామాన్యత్వాల్ “సాధారణంతు
 సామాన్యః, మిత్యమరః । సర్వేషాంభగవత్సపర్యాప్తసక్తానాం మోక్షరూపఫ
 ల పరిణామస్య సమానత్వాదిత్యర్థః ॥ ననుచ యథాధికారం న్యాసాపాసన
 రూపౌ ద్వామోక్షోపాయా నిర్ణితౌశాస్త్రే - తత్తు-ధంసపర్యాయాఅపి త
 త్సాధనత్వాక్తిరితి ఛెత్ - ఇత్థం- యద్యసావాకించన్యాదిలాభాత్ప్రపత్త్యధికా
 రిణః పురుషస్యభగవత్ప్రసాదనాఽర్థౌపతిష్ఠతే । తదాతదుపలక్షితాయాః ప్ర
 పత్తైరుక్తఫలసాధనత్వరూప ప్రభావ ప్రతిపాదనైతాత్పర్యాన్నవిరోధః । య
 దాత్వయంభక్త్యజ్గర్హవిశేషః- తదా “ నేహాభిక్రమనాశోఽస్తీతిన్యాయా
 త్సాల్పష నిబర్హణ సమ్యజ్జ్ఞానభక్త్యాదిపరం పరయామోక్షసాధనమితి నిష్కల్ట
 శోఽయంఘణౌపథ ఇతిసప్తంరహస్యరక్షాద్యాచార్యగ్రన్థపరిశీలన నిపుణా
 నామ్-ఫలపరిణ తేరిత్యాదేరపంవాఽర్థః ॥ ఫలపరిణతేః తత్తద్వివక్షిత ఫలపరిణా
 మస్య సాధారణ్యోల్ తుల్యత్వాల్ - నపిఃస్యచిదపి స్వస్వవివక్షితమైహిక
 మాముష్మికంవాఫలం వ్యభిచరతీతి భావః ॥ సంఘశః సంఘీభూతైరితియావత్ ॥
 సంఘశబ్దస్య “అసమాగమ్యకృత్సౌశః, ఇత్యాదావివకథంచిద్బహువ్రీధకత్వా
 ల్ “ బహువ్రీధాచ్చసాగ్రకాదన్యతరస్యా, మితి స్వాధికశ్శస్ ప్రత్యయః
 ఏతాదృశైశ్చసద్భిః - బధ్యమానాం క్రియమాణామితియావత్ । అసాధారణ్యే
 ఫలపరిణతైస్తద్వ్యాకేచిదేవప్రవర్తక సపర్యాయామ్- ససర్వేఽపి సంఘీభూ
 తాఇతిభావః ॥ మధువిజయినః శ్రీనివాసస్య - మధుశబ్దోఽత్రకేటభస్యా
 పుష్పలక్షకః - తేన మూర్తరజస్తమస్తేవిన భగవచ్ఛాస్త్రప్రసాద్ధమధుకేటభ హ
 నృతయాఽస్యరజస్తమోఽభిభవేనసత్వ ప్రవర్తకత్వం ద్యోత్యతే ॥ శూర్యతే

హి “ మహాన్పృథురైవపురుషస్తత్వస్వేషప్రవర్తక,, ఇతి || స్వర్గతేచ || “య
 త్సత్వంసహరిద్దేవో యోహరిస్తత్పరంపద,, మితి || ఇదంచ పూర్వాత్సతస్మాన్
 నైయాత్తైజకమితి ధ్యేయమ్ || సపర్యాంపూజాం “ పూజానమస్యాఽపచితిస్స
 పర్యార్చార్చనాసమా,, ఇత్యమరః || త్వంచత్వమపి - కుర్యాఃరచయే- త్వం
 చెత్సస్యాత్తనితిర్యక్త్వ ప్రయత్న నిహీనతాబుద్ధ్యానకథంచదపి తతానివరై
 భాః తత్ర సత్వాన్వైషాతి రెకాత్తవాపి జాతిగుణాదిప్రయత్నతారతమ్యస్య నివ
 ర్తిష్యమాణత్వాత్,కింతు సురసరసముదయేషాతత్ర మిళితమత్వమప్యేకతమో
 భూత్వాపసపర్యామవశ్యం కుర్యాఇతిభావః || కథమహందేవాదిభి రవ్యశక్యాం
 తత్సపర్యాంతిర్యక్తాత్రఃకుర్యామిత్యతలాహ || శక్త్యైతి || శక్త్యాన్యథాశక్తిత్వ
 ర్థః || “నభవతస్త్రైత్వసమంపత్త్రిణ,, ఇత్యుక్తరీత్యాశక్త్యనుగుణమేవ - న
 త్నైతిశక్తి- సహ్యశక్యం శాస్తిశాస్త్రం - తెఽపికుర్యన్తి యథాశక్త్యేవ || యదే
 వం ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణాఽపి “ గృహాంపూజాంగోవిద్వయథాశక్తి మయా
 కృతా,, మితి || సహిస ర్వేశ్వరస్య తస్యారాధనేకస్యచిదపి సమస్తీశక్తి రవి
 కలా || యెనకశ్చిదేవాతిశయాత || అతః “కోమజ్జ్ఞతారణకులాచలయో ర్విశే
 ష,, ఇతి న్యాయేన సర్వైఽపి తుల్యకక్ష్యేషవ తదర్హణాయామితి నదేవాద్య
 పెక్షయాఽత్తనిశక్తిమాన్ద్యసంభావనేనాపినివరైథాఇతిభావః || శక్త్యాఽపి కింవి
 థం కైంకర్యం కార్య మిత్యత్రాహ || కామమితి || కామంయథేషిత్తం - న
 తు నిర్బన్ధాఽత్రాస్తిభావః || “ కామంప్రకామరపర్యాప్తం నికామెష్టంయ
 థేషిత్,, మిత్యమరః || అత్ర సురాణాం సరాణాంచ సత్వాన్వైషవత్త్వతాలేప్య
 న విశేషానుపలబ్ధస్య వర్ణితత్వాత్సమాన్యాలంకారః || “ సామాన్యంయది
 సాదృశ్యా ద్విశేషానాపలక్ష్యత,, ఇతి లక్షణాత్ || కించ సురసరతుల్య కక్ష్య
 తయాహంస సపర్యాకరణే ప్రస్తుతవృత్తానై వర్ణ్యమానే సత్వాన్వైషాద్యవ్యవ
 గతమిగుస్తారతమ్యాదిభేదై రిత్యాదివిశేషణబలాద్దేశ విశేషవిశిష్ట పరమపురుష
 క్తేంకర్యం నిత్యముక్తాది క్రియమాణం దాయధనక్రమేణ సదాచార్యకటాక్షా
 యత్తథగవత్సూపావిషయాంవాక్తనముక్తపురుషస్యాపి సులభమిత్య ప్రస్తుత వృ
 త్తాన్తప్రతితే స్సమాసాక్తిః “ సమాసాక్తిఃపరిస్ఫుర్తిః ప్రస్తుతైవప్రస్తుతస్య
 చేదితిలక్షణాత్ || తేనాన్జ్ఞానాద్యేర్నిత్యవిభూతితాల్యదోవృతనాదుపమాంశా

రోవ్యజ్యత ఇత్యలంకారణాలంకారధ్వనిః ॥ ౨౨॥

...

{ మూ॥ స్తోకోన్మగ్నస్ఫురితపులినాంత్యన్నివాసేచ్ఛయేవ }
 { ద్విక్ష్యసాస్యరాత్మనకముఖరాం(రిం) దక్షిణామజ్జనా }
 { ద్యోఃఆసన్నానాంవనవిటపినాంపీచిహస్తేప్రసూనా }
 { న్యరాపహేతో రుపహరతియానూనమధైస్థమాశైః ॥ }

వ్యా ॥ అథాజ్ఞానాద్యేర్దక్షిణతొగచ్ఛత స్తవకనకముఖరాఖ్యానదీనయన వ
 చపి మధిరోక్ష్యతీత్యాహ ॥ *స్తాకతి* తవ- నివాసే విశ్రమాంధస్థితా- ఇ
 చ్ఛయాస్పృహయేవ - స్తాకంసప్వల్పం- ఉన్నగ్నంఉన్నజ్వలం పాప్నోమత్ ॥ ఆది
 కర్తణిక్తః - అతఏవ స్ఫురితం అనతిచిరజలాన్తజ్వలేన విశదతయా ప్రకాశమా
 నంచ - పులినంతాయోత్థితదీప్తవం -యస్యాస్తథాఘాతాం - “దీప్తివోఽస్త్రియా
 మందరీపంయదన్తర్వానిణస్తటమ్ । తాయోత్థితంతత్పులిన,, మిత్యమరః ॥ శరవా
 గమప్రవృత్తిప్రయక్తప్రవాహపవయోపకృమవశాత్ “ దర్శయన్తిశరన్నద్యః పు
 లినానిశనేశ్వనైః । నవసంగమసప్రీడాజఘనానీవయోషిత ,, ఇత్యుక్తిరీత్యా శ
 నైశ్వనైర్వ్యజ్యమానపులినామితిభావః ॥ అజ్ఞానాద్యోః పేంకటాచలాత్ - ఆ
 రాత్ సమీపే “ఆరాధూరసమీపయో,, రిత్యమరః ॥ దక్షిణాందక్షిణదిశిః
 ద్వయానామిత్యర్థః - అజ్ఞానాద్యేరిత్యత్ర “ అన్యారాదితరైర్దృక్పద్ధాన్యైశ్చైత్ర
 రపదాజాహియక్త,, ఇతి పఞ్చమీ ॥ కనకముఖరాంసువర్ణముఖరాఖ్యానదీ
 కనకముఖరీమిత్యపి పాఠః క్వచిద్భ్రష్కతే ॥ అయమేవయక్తః పాఠఇతి ప్ర
 భాతి “ సువర్ణమివలంకానాంభాగధేయాదియంనదీ । నీతాభవమగస్త్యేన మ
 ఖరీకృతదిజ్ఞుఖా ॥ తస్మాద్వాస్యతివిఖ్యాతిం సర్వలంకాభినన్దితామ్ । సువర్ణ
 ముఖరీనామ్నా ధామ్నాక్తేవల్యసంపదః ॥ ఏషాసువర్ణముఖరీ సరిత్సుసకలాన
 పి । విశిష్టాసేవనీయాచ బ్రహ్మణోవచనంత్విద,, మిత్యాది సాగ్రద్వాదిపురా
 నా బహుశోజ్యస్తతయైవ పాఠదర్శనాత్ - ఆభివ్రతయాఽపి పాఠదర్శనై భః
 తుతథేన ననామ్నివిప్రతిపత్తిః - ద్విక్ష్యసివిలొకిష్యసే ॥ తామేవవిశిష్టా ॥
 సన్నానామితి ॥ యాసువర్ణముఖరా - ఆసన్నానాం సవిధవర్తినాం - అనై
 వక్ష్యమాణప్రసూనాపచయన్య సౌకర్యంధ్యోత్యతే ॥ వనవిటపినాం విపినశ
 ఖనాం నతు రాజాదినిఘటస్థానాం అనైవ ప్రతిబద్ధలేశ విధురతయా కుస

మానాం సుగ్రహత్వం ద్యోతితం - కించ - వనవిటపినా మాసన్నత్వ విశేష
 కేన నిజసఖిలసేకపరిపాక్షితత్వం ద్యోతయతా కసుమానాం స్వప్రయత్నకృత
 త్వం ద్యోత్యతే || తేన తేహం నపర్యాకరణ ప్రశస్తతమత్వం వ్యజ్యతే || య
 దుచ్యతే “ప్రాతరథాచాచిన్దీప్యతా తస్మిన్ రామాత్సవ్యమేవహి || పూజా
 త్థమస్త్రమస్త్రైణ పుష్పావదీన్యత్నతఃపథి | యాయాదరణ్యమథవా నిర్బాధం
 హితదార్ద్రం,, మిత్యాదినా “స్వప్రయత్నకృతంశస్తం మథ్యమంవన్యముచ్యతే |
 అథమంతక్రయక్రీతం యాచితంత్యధమాథమ,, మితి || ప్రసూనానికుసుమానిల
 ధైన్యమాళైః రుద్రస్య-అర్ధశ్చాసావిన్దుశ్చ అర్ధైర్విరితీకర్తృధారయః,, సముదాయే
 దృష్టాశ్శబ్దావయవేనర్తన” ఇతి న్యాయాత్ నచ “అర్ధంనపుంసక,, మిత్యను
 శాసనాదేకదేశిసమాసేనైవ భావ్యమితిభృమితవ్యం- హరిరొధృతస్య చన్ద్ర
 మస శ్శకలరూపతయా తార్ధశబ్దస్య సమాంశవాచిత్యా యోగాత్సమాంశవా
 చిసేవ తస్య తాదృశసమాసానుశాసనాత్ - నచార్ధశబ్దస్య శకలవాచిత్యే వివ
 దితవ్యం “భిత్తంశకలఖణ్డైవా పుంస్యర్థోఽర్ధంసమేఽంశక,, ఇత్యనుశాసనాత్ -
 అతఏవ సమప్రవిభాగాదన్యత్రదృశ్యమానాః అర్థోక్తమర్ధవిలోకిత మిత్యాద
 యఃప్రయోగాశ్చసంగచ్యంతే || వస్తుతస్తవ్విర్ధశబ్దస్య సమాంశవాచితాయామపి
 నైకదేశిసమాసనిర్బంధః || “అర్ధంనపుంసక,, మితి సూత్రస్య “పరవల్లిజ,,
 మిత్యత్రభాష్యే ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ || తథాచ పరవల్లిజ సూత్రేభాష్యం “ఏ
 కదేశిసమాసోనారభ్యతే, కథమర్ధపిప్పలీతి - సమానాధికరణోభవిష్యతి || అ
 ర్ధంచసాపిప్పలీచ అర్ధపిప్పలీతి || ససిద్ధతి || పరత్వాత్ షష్ఠీసమాసం ప్రా
 ప్నోతి | అథ పునరయమేకదేశిసమాస ఆరభ్యమాణషష్ఠీసమాసం బాధతే
 ఇష్యతేచ షష్ఠీసమాసోఽపి | తద్యథా అపూపార్థంమయాభక్తితం గ్రామార్థం
 మయాలబ్ధమితి || ఏవం పిప్పల్యర్థమిత్యపి భవితవ్యమ్ | కథమర్ధపిప్పలీతి ||
 సమానాధికరణో భవిష్యతీ, తి పరత్వాదిత్యస్యాయమర్థః || “నలెప్రయో
 నాదిష్టం ముఖ్యశబ్దార్థలుమ్న” మితి భేదాశ్రయణమేవపరంముఖ్యంప్రధానం
 తతశ్చ షష్ఠీసమాసఏవ ప్రాప్నోతి- భిన్నవిషయత్వాత్ప్రత్యాస్త్రాపేక్షం పరత్వ
 మత్యనవివక్షితమితి | ఇదంచక్రయటే || అతఏవ “శరీరార్థంస్త్రుతాజాయా పు
 త్రాపుణ్యఫలేసమా | యస్యనోపరతాభార్యా దేహార్థంతస్యజీవతి || జీవత్సర్ధశ

శీరెత్తు కథమనన్యస్స ఏమాపుయాత్ । పెమ్మాశరీరాధ్ధహరాహరస్య ॥ ఇ
త్యాదయఉభయథాఽపి ప్రియోగానిర్విచకితాని ఇత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్తికాకు
తూహలేన॥ అర్ధస్థర్వాపచంద్రో మాళౌ జటాజూటే యన్యసః - గడ్వాదేరా
కృతిగణతావత్సప్తమ్యః పరనిపాతః ॥ అర్ధస్థః మాళిశ్శేఖరంయస్యేతివా విగ్ర
హః “ చూడాకిరీటంకేశాశ్చ సంయతామాళయస్త్రయః, ఇత్యమరః ॥ అర్చా
మేతాఃచంద్రశేఖరకర్తకస్యకర్తృకారాధనార్థంతాదృశాన్యకర్తృకారాధనార్థం
వేత్సర్థః ॥ నిమిత్తపర్యాయప్రియో కేసర్వాసాంప్రాయదర్శనః, మితిషష్ఠీ॥ తథా
చ తత్తీరే చంద్రశేఖరస్థిత్యాదిక ముచ్యతే సాహస్రై సువర్ణముఖరీ ప్రభావవర్ణ
నావసరే “ అత్రాస్తిభగవానీశః భ్యాతోఽగస్త్యేశసంజ్ఞయా ॥ స్థాపితోఽగ
స్త్యమునినా లోకానన్దవిధాయినా ॥ స్నాతావతస్యాం మహానద్యాం తల్లిక్లం
భూజయన్తియే । దశానామశ్వమేధానాం ఫలంసంప్రాప్నువన్తితే ॥ ఇతి ॥ య
ద్వా - రుద్రకర్తృకభగవదారాధనార్థమిత్యర్థః ॥ తథాచోచ్యతే వామనపు
రాణ శ్రీవేంకటాచలమాహత్యై ॥ “కింమాంసభాషసేదేవత్వత్సమీపమహాగ
తమ్ । కోవాధ్యేయస్తవ్యమాదేవకోఽస్మిన్వానివసత్యహా ॥ ఇత్యగస్త్యపృష్టే
న శేషాద్యే ద్వక్షిణభాగేతపస్యతాశంకరేణ “ పరావరపతిర్దేవా విశ్వయోని
ర్జనార్దనః । మయాచాన్యైశ్చవిశావత్తా ధ్యేయోనారాయణోహరిః । నాన్యో
ధ్యేయఃపుమాల్లాక పూజ్యోవానచవిద్యతే ॥ తమృతేజగతాంనాథం సర్వ
వ్యాపినమీశ్వరమ్ । నారాయణగిరావస్థినన్యసత్సేష సనాతనః ॥ నారాయణో
జగద్యోని ర్భగవాన్పురుషోత్తమః । అస్మిన్నస్త్వమనోయస్తాన్తయాసర్వేశ్వ
రహరా । తస్మాత్సమాగతంతాంహినాభిభాషనచాన్యథా, ఇత్యాదినా ॥ సస్వి
స్యశ్రీనివాసస్థానారాధనాది నిరతత్వమ్ ॥ పీచయస్తరక్లాపవహస్తాః - లైః -
ఉపహరతినునం- ఉపదాత్వేనార్పయతివేత్సర్థః ॥ యథాశుశూప్రమాణా పు
త్రికాదిః పిత్రాదేర్భగవత్సపర్యార్థం కుసుమాదీన్యపహరతి తథేతిభాషః । ఉప
పూర్వకస్యహరలేరుపదార్థకత్వంత “ ఉపహరస్తథోపదే ॥ త్యనుశాసనేన సి
ద్ధమ్ ॥ అత్రహంసనివాసేచ్ఛాయాః స్తోకో న్నగ్నస్ఫురితపులినతాం ప్రత్యశౌ
తోర్హేతుల్యేన సంభావనాద్ధేతూప్యైతా - సువర్ణముఖరాయాస్తాదృశేచ్ఛా
యాగగన కుసుమాయమానతయా అసిద్ధవిషయా ॥ సాచపీచిహస్తేరితిరూపకో

జీవితచంద్రశేఖరసపర్యాధకుసుమోపహార క్రియోత్ప్రేక్షయా అనన్త విషయ
యా సంసృజ్యతే || నదీకర్తృకనిజసలిలనిపతితలటపికుసుమోత్పల రూప
విషయస్యానుపాదానాదనన్తవిషయతేతి ధ్యేయమ్ || కించ ప్రస్తుతేనదీవృత్తాం
తేస్తోకోన్దగ్గుస్ఫులితపులినా మిత్యాదినా అప్రస్తుతస్పీయతమ నవసంగమాభి
లాషిసపీడముగ్ధలనా వృన్తాన్త ప్రసీతేః “పురాయ త్రస్రోతః పులిసమధునా
తత్రసరితా, మిత్యాదావివసారూప్య నిబద్ధనాసమాసోక్తి రుక్తాలంకారైస్సం
కీర్యతఇతి సంక్షేపః || ౨౩ ||

{ మూ|| నిర్విశ్రేయనాంనిభృతమనభివ్యక్త మజ్ఞుప్రణాదో }
{ మద్దామూతఃపులిసవనైర్వజ్జులమోదగర్భైః | అ }
{ వ్యాసజస్యపదిపదపీంసశ్చయాన్వైరలజ్ఞోఽఘోరిః }
{ బద్ధీకుర్యస్తటవసతయోమాభవన్తకిరాతాః || ౨౪ || }

వ్యా || అథసుమారోత్పతనఖడవ్యవధూననాయస్తాకం తత్ర విశ్రమ్యప్ర
స్థాతస్యం పురస్తాదిత్యాహ || * నిర్విశ్రేతి * ఏనాం సువర్ణముఖరాం - నిభృ
తం నిస్పద్దం యథాస్యాత్తథా - వివిక్తంయథాతథేతి యావత్ నిర్విశ్రేయపథ
జ్య “నిర్వేషణపథోగసస్య, దిత్యమరః || యథాన్వైస్తాకమపి నవిమన్తథో
పథుజ్యేతిభావః || తత్ర విశ్రమ్యేతి యావత్ || వజ్జులసాం వికారాః పు
ష్పాణివజ్జులాః వాసీరకుసుమాని “ తస్యవికార, ఇతి వైకారికాణః “ పు
ష్పమూలేమబహుళ, మితిలుపి “లుపియక్తవదన్యక్తివచనై, ఇతి యక్తవ
ద్భావాత్ప్రకృతివల్లిక్లవచనై || “ రథాభిపుష్పవిదళితవాసీరవజ్జులా, ఇత్య
మరః || తెషాం-ఆమోడః సుదూరవిసర్పి విమర్దజనితజనమనోహరగర్భవిశేషః,
సపవగర్భయేషాం తథాధూతైః గడ్వాదేరాకృతి గణత్వాత్సప్తమ్యాః పరని
పాతః “విమర్దోత్థేపరిమళోగన్దజనమనోహరేఆమోదసోఽతినిర్ధారీ, త్యమ
రః | అనెన సారభ్యం ప్రకాశితమ్ | పులిసానాంతోయోద్ధృతస్తేకతానాం - ప
వనైః మారుతైః - అసేనశ్రేత్యం నూచితమ్ | మద్దంయథాస్యాత్తథా - అధూతః
కృతపీజనోపచారస్సన్నితియావత్ | అనెనమారుతస్యమాన్ద్యంనూచితమ్ | అవిదన్య
మానఃవ్యాసజస్యస్తత్రైవాత్సానక్తిర్యన్యతథోక్తస్సమానసాదప్యతిశయితలూకో
త్తరరామణీయకయక్తా వివిక్తముపథుక్తామిమాం కథంసుసహసాత్యజేయమితి

లాభాతిరేకాత్తలైవ విలమృమకుర్వన్నతిభావః॥యాహిసువర్ణముఖరావర్త్య
 లేనానై “యదీయస్తేకతావాస విశ్రాంతామానసంసరః॥ నస్తరస్తినిజావాసం
 మరాశావిహగోత్రమా ॥ ఇతి ॥ అనభివ్యక్తః అస్పృటః మజ్జుర్జనోహరః పృ
 ణాదో యస్య తథాధూతస్సక - సపదితత్తణమేవ-అనైః పృథగ్జనైస్త్రైః
 అలఙ్ఘ్యః అపరిభావస్సక అలఙ్ఘ్యమితిపాతే పదవీవిశేషణం “బలవీర్య
 వహన్నానాం రూపయావనశాలినాం - షష్టస్తుపన్థాహంసానా ॥ మిత్యుక్తరీ
 త్యావియత్యతిదవీయస్తా వదితరై ద్రుప్రాపామిత్యర్థః ॥ పదవీంసరణిం “పద
 వీస్మతి, రిత్యమరః ॥ సంశ్రయసమ్యగాశ్రయం ॥ సంపూర్వకాచ్ఛిగ్భోలాన్త
 ధ్యమపురుషైకవదనమ్ ॥ ఏవమవిలమేప్పనోత్పతనస్య ఫలమాహ ॥ బన్ధీతి ॥ త
 టవసతయః కనకముఖరాతిరనివాసినః॥ కిరాతాః-వ్యాధాః, భవన్తే ఏవంవివి
 త్తప్రదేశే నదీముపశుజన్మాకీఘాయక్తిప్రం వియత్పథం ప్రత్యుత్పతనమితిభా
 వః ॥ మాబన్ధీకుర్యః సప్రగ్రహితర్తుంశక్తుయః- అన్యథాతలైవ విలమృపృ
 రావక్సప్రపథప్రాప్తైరుదజ్ఞయే శ్చైతి-చిదపిమధుతతరంనినాదమవశ్యంతావం
 బన్ధీకుర్యరితిభావః ॥ మాస్తుమాభవిష్యతీత్యాదావివాయుమాశబ్దః- సతుమా
 జ్ఞ - అతఏవ “మాజీలతి ॥ తి నలుజిత్యాహుః - అబన్ధీంబన్ధీం సంపద్యమా
 నాం కుర్యః బన్ధీకుర్యః “ప్రగ్రహోపగ్రహాబద్ధ్యా ॥ మిత్యనుశాసనాద్బ
 ధీశబ్దస్సవిభావాన్నిత్యత్రీవిధః ॥ తతోఽధూతతద్భావవిప్రత్యయే కృష్ణో
 లిజ్ఞ ॥ కారాగారనిగృహీతం నవిదధ్యుతిత్యర్థః ॥ అత్యే వర్ణనీయే రాజహంసే
 వివిక్తోద్దేశలబ్ధపరకీయ ముద్ధలనా సంభోగసౌభాగ్యస్య మాన్దానిలాన్దాశన
 విధూతఖదస్య ఏవం విధదుర్దాన్తతాఽసహిష్ణు తల్లలనానుబధ్ధి నిష్ఠరతర పరిజ
 నబున్దాస్కన్ధనసాధ్యసాత్తవ్రితతరమన్యతోఽపసరతోధూర్తస్య వృత్తాన్తః ప్రతి
 యతఇతి సమాసోక్తిః పూర్వశ్లోకవత్సారూప్య నిబన్ధనా ॥ కిరాతకర్తృకహం
 సకర్తకబన్ధీకరణ దుష్కరత్వస్య పూర్వవాక్యార్థేన సమర్థితత్వాత్కాన్యవిధిం
 ప్రత్యనయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౨౮ ॥

...

{ మూ॥ తుణ్డీరాఖ్యంతదనుమహితం మణ్డలంపీక్షమాణః }
 { త్రేత్రంయాయాక్షపితదురితంతత్రసశ్యవ్రతాభ్యమ్ । }
 { పత్యోరోమా త్సలిలవపుషో యత్ర వాగైవతాయా }
 { స్వేతుర్జ్జ్వలకలజతా మేకసేతుస్సదేవః ॥ ౨౯ ॥ }

వ్యా॥ అదైకాదశభిశ్చోక్తైః సుణ్డిగమణ్డలవైభవవర్ణయిష్యంస్తత్రాదే
 వ్రతక్షేత్రం యాహిత్యాహ ॥ * తుణ్డిరేతి * తదనుసువర్ణముఖరాప్రదేశాతి
 లజ్జనానస్తరం - మహతం పూజితం “ మతిబుద్ధిపూజార్థభ్యశ్చై, తి వర్తమానే
 క్తః - అనాపాధికనిరైశాదసంకోచేన సర్వజగతాం మాన్యత్వం నూచితమ్ ॥ ఉ
 క్తంచ ॥ “అనాపాధికనిరైశే హ్యసంకోచోమనీషిభిః । సిద్ధాభ్యాద్ధాసంబంధ ఇ
 తిన్యాయేన కల్ప్యత,, ఇతి ॥ వార్తమానకాలికప్రత్యయేన తత్సూచ్యత్వస్య
 సార్వకాలికత్వం ద్యోతితమ్ । తుణ్డిరైత్యాఖ్యాయస్య తత్తుణ్డిరాఖ్యాం- మణ్డలం
 దేశం “ మణ్డలం పరిభాషోష్టదైశేవాద్వదశరాజస్వి,, తి మేదినీ ॥ వీక్షమాణ
 స్సౌ తత్ప్రమణ్డలే - క్షపితం నిరస్తం దురితం పాపం యేన తత్తథోక్తం అఖలకలు
 ష కులవిమూలనభురీణమిత్యర్థః ॥ తథాచోక్తం హస్తీరిమాహత్వై ॥ “ య
 త్సునత్యవ్రతం నామ క్షేత్రం పాపవృణాశన,, మితి ॥ సత్యం అవ్యభిచరిత ఫలం
 వ్రతంజనైః కృతావిగుణోఽపి నియమోయస్తింస్తత్సత్యవ్రతం - సత్యవ్రతమి
 త్యాఖ్యాయస్య తత్తథోక్తం - అన్వర్థాచేయం సమాఖ్యా- యథోచ్యతేహ స్తి
 రిమాహత్వై “ యానివ్రతానితత్త్రైవ కృతానివిగుణాన్యపి । తానిసత్యవ్రతాని
 స్యురితి సత్యవ్రతం స్మృత,, మితి ॥ క్షేత్రం భగవదభివ్యక్తిస్థానం “ క్షేత్రం
 కళత్రైకేదారే సిద్ధస్థానశరీరయో,, రితి ప్రతాపః-యాయాగచ్ఛేః “యాస్త్రా
 వణ,, విజ్ఞే ॥ ప్రావణమిహగతిః ॥ క్షేత్రం విశిష్యి ॥ వత్సావితి ॥ యత్ర క్షేత్రే
 సకలజగతాం అఖలభువనానాం - ఏకః నిష్ప్రతిద్వంద్వః - సేతుః సేతువదసం
 కరకరత్వర్థః ॥ ఏవం సర్వేశ్వర “ ఏవభూతాధిపతి రెవభూతపాల ఏవ సేతుర్విధగణ
 ఏహంలాకానామసంభేదాయే,, తి సేతుసామానేయసర్వలూకాసంకరకరత్వ
 శ్రుతేః ॥ అత ఏవ “వరమతస్సేత్వి,, త్యధికరణే “సామాన్యాత్రి,, ఏతి సూత్రితమ్ ॥
 యవాప్సి నోతి బధ్నా తిన్వస్తి సర్వంచ దిదవస్తుజాతమనంకీర్ణమితి సేతురిత్య
 వయవాధేనాప్యసంకరకరత్వముచ్యతే ఇతి ప్రకృతసూత్రశ్రీభాష్యశ్రుత ప్రకాశి
 కయోస్పష్టమ్ ॥ “ సితనిగమి,, త్యాదినా సిన్హతైర్బద్ధనాథకాదాణాదికస్తు
 నృత్యయః ॥ అథవా “ ద్యుభావద్యాయతన,, మిత్యధికరణ శ్రీభాష్యరీత్యా
 ఉక్తప్రకారణైవ సిన్హతైర్బద్ధనాథకావత్సేతుః ॥ అమృతస్య ప్రాపక ఇత్యర్థః ॥
 “అమృతస్తేష్వసేతు,, రితి శ్రుతేః ॥ సాయయతి సంబంధయతి చేతనానమృతే

నేతి సినోత్తర్యస్తాత్తున్నప్రత్యయఇతి విశేషః ॥ సేతురివవాసేతుః - నద్యాది
 మ సేతుర్వికూలస్య ప్రతిలబ్ధకః సంసారార్థ వపారభూతస్యామృతస్తేనృషమ
 తిలబ్ధకఇత్యర్థః - సః స ర్వేష్వరత్వ భూతపాలత్వ భూతాధిపతిత్వాదిభిః ప్ర
 సిద్ధః - దేవః “ ఏకోదేవసర్వభూతైషమగూఢః - అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదే
 వః - సహస్రశీర్షందేవ, మిత్యాదిశ్రుత్యా ప్రత్యాయితద్యోతనాదిస్వభావా
 నారాయణః - పత్యోభర్తరి చతుర్ముఖ “ పతిస్సమానపితే, తి ఘనంజ్ఞానియ
 మాన్నాత్రతత్ప్రయిక్తం “ అచ్చఘ్న, రతి సూత్రకార్యం - రోషాత్ కో
 భవిశేషాత్ ॥ తదుక్తంసార్థ వసుధాకరే “ వధావజ్ఞాదిభిశ్చిత్తజీవనంకోగధ
 ఈరితః ॥ ఏష ద్వేధాభవేత్క్రిధః కోపరోషప్రభదత్, ఇత్యువక్రమ్య-మిధ
 స్త్రీసఖంసయోరెవ రోషః స్త్రీగోచరఃపునః । ప్రత్యయావధిరత్ర స్యుర్వికా
 రాః కుటిలేక్షణమ్ । అధరస్ఫురణాపాఙ్గరాగనిశ్చసితాదయ, ఇతి ॥ అయంచ
 రోషః పత్యావిత్పుక్తేః పురుషవిషయఇతి వ్యక్తమేవ ॥ నదరోషః “ ద్వేధానిగది
 తః స్త్రీశారోషఃపురుషగోచరః । సపత్నీపాతురాద్యసాన్విదన్యసాన్విదన్యపా
 తుక, ఇత్యుక్తప్రకారద్యయభిదు రెతస్మిన్నసపత్నీపాతుకః-కింతస్యనిమిత్తకః,
 సాన్వివజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మణాకృతాదువక్రాన్తత్వేనతన్మూలకతయా ప్రవృత్తత్యా
 త్ । సఖిలః వపుశ్శరీరం యస్యాస్త్రోక్తాయాః విధాతృనవనవిధ్వంస నాయావ
 లమిత్త వేగవత్యాభ్య నదీరూపాయాఇత్యర్థః - వాగైవతాయాః సరస్వత్యాః,
 సేతుఃజలనిరోధకసన్నివేశ విశేషః ॥ “ సేతురాశౌస్త్రియాంపుమా, నిత్య
 మరః ॥ స్త్రియాంచర్తమానాయామాశౌసేతుః పుమానికోశార్థః ॥ సినోతిజ
 లంసీయతేవామృతాప్రమాణాదిభిరితి సేతుః “ షిర్షోబద్ధనే, జ్ఞేప్రాదుర్భభూవ
 “ జనిపాదుర్భావే, అస్తాద్దేవాదికాల్లిటి-విటస్తరుయో రశిరజ, త్యేశాదేశే
 “ అనంయోగాల్లిటి, దితి కిత్తై వ “ గమహనజనఖనఘసాంలాపఃక్షిత్వనజీ
 తువవధాలోవశ్చైత్వంచ ॥ అశ్చర్యమిదంచదఖిలజగత్సాధారణసేతుర్భగవాన
 స్యాఅసాధారణసేతురాసీదితీతి భావః ॥ అత్ర “ ఇదానీంసామయిక్రద్ధా మ
 యాపూర్వంవిమానితా । దురారాధ్యాత్వయాతస్తాదనునీయాహ్వయస్వతాం”
 ఇత్యాదిః “ ధర్మపత్నీంచహయత్యాం ధాతాయష్టంప్రచక్రమే । సావిత్రిమా
 త్తనఃపత్నీం కల్పయిత్యామహర్నిభః ॥ ఋత్విగ్నిర్హిక్షితోబ్రహ్మ హ్యభీష్టఫలసిద్ధయే ।

తందృష్టే వీరవయఃకృద్ధాఃప్రతికారచికిత్సః ॥ నివేదయితుకామాస్తే త్వత్సమీ
 పమహఃకతాః । పరమాణమత్రదేవిత్యం కర్తవ్యంయదనంతరమ్ ॥ మఖభక్తస్తవీ
 యాకాఽప్య ఇత్యేవంప్రతిభాతినః । అవకారప్రతీకార స్వతాంసర్వత్రసమ్మతః ॥
 అపకారకృతస్తేన విధాత్రాత్వయిమానిని । ఇత్యుక్తాదానవైర్దైవీ తథేత్యాహస
 గ్రసవీతి ॥ అనుజ్ఞాతాస్తయాదేవ్యాప్రయయస్సురశత్రవః ॥ అభవిధమఖభక్తానా
 యథాతుల్యదనసరోరుహషణ్ణరాజహంసీ । కృతమలిరతిరంహసానదీసాభవితు
 మశిశ్రయదాశుసహ్యశైల,, మిత్యన్తా “తతస్సానహ్యశైలస్య నిగ్ధత్యోత్తర
 భాగతః । అస్తాయాతిమహావేగం యయాసత్యవ్రతంవృత్తిః,, త్యాదిః “మాం
 నిరొద్ధమయంశేతే భగవాంశ్చక్రవర్తసంసృజ్ఞా కర్మార్థం న్వయమేవ
 మమాగ్రతః । సర్వేషామపిభూతానాం గురురేషసనాతనః ॥ సర్వభూతాస్తరా
 త్తాన మశక్యమతివర్తితుమ్ ॥ ఇత్థంవిచింతయంతీసా తత్సమీపంశనైర్భయా । సశ
 శాకతతాగన్తుంని రుద్ధావిష్టుసేతునె,, త్యన్తాచ పౌరాణికీ హస్తిగిరిమాహా
 త్త్యకధాఽనుసంధేయా ॥ అత్ర వర్తనీయస్య సత్యవ్రతక్షేత్రస్య సేతూభవస
 రూప మహాపురుష చరిత్రమక్లతయా వర్ణితమిత్యుదాత్తాలంకారో దైవతీయా
 కః ॥ తథాచసూరీమ్ ॥ “సమృద్ధిమద్యస్తువర్తనముదాత్తమ్ । అజ్ఞభూతమహా
 పురుషచరితంఽచె,, తి ॥ ఉత్సృజత్యణసంగ్రహకృతపాత్రహ ॥ “ఉదాత్తమృద్ధే
 శ్చరితంశ్లాఘ్యంచాన్యోపలక్షణమ్ ॥ సానాయస్యాభవద్యద్ధంత ధ్వాజ్జటికిరీటి
 నో,, రితి ॥ ఉపలక్షణం అజ్ఞమిత్యర్థః ॥ రుద్రబిస్తు - కావ్యాలంకారేఽ
 ముమవసరనామ్నావ్యవహర్షితే ॥ తథాచ తదీయంలక్షణమ్ ॥ “అర్ధాస్తరము
 త్కృష్టం సరసంయదివోపలక్షణక్రియతే ॥ అర్ధస్య తదభిధానప్రసక్తతాయ
 త్రసోఽవసర,, ఇతి ॥ ఉత్కృష్టంమహాపురుషచరిత్రాదికమర్ధాస్తరం శృంఖ
 రాదిరసవదర్ధాస్తరంవా యత్రాస్యసాగ్ధసోత్కర్షాభిధానప్రసక్తేనఉపలక్షణ
 మజ్ఞంక్రియతే - సోఽవసరనామాఽలంకారఇత్యర్థః ॥ అద్యస్య తదీయముదా
 హరణమ్ ॥ “తదిదమరణ్యంయక్తి౯దశరథవచనానుపాలనవ్యసనీ । నివసన్పా
 ముసహాయశ్చకారరక్షః క్షయంరామ,, ఇతి ॥ దివీతీయస్యాగాహరణమ్ ॥
 “సానిప్రానామనదీయస్యాం మజ్జుగ్ధయోవిశీర్ణనై । మజ్జునాలవలనాశుచరు
 మ్భాస్ఫులనవ్యసనా,, దితిత్యలంఽపిస్తరణం ॥ ౨౫ ॥

{ మూ॥ నానారత్నైరుపచితగుణాంనిత్యసంగీతనాదాం }
 { ధూమెర్ద్యక్ష్యస్యచితవిభవంధూషణంతత్రకాభ్యోమ్ }
 { యస్యాం నిత్యం నిహితసయనాహ స్తిశైలాధివాసీద్యం }
 { దావతీతస్సఖలుపురుషాద్యశ్యతే సత్యకామః॥౬౬॥ }

వ్యా॥ అథ సత్యవ్రతశ్చైత్రే కాభ్యోనామ్నం సగరింద్యక్ష్యసీత్యాహ ॥
 * నానెతి * నానావిధాని - రత్నాని “ గజవాజరథాస్త్రేహు నిధిమాలామ్బు
 రదురమాః । శక్తిపాశమణిచ్ఛత్ర విమానానిచతుర్దశే,, తి మాఽ-ఛ్చైయపురా
 ణోక్తాని రత్నాని స్వసప్తజాతిశ్రేష్ఠవస్తుని “రత్నంస్వజాతిశ్రేష్ఠైఃపీ,, త్యమ
 రః । ఏకైకస్తిస్మి రత్నైఃవాస్తరభేదవివక్షయానానాశబ్దః తైః- ఉపచితాః-అ
 భినర్దితాః గుణాః రామణీయకసమృద్ధ్యాదయో యస్యాః - తాంతథావిధాం-
 పత్యై నానావిధైః రత్నైర్భూభిః ఉపచితాః పృత్యస్తాః గుణాస్సావర్ణతస్తవో
 యస్యాః తథాధూతాం- ఉపచితశబ్దస్యే దృశ్యార్థకత్వంతు “ హేమ్నీవాపచి
 తామణి,, రిత్యాదౌప్రసిద్ధం- నిత్యస్సావర్ణకాలికః - సంగీతస్సనాదోయస్యాం
 తథావిధాం- నిత్యస్సంగీతస్య నాదజవనాదోయస్యాం తథావిధాంచ సంగీతంచ
 “ తౌర్యత్రికంసృతగీత వాద్యంనాట్యమిదంత్రయ,, మిత్యైకతౌర్యత్రిక నా
 ట్యాపరపర్యాయం “ సృత్సంగీతంచవాద్యంచ త్రయంసంగీతముచ్యత,, ఇత్యు
 క్తేః “ సమ్యగీతేతుసంగీతంన్యాయారమ్భేప్రసిద్ధకేతూర్యాణాంత్రితయేచాపీ,,
 తి శబ్దార్థవోక్తశ్చ॥ భూమేః-భూదేవ్యాః, ఉచితఃఅనురూపః-విభవవిశ్వర్యం,
 యస్య తత్తథాధూతం - నానారత్నైరుపచితగుణత్వాద్రత్న గర్భాయావసుమ
 త్యా స్తస్యాఅనురూపవైభవమితి భావః ॥ సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్సమా
 సః । సచ చైత్రస్య గురుమలమిత్యత్రైవ నిత్యసాపేక్షత్వాదేవసదోషఇతి వా
 చ్యం- నిత్యసాపేక్షత్వాభావేఽపి “కిమోదనశ్శాలీనాం-సక్తావపణమాధకీయా
 నా,,మిత్యాదౌసమాసదర్శనైవ గమకత్వస్తేవప్రయోజకత్వాత్ । గమకత్వం
 చ విగ్రహవాక్యజస్య శబ్దబోధ సమాసప్రకారక శబ్దబోధప్రయోజకత్వ
 మేవ- యథాహ్యుత్యతే । “యస్యవిగ్రహవాక్యేనసమానార్థకతాభవేత్ । అసౌ
 సమాసోగమకస్సాపేక్షత్వేఽపిసమ్యత,,ఇతి ॥ అయమర్థస్సమర్థనూత్రైభాషే
 వ్యక్తః ॥ ఏవం విధం - భూషణంఆభరణం ఉచితవిభవాభరణభూతామిత్యర్థః ॥

“ పరిష్కారోవిధూపణ,, మిత్యవరః ॥ కాశ్చీంకాశ్చీనామ్మింసగరిం -
 బ్రహ్మణాతత్రహరే రశ్చీతతావత్సాః కాశ్చీతినామ- తదేతన్నిరుక్తం హప్తి
 గిరిమాహత్యై “ కఇతిబ్రహ్మణానామ తేనతత్రాశ్చీతాహరిః । అతఃకాశ్చీ
 తివిఖ్యాతా పురీపుణ్యవివర్ధనీ,, తి॥ పక్షే- కాశ్చీంమేఖలాం “ కాశ్చీస్యాన్తై
 ఖలాదామ్మిప్రభేదే నగరస్యచే,, త్యభయత్రాపి మెదినీ ॥ తామేపవినిశ్చిష్టే ॥
 యస్యామితి ॥ ద్వంద్వమతీతోద్వంద్వతీతః - అశనాయాపిపాసే శోకమో
 హా జరామృత్యా సుకృతదుష్కృతై- ఇత్యాదిద్వంద్వన్యతీతః - తథాచ
 శూరయత్యేభూహదారణ్యకై కళాళపశ్చై- “ కతమోయాజ్ఞవల్క్యసర్వాస్త
 రాయోఽశనాయాపిపాసేశోకంమోహంజరాంమృత్యు మత్యైతీ,, తి॥ ఛాన్దో
 గ్యే దహరవిద్యాయాంచ “ నైసగ్ంసేతుమచారాత్రై తరతోనజరానమృ
 త్యుర్నశోకోనసుకృతం నదుష్కృతం సర్వేపాప్తానోఽతానివర్తన్త,, ఇతి ॥
 అనెనాఖిలపేయ ప్రత్యనీకత్వం సూచితం- ద్వంద్వమిత్యత్ర “ ద్వంద్వంర
 హస్య మర్యాదాపచన పుత్రుమణి యజ్ఞపాత్రప్రయోగా భిష్యక్తిప్వీ,,
 తి సూత్రేణాభిష్యక్త్యర్థే సావర్ణేద్విశబ్దస్య ద్విర్వచనం పూర్వపదస్యామ్భవో
 ఽత్వంచోత్తర పదస్య నపుంసకత్వ మేకపద్యావత్స నిపాద్యతే । అత్యస్త స
 హచరితత్వేన లాకవిజ్ఞానమత్రాభిష్యక్తిః ॥ “ అత్యస్తసహచరితే లాకవిజ్ఞా
 నై ద్వంద్వమిత్యుపసంఖ్యాన,,మితి వార్తికాత్ । అతఏవ “అభిష్యక్తాసాహచ
 ర్యేణ,,త్యుక్తం మూలే “చైన ద్వంద్వం సంకర్షణవాసుదేవావిత్యత్యైవచావ
 యుధిష్ఠిరాన్తనావిత్యత్ర నభవతి । ద్వంద్వంస్యశ్చీత్యత్రపీష్యయాంద్విత్వం,
 అన్యత్రసావర్ణై- సహచరితత్వంచాత్రశబ్దప్రయోగే బొధన్,,మితిశబ్దేస్తుశేఖ
 రకృత్ । ఏతద్చ లక్ష్మీనహస్రరత్నప్రకాశికాయాం స్తారమ్భస్తబక చరణ
 ద్వంద్వేవక సంసర్గత ఇత్యత్ర ప్రశ్నాభి- అశనాయాపిపాసాదీనా
 మత్యస్తసహచరితత్వేన శబ్దప్రయోగస్తు “ ఉభేతీర్వా అశనాయాపిపాసే-త
 త్రకామోహః కశ్కోకః- జరామృత్యాతేపునరేవాపియన్తి- తత్సుకృతదుష్కృ
 తేభూసుత,, ఇత్యాదిత్యుక్తిమ దృష్టస్యః ॥ అతఏవ కావీతకి బ్రాహ్మణ “ ఏవ
 మచారాత్రైవప్రవక్షతపిపంసుకృతదుష్కృతైసర్వాణిచద్వందావనీ,,తిసు
 కృత దుష్కృతాదీనాం ద్వంద్వశబ్దేననిర్దేశశ్చనంగచ్ఛతే ॥ ద్వంద్వతీతఇత్య

త్య “ ద్వితీయాశ్రితాతీతై, త్యాదినా ద్వితీయాసమాసుః ॥ కామ్యస్తకతి కామాః
 కల్యాణగుణాః “ సోఽశ్చ లెసరావస్కామా,, నిత్యత్ర “ యజహత్తానమసు
 విద్యవ్రజనైతాంశ్చ సత్యానామా,, నిత్యత్ర తదైవవ్యాఖ్యాతత్వాత్ ।
 సత్కాః నిత్యాః- కామాః కల్యాణగుణాః- యస్య తథాభూతః । అనేనాసన్తక
 ల్యాణగుణాకరత్వముక్తం - పురస్కంజ్ఞానీరశేతత్వతిపురుషః “ పురస్కంజ్ఞానీరె
 స్మిజ్ఞోభయనాత్పురుషోహరిః । శకారస్యషకారోఽయంవ్యత్యాసేన ప్రయ
 జ్యతీతి నిరుక్తేః - షకారస్యత్యయఉకారస్యత్యయస్యాపున్వలక్షణార్థాగతి పు
 రుషసూక్తభాష్యేఽస్తదాచార్యాః - అనెన “ యఃపృథివ్యాంతిష్ఠాపృథివ్యా
 అంతరోయంపృథివీనచేదయస్యపృథివీశరీరం - యత్యనితిష్ఠన్నాత్మనోఽస్తరాయ
 మాత్తానచేదయస్యాత్మాశరీర,, మితి శ్రుత్యైకరీత్యాఽస్యపంచమాత్తన స్వరావ
 స్తర్యామిత్యం సచస్యవిదదిదాత్తక ప్రవజ్చనస్య తచ్ఛరీరత్వఃచోక్తంపు
 రుషశ్చాత్మనారాయణవీన । “ భగవానితి శబ్దోఽయంతథాపురుషశ్చపి ని
 గుపాధీవవర్తతే వాసుదేవేననారస,, ఇతి స్వతాత్ । సఇతి స్వనామ్నా పు
 రుషస్యవిశేషితత్వాత్ “ విశ్వమేవేదంపురుష,, ఇత్యాచా శరీరాత్త భావ నిని
 ధ్ధన సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యాత్త్వతయా “ తత్త్వోపనిషదంపురుష,, మిత్యా
 చా శాస్త్రేగ్రీసమగ్రీగవ్యతయా “ యత్రచద్రోశ్యవగ్రాహ్యవగోత్రవపర్ణ
 మచక్షుశ్శోగ్రత్రం తదపాణిసాద,, మిత్యవక్రీయ “ లెనెనం పూర్ణంపురు
 షేణసర్వ,, మిత్యనశ్రుతౌ అదృశ్యత్వాదిగుణకతయాచ పరిసిద్ధిసూచ్యతే ॥
 ద్వంద్వవీతః సత్యకామః పురుష ఇతివదై నిరస్తనిగలదోషత్వ కల్యాణ
 గుణాకరత్వరూపో భయలిక్ష్మనత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణస్స రెవమాశరీరేష వస్తర్యా
 మితయాఽవస్థితస్యాపి తద్గతదోషాస్పర్శ్మిత్యం సూచితంభవతి ॥ తదేరదృష్టా
 మీమాంసాయాం “ నస్థానతోఽపి పరస్యాభయలిక్ష్మ సర్వత్రహీ,, త్యధిక
 రణై, కింజీవస్వేవ తదస్తర్యామిణః పరస్యబ్రహ్మణోఽపి జాగరాది ధ్ధానపరి
 యక్తదోషాస్సంభవన్తునీతనెతి సంశయ “ యఃపృథివ్యాంతిష్ఠా-యత్యనితి
 స్థా - యశ్చక్షుషీతిష్ఠా, యోరేతనితిష్ఠ,, నిత్యాదినాజీవస్వేవ సరావ
 స్థాస్వవస్థితి వచనాత్ భద్రతోఽపి పూయకాణితాదిమజ్జన మపురుషార్థ
 వేతేతి సర్వదోషా స్సంభవనీతి పూర్వపక్షం ప్రావయ్యి । “ అపహ

తపాష్టావిజరః - నిరవద్యం నిరజ్జనం సత్యకామస్సత్యసంకల్పః - య
 స్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ । యోమామజమనాదీన వేత్తిలోకమహేశ్వరం పరం
 తాం శకలాసయత్ర క్షణాదయస్సన్తిపరావరేశే,, ఇత్యాదిశ్రుతి స్తుతిభోగ్య
 నిరస్త నిశలబోషగన్ధర్వ సర్వజ్ఞత్వసత్యసంకల్పత్వా ద్యుభయలక్షణ స్వరూ
 పావగతైః పరస్యబ్రహ్మణ సర్వవీత్రాస్తరాన్యమి తయాఽపస్థితసాన్యమి న.
 బోషగన్ధస్సంభవతి - అపితు సర్వనియమనరూపలీలానమపేతి సిద్ధాన్తి
 తమ్ ॥ సత్యకామో ద్వంద్వాతీత ఇత్యాభ్యాం సగుణనిగ్ధణశ్చతోఽన్య ర్వి
 షయభేదశ్చ పృథగ్గతః ॥ యద్వా ॥ ద్వంద్వాతీత ఇత్యనేన “అపహతపా
 డై,, త్యాది “అపిహస,, ఇత్యనైనోక్త స్వవీలీలావకరణ భూతత్రిగుణ ప్రకృ
 తిస్రాక్రమ తత్సంస్మృష్ట పురుషగత సర్వహేయ స్వభావప్రతిషేధః । “ సత్య
 కామ,, ఇత్యనైనోక్తా స్వభోగ్యభోగోపకరణజాతస్యసర్వస్యనిత్యతా చా
 క్తా- “సత్యాః కామాయస్యాసౌసత్యకామః - కామ్యస్తఇతి కామాః- తేనవ
 రేణ బ్రహ్మణాస్వభోగ్య తమపకరణాదయ స్సాన్విభిమతారేకామ్యనై- తే స
 త్యాః నిత్యాఇత్యర్థః-అన్యస్య లీలావకరణసాన్యమి వస్తునః ప్రమాణసంబద్ధయో
 గ్యత్యై సత్యమి వికారాస్పదత్వేనాస్థిరత్వా త్తద్విపరీతం స్థిరత్వమేహం సత్య
 వదేనోద్యత,,ఇతివేదార్థసంగ్రహేఽన్వగ్రాహి-అత్ర“సత్యత్వంద్వివిధం,ప్ర
 మాణసంబద్ధార్థత్వ మవికారితత్వంచ - తచ్చసత్యత్వం ప్రపంచస్యనాస్తితి తద
 త్రాభిప్రేత,, మితి వ్యాసార్యాః-ఈదృశోఽపి పురుషః-హస్తిశైలాధివాసీ-
 హస్తితిశైలాహస్తిశైలః- దిగ్గజేస్తర్రపూర్వం భగవతోఽర్చితత్వేన హస్తిసంబ
 ధ్ధాస్తితి శైలవిశేషస్యసంజ్ఞా శ్యేనసాదృశ్యరూపశ్యేనసంబద్ధాదాన్యగవిశే
 షశ్యేన శబ్దవత్ । అత్యుచ శైలాదిపద సమభివ్యాహరమన్తరణాపి “ హస్తీశ
 సర్వవచసామవసానసీమే,,త్యాది తత్రత్రాచార్యైః ప్రయుజ్యతే । తత్రనా
 మైక దేశేనామగ్రహణంచ దధ్యపగవ్యతే- తదా - హస్తినాం శైలాహస్తిశైల
 ఇతి షష్ఠీసమాసోఽపిసంభవత్యైవ । తదుక్తం హస్తిగిరిమాహాద్వై “ దిజ్జగై
 రర్చితస్తస్మి న్పురానారాయణఃప్రభుః । తతోహస్తిగిర్నామ భావతిరాసీస్తహ
 గిర,, రితి । హస్తిశైలమధిపసతీతి హస్తిశైలాధివాసీసకాయస్యాంకాజ్ఞాప్యం
 నిత్యంసర్వదా-నిహితే తదేకాగ్రతయావిన్యస్తే నయనయేన సరథోక్తశ్చసకా

కాశ్చీనిత్యంకటాక్షవిషయాశుర్యన్నిత్యర్థః । దృశ్యతే- అర్చారూపేణచక్షుః
 గ్రోచరీక్రియతే జనైరితి శేషః ॥ దృశ్యే కర్తృణిలట్ । భవిష్యతివ్రోద్ధిద్యోతనా
 ర్థః ॥ హస్తిశైలాధివాసీ దృశ్యత ఇత్యాభ్యాం “హస్తిశైలఇతిభ్యాత స్తత్రశైలప
 రోమహా” । దృశ్యతేతస్య శిఖరే పూజనీయస్తవయాహరి, రిశ్యేతప్రత్యభి
 జ్ఞాప్యతే । దృశ్యత ఇతి లటా కృతయుగముఖ విధాతృవితానవద్వా మవి
 ద్భూత స్తదేవనాద్భూతః- కింతు - “వేగవత్కుత్తరతిర పుణ్యకోట్యాం హరి
 స్స్వయమ్ । వరదస్సర్వభూతానా మద్యాపిపరిదృశ్యత,, ఇత్యుక్తరీత్యాఽధు
 నాఽపి నకలభువనజననయన విషయోభవతీతి ద్యోతితమ్ - స్వాదితవివిధవిచి
 త్రానస్తభోగ్య భోగోపకరణసమృద్ధానస్త మహాశ్చర్యనిత్యవిభవోఽపి స
 రాస్తర్యామితయా “దృశ్యతేతస్యగ్రయాబుద్ధ్యా సూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభి,,
 రిత్యాద్యుక్తప్రకారేణ విశుద్ధమనోమాత్రగ్రాహ్యతయా విద్యమానోఽపి లీ
 లావిభూతిగతప్రాకృత హస్తిరినివాసశీలస్సకలలూకలూచనగోచరో రొచతఇ
 త్యాశ్చర్యమేతదిభావః ॥ మేఖలాపక్షేత్వేవమనన్వయః ॥ హస్తిశైలాధివాసీ
 ద్వంద్వావతీత స్సపురుషోయస్యాం నిత్యంనిహితనయనస్సౌనత్యకామోదృశ్యత
 ఇతి ॥ హస్తిశైలాధివాసీ భగవదనుగ్రహసంపిపాదయిషయా దివ్యక్షేత్రరూ
 ప మహాశైలవాసీత్యర్థః । అనేన వివిక్తదేశ సేవిత్వమువరతత్వంచ ద్యోత్యతే ।
 ద్వంద్వావతీతః “నిర్ద్వంద్వోనిత్యసత్వస్థ,,ఇత్యత్రైవ ద్వంద్వశబ్దఇహపుణ్యాపు
 ణ్యమూలసాంసారికస్వభావ వర్గద్వయపరః । ద్వంద్వమతీతోద్వంద్వావతీతః- ఏ
 తేన తితిక్షుత్వదాస్తత్వ శాస్తత్వాదికం వ్యజ్యతే । సః “కశ్చిద్ధీః ప్రత్యగా
 త్తానమైక్షదాపుత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛ,, నిత్యాద్యుక్తరీత్యా లోకోత్తరత
 యాప్రసిద్ధిత్యర్థః ॥ అనేన సమాహితత్వం సూచ్యతే - అత్ర “శాస్తాదా
 స్తడపరతస్తిక్షుస్సమాహితాభూత్వాఽత్తస్యేవాత్మానంపశ్యే,, దితి శృత్య
 ధోఽనుశంభేయః - పురుషః ఈదృశఃపుమానపి-యస్యాంమేఖలాయాం నిత్యం
 నిహితనయనః సార్వకాలికతన్నిర్వర్తనైకవ్యసనీ - అతపివ - సత్యఃనిత్యః కా
 మోవిషయాభిలాషో యస్య తథోక్తశ్చస్సౌ-దృశ్యతే సర్వైరపివిలూక్యతే ఖ
 టు-నిమృతనిఖిలసంసారసంగోయోగినామీశ్వరోఽపియాంపశ్యన్నిత్యకాముకో
 దృశ్యతే తస్యాస్సాస్త్యర్థం కియదితి వర్తనీయమితిభావః ॥ యదాన్వ ॥ ఈదృశః

పురుషోఽపి సత్యకామస్సక్తః యస్యానిత్యనిహితసయనో దృశ్యతత్త్వతి యో
జనా - తవా “ నపాణిపాదవలూసనేత్రచపలూఽన్యజుః, రిత్యాద్యుక్తరీత్యా
సకలదాపలనివృత్తాఽపి నిరస్తర పరబ్రహ్మధ్యానా వధానాద్యతాన్తరజ్ఞోఽపి మ
హాయోగీకుసుమచాపచాపలవివశోయన్నిధ్యానబద్ధాడరో దృశ్యతేఽస్యా శౌన్ద
ర్యర్యాదికంవాఙ్మనసావిషయశ్చతి భావః ॥ అథవా ॥ ద్వంద్వావతీతః- యావత్సా
ధన సమాప్త్యవర్జనీయ శీతాష్టాదిసహః - అనేన “ ద్వంద్వావతీతావిమత్సరః,
ఇత్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే - తేనచ విసక్షితస్య పురుషస్సస్థితప్రజ్ఞతాద్యోత్య
తే - సాచ శాస్త్రజన్యాత్రజ్ఞానపూర్వక కర్తయోగాపాద్యజ్ఞాననిష్ఠాయోగాఖ్యా
త్తావలోకనసాధనం - ఏమాచద్వితీయాధ్యాయే భగవతాగీతాచతుర్భిక్తోక్తేః ॥
“ ప్రజహతియదాకామాన్ సర్వానావృద్ధమనోగతాన్ | ఆత్మనేయవాత్సనాతుష్ట
స్థితప్రజ్ఞస్తదాచ్యతే ॥ దుఃఖేష ఏనుద్విగ్న మనాసుస్సఖేదుదిగతస్పృహః | ఏ
తరాగభయకోఽధస్థినితధీర్జునివృచ్యతే ॥ యస్సర్వత్రానభిన్నేహ స్తతత్త్వా
ప్యశుభాశుభమ్ | నాభినష్టతినద్యేష్టి తస్యప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితా ॥ యదాసంహరతే
చాయం కూర్మోఽఙ్గానీవసర్వశః | ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియైర్థేభ్యస్తస్యప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠి
తే, తి ॥ ఏవం స్థితప్రజ్ఞావిషయం శ్లోకచతుష్టయం క్రమేణ వశికారై కెన్ద్రి
య వ్యతిరేక యతమానాఖ్య తదవస్థాదతుష్టయవిషయం- తత్రపూర్వపూర్వా
వస్థా ఉత్తరౌ త్రరావస్థానిష్ఠా ద్యేత్యనుసంధేయం-తథాహి-“తత్రప్రథమం
బాహ్యేన్ద్రియాణివిషయేభ్యః ప్రతిసంహృత్య మనఆత్మని వ్యవస్థాపయితుం య
తేత- ఇయంయతమానసంజ్ఞా- అథబలాత్సంహృతాన్యపిదాహ్యేన్ద్రియాణి సావ
శేష రాగద్వేషాదిదోషకలుషితమనఃపునః పునరవసరే పెర్జయేత్- స్వయం
చాత్మనిష్ఠాతుం నశశ్చయేత్ | అతః పశ్యావశిష్టరాగద్వేషాదీనాహాసీన్యాన
భినస్తనాదిక్రమేణ వచేత్ ॥ ఇయంవ్యతిరేకసంజ్ఞా- తరఃపశ్యేఽపి దోషశేష
అనాదివిషయానుభవభావితవాసనామా త్రమాత్మానమనుబుధూషన్తీకేముషీం
ప్రతిహన్యాత్-తత్ర నిరతిశయానందరూపమాత్మానం పురుష ద్వేషిత్యాయోషి
తఇవయవానంప్రదర్శ్యప్రదర్శ్యకృమాదాత్మనితౌషం సముత్పాద్యతేనతౌషవి
శేషేణదవీయాచస్త్యతివిధురేణ కాలేనదాహ్యవిషయవాసనాజాలమున్మూలయి
తుమీషేత | సేయమే కెన్ద్రియసంజ్ఞా-యాపునస్సమస్తవాసనావిలయాదాత్మన్

కృమాత్రస్యాప్యసంభవేన పరమవైరాగ్యదశా సావశీకరణసంజ్ఞా జ్ఞాననిష్ఠా
 కాష్టా యోగాభ్యుదయోపలోకనం సాధయతి- తచ్చాసలోకనం పరంపరయాని
 రతిశయ పురుషార్థభూతామృతత్వాద్యకల్పిత, ఇతి శ్రీమత్తాత్పర్యచర్చికాయా
 మనుగృహీతమాచారైః । అత్ర చ ద్వంద్వవాసిత ఇత్యనేన సంకోచకాభావా
 దైహికాముష్మిక సకలఫలవిరక్తరస్యద్యోరకేనవర్వక్రమస్తాప్తా చతుర్థిజ్ఞాననిష్ఠా
 కాష్టావశీకారానస్తేషా నూచ్యతే । ఉక్తచ ప్రారణ్యగర్భైః ॥ “దృష్టానుశ్రి
 వికవితృష్టస్యసశీకారసంజ్ఞావైరాగ్య, మితి ॥ విహికాముష్మికసకలఫలవిముఖ
 స్యయస్తేషు ఫలేషుసవాసనరాగత్యాగ సా సశీకారసంజ్ఞాత్వవ్యత ఇతి తదర్థః
 అరేషు వివక్షిత పురుషస్య- స ఇతి సర్వనామ్నాప్రసిద్ధ పరామర్శినానిర్దేశ-స
 ర్యకామత్వాకేతవ - అత్ర సత్య శబ్దః “ సత్రియమిద్యైతానివావతాని శ్రీణ్య
 క్షరాణ్యథయత్స తదమృతమథయత్తత్స ర్యమథయద్వంద్వోభేయచ్ఛ్రీ, తద
 హరవిద్యాశృతినిర్వచనాన్తక్రాముకనియన్త్రవాచరయా “ యస్తాత్క్షరమతీతా
 ఽహమక్షరాదపిచోత్రమః । అతోఽస్మిలోకేవదేవప్రథితఃపురుషోత్రమ,, ఇ
 తి గీతానిరుచ్యమాన పురుషోత్రమశబ్ద సమానార్థకత్వేన పరబ్రహ్మవాచకః- అ
 తేషు “సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ- యేనాక్షరంపురుషంవేదనత్య, మిత్యాదౌ
 బ్రహ్మసత్యశబ్దేన నిర్దిశ్యతే-సత్యం పరంబ్రహ్మ కామయత ఇతి సత్యకామః-ప
 రబ్రహ్మప్రాప్తిచ్ఛః - జ్ఞాననిష్ఠాకాష్టామాసాద్యపరమాత్మాపాసన నిరతఇతి
 భావః “ శీలికామిభిక్షాచరిభ్యోఽం, ఇతి కర్తవ్యణోఽపవాదోఽప్రత్యయః॥
 ఈదృశోఽపి యస్యాం మేఖలాయాం - నిహితనయనోద్భవ్యతఇతి ॥ అనెనవా
 జ్ఞానసా గోచరః కాశ్చీభూషణస్య మనోనయనహారిమణీయకవైభవ ఇతి
 ద్యోత్యతే ॥ అత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః కాశ్చీసగరిమేఖలయోర్యోగపద్య
 న వర్జనాత్ప్రకృతాప్రకృతగోచర శ్లేషాలంకారః ॥ “ నానాధ్వనశ్రయశ్లే
 షావర్ణ్యావర్ణ్యభయాశ్రయ, ఇతి లక్షణాత్ ॥ సచ నానారత్నైరుపవితగు
 ణామిత్యాదిశబ్దేషు పరస్పరవిలక్షణ పదభజ్ఞానపేక్షమేవానెకార్థ కోటికర
 ణాదభజ్జశేషః ॥ యదీదృశప్రకృతాప్రకృతశ్లేషస్థలే శబ్దశక్తిమూలభవనిమిచ్చ
 ని ప్రాశ్చ్య-తత్ప్రకృతాప్రకృతాభిధాన మూలకస్యోపమాదెరలంకారస్యవ్య
 గ్ధ్యత్యాభిప్రాయమ్ ॥ అప్రకృతార్థస్యాపి శబ్దశక్త్యా పరిపాద్యస్యాభిధే

యత్సావశ్యం భావేనన్యక్త్యనపక్షణాత్ ॥ యద్యపి ప్రకృతాదై ప్రకరణం
 లాఙ్ఘ్యశ్చితి ఋద్ధిస్తే నత్యేవపశ్చాన్నైఖలాదివాచికాభ్యానది పదానామనోనన్య
 సాంనిధ్య బలాత్తత్త్విషయక శక్త్యన్తరోనైషసూర్యకమప్రకృతార్థస్ఫురేత్
 నైతావతాతస్య వ్యక్త్యత్యం - శక్త్యాప్రతిపాద్యమానే సర్వథైవ వ్యక్త్యనపే
 క్షణాత్ । పర్యవసితే ప్రకృతార్థాభిధానే పశ్చాత్ స్ఫురతీతిచెత్వా-మంభవ
 తుగూఢశ్లేషః ॥ సభక్తశ్లేషశ్చబ్దాలంకారః । అభక్తశ్లేషస్త్యర్థాలంకారఇతి కా
 వ్యప్రకాశకృదాదయః । ఉభయమపి శబ్దాలంకారఇత్యేవ - ఉభయమప్య
 థాలంకార ఇతి దీక్షితాః - ఏతత్ప్రపశ్చస్తు తదీయగ్రన్థేషు దృష్టవ్యః ॥ కా
 శ్చేచ్ఛేనకాశ్చేత్సభినన్ధాశ్చిన్ధూపక ముక్తశ్లేషానుప్రాశిత మిత్యనయోరక
 త్రైవాచార్యసంరమ్భస్య నియన్తమశక్యతయా సందేహసంకరః ॥ కించ ॥ సగ
 రీపక్షే- నానారత్నైరిత్యాదినా సమృద్ధిమద్యస్తు వర్ణనాత్ప్రథమిక ముదా
 త్తం - ప్రణతార్హిహరస్య పరస్యబ్రహ్మణో నిత్యసాంనిధ్య రూపచరితం కా
 శ్చ్యుప్రపలక్షణతయా నిబద్ధమితి దైవతీయాకముదాత్తమితి సజాతీయయోరన
 యోస్సంసృష్టిః ॥ “ఉదాత్తమృద్ధైశ్చరితంశ్లాఘ్యంచాన్యోపలక్షక, మిత్యు
 భయోరపి లక్షణం - మేఖలాపక్షేప్యవమేవోదాత్తద్వయంవిభావనీయం - ని
 రుక్తోదాత్తద్వయ ద్వికస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ అపిచ ॥ సగరీపక్షే,
 భూమేరుచితవిభవం భూషణమితి తస్యాం భూషణత్వా రోపాద్యూపకం - త
 చ్చ నిరవయవం - మేఖలాపక్షే- నిత్యసంగీతనాదామిత్యత్ర లుప్తోపమాభేదః
 పక్షద్వయేపి- భూమేరుచితవిభవమిత్యనురూపవస్తువర్ణనాత్తక స్సమాలంకార
 ఇత్యేతేషాం సంసృష్టిః ॥ ఇయంచ నిరూపితశ్లేషేణ సమృద్ధిమద్యస్తువర్ణనాత్తక
 ప్రాథమికోదాత్తై నచైకవాచకాను ప్రవేశసంకీర్ణా- సగరీపక్షేనపురుష ఇత్య
 దృశ్యతయా ప్రసిద్ధస్య శాస్త్రేకసమధిగమ్యస్య సర్వాన్తరాత్తనఃపురుషస్య
 దృశ్యతఇతిచక్షుర్విషయత్వ వర్ణనాదకోవిరోధాభాసః ॥ “ఆభాసత్వేవిరోధ
 స్య విరోధాభాసఇన్యత, ఇతి లక్షణాత్ । అచక్షుశ్శ్రోత్రతయా కృత్రిప్ర
 సిద్ధోఽపియస్యాంనిత్యంనిహితనయనఇత్యపరోవిరోధాభాసః। ఇమాచ విరోధా
 భాసా భగవతఃశ్రీత పరిత్రాణాయేచ్ఛాపరిగృహీతాభిమతార్చారూప దివ్య
 మజ్జతవిగ్రహత్వాత్పరిహార్యా “నతేరూపంనచాకారోనాయథాని నచాస్మ

దమ్ । తథాఽపి పురుషాకారోభక్తానాం త్వం ప్రకాశనః, ఇత్యాద్యాగమా
త్ శిశ్నవ్యశరీరకోఽప్యఖిలపాయప్రత్యనీకోఽనన్తకల్యాణ గుణనిధిరీత్యపరోవి
రోధాభాసః । అయంచోక్తరీత్యా ఉభయలిక్ష్ణుశ్చూత్యాపరిహార్యః - ఏలేషా మ
న్యాన్యనైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః । అన్యాహౌచ్ఛక్తశ్చేషణదైవతీయాకోదాత్తైనచైక
వాచకానుప్రవేశసంకరఇదిక్ ॥ ద్వంద్వావతీతోఽపినత్యకామోఽపియస్యాం
నిత్యం నిహితనయన ఇత్యనేన, క్రిముత కామరక్తఇతి దోష్ఠతనాతావాద్యాధావ
త్ప్రలంకారోన్యభ్యుతఇతి సంక్షేపః ॥ ౨౬ ॥

{ మూ॥ తామసీదన్వనిమనగరిం భక్తీనమ్రేణమూర్ధ్నా }
{ జాతామాతా కృతయుగముఖ ధాతురిచ్చా వశన । }
{ యదీద్రీనాం కరిగిరివలై రావహవేగానభూతాన్ధన్యా }
{ నై(రే)ణూం స్త్రిదశపతయోధారయన్తున్రత్నమాంకైః ॥ }

వ్యా ॥ అథ కాఞ్చీదన్వనమాత్రేణ నతూష్ణీమనస్థాతవ్యం కింతు సమీప
మేత్యావశ్యంప్రణస్తవ్యం - “దృష్టైవ దేవాయతనం మూర్ధ్నిబద్ధాజ్జలిర్భ
వేత్ । సమీపమేత్యతస్యాథ ప్రణమేత్ప్రితివిహ్వలఇతిస్తరణాత్ ॥- అన్య
థా “విష్టోరాయతనం దృష్టావసమీపేన నమెత్తుయః । తస్యశృన్వన్తిమూర్ధా
నం శతధాయమకింకరా,, ఇతి స్మృతేః ప్రత్యవేయావవెత్యభిప్రాయన్నాహ
దాశరథిః ॥ * తామితి * ఆదోపురా - కృతయుగస్య- ముఖప్రాసమ్యే
“ముఖంప్రధానేప్రార్థ్య,, ఇతి మేదినీ ॥ అనెన “సృష్టైవతదఖిలం బ్రహ్మజ
గత్సానరజ్జమమ్ । ఆదోకృతయుగేవిష్టుం దృష్టుకామోబధూవహే,, తి హ
స్తిగిరిమాహత్త్వాక్రం స్థారితం - ధాతుః చతుర్భుజస్య - ఇచ్ఛావశేన సంకల్ప
ధీనతయా-సంకల్పమాత్రేణైవ- నతుమణికనకరజతాదిబాహ్యసామగ్రి సంయో
జనాది ప్రయాసేనైతి భావః “త్రిషద్రీనెవశోవాఞ్చా ప్రభుత్వాధీనతాసు
చే,, తి రత్నమాలా- జాతాండత్సన్నా- యద్యపిబ్రహ్మజ్ఞాపరతన్త్రేణ విశ్వక
ర్షణామనసా నిర్మితాకాఞ్చీ “త్రైలోక్యాన్తర్గతాస్స ర్వేశతతోఽధనహస్రశః
అత్రైవాద్యాగమిషన్వన్తి మమయజ్ఞద్విదృక్షవః । త్వంలేషామపి సర్వేషాం ని
ర్మమీథాఃపురంమహత్,, ఇత్యుపక్రమ్య “ఇతితదవనంశ్చూత్యా ప్రణిపత్య
కృతాజ్ఞలిః । తదాజ్ఞాం ప్రతిజగ్రాహ విశ్వకర్తామహామనాః ॥ నిర్దమేమన

సేవాధపురందెవపురందే,, తి హస్తిగిరిమాహాత్మ్యాకైఃతథాపితప్రాపిధాతు
 రిచ్ఛాయావపప్రయోజకత్వాత్తథానిర్దేశః॥ ఇచ్ఛామాత్రనిదానకత్వాదేవజాతా
 మితి కర్తరిప్రత్యయేన నిర్దేశశ్చ॥ అనేన “తదప్రమేయాప్రతికారకృత్రిమం కృ
 తంస్వయంసాధ్యతి విశ్వకర్షణ,, త్యుక్తరీత్యా విశ్వకర్షనిర్మితాత్పుష్పకాదపి
 “అనేక సంస్థానవిశేష నిర్మితం తతస్తతస్తుల్యవిశేషదర్శన,, మిత్యాద్యుక్తమ
 స్యాస్తత్తద్భిల్లవైచిత్ర్య మతిథూమితి వ్యభ్యతే । సహిమనః కల్పనీయే వైచి
 త్ర్యైఽస్తి నామకాచిదగ్ధశా - ఈదృశవైచిత్ర్యాతిశయాభివ్యజ్జనాదైవానన్య
 త్రాపి “మనసేవకృతాంలజాః,, మిత్యాద్యుక్త్యైక్ష్యతే త్వదావహ్యచ
 తుర్దుభచ్ఛాజాతతయాతవాత్సవమాననీయామితిభావః । తాం పూర్వోద్దిష్టాం-
 నగరిం కాభ్యున్నామింపురిం - ఆసీదన్ ప్రాప్నున్ సన్ - ఆజ్ఞేపూర్వకా
 త్సదేశ్యతరి “పాపూర్త్యాస్థామ్నవాణ్ దృశ్య ర్నిర్నికదనదాంపిబజఃపురమ
 తిష్ఠమనయచ్ఛపశ్యచ్ఛభాశీయసీదా,, ఇతి సీదాదేశః - భక్త్యా - మహనీయ
 విషయకీర్తిర్భక్తిః - తయా- సజ్జేషా “స్నేహపూర్వమనుభావసం భక్తిరిత్య
 భిధీయత,, ఇత్యాద్యుక్త విజాతీయప్రత్యయా వ్యవహితాననతథాన నాత్తి
 కాభిక్తిః - హంసస్య తిర్యక్తేవన తత్రానధికారాత్ । “హృద్యపేక్షయాతు
 మనుష్యాధికారత్వా,, దిత్యాదౌ బ్రహ్మమీమాంసాయాం మనుష్యాద్యధికా
 రికత్వస్య స్థాపితత్వాద్విద్యాయాః - కింతు “శుద్ధభావంగతాభక్త్యా శాస్త్రా
 దేవద్విజనార్ద్ర,, మిత్యాద్యుక్తా పరమాత్మగుణవిగ్రహాదిషునుకూలతాబుద్ధిరూ
 పా- “భజిత్యేషధాతునైవ సేవాయాంపరికీర్తితః । సేవాతుప్రోద్యతేనద్భి
 ర్భక్తిశబ్దేనధూయసీ ॥ సేవాచాత్వననీచత్వ పృత్తిర్నిసావమిసంప్రతీ,, త్యుక్తా-
 సావమిసంప్రతినైద్యపృత్తిరూపావా-తయా- సమేణస్వయమేన ప్రజ్ఞావేణ
 నతు బలాన్మమితేన “సమికమిష్టస్యజనక మహింసదీపోర,, ఇతి సమతేః క
 ర్తరిరప్రత్యయః ॥ అనేన భక్తైరుద్యేలత్వం ద్యోతితం - మూర్ధ్నాశిఃసా- సకే
 వలం వాక్తాలేణ- సచ మనసా-నాపి “సమస్తిష్కప్రణామసాన్య సజ్జలిం
 మస్తకేనసేత్ । ప్రణామస్సంపుటస్ససాన్యద్భదయేఽజ్జలిమప్పయేత్ । ప్రహ్వ
 జ్ఞస్సంపుటంతుర్యా తానప్రహ్వజ్ఞసమస్కరియే,, త్యుక్తమస్తిష్కసంపుటాది
 మాత్రేణేతిభావః ॥ సమస్కారప్రకరణచ “తద్యథాపునరయంజానుభవం సా

చిభ్యాం శిరసాచె, త్యాగభ్య “ ఇత్యేవంనమతినసరైవఃకరణైర్నమతీ, తస్య
 క్తం - తాదృశప్రణామశ్చైవంప్రశస్యతే । “ సరైవఃకరణైర్నమస్యన్ సమ
 గ్రాభవతిసమగ్రాభవన్నాప్రకారి భవత్యాప్రకారి భగవన్తం ప్రాప్నోతి,తి ||
 ప్రణమ- సావకర్షబోధకన ప్రహ్విభావేన భజస్తేత్యర్థః || ఉత్సృష్టవిషయ
 స్సనిష్ఠాపకర్షబోధానుకూలవ్యాపారోహి నమస్కారః || “ ణముప్రహసితస్య,
 ఇతి భౌపాదికాద్ధాతార్థోల్లభ్యమపురుషైకవదనమ్ । “ ఉపసర్గాదసమాసేఽ
 పిణోపదేశస్తే,తి ఇత్యం - మూర్ధ్నప్రణమేత్యనెన “ పాదాఙ్గుళి
 భ్యాంజానుభ్యాం శిరసాచావనిస్సృణో ! బద్ధాఙ్గులిర్నమస్కుర్యా త్సప
 ఙ్గాక్షిణీతిత్, ఇతిశ్రీ వైఖానసీయాద్యక్రదతుర్విధముద్ధప్రణామేషు యం
 కంచిత్యవేశక్యం ప్రణామమాచరతి సూచ్యతే || యదాప్తి || హంసస్యాఙ్గుల్యా
 దిరచనానుకూలకరాద్యవయవాభావాన్మూర్ధ్నైవైతాపదేవోక్తం - తావత్తేవ
 “యథాతథావాఽపిసకృత్ప్రత్యోఽఙ్గులి,రితిన్యాయేన తత్సార్థకప్రణామసా
 ఘ్య సంభవా చ్చక్రస్తేనైవవిధాతుముచితత్వాద్భ - శాస్త్రమపి సహినామ
 శాస్త్రవేశక్యం - నను కథంచతుర్ముఖాపనాప్యేన మయాభూమిప్రేమానగరినమ
 స్కారైత్యత్రాహ ||యదితి|| తృతీయాయావనాఖ్యా దశైవ సదా యేషామి
 తి త్రిదశాః “ రూపవిభ్రతిసామిలై పఞ్చవింశతివార్షిక, మితి త్రిరామా
 యణాద్యక్తేఽస్సవదాఽపి లెహయావనావస్తేవేతి ధ్యాయం - వృత్తివిషయే
 ౨ త్ర పూరణ ప్రత్యయస్య లాపోద్రష్టవ్యః - తృతీయభాగావిశిష్టత్యర్థే త్రి
 భాగశేషారజనీత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్ || ఉత్పత్తిస్థితివినాశాఖ్యా సైస్యవి
 వదశావయోఽవస్థాయేషాంతఇతివాత్రిదశాః - లెహంపతయః సృష్ట్యాద్యధిక్య
 తతయా మహియాంస శ్చతుర్ముఖాదయోఽపి - సతులెషవపియః కశ్చిదితి భా
 వః । కరిగిరిపతేః హస్తైలనేతుర్భగవతోదేవాధిరాజస్య- వాహస్తరక్తః వా
 చానంగరుత్తానితివా- తదుత్పన్నైభవస్తేనైవ తత్ర సర్వాతిశాయిత్యప్రసిద్ధైః,
 తస్య - టేగేనావధూతాన్ కమ్పితాన్ సతు భగవచ్చరణారవిష్టవ్యతికరం త
 దావహ చరణావమర్శంవాప్రాప్తాన్ - కింతు తదావహనవేగేన దూరతోని
 రస్తానితిభావః || అతమవధన్యాన్ మహాభాగ్యవతఇత్యర్థః “కృతకార్యమిదందు
 ర్గం వసంవ్యాళనిషేదితమ్ ! యదభ్యాస్తేమహాబాహూ రామశ్శస్త్రభృతాంవరః

అపగాఃకృతపుణ్యాస్తాః పద్మినీశ్చ సరాంసితాః । యేషుస్మాన్సృతికాకుఙ్ఖాః వి
 గాహ్యసలిలంశుచీః, త్యాదౌ రామసంసర్గ ప్రయత్నం దుర్గాదీనాం భాగ్యవ
 త్త్వమివ “ ధన్యాఅహోఅమితభాగ్యో గోవిందాఙ్గిర్యజ్జరేణవః । యాన్మృషే
 శాదయోదేవా దధుర్మార్గైర్నిఘనతయైః, ఇతి శ్రీకృష్ణదణ్డారవిద్ వ్యతికర
 ప్రయత్నం బృహ్మవనరేణునాం భాగ్యవత్త్వమివచ యద్వీధీరేణునాం దే
 వాధిరాజవాహనావధూతత్వేన భాగ్యవత్త్వమితభావః ॥ ధన్యాఇతి ప్రథమా
 న్తపాతే- త్రిదశపతయ ఇత్యస్య విశేషణం - తదా “ధన్యాఃపశ్యన్తిమేనాథం
 కృతజ్ఞంప్రియవాదినమ్ । ధన్యాద్రక్ష్యన్తిరామస్య తారాధిపనిభంముఖః, మి
 త్యాదావప తాదృశ రేణు శిరోధారణాపయిక మహాభాగ్యభాజఇతిభావః । ధనం
 లబ్ధారోధన్యాః “ధనగణంలబ్ధే, తి యత్ ॥ భావినీంధన్యతామభిసంధాయ
 వాధన్యాఇత్యుక్తిః । యస్యాఃకాఞ్చాన్యః- వీధ్యః పదవ్యః ప్రతాళ్యఇతియావ
 త్ “ వీధీవజ్జ్యోగ్యహజ్జేద రూపకాన్తరవర్తనా, రితి మేదిని । “వీధీవ
 జ్జావశ్యగతౌనాట్యభద్రేగృహజ్జనైః, ఇత్యమరశేషః ॥ “వీధీగృహజ్జేవజ్జౌచ
 నాట్యరూపకవర్తనో, రితివిశ్వః॥ “వీధీపదవ్యపీ, త్యమరశ్చ-తవర్గద్వితీయాస్తౌ
 యం సతు తచ్ఛతృత్యధాన్యఃకోశేషు తవర్గద్వితీయానైష్యవపాతాత్ ॥ అతః “వి
 ధ్యతేనయా- “విధ్యయాచనైః, సుఖ-పృథాదరాదిర్గౌరాదిశ్చై, త్యమరసుధా
 గ్రీష్ణశ్చసంగచ్ఛతే ॥ రేణుః పాంసూః ॥ సతుపటవాస కాదికమితిభావః । అనెనా
 తిక్ష్ణోదీయస్తవ్యంసూచితం “రేణుర్వయోః స్త్రియాంధూళి, రిత్యమరః ॥ ఉత్తమా
 జ్జేఃశిరోభిః సతు తతోఽగ్రస్తనైరంసాదిభిరజ్జేః “ ఉత్తమాఙ్గంశిరశ్శీర్ష, మి
 త్యమరః ॥ ధారయన్తిపమాన్తి । “భృగోధారణే, ఇత్యస్తాద్ధాతోర్భావానికా
 త్సాన్వర్థేచ ॥ సప్తమహీయస్తవ్యంరేణునాం లఘీయస్తవ్యచానాలోద్యదేవా
 ధిరాజవాహనావగవిధూనసప్రాప్తధన్యతాత్రియవర్తయా తాన్ సప్తయమపి ధ
 న్యా బుధూషణాభక్త్యతిశయేన శేషపటాదిపచ్చేభిరకుర్వన్తితిభావః ॥ వర్త
 మాననిరైశేన సకదాచిదవ్యనాద రేణతానపధూనయన్తితి గోప్యతే । తస్మాత్తస్య
 యాసాన్వశ్యంప్రణవ్రత్యా-తేన “తస్యయజ్ఞనరాహస్య విష్టోరమితలెచన ॥
 ప్రణామయేఽపికుర్వన్తి తేమామపినమోనమ్, ఇత్యక్రకృమేణ తవాపిసర్వ
 జనవర్జనీయత్వంస్యాదితిభావః ॥ అత్రధన్యాని త్యస్య ధన్యాఇత్యస్యవా విశేషణ

గత్యా రేణునామ త్తమాజ్ఞాధారణ పాతుత్వాదేకం కావ్యలిక్ష్ణం- త్రిదశపతి క
ర్తృకభగవదా వహావేగావధూతకాఞ్చినగరవీధీ రేణు శిరోధారణ రూపవా
క్యాధై తన్నగరకర్తక మూర్ధప్రణామానుశాసనరూపవాక్యాధ్యస్య సమర్థిత
త్వా దనన్యచ్చ కావ్యలిక్ష్ణ ముక్తకావ్యలిక్ష్ణోజ్జీవితమితి సఙ్కరః॥ఉక్తవిధరేణుశి
రోధారణ రూపమహాపురుషచరితస్య వర్జనీయకాఞ్చినగరోపలక్షకత్వా దు
దాత్తభేద ఇత్యనయో రేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః ॥ కాఞ్చినగరవిషయక త్రి
దశపతిగతభావస్య త్రిరామగత తన్నగరవిషయకభావం ప్రత్యజ్ఞత్వాత్ప్రే
యోఽపరాజ్ఞవ్యజ్ఞం-రామగత తాదృశభావస్యచాచార్యగతతాదృశభావం ప్ర
త్యజ్ఞత్వాదనన్యచ్చపరాజ్ఞవ్యజ్ఞమితి సంక్షేపః ॥ ౨౧ ॥ ...

{ మూ॥ మద్రాధూతాత్తదనుమహితోనిస్సృతశ్చాతపణ్డా }
{ త్వా ర్థేవతస్యాః పశుపతిశిరశ్చన్ద్ర సీహారవాహి । దూ }
{ రాత్వాప్రప్తం ప్రియసఖమివ తాన్ముపైష్య త్యవశ్యం }
{ కమ్పాపాథఃకమలననికా కాముకోగద్దవాహః ॥ ౨౨॥ }

వ్యా॥ అథ “శివస్సర్వేషుకాలేషుకాననేభ్యోవినిస్సృతః । రాఘవంయక్త
శీతోష్ణ సేవిష్యతిసుఖోఽనిల,, ఇత్యక్రీత్యా మామివమత్ప్రియసఖం కా
ఞ్చినగరప్రణామ మహాభాగ్యలాభ భన్యం తావమపి తత్రగతం పరిచరిష్యతి
మద్రానిలస్తత్రత్య ఇత్యాహ ॥ * మన్దేతి * తదను కాఞ్చీప్రణమనానన్ద
రం తస్యాః కాఞ్చిః పార్శ్వేపక్షభాగే మన్దంశనైః ఆధూతాత్ ఈషత్-
మితాత్ చూతానాం ఆమ్రతరూణాం “ఆమ్రశ్చూత,, ఇత్యమరః ॥ ష
ణ్డంకదమ్బం - తస్మాత్ “ఆఙ్గాదికదమ్పేషణ్డమస్త్రియా,, మిత్యమరః ॥ ని
స్సృతః నిర్గతః అనేన మారుతస్యమాన్ద్యం సూచితమ్ ॥ పశుపతేఃతత్రత్యస్తే
కామ్రేశ్వరస్య- శిరసి యశ్చన్ద్రః తస్య సీహారోఽవశ్యాయః “అవశ్యాయ
స్తుసీహార,, ఇత్యమరః ॥ తంపహతీతి సీహారవాహి- తాచ్ఛిలేణినిః “బహుల
మాభీత్యై, ఇతి వాణిని-తదా అసకృత్పశుపతిశిరశ్చన్ద్రసీహారవాహిత్యర్థః
అనేన శైత్యాతిశయస్సూచితః ॥ కమ్పా కమ్పాఖ్యా సప్తధాభూతాయా వెగవ
త్యాఅవాన్తరఝరీ ఏతచ్చాగ్రమణ్ణౌక వ్యక్తిభవిష్యతి॥తస్యాః పాథః అవ్యుః
“కేబద్ధముదకంపాథ,, ఇత్యమరః ॥ తస్మిన్ యా కమలననికాపద్దవసీ తస్యాః

కాముకః తదనుబద్ధితియావత్ || కమలవనికాయాః పాథస్సంబంధకణ్ఠోక్తైస్తద్గతానాం కమలానామహ్లానత్వ సౌరభ్యనిష్ఠగత్వ భోగ్యతావదికం వ్యజ్యతే | స హిసలిలాదుద్భుతానాం పద్మానా మహ్లానతాదికం సలిలగతానామివ సులభం భవతి || కాముకశబ్దసమభివ్యాహరణశాత్రు-మలవనికాయాముత్తమనాయకాత్వం ప్రతీయతే || అనెన మారుతస్య సౌరభ్యం సూచితం-అతపవ గన్ధవాహితీ విశేష్యనిర్దేశోఽపి సాన్విగనికః-మహితః ఏవంవిధమాన్ద్యస్తే శర్య సౌరభ్య నిర్భరతయా-నారతమఖిల జగదభినందనీయతీతి భావః || “ మతిబుద్ధి , త్యాది నా వర్తమానే క్తః-గన్ధంపహతీతి గన్ధవాహః మారుతః-కర్తవ్యో-దూరాల్ విప్రకృష్టప్రదేశాల్ ప్రాప్తంసమీపమువనతం దూరాత్ప్రాప్తమిత్యనెన ఆ సన్నవర్తిసఖ్యాక దాచిదాదరౌ మన్దరోఽపినాతీనదోషాయ పునఃపునస్తస్యాద్రియమాణత్వాల్ విప్రకృష్టదేశవర్తితు కాఽభ్యవశాత్ప్రత్యాసన్నే కథంవిదప్యోదాస్యంతదాదరపానః పున్యాసంభవేనా ప్రతీసమాధేయంవైరస్య మావహతీత్యతస్తస్థిన్నక దాచిదవ్యనాదరః కాఽభ్యఇతి వ్యజ్యతే || ప్రియశ్చా సౌనఖావప్రియసఖః “ రాజాహస్సుభ్యః, ఇతి సమాసాన్తప్తవ్ | తమివ స తు యంకంచిత్రసఖిబ్రహ్మపమివ కింతు పరమప్రేమాస్పృహం సఖాయమివేతిభావః అవశ్యసతా-ర్యతే సఖత్వమేకమేవ పర్యాప్తంనిమిత్తం తత్రాపి తస్య ప్రియతేకిమువక్తవ్యం తత్రాపి దూరాత్ప్రాప్తతే కిముతరా మితిభావః | తాన్ దూరాత్ప్రాప్తంతాన్-అవశ్యముపైష్యతి నియమేనసమీపమేత్య స భాజయిష్యతి || “ కాననంవాఽపి శైలంవాయంరామోఽభిగమిష్యతి | ప్రియాతిథిమివ ప్రాప్తంనైసం శక్యన్యసర్చితం,,మిత్యుక్తరీత్యా కాననాదయో మామివ తత్రత్యోమారుతస్తామపి మమహితే ప్రవృత్తమభ్యాగతమనభ్యర్చ్యావస్థాతుం నక్షమేతేతిభావః|| అత్ర వర్ణనీయే గన్ధవాహే చూతపక్ష్యాన్నిస్సృతః పశుపతిశిరశ్చన్ద్రసీహారవాహి కమ్బుసాధకమలవనికాకాముకః మహిత ఇతి విశేషణైః క్రమేణ దూరాదభ్యాగతప్రియసఖసచ్చికిర్రాసక్తతయాస్వభవనాత్ప్రేతుగ్ధతస్య సజ్జీకృతార్ఘ్యపాద్యాచమనీయాద్యర్హణ సాధనస్య సకళత్రస్య సర్వలోకమాననీయస్య కస్యచితు-టుమ్పిన్ వృత్తాన్తః శ్రీతీయతీతి సారూప్యనిబద్ధనాసమాసా క్తిః ప్రియసఖమిత్యపమోపస్మృతే

తస్యచరః || తకారవకారాదివృత్తినపునరుక్తేఽప్యత్త్యనుష్ఠానశ్చేత్త్యనయోరే
కవాచకానుప్రవేశసంకరః || అనెన కాఞ్చిప్రదేశస్యాతిభోగ్యతారూప
వస్తువ్యజ్యతే || ౨౦ ||

{ మూ || వర్ణస్తామైరివపరిణతాసప్రభేదేరసకామై }
{ ర్థాన్యామధ్యేనగరమభితస్సేవితాదెవతాభిః | }
{ న్వచ్ఛసావ్యదుష్కసరసుభగా సావమివీవఃకపీనాం }
{ వేగాసంజ్ఞాంవహతిమహతీం వల్లభాపద్మయోనేః || } ౨౧

వాగ్భ || సకేవలంచతుర్ముఖాచ్ఛావశేన జాతత్వాదెవ తవమానసీయా కాఞ్చి
కింతు తత్ర తత్ప్రేయసీనిత్యసంనిధానాదపీత్యాహ || * వర్ణైతి * కపీనాం
జలచరవిహగానాం “కంవారిణిదమూర్ధని-వివిమీరవత్రయ, ఇతిచామరః
కావ్యకృతాంచ-సావమివీత్యతి “సావమిన్నైష్యభ్య, ఇతి నిపాతనాత్సవశ
ద్వాన్తత్వర్థీయ అమినచ-నాన్తలక్షణోజీవ | సదీరూపేణ పరిణతత్వేన వాగ
ధిదెవతాత్వేనచ జలచరశకుంతానాం కావ్యకృతాంచేతిత్వర్థః || పద్మయోనేః
బ్రహ్మణః వల్లభాదయతా సరస్వతీత్యర్థః || వర్ణానాం అకారాదీనాం స్తోమేస్స
మూఽనౌరివ-సప్రభేదాఃప్రకారాః-యేషాఃతథోక్తైఃఅకారమారభ్య ఆః,ఇత్య
న్త మేకస్తోమః, కచటతవవర్ణాః పంచస్తోమాః యకారాదిభకారాన్తపకస్తో
మ ఇతి వర్ణానాంస్తోమాస్సప్రసాద్యలోకికాః|| ఏవంసప్తాకారైః మహామైః
మహాప్రవాహైః “ఓఘాబృద్ధోఽమృతాంరయ, ఇత్యమరః || సరస్వతీప్ర
వాహాణాం సప్రప్రకారత్వంతుశుక్తికాదిరూపేణ-తదుక్తంహస్తిగిరిమాహత్యై
“తతోవిక్టీర్ణాబహుథాప్రయయాసాగరంప్రతి| దక్షిణోత్తరభాగాచ్ఛపూర్వభా
గాత్తతోహరైః | విష్ణోరుత్తరభాగేన ప్రయయాసాగరంప్రతి | శుక్తికాకన
కాస్మస్తాక్రమాపెయాద మజ్జుల | చణ్డవేగేతిసప్తైతాః కీర్తితాస్సప్తనా
మభిః || విష్ణోర్దక్షిణభాగేన ప్రయయాసాగరంప్రతి || తస్యావేగవతీత్యాఖ్యా
బహువభువనత్రయే, ఇతి || పరిణతాపరిణామం ప్రాప్తా రూపాన్తరప్రా
ప్తైత్యర్థః || యథావాగధిదెవతాత్వావస్థాయాం వర్ణస్తామేస్సప్రభేదైః పరిణ
తా తథానదీత్యావస్థాయామపి సప్రభేదైః ప్రవాహైః పరిణతేతిభావః || సగ
రస్యమధ్యేమధ్యేనగరం “పారేమధ్యేషష్టావే, త్యవ్యయాభావః || కాఞ్చి

నగరమధ్యత్యక్తః ॥ మాన్యామానసీయా అనుపాధికనిర్దేశేన సర్వలోకమాన్యే
తి ధ్వన్యతే ॥ అభిరతిః ఉభయతః పార్శ్వద్వయేఽపీత్యర్థః ॥ అభిరద్భాత్ “ప
ర్యభిభాస్యంచై, తి తసిత్ - సచ “సర్వోభయార్థాభ్యామేవే, తి నియమాదు
భయార్థకాదేవాభిశద్ధాదితి ధ్యేయమ్ - దేవతాభిః అర్చాత్తనాఽవిర్భూతాభిః
పరదేవతాభిః-సేవితాఽశ్రితా “వెగవత్పుత్రరతిరె పుణ్యకోట్యాం హరిస్సవి
యమ్ । పరదస్సర్వధూతానా మద్యాపి పరిదృశ్యతే ॥ శృతీనా ముత్తరంభా
గం వేగవత్పాశ్చదక్షిణమ్ । కామాదధిపసకజీయా త్కశ్చిదద్భుతకేశరీ, త్యా
దుత్తరీత్యా పార్శ్వద్వయ్యామపి భగవదర్చాభిసేవితేతిభావః । య
దాప్ - మాన్యా-మధ్యేనగరమభితాదేవతాభిసేవితే తి యోజనా “అభిరతిః-దే
వతాభిర్బ్రహ్మదిదేవతాభిసేవితై,తి వ్యాఖ్యానంతు నాతీవహృద్యం- స్వచ్ఛః
నిర్మలః సావదురుచ్యశ్చ ప్రసరః ప్రవాహః- తెన సుభగామనోహరాచ సతి
అనెన “స్వచ్ఛంలఘుచరుచ్యంచ పథ్యమాహుర్జలంబుధా, ఇత్యుత్తరీత్యా త
దీయజలగుణసమృద్ధిసూచ్యతే- మురారిమిశ్నోఽప్యహ “జడస్వచ్ఛసావదు
ప్రకృతి రుపహూతైస్త్రియగణోగుణోయద్యప్యాసామయమయతసిద్ధోవిజయ
త, ఇతి ॥ మహతీంపూజ్యాం-వేగావెగవతీతి సంజ్ఞాం అభ్యాం వహతి పౌ
ష్ఠీతి - ఉపమానుప్రాసా సంస్మర్యేతి ॥ ౨౯ ॥

{ మూ ॥ తీర్థపుంసాంశమితకలుషే తత్రసారస్వతాభ్యా }
{ స్నాతావసార్థం మునిభిరనమై స్సమ్యగుల్లాసితాః । }
{ విశ్వంచిత్రై విగతరజసి వ్యజ్ఞయస్త్రీ మశేషం వక్ష్య }
{ సన్తర్పహిరపివరాం శుద్ధిమత్యైవణీయామ్ ॥ ౩౦ ॥ }

వాచి॥ అథ తత్ర స్నానాదిసాపరాంశుద్ధిం పాప్రస్యసీత్యాహ *తీర్థఇతి*
తత్ర వేగవత్పాం- పుంసాం అప్లవతాంపురుషాణాం - శమితంపరాస్తం కలు
షంవృజనంయేన తస్మిన్ప్రథోక్తే- గమకత్వాత్సమాసఇత్యవోచామ-పుంసామి
తిసామాన్యతా నిర్దేశేన వర్ణాశ్రమాది విభాగానాదరేణ సర్వేషాంపాపసత్త్వం
ద్యోత్యతే - సరస్వత్యాఇదం సారస్వతం- సారస్వతమిత్యాఖ్యానస్య- తథో
క్తే- తీర్థఋషిజప్తజల “నిపానాగమయోస్తీర్థ మృషిజప్తజలేగురా, విత్య
మరః ॥ అత్ర “తతస్తస్యాగ్రతావిష్టోఽన్యత్రాత్తస్థాసరస్వతీ । విశుద్ధగాత్రీ

తన్వన్తీ యోషిమూపాయశస్సిని । తత్రస్థితాజగన్నాథం ప్రణివృత్తసరస్వతీ ॥
 సంస్తుత్యవివిధైస్తోత్రై స్సవయమన్తర్థభేదైః । తత్తీర్థమభవత్పుణ్యం మ
 హాపాతకనాశనమ్ । కుణ్డతీర్థమితిఖ్యాతం పావనంకేశవప్రియమ్ ॥ తత్రకుర్వ
 న్నియేన్నానం నతేయానిపునర్భవ, మిత్యేతదనుసంధేయం- అత్ర కుణ్డతీర్థమి
 తి సారస్వతీర్థస్తేన నామాస్తరమిత్యాహుః - అనక్షేమః నిర్దోషైః మునిభిః
 దిధ్యాసా రూపవిద్యావాప్తయే పరబ్రహ్మ మననశీలైః “మనెదుచ్చై, త్వ
 ణానక ఇన్ద్రత్యయః కిత్ తత్రతైః ఋషిభిః “మననంచాపాసనా
 లమ్పనస్య పునఃపునస్సంశీలన,, మితి సహకార్యస్తర విధ్యధికరణే“దా
 ల్యంచపాణ్డత్యంద నిర్విద్యాధముని, రిత్యత్రభాషితం - సార్థంసాకం - స్నా
 త్వా ఆప్లుత్య-మునిభిఃసహస్నాత్యేత్యనేన “సేవ్యాశ్చైర్ధినిస్సన్తఃపు
 ణ్యతీర్థఫలాపహుః । క్షణోపాసనయోగోఽపి నతేహం నిష్ఫలాభవేత్ । సా
 ధూనాందర్శనంపుణ్యం తీర్థధూతాహిసాధవః । కాలేనఫలతేతీర్థం సద్యస్సాధున
 మాగమః,, ఇత్యుక్తరీత్యా తథావిధతీర్థస్నానస్య పావనత్వమామ్రేడిత మితి
 వ్యోత్యతే “భవద్విధాభాగవతా స్తీర్థధూతాస్సవయంప్రభో । తీర్థకుర్వన్తితి
 ధాని సావన్తస్థేన గదాభృత్యైత్యాదిక మపీహనుసంధేయం “సద్భిరేవసహసీ
 త సద్భిఃకురీతసంగమమ్ । సద్భిర్వివాదంమేత్రించ నాసద్భిఃకించవాచరే,,ది
 త్యాదుక్తరీత్యా సర్వసమృద్ధినివాన భూతస్సత్సజ్జస్త్రావశ్యం త్వయాకర్తవ్య
 ఇత్యపి వ్యజ్యతే ॥ సమ్యక్ । ఉల్లాసితాఙ్గః - తీర్థస్నానేనోల్లాసం ప్రాప్తితా
 న్యక్లాని యన్యసతతోక్తః ॥ యదాప్తి ॥ మునిభిరిత్యేత స్తద్భవణిన్యాయా దు
 త్తరత్రాప్యనేవతి ॥ మునిభిః త్వయా సహస్నాత్యైస్తేరేవమునిభిః - సమ్యక్ సా
 ధుయథాతథా- ఉల్లాసితాని సాదరపరిమార్జనాదినా ప్రహర్షితాని వికలుషితాని
 చాక్లానియన్య స తతోక్తః ॥ “సంభాషాదర్శనంస్పర్శ స్మరణంకీర్తనంనతిః ।
 పావనానికిలైతాని సాధూనామితిశుశ్రుమే,, తి చ్యవనసహుషసంవాదోక్తరీ
 త్యా మహామునికరస్పర్శాదివిధూతపాప్తేతిభావః । విగతం- రజః రజోగుణోయ
 స్తాత్తతోక్తై రజస్తమోగన్ధవిధురఇతి యావత్ । చిత్రైమనసి అశేషంకృత్సంవి
 శ్చంప్రపశ్యం వ్యజ్ఞయన్తీం ప్రకాశయన్తీం “సత్వాత్సంజాయతేజ్ఞాన,, మి
 త్యుక్తరీత్యా సర్వవిషయసాక్షాత్కారకారణజ్ఞాన సంపాదయితృమిత్యర్థః । ప

రాం నిరతిశయా- అక్షేపణీయాం నిమిత్తాన్తరణానభిభవనీయాం శుద్ధింస్తేర్మ
 ల్యం “ తత్రసత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశకమనామయమిత్సుక్త సత్త్వగుణ స
 మృద్ధిసంపాదితం వైశద్యమితి యావత్ । అన్తః - బహిఃపి-వత్సస్య హ్రస్వస్య
 సి- బహిఃశుద్ధిస్తునిర్మలతీర్థావగాహన విరజీకృతాఙ్గత్వం “ పహాప్రావణే,, ల్యుటి
 స్య ప్రశస్యయే “ హాఢ,, ఇతి ఢత్వే “షఢ్ఘోకస్సీతికల్యే,, ఇహో,, రితిషత్వం
 - తీర్థస్నానమునికర్షన్పర్వాదిభి ప్రవలాకో త్తరజ్ఞాననైర్మల్య సంపత్తిర్భవిష్యతిత్వ
 భిప్రాయః ॥ అత్ర శమితకలుషే ఇతి తీర్థవిశేషణస్యోక్తవిధశుద్ధిప్రాప్త్యభిప్రాయ
 య గర్భత్వాత్పురికరః । ఏవంవిధతీర్థే మునిజనైస్సానకం స్నానస్య తదుల్లాసితా
 ఙ్గత్వస్య చోక్తవిధశుద్ధిప్రాప్తిహేతుత్వా త్కావ్యతిక్రమభేదః । అనివృత్తైకర్తృ
 త దేహబంధై అశేషప్రపంచసాక్షాత్కార కారణశుద్ధీరసంబంధైఽపి తత్సంబ
 ధ్ధోక్తైః తిశయోక్తిః- సకారాదివ్యజ్ఞాన పునరావృత్తై ర్వృత్త్యనుపాసన్పు క్రిం
 చ ॥ శమితకలుషతీర్థస్నాన్త్యేత్వనైన “ సతాగచ్ఛతివిరజాంతామనసాఽన్యైః
 తత్సుకృతదుష్కృతైః సుత,, ఇతి శుక్రుత్సుక్రరీత్యా విరజానదీస్నానపూర్వక స
 ర్వపాపావధూననస్య - మునిభిస్సార్థమిత్యనైన తత్రీమక్రాన్తర సమాగమస్య-
 సమ్యగుల్లాసితాఙ్గత్వనైన అమానవకర్షన్పర్వానధూనిఖిలవాసనత్వస్య “ తం
 పఞ్చశతాన్యపురసాం ప్రతిధావన్ప్రతీతం మూలా హస్తాశ్శతమాఙ్గానహస్తాశ్శతం
 చూర్ణహస్తాశ్శతంవాసోహస్తాశ్శతం ఫణహస్తా స్తం బ్రహ్మలంకారణాలంపర్యన్ని
 సబ్రహ్మలంకారణాలంకృతో బ్రహ్మవిదాన్ప్రప్తైవాభిప్రేతీ,, తి కాషీత
 కి శుక్రుత్సుక్రరీత్యా బ్రహ్మలంకారాలంకృతత్వస్యచ విగతరజసిచిత్తై అశేషం వి
 శ్వం వ్యజ్ఞాయస్తీమనర్భహిరవ్యక్షేపణీయాంపరాంశుద్ధిం వత్ససీత్యనైన “ మనస్తే
 తాన్కామాన్సృశ్యన్ప్రమతేయపితేబ్రహ్మలోకే । మనోఽన్యదివ్యంఽత్యుః - స
 ర్వగోహవశ్యః పశ్యతిసర్వమాప్నోతిసర్వశః - సచానన్త్రాయకల్పత,, ఇతిశ్రు
 తి ప్రతిపన్నసర్వవిషయ సాక్షాత్కారౌపయిక సకల సాంసారిక కర్తృసంబంధని
 బంధననిఖిలసంకోచ నివృత్తిరూపాయాః “ అపహతపాష్టావిజయోవిమృశ్య,, రిత్యా
 ది ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాష్టత్వాదిరూపాయాశ్చ స్తశ్శుద్ధై రనితరా
 నున్దనీయాయాః - దివ్యదేహసాన్యాకృత శుద్ధసత్త్వమయైవైన బహిఃశుద్ధైః
 ప్రతీతైర్వర్ణనీయైరాజహంసవృత్తానై సారూప్యాన్తక్తపురుషవృత్తాన్తః ప్రతిమత

ఇతి సమాసోక్తిరితి సర్వమామేకవాచకాను ప్రవేశసంకరః || అత్ర “తతోఽ
 మానవమానాద్యో, త్యాది ప్రమాణసిద్ధతైష్యత్యతిరిక్త విరజాతీర వర్త్యమాన
 వకరస్పర్శాదారభ్యప్రకృతి సంబంధరూప ప్రతిబంధకనివృత్తిః || నతుజైష్యత పు
 రుషాత్తకా మానవకరస్పర్శాదితి మంతవ్యమ్ “ గత్వాఽఘోవిరజాం విముఞ్చ
 తితనుంసూక్ష్మాంతతోఽమానవ స్పర్శాత్కాలితవాసనా సుకృతినోగచ్ఛన్తివి
 ఘోఃపద,, మిత్యభియక్తోక్తిరితిహికెచియాచుః|| కెచిత్తు అమానవద్యయసద్భా
 వే ప్రమాణాభావాదాతివాహిక స్వేవామానవస్య విరజాతరణానందర భావిపవి
 త్ర కరస్పర్శాద్వాసనాని రసనమిత్యాహుః | స్పష్టంచదం న్యాయసిద్ధాజ్ఞాన
 వ్యాఖ్యానాదా || ఉక్తసమాసోక్త్యా సారస్వతతీర్థస్య విరజౌషమ్యం ప్రతీయ
 త ఇత్యలంకారేణా లంకారధ్వనిః || “ తత్రకుర్వన్తియేన్నానం నతేయానిపున
 ర్భవ,, మిత్యుదాహృత ప్రమాణానుదోదేన తతీర్థమహిమాతిశయమాత్ర వర్ణ
 నాభిసంధౌతు పరంపరయా తతీర్థస్నానస్యాపి మోక్షకారణత్వాత్ప్రవీమపి తత్ర
 స్నానెన ముక్తైశ్చర్యం ప్రాప్యసీత్యర్థోఽనుసంధేయః - అస్తిన్వత్యేయథాశ్ర
 తార్థవర్ణనమాత్ర పర్యవసితత్వాన్నసమాసోక్తిరితి విశేషః - ఇతోఽపి సమా
 సోక్తివర్ణనమేనస్వారసకం-నస్వేతదయుక్తం- యన్తుక్తస్యాప్రాకృతశుద్ధసత్వమ
 యవిగ్రహవత్త్వవర్ణనం “ నహజైనశరీరస్య సతఃప్రియాప్రియయోరవహతిర
 స్త్య శరీరంవావసంతం నప్రియాప్రియేస్పృశత,, ఇతి శరీరసంబంధే దుఃఖస్యావ
 ర్జనీయత్వ మభిధాయ “ అస్తాచ్చరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతి రుపనంపద్యస్వే
 న రూపణాభినిష్పద్యత,, ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వశ్రవణాదితిచేత్-ఇదంతావదన
 ధిగత శారీరకశాస్త్రస్య తావన్నాత్రవేదాన్తవాక్యం శృతపతశ్చోద్యమ్-ముక్తా
 నామైచ్ఛికదివ్య శరీరసద్భావస్య తత్ర ఫలలక్షణే అధావాధికరణ స్థాపితత్వా
 త్ - తత్రహి కిం ముక్తస్య శరీరస్త్రియాదికమస్తి - ఉతన- అథ యథాసంక
 ల్పమస్తిచనెతిచె తి సంశయ్య “ అభావంబాదరిరాహుష్యావ,, మితి సూక్ష్మేణ
 శరీరస్య దుఃఖపేతుత్వా స్తక్తస్యశరీరంనెతి బాచరితుతమనూద్య “ భావంజై
 మినిర్వికల్పమననా,, దితి సూక్ష్మేణ “ శమికథాభవతీ,, త్యాదిమముక్తస్యా
 నేకథా భావశ్రవణాదచ్ఛేద్యస్య నిరవయవస్య శరీరణవినాఽనేకీభావానుపప
 త్తైః కర్తృతశరీరస్వేన దుఃఖపేతుత్వాచ్చ సశరీరవాయమితి జైమిని మ

తేన పరిక్షిప్య “ ద్వాదశాహవసుభయ విధంబాదరాయణోఽత్తః, ఇతి సూ-
త్రేణ సత్సంకల్పత్వ శ్చుత్యా ఇచ్ఛాసురోధేన కదాచిత్సంకరః అశరీరశ్చ క-
దాదిదితి స్వమతోపన్యాస పూర్వకం భగవతా బాదరాయణాన సిద్ధాంతం-
విస్తరస్తు త్రిమద్భాష్యే - తస్మాన్మక్తస్యాపి దివ్యశరీరస్త్రియసద్భావే నకా-
వ్యనుపపత్తిః || ౩౦ ||

{ ముం॥ తస్యాస్తీరెనరసిజఘనసస్మిన్వైతానవేది }
{ రివ్యంకుర్వన్ దృమిడవిషయందృశ్యైహస్తిశైలః । }
{ యస్యాసానైకృతవసతయో యాపయిత్వా శరీరం }
{ వరిష్యన్తై వితమసిపదే వాసుదేవస్యధన్యాః॥౩౧ }

వ్యా॥ నను వకేవలం చతుర్ముఖేచ్ఛాసిద్ధత్వ సరస్వతీసానిధ్యాభ్యామేవ త-
స్యాః పూజనీయత్వం కింతు తత్ర భగవదాపరోక్ష్యవీర్వణాబ్రహ్మణాఽశ్వమే-
ధస్యానుష్ఠితేనాపీత్యభిప్రాయన్నాహ ॥ * తస్యాఇతి * హేసామ్యమనో-
హరదర్శన “ సౌమ్యేజ్ఞానాత్రిషన్మగ్రే మన్మజ్ఞానామదేవతే , ఇతి మెదిని-
వీతవృ సంబోధనం సత్యామపిగమనత్వరాయాం తత్ర దివ్యత్వాద్ధిస్తైలనంని-
వేశస్య తస్మైనేనావధానైవైవభాష్యం - అతస్త్రకించిత్ర వరాశైశ్చిల్యంభవిష్య-
తీతి మావ్యగ్రీభూరితి సాన్తవనాయ- తస్యాః వెగవత్కాయః తిరడత్తరీర - “ వే-
గవత్కృత రేతీర, ఇత్కృతైః సరసిజాయితైః సరసిజం “సప్తమ్యాంజనైర్ద, ఇ-
తి డప్రత్యయః ॥ “ హలదస్తాత్సప్తమ్యాః - తత్పురుషేకృతిమహళ, మితివా-
అలుక్ । సరసిజేభవతీతి సరసిజభూః - తస్య- బ్రహ్మణాశ్చర్యః ॥ వితానోఽ-
భ్యః - తస్యేయంవైతానీ - వైతానీద సా వేదిశ్చ వైతానవేదిః “ పుంవత్క-
ర్త ధాగయే,తి పుంవద్భావః “కృతువిస్తారయోగస్త్రివితానంత్రీషుతుచ చ్చకే-
వేదిః పరిష్కృతాభూమి, రితి చామః - “ నాగాద్రీంపరిసంతక్ష్యనిమ్నా-
న్నత వివర్జితమ్ । తద్భృంగంచనుమీకృత్య చకారోత్తరవేదికా, మిత్యుక్తేర్భృ-
హ్మధ్వరవేదీభూతశ్చర్యః ॥ హస్తిశైలఃకరిగిరిః దృమిడఇతి విషయోదేశః । తం
“ దేశవిషయాతూపవర్తన, మిత్యమరః ॥ దివ్యంకుర్వన్ - దివిభవోదివ్యః
“ద్యుప్రాగసాగుదక్ష్పగ్రీవోయ, దితి భవార్థయత్ప్రత్యయః । పరమవ్యా-
మప్రదేశతుల్యం వితన్వన్నితియావత్ ॥ “ యత్రాభివ్యక్తిమాసన్నో భగవా

న్యూతభావసః ॥ దివ్యదేశస్సవిశ్లేయో నాత్ర కార్యావిచారణా, తి భగవ
 చ్ఛాస్త్రాకరీత్యా సస్య భగవదభివ్యక్తి స్థానధాతత్వేనదివ్యత్వాత్సాన్నిధితం
 దృమిదదేశమపి దివ్యమర్హస్యనిధిభావః ॥ దృశ్యైవక్షుర్భావ్యాభవతి ॥ తం
 విశిష్యతి ॥ యస్యేతి ॥ యస్య హస్తిగిరః ఉపానైఅస్తికే నతు హస్తిగిరౌ కృతవ
 సతయః కదాచిత్ రచితనకతాఅపి కృతనివాసా అపివా - వసన్తస్యామితివస
 తిర్వేత్త “ వసనివాసే,, “అమేరతి,, రిత్యతౌఽతిరిత్యనువర్తమానే“వహివసస్య
 ర్రిభ్యశ్చై,, త్యాణాదికోఽతి ప్రత్యయః॥ యదాస్ భావే అతిప్రత్యయః-నతు క్తి
 తథాసత్కుప్తిరితి రూపంస్యాత్ ॥ అతవన “ వసతిస్సాస్యోత్త్రీయాంవాసే
 యామిన్యాంచ నికతనే ॥ వసతిస్సాస్యదవస్థానై యామిన్యాంచనికతనై । వస
 తిఃస్థాననిశయో ర్జనపై శ్చనివేత్తనీ,, తి మేదినివిశ్వరత్నమాలా కొశాసంసం
 గచ్ఛన్తై ॥ ఏతేన “ వసతిరాత్రివేత్తనా,, రిత్యేతావంతాత్రి కోశావలూకనే
 న వసతిశబ్దస్య వాసార్థకత్వం నైవేతి కేహందిదభినివేహో నిరాలమ్బ
 నభితి ధ్యేయమ్ ॥ ధన్యాః కృతార్థాః “ శ్రీరక్షోపవనతటిమనర్తిషీయే,,
 త్యాదుకరీత్యా తత్సదేశనివాస ఏవాలంభన స్వలభాభావేతిభావః ॥ వి
 శేష్యేనిర్దేశాన్నకవలంసుకృతినఏవ వక్ష్యమాణాతిశయభావః - కింతు యా
 దృశా ప్రాదృశావాధవస్తు తెఽపి తన్నివాసమాత్రేణ తాదృశాతిశయభావో భ
 వన్త్యేవేతి వ్యజ్యతే ॥ శరీరంవపుః - యావయిత్యావృతవయిత్యా - విలమసి విగ
 తం తమో యస్తాద్యస్తి స్థితివావిలమః - తథోక్తే“యదేకమవ్యక్తమనన్త రూ
 పం విశ్వంపురాణంతమసఃపరస్తాత్ ॥ అదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తా,, దిత్యాదిశ్శులేః
 తమశ్శబ్దోఽత్ర నూలవ్యకృతివరః ॥ “క్షయన్తమస్యరజసఃపరాక,, ఇత్యనై
 న తుల్యార్థకత్వాత్ । తమోగుణకత్వాత్తమశ్శబ్దేన నిర్దేశః ॥ ప్రకృతిస్సాకృత
 సంబద్ధగర్భవిభురభివ్యక్తః ॥ తదేతదనుగృహీతంపదార్థసంగ్రహేభగవద్భాష్య
 కారైః ॥ “క్షయన్తమస్యరజసఃపరాక,, ఇతి రజశ్శబ్దేనాత్మోత్తిగతాత్తికా వ్య
 కృతి రుచ్యతే । కేవలంరజసాఽనవస్థానాత్ । ఇమాంత్రిగుణాత్తికాం ప్రకృతి
 మతిక్రమ్య స్థితేస్థానైవసన్తమిత్యర్థః ॥ అనేన త్రిగుణాత్తకాత్తైత్రజ్జభోగ్య
 భూతాద్యస్తనః పరస్తాద్విష్టోస్థానమితిగమ్యతే ॥ “వేదాహమేతంపురుషంమ
 హద్దం- ఇదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తా,, దిత్యుక్తాపి తమశ్శబ్దేననేవవ్యకృతి రు

చ్యుతే || కెవలస్య తమసోఽనవస్థానాదేవ - రజఃపరాకెక్షయస్తమిత్యనైనైక
వాక్యత్వాత్ । తమసః పరస్తాదప్సంతంమహస్తమాదిత్యవర్ణంపురుషమహంవే
దేత్యయమర్థోఽవగమ్యత,, ఇతి || ముక్తగతౌ “ శీర్షకపాలంభినత్త్యిష్టం భిస
త్త్యక్షరం భినత్తితమోభినత్తి,, త్యాదివాక్యమపి ప్రకృతేఃపరత్వే ప్రమాణమ
పగస్తవ్యమ్- వాసుదేవస్య సర్వత్రాసౌపసలివసత్స్థిః సర్వమితివా వాసుః ।
వసతేర్పామళకాదౌణాదిక ఉచ్యత్యయః । దీప్యతీతి దేవః - వాసుశ్చ
సౌదేశ్యవాసుదేవఇతి కర్తృధారయః || “ సర్వత్రాసౌపసంతం వసత్సత్త్రి
వైయతః । తతస్సవాసుదేవేతి విద్యద్భిః పరకీర్త్యత,, ఇతి నిర్వచనాత్ । స
ర్వాన్తర్యామిణ స్సర్వాధారస్య నిరతిశయదీప్తిమతో భగవహానారాయణస్యే
త్యర్థః । పదెస్థానై “ తద్విష్టోఃపరమంపదగ్ంసదాపశ్యన్తిసూరయ,, ఇత్యాది
శృతిభిస్సిద్ధే పరమేవ్యోమేవ - నతు చతుర్ముఖాదిలొకే నాపి యత్ర
క్వచిత్ పరమపదోపానై-హస్తిగ రెః ప్రానైకదాచిన్నివసన్తోఽపి దేహావసా
నై పరమపద మధ్యపివ వసన్తి- కిముతసర్వదాఽపి తత్రైవ వసన్తఇతి భావః||
అత్ర “ లొకంవైకుణ్ఠనామానం దివ్యంమౌఢ్యణ్యసంయుతమ్ । అత్యైస్త్వవానా
మప్రాప్యం గుణత్రయవిసంజితమ్ || నిత్యసిద్ధేస్సమాకీర్తం తస్మయైఃపాశ్చకాలి
క్తేః । స భాప్రాసాదసంయుక్తం వనైశ్చోపపన్నైర్యుతమ్ || వాఙ్మహాపతూకై
శ్చ పృక్షవత్తైశ్చమణ్డితమ్ । అప్రాకృతంసురైర్వన్త్యమయతార్కమవప్రభమ్
ప్రకృష్టసత్వరాశితం కదాదగ్రహ్యమిచక్షుషై,, త్యాదిక మనుసంభేయం- ప
రిష్యన్తైస్థాస్యన్తై- “ అత్రైవదగ్రష్టుకామాయే సమాగచ్ఛన్తిమానవాః । సర్వ
పాపవినిర్ముక్తాస్తేయాన్తుపరమంపద,, మితి బ్రహ్మణాప్రాధ్నితేనవరదేన “ ఏక
రాత్రంత్రీరాత్రంవా సప్తరాత్రమథాఽపివా । నివసేద్యస్ససహసా ముచ్య
తేసర్వకింపిమైః || ఊతౌవాఽత్రమృతౌవాఽపి పాపానామతిపావకృత్ । మ
మలోకమవాప్నోతి నపునర్భవమృచ్ఛతీ,, తి బ్రహ్మణంప్రతివరస్య ప్రదానా
త్- అత్ర కాదాచిత్కనివాసవతాం పాతకినామపి ముక్తేవ్యర్థలాభవర్జనస్య
నిత్యనివాసినాం సుకృతినాం కిమువక్తవ్యమితి క్షేత్రప్రభావతిశయ ప్రతి
పాదనెతాత్పర్యం - అన్యథా ఏతావతైవ నిశ్చేయసలాభ ఉపాయానుష్ఠాన
నై రపేక్ష్యమేవ ప్రసజేత్ || యద్యా || “ దుష్టేద్వియంపశాద్భిత్తస్మకౌం

యత్కలుషేద్యతమ్ । తదన్తకాలేసంశుద్ధిం యాతినారాయణాలయే,, ఇత్యాదుక్తరీత్యా శాస్త్రవిరుద్ధశబ్దాదివిషయప్రావణ్యాదిదోష దుష్టస్యాపి చిత్తస్య తత్రశరీర వియోగసమయేదివ్య దేశవాసమహిమ్నా భగవత్సత్కార్యార్థాశుద్ధిసంభవాన్తుక్తాభవిష్యన్నీతి భావః ॥ సహ్యత్ర భగవత్ప్రదేషివద్భగవద్భాగవతద్రోహాపచారాదిభిః కాలంక్షవయతామనన్మతోపాయానామపి తత్రనివాసమాత్రేణాకృతిశయస్సంభవతి ॥ కింతు “ కుర్వాణశ్చసదావృత్తిం విష్ణోరాయతనేవసేత్ । దద్యాచ్చవివిధాన్భాగా సనురూపాన్తనూరమాన్ ॥ యత్కించదపికుర్వాణో విష్ణోరాయతనేవసేత్ । సకించదపికుర్వాణో విష్ణోరాయతనేవసేత్,, అపాయాద్విరతశ్శస్వత్సాంచైవశరణంగతిః । తనూకృత్యాఖిలంపాపం మామాప్నోతినరశ్శనై,, రిత్యాదుక్తరీత్యా విహితేషు కాయక వాచికమానసికకైంకర్యేషు శక్యంయతిలంచితకుర్వాణానాం తదసంభవే నిషిద్ధమవచారం యత్కించదప్యకుర్వాణానామనన్మతోపాయానామేవేతినాతి ప్రసక్తఇతిస్పష్టమిదం సత్సంప్రదాయ పరిశీలన నిష్ఠాతానాం-వక్త్రవ్యాప్తిరంతం “ తత్రానూజ్ఞేరఖిలమనుజై,, రితి శ్లోకవ్యాఖ్యానసరే నిరూపిత మధస్తాత్ “ అయోధ్యామధురామాయా కాశీకాఞ్చీహ్యవన్తికా । పురీహావరవతీచైవ సప్తైతామోక్షదాయికా,, ఇత్యేతదప్యత్రానుసంధేయమ్ । యదావ్ ॥ ధన్యాః - యస్యోపానైకృతససతయ ఇతి యోజనా ॥ తదావవమర్థః॥ ధన్యాః ప్రపదన ధనలాభమహాభాగ్యవన్తః యస్య ఉపానై కృతవసతయస్సన్తః । “ హరేరాశ్రితవాత్సల్యాత్తత్రత్ స్థానాభినన్దినః ॥ అసాధారణభావేనతత్రతత్రైవవావసేత్ ॥ యత్రనారాయణోదేవః పరమాత్మాసనాతనః । తత్పుణ్యంపరమం బ్రహ్మతత్త్విగ్ధం తత్తపోవనమ్ ॥ తత్ర దేవస్వయస్సిద్ధాస్సర్వేచైవతపోధనాః ॥ గోమన్తఃపర్వతారాజః సుమహాన్సర్వభాతుమాన్ । వనతేభగవాన్యత్ర శ్రీమాను-మలలోచనః । మోక్షిభిస్సంస్తూతానిత్యం ప్రభుర్నారాయణోహరిః ॥ సుభగశ్చిత్రకూటోఽసౌగిరిరాజోపమోగిరిః । యస్మిన్సవతి కాకుత్స్థఃకుజేరథవనన్దనే,, ఇత్యాదుక్తక్రమక్రియయా భగవదభివ్యక్తిత్రైత్రయాయ హస్తీగిరిప్రాన్తస్య ప్రపన్ననివాసస్థానత్వాత్ ॥ శరీరయూపయిత్యా వా సుదేవస్య విరమసివదేవర్తిష్యనై “ అశ్వత్థామోమాణి విభూయపాపంచర్ష్య

వ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య ॥ ధూత్వాశరీరమకృతం కృతాత్తాబ్జిహ్వానాకమభి
 సంభవాని- ఏషసంప్రసాదోస్తాచ్చరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంచద్య
 సేవనరూపేణాభినిషద్యతే- తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్షైర్వైధనంప
 త్స్యస,, ఇత్యాదిశ్శ్రుత్యక్రీత్యా- స్థూలశరీరం బ్రహ్మప్రాప్తిపథ్యస్తంవిద్యా
 మాహ త్యన్తస్థాపితం సూక్ష్మంచశరీరంవిధూయ పరిపూర్ణబ్రహ్మసద్మానుభవ సా
 మ్రాజ్యవస్తవః పరమేవ్యోమినివత్సన్తీత్యర్థః ॥ లృట్ప్రయోగస్తు “అథసం
 పత్స్యస,, ఇతి శ్శ్రుత్యమరొధేన “ఏతేన ప్రతిపద్యమానాఇమం మానవమావ
 ర్తంనావర్తంతే- మాముపేత్యతుకౌనైయపునర్జన్తవిద్యతే ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాద
 నావృత్తిశ్శబ్దా,, దితి శ్శ్రుతిస్త్యతి సూత్రాక్రీత్యా సర్వదాఽపి తత్త్రైవ వ
 ర్తిష్యంతే నతుకదాచిదపిపునరావర్తంతేఇతిభావః । నను శరీరపాతానస్తరంకథం
 సూక్ష్మశరీరమప్యారమ్భక కర్మవినాశేవతిష్ఠత ఇతిచే ద్విద్యామాహత్వాదిత్య
 వధేహి ॥ “విద్యాహిసవ్యయంసూక్ష్మ శరీరస్యానారమ్భికాఽపిప్రాశ్నత సుఖ
 దుఃఖౌపభోగసాధన స్థూలశరీరస్య సర్వకర్తృణాంచ నిరవశేషక్షయేఽపి సస్ఫల
 భూత బ్రహ్మప్రాప్తిప్రదానాయ దేవయానెన పథేనంగమయితుం సూక్ష్మశరీ
 రంస్థాపయతి- యథాలాకే సస్యాదిసమృద్ధ్యర్థమారబ్ధే తటాకే తద్ధేతుమ త
 దిచ్ఛాదిమ నష్టేషవిపి తదేవతటాకాదిక మశిథిలం కుర్వంతస్త్రపానీయపా
 నాదికుర్వంతిదన్య,, దితి సాంపరాయాధికరణే “ఉపవన్నస్తలక్షణార్థోపలభ్యే
 గ్లోకవ,, దితి సూత్రే భాషితం భగవద్భాష్యకారైః అత్ర శరీరయావనాన
 స్తరమేవ పరమపదప్రాప్తివర్ణనాల్ “విభవార్భనాదూర్వహం ప్రాప్యశూన్య
 హార్షనాత్పరం బ్రహ్మవాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మంప్రాప్యత,, ఇతి శ్రీపంచరా
 త్రాధికరణోక్తాక్రమముక్తిర్వాన్యవర్త్యతే । తత్తమపాననాధికారిభేద నియత
 త్వేన తత్తద్గతీనాం విలంబసహిష్ణుప్రపన్నవిషయత్వాద్యోగాల్ । స్పష్టంచే
 దంశ్రీరహస్యత్రయసారపరిశీలనమహాభాగ్యవతాంత్రీద్రమిడవిషయందివ్యం
 కుర్వన్నతి విరోధస్యాభాసాద్విరోధాభాసః - కృతవసతయ ఇత్యనేన విశేషణ
 గత్యా వితమః పదవర్తనస్య సమర్థనాత్కావ్యలిజ్జభేదః । పరమవ్యోమప్రాప్తి
 హేతుఘాత తత్ప్రదేశనివాస రూపప్రపన్న జనచరితస్య హస్తికై రుపలక్ష
 ణతయా నిబద్ధత్వాదుదాత్తభేదశ్చ - ఉక్తవిరోధాభాసకావ్యలిజ్జయోస్సంస్పృష్టిః

కావ్యలిङ్గోదాత్తయోరకవాచకానుప్రవేశసంకరః || సకాలాదివ్యజ్ఞనపున
రావృత్తై ర్వృత్త్యనుప్రాసశ్చాప్యభ్యుచ్ఛీయతే || ౩౦ ||

{ మూ|| సంచిన్నానాతరుణతలసీదామభిసాన్వయభిభాన్యం }
{ తస్యాంచేద్యామనువిదధతీశ్యామ(శీత)లంహవ్యవాహమః }
{ భోక్షశ్వర్య ప్రియ సహచరైః కాపిలక్ష్య కటాక్షై }
{ రూపయశ్యామా భువనజననీ దేవతాసంనిధతై || ౩౧ || }

వాన్|| కుతా హస్తిగిరెద్భుశోమహిమాతిశయ ఇత్యత్రాహ || * సంచి
నాన్వనెతి * తస్యాం పూర్వోక్తాయాం హస్తిగిరీరాపాయాం - చేద్యాండత్తర
చేద్యాం- తరుణాయావనస్థా-యా- తులసీ- తరుణేత్యనైన శ్యామలత్వకోమ
లతాన్వతిశయోవ్యజ్యతే || తస్యాం - దామభిఃమాలైః- సాన్వం నైసర్గికీం అభి
భాన్యం- శ్యామలంహవ్యవాహమనువిదధతీతి - భూయశ్శ్యాన్యమేతిచ వక్ష్యమా
ణతాన్వచ్ఛాన్యమలాంశోభామిత్యర్థః || “ అభిభాన్యనామశోభయో,, తిత్వమరః
సంచిన్నానాడపచిన్నతీ- సంపూర్వకాచ్చినోతేశ్శానచ్ || సంచినిాలెద్భుశార్థ
కత్వంతు “ ధర్మశనైస్సంచినుయాదవ్త్రికమివపుత్రికా,, ఇత్యాదౌ దృష్టం-
అతపవ - శ్యామలంమేచకం- అనేన ప్రసిద్ధాగ్నిరావ్యవత్తై 1 హవ్యంవ
హతీతి హవ్యవాహః- తం- పావకం - కర్తవ్యతో అనువిదధతీ అనుకుర్వాణౌ
యద్యగ్నిః కదాచిచ్ఛాన్యమలాంశిసాన్వత్తదాతమనువిదధానేతి భావః || య
దాన్వ - శ్యామలం హవ్యవాహమనువిదధతీశ్యామలహవ్యవాహావ భాసమా
నా- అయమపరశ్శ్యాన్యమలాంహవ్యవాహః కిమవతీర్థ ఇతి సంభావనాయా విష
యఇతి యావత్ || యథా ప్రసిద్ధేన హవ్యవాహనేన ప్రత్యక్షతోహవిర్భు
వ్యతే, తద్వదనయాంశి పరదేవతయా సర్వదేవతాన్తర్యామిలయా సర్వయ
జ్ఞహవిర్భుక్తాగ్నితత్రాత్తరచేద్యాం సాక్షాదాదిర్భూయహవియోగ్యహితత్వా
ద్దేదీప్యమాన దివ్యవిగ్రహతావచ్ఛ హవ్యవాహత్వేన సంభావనా- అతపవహ
వ్యవాహశబ్దేన నిర్దేశశ్చ సావరికః - అతపవచేయం “ అభ్యేర్ముక్తలఘుభిరచి
రాన్తుక్తనిర్మికకత్వై,, తిత్వత్యైవోపమోపక్రమోత్ప్రేక్షేతిధ్యాయం- ఏతచ్చన
విస్తరం తదాన్వీభాన్యనావసరే నిరూపితమధస్తాత్ || శీతలమితిపారే“ శీతోభ
ప్రసానూమత,, ఇత్యాదివన్నిమిత్యేన కేనచిద్యదిసాన్వచ్ఛీతలంశిస్తదా తత్స

దృశీత్యర్థః ॥ ఏతేనాగ్నివద్దేదీప్యమానత్వేన వ్యనుష్టత్వేన సకలతాకాప్యాయకత్వాత్తతా వైలక్షణ్యం దోషితత్వమ్ । ఆయంపాఠస్తు నాతీవస్వరసః - భూయశ్శాస్త్రమాదేవతేతి షక్ష్యమాణతయా శాస్త్రమలహవ్యవాహ సాధర్మ్యజ్ఞేన వాపశ్యః సక్తవ్యత్వేన శీతలాగ్ని సాధర్మ్యవర్జనస్వేహనుపయోగాత్ ॥ “ద్విరదశిఖరిసీమ్నాన ద్ధవాన్పు ధ్ధయోనేస్తురగసవనపేద్యాంశ్యామలహవ్యవాహ,, ఇతి మదడరాజస్తవేతదైవాచారైర్విర్వర్జితత్వాచ్చ- యద్యపి ప్రాచీనైషు మూలశ్రీకోశేషు శీతలంహవ్యవాహమిత్యేవ పాఠః ప్రాయోగదృశ్యతే । తథాపి ప్రాచీనవాగ్విఖ్యాతా మేతన్లుకస్య వివక్షణావసరే “ఉత్తరదేద్యాంశ్యామ పావకయాపేణ నారాయణోభానతత్త్వత్యాపే,, త్వవతారితత్వాచ్చాస్త్రమలమిత్వేన పాఠశ్చితి నిశ్చయతే ॥ యత్తు తత్త్రైవ శీతలమితి పదముపాదాయ - అనుష్టమితి వివరణం తదపి స్వభూయ నిబద్ధన. లేఖకస్థలన కృతమేవస్యాత్ ॥ శాస్త్రమలమిత్యన్య కృష్టమితి వివరణ శాస్త్రమలంకృష్టమితి స్వరూపపూర్వాన్వయం శీతలమనుష్టమితి స్వరూపపూర్వీభూమస్యాపి. ద్రామిడలిపిమ కించిద్రోహ సామ్యేన కదాచిత్సంభవాత్ । అన్యథాతదపతరణికాయావవనిరోధాపత్తైః ॥ భోగజ్ఞేచ్ఛత్వర్యం - ప్రియాశ్చ సహచరాశ్చైత్యుభయత్రాపి ద్వంద్వః । భోగశ్చత్వర్యయోర్విషయే ప్రియసహచరాః - తథోక్తైః । భోగావస్థాయాం ప్రియైః విశ్వరూపస్థాయాం సహచరైరీత్యర్థః । భోగోనామశుద్ధసత్వ విభూత్యనుభవజన్యరసః - విశ్వరూపం లీలావిభూతినియమనమ్ - యద్యపి లీలావిభూత్యనుభవనాపి రసస్సంభవతి - తథాఽపి శుద్ధసత్వ విభూత్యనుభవజన్య రసస్య నిగ్రహజన్యరసా సంపవితతయా భోగరసత్వేనవ్యవహారః । భోగావస్థాయాం నిగ్రహానైషాబోధ్యవిభూతి నియమనసమయే ప్రియైః ప్రీతివిషయైః ప్రీతిపూర్వకైరితి యావత్ । లీలావిభూతి నియమనైషు కెవలం సహచరైః-తత్కార్యభూత నిగ్రహపర్యవసాయిత్వేఽపి తద్విషయేఽపి కథంచిదనుగ్రహరూపతాసంపాదనైష ప్రవర్తమానైరితి యావత్ ॥ అథనా ॥ ప్రియసహచరైరితి కర్తృభారయవ । విభూతిద్వయ నియమనసమయేఽపి ప్రియరూపతయైవ సహచరైః అనుగ్రహపూర్వక తయైవ సహచారిభిరీత్యర్థః । ప్రియత్వంచ కటాక్షవిషయం ప్రతీతివాక్యతం- తచ్చానుగ్రహ పూర్వకత్వవ సర్వవస్యతి । స్వరూపస్థాయామపి స్వ

హవర్తమానైరితితు నిష్కర్షః । తత్తద్గుణాశ్రయవస్తు సాహచర్యాత్తత్తద్గుణసం
 క్రమణస్య లాకసిద్ధతావత్సహచరైరిత్యుక్తిః - యదావ - భోగః జగత్సృ
 ష్ట్యాది లీలానుభవః । విశ్వర్సం అఖిలజగదీశితృత్వం - ప్రశాసితృత్వమిత్యర్థః ॥
 తయోర్విషయే - ప్రియసహచరైః - అత్యంతానుకూలైః సామరస్యప్రాప్తైరితి
 యావత్ । లక్ష్యః-శ్రీదేవ్యాః, కటాక్షైః అపాఙ్గపీక్షణైః “కటాక్షోఽపాఙ్గ
 దర్శనం, ఇత్యమరః ॥ అత్ర “అపాఙ్గాభూయాంసోయదుపరిపఠం బ్రహ్మతద
 భూత్ - స్వప్తిశ్రీర్దిశతాదశేష జగతాంసర్గోపసర్గస్థితీస్సవీర్గం దుర్గతిమాపవర్తిక
 వదం సర్వంచకుర్వన్తరిః । యస్యాపీక్ష్యముఖంతదిగ్గతపరాధీనావిధతైఃఖిలం
 క్షేదేయం ఖలునాన్యథాఽస్యరసదాస్యా రైకరస్యాత్తయో,, రిత్యాదున్యక్తప్రక్రి
 యయాఉక్తవిధ భగవద్భోగేశ్వర్యయోస్తదధీనతావద్భోగైశ్వర్యపిరియ సహచ
 రైరితి విశేషణం । “నమశ్శ్రీరక్తనాయకేన్య యదృచ్ఛివిభ్రమభదతః! ఈశేశి
 తస్య వైషమ్య నిమోన్నతమిదంజగత్ ॥ యదృచ్ఛిభక్తాఃప్రమాణంధిరచరర
 చనా తారతమ్యేమురారెః ॥ ప్రళయసమయసుప్తం స్వంశరీరైక దేశం వరదవిదు
 చిదాభ్యంసేవచ్ఛయావిస్తృణానః ॥ ఖచితమివకలాపం చిత్రమాతత్యధానవనన్న
 మశిఖనిశితవ క్షీడసీశ్రీసమక్షమ్ ॥ శ్రియైసమస్తచిదచిద్విధానవ్యసనంహరె! అ
 జ్ఞీకారిభిరాలాకేసాన్ధ్యయన్త్రైకృతౌఽజ్ఞలి,, రిత్యాదిక మవ్యత్రైవాను
 కూలమ్ । భూయః అతిశయేనబహు యథాస్యాత్తథా- శ్యామాశ్యావలా - బ
 హుశబ్దాదీయసుని “బహోగ్లోహోభూచబహో,, రితి బహుశబ్దాత్పరిభూతయ
 సున్నవ యవేకారహోహో బహుశబ్దస్య భూత్యాదేశశ్చ - భూయశ్శాన్తి
 మేత్యేతత్సమస్తం వ్యస్తంవా - అనేన నిరంతర లక్ష్మికటాక్ష విషయత్వవర్ణనే
 న సర్వలాకాతిశయిరూపలావణ్య సౌందర్యసాభాగ్య సీమాయా రమాయా అ
 ప్యాసేచనకతాద్యోతయతాదూపౌదార్శగుణైః పుంసాందృష్టిచిత్రాపహరిణం
 సాక్షాన్తన్నభమన్నభ,, ఇత్యుక్తరీత్యాఽస్యావరదాభిధాయాః పరదేవతాయా
 స్సేవితరసమస్త విలక్షణరూప లావణ్యాదిమత్తాద్యోత్యతే । ఈదృశలక్ష్మికటా
 క్షవిషయత్వాదేవ- భువనానాం లోకానాం - జననీజనయిత్రీస్త్రిత్యర్థః ।
 భువనశబ్దశ్చాన్తసోఽపి ప్రచురప్రయోగదర్శనాల్లాకెఽపిసాధురీతి “మధ్యేక
 శ్చిద్యయమిహే,, తి త్తోకే మహతి భువనఇత్యత్రావోచామ । కాఽపి “న

తత్రచక్షుర్గచ్ఛతి నవాగ్గచ్ఛతి నామనః । నవిద్యోనవిజానీమో యథైతదనుశి-
ష్యాత్ ॥ యద్వాచాఽనభ్యుదితం - యన్తసానమనుతేయేనాహుర్దనామ-
తమ్ ॥ తదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధి- యశోవాచానివత్తస్తే అప్రాప్యమనసానహే,,
త్యాద్యుక్తరీత్యా వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్య మహామహిమశాలినీ - దేవతా - “ సే-
యు దేవతైక్షతహస్తాహమిమాన్సిస్యోదేవతా అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య-
నామరూపేవ్యాకరవాణీ,, త్యాది శ్రుతిభిరఖిల జగత్కారణతయోద్భవప్రమా-
ణానందాత్మవరబ్రహ్మపురుషోత్తమనారాయణాదిశబ్దాభిలపనీయా పరదేవతైశ్చ-
ర్థః ॥ సంచినాన్వీనాతరుణతులసీదామభిరిత్యాద్యేతావత్పర్యనైసగ్రన్ధేన పరత్వం-
దర్శితం - అత్ర “ వక్షస్థల్యాంతులసికమలాకాస్తుభైర్వజయన్తీ సర్వైవర్యం-
కథయతితరాం రజ్జధామ్నస్తదాస్తా,, మిత్యాదికమనుసంధేయమ్ ॥ సంనిధతై-
భక్తానుజఘృక్షయా స్వయమేవావిర్భూయసాం నిధ్యంఽకురుతే ॥ తస్యాంపేద్యాం-
సంనిధతైశ్చత్వనైనః సౌలభ్యంప్రకాశితం తదేతదుక్తమీశ్వరసంహితాయాం సప్త-
యంవ్యక్తాధ్యాయే “ టైత్రేయపుష్కరాద్యేషు వాసుదేవోజగత్పతిః ॥ సప్త-
యంవ్యక్తైస్సమభ్యేత్య భక్తానాంహితకామ్యయా ॥ స్థితస్సంనిహితోదేవ సప్త-
యంవ్యక్తోమునీశ్వరా,, ఇతి ॥ అత్ర భువనజననీతి కారణత్వాభిధాయినా వ-
దేన కారణత్వ సమనియతం ధ్యేయత్వమప్యస్యాపివ దేవతాయా ఇతి వ్యజ్యతే-
“ కశ్చధ్యేయ,, ఇత్యుపకర్యవ్య “ కారణంతుధ్యేయ,, ఇతి కారణమనూద్య-
ధ్యేయత్వ విధానాత్ ॥ శ్యామేత్యనైన “ శ్యామాచ్ఛబలంప్రవద్యే శబలా-
చ్ఛాన్యమంప్రవద్య,, ఇతి చ్ఛాన్దోగ్యశ్రుతిగతం శ్యామవచం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య-
తేఅస్యాశ్చ లైరర్థస్తునీరజ్యరామానుజమునిభిరెవమభివన్ధితః “ పరమాత్మనా-
హిత్రివిధముపాసనముక్తముపాసాన్త్రైవిధ్యా,,దిత్యత్ర-చిచ్ఛబలతయాలచిచ్ఛబ-
లతయాస్వరూపేణచ-తత్రస్వరూపేణానుసన్ధానేజ్ఞానాదిగుణవద్వివ్యవిగ్రహ-
యోగితాఽప్యనుసంధేయా - తత్త్విద్ధ్యర్థమేవహి పుణ్డరీకాక్ష మప్రాకృతం-
వపురతిదిశ్యతే ॥ “ సయశ్చాయంపురుషే - యశ్చాసావాదిత్యే - సవీక,, ఇతి-
తత్ర ॥ “ సయశ్చాయంపురుష,, ఇత్యానన్దమయమనూద్య “యశ్చాసావాది-
త్య,, ఇతి దివ్యవిగ్రహాదిదేశఇతి వ్యాసార్యైరుపాసాన్త్రైవిధ్యాదిత్యత్రాక్రమ్ ॥
వేదార్థసంగ్రహేచ భగవతాభాష్యకృతా - “ యపియాఽన్తరాదిత్యేహిరణ్మ-

యఃపురుషః - స రస్వసీమేషాజ్ఞే రేవిద్యతః పురుషాదధి, విద్యద్యర్థాత్పురు
షాదిత్యర్థః । “ నీలతోయదమధ్యస్థా విద్యలైఖావభాస్వరా, మధ్యస్థనీలతో
యదావిద్యలైఖావసేయం దహరపుణ్డరీక మధ్యస్థాకాశవ ర్తినీ మహ్నిశిఖాసాస్వి
స్త ర్హిహిత నీలతోయదాభవరమాత్మస్వరూపా సాస్వస్త ర్హితనీలతోయదావి
ద్యదిషాభాతీత్యర్థఇత్యుక్తం - అతోవిగ్రహవైశిష్ట్యసిద్ధం- అతపవహి “శ్యా
మాపకరూపాభవన్తైస్సమివహిపగజాపతిస్సమృద్ధేన్, ఇతి ప్రజాపతిశబ్దితస్య
భగవతశ్శ్యామరూపత్వముక్తం- తస్మాచ్ఛ్యామితి విగ్రహవిశిష్టం స్వరూప
ముచ్యతే । తతశ్చ శ్యామాదితిల్యబ్ధోపేషశ్చమీ - శ్యామవిగ్రహవిశిష్టం స్వ
రూపం ప్రవద్యస్వరూప ముపాస్య- శబలంచదవిద్యశిష్టం ప్రవద్యే ఉపాసే -
శబలముపాస్య శ్యామముపాసత్యర్థః ॥ తతశ్చనిరస్తగం త్రైవిధ్యేనోపాస ఇ
త్యర్థః, ఇతి ॥ కించ ॥ ఉత్తరశ్లోకే ॥ “మరకతగిలామేదకంమేఘ, మిత్యస్యా
వవ దేవతాయా నీలమేఘత్వాద్యససానెన, “ నీలతోయదమధ్యస్థా విద్యలైఖా
వభాస్వరై, తి నారాయణానువాకస్థ శ్శుత్యర్థస్తారకేణ లిక్ష్మణాయస్తావధికర
ణోక్తం సర్వపరవిద్యావేద్యత్వ మస్యావవేతి ద్యోత్యతే ॥ తత్రహి “ దహ్మ
విపాష్టం మవేత్తేభూత, మిత్యాదినా పూర్వప్రస్తుతదహర విద్యామాత్ర
స్య వేద్యనిర్ధారణార్థమేవ ప్రవృత్తౌనారాయణానువాకః ప్రకరణస్య తస్మా
త్ప్రవిశ్రాంతతావదితి పూర్వపక్షంప్రాప్తయ్య “నారాయణావరంబ్రహ్మతత్త్వం
నారాయణావర, ఇత్యాదినా పరబ్రహ్మ పరతత్త్వపరజ్యోతిః పరాత్పరబ్రహ్మశివే
ద్వైక్షరాది శబ్దైస్సర్వపరవిద్యోపాస్యాసమాద్య చిహ్నభూతవాక్యేన నారా
యణత్వ విధాన భూయస్తావత్సర్వపరవిద్యా వేద్యనిర్ధారణార్థమేవ నారాయ
ణానువాకః వాక్యస్య ప్రకరణోపేక్షయా చలీయస్తావత్ - తచ్చ పూర్వమీ
మాంసాయాం “ శ్శుతిలిక్ష్మవాక్యప్రకరణస్థాన సమాఖ్యానాం సమవాయే పా
రదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్తా, దితి సూత్రేణోక్తం- తస్మాన్నారాయణమేవ సర్వ
పరవిద్యా వేద్యఇతి సిద్ధాంతితం - ఆచార్యైరప్యేతదేవస్ఫుటికృతం వరదరా
జస్తవే ॥ “ నాగాచలేశనిఖిలావనిష న్దసీమా మజ్జూషికామరకతంపరిచన్వ
తాంత్యామ్ । తస్మిన్పూదిస్ఫురతి కాఽపిశిఖామునీనాం సాదామనీన నిభృతానవ
మేఘగర్భే, తి ॥ సన్దేశం సర్వపరవిద్యా వేద్యస్వరూపస్య నీలనీరదశ్యామ

అత్యే నిర్ధారితే కథమస్తరాదిత్య విద్యాయాం “ యవయోస్తరాదిత్యేహిరణ్మయఃపురుషః, ఇతి । ముద్దుకేచ ॥ “ యదాపశ్యఃపశ్యతైరుక్తవర్ణః, మితి-మానవేచ “ రుక్మాభంసస్పష్టధీగమ్యం తంవిద్యాత్పురుషంవరః, మితిచ హిరణ్యవర్ణస్య ధ్యేయత్వం శూరయత ఇతిచెడుచ్యతే ॥ నహి తత్ర హిరణ్మయరుక్మాభ శబ్దాహిరణ్యవర్ణతావర్థకా - కింతోవృజ్జనీల్యవరా “ హిరణ్మయఃఇతిరూప సామాన్యాచ్ఛస్త్రముఖ్యం, దితి ద్రవిడభాష్యకారై రౌజ్జ్వల్యపరతయా హిరణ్మయశబ్దస్య వ్యాఖ్యాతత్వాత్ “ నీలతాయదమధ్యస్థే, తి శ్రుత్యనురంభాయహి హిరణ్మయశబ్దస్తేరవం వ్యాఖ్యాతః ॥ నను నీలతాయదసామ్యముపాసన విశేషోపాస్యస్యభగవతః - ఉపాసనాస్తరంపాస్య స్వరూపం హిరణ్యవర్ణ మితి హిరణ్యశబ్దో నౌజ్జ్వల్యపరఇతిచెన్న “ పద్మకొశప్రతికాశం హృదయంచావ్యభోముఖ, మితి ప్రకృత్య “ నీలతాయదమధ్యస్థే, తి “ యవయోస్తర్మదయ ఆకాశస్తస్త్రిన్నయంపురుషౌమనోమయః అమృతౌహిరణ్మయః, ఇతిచ హృదయగుహాయామేవ నీలతాయదసాధర్మ్య హిరణ్మయత్వయోశ్శ్రవణాత్ - నస్తేవమపి “ ఆదిత్యవర్ణంతమసంపరస్తా, దిత్యాదిత్యవర్ణత్వవర్ణనం కథమితిశబ్దానీయం - ఆదిత్యవర్ణంరుక్తవర్ణ మిత్యేక ఏవవర్ణః పృథియోగిభేదాధీన ప్రాతికూల్యానుకూల్యాభ్యాం ముఖభేదేన నిర్దిశ్యతే । అతఏవ “ రుక్మాభఃఆదిత్యవర్ణః, ఇతి వేదార్థసంగ్రహగ్రన్థస్య వ్యాఖ్యానావసరే “ రుక్మాభమితివ్యాఖ్యానంపదం - తదావ్యవహితేఆదిత్యవర్ణ ఇతి ,, “ యదాపశ్యఃపశ్యతైరుక్తవర్ణం - ఆదిత్యవర్ణంతమసంపరస్తా, దితి పాక్యయోద్ధరాధర్మత్వ భోగ్యతావ్యభిప్రాయేణాదిత్యవర్ణత్వం రుక్తవర్ణత్వంచోక్త మిత్యభిప్రాయేణాదిత్యవర్ణ ఇతి వ్యాచక్ష ,, ఇతి వ్యాసార్యైరనన్వగ్రాహి - తత్రైవ “ అత్రైవంవర్ణయన్తి కేచిదాచార్యాః - ఆదిత్యవర్ణంరుక్తవర్ణ మితి వర్ణశబ్దసావరసానన్తకేవలం హిరణ్మయశబ్ద ఔజ్జ్వల్యమాత్రేపరః ॥ అపితు వర్ణపరవస, కథం తర్హినీలతాయదసామ్యశ్రుత్య విరోధఇతిచే న్నీలతాయదవర్ణస్తేవ హేతువిశేషేణ స్వర్ణవర్ణ త్వావపత్తైరిత్యవధేహి - తథాసతి భగవద్విగ్రహోబాలాలపానులిప్త మరకతగిరినిభోవిభాతి - తథాచ శ్రీరామాయణే “ కచ్చిన్నతద్ధేమనమానవర్ణ, మితి నీలతాయదవర్ణస్య భగవతోహిరణ్యవర్ణత్వే హేతుస్సంప్రదాయక సమధిగ

మృత్యు ఇతి నాత్రవిభిన్నతః, ఇతిచాన్వయగృహ్యతః । ఆచారైస్సమూహోక్తరీత్యా
 హిరణ్మయశబ్దస్యాజ్జీవన్మృత్యుపరతప్తమభివర్ణ్య - యదాప్ - హిరణ్యవికారతప్తవ్యవ
 స్థేదార్థం దృమిడభావం - తత్ర “ మయూరకణ్ఠద్భవిశుద్ధహేమే,, తి శి
 ఘ్నశాస్త్రానుసారాచ్ఛాన్యమత్పసిద్ధి,, రితి “ అజోఽపిసన్నవ్యయాత్తై,, తి
 శ్లోకతాత్పర్య చన్దికాయామనుజగృహ ఇత్యాస్తాంతావత్ప్రసక్తానుపగసక్తికా-
 పకృతమనుసారామః - పూర్వసంఖలుపురుషఇతి పుల్లిజ్జేన అత్రదేవతైః (స్త్రీ)
 లిజ్జేన - ఉత్తరత్రదివ్యంతేజఇతి నపుంసకలిజ్జేనచ నిర్దేశః “ ఏకాహవైనారా
 యణఆసీత్ - ఆత్మావాఇదమేక ఏవాగ్రాసీత్,, ఇత్యాదౌ క్వచిత్పుల్లిజ్జేన-
 సేయందేవతైక్షతై, త్యాదౌ క్వచిత్ (స్త్రీ)లిజ్జేన-సదేవసోమ్యేదం - బ్రహ్మ
 వాఇదమగ్ర,, ఇత్యాదౌ క్వచిన్నపుంసకలిజ్జేనచ నిర్దిశ్య మానంపరతత్వమేక
 మేవేతి వ్యజ్ఞయితం - ఏవంభిన్నలిజ్జనిర్దేశానామప్యేకవిషయత్వం జ్ఞాపయి
 తుమేవ శ్వావతానూత్రకృతాఽపి “ ఆనందమయోఽభ్యాసా,, దిత్యాదౌ పు
 ల్లిజ్జేన “సరోవైతాచతద్దర్శనాత్ - సేవహిసత్వాదయ,, ఇత్యాదౌ (స్త్రీ)లిజ్జేన
 “జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ - అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్,, ఇత్యాదౌన
 పుంసకలిజ్జేనచనిర్దేశఃకృతః తేన లిక్తభేదాన్నపరతత్వస్థిభేద శక్నోతా ర్శ్యేతిసి
 ధ్దం - కించ ॥ పూర్వసంఖలుపురుష ఇతి నిర్దిష్టస్యాస్తిన్నుత్తరస్త్విశ్చక్షాక లక్ష్మీ
 విశిష్టత్వాత్ “ హిశ్చ తైలక్ష్మీశ్చవత్సాన్,, వితి శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపనాదన
 న్యధాసిద్ధేనశ్రియః పతిత్వలిజ్జేన పురుషనూక్తస్థపురుషశబ్దస్యనారాయణ పర
 త్వం నిర్ధారితం - తేనైవ “ మహాన్పురుషైవపురుషస్సత్వస్తేష్వప్రసర్త,,
 ఇత్యాది శ్వేతాశ్వతరశ్రూయణః పురుషశబ్దోఽపితత్పరపేత్యవధారితం “వే
 దాహమేతంపురుషంమహాన్,, మిత్యాదిపురుషనూక్తవాక్యస్య తత్ర ప్రత్యభి
 జ్ఞానాత్ ॥ కించ ॥ పూర్వం పురుషశబ్దనిర్దిష్టస్తేవాత్మాత్తరక్షాకచ శ్యామల
 త్వాత్ “ నీలతాయదమధ్యస్థే,, తి నారాయణానువాకస్థ శ్రుత్యర్థస్య స్థా
 నితత్వాత్పురుషనారాయణశబ్దయోరేక విషయత్వంచద్యోతితం - అతఏవ “ స
 హస్రశీర్షందేవ,, మిత్యాదిభ్య “ విశ్వమేవేదంపురుష,, ఇతి నారాయణాను
 వాకోక్తిః సుబాలాపనిషది “ చతుశ్చద్రష్టవ్యంచనారాయణ,, ఇత్యాదిభి
 ర్నారాయణస్య సర్వాత్మకత్వం ప్రతిపాద్య “ పురుషపేదగ్ంగుర్య,, మితి ॥

పురుషనూక్షేన నిగమనంధ సంగచ్ఛత ఇతి ప్రాచాక్షాణ్యభాషాం పృబద్ధేషు
 విస్తరిః॥ అత్ర శీతలం హవ్యభామమనువిధధీత్యత్రయద్యగ్నిశ్శాన్తమలసాన్త
 త్రచాతమనువిధధీత్యభిసంధౌ అగ్నేశ్శాన్తమలిమాసంబద్ధైః పితృసంబద్ధౌ
 కైరితిశయోక్తిః - తదుజ్జీవితోపమేతి కేషాంచిచ్ఛతే ॥ తథాచ మల్లినాథః “ఉ
 దయాద్రిసీమ్నియుగపచ్చకాసతోర్ధిననాథపూర్వశశినోరివశ్శియ , మిత్యా
 చా అతిశయోక్త్యుత్థాపితోపమేతి వ్యాచక్షాన్త - ప్రాచాంశుతేత్వభాతా
 పమా - తథాచదద్ధీ “ సర్వపద్మపూసారస్సమాహృతఇవకవిత్ ॥ త్వచాన
 నంవిభాతీతామధూతాపమాంచదు,, రితి ॥ పూర్వోక్తరిత్యా శ్యామల హవ్య
 వాహా లేన సంభావనాయామభిసంధౌ ఉపమోపకరణమాల్యైత్యత్యభయథా
 ఽపి సంభవాదనయోస్సందేహసంకరః ॥ సర్వతేస్సద్ధస్యభగవచ్చాన్తమలిమన్తు
 లసీదామలక్షీకటాక్ష సానిధ్యప్రయక్తోత్పర్వవర్ణనా దనుగుణానామాలం
 కారః ॥ తదుక్తం లక్ష్యలక్షణసంగ్రహే ॥ “ ప్రాగ్నిధస్వగుణోత్పర్వోఽను
 గుణః పరసన్నిధిః । నీలోత్పలనిదధతే కటాక్షైరితీలతా , మితి ॥ ప్రాగు
 క్తోపమాలంకారేణ సంభావనాలంకారోప్యజ్యత ఇత్యలంకారణాలంకారధ్వ
 నిః ॥ “ సంభావనాయదీర్ఘసాధిత్యాహోఽన్యస్యసిద్ధయ,, ఇతి లక్షణాత్ ॥
 అనుప్రాసశ్చాత్రద్రష్టవ్యః ॥ ౩౨ ॥

{ మూ॥ లక్షీవిద్యుల్లలితవపుషం తత్రకారుణ్యపూర్ణం }
 { మాభైషీర్ష్యం మరకతశిలామేచకం పీత్యమేఘమ్ । }
 { శుద్ధైర్నిత్యం పరిచిత పదస్తాన్ దృశైర్దైవహంసే }
 { ర్హంసీభూతస్సఖలుభవతా మనవివాయాగ్రిజన్తా ॥ } ॥ ౩౩ ॥

వ్యా॥ పూర్వశ్లోకోక్తం భగవన్తప్రణతా రిహరం పరం పురుషం నీలమేఘ
 త్వేనాధ్యవస్యవర్ణయంస్తదవలొకనాత్వం మాభైషీరితి రాజహంసం సాన్తస్వ
 యతిహాశరధిః ॥ * లక్షీతి * తత్ర - ఉత్తరవేద్యాం లక్షీరేష విద్యుత్
 “ ఆదిత్యవర్ణైతవసోఽభిజాతః, సూర్యాంహిరణ్మయాంలక్షీం - జ్వలన్తీత్య
 ప్రా,, మిత్యాదిశ్రుత్యక్తరిత్యా ఆదిత్యాదివద్ధేదీప్యమాన దివ్యమజ్జశవిగ్రహాత
 యాశ్శియోవిద్యుత్త్వేనరూపణం - తయా లలితంధుచిరం - వపుః శరీరంయస్య
 తంతథోక్తం “ హరభద్రవిలాసేభ లలితంచారుణిర్విషి,, తి రత్నమాలా ॥ అ

నేనలక్ష్మిదివ్యవిగ్రహాకౌభాసంవలనైన మరకతశిలామేచకస్య భగవద్దివ్యమజ్గళ
విగ్రహస్య కృష్ణపిఙ్గళతయా మయూరగ్రీవాసవర్ణ త్వం దోష్ఠత్వతే || తథాచ
శూక్రయతే నారాయణానువాక “ పురుషంకృష్ణపిఙ్గళ,, మితి || “లక్ష్మికో
భాసంప్రయ క్తతయా కృష్ణపిఙ్గళ,, మితి శ్రీమద్రజరామానుజమునయః-య
క్తంచైతత్ || “ పిఙ్గళాంహేమమాలినీ,, మితి లక్ష్మ్యాః పిఙ్గళవర్ణ త్వశ్రవణా
త్ ఇదమేవహిరూపం “ హిరణ్మయఃపురుష,, ఇత్యాదిభిశ్శూక్రయమాణమి
తిరహస్యం “ మయూరకణ్ఠచ్ఛవిశుద్ధహేమే,, తి శిల్పశాస్త్రే శుద్ధసవర్ణస్య
మయూరగ్రీవాసవర్ణ తాయాః ప్రతిపాదనాత్ | వక్తవ్యాన్తరంతప్రవాదిష్టపూ
ర్వస్మిన్నేవశ్లోకే || కరుణైవకారుణ్యం - చతుర్వర్ణాదితాన్వితాన్వితైష్యభో - త
చ్ఛాన్వదిష్టస్య ప్రయోజనాపరదుఃఖనిరాకరణేచ్ఛా - యేతుపరదుఃఖదుఃఖత్వం
దయేతివర్ణయన్తి - తన్మతే నిఘలపేయ ప్రత్యసీకతయా నిరూపిత స్వరూప
స్య భగవతోదుఃఖప్రసక్తభావేనడయా స్వరూపమేవాచ్ఛిద్యత “ వ్యసనె
మమనుష్యాణాం భృశంభవతిదుఃఖత,, ఇత్యాదికంతు సమాశ్రితానాం సస్మి
న్ననురాగవిశేషసిద్ధయేదుఃఖత్యావభినయమాత్ర మిత్యాచార్యాణాం సర్వ
మాం నిర్వాహః “ డయాన్యైషాందుఃఖాప్రసహన,, మిత్యాదికమవ్యత్రైవ
సంవాది- కారుణ్యేన పూర్ణంపూరితం పూరయతేః కర్ణాక్షః “ వాదాన్తశా
న్తపూర్ణదన్తసప్తచ్ఛన్నజ్ఞప్తా,, ఇతి నిపాతనాత్సాధుః “ తవాన్తగుణస్యాపి
షడేవప్రథమగుణాః | యైస్తవ్యేవజగత్కృతాన్వైష్వంతర్నివేశితా,, ఇతి
సర్వగుణ మూర్ధన్యతయాప్రసిద్ధేమ జాగ్రత్స్వపి జ్ఞానశక్త్యాదికల్యాణగుణేషు
కారుణ్యేన పూర్ణత్వాక్తి రేతస్సేవ స్వసంబధ్దేన గుణాన్తరాణామపి స్వరూ
పసత్తాసంపాదకత్వేన గుణగిరీమణితాన్వత్ || ఏతద్వినాభావే జ్ఞానశక్త్యాదీ
నాం గుణానామపినతాం దోషత్వేన || యదన్వగృహ్యతాచార్వరేన || “వృష
గిరిగృహమెధిగుణామోధబలై శ్వర్భవీర్భవక్తిముఖాః | దోషాభవేయరేలయ
దినామ దయేతవ్యయావినాభూతా,, ఇతి ఏతద్వినాభూతైర్గుణాన్తరైర్గు
పూర్ణతా - కింతవనైనైవతిభావః | కారుణ్యపూర్ణతాయాంచ లక్ష్మివిశిష్ట
త్వం హేతుః-సాహి సుదుస్సహపరాధశతపరిపూరితేషు చైతనేమకవచిత్విత్వ
త్ప్రే ప్రియక్తహిత ప్రవర్తన నిబద్ధనకోఢోష్ణతయా “ క్షిపామ్యజస్రమశుభా

నాసురీషే వయోనిమ, నక్షమామివసుంధరె,, ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా కవదమన్తి.
 పితమపి భగవతోనిగ్రహసంకల్పం “ సహౌను గ్రహసంపన్నా - అనుగ్ర
 హపరామృద్ధిం - కరుణాంపెదమాతరం - నిత్యమజ్ఞాతనిగ్రహా ,, మిత్యాద్యు
 క్తరీత్యా నిగ్రహాసమానాధికరణానుగ్రహైకనిధిర్మాతృత్వప్రయక్త ప్రియప్ర
 వర్తనైకతాసశీలా తదనపాయినీ సర్వలూకజననీ తత్తదుచిత్రైరుపాద్యైర్విస్తార్యో
 ద్వైలయతి తస్య కరుణాజలధిమ్ ॥ యథా౭౭ హురభియక్తాః “పిలైవత్వేష్మి
 యా౯ జననిపరిపూర్ణాగసిజనేహితస్యాహృత్తాన్యభవతిచ కదాచిత్కలుష
 ఢీః ॥ కిమేవంనిర్దోషః క ఇహ జగతీతి త్వముచిత్రైరుపాద్యైర్విస్తాభ్యసప్రజనయసి
 మాతాతదనినః ,, ఇతి ॥ కీచ ॥ కారుణ్యపూర్ణమిత్యనెన సర్వాత్మనా నిగ్ర
 హాప్రవేశానవకాశాద్యోత్యతే । అపూర్ణ ఏవహిపూర్కా న్నరప్రవేశాయ దిశే
 దన్తరం - యదాప్ - మహాన్తౌ౭ప్యపరాధాశ్చైతనానాంత్రస రణువదేతల్లూ
 పాసుధాజలభౌ నిమజ్జన్తి కులాచలాఇవమహాదధాచితివ్యజ్యతే ॥ లక్ష్మ్యాంవిద్యు
 త్వవరూపణాల్లిక్తాదరూపితమపి కారుణ్యేనలిలత్వం ప్రతీయతే - యథామ్యు
 చ్యతే - “లక్ష్మీవిద్యుల్లసిత ,, మిత్యారభ్య “ కారుణ్యాపంత్రిదశపరిషత్కా
 లమేఘంఛదద్యై,, తి ॥ మేఘవత్కైతు విద్యుల్లసితత్వం సలిలపూర్ణ త్వే జ్ఞాపక
 మితి దృష్టన్యం - మరకతశీలామేచకం గారుతత రత్నవచ్ఛాన్మలం - యద్యపి
 గారుత్తతం హరితవర్ణ రయైవ ప్రసిద్ధతి- అతఏవ హరిన్దణిరిత్యేవ వ్యవహీయ
 తే సతు నీలమణిరితి - తథా౭౭పిగుణవత్తరస్య తస్య శ్యామలిమాంశభూయస్తవ
 నిబద్ధనం రత్నతత్త్వవిదాం నీలవర్ణతావ్యవహార మవలంబ్య భగవతోమరకత
 శీలామేచకత్వాక్రిరితి న విరోధః ॥ తథాచ సాగ్రాదై రత్నపరీక్షాధ్యాద్యై ॥
 “ గాఢం దూర్వాదళశ్యామం తులసీదళసప్రభమ్ । కలమాగ్రదళప్రభ్యం పో
 క్తం మరకతంత్వీతి ॥ సగుణాచసహోపాచ జాతిరస్యద్విధామతా । సగుణాయా
 శ్చజాతేస్తు ప్రభాదఃపరికిర్త్యతే ॥ గాఢముల్లసితంచైవ పెశలంపి త్తలంతేథా ।
 ముగ్ధంచపృథుకంచేతి లక్షణంపృథగుచ్యతే ॥ గాఢం దూర్వాదళనిభం స్లత్త్వము
 ల్లసితంస్పృతమ్ । పెశలంకలమాగ్రాభం పితంశుకగరుష్పిధమ్ ॥ ముగ్ధంతుతు
 లసీశ్యామం పృథుకంపద్మత్రయత్ । సగుణాష్టద్విధాంహోక్తా,, ఇతి ॥ అతఏ
 వ “పూసశ్యామా న్నరకతమణినున్నయాఖప్రరోహ౯-శుకాజ్ఞనీలాపలనిర్మితా

సామంతాధిపత్య క్రియసంగచ్ఛనై || మేఘంఘనాఘనం మేఘత్వేనాధ్యప
 సితం భగవన్తంవరదమిత్యర్థః || లక్ష్మీవిద్యుల్లసితంమేఘమిత్యాభ్యాసం “సేవ్య
 మానశ్చియాపార్శ్వే శాతమమ్భునిభిర్యయా | నీలజీమూతసంకాశఃస్థిరవిద్యు
 త్ప్రకాశయ్యతి హస్తీగిరిమాహత్వాక్రంతం స్థారితమ్ || మేఘత్వాధ్యపసానే
 న విద్యుత్త్వవిరూపణనచ క్రమేణభగవతి సుక్తితిత్వ సుభూతిత్వభద్రకృత్వాద
 కం - లక్ష్మ్యాంరొచిష్టుతాదికం - ఉభయారహి బ్రహ్మక్షత్రాపలక్షిత సర్వజగ
 త్పాతృత్వంచ ద్యోత్యతే || తథాచ శూర్యతే || “సుక్తిస్సుభూతిభద్రకృ
 త్సువరావస్థానోగన్ధర్వస్తస్య విద్యుతాఽప్సరసాంసామే, తి || తత్రై
 వానుషజ్యతే “ సకదంబ్రహ్మక్షత్రంపాతు తాంకదంబ్రహ్మక్షత్రంపాన్వి, తి -
 త త్ర సుక్తిత్వంచసుంధరాప్యాయకత్వం- సుభూతిత్వం సలకజగత్సంపన్నితా
 సత్వం - భద్రకృత్త్వం సర్వమజ్జలేప్రదాతృత్వం - విద్యువిశేషేణదృష్టావ-
 త్వం - మౌఢేషిః మావిత్రసిః - భీషాంజ్ఞాహార్యాదికాల్లజి - ధైన్యవి “స
 చివృద్ధి స్తత్వంచ || “నమాజ్యోగః, ఇత్యటప్రతిపేధః-త్వం మాఢేషీరిత్యసాన్య
 విజ్ఞాతతత్త్వవిరూప స్వభావావిభవతునా మాన్యేహంసాః త్వంతుమాన్తవిభే
 రితిభావః | అహంతుకుతానవిభియాం నిసర్గతాఽస్తతులవిద్యేషిణాంఘనా
 ఘనశ్యావలూకననేత్యత్ర ప్రసిద్ధఘనాపేక్షయాఽన్యవైలక్షణ్య ప్రదర్శనన
 స్యాక్ర మభయప్రదానపచనం సమర్థయతే || శుద్ధైరితి || సః పూర్వాక్రమ
 ఘః - భగవానితి తత్త్వం - శుద్ధేఃసవచ్చైః భవతైరితియావత్ | పత్య - జ్ఞా
 నప్రతిఘాతుక కర్తసంబద్ధ ప్రియ క్లేశగన్ధవిభురైరిత్యర్థః - శుద్ధైరిత్యనుపా
 ధిక నిర్దేశన స్వభావతపన నిరస్తనిఖలక్లేశత్వం గమ్యతే || యథోక్తం “హ
 తాఖలక్లేశమైస్సన్వితావతః, ఇతి - అప్రతిబుద్ధాన్యైస్సక్లేశాక్రాంతాః, ప్ర
 తిబుద్ధాన్యకతివయక్లేశరహితాః | ఉపాయానివృత్తనిఖలక్లేశాన్తముక్తాః - ని
 త్యాస్తనాదినిర్ధూతనిఖలక్లేశాభ్యభిప్రాయః | అతపస - తావద్భవైః-త్వమి
 నవశ్యస్తీతి తావద్భవైః స్తథాక్లేః “ త్వదాదిమద్యహంసాలోచనేకజ్ఞే, తి
 యష్ట చ్ఛబ్దోపపదాద్భవే కళి “ ప్రత్యయోత్తరపదయోక్తే, తి యష్ట
 చ్ఛబ్దస్య మవశ్యస్తస్యత్యావధే “ అసర్వసామ్నః, ఇత్యాత్వం - హంసస్యాపి
 శుద్ధతావతావద్యై రిత్యుక్తం - దేవహంఘైః దేవలొకస్థితై ర్గరాదైరిత్య

ర్థః । అన్యత్ర దేవహంసైః దేవశ్రేష్ఠైః - దేవానాం హంసాభివ శ్రేష్ఠాః దేవహంసాః సాగోత్తమాదివచ్చైషిక వ్యవ్యాస సమానః - సచ నిర్ధారణేషష్ఠీయమితి భృమితవ్యం - యేన “ననిర్ధారణ,, ఇతిశమాసనిమిషః ప్రసజేత్ - నిర్ధారణచాతుతదవధినిర్ధార్యమాణరూప త్రితయసన్నిధానవీచ తదవతారాః కిత్రచత్రితయసన్నిధానవైధుర్యాదితిలక్ష్యసహస్రకర్తవ్యప్రకాశికాయాం
 “ దాతుంత్యాంపురుషౌత్తమాయేత్యత్రవిస్తరః - యదాప్ - దేవాః హంసాభివదేవహంసా ఇత్యుపమితసమానః “ సుందరత్తరపదవ్యాఘ్రి,, త్వారభ్య
 “సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరా,, ఇత్యనుశాసనాదుత్తరపదీభూతహంసశబ్దస్య శ్రేష్ఠార్థవాచకత్వం - ఆద్యపదేన తస్యాపి గ్రహీతు ముచితత్వాత్ - అథవా - దేవాశ్చ దేహంసాశ్చేతి కర్తృభావయః - దేవాః “యత్ప్రపూర్వేసాధ్యాససద్దేవా,, ఇతి శ్రుత్యుక్తరిత్యా అనంకుషితజ్ఞాన ప్రసరతయాదేదీప్యమానాఇత్యర్థః - హంసాః జీవాః - తైః సర్వథాఽపినిత్యనూరిభిరిత్యర్థః ॥ “హంసస్తస్మిన్భగవేష్టాయతేనిర్లపభూభుజి||జీవేఽరౌఽశ్వేశ్వేతవృషేసాన్సన్నప్రపరమాత్మనా,, రితి రత్నమాలా - నిత్యంనదా - పరిచితేపరిచరీతే పదేహదా యస్య స తథోక్తః - యదాప్ - పరిచితంపరిశీలితం పదంవ్యవసాయాయస్యస తథోక్తఇత్యర్థః । “పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మ్యాక్షేప్రస్తుషివీత్యమరః ॥ శుద్ధత్వంస్తేః పరిశీలితవ్యవసాయఇత్యనేన - నాయంహంసహంసనార్థగూఢవ్యవసాయేన తత్ప్రత్యాయనాయకేతవేనావలమ్బిత తత్సజాతీయ శరీరః - కింతు స్వభావత స్సకలహంసకులసమృద్ధివిశ్రాణనాయైవేతి నిసర్గశుద్ధే సావద్యతైరేవ హంసేర్నిశ్చితసావధిప్రాయఇతి గమ్యతే-అన్యత్రాతు - పరిచితేపరిచరితే పరిపూజితే - పదేచరణే - యస్య స తథోక్తః ఆత్ర “స్వచ్ఛస్తానువృత్తస్వరూప స్థితిప్రవృత్తిభేదాశేషశేషతైక రూపనిత్యనిరపవ్య నిరతిశయజ్ఞానక్రియైశ్వర్యాద్యనంత గుణగణశేషశేషాశన గరుడప్రముఖనానావిధానస్తేపరిజనపరిచారికా పరిచరిత చరణయగళే,, తి పృథుగద్యోక్తమనుగంధేయం - “ తద్విష్టోఃపరమంపదగ్ంసదావశ్య నిసూరయః । దిపీవచక్షురాలతతం తద్విప్రాసౌవిపస్యమౌజగృవాగ్ంసస్సమిద్ధతే విష్టోఽత్యర్థరమంపద,, మితి శ్రుత్యా ఈదృశనిత్యనూరిసిద్ధిః ॥ ఏతేన ప్రకృతార్థే మేఘస్యహంసకలాను

కూలత్వ ముక్తం- నకేవలమేతావదేవ, కింతు స్వయమపి కదాచిద్ధంసీబభూవ
 త్యాహ ॥ హంసీధూతత్వతి ॥ భగవత్ప్రత్యేతు వేదోద్ధరణాయపరిగృహీత హం
 సావతారఇత్యర్థః ॥ అత్రవక్తవ్యంసర్వమపి. “వేదోదన్వద్విభజనవిద్య ఇతిశ్లో
 కవ్యాఖ్యానావసరే ప్రవక్ష్యామః ॥ “ర్జుధేతిమిరఘ స్మరశీతస్వచ్ఛహంసతను
 రిద్ధరివోద్యుక్ ॥ వేదభాభిరనుజగ్రహితార్థా జ్ఞానయజ్ఞసుధయైవసమృద్ధ్య,
 నిత్యభియుక్తోక్తిరిహంససంధేయా- అతపవ - భవతాం యుష్మాకం హంసానా
 మిత్యర్థః ॥ సజాతీయసముదాయ సాహిత్యవిషయేన బహువచనమ్, అన్వవా
 యోవంశః “వంశోఽన్వవాయస్సంతాన, ఇత్యమరః ॥ అగ్రజన్మయస్యస ఇ
 తివ్యధికరణ పదోబహువ్రీహిః - “అవన్జ్యోబహువ్రీహిర్వ్యధికరణోజన్మాద్య
 త్తరవద్య, ఇతి వాచనః - అన్వవాయస్యాగ్రజన్మాకులకూటస్థఇత్యర్థః ॥ “అజ్ఞ
 షోదన్వద్విభజనవిదోవంశజంవిత్వమూర్తై, రితి పూర్వంసేవనైవాస్య రాజహం
 సస్య. హంసాత్కనాఽవత్తిర్థ భగవదవంశజత్వేనవర్తనాత్సేవేతత్కూలకూటస్థత్వ
 మిత్యభిప్రాయేణ. తథోక్తమ్- ఖల్విత్వననయే “నిషేధవాక్యాలంకార జిజ్ఞా
 సానునయేఖల్విత్వమరః ॥ అయంభావః - ననేవేతన్నజానాసినామ త్వంసఖే
 వస్తురత్వమ్- యదయం శుద్ధహంసకలానుకూలస్వప్రయంహంసాత్కనాఽవత్తిర్థత
 యాభవత్కూలకూటస్థశ్చ కాలమేఘః- నతు ప్రసిద్ధమేఘవన్నిసర్గతాహంసహిం
 సకః ఆశువలమ్బితహంసరూపశ్చైత్యతామాభైషిః - నహిస్వకులశ్రేయోవి
 ధానసామధానః కులకూటస్థవ వ్యాపాదయితుముద్యుక్తేత జాతునామస్వకులీ
 నమ్- కిన్తు త్వమపి దేవహంసాస్తరవత్తత్పదపరిచరణ మహాభాగ్యేన విద్రస్వా
 నస్తమితి॥ నన్వత్త. తద్విష్టోరితిమన్త్రేణసదాపశ్యన్నిత్యసూరిసిద్ధిరితుక్తమ్-
 పూర్వమ్ ॥ “ఏతమసివదేవానుదేవస్యే, త్యత్రానైనేవమన్త్రేణాప్రాకృతస్థా
 నసిద్ధిరితి- కథముభయోరవ్యనైనైవ సిద్ధిరితిచే దుచ్యతే ॥ తద్విష్టోరిత్యాదిస్థాన
 విధి స్మూరివిధి-స్సదాదగ్ధనవిధిశ్చ- తథాహి-విష్టోఃపరస్యబ్రహ్మణః పరమం
 పదంసూరయస్సదాపశ్యన్తితి- వచనాత్సర్వకాలదగ్ధనవస్త్రపరిపూర్ణజ్ఞానాః క
 చనసన్తితి జ్ఞాయతే- యేసూరయస్తే సదాపశ్యన్తితి పచనవ్యక్తిః - యేసదాప
 శ్యన్తితేసూరయఇతివా - అత్రయచ్ఛబ్దానవ్యయోవచనవ్యక్తికృతః ॥ నాత్మ
 డ్దేశ్యం కిమప్యస్తి సర్వస్యావర్థస్యాప్రాప్తత్వాత్, తస్మాదియంవచనవ్యక్తిర్నో

ద్వైత్యోపాదేయవిభాగవతి - ఉభయపక్షైఃప్రసవేకవిధానం నసంభవతి వాక్యభేద
ప్రసక్తాదితిచెన్న - అప్రాప్తతాత్పర్యస్య సదాపశ్యదనేకదృష్టవిశిష్టం
పరమంస్థానంవిధీయతే - అగత్యాచవిశిష్టవిధిః - నతు మానాస్తరసిద్ధ భగవ
ల్లాకానువాదేన సదాపశ్యంతీతి గుణమాత్రవిధిః - యథోక్తమ్ “తద్గుణా
స్తువిధీయేర న్నువిభాగాద్విభానార్థే నచేదన్యేనశిష్టా, ఇతి || యథా “య
దాగ్నేయోఽష్టాకపాల, ఇత్యాది కర్తృవిధౌ కర్తృణోగుణానాంచాప్రాప్తత్వే
న సర్వగుణవిశిష్టం కర్తృవిధీయతే - తథాఽత్రాపి సూరిభిస్సదాదృశ్యత్యేష
విష్టోఃపరంస్థానమప్రాప్తం ప్రతిపాదయతీతి నశశ్చిద్విరోధఇతి వేదార్థసంగ్ర
హ తచ్చురప్రకాశికా న్యాయసిద్ధాజ్ఞనాదా విస్తరః । తస్మాత్తద్విష్టోరితిమ
న్త్రైణ నిత్యసూరిసిద్ధిరిత్యుక్తిరపిసాధీయస్యేవ । అత్రవిషయస్య భగవత్సర్వవశ
ద్వైత్యోల్లాసంవినా విషయివాచకేన మేఘపదేనోపాదానాద్విషయనిగిరణమ్ -
తత్సాగ్రవకం విషయస్య విషయిరూపతయాఽధ్యవసానాద్రూపకాతిశయోక్తిః
“రూపకాతిశయోక్తిస్సాన్నిగీర్యాధ్యవసానత, ఇతి లక్షణాత్ - సాచ శు
ద్ధైరిత్యాదినా హంసీభూతఇత్యనైన ప్రసిద్ధమేఘాదేభిదస్య తతఉత్పన్నస్యచగ
ర్భితత్వాత్ “అనాకాశేనఽయంగళితహరిణిశ్శితకిరణ, ఇత్యత్రైవాధికాభేద
రూపా- అత్రాతిశయోక్తౌరూపకవిశేషణం రూపకేదర్శితానాం విభానా మ
త్రాపి సంభవోఽస్తీత్యతిదేశప్రదర్శనార్థమ్ - తేనాత్రాప్యభేదాతిశయోక్తి
స్తామూర్వాప్రాతిశయోక్తిరితి దైవివిధ్యమ్- తత్రాప్యధిక్య మ్యగతావిభాగశ్చేతి
సర్వమనుసంధేయ మితి కుపలయానన్తైస్సప్తమ్ - ఇయంచరూపకాతిశయోక్తిః
లక్ష్మీవిద్యుల్లలితవపుష మిత్యేకదేశవివర్తిరూపకేణ- మరకతశిలామేచకమితిలు
ప్రాపమయా - శుద్ధైరిత్యాదితబ్దవాచ్యార్థదవ్యయశ్లేష భిత్తికాభేదాధ్యవసాయ
మూలకాతిశయోక్త్యాచానుప్రాణితా- కించ - లక్ష్మీవిద్యుల్లలితవపుష్టా వది విశి
ష్టనీలమేఘదర్శనజనిష్యమాణ భయనివారణ రూపవాక్యార్థస్య ప్రసిద్ధమేఘ
వైలక్షణ్యప్రదర్శకోత్తరార్థవాక్యార్థసమర్థితతయాకావ్యలిక్ష్మమిత్యనయోరేకవా
చకానుప్రవేశసంకరః- ద్వితీయపాదే మకారపునరావృత్తి రూపవృత్త్యనుప్రాసే
నొక్తలుప్రామాయ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః - ఉక్తరూపకాదీనాం మిథ
స్సంసృష్టిరితి విభావనీయమ్ - అనయాచ రూపకాతిశయోక్త్యావృత్తిరేకోవ్యజ్యత

ఇత్యలంకారణాలంకారధ్వనిః || 33 ||

{ మూ || సారాస్వాదీనపనహవిషాం సాస్వామినస్తేనదేవ }

{ శ్శుద్ధంచక్షుశ్శృతిపరిషదాంచక్షుషాంభాగధేయమ్ }

{ అగ్గోపరాస్య దివనతమమృతా సారసంచాదిభిస్తాస్వి }

{ మానిర్మొదైరభిమతపరస్థూలలతైఃకటాతైః || 3౪ || }

వ్యా || ఏవమ్ - “ఉపత్యాయతనంవిష్టోఃపగణితవ్యతతస్తత,, ఇతి భర
 ద్వాజనసంహితాక్రతిత్యా “తామాసీదస్మగ్రణమనగరి,, మితి తాభ్యేనగరి ప్ర
 ణామకరణమనుశాస్య - తత్రహస్తిశ్చైలేప్రణతారిహరస్యభగవతోవరదస్యసాం
 నిధ్యమభిభూయ “పరిత్యదేనదేవేశం ప్రణమ్యత్తానమర్చయే,, దిత్సక్రతిత్యా
 ప్రణమంతంతావమపి “కరణాపూర్ణదృష్టిభ్యాంనీక్షమాణశ్చతుర్ముఖ,, మితి
 స్తిగిరిమాహత్వక్రతిత్యా తవసాస్వామినంచతుర్ముఖమివావశ్యమనుగృహ్ణీయా దు
 దభ్యేతదయా తరఃతరఃపాక్షేస్సభగవానిత్యాహ || * సారెతి * తే తవ- సాస్
 వినః ఈశితః చతుర్ముఖస్తేత్యర్థః- సవనహవిషాం యజ్ఞయవపాదిహవిషాం,
 సారమాసావదయతితి సారాస్వాదీ - తాచ్ఛిలే - ఆభీత్యైవాణినిః- సవనసా
 రశబ్దయోర్నిత్యసాపేక్షతావత్సమాసః - అనెన “తతస్స ర్శేషపశుమ హూ
 యమా నేమ పద్మహః | యజ్ఞంయజ్ఞేశ్వరంవిష్ణుం వరదంభక్తవత్సలమ్ || అగ్నిమ్
 ధ్యేస్థితంధ్యాత్వా తస్తేనరసంస్యవేదయత్ | యజ్ఞమూర్తిరనంతాత్మా వైకుణ్ఠఃప్రీ
 యతామితి || తత్సర్వంవ్రతిజగ్రహ బ్రహ్మణావినివేదితమ్ | సర్వతోకగురు
 సాస్వాదా ద్వరదోహవ్యకవ్యభుక్ || ,, ఇత్యాదికా “తతోవసిష్టోధర్మాత్తా న
 హిమభ్యేవిభూమత్ | మనైణజహహంచక్రే వపాంపరమపావనామ్ || య
 జమానశ్చతాంభక్త్యా పద్మయోనిస్సమాహితః | తస్తేనివేదయామాన విణ్ణవేదర
 మాత్తనే || సర్వతాకేశ్వరొదేవః ప్రణతారిహరొహరిః | అనయావపయాసా
 త్కార్గురుర్తేప్రీయతామితి,, త్యాదికా “తతఉత్తరచెద్యంతః ప్రభామణ్డలమణ్డతమ్
 పశ్చిమాభిముఖంవిష్ణుం దదృశుస్తేదివాకసః || తందృష్టావస్థితాస్స ర్షే కృతా
 జ్ఞలిపుటాస్సురాః | సహ సాదిత్యసంకాశే విమానేగిరిమార్ధని || తిష్ఠంతం
 హవిరన్నంతం దదృశుస్తేదివాకస,, ఇత్యాదికాచ హస్తిగిరిమాహత్వకథాను
 సూహితా! శ్శృతిపరిషదాంవేదసదసామ్ “సమచ్యపరిషద్ధోష్ఠీ సభానమితి

సంసద,, ఇత్యమరః॥ స్త్రీవిజ్ఞసావరస్యాద్యమణిత్యం ప్రతీయతే । శుద్ధంతస్సు
 ప్తతిమిరాదిబోషగన్ధమ్-వ్యవధాయకా ప్రతిబద్ధప్రసరణా - చక్షుః చక్షురి
 ద్రియమ్ “ వేదైఃపశ్యద్విద్యాత్మాణః - పితృదేవమనుష్యాణాం వేదశ్చక్షుస్స
 నాతనమ్ । శ్రుతిస్తృతీతువిప్రాణాం చక్షుషీదేవవి ర్థితే,, ఇతి బ్రహ్మాదిసకల
 జగచ్చక్షుష్టైవిన ప్రసిద్ధానాంశ్రుతిపరిషదామపి చక్షుర్భూతః తదధీనప్రశ్న
 త్తికత్వాద్వేదానాం- శ్రుతిపరిషత్సర్వకస్యవిషయక సాక్షాత్కారస్యాపి సవ
 యమేవపాతుభూతత్వాద్వాచక్షుష్టైవినరూపణమ్-అయంభావః“తతోహృతే
 మవేదేమబ్రహ్మకశ్చలమవిశల్ । తతోవదనమీశానం ప్రాహవేదైర్వినాకృతః॥వే
 దామేపరమంచక్షుర్వేదామేపరమంధనమ్ । వెదామేపరమంధామవేదామెబ్ర
 చోత్తమమ్ । మమవేదాహృతాస్సర్వే దానవాభ్యాంబలాదితః । అన్ధకారాఞ్చ
 మేలాకా జాతావేదైర్వివర్జితాః ॥ వెదేహృతేహంకింతుర్వాం లూకాన్వై
 స్రౌష్టముద్యతః,, ఇత్యాదినా “ త్వయావిని ర్థితోహంవై వేదచక్షుర్వచోఽ
 తిగ । తేమేవేదాహృతాశ్చక్షు ర్గ్ఘోజాలోఽస్మిజాగృహీ,, త్వన్తశాన్తిపర్య
 హయగిరడపాఖ్యానోక్తరీత్యా వెదాభావెబ్రహ్మణోఽప్యన్ధీభావవత్ “ ఏతస్మి
 న్మన్తరేరాజః దేవోహయగిరోధరః । జగ్రాహవేదానఖిలాన్రసాతలగతాన్పు
 భు,, రిత్యుక్తరీత్యాదైత్యావహృతాస్తాయదిభగవాన్నొదధరిష్యత్తదాతాసామ
 వ్యన్తలైవా భవిష్యదితి । నచ శ్రుతీనామచెతనతయా తచ్చక్షుష్టైవిన భగవతో
 రూపణమయక్తమితివాచ్యమ్-తాసాం విగ్రహవత్త్వస్య తత్పూర్వగ్రాన్ధీపవ క
 ణ్డరవోక్తేః- తథాహి-“తావశ్యధావతాంశ్రేష్ఠతమోరజోగుణాన్వితా । బలవ
 న్తాగదాహస్తా పద్ధనాశానుసారిణా ॥ ఉదృశాతేఽరవిన్దస్థం బ్రహ్మణమమిత
 ప్రభమ్ । సృజన్తంప్రథమంచేదాం శ్చతురశ్చాదువిగ్రహా ॥ తతోవిగ్రహిణ
 స్తాంస్తు వేదాఃదృష్టావ్ఽసురోత్తమా । సహసాజగృహతుర్వేదాన్పుష్కరాః
 పశ్యతస్తదా ॥ అథతౌదానవశ్రేష్ఠేవేదాన్సృహ్యసనాతనా ॥ రసాంవివిశతు
 స్తూర్ణ ముదక్ష్పా ర్వేమహాదధౌ,,ఇతి॥వస్తుతస్తుశ్రుతిపరిషదాం(స్త్రీ)తేవినరూప
 ణస్యగమ్యమానతయాడుక్తచోద్యస్తేవనావకాశఇతిధ్యేయం(న)కేవలమయంశ్రుతి
 పరిషదాంచక్షుర్కాత్యం-కింతు-సర్వలూకచక్షుషాంభాగ్యమపీత్యాహ॥చక్షుషా
 మితి॥చక్షుషాంఅబ్రహ్మ పిక్షీలికంపశ్యతాం నయానానామిత్సద్భి-భాగధేయంభా

గ్యం “దైవందిష్టంభాగభేయంభాగ్యంస్త్రీనియతిరివధిః, రిత్యమరః” భాగరూ
 పనామభ్యోదయః, ఇతి భాగశ్చూద్యాగ్యాగ్ధకాత్వాన్వధైయప్రత్యయః । పరి
 ణతంసకలలూక చక్షుర్భాగభేయమేవేత్యర్థః । అత్ర - సారాసావధీసవనహవి
 మామిత్యనెన రసనెన్ద్రియతవ్వంప్రతీయతే- తథాఽపిచక్షూరూపవిత్త్యాశ్చర్యం
 చక్షుషాహిరూపం విషయోనతురసః - శ్రుతిపరిషదామిత్యత్ర శ్రుతిశబ్దేన
 శ్రోత్రరూపార్థస్యాపి కోడికారాచ్ఛోగ్రిత్ర సమాహానాంచక్షురిత్యన్యథ
 ప్యాశ్చర్యమ్- ఇద్రియాణిహిసర్వాణ్యపిచేతనోపకరణాన్యేన సత్వన్యావ్యస
 కరణాని -చక్షుశ్చక్షుషాంభాగభేయమిత్యాశ్చర్యాస్తరంచ- సహిచక్షుశ్చక్షు
 షామేవభాగ్యంభవతుమర్హతి - కింతు చక్షురిన్ద్రియ విభురాణామ్ - సఃపూ
 ర్వం లక్ష్మీపతిత్వాదినా వర్జితః - దేవః భగవాన్ - అత్ర దేవత్యనెన “కే
 నైషితంపతతిప్రేషితంమనః కేనప్రాణఃప్రభుమఃప్రేరియిక్తః - కేనైషితాంవా
 చమిమాంసదన్తిచక్షుశ్శోత్రంకడదెవాయునక్తే,, తి శ్రుతిగతాదేవశబ్దఃప్ర
 త్యభిజ్ఞాప్యతే- తేనచ తత్రచక్షుశ్శోత్రంపృథకఃకఇతిప్రశ్నై “శ్రోత్రస్య
 శ్రోత్రమనసో మనోయద్వాచాహవాచం సడప్రాణస్యప్రాణః । చక్షు
 షశ్చక్షురతిముచ్యధీరాప్రత్యాస్తాల్లోకాదమృతాభవన్తి,, తి ప్రతిపదనస్య
 విషయభూతస్సర్వేన్ద్రియ ప్రేరకతయాచక్షుషాఽపిచక్షుర్భూతోఽయందేవ
 ఇతి దోష్యత్యతే- తేన పితృదేవర్షివిప్రాదిసర్వలూకచక్షుర్భూత శ్రుతిపరిషద్భు
 క్షుప్తేన వర్ణనమస్యయక్తమేవేత్యపిగమ్యతే । వినతం ప్రణతమ్ - కరణత్ర
 యపరికలితనమస్క్రియమిత్యర్థః - తావం - పూర్వోక్తప్రక్రియయా సస
 హపింష్యతేనెనాత్మాదాసావధనీయతయాసమర్పితవత శ్చతుర్ముఖసౌపవాహ్య
 మితిభావః - ఆవిర్బూదైః ఆవిర్భవదానదైః - దయారసస్థైరైతి యావత్ ।
 అతవ - అమృతాసారైఃసుధాధారాసంపాతైః- సంవదన్తి సంవాదమైకకర్ణ్యం
 కుర్వన్తిత్యమృతాసారసంవాదినః - లై స్తథోక్తేః - తత్సద్భుతైరితియావత్ “ధా
 రాసంపాతఆసార,, ఇత్యమరః - తాచ్ఛిల్యేణిని - అనెన భోగ్యత్వ జగదుజ్జీ
 వకత్వ శీతలత్వసౌమ్యత్వాదికం వ్యజ్యతే- అతవ - అభిమతవరస్థూలలక్ష్యైః-
 అభీప్సితవరదానశౌండైః- పాత్రలాఘవ ప్రదయ గౌరవాది విమర్శకార్మ
 కౌసధీరణేన యథాభీష్టం ముక్తానుభావ్య నిత్యకేంకర్యపర్యస్త సరైవశ్వర్యని

రతిశయాదాల్స ధురైరిత్యర్థః ॥ “సువర్షవాన్యస్థూలలక్ష, దానశాన్డాబహుః
ప్రద్రు, ఇత్యమరః॥ అనేనచ కటాక్షవిశేషణానన్యవరదైవస్య వరదఇతి నామైతి
నూచ్యతే- కటాక్షైః అపాఙ్గదర్శనైః- అన్గీకుర్వాత్ పరిజనావిశేష శేషతయా
స్వీదుర్యాన్నాత్రిసందేగవ్యమితిభావః॥ అత్ర భగవతశ్శ్రుతిపరిపచ్చక్షుప్తైః
న చక్షుర్భాగధేయతేనచ రూపతాదృశకాలంకారదవ్యయం- అమృతాసార
స్యోపమానస్య - కటాక్షైరితుప్రపమేయస్య, సంవాదిభిరితుప్రపమావాచకస్య
చ త్రయానామేవాపాదానాద్ధర్మబుద్ధౌపమా - నచ సంవాదిభిరిత్యస్యోపమా
వాచకత్వం కథమితి శంకానీయమ్ - “ఇవపదాన్వయభాషణ్ణా, ఇత్యుపకరమ్య
“సదృశస్వరూపసంవాదినజాతీయానువాదిన, ఇత్యుపమావాచకేషుదక్షిణాన్య
పరిగణితత్వాత్ - కటాక్షైరన్గీకారస్య ప్రణతిపేతుకత్వాత్కావ్యలింగచేద్యే
తానిసంస్పృజ్యస్తే ఉక్తరీత్యావిరోధాభాసాశ్చ వ్యజ్యన్తే ॥ ౩౪ ॥

{ మూ॥ మధ్యాన(సి)క్తం సరసిజమివస్వన్నమాలమ్బ్య }
{ మానోదేవ్యాహస్తం తదితరకరన్యస్థలీలాంబుజైః }
{ దేవశ్శ్రీమాన్ సయదిపిహ రైలైస్సరమారామభూ }
{ మాప్యక్తో వాలప్యజనపపుషా పిజయేన్దంత్యమేష ॥ }

వ్యా॥ అథ “ప్రీతిసంహృష్టసర్వాఙ్గిస్తుత్వాచాపివిహాకయన్ ॥ కృతప్ర
సాదస్సేవిత నియతాత్తాయభోదిత, మితి భగవాన్సంహితోక్తరీత్యా భగ
వత్ప్రసాద ఫలభూతాంతల్యేవాంచ కురీష్యాదత్వాహ ॥ * మధ్యతి * నః-అ
భిజగజ్జన్తస్థితక్షపణాదిలీలతయా శ్రుతిశతప్రథితః - శ్రీరస్యాస్తీతిశ్రీమాన్ -
నిత్యయోగేమరుత్ ॥ లక్ష్మీనిత్యసంబద్ధనాన్ - దేవః భగవాన్ దేవరాజః - స్వి
న్నం సేవదయక్తం - స్విదేరనిహాన్తిషాయాం “రవాభ్యా, మితి నత్వం-అనై
నప్రీయతమస్వకరస్వస్థసౌభాగ్యవశాల్లక్ష్మ్యా సాన్నిధ్యకోద్భేదఉక్తః “స్తవ్య
ప్రళయోమాభ్యాస్సేవద,, ఇతి సాన్నిధ్యకేమ సేవదస్య పరిగణనాత్ - అతమ
ప మధునామకరదైన - ఆసక్తం సంబద్ధం, ఆస్తిక్తమితిపాఠే-ఆర్ద్రీకృతమిత్యర్థః
“మధుమద్యపుష్పరస,, ఇత్యమరః ॥ సరసిజంపద్మమిన్ద్రుమ్ - దేవ్యాః మ
హాదేవ్యాభ్యామాయః శ్రియః-దీప్యతేరిగుపథలక్షణకప్రత్యయేప్రాప్తదపవాదజ్ఞ
వచాద్యయ - పఛాదాదేవడితిః టిత్తేనపాఠా “ట్టిణ్ణే, త్యాదినాజ్ఞమ్ ॥ మా

స్తం ఔచిత్యాద్దక్షిణంపాణిం - అలమ్బమానః వామకరణగృహ్లానః - అత్రదే
వత్త్యనేన “ రాజాధిరాజస్స ర్వేషాం విష్ణుర్భుహ్నామయోమహః,, నిత్యక్రం
రాజాధిరాజత్వం - దేవ్యాఇత్యనేన కృతాభిషేక దివ్యమహిషీత్వంచ ద్యోత్య
తే “రాజాభట్టారకోదహః- దేవీకృతాభిషేకాయామితి చామరః - అభ్యాం ప
దాభ్యాం “సహస్రశీర్షందేవం - విశ్వంనారాయణందేవం - మహాదేవైవవి
ద్యహే - శ్రియందేవీముపహ్వయే శ్శీర్తాదేవీజపతా,, మిత్యాదిశ్శ్రుతయః పృ
త్యభిజ్ఞాప్యనై- ఉభయోరపి దివ్యదంపత్యైర్లావణ్యరూపమ్యుతిమత్త్వంక్రీడా
కాన్తిమోదవత్త్వంచ- తేన “తుల్యశీలవయోవృత్తాంతుల్యాభిజనలక్షణామరా
ఘవోఽర్హతి వైదేహీం తంచయమసితేక్షణై,, త్యక్తప్రక్రియయా వరస్పరా
నురూప్యం లీలాయాం సామరస్యంచద్యోత్యతే || “ దితుక్రీడావిజగీషాన్వన
హారమృతిస్తుతిమోదమదన్వన్న కాన్తిగతిష్యి,,తి హిధాతుః- కాన్తిరిచ్ఛా-తదిత
రస్త్వి తస్మాత్ ఆలమ్బితలక్షీకరకమలాత్ - ఇతరస్త్వి అన్యస్త్వి స్వస్వదక్షిణే
ఆలమ్బితస్వహస్తాదన్యస్త్వి లక్ష్మ్యావామేచేతి భావః - కరేహస్తే - స్వస్తం ని
హితం, లీలారవిద్దం విలాసార్థవద్దం యేన సతథోక్తస్త్వి లీలాయాంతరవిద్దమి
త్యశ్వసూసాదివత్తాదర్శ్యే షష్ట్యాస్సమానః, సతుతాదర్శ్యచతుర్థాః,తస్య“చ
తుర్థితదర్శ్యే, త్యత్ర బలిరక్షితగ్రహణేన జ్ఞాపకేన ప్రకృతివికృతిభావ ఏవేతి ని
యమితత్వావల్లీలారవిద్దయోశ్చుక్తులహిరణ్యయోరిన ప్రకృతివికృతి భావాభావా
త్, యదాస్,లీలాలంకః ప్రయోజనం యస్య తల్లీలార్థం లీలార్థంచతదరవిద్దంచేతి
విగ్రహేశాకపార్థివాదితావన్తగ్ధమపదలూపః, ఆరామస్యఉపవనస్య, భూమా
ప్రదేశే, “ ఆరామస్సాన్యదుపవన,, మిత్యమరః || ఆరామశబ్దేన సకలజనమ
నారమత్వం సూచ్యతే, ఆనమస్తాత్ రమన్తేఽర్హిన్నితివిగ్రహః, నైవరం స్వ
చ్ఛుద్దం, అతిమాత్రవివిక్తోద్దేశలాభాదసంకుచిత విస్రమ్భవిలాసవైభవం యథా
స్యాత్తథేత్యర్థః । అనేన విగళితపేద్యాన్తరతయా రససార్యభౌమ శృంగారసర్వ
స్వనిర్భరానుభవాద్యోత్యతే || “ నావదీరేరిణో,,రితివృద్ధిః || పహరేద్యది వి
హారం ప్రాప్నుయాచ్ఛేత్ “కదాచిల్లీలయాసార్థం లక్ష్మ్యావల్లీపతిర్తునై । సం
చచారవనేత స్త్వి సర్వద్రుకుసుమోచితే । కీడనైవసనదీతరే పుణ్యవృక్షసమా
శ్రితే,, ఇతి హ స్తిగిరిమాహాత్మైతస్యదేవాధిరాజస్యశ్రియాసహవన విహారవి

నాదిత్యస్య ప్రసిద్ధతయా కదాచిత్తత్రవ్యధమనావసరమివ కాకతాళీయనయేన
యదిలభ్యేత తాదృశస్సందర్భఇతిభావః, ఏతద్వచనార్థవత్ప్రభుభిజ్ఞాననాయైవ డే
వస్మిమాన్దేవ్యాఇత్యుక్తం, తదాతస్మిన్నవసరే, త్వమేవ వాలవ్యజనంచామరం
తస్య వపుషా తమ్రాపణేత్యర్థః, యదాప్య, వాలవ్యజనమ్, చమరీవాలనిత్తి
తం వ్యజనంతాళవృన్దం, తద్వపుషేత్యర్థః ॥ “వ్యజనంతాళవృన్దక, మిత్యమరః
మణ్డలాకారవికసిత పక్షువుచ్చలైవేత్యదవపుషస్తాలవృన్దాకృతిత్వ లాభాదితిభా
వః స్వక్రస్పృక్ పరిణతస్సన్నితియావత్ తంవరదం వీజయేః విహారజనిత శ్ర
మాపనాదనాయవీజనేన పరిచరః । అనేన తదీయస్తేవర విహారస్య కథం
చిదపిసంకోచో మాభూదితి ద్యోతితం, సహితరశ్వాంసాన్నిధ్యం స్త్రీపుం
స్రక్రియమాణవివిక్తవిహార సావచ్ఛన్ద్యం ప్రతిబద్ధియాత్ ॥ కించ ॥ త్వ
మేవ వాలవ్యజనవపుషా వ్యకోపీజయేరిత్యస్య, వీజనేకర్తృవరస్య కరణా
వరస్యవాపెక్షానత్వయాకారాన్య, కింతు “దాసస్సఖావాహనమాసనం
భవజ్ఞాయస్తేవితానంవ్యజనంత్రయీమయః, ఇత్యుక్తరీత్యా గరుత్తతఇవకర్తృ
త్వకరణత్వోభయప్రయిక్తతలైంకర్యగుర్యతాతజ్జవానెనైవ శరీరణస్యాదితి
భావః ॥ యదాప్య ॥ వాలవ్యజనవపుషాస్వక్రస్పృక్ తం త్వమేవ వీజయేరితియో
జనా, తదా “దాసస్సఖా, త్యాదుక్తనర్వవిధకేకరైకరతేః ఖగవతేర
వ్యదత్రావకాశ స్తవమేవ వీజయేరితిభావః ॥ అనెన హంసస్య భగవదవరజ్ఞతా
తిశయ లాభోభవిష్యతితి ణ్యోత్యతే ॥ అథవా ॥ “యత్రయత్రచరతత్త్వస్త్వి
నెలక్ష్మీసహాయవాక్ ॥ తత్రతత్రచచారోచ్చైః పక్షావిస్తార్యపక్షిరా, డితిహ
స్తిగిరిమాహాత్మ్యుక్తరీత్యాపూర్వమివాద్యాపున్యద్యానపద్యావిహారావసరేగరు
త్తతాకృతేఽపివితానాతపత్రాది సాధ్యచ్ఛాయాకరణోపచారే, ఉక్తరీత్యావ్య
జనవీజనావచారంతు త్వమేవ రచయేరితిభావః ॥ విశ్నూర్వకాత్ “ఈజగతి కు
త్సనయో, రితి భోవాదికాద్ధాతోర్విజన్తాల్లిక్ష్ “వీజవ్యజనఇతి, కేషాంచితై
ఖనంతు తాదృశధాతోరప్రసిద్ధత్వాదుపేక్ష్యం, అత్ర “స్వక్రశ్చక్షుర్గోచరౌ
భూతాప్య, వాలవ్యజనవపుషాచామరవత్పితశరీరణవక్షేణేత్యర్థః, తందవం త్వమే
వభృత్యభావనయా వీజయేః వీజనంకురు మహిషీస్వేదమార్జనంకుర్విత్యర్థః, ఇతి
కేషాంచిదావ్యభిఖ్యానస్యాపి సవరూపవ్యాక్రియైవ పరాక్రియేతి సతత్యదైవ

భంబ్దీమః॥ అత్రవాలవ్యజనాత్తనాభివ్యక్తేరస్యధర్మస్య రాజహంసేనసంభ
వేన తత్సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్యస్తు సంబంధనిబంధనానిదర్శనా, సరసిజమివ
త్సుపమయా సంస్పృజ్యతే॥ లక్ష్మీవరదాభ్యామాలమ్బనాభ్యాం, దేవః, దేవ్యే
త్యాభ్యాంనూచితైరాలమ్బనగత లావణ్యాదిగుణైః, ఆరామభూమావితతిటస్థా
ద్దీపనెనచ విభావితః, హస్తాలమ్బనాదిభిరనుభావితః, స్వేదాదిసాత్వికనచభా
వితః హర్షాదిభిర్గమ్యమానైస్సంచారితస్తద్గతాంతిర్మామస్థాయీభావః పరిపా
ష్యత్యతి సంభోగశృణ్వారోవ్యజ్యతఇతి. సంక్షేపః॥ ౩౫॥

{ మూ॥ జాతప్రీతిర్జనపదమథోమధ్యమంలజ్ఞయితావదూ }
{ రాల్లక్ష్యక్రమకనివహ శ్యామలాన్యాహి చోళాన్ }
{ ప్రత్యుద్గచ్ఛన్తరవలన (య) స్తమ్భితైస్సహ్య జాయా }
{ స్సోత్తాభేరైర్వివిధగతిభి స్సందిభక్తావకాశాన్ ॥౩౬॥ }

వ్యా॥ ఏవం తుణ్డీరమణ్డలమహాభాగాన్యనుభూతిజాతప్రీతిస్తతః పురస్తాత్ప్రీ
శస్తాన్మనకసరితాన్నిరణీతపరిపాషితక్రమకనివహనిచోళాం శ్యాశాన్ప్రయా
హీతి పదంస్తద్దైవైభవమేకాదశభిరభివర్ణయతి॥ * జాలైతి* అథోలనన్త
రం ఓదన్తమన్యయమ్ “మజ్జశాన్స్తరారమ్భప్రశ్నకారైన్నిరీష ఏథోలకై,
త్యనుశాసనాత్, జాతా తుణ్డీరమణ్డలమహావిభవానుభవోన్మత్సన్నాప్రీతిరాను
ద్దో యస్య తథోక్రస్త్వ మధ్యమంలన్ద్రచోళదేశమధ్యభవం “మధ్యాన్త,, ఇ
తిభూత్థైశ్చేషికోమప్రత్యయః, జనపదంరాష్ట్రమితి యావత్, లజ్ఞయితావతి
తీత్య, దూరాత్ దూరం “మూరాన్తికాద్భోద్విరీయాచే,, తి ప్రాతిపదికా
ర్థమాత్రైవజ్ఞమీత్యాది, పశ్యన్మూరాత్ప్రబలగతుత్, మిత్యత్రవిస్తరేణావా
చావ, లక్ష్యాః దృశ్యాః, అనెనాన్మత్సంప్రకృతం, యే క్రమకాణాం పూ
గతయాణాం నివహఃపూహః, “ఘాతౌతుపూగకక్రముక,, ఇత్యమరః॥ తైః
శ్యామలాన్ అనెన గభీరత్వ సాన్ద్రత్వ దురవగాహత్వ రమణీయత్వ తావహరి
త్వాదికం వ్యజ్యతే, భగవద్వివ్యవిగ్రహావన్నీరదసావర్ణ్యం తెనచతావ దనుభూ
తేన తచ్ఛాన్యమలిమ్నై వైతచ్ఛాన్యమలిమ్నాన్వసనుభూయమానేనానన్దాతిరే
కోభావీతి వ్యజ్యతే, ప్రత్యుద్గచ్ఛతాన్సోత్తాభిముఖమద్గచ్ఛతాం మక
రాణాం జలజన్తువిశేషాణాం “అథయాదాంసిజలజన్తువః । తద్వేదాద్విశుమా

రౌద్రశబ్దమోమకరాదయః, ఇత్యమరః ॥ మకరాహస్త్రాంతాభిముఖంగ
 చ్ఛస్తీతి ప్రసిద్ధిః । చలనేనచలనేన ఉత్పర్వతేనైత్యర్థః స్తమ్భితైః నిరుద్ధేః, త
 త్రతత్ర పక్షీభూతానాం మకరాణాముత్సర్పణేన సేతునేన నివారితైరితిభా
 వః ॥ అనేన తత్రత్యానాం మకరాణాం సేతుబద్ధనానుగుణాత్తవద్ధ్యాఘ్నియస్తవ
 స్థపీయస్తవద్రగ్ధీయస్తావదికంద్యోత్యతే, అతపవవిధాఅబుత్వమహత్వాదినానా
 పృకారవతీబహుముఖచగతిర్గమనంయేషాంతైస్తథోక్తైః చలనస్తమ్భితైరిత్యసన్య
 భృమణస్తమ్భితైరితి వ్యాఖ్యానంతు భృమణశబ్దస్యవణ్ణలాకారగతివిశేషరూఢ
 సన్యకేవలచలనవాచివలనశబ్దసమానార్థతావయోగాదభ్యుపగమేఽపిసౌత్రస్యం
 స్తవ్యసరూపవివక్షితార్థానుపయోగాత్ప్రతున్యగ్దచ్చదితివిశేషణవైమర్థ్యాచ్చ
 పేక్ష్యం-మకరవలయస్తమ్భితైరితిపాతేతు, మకరనికరప్రతిబద్ధైరిత్యర్థః స్తోత్రా
 థైః ప్రవాహవిశేషైః సంవిభక్తాః సంవిభాగంప్రాపితాః, అవకాశాః, అ
 స్తరాశప్రదేశాః, యేషాంతాం స్తథోక్తాః-సంవిభాగోసామా వైషమ్యేణ స
 ర్వేషాం దేయద్రవ్యవిభజనం “ సంవిభాగశ్చభృత్యానాం కర్తవ్యోఽనుప
 రోఢత,, ఇత్యాదౌ తథావిధాన్ధకత్వప్రసిద్ధేః, అనేన బహుషష్ఠిసుతే శ్వా
 రసేషు స్తస్యవాయున్యామాతురివ కాటేర్యాః పార్శ్వద్వయోపాశ్రితేషు దేశే
 షు తుల్యవృత్తితాప్యజ్ఞేతా । తేనచ సర్వస్యాపిప్రదేశస్య సస్యారామాదిసమృ
 ద్ధిమత్తాయాం వైషమ్యగన్ధాఽపి నాస్తీతి సర్వభ్యోఽపి దేశభ్యోఽస్యదేశ
 స్య రామణీయకమతి భూమింగతమితి ద్యోత్యతే ॥ కేచిత్తు ॥ “ సంవిభక్తా
 వకాశాః పృథక్క్రొతప్రదేశాః, నితి వ్యాచక్షతే - తన్నాతీవ రమణీయమ్ ।
 చాశానానివాసా జనపదశ్చోక్తాః, తాః దేశవిశేషాః “ తస్యనివాస,,
 ఇతి చాతుర్థికస్యాణో “ జనపదేలు,, విత్స నెనలుపి “ టుపియక్తవదస్య
 క్తివచనే,, ఇతి ప్రకృతివల్లిజవచనే- యాహిపాశ్చిన్నహి “ యాప్రాపణ,,
 లొన్తాధ్యమపురుషేకవదనం, ప్రాపణమిహగతిః, అత్రహూతాల్లక్ష్యక్రముక
 నివహశ్యామలత్వకావేరిస్తోత్రాభేదసంవిభక్తావకాశత్వరూపచోళదేశసంపత్స
 మృద్ధివర్ణనాదుదాత్తాలంకారః - ప్రతున్యగ్దచ్చక్తరవలన స్తమ్భితైరిత్యద్భుతా
 తథ్యసస్తువర్ణనాత్తకాతుక్తిదత్తహస్తఇతిసంకరః - అత్యుక్తిలక్షణంతు “ అ
 త్యుక్తిరద్భుతాతథ్య శ్లోర్యదారాదివర్ణన,, మిలి సనూదాత్తాలంకారాః

శికాపూగకుసుమేనమూషాశ్రవ్యజగయోస్త్రియా,, మితియాదవః, తా
 వీవ ఆపీడశ్శేఖరః “ శిఖాసావ్పీడశేఖరా,, విత్యమరః || సవగర్భయేమాంత
 భోక్తే, గడ్వాదెరాకృతిగణతావత్సప్తమ్యాః పరనిపాతః, పాశికాపీడోగ
 ర్భగర్భస్థాయేమాంతఇతివా, కేశైకశవేశైః, కపరీభరితియావత్ జ్యోత్స్న
 యాకలహఃజ్యోత్స్నకలహః, సోఽస్యాస్తీతిజ్యోత్స్నకలహి“పూర్వసదృశే,,
 త్యాదినాసమాసః-జ్యోత్స్నవ్యతికరితమితిభావః|తిమిరంతమిన్చలమిభ్రా
 ణాః పాశికాపీడగర్భకేశాభిన్నజ్యోత్స్నకలహితిమిరం దధానాఇత్యర్థః || రజ
 నీముఖవిస్మయమరంహితిమిరం సంధ్యారాగప్రభాభిభూతతేననా సంమూర్ఛిత
 యాజ్యోత్స్నయాఽవధీరితుమశక్యమిత్యభిప్రాయేణజ్యోత్స్నకలహిత్వక్రం
 జ్యోత్స్నతిమిరకలహమితిపాఠోల్లభస్థలనకృతః - మదెన యావనమదనసం
 భేదజనితేన చిత్తవికారవిశేషేణ - కలాః అవ్యక్తమధురాః - గిరౌ యాసాం
 తాస్తథోక్తాః, సరసిజేషవదృశాయాసాంతాః - స్త్రియః - అనేన హర్షోన్మిదృ
 లాచనత్వంగమ్యతే| దోలాయాఃప్రజ్ఞోశికాయాః “దోళాప్రజ్ఞోశికాస్త్రీ
 యా,, మిత్యమరః - అధిరోహత్ ఆరోహణాద్ధేతాః-దోలాధిరోహంవిధాయేతి
 వాఽర్థః-అస్త్రికవత్ “ల్యబ్ధోపేకర్తణ్యధికరణేచ,, తి వజ్జమీ-తేతవ నేత్రా
 త్వసంసయనానస్తం సంధ్యారాగజ్యోత్స్నతిమిరయుగవత్సమావేశ మూలకరా
 మణీయకాదితిభావః | ఆధాన్యనైరచయిష్యనైఆజూర్వకాద్దధాతేర్లబ్ధాయ
 దావ్య || ఊకోత్తరామ్బరాభరణాది పరిష్కారవిధురా అప్యేతావతైవ ప్ర
 సాధనేన పరిపూర్ణపరిష్క్రియాఇవ తవ నయనోత్సవ మాధాన్యస్త్యతిభావః
 అనేన తాసాంరూపసౌభాగ్యమతిభోగ్యమితి ద్యోత్యతే || యథోచ్యతే ||
 “ఆరోప్యావేధ్యవిక్షేప్య పారిహర్యైరభూషితమ్ | యదృఘ్నిషీతమివాభాతిత
 ద్రూపమితికథ్యతే,, ఇతి - అత్ర హరిద్రాగ్జరాగాదిమ సంధ్యారాగాదిత్వ
 రూపణాల్లంకారలనా స్వరూపిత మపి రజనీత్వం గమ్యతే ఇత్యేకదేశవివ
 ర్తిరూపకం నయనోత్సవాధానస్య సంధ్యారాగమిత్యాది విశిష్టవాక్యాత్థేన స
 మర్థితత్వాత్కావ్యలిక్తభేదః - స్వభావోక్తిశ్చైత్యేలైషామేకవాదకానుప్రవే
 శలక్షణస్సంకరః || హంసేతిశంఖుద్ధాన్యరూపార్థకోడికరణాభిసంధారజనీ
 తేనన రూపితానాం లలనానాం తన్నయనోత్సవాధానమాశ్చగ్యమితి విరుద్ధా

తా-ర్యసంపత్తిరూప విభావనాభేదశ్చ “విరుద్ధాతా-ర్యసంపత్తిర్వస్తేకాది
ద్విభావనై, తి లక్షణాత్ - నహిజాత్యపి విభావరీప్రధాకలూచనగోచరీభవి
తుమిష్టే- తస్మిభావసరాససరవసతస్యావిలీయమానత్వాదితి || ౩౭ ||.....

{ పృథ్వీలీలాతిలకసుభగం వశ్చిమంభాగమేషాం }
{ నామ్నా వర్ణంజలచరనదీమాతృకంగాహమానః! }

{ ద్రక్ష్యస్యారాతృరిమితతయామగ్నకేలాసదృ }
{ శ్యంశ్యేతం శైలంఘణివతిమివత్తూతలాదుజ్జహనమ్ } || ౩౮

వాగ్|| తతః కించిత్ప్రతీచ్యాం దిశివర్షనామ్నిప్రదేశే శ్వేతాద్రింనామభగ
వదభివ్యక్తిస్థానంద్రక్ష్యసీత్యాహ || * పృథ్వీతి * హేజలచర | రాజహంస-
ఇదంచ వక్ష్యమాణనదీమాతృకప్రదేశ ప్రవేశాత్సుకౌతూహలాదనాయ-పృథావ్యః
ఘాదేవ్యాః, లీలాయా స్థిలకమితి తాదర్థ్యేషష్ఠీసమాసః - లీలార్థంతిలక మితిమ
ధ్యమపదలూపీవాసమాసఇతి ద్వ్యస్తరితశ్లోకైవోచామ-లీలాతిలకం విలాసా
ర్థచిత్రకమివ సుభగంమనోజ్ఞం- రమణీవతిలకేన ధరణీశోభతేనెనెతిభావః |
నామ్నా వర్ణం - వర్ణాభిధానమిత్యర్థః - నామ్నేత్యత్ర “ వ్యక్తత్యాదిభ్య ఉప
సంఖ్యాన,, మితి తృతీయా- నామ్నా వర్ణమిత్యనేన నామమాత్రేణాయంవర్ణ
త్యేన వ్యవదిశ్యతేనతు వృష్టిప్రాచుర్యాత్ - అతస్తత్ప్రదేశాపగాహనమా
సంధిక్షధాఇతి వ్యజ్యతే- నదీ, మాతా, మాతృవత్ప్రపయిత్రి-యస్య-తంనదీమా
తృకం “ నద్యృతశ్చై,, తి కష్, నదీస్రూతఃప్రసారసంపన్నశాలిమఖసస్య స
మృద్ధిశాలినమిత్యర్థః “ దేశోనద్యమ్బునృప్త్యమ్బుసంపన్నవీహిపాలితః | స్యా
న్నదీమాతృకోదేవ మాతృకశ్చయథాక్రమ,, మిత్యమరః || ఏషాంహోశానాం
పశ్చాద్భవంపశ్చిమం - ప్రతీచ్యమిత్యర్థః “ అగ్రాదిపశ్చాద్దిమజ్జ,, తి భవా
ద్ధైశ్చేషికోడిమద్యుత్సయః డిత్వాత్ “ టే,, రితి టిలూపః - భాగంప్ర
దేశం- గాహమానః ప్రవిశన్-సన్ - పరిమితతయా పరితొన్యబ్జతయా - మ
గ్నః ఘామావస్తర్హితకతిపయావయవః - యః - కైలాసః రజతగిరిః - స ఇవ,
దృశ్యః దర్శనీయః రమణీయఇత్యర్థః- తం తథోక్తం - యదిక దాచిత్తితితలేస్త
ర్హితకతిపయావయవోదృశ్యేతక్తేలాస స్తదాతద్వీన్నసాహరమితిభావః - య
ద్యావ - మగ్నకైలాసఇతి దృశ్యంసంభావనీయమిత్యర్థః || దృశ్యేర్జ్ఞాన సామా

స్వార్థకత్వాత్, అనతిమాత్రాన్నతతయాఽనదాతతయాచ మగ్నైకైలాస దృశ్యమిత్తుక్తం - అతపవ - త్కూతలాత్ సమంధరాధఃప్రదేశాత్ “అభస్సవరూపయోరస్త్రీతల, మిత్యమరః || ఉజ్జహంసం ఉద్గచ్ఛంతం ఉత్పర్వకాత్ “ఓహంజీగతా,, విత్యస్తాద్ధాతోర్జాహోత్యాదికాత్సూరరిశానచ్ - ఫణిపతింనాగరాజం శేషమివస్థితం- ఉజ్జహంసమిలివార్తమానకాలికెన ప్రత్యయేనతదానీమేవాన్తజ్జనమితి ద్యోతనాత్సాన్యస్వస్థ్విత్వతివయావయవతయైవ దృశ్యత్వం ద్యోత్యలే | శ్వేతంజ్వేలంశ్వేతాద్రిం- అన్వర్థమిదంనామ పస్తుతోధవశత్యాదద్యః- ఆరాత్, సమిపే “ఆరాద్ధూతసమీపయో,, రిత్యమరః || ద్రక్ష్యసి విలోకిష్యసే-అత్ర పృథ్వీలీలాతిలక సుభగమిలివాచకలుప్రోపమా జలచరేతి విశేష్యస్య సదీమాత్మకప్రదేశావగాహనాత్సుక్యజనసాభిప్రాయకత్వాత్పరిక రాజుఃః | మగ్నైకైలాసదృశ్యమిత్యత్ర ప్రాథమికార్థవర్ణనకత్యాయా మభూతోపమాదైవతీయాకార్థవర్ణనకత్యాయా ముత్పేక్షా - మగ్నైకే లాసతాదాత్మ్యాత్పేక్షాయాం పరిమితత్వే శ్వేతత్వరూప నిమిత్తాపాదానాదుపాత్తగుణనిమిత్తద్రవ్యస్వరూపాత్పేక్షా సేతిధ్యేయం-అనయోచపమోత్పేక్షయో రకత్త్రైవాచాభ్యసంభవ్యవిశ్రాంతైర్దుర్నిరూపతావత్సందేహసంకరః || గిరెర్థరాతతాన్తజ్జత్పణిపతితాదాత్మ్యేనసంభావనాత్స్వరూపాత్పేక్షా-సామ్యైకరీత్యాఽపాత్తగుణనిమిత్తైవ-అత్రఫణిపతేనస్వతస్సిద్ధత్వేఽపిత్కూతలాదున్తజ్జనస్యకవిహోధోక్తిసిద్ధత్వాదుత్పేక్షైవ-నోపమా-అతపివాత్రైవశబ్దోఽపిసంభావనావాచకపవనోపమావాచకః || తదుక్తంకవిచక్రవర్తిని || యదాఽయముపమానాంశోలోకసిద్ధిమపేక్షతే || తతోపమైవయే నేవశబ్దసాన్విగర్తవ్యాచకః || యదాపునరయంలూకాదసిద్ధిః కవికల్పితః | తతోత్పేక్షైవ యేనేవశబ్దసంభావనాపర,, ఇతి || “సర్వపక్షప్రభాసారస్వమాహృతఇవకవ్వచిత్ | త్వదాననంవిభాతీ,, త్యాదావివాత్ప్రవ్యధూతోపమేత్యభినంధోతుసాఽపిసంభవత్యేవేత్యనయోఽపి సందేహసంకరః || దర్పణకాగ్రస్తు- ఇమామభూతోపమాముత్పేక్షామేవాహ || తథాచతల్లక్షణం “భవేత్సంభావనోత్పేక్షా ప్రకృతస్యపరాత్తనై,, తిద్వీక్షితాదయోఽపేక్షివమ్ || మల్లినాథాదయస్తు- అనంబత్తేనంబద్ధరూపాతిశయోఽప్రసజ్జీవితోపమేతి తత్రతత్తైర్దృశ్యస్థలేషు వ్యాచక్షతే || ఉపమాదీనాంసర్వేషామనోన్యసన్యసంస్మృష్టిః || ౩౮ ||

{ మూ || స్వారాలాకప్రశమితతమస్సంచయంతత్రపుంసాం |
 { ప్రత్యగూప్రపంగుణవిభవం పార్థసీయంబుధానామ్ | }
 { నేదీయాంసం కుశలనివహంసన్తురాధాన్యతేతే దివ్యంతే }
 { జౌజలధితనయా స్నేహనిత్యానుషక్తమ్ || ౩౯ || }

వ్యా|| అథ తత్ర శ్వేతాద్భౌతార్పితనాఽవిర్భూతం “అస్తాంచెతసిమేనిర
 న్తరమసావమృగధరశ్యామలఃపుణ్యశ్రీమతిపుణ్డరీకనయనశ్చైవతాచలేతస్థివాః |
 మారుణ్డైయవిహంగరాజభుజగాధీశక్షమాసేవితశ్చన్ద్రాదిత్య విధూత చామర
 యగోలక్ష్మీసహాయోహరి, రితుక్రప్రకారేణధ్యాతవ్యంపుణ్డరీకాక్షనామనిరతి
 శయదీప్తియ క్రంపరంబ్రహ్మనమస్యతస్తవశ్రేయాంసి భూయాంసిభవిష్యస్థిత్యా
 హ||*స్థారేతి * తత్ర శ్వేతాద్భౌత- ప్రత్యగ్చరీతి ప్రత్యక్ “ఋత్విద్వధుక్స్య
 ద్విగుష్టిగచ్ఛుయజిక్యజ్ఞాంచే, త్యజ్చైస్సుపుష్పపదేక్షిత్ “క్షిప్స్వత్యయ
 స్యకు, రితి కుతవం - ప్రత్యక్ రూపంస్వరూపం యస్య తత్తథోక్తం స్వయం
 ప్రకాశంస్వరూపమిత్యర్థః || ప్రత్యక్త్వేద సప్తస్త్వయమేవ భాసమానత్వం,
 కిం తన్నిర్విశేషచిన్తాత్రమిత్యత్రాహ || ప్రగుణైతి || గుణాః సత్యత్వజ్ఞాన
 తావనస్తావదయ స్వరూపనిరూపకాః - సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదయస్స
 ప్రాయమ్యపయక్తాః వాత్సల్య సౌశీల్యాదయ ఆశ్రితసంగ్రహణ రక్షణోపయ
 క్తాః సత్యకామతావదయ ఇష్టప్రాప్త్యాధ్యాత్మ నిరూపితస్వరూపవిశేషణీభూ
 తాః తేషాం విభవో మహిమౌ ప్రకృష్టోగుణవిభవో యస్య తత్తథోక్తం -
 పెరుత్సవసర్గేణ గుణానాం పరత్వ సావభావికత్వేద్యోతితే, తథాచామ్నయ
 తే “పరాఽస్యశక్తిర్వివిధైవ శూయలైసావభావికజ్ఞానబలకియాచే,తి || అ
 త్ర పరత్వ సావభావికత్వే ఉభయత్రాప్యన్వితే ఇత్యాచార్యాః, అత్ర “స
 త్యంజ్ఞానమనంతబ్రహ్మ, నిత్యంవిజ్ఞానమానందం యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిశ్ సత్యకా
 మస్సత్యసంకల్పః-రిపూణామపివత్సలః- జ్ఞానశక్తిబలైర్వర్య పీర్యైజాంస్యశేష
 తః,, ఇత్యాదిప్రమాణసహ ప్రమనుసంధేయం, అత్ర సకలగుణబుద్ధకర్షణ
 తైరాశ్రితానాశ్రిత గోచరవ్యాపారభేద సాధారణైర్జ్ఞానాదిభిః పరత్వం ఆశ్రి
 తక్షణైకానైస్సౌశీల్యాదిభిస్సౌలభ్యంచ ద్యోత్యతే, ఏతావతాఽనంతకల్యాణగు
 ణాకరత్వముక్తం అనైవైవాఖిలసేయప్రత్యనీకత్వం చార్థసిద్ధం-యదావ-ప్రగు

ణః అస్తోకః విభవవిశ్వరూపం యస్య తత్తథోక్తం అనేనైవసర్వగుణాగ్రోక్షికా
 ణః-సహకల్యాణ గుణగణవిధురతశ్వరోభవితుమర్హతి | అతఏవ బుధానాంవిదు
 మాం బ్రహ్మవిదామిత్యర్థః | ప్రార్థనీయం పరమపురుషార్థదానార్థమభ్యర్థనీ
 యం సహ్యావీశ్వరః కల్యాణగుణగణ విహీనోఽభ్యర్థనీయో భవతివివేకినామితి
 భాషః || అర్చాప్రసవి “ తవానన్తగుణస్యాపి వడెవప్రథమేగుణాః | యో
 స్త్వయేవజగత్కృతావస్థేఽప్యన్తర్నివేశితా ,, ఇత్యుక్తపాఠ్యుణ్య పరిపూర్ణ
 త్వం “ బిమ్బాకృత్యాత్మనాబిమ్బే సమాగత్యాఽవతిష్ఠతే | అర్చాఽపిలోకికే
 యానా భగవద్భావితాత్మానామ్ | మన్త్రమనై శ్వరదన్యానా తాపిషాఢ్యుణ్య
 విగ్రహా || సర్వాతిశాయిపాఠ్యుణ్యంసంస్థితంమన్త్రబిమ్బయోః || తేనార్చ్య
 భగవాన్తాత్మానోపచారధియాకర్షయి, దిత్యాదిభిరుచ్యతే || “ పరవ్యూహాది
 విగ్రహవత్తద్విగ్రహానుప్రవేశాదర్చాఽపి పాఠ్యుణ్య ప్రకాశక శుద్ధసత్వద్రవ్య
 మయిత్యర్థః ,, ఇతి గహస్యరత్నాయాంగద్యాధికారైఽన్వగృహ్యతాచారైః,,
 అదైవం ప్రార్థితమపి బుద్ధైస్తదీయానాదికాలపశ్చత్తాపరాధమాయస్తవ
 మాల్వాచ్య కిం తత్కదాచిత్ “ నక్షమామివనుంధరై,, ఇత్యాద్యుక్తరీత్యాత
 వ్రక్షణే పరాఙ్ముఖంస్యాదిత్యత్రతహా || జలధీతి || జలధితనయాయాః శ్రియః
 అనేన గభీరత్వ కృపార్ద్రాత్వాదికం ద్యోత్యతే | తేనచ తత్తచ్చైతనకృతాపరా
 ధపరిగణన కృపణతాసంబంధగన్ధోఽప్యస్యానసంభవతీతి వ్యజ్యతే- అగభీరహృ
 దయః కృపావిధురోహిగణయేదపరాధానాశ్రితానాం- స్నేహేన అనురాగేణ
 స్నేహే అనురాగేవా - నిత్యంఅనారతం- అనుషక్తం సంబంధం- ఆసక్తంవా-
 అపరాధానుగుణతయా దిత్సన్నపిదణ్డంభగవాన్ “ అనుగ్రహపరామృద్ధిం-
 విత్యమజ్ఞాతనిగ్రహామ్ - కరుణాంవేదమాతరం ,, ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా కరుణైక
 తానశీలతయా స్వయం పురుషకారతామవలంబ్య “ నకశ్చిన్నావరాధ్యతీ,,
 త్యుక్తప్రక్రియయా “ కిమేవంనిర్దోషః కఇహజగతీ, తి చేతనకృతాపరాధ
 యాథాని క్షమాపయన్త్యాస్తస్యాః ప్రార్థనానుగుణమప్రపృతౌతదనురాగ భ
 జస్యాస్యదితి భయాదవశ్యం భూయిసోఽపి చేతనానామపరాధాన్ తాన్త్యాన్త్యాఽ
 భిముఖభవేదేవతిభాషః || యోధోచ్యతే || “ యస్యాపిక్షయముఖంతదిగ్గతపరా
 ధీనోవిధత్తైఽఖిల ,, మితి || “ లక్ష్మ్యాసహపృషీకణౌ దేవ్యాకారుణ్యయాప

యా ॥ రక్షకస్సర్వసిద్ధానైః పేదానైః పవిత్రానియతః,, ఇత్యేతదవ్యత్యానుకూలం
అనేన నిశ్చీకాణాం పరబ్రహ్మతావ్యావృత్తా - అతపవ-భగవద్భాష్యకారా
అపి “ బ్రహ్మణిశ్శీనివాసే,, ఇతిశ్శీనివాసత్వేనైవ పరంబ్రహ్మవిశిష్టస్తి - అ
తపవ - ఘంసాం - భజమానానాం స్సారేణ కృపాతీతయవికసితేనేత్యర్థః ॥
“స్థాయితళ్ళివభీశకీ,, త్యాదినాస్థాయితేః రకి “ లాపోవ్యోర్వశీ,,తి య
లోపః - ఆలూకేన జ్ఞానదీపదాయినా - కటూక్షపీక్షితేన - ప్రశమితః - తమ
సాం ప్రాచీనకర్తృరూపాజ్ఞానజన్యానాం భగవదుపాసనాప్రతిబద్ధకానాం త
త్వ్యతిరిక్తవిషయ ప్రావణ్యాది రూపతమసాం - సంఘాయోనివహాం యేన త
త్తథోక్తం “ తేషామేవానుకమృర్థమహమజ్ఞానజంతమః । నాశయామ్యాత్మ
భావస్థాజ్ఞానదీపేనభావస్తే,, తి గానాత్ “ జాయమానంహిపురుషం యంప్ర
శేన్తద్గుణూదనః । సాత్వికస్సహివిజ్ఞేయస్సవైమోక్షార్థచింతకః,, ఇత్యాదికమ
పీహానుసంధాతవ్యం- అనేనచ “ మహాన్పృభూరై వపురుషస్సత్వస్తేవప్రవర్త
కః । యత్సత్త్వంసహరిరైన,, ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా సత్త్వప్రవర్తకత్వేనాస్య పు
రుషో తమస్య పరస్యబ్రహ్మణః “ పశ్యత్యేనంజాయమానం బ్రహ్మరుద్రోఽథ
వాపునః । రజసాతమసాచైవ మానసంసమభిఘ్నత,, మిత్వ్యుక్తరీత్యా రజస్త
మః ప్రవర్తకదేవతాన్తరాపక్షయోత్కర్షణోద్వేగితః, యద్వా - తమశ్చ జ్ఞేనా
త్ప్రవృత్తిరుచ్యతే - సంఘస్సంగ్రహః సంబద్ధఇతియావత్ । ప్రశమితః త
మస్సంఘాయేన తత్తథోక్తం - నిశ్శేషవినివృత్తిప్రకృతిసంబద్ధగర్భమిత్యర్థః ॥
సామీభవదానస్యాపీదముపలక్షణం- అర్చాప్రణామాదిభిర్భజమానానామపి
నిశ్శేషావిద్యానిస్సత్తిపూర్వక పరబ్రహ్మనుభవఉచ్యతే భగవచ్ఛాస్త్రే “ సు
రూపాంప్రతిమాంవిష్టోః ప్రసన్నవదనక్షణమ్ । కృతావృత్తాన్తనఃప్రీతికరిం
సువర్ణరజతాదిభిః । తస్యాంబ్రహ్మసమారోప్య మనసాతన్తయోభవేత్ ॥ తా
మర్చయేత్తాంప్రణమేత్తాంయజేత్తాంవిచింతయేత్ ॥ విశత్యపాస్తదోషస్తుతా
మేవబ్రహ్మరూపిణీ,, మితి ॥ దివ్యం ఆప్రాకృతం - తేజః “ అథయదతః ప
రోదివాజ్యోతిర్దివ్యతే - తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిః - పరంజ్యోతిరుపసంప
ద్యే,, త్యాదిశృతిశతప్రతిపాదితనిరతిశయదీప్తియక్తంపరంబ్రహ్మ కర్తృననేన్వి
శం బ్రహ్మవిదాంప్రార్థనీయంచేదస్తునామతత్ తిరణ్చోమమకిముపహ ర్యాదిత్య

తాహ ॥ సమృతి ॥ సమః సమతః సమనమాత్రమేవాలంబానాన్యత్క్రియవ్యపేక్షతో
యమితిభావః ॥ తేతిరశోఽపీతిభావః-కుశలనివహంతేమవరంపరాం క్రమేణ
ముక్తేశ్వర్యపగ్యస్తామిత్యర్థః-నేదీయాంసంఅతిశయేనాన్వితకన్ధ-అన్వితశబ్దాదీయసు
ని “ అన్వితబాధయోర్నైదసాధా, వితి ప్రకృతేర్నైదాదేశః ॥ ఆధాన్యతే వి
ధాన్యతే - “ ప్రణమ్యకృష్టంసహసాపాంసుక్లిప్తమహితతే ॥ నిష్కల్మష
వేత్సద్యోలలాటపాంసుమణ్ణనాత్ ॥ దుర్గంసంసారకాంతార మపారమభిధావ
తామ్ ॥ ఏకకృష్టనమసాగారో ముక్తిరస్యదేశికః ॥ ఏకోఽపి కృష్టైసుకృత్తః
ప్రణామోదశాశ్వమేధావభ్యుభేనతుల్యః ॥ దశాశ్వమేధీపునరేతి జన్తకృష్టప్రణా
మిన పునర్భవాయ ॥ అతసీగుచ్ఛసంకాశంపీఠవాససమచ్యుతమ్ ॥ యేనమస్యని
గ్నోవిన్దం నతేషాంవిద్యతేభయః, మిత్యాదిప్రమాణసహస్రేః ప్రణామవైభవ
ప్రతిపాదనాత్ ॥ సహ్యాజ్జలి ప్రణామాది వ్యాజమాత్రావలమ్బనేనోద్దేలము
త్సర్పస్త్యాస్త్రతృపాసుధాసృవస్త్యాస్సురనరలింగ్యాడుస్త్రమమధ్యమాధమతా
రతమ్యవివేచనకత్యావకాశోఽస్తీతిభావః ॥ అత్రాప్రకృతదీప పరమర్థాంతర
మవ్యనుసంధేయమ్ ॥ అస్తిన్వతే పూర్వాపేక్షయా విశేషణవ్యత్యాసశ్చ కిం
చిద్దృష్టవ్యః ॥ తథాహి ॥ ప్రత్యగూపం స్వప్రకాశరూపం- సహితీపన్వరూ
పం పరప్రకాశ్యం - గుణాస్తనవః పరీరూపాః ॥ “ గుణస్తాన్వత్తీతద్దా
దిజ్యేన్ద్రియాముఖ్యతన్తుషిన్, తి రత్నమాలా ॥ తేషాం విభవః అతిశయః -
ప్రకృష్టోగుణవిభవాయస్య తత్తథోక్తం - విభవతివ్యాప్తోఽతీతి విభవం పచాద్య
చ్ ॥ ప్రగుణేషు ప్రకృష్టపరీణ విభవం ప్రగుణవిభవమితివా విగ్రహః ॥ స
కేవలంవర్తివైభవమేవ - కింతు తదుచితస్నేహ పరిపూర్తిరప్యస్తీత్యాహ ॥ జల
ధీతి ॥ జలధితనయాస్నేహావస్నేహస్తేలమితి శ్లిష్టరూపకమ్ ॥ “ స్నేహసాన్య
త్పంసితైలాదిరసప్రత్యేదసాహృదే, ఇతి మేదిన్ ॥ తేన నిత్యానుషక్తం స
తతసంబద్ధం - ప్రగుణవిభవం స్నేహానిత్యానుషక్త మిత్యాభ్యాం సామగ్రిపా
ష్కల్య నైరస్తర్యవ్యజ్ఞితే - తేన తదైవకల్య ప్రయఃక్తకాదాదిత్రప్రకా
శమాన్వయభూతానాంపి వ్యజ్యతే ॥ అతఏవ స్ఫూరైః పుష్కలైః - ఆలౌకీ
ప్రకాశైః “ ఆలౌకోదర్శనైవ్యోతా, విత్యమరః ॥ ప్రశమితః - ప్రకర్షణనిర
స్తః అపునరువైషం ప్రత్యాదిష్టః తమస్సంచయః తిమిరనివహో యేన తత్తథో

క్రమ్ - అతపవచ - బుధానాం ప్రార్థనీయం - బుధ్యైచక్షుషాహాపాదీనితి
 బుధాః - తెషాం చాక్షుషజ్ఞానవతామిత్యర్థః ॥ పుంసాన్యూణాం ప్రార్థనీ
 యంలన్ధతమసావేష్టిత - పృథేగతతత్తద్వస్తుపరిజ్ఞానాయ ప్రకర్షణాశంసనీయం,
 నహిచక్షురిద్రియవికలానాం దీపప్రభాసాధ్యంనామ క్వచితిగంచిద్వ్యత
 ఇతి మాచనాయ బుధానామిత్యుక్తిః - దివ్యం - దివిభవం “ ద్యృప్రాగపా,”
 గిత్యాదినా భవార్థేయత్ - స్నేహాదిసామగ్రివైకల్యప్రయక్తస్తాకాలనిర్వా
 ణాదీపాన్తరాపెక్షయా తత్సాకల్యమహిమ్నా చిరకాలావస్థాయిత్యేన దివ్యతు
 ల్యమిత్యర్థః ॥ అతిరమణీయమితివా - తెజఃకర్తృ దీపరూపం జ్యోతిరిత్యర్థః ॥
 నస్తుః పృణమతః - నమతేరనిటస్త్రుచ్ - దీపస్యాగ్నేయత్వేన లక్ష్మీప్రదత్వేనచ
 ప్రణామార్హత్వంఅతపవ సాయందీపారోపణావసరతెజ్జ్వలివప్రణామకరణాద్యా
 చారోఽపిదృశ్యతే ॥ తెతప-కుశలనివహంక్షేమస్తోమం, నేదీయాంస మాధాన్య
 తే ॥ “ దీపఃపాపహరన్యూణాం దీపఆపన్నివారకః । దీపోవిదత్తైసుకృతం దీ
 పస్సంపత్ప్రదాయకః ॥ దేవానాంతుష్టిదోదీపః పితౄణాంప్రీతిదాయకః ।
 తస్మాద్దీపోగృహేషూజ్యోగృహస్థేశ్వభమీపున్సభి, రితి పౌరాణికోక్తే సకల
 కుశలానిరచయిష్యతీతి భావః ॥ ప్రాచీనవ్యాఖ్యాయాంతు దీపపరోఽర్థమా
 శ్రయాఽపిసప్రదర్శితః - కోవాతేషామాశయఇతి నవిద్యుః ॥ ప్రకృతాప్రకృత
 గోచరశ్లేషా జలధితనయా స్నేహానిత్యానుషక్త మితి శిష్టరూపకానుప్రా
 ణితః ॥ భగవత్ప్రేషగృణవిభవత్వాదెద్బుధప్రార్థనీయతాంప్రతి- స్ఫారాలా
 క ప్రశమితమస్తవప్రతిచహేతుత్వాత్కావ్యలింగవిశేషః ॥ దీపవక్షేఽపి ప్ర
 గుణవిభవత్వ స్నేహానిత్యానుషక్తత్వయో సాస్ఫారాలాక ప్రశమితమస్తవం
 ప్రతి తస్యచ బుధప్రార్థనీయతాం ప్రతిహేతుత్వాత్కావ్యలింగద్యయమ్ ॥బు
 ధానామితి విశేష్యస్య ప్రార్థనాకరణార్హతాభిప్రాయ గర్భత్వాత్పరికరా
 జ్జురః - పక్షద్వయేఽపి నస్తురిత్యస్య విశేషణగత్యా కుశలాధానంప్రతి హే
 తుత్వాత్కావ్యలింగమ్ - ఏవముభయకత్యాగతానా మలంకారాణాం పూర్వో
 క్తశ్చేషణసహాకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి దిక్ ॥ ౩౯ ॥

{ మూ॥ స్నిగ్ధచ్ఛాయం తదనువితతంతస్యధామేవనీలం }
 { నీలీరక్షానియతలలితం కాననం సంవిచీయాః । దృ }
 { మైత్ర స్థిన్ననిమిషవధూ నిత్యనిర్వేకయోగ్యే స్వర్గో }
 { వ్యాసశ్చ యమపిలఘుం మంస్యతేమానసంతే ॥౪౦॥ }

వ్యా॥ అథ తత్ర నీలీనామ్నూర్నరాక్షసాన్యరక్షితతయాఽతిరమణీయదర్శనం వ
 నం పరిచినుయాశిత్యాహ ॥ * స్నిగ్ధతి * తదను పుష్కరికాక్షప్రణామానస్త
 రం - స్నిగ్ధామనోజ్ఞాగాఢావా- ఛాయాలనాతపః- యస్యతత్త్రోక్తం- వితతం
 విస్తృతం-తస్యపూర్వోక్తస్యభగవతః ధామరొచిరివ విగ్రహావహా నీలంశ్యా
 మలం “ గృహదేహాత్పిట్టభావాధామానీ,, త్యమరః ॥ అనెన సబహుమా
 నమవశ్యపరిచయత్వం ద్యోత్యతే ॥ నీలీరక్షానియతలలితం - నీల్యాః నీలీనా
 మ్నూర్నరాక్షసాః, రక్షయాపాలనెన-నియతలలితం నియమేనమనోహరం - స
 ర్వతోముఖనీలీనామనిశాచరీరక్షణ నిరాబాధతయా కిసలయదళకోరకకుసుమశ
 లాటకా ఫలాదికదర్శనలేశ వైభుర్యేణాతిరమణీయమితిభావః ॥ అత్ర నీలీనా
 మ్నికాచననిశాచరీతద్వనంగోపాయతీతి శ్వేతాద్రిమాహత్త్యకథాఽనుసంధే
 యా- బ్రహ్మాండుపురాణావ శ్రీరంగమాహత్వై “ తతః త్తరః పశ్యాన్నీలీవనమి
 తి శ్శుతమ్ । తత్రవ్యాఘ్రాసురంహతావ భగవాన్బుభతభావన,, ఇత్యుక్తం- నీ
 లీత్యత్ర “ జానపదకుంజగోణస్థలభాజకాల నీలేత్యాది సూత్ర్యేన “ సంజ్ఞా
 యాంచే,, తి వార్తికెన నీలశబ్దాదైవకల్పికోజీవ ॥ యత్తు “ నీలీపుష్పస్తబక
 లలితమితి కెపాంచిదర్వాక్తనానాంపాతప్రకల్పనమ్ - తదనురోధేనవ్యాఖ్యా
 నకల్పనంచ - తత్తుతత్వైత్ర మాహత్త్యాపరిజ్ఞానమూలకం, భూయిష్టప్రాచీన
 శ్రీకోశగత మూలవ్యాఖ్యాపాఠవిరుద్ధతావైత్తత్రాస్తదుక్తరీత్యైవ పాఠదర్శ
 నాత్ ॥ కాననం-వనం సంవిచీయాః పరిచేషీష్టాసంవిపూర్వశాత్ “ చి
 త్తచయనె,, ఇత్యస్తాత్పవాదికా ధాతాః కర్తర్యాశిషిలిజయా సుటి
 “అకృతాస్సర్వధాతుకయో,, రితి దీర్ఘః - సంవిచేధాఇతి పాఠస్తువర్ణ
 భిమమూలక లేఖకస్థలన నిబద్ధనః- తథాయాపాసిద్ధై “ ఓవిజీభయచలనయో,,
 ర్లిజ్, ఇతి కెపాంచిదావ్యాఖ్యానంతు ప్రకృతానుపయోగాదనాదర్తవ్యం- య
 ద్యపికవచితాప్రచీనవ్యాఖ్యానోశేష “ ఓవిచీభయచలనయో,, రితి చన్ద్రీయ

ప్రథమవర్ణఘటిత తయైవ పాఠోద్భవ్యతే - తథాఽపి తాదృశధాతోరదర్శనాదుక్తదోషతాదవస్థాన్యత్స సోఽప్యనాదర కక్ష్యామేవార్హత్యవగాఢం - తదేవవనం విశిష్టమ్ - దృష్టాంతి - అనిమిషవధూనాం దేవలలసానాం - నిత్యంసర్వదా - నిర్వేశస్యావభోగస్య “ నిర్వేశఉపభోగస్సాన్య, దిత్వమరః || యోగ్యే అర్హై-అనేన నష్టనాదిత్రిదివోద్యానైభోగ్యై-ప్యస్యారామణీయకాతిశయస్తేష్వనాదరశ్చ సూచ్యతే || తస్మిన్ వన- దృష్టైచక్షుర్గోచరీకృతైసతి - ఉపభుక్తేతు కిమువక్తవ్యమితిభావః - తెతవ దివ్యోద్యాన విహారిణఇతిభావః - మానసం చైతః - సర్వస్య “ యన్నదుఃఖేనసంభిన్న, మిత్యాద్యక్తనిరతిశయసుఖమయప్రదేశస్య - ఉద్యానంఅక్రీడం “ పుమానాక్రీడఉద్యానం రాజ్ఞస్సాధారణంవన, మిత్యమరః || తస్య నతు తత్ర త్యస్య యత్కించత్కాననస్తేతిభావః - శ్రియంసంపదమపి - లఘుంఅల్పం “ త్రిష్యిష్టేఽల్పేలఘు, రిత్యమరః || “ నోతోగుణవచనా, దిత్వస్య వైకల్పికత్వాత్ జీభావః || మంస్యతేజ్ఞాస్యతే “ మనజ్ఞానై, లృట్ - కిముతమర్త్యలొకగతోద్యాన సంపదమితిభావః || అతఏవ కావ్యార్థాపత్తిర్వ్యజ్యతే || అత్ర స్వగ్గోద్యాన సంపదో లఘుత్వేన జ్ఞానస్యానిమిషవధూనిత్యనిర్వేశయోగ్యతదవనదర్శన పాతుకత్వాత్కాన్యలింగభేదః - తస్యధామేవ నీలమితుప్రవమయాసంస్పృశ్యతే || అత్రపాతకాలేఽపి పృథక్పదత్వ ప్రతీతేర్థాధుర్యం నామగుణః పరిపూర్ణః “ యాపృథక్పదతావాక్యే మాధుర్యంతన్నిగద్యత, ఇతి లక్షణాత్ || ౪౦ ||

{ మూ|| కుర్వన్నానాకుసుమరజసాయత్రచిత్రంవితానం }
{ పూగారణ్య మృదువిచలయ న్నాళికా చామరాణి | }
{ పాదనాన్యసక్షమమవకిరణ్ శ్చాతలంపుష్పజాలైః ప్రా }
{ యోవాాయుఃపరిజనవిధిం పశ్చబాణస్యధత్తై || ౪౧ || }

వ్యా|| తదేవవనం వర్ణయతి || * కుర్వన్నతి * యత్రకాననై - పూగా రణ్య-కృముకవనై తత్కాననాస్తర్వర్తినీత్యర్థః “ ఘోష్టాతుపూగఃకృముక, ఇత్యమరః || నానాకుసుమానాం నానావర్ణసుమనసాం - రజసాపరాగణ - నిజనిజ ప్రకృతితుల్యతయారజసోఽపి నానావర్ణత్వమితిభావః - అన్యధావక్ష్యమాణచిత్ర వితానత్వ రూపణమనాలమ్బనంస్యాత్ || చిత్రంశబలం “ చిత్రకిమ్మిరకల్తాషశ

బలైతాశ్చకట్పరః, ఇత్యమరః ॥ వితానంఉల్లాచం “అశ్రీవితానముల్లాచః,
 ఇత్యమరః ॥ ఉద్ధృదేశేవాససావితస్యతఇతి వితానం - కుర్వక రచయత్ - పా
 లికాఃకృముకకుసుమాని“పాలికాపూగకుసుమేసమూహేఽశ్రీజ్జయోస్త్రిన్
 యా, మితి యాదవః ॥ తాన్యేవచామరాణి. ప్రకీర్ణకాని “చామరుతుప్రకీ
 ర్ణక,, మిత్యమరః ॥ చమర్యాఅవయవశ్చామరం “ అవయవేచస్త్రా
 త్యోషధివృక్షేభ్యః, ఇత్యవయవార్థే వైకారికోఽణ- మృదుసుకుమారం య
 థాస్యాత్తథా - సభయమహితతయేతిభావః ॥ విచలయత్ కమ్పయత్ పిజ
 యన్నిత్యర్థః ॥ “ చలకమ్పనే,, జ్వలాదిః - విపూర్వకాదస్తాణ్ణిజస్తాచ్ఛతా ॥
 “కమ్పనేచలి,, రితి ఘటాదిమ పారాత్ ॥ “ ఘటాదయోమిత,, ఇతిమిత్యై
 “ మితాంహ్రస్వ,, ఇతి హ్రస్వః ॥ పుష్పజాలైః కుసుమసముదయైః - నతు
 కోరకనికరైః ముకుళనివహైర్వా - తేషామపరిపాక నిబద్ధనకారుశ్యవత్తయా
 సాన్ద్రితయాఽఽస్తరణేఽపి తత్సన్యసనైస కుకుమారతరయోః కుసుమాయుధచ
 రణయోరభిఘాతస్సాన్విదితిభావః॥నాపి కతిపయైరేవకుసుమైర్వా విరళైః-త
 థాసతిమాతదన్తరప్రదేశవ ర్తికర్కశశర్కరాదివ్యతికరం తచ్చరణౌ ననపేయా
 తామితిభావః॥ త్థాతలంధూప్రదేశం, పాదస్యాసన్యచరణవిన్యసనన్యక్షమంహీ
 తం యథాస్యాత్తథా-యథాస్తోకమపి చరణయోశ్శర్కరాది వ్యతికరవప్రయుక్త
 క్లశవిసంస్థలతాసన్యాత్తథేతిభావః॥ “క్షితిక్షాన్త్యాఃక్షమాయుక్తేక్షమంశక్తేహితే
 త్రిషిష్టి,, త్యమరః ॥ అవకిరత్ అవక్షిపత్ - అనల్పసుఖస్పర్శతల్పకల్పనమివ
 రచయన్నితిభావః ॥ వాయుఃమదానిలః - - పశ్చిబాణస్య “ అరవిన్దమశోకం
 చె,, తాన్విద్యుక్త పశ్చినిధసాయకస్య మస్తథసేత్యర్థః ॥ అవశ్యంభావికార్క
 శ్యానాం సాయకానామ పెన్వంవిధే సౌకుమా ర్యేతత్సౌకుమాద్యం కేయత్సాన్వి
 ద్యేతిభావః ॥ అత్రమ స్తథే అరూపితమపి మహారాజత్వేనగమ్యతే రజఃపదమ
 వితానశాన్విద్యారోపరూపరూపకాల్లిక్లాత్ ॥ పరిజనవిధిం కింకరకృత్యం - ధ
 తైవితనుతే-ప్రాయశ్చిత్తుత్ప్రేక్షావ్యజ్ఞకం “ మన్యేశజ్ఞేధుసంప్రాయ,,
 ఇత్యాద్యనుశాసనాత్ ॥ అత్ర పరిజనకృత్య విధానోత్ప్రేక్షాయా వితానక
 రణాది నిమిత్తకత్యావగ్రయానిమిత్తక్రియాసవరూపాత్ప్రేక్షా- సాచ పూర్వో
 క్తరూపకానుప్రాణితా - సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాత్కోదాత్తైనైక వాచకాను

ప్రవిక్ష్యేన సంకీర్త్యతే || అత్ర కుసుమాయుధస్య కుసుమమయైరెవోపకరణైఃపరి
జన్మనిధివిధానవర్ణనాదనురూపవస్తువర్ణనాత్మకస్సమాలంకారోవ్యభ్యతే || మా
ధుర్యాదయోగుణాయథాసంభవమూహనీయాః || ౪౦ ||

{ మూ||స్రాతోచేగాదధజనపదంసౌమ్యసీమన్తయన్తి }
{ ప్రత్యాదేశోవిబుధసరితస్సన్వితేసహ్యకన్యా | }
{ కాలేకాలే పరిణతివశాత్ ప్రవృత్తదావకీర్ణైః పు }
{ ణ్డైశ్చూణాంపులిసవిషదైర్లగ్నదామాకికౌఞ్చైః || } ౪౧||

వ్యా|| అథ తత్ర ప్రవహన్తి తద్దేశలలామధూతాంకవేరజాతా మభివ
ర్ణయతి చావధ్యామ్ || * స్రాత ఇతి * హేసౌమ్యహంస - అథ అనన్తరం
స్రాతసః ప్రవాహస్య “స్రాతోఽముష్పసరణంసప్త, ఇత్యమరః || వైకౌల్ జ
హల్ || జనానాంపదంజనపదః చోళదేశఇతియావత్ || తం “ నీవృజ్జనపదా,,
విత్యమరః || అత్ర వక్తవ్యం సర్వంప్రాచీనేతేషు ప్రతిజనపద,, మిశ్యత్రైవా
వోచామ - సీమన్తయన్తి సీమన్తవస్తంకుర్వతీ - యథామధ్యేచితురనికరంవిరచ
తోల్లఖాసీమన్తరేఖాతముఖయథావిభజలే - తథామధ్యేజనపదం ప్రవహమా
నాతంద్వేధావిభజన్తిత్యర్థః || సీమ్నాః కేశసీమ్నాః - అన్తఃఅన్తరం మధ్యభా
గఇత్యర్థః || “ అన్తాఽస్త్రీనిశ్చయేనాశేషరూపేఽగ్రేఽబ్జికెన్తరే,, ఇతి
రత్నమాలా || శకన్తాద్విముపారాత్పరరూపం “ సీమన్తమస్త్రియాంస్త్రీణాం
కేశమధ్యముదాహృత్,, మితి శబ్దార్థపే || “ సీమన్తమస్త్రియాంస్త్రీణాం కేశ
మధ్యస్థవద్ధతి,, రితి వైజయన్తీచ సోఽస్యాస్తీతి సీమన్తవాక్ సీమన్తవచ్ఛ
ద్రాత్తత్కరోతితిజన్తాద్భుతరిణిగి త్వలక్షణోజీవ || ణావిప్రవద్భావేన “ విన్త
తో,, రితి మతుపాలుక్ యథావిద్యుల్లతావదుజ్జ్వలన్తానీసీమన్తరేఖయాఘ
నాఘనబృష్టమివదికరనికురుమృముల్లసతి తదవదుభయథావిభక్తః క్రముకనివహ
శ్యామలౌఽయంజనపదః ప్రభాకరకరనికరప్రతిఫలనభశభి త సలిలయాఽన
యామధ్యే ప్రవహమానయా సముల్లసతీతి భావః || విబుధసరితః గణ్ఠాయాః
ప్రత్యాదేశః నిరాకృతిః “ ప్రత్యాదేశోనిరాకృతి,,రిత్యమరః || నిరాకృతి హే
తురితియావత్ గణ్ఠాపేక్షయాఽతిశయితేతిభావః || కాలేకాలే తత్తత్కాలజ
న్యః “ నిత్యపీవ్యయో,, రితి వీప్సాయాం ద్విర్వచనం పరిణతివశాత్ పరి

పాకవశాత్ పుణ్డ్రక్షూణాం పుణ్డ్రాఖ్యాణా మిక్షువిశేషాణాం “ తసాఅఇ
 యుస్తద్భేదాః పుణ్డ్రాకానారకాదయః, ఇత్యమరః ॥ పర్వణాంగ్రస్థీనాం “ గ్ర
 స్థీర్నావర్షపయః, ఇత్యమరః ॥ థేదాల్ విశరణాద్భేదాః అవశీరైః సమస్తతా
 విక్షిప్తైః - పులినానితాయోత్థితదీపాని తానీవ విశదైః స్వచ్ఛైః పులిసవత్తత్ర
 తత్రరాశిభూయవిశదతయా విద్యోతమాస్తేరితియావత్ ॥ “ దీప్వాఽస్త్రియా,,
 మిత్సుపకర్మ్య “ తాయోత్థితంతత్పులిస,, మిత్సమరః ॥ ముక్తావనమాక్తికా
 ని “ అథమాక్తికంముక్తే,, త్యమరః ॥ వినయాదితాన్వస్పర్థత్ - యదాహ
 వామనః “ మాక్తికమిలివినయాదిపాతా,, దితి ॥ “ క్వచిత్సాన్విధికాఃప్రకృతి
 తాలిజ్జనచనాన్యతివర్తంత,, ఇతి క్లిబతా - ఏతచ్చ “ కర్తవ్యతిహరేణాన్స్త్రి
 య,,మితిసిద్ధే “ ఇచ్ఛస్త్రియామభి,, తి సూత్రే పునః(స్త్రీ)గ్రహణేన జ్ఞాపి
 తం- అతఏవ “ నీతౌచతద్యుక్తా,,దితి సూత్రే “ ధానకా,, ఇత్యుదాహరణం
 చ సంగచ్ఛతే- అన్యథాధానాశబ్దస్య నియత(స్త్రీ)లిజ్జతయా అనుకమ్యయాం
 కని “ కేణ,, ఇతి హ్రస్వే “ప్రత్యయస్థా,, దితిత్వేనభావ్యం - లిక్తాతివర్తనెన
 పుంస్తేవతుసకచ్ఛిద్దోషఇత్యాహుః - ఓహం - ఓప్తేఃబృన్దైః - గర్గదానిమ్నో
 న్నతా “ బద్ధరంగద్దంతిషిన్వి,, తి విశ్వప్రకాశః - సహ్యకన్యా కావేరి-స
 హ్యగిరిజన్యతావత్సహ్యకన్యేత్యుక్తిః-సన్వతే ప్రసృవతి ప్రహతీత్యర్థః “ స్య
 న్నూప్రసృవణే,, భౌవాదికాదస్తాల్లత్ ॥ పుణ్డ్రక్షూణామపి మాక్తి
 కోత్పత్తిస్థానత్వముక్తం సాగ్రదైర్ఘ్యపరీక్షాధ్యాయే ॥ “ అథవక్ష్యామిముక్తా
 నాం లక్షణంశ్చోతుమర్హం । బలజాస్థలజాచలి ముక్తాజాతిర్ద్విధామతా ॥ వ
 జ్జిఘాతప్రకీర్ణాయా దస్తపజ్జిర్వలస్యతు । సాతుత్రయోదశస్థానే విప్రకీర్ణాఽ
 భవత్తదా । శఙ్ఖమత్స్యశిరోదేశే మేఘకణైసతఘ్నవామ్ ॥ వంశేవరాహదం
 ధ్రాయాం ఫణేమపవనాశినామ్ ॥ కరిదనైబలాకానాం కణ్ఠేపుణ్డ్రోక్షుపర్వసు ।
 శాలిస్తమ్బైరచశుక్తౌచ భుజైకరటవాజినః ॥ శఙ్ఖజంమాక్తికఃశైవ్రం కపోతాన్ఠాని
 భంవరమ్ । తత్తుభుత్స్యశిరోజాతం పాటలీపుష్పసన్నిభమ్ ॥ మాక్తికంఘనసం
 భూత-మథసూర్యప్రభోదయమ్ । నారీబలాకాకణ్ఠాభ్యాం భుజాత్కరటవాజి
 నః ॥ త్రిభ్యోజాతాశ్చముక్తాస్తు ససన్దైవాతిదుర్లభాః ॥ వంశజంమాక్తికంశ్రే
 ష్టం వర్షాపలసమప్రభమ్ । పోత్రిదష్టోద్భవఃకర్తం సార్వసీలప్రభాయతమ్ ।

దోమహాసభూత్ । నాహమి ట్యేవవైసద్యస్తత్తజనవిశశ్రముః ॥ గణ్గాయాశ్వా
పికావేర్యా సవిశ్వాస్తిస్తదాభవత్ ॥ వాదశ్చసుమహానానీ దన్యాన్యాధిక్య
కారణాత్ - సదనంబ్రహ్మణోగత్యాఽవృచ్ఛతాంపరమేష్ఠీనమ్ ॥ గణ్గాఽధికా
నసందేహ ఇత్యువాచప్రజాపతిః ॥ తచ్చుక్త్యాదుఃఖతాచేయం కావేరీసహ్య
పర్వతే । తపసాతాపయాచూస అస్త్రాణంరాక్షసాధిప ॥ గణ్గాధిక్యమభీష్టు
స్తీ చిరకాలంసరిద్వరా ॥ తస్యేవరందదౌబ్రహ్మ గణ్గాసామ్యంమహామతే ॥ ఆ
ధిక్యంసమయాదాతుం శక్యమి ట్యేవసాఽబ్రహ్మీత్ ॥ సారక్షేత్రేతుకావేరీ సం
స్థాప్యప్రతిహంమమ ॥ చిరమారాధయామాస పరోద త్తస్తదామయా ॥ సాస్తు
త్యాప్రణిపత్యాఽఽహ కావేరీమాంసరిద్వరా ॥ కావేర్యువాచ ॥ దేవత్వదక్షిగ్రం
బధ్ధాగ్ధగ్ధామామతిరచ్యతే । గణ్గాసామ్యంమయాలభి మాధిక్యంనకదాచన ॥
మహేశ్వరఉవాచ ॥ తస్యేవరమదాత్తత్ర కావేరైక్యమలేక్షణః ॥ శ్రీభగవా
నువాచ ॥ మత్సంబంధాద్భవంతస్యా మాహ త్వంకనవార్యతే । తథాఽపిమ
త్ప్రసాదేనగణ్గాయాలధికాభవ ॥ మత్సంబంధాయకావేరీ త్వన్త్యేధామమా
మకమ్ ॥ ఆగమిష్యతిరగ్ధాఖ్యం యత్రనిత్యంవసామ్యహమ్ ॥ నిత్యవాసంకరి
ష్యామి త్వన్త్యేసరితాంవరే । గణ్గాయాలధికాభూయా నిత్యయోగాస్తయాస
హే, త్యాదిశ్రీరక్తమాహ త్వస్థాకథాఽనుసంధేయా ॥ అత్రప్రత్యాదేశహేతాః
కావేర్యాహేతుమతాప్రత్యాదేశేనైక్యవర్ణనాద్ధైత్యంకారభేదః ॥ ౪౪ హేతు
హేతుమతారైక్యం హేతుంకెచిత్ప్రచక్షతే ॥ లక్ష్మీవిలాసావిదుషాం కటాక్షా
వేంకటప్రభో, రితి లక్ష్యలక్షణసంగ్రహోక్తేః । అయంచసమృద్ధిమద్వస్తువర్ణ
నాత్మకోదాత్తభేదేన సంసృజ్యతే ॥ జనపదంసీమస్తయస్తీతికావేరీవిశేషణేనా
క్రీత్యా ఉపమావ్యజ్యతఇతి వస్తునాఽలంకారధ్వనిః । అనేనైవవిశేషణేనాస్య
జనపదస్య భూదేవ్యా ఉత్తమాగ్ధసానీయత్వ ప్రతిలేః కర్ణాటగౌడలాటాది స
ర్వదేశాభ్యోఽవ్యతిశయిత సమృద్ధిమత్తావ్యజ్యతఇతి వస్తునావస్తుధ్వనిః । రా
మగతకావేరీవిషయకభావాభివ్యక్తేర్భావధ్వనిశ్చేతి సంక్షేపః ॥ ౪౫ ॥.....

{ మూ॥ సహ్యాత్సగ్ధాత్సపదిమరుతాసాగరంసీయమానాం }
{ భద్రాలాపైరిహితకుశలాంత్యాదృశానాంద్విజానామ్ }
{ యామస్కన్నాస్సరసకుహలీ వత్రపాతై ర్నిశాన్తై మ }
{ స్థస్థేరాంమధుపరిమలై రావసయస్తీవపూగాః ॥ ౪౬ ॥ }

థా స్థేరాం తేషాం భవతతయా తత్రతత్ర స్వసలిలేనపతితైస్తేః క్వచి త్వ
 చిద్విశదామితి యావత్ హర్షాతిరేకేణ స్తయమానామిత్యపి వ్యజ్యతే! యం
 సహ్యకన్యాం నిశాయామిన్తానిశాన్తః తస్మిన్ ఉపసీత్యర్థః। స్వేస్వేభవనై ఇ
 త్యపిగమ్యతే, నిశాన్తంత్రిమశానైస్సాత్ క్షీబంతు భవనావసా,, రితి మేదిసి ॥
 అస్కన్నాః అశుష్కాః ఆర్ద్రాఇత్యర్థః ॥ “స్కద్ధిర్ గతిశోషణయో,, రిత్య
 స్తాద్భావాదికాదనిటః కర్తరిక్తః “రదాభ్యా,, మితిసత్వం-పీమాద్ద్రాఇత్య
 పి ధన్యతే॥ పూగాంకృముకశాఖనః తత్తద్బద్ధసమూహ ఇత్యపి వ్యజ్యతే, పూ
 గాంకృముకబృన్దయో,, రిత్యమరః ॥ మధూనాం మకరద్దానాం పరిమత్తైః సౌర
 భైః చన్దనాద్యనులేపనామోదైరిత్యపిగమ్యతే ॥ వాసయన్తిభావయన్తీన సురభ
 యన్తివేత్త్యర్థః ॥ “భావితంవాసితంత్రిషి వీ,, త్యమరః ॥ సా సహ్యకన్యా స్వ
 స్తత ఇతి పూర్వజ్ఞానాన్వయః ॥ అత్ర సహ్యకన్యైవ కన్యైతిసంరమ్భే, ఉత్స
 జ్ఞాదెవౌత్సజ్ఞాత్, ద్విజానామేవద్విజానామిత్యాదిల్లిప్తరూపకేణసహ్యదావ
 రూపితమపి జనకత్వాదిరూపణం గమ్యరజత్యైకదేశ వివర్తిరూపకం, తదుత్త
 మ్భితాచ పూగకర్తృకవాసయితృత్వోవత్ప్రేక్షేత్యనయోరకాశ్చిభావసంకరః॥ స
 హ్యకన్యైతికావేరి మాత్రాభిసంధాతు, వర్ణనీయేతద్వృత్తానై ఉక్తరీత్యా జన
 కసన్నికర్తాద్భూతాదినా భర్తృసదేశంసీయమానాయాః వేదవిద్వాన్మూ
 లకృతస్వస్త్రియనాయాః హర్షోన్మీలిత స్త్రీతాయాః కన్యాశ్చిన్నవౌఢవధావృ
 త్తాన్తః ప్రతీయత ఇతి సమాసాక్తిః - తదుజ్జీవితాచ పూగకర్తృకమధుపరిమళకర
 ణక కావేరి కర్తకవాసయితృత్వోవత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ ఏవముభయథాఽపి సం
 భవేనైకత్రైవాచార్య సంరమ్భస్య నియన్తు మళకతయా ఉక్తాశ్చాశ్చిభావ
 సంకరయోస్సందేహసంకరః ॥ అయంచసకారసకారాది పునరుక్తేలక్షణ వృ
 త్తస్యను ప్రాసేనైకవాదకాను ప్రవిష్టైవ సంకీర్త్యత ఇతి సావధానై ర్విభావనీ
 యమితి దిక్ ॥ ౪౩ ॥

మూ॥ తస్మిన్ దృక్ష్యస్యమరమహిశామాళిగన్ధైరవధాన్య
 { మాతన్వానాం వ్యవగతరసం మానసే మానసంవః । }
 { తీగ్ధరన్యైః పరిగతాం శుద్ధి పేతానసమన్తా చ }
 { స్తోత్సాహప్రథితయశస్సంపదంపుష్కరిణ్యాః ॥ ౪౪ ॥ }

వ్యా॥ అథ “ సరసామపిసత్వేషాం శ్రేష్ఠంవిప్రసరౌదన్యమ్ । ఉత్తరాప
 థగంశుద్ధంపుష్కరాఖ్యంమహాసరః ॥ దక్షిణాపథగంచద్వైసరస్సంజ్ఞంచ పాప
 సమ్ । స్త్రుతికీర్తనమాత్రంచ యయోస్సాన్యదఘమర్జన,, మితుక్తవైభవాం
 తత్రచద్వైపుష్కరణీం దృక్ష్యసీత్యాహ ॥ * తస్మిన్నితి * తస్మిన్ “సౌ
 తోవేగాదథజనపద,, మితి వ్యక్తతేజనపదే - అమరమహిళాసాం దేవలలసా
 నాం “లలసామహిళాతథే,, త్యమరః ॥ మాళిగన్తైః కబరీసారజ్ఞైః “చూ
 డాకిరీటంకేశాశ్చ సంయతామాళయస్త్రయ,, ఇత్యమరః ॥ అపద్ధాన్యంగర్భవ
 తీం - తానామనార తాప్లవేన తత్ర-బరీనిర్భర సారభ్యగర్భితామితిభావః -
 వః యష్టాకం- సహితవైకస్తేన కింతు భవాదృశానామన్యేషాంచ తాం ప
 శ్యతాం హంసానామితిభావః - మానసంచెతః - మానసే మానసాభ్యేసరసి
 “క్షేలాసవర్వతేరామ మనసాని ర్థితంసరః । బ్రహ్మణానరశార్దూలతేనెదంమా
 నసంసర,, ఇత్యామ్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మమనోనిర్థితేన మానసప్రీతిసంపాదనే
 లభ్యంతేఽపి నిత్యనివాసఘాతేఽపిచితిభావః - వ్యవగతః విశేషణాపగళి
 తః - రణః అనురాగః - యన్య తత్తతోక్తం - “ శృంగారాచావిషేషీర్యే గు
 ణేరాగేద్రవేరస,, ఇత్యమరః ॥ గతేతికర్తరిప్రత్యయేన వ్యపేత్యవసర్గాధ్యాం
 చ రసస్య స్వయమేవా పునరున్మీలనం విగళితత్వంబోధ్యత్యతే ॥ ఆతనాన్వసాంవి
 దధానాం - అనేన మానసాపేక్షయాసాన్వైర్భవ్య వైతల్యసారభ్య భోగ్యత్వా
 దికమతిమాత్ర మతిశయితమితివ్యజ్యతే ॥ శుద్ధివేలాః స్వస్వశుద్ధినిమిత్తం,
 “నిమిత్తపర్యాయేసర్వాసాంప్రాయదర్శన,, మితిపేతుశబ్దాల్పశ్చ - అన్యైః
 ఇతరైః - తీర్థైః అశ్వత్థవకుళాదితీర్థైః - సమన్తాల్పరతః - పరిగతాం పరి
 దేష్టితాం - యథోక్తం శ్రీమతిగారుడేపురాణేచద్వైపుష్కరణీంప్రస్తుత్య “ఇ
 దంపుష్కరణీరీధం త్రిమలాకేమవిశృతమ్ । తదధ్యా శేతుతీర్థాని పడుక్తాన్య
 త్రీసందిహ ॥ మునిభిర్వౌగిభిస్సిద్ధస్తపోనిష్ఠైరకల్మషైః । కామాయభిస్తథా
 నైశ్చ సతతంసేవితాన్యపి ॥ అశ్వత్థంవకుళంచామ్రం చతుర్థంచకదమ్బకమ్ ॥
 జమ్బుకంబేల్వమిత్యాహు స్తేషాంనామానిదానఘై,, తి ॥ బ్రహ్మణ్డపురాణేచ ॥
 “ అష్టతీర్థసమోపేతా మష్టవృక్షోపకోభితామ్ ॥ జష్టాంచవిష్టునాపుణ్యాం చ
 ద్వైపుష్కరణీంశుభా,, మితి ॥ యదాన్వ ॥ కృత్స్నధరాతలస్థితైస్తీర్థైస్తేనాన్వసనశు

ద్విహేతౌరుపాశ్రితామిత్యర్థః ॥ “యస్తాచ్చతాంసప్రజహౌ శేషశాయాజగత్స
 తిః । తతస్సాస్సర్వతీర్థభ్యశ్శ్రేష్ఠతామగమన్నదీ ॥ కావేర్యాగమనాదూర్ధ్వం
 చస్త్రీర్థంచసాపిచ । యస్తాద్ధ్వయంసంమిశ్రితం తస్తాచ్చేష్ఠాసరిదవరైః, తాన్
 దికాని “ పరితస్సర్వతీర్థాని సేవనైతాంసదీంసదే, త్యస్తాన్యస్యానిచైవంవిధా
 ని గారుడబ్రహ్మణాది పురాణాస్తర్గతాని ప్రమాణాన్యత్రానుసంధేయాని ॥ చ
 స్త్రస్య-ఉల్లాసేనరాజయత్కునిరాకరణసూర్యకాప్యాయనదానైస-ప్రభిరంప్రఖ్యా
 తం - యశా - యస్యాః - తథోక్తాయాః - పుష్కరాణి కవలాని - అ
 న్యాంసస్త్రితి పుష్కరిణీ - జలాశయవిశేషః - తస్యాః -చస్త్రపుష్కరిణ్యా ఇ
 త్యర్థః ॥ “అథ పుష్కరిణీచేధ్యాం సరోజన్యాంజలాశయే, ఇతి మేదిసి ॥ “పు
 ష్కరాదిభ్యోదేశే,, ఇతినిః సంపదంసమృద్ధిం - దక్షిణసింహలాకిష్వసే - అ
 త్ర హంసమాససస్య మాసససరోవిషయకవైరస్య సంపాదనా సంబద్ధైపి త
 త్సంబద్ధాక్తై రతిశయోక్తిభదః - సమృద్ధిమదవస్తు వర్ణనాత్తకోదాత్తాలంకా
 రేణ సంకీర్త్యతే ॥ చక్షోర్జ్ఞానప్రభిరయశసఇత్యత్ర “ వ్యాసఉవాచ ॥ దక్ష
 స్యచాత్మజాఃపూర్వ ముపయేమేనచస్త్రమాః । తానాంసామఃపరాంమత్వా బ
 హుమేనేసరోహిణీమ్ । అన్యారుదస్త్ర్యపితరం ప్రోచుశ్చస్త్ర్యవ్యతిక్రమమ్ ॥ ప
 యంత్యయేత్థంవైదత్తాస్సనపశ్యతినఃపితః । సచస్త్రోరొహిణీసక్తోసపేత్తన్యస్తాన్
 చాచన ॥ వ్యాసఉవాచ ॥ ఇతితానాంవచశ్శ్రుత్వా సదక్షశ్చస్త్ర్యమాహ్వయ
 తమువాచభృశంతప్త స్తాసామధైప్రజాపతిః ॥ దక్షఉవాచ ॥ మామైవంసాహస
 కార్హిస్సమాపురితస్తవోచితా । అన్యథాతుక్యతేహపం మహత్సాన్యక్రోహిణీప్ర
 య ॥ తుభ్యంకన్యామయాదత్తాః పురావైస్సప్తవింశతిః । త్వదభీనాత్తభోగా
 హి సర్వాస్తత్సామ్యమాపహ ॥ అతోఽన్యథాచరించేత్తహంస్తేస్యాదవ్యతిక్ర
 మః । గమ్యతాంకామమిత్యుక్తావతాశ్చస్త్ర్యంవిససర్జహ ॥ వ్యాసఉవాచ ॥
 స్తోఽపిరోహిణీసక్తో యథాపూర్వమవర్తత । పునశ్చపితరంగత్వా ప్రోచుశ్చ
 త్వాపకర్షితాః ॥ మామేతిచాక్తోబహుశో దక్షైవైవాప్యభోజువః ।
 విషమంతాసు తమాహూయాశపత్నితా ॥ దక్షఉవాచ ॥ చాపల్యాద్భహు
 పున్యక్తోయన్మాకార్హిర్యచోమమ । క్షయార్తోభవశితాంశో హ్యధర్మిశ్ఠేమమ
 మా ॥ వ్యాసఉవాచ ॥ సశాపాభిభవాత్సద్యోశృశార్థోభయవిహ్వలః ।

ప్రభోగతమతిఃకృతగాత్రాభవచ్ఛశీ || తదభ్యాశ్చాత్మనిర్గచ్ఛం స్తదాపుషు-
రణీమిమామ్ | సమేత్యశాపమోక్షార్థంచచారాత్రతపోమహత్ || విగాహ్యస-
లింఘితాన్ దశవర్షాణివచ్ఛవ || మహాంతకాలమేవాసౌ తీర్థామృతప్రావిశ-
న్తునే || ముహూర్తమివశీతాంశం ద్వ్యనయతాలలమత్యసః || ఆరిరాధయిషు దైవ-
మచ్యుతంపుషురైక్షణమ్ || వికసత్పుష్కరాణ్యస్తా త్వమాదాయదినేదినే | త-
త్తిరేదశవర్షాణి పూజయామానవద్ద్రమాః | పూజితస్తేనదేవేన స్తస్యప్రత్యక్ష-
తాంయయా || తతఃస్తుతిభిర్గ్రాన్యభిస్తుష్టావమధుసూధనమ్, || ఇత్యాదికా-
ఇతిస్తుతాదేవనికాయసంవృతః ప్రపుల్లసిలోత్పలతుల్యదగ్ధనః | అధోఽపసృజ్య
ద్వసరస్తటం ప్రియంజగాదచద్ద్రమధురంవహాహరిః || త్వయాస్తుతాఽహం శీ-
తాంశో వదకింలేవివక్షితమ్ || మద్దగ్ధనాత్రవక్షిప్ర మిష్టంసంపత్స్యతేతరామ్ | చ-
ద్ద్రక్షివాత || గుహంప్రవిష్టంపురుషంపురాణంపశ్యామ్యదృశ్యంచతమీశితారమ్ |
అతఃకృతార్థాస్సకలామనోరథాః క్షయంగతాహ్యర్చిపరంపరాచమే || శ్రీభగ-
వానువాత || అపిపాతకినశ్చద్ద్రమద్దగ్ధనసుధోక్షితాః | భవన్త్యతితరాంశుధాః
కింపునస్తవంప్రియోఽసిమే || తవక్షయఃక్షయంయాతు సంధుక్షయయథాపురమ్ |
జగన్మజ్జశనంధూతి భవత్వంసయనోత్సవః || యతస్తవయాఽక్ష్తైఃసరసితపస్త-
ప్తంసుదుశ్చరమ్ || అతశ్చత్వత్సనామస్యా తుష్టణ్యతీర్థాశ్రయంసరిః, || ఇతి
శ్రీగారుడపురాణీయాకథాఽనుసంధేయా || ౪౪ ||

{ మూ|| తీరేతస్యావిరచితపదంసాధుభిఃసేవ్యమానం }
{ శ్రద్ధాయోగాద్విసమితతను శ్శేషపీఠం భజేథాః | }
{ యప్తినస్తత్కులధనతయాసౌమ్యసాకేతభాజః స్థా }
{ నంభా(భ)వ్యంమునిభిరుదితంశ్రీమతోరక్ష్ణధామ్నః }

వ్యా|| అథ రోధసి తస్యాః పుషురిణ్యశ్శ్రీరజ్జవిమాననివాసీ భవిష్యదన-
స్తపీతంసేవేథాః - యత్సేవనైవ తవభవిష్యతి సర్వాఽపిసిద్ధిః - యదాఖ్యా-
యతే శ్రీమతిగారుడపురాణ - యథార్థమేతద్విజ్ఞాయనమోధామేకరోతియః
ససరస్వసిద్ధిమాపనోహ్యమృతతాపయకల్పత,,ఇతిత్యభిప్రాయన్నాహదాశరణః
* తీరఇతి * సేసౌమ్యహంస - ఇదంచ సంకోచ్యగమనరభసం తత్ర భవిష్య-
దస్తత్కులధననివాసప్రదేశేత్యయా సావధానైవ భావ్యమితి దోషతయితుం సా

స్తవచసం - తస్యః చస్త్రపుష్కరిణ్యః - తీరే విరచితంకృతం - వదంస్థా
 సం యోన తత్తథోక్తం- సాధుభిస్సేవ్యమానం చస్త్రపుష్కరణీతలావస్థిత మనస్త
 పీతంప్రత్యదిరేణైవాగమిష్యామితి భగవదుక్తిం తథావిధాదితోక్తిం చ ప్రతి
 పాలయద్భిర్దునిభిరాశ్రియమాణమిత్యర్థః ॥ తదేతదుచ్యతే శ్రీమతిబ్రహ్మణ్యపు
 రాణే శ్రీరజమాహత్యైశ్రీరజధామలాభార్థం కృతబహువిధతపః కర్తాణంధర్మ
 వర్తాణంరాజానముద్దిశ్య మునిభిః ॥ “అభ్యర్థిత స్తదాఽస్తాభిర్ద్రాభ్యేననచమహీ
 పతే ॥ నిత్యంవానంయదుషావ్రేత్యాదరేణపునఃపునః । ఉవాచప్రియమాణన
 వచనెనజనార్దనః ॥ అచిరేణైవకాలేన భవతాంహితకామ్యయా । ఆగమిష్యా
 మికాచేర్యాం చస్త్రపుష్కరణీతలమ్ । రావణనిహలేపాపే మయారాఘవ
 రూపిణః । విభీషణావదేశేన శ్రీరజ్జంధామమామకమ్ ॥ చస్త్రపుష్కరణీతీరేన
 హ్యజాయాస్తునేకతే । అనన్తపీఠేశ్శ్రీరజ్జం యాయంద్రక్ష్యధమాచరమ్ ॥ మున
 యథోచుః ॥ ఇత్యుక్తాప్రప్రయయాదేవా దైత్యైరనుగతోహరిః । అస్తాభిరను
 యాతశ్చ యావదాదిత్యమణ్డలమ్ ॥ తత్రప్రతినిష్కృతాంశ్చ దృష్ట్వాఽస్తాభివ
 తాంగురుః । ఇదమాహమహాలేఖా ఆదిత్యోభగవాన్సువ ॥ ఆదిత్యఉవాచ ॥
 ఆరాధితామయాపూర్వం బ్రహ్మలోకేజగత్పతిః । శ్రీరజశాయానోదేవా మ
 యాచాభ్యర్థితస్తదా । మదస్యశజేఃపుత్రపౌత్రైర్నిత్యమారాగ్యతాంభవాన్ ॥
 తదానీమబ్రవీద్దేవః ప్రసన్నోరజ్జరాట్యయమ్ ॥ శ్రీభగవానువాచ ॥ అయో
 ధ్యానాంభవదస్యశ్రేయః కావేర్యాంచదివాకర । అర్చితోఽహంభవిష్యామి న
 రైరన్యైశ్చమామకైః ॥ ఏవమాచాహరిఃప్రీతః పురామాంరజ్జకేతనః । తస్తాచ్ఛ్రే
 యోఽర్థిభిర్విప్రైః కావేరీసేవ్యతాంనదీ । విక్షాప్తాశ్చాపిచోళాశ్చ మమప్రీ
 తికరాహితే ॥ ధర్మవర్తాణముద్దిశ్య భువమెవ్యతిరజ్జరాట్ ॥ మునయథోచుః ॥
 ఇత్యాదిత్యవచశ్శ్రుత్యా నిమృతా స్తస్వయంస్వప । తదాప్రభృతివాసోఽత్రగృ
 హీతోఽస్తాభిరెవచ ॥ జాలోదాశరథీరామో రావణంచహనిష్యతి । నిర్భ
 యాశ్చభవిష్యామో వయంరాజన్నసంశయః ॥ రజ్జంవిమానమాదాయ రాక్ష
 సేస్త్రావిభీషణః । ఆగమిష్యమితిరాజేష్ట్ర సత్యమస్తాభిరీతమ్ ॥ సత్యంగచ్ఛ
 మహారాజ రాజ్యంధర్మైకపాలయ । తుభ్యంనివేదయిష్యామో రాక్షసేంద్రైః
 మాగతే ॥ ఇతి ॥ శేషపీఠం అనన్తాననమ్ - ఆగమిష్యద్రీజ్జవిమానస్థిత్యాధార

భూతమిత్యర్థః ॥ “ పీఠమాసన, మిత్యమరః ॥ యథోక్తంపాఠమేశ్వర సంహితాయామ్ ॥ శ్రీరజ్జవైభవవర్ణనావసరే ॥ “ తతశ్చతత్క్రమాల్లేభే దేవస్సర్వశ్వరస్సన్వయమ్ । రామోరాజీవనయనో భ్రాతృభద్రైస్త్రిభిస్సహ । నిహంతా రాక్షసానాంయో మనుష్యాఽహమితిబుధన్ ॥ దశేన్ద్రియానసంఘారంయో మనోరజసిచరమ్ । వివేకశరజాలేన శమనయతియోగినామ్ ॥ కృతకృత్యస్తుయోపెత్తి స్వంభావందివ్యముత్రమమ్ । దదావిభీషణాయాసౌ ప్రియాయప్రియకారిణే ॥ శాస్త్రావదేశపూర్వంతు విమానందివ్యలక్షణమ్ । సోఽపితచ్చిరసాగృహ్య యయాదేశంస్వకంప్రతి ॥ రహృద్యందినేప్రాప్తై కవరతనయాతపై । చంద్రపుష్కరణీతిరేనస్తపీతేఽవతారయ, దితి ॥ శృద్ధాఆస్తికబుద్ధిః - తస్యాః - యోగాత్ సంబద్ధాత్ - విసమితావినమితా - తమఃమూర్తిః - యస్యతథోక్తస్సన్ - అవినీతాహి “ ద్విధాభజ్యయమపివాసనమేయంహికత్తిచ్చి, దితుక్తరీత్యాన కదాచిదపి వినమతి - తస్యంతుతథామాధూరితిభావః । శృద్ధాయోగాదిత్యనైన కరిష్యమాణస్య భజనకర్తృణాపీఠ్యవత్తరత్వం భవిష్యతీతిద్యోతితం “ యదేవవిద్యయాకరోతి శృద్ధయోపనిషదాతదేవపీఠ్యవత్తరం భవతి, తి శ్రవణాత్ । పీఠ్యన తరత్వంచ ప్రబలకర్తానరాప్రతిబద్ధఫలత్వం - అన్యథా “ అశృద్ధయాహుతుదత్తం తపస్తప్తవంకృతంచయత్ । అసదిత్యుచ్యతేపార్థ సచతప్తైర్త్యనోఇహా, తి గానాత్కృతమపి కర్తృనాహోవయజ్యతే- నాముత్రావృపకరోతితిభావః ॥ భజేథాః సేవేథాః - భజతేర్లిజ్ “ భజఇత్యేష ధాతురైవ సేవాయాంపరికీర్తితః । సేవాచాత్యస్తనీచతప్తవృత్తిస్త్రిసామీనం వృత్తి, త్యుక్తకింకరవృత్తింకుర్యాః ॥ అసంసేవ్యైవతదతివర్తనేకిమవ్యభద్రంభవేత్ - యథోచ్యతేగారుడ “ పశ్యంతాభగవద్బిమ్బం ధామవాతత్పరిచ్ఛదమ్ । అకృత్యావతత్ప్రేక్షామాదియేయానిపురుషాభమాః ॥ జాత్యన్ధాస్తేభవిష్యన్తిహ్యజ్ఞహీనాపరిగ్రహ, ఇతితిభావః ॥ తదేతచ్ఛేషపీఠంవిశిష్యే ॥ యస్మిన్నితి ॥ యస్మిన్ శేషపీఠే - అస్మాకంఇత్యావకూణాం - కులధనతయా సంశస్య నిధానతయా హేతునా అనేన శ్రీరజ్జధామ్న ఆపదర్థసంగ్రాహ్యత్వ మయత్నలభ్యత్వ మనుకూలాపాయత్వం నిరతిశయభోగ్యత్వం మహనీయత్వంనిత్యసేవ్యత్వంచేత్యాదికం న్యజ్యతే । సాకతమయోధ్యాం భజతితి తథోక్తస్య సాంప్రతమయో

భ్యామధివసతశ్చత్యర్థః ॥ “ స్యాత్సాకతమయోధ్యాయా,, మిత్యమగః అత్త
త్తులభసతయేత్యనేన “ ఇత్వాకూణాంకులభసమా త్తనాఽభ్యధికంతదా శ్రీ
మద్రజ్జంమహద్ధామే,, తి బ్రహ్మజ్ఞోక్తం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే ॥ శ్రీమతః భగవ
ద్వాసుడేవ నివాసభూతతయా సర్వసంపత్సమృద్ధిసంపన్న స్తేత్యర్థః ॥ రజ్జఇ
తిధామ, విమానరూపస్థానం - తస్య - అనేన “ శ్రీమత్యాయతనేవిష్టో
శ్శి శ్వేనరవరాత్తజః - శ్రీమద్రజ్జంమహద్ధామే,, త్యాదికంస్థానితం - స్థానంస్థి
తిః - భావ్యంభవిష్యత్ - ఇతిత్యభ్యాసహరః - ఇతి మునిభిరుదితమిత్యన్వయః॥
యదావ్ ॥ భావ్యంస్థానమిత్యేవాన్వయః - భావ్యంభవిష్యత్ - స్థానంస్థితిః ॥
స్థాధాతౌర్భావేబ్యుత్ ॥ “ అవకాశేస్థితాస్థాన,, మిత్యమగః ॥ మునిభిః ఉక్త
రీత్యా శ్రీరజ్జధామాగమనప్రతిపాలకైః ఋషిభిరన్వేయరావ - ఉదితంకథితం-
పడతేర్యజాడైః కర్తవ్యైః “ వచిస్వపియజాదీనాంకితీ,, తి సంప్రసారణం-య
స్మిన్ శ్రీరజ్జధామోఽవస్థానం భవిష్యతీతి మునిభిరుక్తమిత్యభిప్రాయః-అ
స్య త దనంతపీతం భజేథాఇతి పూర్వేణాన్వయః ॥ భావ్యమిత్యత్రభావిశబ్దా
త్ ॥ “ భువశ్చై,, త్యాణాదికణిన్యనాత్ “ భవిష్యతిగమ్యాదయ,, ఇతి భ
విష్యదర్థేఽనుశీలౌచ్యతుర్వర్ణాదిత్యాన్వర్థేష్యో - భవ్యమితిపాఠస్తున్వ
చ్ఛః - తదా “ భవ్యగయప్రపచనీయే,, త్యాదినా నిపాతనాత్కర్తరి
కృత్యప్రత్యయః ॥ భవతీతి భవ్యమితివిగ్రహః । శబ్దశక్తిసావభావ్యాదయం భ
విష్యదర్థమభిదత్తై - తథాచవిశ్వః “ భవ్యంసత్యేశుభేచాశుభేద్యవద్యోగ్యభా
వినో,, రితి “ భవ్యంశుభేదసత్యేచ యోగ్యేభావినచత్రిష్యి,, తి ఘడినీ ॥
“భవ్యంసత్యేశుభేక్షేబం త్రిమస్యావ్యోగ్యభావినో,, రితిరత్నమాలాచ ॥ అత
ఏవ - యాదవాభ్యుదయేద్వాదశేసర్గై “ భవ్యామవస్థామివభావయన్తి,, త్య
త్ర “ భవ్యాంభావినీ,, మితి దీక్షితానాం వ్యాఖ్యానందయోయజ్యతే ॥ య
ద్వాభావ్యమిత్యేవాస్తుపాఠః - తదా “ భవ్యచేవభావ్యమితిరాక్షసవాయ
సదాస్థవాదివత్ ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చై,, తి సావర్థికేఽణ్యా ॥ కేచిత్తు “ భావ్యం
ప్రాప్యంభవతుమర్హ,, మితి వ్యాచక్షతే ॥ తత్తు “భూప్రాప్తావాత్తనేపదీ,,
త్యస్తాచ్చరాదికాణ్ణిజస్తాత్ “ అర్హైకృత్యత్వచశ్చై,, త్యర్హార్థై “ అచో
య,, దితి యత్ప్రత్యయేన నిర్వాహ్యం - తత్రప్రాప్య మిత్యేతదర్థప్రద

ద్యునమ్ - భవతుమర్హమితి తత్తాత్పర్యస్య ప్రదర్శనం - నతు విగ్రహస్య - త
 భాసతి “ భూప్రాప్తా,, విత్యస్యాభ్యుపాసనాసహితేన ణిభావపక్షే భవతుమితిరూ
 పసిద్ధాపసి తస్మాద్యత్ప్రత్యయేవృద్ధినిమిత్తాభావాద్భావ్యమితిరూపం నసిద్ధే
 త్ || భావయితుమర్హమితి పాతసద్భావే విగ్రహప్రదర్శనమేవ తద్భవిష్య
 తి - ప్రాప్తమర్హమిత్వనేనైవాధ్యాత్మవిషయదర్శకతాఽపిగమ్యతే || భౌవాదికా
 త్మయత్ప్రత్యయేవృద్ధయోగాదు క్రూపాసిద్ధిస్తుల్యైవ “ ఓరావశ్యకే,, ఇతి
 ణ్యతికృతే ఉక్తరూపసిద్ధాపసి “ తయోరెవకృత్యక్రఖలధా,, ఇతి భావకర్త
 ణోరెవకృత్యప్రత్యయానుశాసనాదన్యచాకర్తకత్వేన భావాత్కత్వస్తేవ లా
 భాదపహితేనత్వయాభావ్యమిత్యాదావివభవనకర్తృనభిధానాత్తద్వాచకస్థాన
 శబ్దాత్ప్రతీయయాభవితవ్యమ్ - తస్మాదుక్తైవోపపత్తిస్సాధ్యసి - అత్ర “ అ
 నన్తపీతేశ్శీర్ఙ్గం యాయంద్రక్ష్యఃసమాదిర,, మిత్యనుపదమేవాదాహృతా
 పౌరాణికకథానవిన్తర్హ్యా-అత్రకేచిత్ “ కులధనతయాసాకేతభాజశ్శ్రిమతో
 రజ్జధామ్నః రజ్జరాజస్య స్థానంభావ్య,, మితి వ్యాచక్షతే- తత్ర యద్యపి
 దుక్తరీత్యా అనన్తపీతస్య శీర్ఙ్గవిమానస్థానత్వేనైవ తదన్తర్గత శీర్ఙ్గరాజస్థా
 నత్వ మవ్యధాత్సిధ్యతి - తథాఽప్యవదాహృతయోర్బ్రహ్మణ్యపురాణ పారమే
 శ్వర సంహితయోశ్శీర్ఙ్గవిమానస్తేవ తత్రస్థాపితత్వాప్రకృత్యాన్వరస్యాత్ - ఉ
 త్తరణ్ణోకే తస్యధామ్న ఇతి విమానస్తేవ పరామర్శసావరస్యాచ్చాస్తాభీరజ్జధా
 మ్న ఇత్యేతద్విమాన పరతయావ్యాఖ్యాతమ్ - అన్యత్రాపిబ్రహ్మణ్యపురాణే ।
 “నభోమధ్యంగలెనూర్య చన్ద్రపుష్కరణీతః । అనన్తపీతేశ్శీర్ఙ్గం స్థాపయా
 మాసరాక్షస,, ఇత్సుక్తం - తద్వాన్వ్యానెతూక్తసావరస్యద్యయమసి దుర్గ
 భమేవ- ఉత్తరణ్ణోకే తస్యేత్యనేన శీర్ఙ్గరాజస్తేవతైః పరామృష్టతయాఽ
 త్రాపిణ్ణోకే తదనురూప్యేన భగవత్పరతయా వ్యాఖ్యానముచితమేవేతిచేన్న -
 తద్వాన్వ్యానాసవీరసత్వస్యోత్తరత్రప్రదర్శయిష్యమాణత్వాత్ || కులధనత
 యేతి నిర్దిశతామాచార్యాణా మప్యయమేవాధోవిషయత్యతిగమ్యతే || “ ఇ
 త్వావకూణాంకులధన,, మిత్యనుపదోదాహృత ప్రమాణానుగుణ్యాత్ - “ ల
 భ్యావకులధనంరాజా లజ్జాంప్రాయాద్విభీషణ,, ఇతిశ్రీరామాయణానురూ
 ప్యాచ్చ - తత్రహి “ కులధనంశీర్ఙ్గవిమానమితి సంప్రదాయ,, ఇతి గోవి

పూజాదిభిర్వాన్యభ్యాతం - నను “ లభ్యావకులధనంరాజే,, త్వత్కులధన శ
 బ్దస్య నశీరజ్జవిమానమిత్యర్థవర్జనముచితమ్ - కింతు పూర్వమేవ రామానుజ్ఞా
 తంరాక్షసకులధనంలక్ష్యాంరాజ్యంలభ్యే వ్యత్యనువాదః క్రియతఇతివక్తుం - అభి
 షేకావసరమవకులధనశబ్దిత శ్రీరజ్జవిమానదానాక్తా “ కించాస్యద్వక్తుమిచ్ఛా
 మిరాక్షనేంద్రియహామతే || ఆరాధయజగన్నాథ మిత్వాసుకులదైవతమ్ | ఆ
 రాధనీయమనిశం సర్వైర్దైవైస్సవాసవైః || తథేతిప్రతిజగ్రాహ రామవాక్యం
 విభీషణః | రాజారాక్షసముఖ్యానాం రాఘవాజ్ఞామనుస్తర ,, నిత్యతరశ్రీ
 రామాయణగ్రన్ధేన “ యావచ్చస్త్రీశ్చనూగ్యశ్చయావత్స్థాస్యతిచేదినీ | తా
 వద్రమన్వరాజ్యస్థః కాలేమమపదంవ్రజ || ఇత్యుక్తాప్రదదాతస్తే స్వవిశ్లేషా
 సహిష్ణుతే | శ్రీరజ్జశాయినంస్వస్థమిత్వాసుకులదైవతమ్ | రజ్జంవిమానమాదాయ
 లక్ష్యాంప్రాయాద్విభీషణ,, ఇతి పద్మపురాణగ్రన్ధేనచావతారపరిసమాప్తిన
 మయే సమాగతాయవిభీషణాయ రజ్జవిమానదానప్రతిపాదకేన విరోధాపత్తిరి
 తిచెన్న - ఉదాహృతయోదతరశ్రీరామాయణ్ణాకయోగ్గోవిస్తరాజాదిభిరవ్యా
 భ్యాతతయా ప్రక్షిప్తశక్కాస్పదీభూతత్వాత్ “ ఇదంఘోకదవ్యంప్రక్షిప్తమి
 త్యన్యై,, ఇతి మహాశ్వరతిర్ధైనాపుక్తత్వాచ్చవిరోధాభావాత్ || వస్తుతఃశ్రీ
 రామాయణసంహితా వర్గతత్వైఽపినానెనఘోకదవ్యయేనాక్తార్థోవిరుధ్యతే | అ
 స్య పూర్వమభిషేకావసరే ప్రదత్తస్త్వేవ కులధనస్య రజ్జధామ్నోఽభ్యర్చనా
 యామప్రమతైనభాష్యమిత్యనుశాసనాభిప్రాయకత్వాత్ || తత్రహి “ఆరాధ
 యజగన్నాథ,, మిత్యేతావదేవోచ్యతే -నతు రజ్జవిమానదానమపి - అనన్తరం
 చ “ తథేతి ప్రతిజగ్రాహరామవాక్యంవిభీషణ,, ఇతి రామవాక్యప్రతిగ్ర
 హవవాధిధీయతే - నతు శ్రీరజ్జవిమాన ప్రతిగ్రహణోఽపి - అతామాత్రయా
 ఽపిసపూర్వోత్తరగ్రన్ధవిరోధః || అతఏవ “ రాజారాక్షసముఖ్యానంరాఘ
 వాజ్ఞామనుస్తర,, నిత్యను స్తరణోక్తిరపిసంగచ్ఛతే - అనుస్తరణంహి పూర్వం
 శ్రుతస్య స్మృతిపథస్థస్త్వేవ - నతు తదానీమేవ శ్రూయమాణస్య - తస్మాత్
 పూర్వమభిషేకావసరమవ శ్రీరజ్జవిమానదానం తదర్చనాజ్ఞాపనంచ - అవతా
 రోపరమనమయేతు తదారాధనావశ్యకతాదృశిమ్నోతత్ స్తారణమేవేతి సప్త
 మేవవ్యక్తియతే || అతఏవదండరతయా ప్రవృత్తేశ్రిమతిగారుడపురాణే త్రీయా

విశాధ్యాయే - అభిషేకావసరవసస్వస్థే కులధనరూప శ్రీరజ్జవిమానదానం
 స్ఫుటతరమభిధీయతే విభీషణేనైవ || తథాహి || “సుగ్రీవోవిజతారితం సు
 హృద్భిస్సహసాదరమ్ | రాఘవంమునిభిస్సార్థం వసిష్ఠస్యమతేనచ | అమాత్య
 మన్త్రిప్రవరై రనైర్విర్జానవదైస్సహ || సుహృద్భిర్నాగరైఃపౌరై రరామప్రియ
 చిశీర్షభిః | జగతాముపకారాయ కపీష్ఠస్త్వవభ్యమేచయత్ ,, ఇత్యుపక్రమ్య
 సర్వేషాంవాసరాణామాభిషేచనికప్రీతిదానముక్త్వా - “వాసరద్వైరభినిర్యా
 తే రామోమామిత్యవచహ || సర్వధర్మభృతాంశ్రేష్ఠో మేఘగమ్భిరనిస్వనః |
 యావద్భవతిభూరేషా చద్వారిదిత్యేనభస్థలే || తావద్దత్తంతవాక్షయ్యం లక్ష్మీ
 శ్వశ్యమిదమయా | గచ్ఛలజ్కావలైలజ్కాం కృతార్థస్ససుహృజ్జనః | తత్ప్రభు
 జ్జ్వయథాకామం రాజ్యమక్షయ్యభూతిదమ్ | ప్రియస్యప్రియకామేనమయైత
 త్ప్రియకారిణః || శ్రీమద్రజ్జమితిఖ్యాతం మయాదత్తంతవాఘనా || మహా
 ద్భూషణమేతద్వాఇత్యావకూణాంకులస్యనః | బహుమానాత్ప్రియత్వేన ప్రణ
 యాత్ప్రీతికారిణః || దదామితవత్తద్దామజీవితంతాన్తత్సన్యాసాథా | ప్రథితం భ
 వనంలాక గృహణా స్తద్ధనంమహత్ || తత్రారాధనమిహస్వ వృణీష్వప్రియ
 మాత్మనః | ఆనీయైతత్సుసంహృష్టో లజ్కాయాంతురమన్వహ || ఇత్యుక్త్వా
 మాంమహాశైవా దదౌతద్దామచాత్మన,, ఇతి || పాద్యైలవతారావసానావస
 రే బ్రహ్మణ్డాలశ్వమేధావభృథావసరేచ తద్దానోక్తిస్తుకల్పనరవృత్తాన్తాభి
 ప్రాయేణనెయా - తయోరపి ప్రత్యయితతమమునిప్రణీతత్వాత్ || తదన్వగృ
 హ్యతాచార్యైః || “ఆప్తవాచోర్విరోధేనాన్య త్సృష్టిభదాదియంగతిః | అనిశ్చి
 తాప్రభావానాం నిశ్చితైస్సాన్వదనాదర,, ఇతి || నచ ప్రతికల్పం శ్రీరజ్జవిమాన
 స్యభూతలావస్థానం దుర్వచమితివాచ్యం “కల్పేకల్పేదివౌభూమిమాగమిష్య
 తిరజ్జరాట్ | ద్వివరార్ధావసానైచ సన్ధిధామ ప్రతిపత్సృత,, ఇతి బ్రహ్మణ్డపు
 రాణి ప్రతికల్పం తస్యభూతలావతరణోక్తైః || తస్మాత్కులధనమిత్యస్య కుల
 ధనభూతం శ్రీరజ్జవిమానమిత్యేవార్థసాన్వప్రదాయకః || ఏతేనైవ లభ్యావకుల
 ధనమిత్యత్ర “కులధనశబ్దేనపూర్వమేవరామాభ్యనుజ్ఞాతం రాక్షసకులధనం ల
 జ్కారాజ్యంలభ్యే వీతి ఋషిగాఽనువాదః క్రియతే - కెచిత్తు - కులధనమిత్యస్య
 ఇత్యావకులదైవతం రజ్జవిమానమితి వర్ణయన్తి - తన్నౌపపద్యతే - ఇత్యావకు

కులధనమిత్యశ్రామ్యమాణత్వాత్ - అవతారావసానసమయే “కించాన్యదప్యక్తు
మిచ్ఛామి,, త్యాదినావిభీషణాయతద్దానస్యోత్తరరామాయణే వక్ష్యమాణత్వా
త్ “యావద్భద్రశ్రమసూర్యశ్చై,, త్యాదినా “రక్షంవిమానమాదాయలక్ష్మం
ప్రాయాద్విభీషణ,, ఇత్యనైన పర్షపురాణగ్రన్థేనావతారపరిసమాప్తీసమయ
ఏవ తద్దానకథనాచ్చ కులధనశబ్దేన లక్ష్మ-రాజ్యమేవాక్తమితి వేదితవ్య,, మి
తి మహేశ్వరతిర్థీయవ్యాఖ్యానం సంప్రదాయవిద్భిరనాదరణీయమేవేతి దృష్ట
వ్యం - తత్ర కులధనస్యేత్యావకుసంబధిత్య కణ్ఠోక్త్యభావేఽపి “రామేశ్వరస్య
కామైశ్చ యథార్థం వ్రతేనాజిత,, ఇతి తత్పూర్వార్థే విభీషణసమ్మానసస్య
రామకర్తృకత్వ కణ్ఠోక్తేస్సామర్థ్యాచాచిత్యాద్యారామసంబధిత్యలాభాత్॥
“ఇత్యావమాణాంకులధనమాత్తనోఽభ్యధికంతదా శ్రీమద్రాజ్యంమహద్ధామే,,
తి బ్రహ్మజ్ఞపురాణ ఇత్యావకుసంబధిత్య కణ్ఠోక్తేరహంపికులధన శబ్దేన తత్ప్ర
త్యభిజ్ఞానాత్తత్సంబధిత్యసిద్ధేశ్చ - నస్తుతస్తు- కులధనమిత్యస్య లక్ష్మ-రాజ్య
మిత్యర్థవర్ణనమేవ నయ క్రిమత్ తస్యప్రాగేవ లబ్ధత్వేనపునస్తల్లాభవర్ణనస్యా
నావశ్యకత్వాత్॥ అనూద్యతఇత్యుక్తమితిచే త్యత్యముక్తం నసమ్యగముక్తంతు త
త్॥ యదివిభీషణస్య లక్ష్మ-రాజ్యలాభోఽత్రానూద్యేత, తస్మిన్మిథ్యా
రాజ్యలాభోఽపి సుగ్రీవస్య కుతోనానూద్యతే॥ నహివిభీషణేనైకేనైవలబ్ధం
రాజ్యం - అథ నస్తత్ప్రతయా మునినా నతదనువాదః కృతః-నహిసర్వస్యాప్య
నువాదః కర్తవ్యఇతి రాజాజ్ఞా - అతఃస్థితగతిచింతనయేన విభీషణరాజ్యలాభా
నువాదఏవ కృతఇతివస్తుంయుక్తమితిచే - స్పృహ్యత్రానుపపద్యమానంనామ కిం
చిదస్తి - యేనస్థితగతిచింతనయావతారణేనోక్తార్థోనిరుహ్యేత - అస్తదుక్తార్థ
స్వేనోదాహృతప్రమాణైస్సమ్యగపపన్నత్వాత్॥ అతఃకృత్యాగతికగతికల్ప
నాదపునోదాహృతవచనాస్తర్థాసంవాదిరజ్ఞవిమానలాభకథనస్వేన యుక్త
మత్వేన నిష్ప్రయోజనానువాదోక్తి ప్రయాసానావశ్యకః - ఆధవన్యసే
“కించాన్యదప్యక్తుమిచ్ఛామి,, త్యుత్తరకాణ్డీయావతారపరిసమాప్తికాలిక రక్షవి
మానదానకథనపరగ్రన్థవిరోధ ప్రసక్తపరిహారాయ లక్ష్మ-రాజ్యలాభానువా
దఏవ యుక్తఇతి - ఇదంపూర్వమేవదత్తాత్తరలాప్తివిష్టపేషణ మితి నొత్తరచా
సమర్పణి సాంప్రతం - అథమతం - తుత్యేఽపిసుగ్రీవవిభీషణయోస్సఖ్యాసమ

క్షమేవ సుగ్రీవస్య విభీషణాయైవ లూకోత్తర విమానదానైమహాదేవ ప్రకాశితం స్యాద్భగవతోదాశరథేర్వైషమ్యమితిభియానువాదోక్తిరెవయతేతి - తదాఽపి తద్విషయమితి రామస్య పరమవ్యోమప్రస్థానావసరమివ విభీషణాయ తద్దానేఽపుక్తానువపత్తిస్తదవస్థేవ || తస్మిన్నవ్యవసరే సుగ్రీవసాంవిధ్యస్య శ్రీరామాయణమీవ ప్రతిపాదనాత్ || అతస్తవ్యూఽపి పరిహార్యేవసా - అధోభయోసాన్నిధ్యతౌలేపి తత్తత్కర్తానుగుణఫలదాతుర్భగవతోనవైషమ్యగర్భప్రసజః “వైషమ్యనేర్ఘ్యత్యైవసాపేక్షత్వాత్తథాహిదర్శయతి, తి సూత్రితత్వా దితిచేత్ || ఇదంత సమ్యగుక్తమాయుష్తతా || విభీషణస్యతాదృశవిమానలాభ తదర్చనాద్యోపయిక్తకర్తవ్యరిణతినద్భావపర్యాలోచనయాఽభిషేకాననరమీవ తద్విశ్రాంతేఽపి విరోధాభావాత్ || కించ || ఉత్సవేమహతిసుగ్రీవాదితుల్యకక్ష్యతయా విశ్రాంతివిభీషణాయాపిరత్నాదిసాత్వికయ పారితాపికే ప్రసజేత్కమత్ స్థకులశిరోమణేరఘునన్దనస్య ప్రవన్నాప్రోషన్నప్రదేయవస్తువిభాగానభిజ్ఞత్వలక్షణమనైపుణ్యం - తచ్చ “యతత్తదాబలదా, ఇత్యాద్యుక్తిరీత్యా ప్రవన్నజనానామాత్మపర్యంత సర్వసర్వాదానభూర్వహస్య, “జ్ఞానీత్యాత్మైవమేమతం - లెహమేకాన్తినశ్యేష్టాస్తేచైవానన్యదైవతాః | అహమేవగతిస్తేషాం నిరాశీకర్తకారిణామ్ - సకృదేవప్రపన్నాయ తవాస్తీతిచయాచలే || అభయంసర్వభూతేభ్యోఽపదామ్యేతద్వృతంమమే, తి వచతస్తస్యానుచితం - నచాయంవిభీషణానప్రవన్నః “భవంతంసర్వభూతానాం శరణ్యంశరణంగత, ఇత్యాది స్వపవనైరేవ తస్యప్రపన్నతాయా సుస్ఫుటత్వాత్ || అణామహియస్యాభిషేచనికోత్సవేవితిర్ణైఽపి సర్వసాధారణ్యేన రత్నాదిసాత్వికయ పారితాపికేతస్యానన్యప్రయోజనతయా తదుచిత క్షేకర్యాపయికస్వాత్మభూతరజ్జవిహాన రూపసర్వాత్విశాయిపారితాపికాన్తర వితరణమప్యావశ్యకమేవ | నచ విభీషణోనసర్వాత్మనాఽనన్యప్రయోజనః, తస్య లక్ష్మీశ్వర్యాచితమైవ శరణాగతత్వాత్ || అతఏవ “రాజ్యంప్రార్థయామానస్తుబుద్ధిశూర్వమిహాగత, ఇతి హనూమతా “నవయంతత్కులీనాశ్చ రాజ్యకాక్షీచరాక్షస, ఇతి శ్రీరామచంద్రైకౌపుర్యమానం సంగచ్ఛతే - అతఏవచాస్తదుక్తిరీత్యా లబ్ధావకలధనమిత్యస్య లక్ష్మీరాజ్యలాభానువాదోక్తిరేవసానిరసికీతి వాచ్యం -

శరణవరణావసరం “ త్యక్తావహారాశ్చపుత్రాశ్చ రాఘవంశరణంగతః, ఇతి విషయాంతరం నైరాశ్యస్య తైవైవకర్తృరవేణోక్తత్వా దనంతరం. శ్రీచక్రవర్తినస్తనసన్నిధౌ “ పరిత్యక్తామయాలజ్ఞా మిత్రాణీచధనానిచ. భవద్గతం మేరాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ, తి సర్వపురుషార్థత్యైవ భవచ్ఛరణారవిష్టమేవాధ్యవసితవానితి విజ్ఞాపితత్వాన్న తస్మానన్యప్రయోజనాధికారిత్వస్య స్ఫుటత్వాత్. అతో యత్ “ రాజ్యం ప్రార్థయమానస్త్వి, తి హనుమదావ్యక్తం - యచ్చ “ రాజ్యకాక్షీచరాక్షసః, ఇతి శ్రీరామవాక్యం - తత్సర్వం రామభక్త్యా విలస్య మహారాజసుగ్రీవస్య వ్యామోహప్రశమనాయ నీతిశాస్త్రాదితరాజవృత్తాంత మర్యాదాపదర్శనమితి వేదితవ్యం - హనుమద్రామవాక్యయో రివభీషణవాక్యస్య చవిరోధే “ అంతర్జుబహిరజ్యయోరంతర్జుబలీయః, ఇతి న్యాయేన. విభీషణవాక్యేస్తేన బలీయస్తాన్వత్. కుతస్తస్మా “ అహం మాతాన్విదశశగీవం సప్రహస్తం సుబాధవమ్. రాజానంత్యాంకరిష్యామి సత్యమేతద్భూపీమితే, ఇతి రామస్యానా కాక్షీతతద్రాజతాకలనప్రతిజ్ఞారభస ఇతి చైత్ - సోఽపి “ శరీరారోగ్యమద్ధాంశ్చ భోగాం శైవవానుషక్తికాః ! దదాతి ధ్యాయినాం నిత్య మవపర్గప్రదోహారి, రితుక్రన్యాయేనో ద్వైలకృపాసాగరపరిమాహర్షురీరూపానుషక్తిక భోగప్రదానపరశివ - నత్సిద్ధం పరతయా రాజ్యప్రదానాయైవ ప్రవృత్తిః - అతఏవ పేవ్యవం ప్రతిజ్ఞాతవతోఽపి భగవతః కించిదవ్యనభిధాయ ప్రతివచనమ్ “ రాక్షసానాం వధేనాహ్వాం లజ్జాయాశ్చ ప్రధర్షణైః. కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేష్యామి చవాహినీ, మితి యథోచితం కైంకర్యమేవ. కరిష్యామితి విజ్ఞాపితం విభీషణేన. యథా “ వతమాపదతస్యాపిధర్మైవ మమ మతిర్భవే, దితి ప్రార్థితవ. తేఽవ్యముష్టేప్రీతేన బ్రహ్మణాఽమరత్వమపిదత్తం - తథా కైంకర్యమేవ ప్రార్థితవలైః పితదౌపయిక మైశ్వర్యంచానుగృహీతం భగవతేతి ధ్యేయమ్. కించ || యథాభగవత్పాదుకాధీనతయా భరతస్య కోసలదేశనియమనాభ్యుపగమః - తథాధర్మసంస్థాపనార్థమేవ కృతావతారస్య భగవతోదాశరథేర్నియోగేనావశిష్టాన్నిశాచరాక్ష సుషధాసంచారయితమేవ తస్య రాజ్యాభ్యుపగమః - సత్వాత్ భోగాయ - ఇదమప్యాజ్ఞానుపాలనతయా కైంకర్యకోటాపేవాన్వితం - విభీషణస్య తాత్పర్య వైధుర్యైః ప్యనతిలజ్జనీయశవధపూర్వక శ్రీరామభద్రశాసనేనై

వరాజ్యాభ్యుపగమఇతి వ్యక్తమేవోక్తముత్తరకాణ్డే || “యావత్ప్రజాధరి
 వ్యన్తి తావత్ స్వవైవిధీషణా । రాక్షసేంద్రమహావీర్య లజ్జాస్థస్వంధరిష్యసి ||
 శాపితస్తస్వంసఖత్వేన కార్యం తేమమశాసనమ్ । ప్రజాస్సంరక్షధర్మేణ నొత్తరం
 వక్తుమర్హసి , తిత్వభయప్రదానసారే విస్తరేణానుగృహీతమాచారైః || త
 స్మాల్ “ తత్పాదభక్తిజ్ఞానాభ్యాం ఫలమన్యత్కదాచన । వయాచెత్సురుపావి
 ఘ్నం యాచనాన్న శ్యతిభ్రమమ్ || సనాకపృథ్వీనదహారమెష్ట్యం ససార్వభౌమం
 సరసాధిపత్యమ్ । నయోగసిద్ధిరపునర్భవంవా వాఞ్చన్తియేవైభగవత్ప్రపన్నా ,
 ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా అనన్యప్రయోజనన్య భగవత్క్రైంకరైకాభిలాషిణో విభీ
 షణస్య పారితోషికమాత్మదానాదన్యత్క్రిమవ్య సంభావయమానేన భగవతా
 సకృత్ప్రపన్నజనతానంరక్షణైకవ్రతినాదాశరథినాసావత్తథూతైశ్చాపి కులధన
 శబ్దితశ్శీరజ్జవిమానమేవానుగృహీత మితి కులధనశబ్దస్య శీరజ్జవిమానమిత్యే
 ష్వర్థ సమేషసాంప్రదాయకమిత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్తికావిచార కుతూహలన
 ప్రకృతమనునరామః || అత్రోత్తరార్థవాక్యాద్ధైవహంపకర్తృకానన్తపీతభజనాను
 శాసనస్య సమర్థితత్వాత్కావ్యలిప్తం - శీరజ్జధామావస్థితైశ్శేషవీరౌపలక్షక
 తయా నిబద్ధత్వా దుదాత్తాలంకారశ్చైతస్త్వయోస్సంగరః । శ్రీరామచన్ద్ర
 గత శేషవీరవిషయకభావం ప్రత్యాచార్యగత తద్విషయకభావస్యాజ్ఞత్వాత్ప్రే
 యోఽపరాజ్ఞన్యజ్ఞమిత్యాదివిభాషనీయమ్ || ౪౫ ||

{ మూ || స త్వేదిష్వేస్వయముదయత స్తస్యధామ్నఃప్రసక్తౌ }
 { న్తజ్ఞాపాయాం మరకతమివ భ్రాజమానంతదస్తః । }
 { చేతోధావతువ్యవహిత భుజం శేషభోగేశయానం దీర్ఘా }
 { పాంజంజలధితనయా జీవితం దేవమాద్యమ్ || ౪౬ || }

వ్యా|| ఏవం శీరజ్జవిమానప్రసక్తేన తదన్తశ్చయానోభగవాన్వాసుదేవఇదా
 సిం సాకేతనగరమధివసన్తమ స్థరణపదవీమధిరోహతిత్యాహదాశరథిః || * స
 త్వఇతి * దిష్వేస త్వేశుద్ధసత్వమయే నిత్యవిఘాతిప్రదేశే - స్వయంసాధనా
 న్తరనైరపత్వేణ - ఉదయతః ఆవిర్భవతః “ ఇటకిటకటీ, త్వత్ప్రవశిష్టస్య ఇ
 ధాతారీధాతారావృతతా - అత్ర “ దివ్యస్యమహతోధామ్నసాన్తాదప్యీక్త
 స్యదాన్తరే - దివ్యంశ్చైత స్తహద్ధామ - అనన్తశక్తియుక్తం తద్విమానంహిస్వ

యంభవమ్,, ఇతి పారమేశ్వరసంహితాద్యుక్తిః “ ఇదంచధామప్రియమస్మది
 చ్ఛయా స్వయంభవందర్శితమమ్ముజానన | శ్రియాయతం శ్రిమదిదంతువైజగ
 ద్విధూతిమద్రజ్జముదాహరిష్యతి,, || ఇత్యాదిగారుడపురాణోక్తిరవ్యయనంభే
 యా || యదాప్స || దివ్యేనత్యేనత్వాత్తరక్షిరసాగరఇతియావత్ స్వయముదయ
 తః “ తస్యవర్ణనమానా నై తప్యమానస్యవేదసః | ఆవిరాసీన్తహద్ధామ శ్రిర
 జ్గంక్షిరసాగరాల్ | దివ్యంవిమానంతద్ద్రవ్యా స్వయంవ్యక్తంమహార్ధిమ,, దితిబ్ర
 హ్మాణ్డపురాణోక్తిః- తస్య పూర్వస్థిక్ష్ణో కేనననీతే స్థాపయిష్యమాణతయో
 క్తస్య - ధామ్నః శ్రిరజ్గవిమానస్య “ గృహదేహాత్విట్పుభావాధామానీ,,తస్య
 మరః || పృసక్లాత్ పృసక్తే-ఇదానీం రజ్గవిమానవృత్తాన్తస్యేన పృస్తుతత్వాది
 త్యర్థః || తదంతః తస్యవిమానస్య-అంతః అభ్యంతరే - షష్ఠీసమాసః - నచాత్ర
 “ పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేన,,తి నిషేధాదవ్యయే
 న షష్ఠీస్సమాసోనసాధురితివాచ్యం - తత్రసత్తవ్యయోః పూర్వోత్తరయోనాన్
 హచర్యాత్కృదవ్యయస్యేన గ్రహణాల్ | అతఏవ తదుపరిత్వాది సిద్ధమితిర
 క్షితేనాక్తం సంగచ్ఛతే || యద్యపి కైయటహరదత్తౌ అవ్యయప్రతిషేధేవృక్ష
 స్యావరిత్యదాహరంతౌ అకృదవ్యయేనాపి ప్రతిషేధంమన్యేతే || తథాపి “అనెక
 మవ్యవదార్థ,,ఇతిసూత్రే “సగ్ధవశ్చ,, దితి భాష్యప్రయోగేనాకృదవ్యయ
 నిషేధాసంభవాత్తదనాదరపవ యక్తః, కించ “ప్రకృతసూత్రే భాష్యేఽపి
 అకృదవ్యయైచ్చరాదిభిరసామర్థ్యేన సమాసాభావమనుభాష్యకృదవ్యయ
 మేవాదాహృతమ్-తేనాన్యావ్యయైస్సతిసామర్థ్యేనమానఇష్ట ఇతి గమ్యత,,
 ఇతి శబ్దేన్దుశేఖరేష్ఠితం - అన్తరిత్యేతచ్చస్వరాదిపరితమవ్యయమ్ - నతుకృ
 దంతం-తస్మాదకృదంతత్వాత్సమర్థ్యసద్భావాచ్చ నాత్రోపస్థీసమాసనిషేధః || అ
 తఏవ “ మహార్ణవాన్దఃకోమజ్జితౌరణుకులాచలయోర్విశేషః || కకుద్ధికన్యావ
 త్రాన్తరావసలభాధివాసయా || యత్కృతైరీన్నిగృహ్ణీమః || ఆదేయాకిం
 కృతేభోగాః,, ఇత్యాదయఃప్రామాణికాః ప్రయోగాస్సంగచ్ఛన్తే || యదాప్స ||
 “సప్తమీశౌత్తే,, రిత్యనేన తస్మిన్నస్తప్తదన్తరితి సప్తమీసమాసః - శౌత్తేదా
 వస్త్రశృబ్దపారాల్ - సచాధికరణత్వ శక్తిప్రధానః - మధ్యేఇత్యర్థాల్ - త
 ద్యోగేనవయవినాభారత్యవివక్షాయాం సప్తమీ - యథాన్యత్రేతాభితి || అతఏ

వ “ తస్మిన్యదస్త్రస్తదన్వేష్టవ్యమ్ - తస్మిన్యదస్త్రస్తదుపాసితవ్యమ్, మిత్యాదయః
 ప్యయోగాస్సంగచ్ఛన్తై - తద్విమానవృత్తిమధ్యభాగేతిబోధః - ననన్తర్వణ
 మిత్యాదావివాస్తవ్యబృహస్ప విభక్త్యర్థైవ్యయాభావానిత్యః - తత్కథమత్రతత్పు
 రుష ప్రప్యత్తిరితిచె దిత్థం అస్తశ్శబ్దోఽధికరణత్వశక్తిప్రధానః - అధికరణమా
 త్రప్యత్తిశ్చేతి ద్వివిధః - తత్రాధికరణత్వ శక్తిప్రధానస్యయోగే అవయవిన
 ఆధారత్వ వివక్షాయాంసప్తమీ - తతఉక్తరీత్యా సప్తమీసమాసః ॥ యథా వ
 నైలన్తః వనాస్తర్వసతీతి - యస్తవధికరణత్వమాత్రవృత్తిః - తస్యవిభక్త్యర్థై
 వ్యయాభావః “ అవ్యయంవిభక్తి, తి సూత్రైవచనగ్రహణానామధ్యాయో అన్య
 థావృక్షస్యాపరీత్యాదావతిప్రసక్తాల్ - అధికరణత్వమాత్రవృత్తిరిత్యన్య మ
 థ్యానావిజ్ఞతతదప్యత్తిరిత్యర్థః - తస్మాదత్రేమధ్య ఇత్యర్థకస్యాస్తశ్శబ్దస్యాధికరణ
 త్వశక్తిప్రధానతయాఽధికరణమాత్రవృత్తిత్యాదీభావాన్నావ్యయాభావ ప్రసక్తిః
 కింతు తత్పురుషపవేతి మనోరమాచావిస్తరః - మంజూషాయాం పెటికా
 యాం “ పెటకఃపెటకఃపెటామంజూషే, త్వమరః ॥ మరకతంగారు తత్తమివ
 భ్రాజమానం - అనేన “ క్షీరామృతేర్ద్రవరమభితోదేహభానాంప్రరోహైః
 శాలాస్తీలత్కులయదశౌచైవతమాపాదయన్త, మిత్యుక్తరీత్యాదివ్యమజ్ఞత
 విగ్రహరుచిభిర్విమానాన్తః ప్రదేశమఖిలమపి మేచకీకుర్యన్తమితి ద్యోత్యతే ॥
 ఉపహితః ఉపధానీకృతః భుజుఃబాహు ర్యస్త్రిన్కర్తృణితద్యథాతథా- ఉపపూర్వ
 కాద్దధాతైః కర్తృణః “ దధాతేర్న్యై, రితిహిరాదేశః ॥ “ ఉపధానంతూపబ
 ర్హ, మిత్యమరః ॥ సౌకుమార్యసాగన్ధ్యాధిభిశ్శేషభోగశయ్యానుగుణ ముప
 థానాన్తరం దుర్లభమితి తదనురూప మనన్తభోగిభోగమనోహరం స్వబాహు
 మేవోపధాయేతిభావః ॥ అనెనానురూపవస్తువర్ణనా త్తక్తస్సమాలంకారోవ్య
 జ్యతే ॥ శేషస్య అనన్తస్య - భోగేదివ్యవిగ్రహే “ భోగస్సుఖస్త్వాదిభృతావ
 హేశ్చఫణకాయయో, రిత్యమరః ॥ భోగశబ్దేనమృదుస్పర్శాదిభిస్తస్యనిరతిశ
 య భోగావహత్యం సూచ్యతే ॥ శయానం “ విస్త్రీంహటలయన్నల క్తకరుచా
 మఘ్నిత్రిప్తిమం వల్లక్షైర్నానారత్న కిరీటకోటిఘ్నణిభిః ప్రాచెతసీయామపి ॥
 వర్ణజీవవహూనతూల భరితేపారేకవరాత్తజం ముద్రాకాచనముక్తిదాన
 గుళానిద్రాతిజాగర్తివ్యై, త్యుక్తరీత్యా నిద్రాగం - అనేన “ ఆత్మప్రమాణ

రచితే మృదుస్పర్శైః మనోహరైః । శుద్ధస్ఫటికసంకాశేదీప్యమానేఽతిభాస్వరే ॥
 ఫణామణ్డలమధ్యస్థేర్థభీర్భీషితేతథా । దక్షిణంభోగిభోగాభిముపధాయ మహా
 భుజమ్ , ॥ ఇతి పారమేశ్వర సంహితా క్తరకారః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః - అనేన
 వాసుదేవనాగరాజదివ్యవిగ్రహప్రభయో రన్యోన్యసంబంధేనపరభాగసమృద్ధి
 ర్ద్యోత్యతే ॥ సర్వలూకసాధారణనిద్రాతాఽస్యానిద్రాయావ్యాప్తిమభిప్ర
 త్యాహ ॥ దీప్తతి ॥ దీప్తాః భక్తరక్షణైకప్రావణ్యేన దయాసుధాసార నిర్భర
 తయా తదవరాధ విచారావధీరణేన నిరర్గళంసుమారవిస్మయరాః - అపాఞ్గాః
 కటాక్షాః యస్య - తంతథోక్తం - అనేన “ కరుణాపూర్ణ హృదయం జగదు
 ధరణోద్యతమ్ । శీతలైర్దృష్టిపాతైస్తు జగదాప్యాయకారిణః, మితి పారమే
 శ్వరసంహితాక్తః ప్రకారస్సుచితః ॥ అనేనైవ “ నిద్రాముద్రాం నిఖలజగతీర
 క్షణేభాగరూకా , మిత్యుక్త రీత్యా తన్నిద్రాయాస్సకల భువనావన జా
 గరూకతాద్యోత్యతే । సహిలాకేశస్యచిదపి సర్వాత్మనానిద్రాణస్సదీర్ఘాపా
 జ్ఞతాసంభవతి । ఈదృశదీర్ఘాపాజ్ఞతేవేషేతుమాహ ॥ జలధితనయాజీవితమితి ॥
 జలధితనయాయాః లక్ష్మ్యాః - జీవితం ప్రాణతుల్యమితియావత్ ॥ జలధితనయే
 త్యనేన దయాద్వైతాదికం ద్యోత్యతే । తద్వల్లభత్వాదేవహి కృతాపరాధేష్వ
 ప్యస్యకృపాసుధాశీతలః కటాక్షప్రసరణితి “జలధితనయాస్నేహనిత్యానుషక్తః,
 మిత్యత్ర విస్తరణావౌచామ - యదావ - జలధితనయైవ జీవితం యస్యేతి బ
 హుప్రీహిః ॥ దీర్ఘాపాజ్ఞమిత్యనేన కర్ణానైవిశ్రాంతలాచనత్వమపి ద్యోత్యతే -
 తేన సౌందర్యాతిశయోవ్యజ్యతే ॥ యదాహుః ॥ సౌందర్యంనయనాధీనః, మితి ॥
 ఆద్యం-ఆదౌభవం-దిగాదితావద్యత్ - దేవం సర్వప్రకృతానిదానభూతం శ్రీ
 వాసుదేవమిత్యర్థః ॥ “ వినాఽపి ప్రత్యయం పూర్వోత్తరపదయోర్వాహావో
 వాచ్యః, ఇతి పూర్వస్య వాసుపదస్య లోపః ॥ తథావోక్తం భగవచ్ఛ్రీ ॥
 “ నిత్యోదితాత్సంబభూవ తథాశాంతోదితోహరి , రితి ॥ “ ముక్తానుభావ్య
 నిత్యోదితసంజ్ఞకపరవాసు దేవోత్పన్నశాంతోదిత సంజ్ఞకోపూహత్రయశ్చ
 తుఘాతోవాసుదేవఇత్యర్థః , ఇతి న్యాయసిద్ధాంజ్ఞనవ్యాఖ్యానాయాం శ్రీమద్ర
 జ్ఞరామానుజమునయః - అన్యత్రాపి భగవచ్ఛ్రీ “ సవాసుదేవోభగవాన్
 సృష్టిస్థితస్తముక్తిదః । ఆత్మానంసద్విధావక్త్రే పునఃకేనాపిషేతునా ॥ తయో

రేకావాసుదేవ శ్శుద్ధస్థుటికసన్నిభః । నారాయణోద్వీతీయస్తు నీలామ్బుద స
 మప్రభః ॥ సంకర్షణోవాసుదేవాత్తస్తాత్ప్రద్యుమ్నసంభవః । ప్రద్యుమ్నాద
 నిరుద్ధోఽఘాతస్సర్వవీరేచతుర్భుజాః ॥ జ్ఞానాదిగుణవానేన వాసుదేవఃప్రకీర్తి
 తః । షణ్ణాంగుణానాంవైషమ్యే వక్ష్యంతైమూర్తయఃక్రమాత్ ॥ జ్ఞానాధికోభ
 వేష్టణాం సంకర్షణసమాహ్వయః । బలాధికఃప్రద్యుమ్నసాన్యదైశ్వర్యేచానిరు
 ద్ధకః, ఇత్యాది ॥ “ అనంతభోగితయనైశయానఃపఙ్కజేక్షణః । ప్రకాశయిష్యతి
 పురోవాసుదేవఃపరాత్పరః ॥ తమారాధయదేవేశం విమానాభ్యంతరస్థితమ్ । స
 ర్వేషామపిలోకానాం సృష్టిస్థితస్తకారిణమ్ ॥ వాసుదేవంతుపరమం పుమాం
 సంభక్తవత్సలమ్ । దావదశాక్షరమన్త్రేణ భోగైస్సాంసప్రసిద్ధికాదిభిః, రితి “యో
 గిభ్యేయమజంనిత్యం జగజ్జన్మాదికారణమ్ । అనాదినిధనందేవం సాక్షాల్లక్ష్మీపతిం
 ప్రభుమ్ ॥ అప్రాశస్త్యతనూంశాస్త్రం వాసుదేవంపరాత్పరమ్, మితీత పారమే
 శ్వరసంహితాదా భగవచ్ఛాస్త్రేసాక్షాదావసూదేవవీర శ్రీరక్తధామ్నిప్రకా
 శతఇతి ప్రతిపాద్యతే ॥ “ కాపేరీవిరజాసేయం వైకుంఠంరజమన్దిరమ్ । సవాసు
 దేవారక్షేణః ప్రత్యక్షంపరమంపదమ్, మిత్యాద్యప్యత్రైవానుకూలం - యతఃమ
 మమనః - ధావతితిత్తిప్రసంగచ్ఛతి- ధావుగతౌ, అస్తాల్లట్, సృగతావిత్సస్తా
 దావలట్ “పాఘ్యైర్ద్యై, త్యాదినాశితీధావాదేశః ॥ స్మరతీతియావత్ అత్రమంజూ
 షాయాంమకరతమివేత్సవమా - భగవతిజలధితనయాజీవితత్వార్పిత - జలధి
 తనయాయాం భగవజ్జీవితత్వార్పితాదావ రూపకమిత్యేతేఅన్యోన్యసంసృజ్యే
 తే ॥ శ్రీరామచంద్రగత శ్రీరక్తరాజవిషయకరతిభావం ప్రతి స్మృతేస్సంచారిణో
 ఽఙ్గత్వాత్ “ అత్యుచ్చాఃపరితస్సున్నరన్తి గిరయస్సారాస్తథాఽమౌభధయస్తా
 నైతానపివిభృతీకిమపినశ్యాన్తాఽసితభ్యంనమః । ఆశ్చర్యేణముహుర్ముహుస్తు
 తిమితిప్రస్తామియావద్భువస్తానదిభృదిమాం స్మృతస్తవభుజోవాచస్తతాముద్రి
 తా,, ఇత్యత్రైవప్రేయోఽలంకారః । నచాత్యస్తృతేర్నిబద్ధత్వాత్ స్మృత్య
 లంకారవీర కుతానస్యాదితిభృమితవ్యం - భగవత్ స్మరణస్యాత్రప్రస్తుతవిమాన
 సంబద్ధితయా సాదృశ్యనిబద్ధనతావధాత్ । సాదృశ్యనిబద్ధనత్వేహి స్మరణస్య
 తదవతారః - యథాహి సాలక్ష్యతే చిత్రమిమాంసాయాం - “ స్మృతిసాదృ
 శ్యమూలాయా వస్తవస్తరసమాశ్రయాయా । స్మరణాలంకృతిసాస్యాదవ్యక్తవ్యవితే

షితే, తి || ఇయంచాలంకృతిః పూర్వోక్తసంస్కృష్టాలంకారాభ్యామేక వాచ
కానుప్రవిష్టతయా సంకీర్త్యతే || తస్యచ శ్రీరామచంద్రగతభావస్యాచార్యగత
భగవద్విషయకభావం ప్రత్యక్షత్వాదనన్యశ్చ ప్రియోఽలంకారస్తదుజ్జీవిత ఇత్య
పిచ్ఛేయం - వైద్యనాథస్తు “ స్మృతిభ్రాన్తిసందేహేనాసాదృశ్యాన్నిబధ్యమా
నైః స్మృతిమా,, నిత్యాదిస్మృత్యాద్యలంకారకులయానన్దప్రతీకమావాయ” సా
దృశ్యాన్నిబధ్యమానైరితి చమతూరిత్యాపలక్షకం - న త్వేతస్యాపిసావతన్త్రై
ణలక్షణప్రవేశః - సాదృశ్యామూలకానామపి, స్మృత్యాదీనాంచమతూరిత్యై
లలంకారతాయా అనివార్యత్వా చ్చమత్కూరితైకజీవాతుత్వాత్తస్యాః - అ
చమత్కూరిత్యేతు తేనైవ వారణమితివ్యర్థం సాదృశ్యపేతుకత్వవిశేషణ మి
త్యాచచ్ఛే - తన్తతేత్ర శ్రీరఙ్గనాథస్తరణస్య సాదృశ్యమూలకత్వాభావేఽపి
చమత్కూరితయా స్థరణాలంకారోభవత్వేన- ఏవముభయథాఽపి సంభవాన్ని
రుక్తప్రాథమికప్రియోఽలంకారస్యాన్యస్మృత్యలంకారస్యచ సందేహాసంక
రః || అన్య, సంకరస్య ద్వైతీయీకప్రియోఽలంకారస్యచైక వాచకానుప్రవే
శసంకరః || యత్తు || “ దివ్యేన త్వేషుద్ధవత్వ రూపేవిమానఇత్యర్థః - స్వయ
ముదయతః స్వయమేవావిర్భవతః - తస్య శ్రీరఙ్గరాజస్య - ధామ్నఃప్రసక్తా
త్ అంశప్రసరణాత్ | మంజూషాయాంమరకతమివ- తదస్త్రవిమానస్యాన్తఃప్ర
దేశ-భాగజమానం - ఉపహితభుజం ఆద్యందేవంచతూధావతి,, తివ్యాచక్షతే-త
న్నసమ్యక్ పూర్వస్థితౌకే ఉదాహృతభగవచ్ఛాస్త్రాద్రివివచనానురోధాద్ర
ఙ్గధామ్నఇతి రఙ్గవిమానస్తేనైవ ప్రస్తుతత్వేనాత్యక్తోకేఽపి తస్యేత్యన్యధామ్న
ఇత్యేతద్విశేషణతయా తస్యేవాపశ్యపరామర్శసియత్వేన భగవతఃపరామర్శా
యోగాత్ - ననుచ పూర్వస్థితౌకే రఙ్గధామ్నఇత్యన్య భగవత్ప్రరతయాఽ,
స్తాభిరావ్యఖ్యాతత్వేనాత్రాపి తస్యేవ పరామర్శోయక్తఇతిచేన్న- తత్రై
వాస్తాభిస్తదస్వరసతాయాఉపపాదితత్వాత్ | తథైవాభ్యుపగమేతస్య భగవ
తః కిరణప్రసక్తాత్తస్యేవమకరతసాదృశ్యముక్తంస్యా త్తచ్ఛాసమజ్జసం - కించ
భవత్తుతేపూర్వగ్లోకే రఙ్గరాజస్తేనైవ ప్రస్తుతత్వేన తదన్తరిత్యత్రతచ్ఛబ్దేన వి
మానపరామర్శోఽపి నసంభవతి - ప్రకృతస్తేనైవయోగ్యత్వాత్పరామర్శం-అ
స్తత్ప్రత్యేతు-యథాతస్యేత్యనైవ విమానస్తేనైవ పరామర్శ స్తథాతదన్తరిత్యత్ర త

చృద్దేనాపి తస్యేనపరామర్శోనాక్లిప్తః - అపిచ - ప్రసజ్జశబ్దస్య ప్రసక్త్యర్థే
 రూఢస్య కేవలయోగాశ్రయణేన ప్రకృష్టసక్తార్థకత్వకథనే అస్యార్థ రూపదో
 షాపత్తిశ్చ - తథాచనూత్రితంవామనన “ రూఢీచ్యుతమన్యార్థ ” మితి ॥
 “ రూఢేషురూఢీమనపెక్ష్యయాగికార్థమాత్రాపాదానాదన్యార్థంపదం - య
 థా - తెదుఃఖముచ్చావదమావహ నియే ప్రస్తరన్తిప్రియసంగమానామ్ । అ
 త్రావహతిఃకరోత్యర్థోధాఢార్థైవయక్తః - ప్రస్తరతిర్విస్తరణార్థః ప్రకృ
 ష్టస్తరణ,, ఇతి తదవ్యుత్తౌ సప్తమ్ - అతోఽస్తదావ్యవృత్తైవ జ్యాయ
 సీత్యలమ్ ॥ ౪౬ ॥

{ మూ॥ చోరాకాన్తంతదనువిపినంచోళపాణ్డ్యాన్తరస్థం }
 { ఝిల్లీనాద శ్రీవణపరుషం శీఘ్రమేవ వ్యతీయాః । }
 { తీర్ణైత స్తన్నక్రటయసఖే శీతలాంస్తే నినాదాన్ శ }
 { భ్రూయన్తేనఖలుకవయస్సన్నిధౌదుర్జనానామ్ ॥ ౪౭ ॥ }

వ్యా॥ అథ చోళదేశాత్పాణ్డ్యదేశం పర్యాహిత్యాదితం స్తదస్తర ప్రదే
 శస్యాతిఘోరతయా తత్ర మూకిఘాయగ నవ్యమిత్యాహ ॥ * చోరతి *
 హేనుఖ-అనేనవక్ష్యమాణప్రదేశస్యాతిఘోరతయాస్వస్తిమానయంగచ్ఛత్వితి
 భగవతోదాశరథేర్వాత్సల్యాతిశయాదాశంసావ్యజ్యతే॥తదనుఅనస్తపీతసేవనా
 నస్తరం - చోరైః దస్యభిః-ఆక్రాంతంసమస్తతావ్యాప్తం- అనేనకవచిదపి త
 స్తన్నప్రదేశే మావిలమ్పిష్టాఇతి ద్యోత్యతే ॥ నల్పేతావదేవ - శ్రుతిసుఖభవా
 దృశశకునినిదోఽపి తత్రదుర్గభో - యేనసాధ్వాఽపిచోరభయం కించిదపివి
 లమ్పేభాఇత్యభిప్రయన్నాహ ॥ ఝిల్లీనాదశ్రీవణపరుషమితి ॥ ఝిల్లీనాం క
 ణోరతమనినదానాం చీరికాఖ్యసూక్ష్మజన్తువిశేషాణాం “ భృక్లారీచీరికాచీరీ
 ఝిల్లికాచసమాఇమా,, ఇత్యమరః ॥ ఝిల్ల్యాఖ్యవాద్యవిశేషనదృశభస్వనిమత్తావ
 ఙ్గిల్లీతి తన్నామ - నాదైర్ధ్వనిభిః - శ్రీవణయోః శ్రాత్రయోః - పరుషంని
 ఘ్నరంశూలజనకం “ నిఘ్నరంపరుషః గ్రామ్య మశ్లీల,, మిత్యమరః ॥ అతిదు
 స్సహమితియావత్ ॥ అనన “ అహోపనమిదందుర్గం ఝిల్లికాగణనాదిత్ర,, వి
 త్యుక్తతాటకావనవదతిరౌద్రత్వద్యోతకేన తత్రకోత్రసుఖాశాలేహోఽపి
 కార్యఇతి వ్యజ్యతే ॥ చోళపాణ్డ్యాన్తరస్థం - చోళానానివాసోజనపద శా

శాః “ జనపదేలుది,, తి చాతురధికస్యాణౌలుపి “లుపీయ క్తవ,, దితి ప్ర
కృతివల్లభవవనే || పాణ్డూనాంరాజాపాణ్డ్యః “పాణ్డూర్జ్యణి,, తిడ్యణ-త
త్ర సాధవః పాణ్డ్యః - పాణ్డ్యశబ్దాత్ “ తత్రసాధు,, రితియత్ || దేశే
తౌప్వపచారికః || సతుపాణ్డ్యానాం నివాసోజనపదఇతి విగ్రహః || నహిపాణ్డ్య
శబ్దో జనపదవాచీ - కింతు పాణ్డ్యశబ్దవీచేతి “పాణ్డూర్జ్యణి,, తి వార్తికేన
“ జనపదశబ్దాత్తత్త్రియాదభి,, తి సూత్రస్థేన స్పష్టంప్రతియతే || చాశాశ్చ
పాణ్డ్యాశ్చచాశపాణ్డ్యాః - తయోః అస్తరథంమధ్యవ త్రి - వివినంగహనం -
శీఘ్రంతస్వరితమేవ - ఏవకారణ నిమిషమాత్రమపి మావిలమ్బిష్టాఇతి ద్యోతి
తం - వ్యతీయాః వ్యతివరైథాః వి-అతి- ఇత్యుపసర్గద్యయ పూర్వకాదిణ్ణతా,,
విత్యస్తాదాదాదికాల్లిజ్జ్ || వీత్యుపసర్గణ తదవసప్రదేశైకదేశసంబద్ధోఽపిస
రావృత్తనా వర్జనీయఇతి ద్యోత్యతే || త స్మిన్ వివినే- తీర్ణే వ్యతిక్రాంతైసత్వేన
సతు తదవస ప్రదేశగమనావసరఇతిభావః || శీతలాన్ శృవణసుభగాన్, అ
నేన శ్రోతృజ్ఞానం సుర్యతాపాపహరణక్షమత్వం ద్యోత్యతే || తే- తవ- నిసా
దాన్ నిస్సనాన్, చతుర్ముఖాది సహృదయ జనభోగ్యానితిభావః || ప్రకటయ,
ప్రకాశయ “ సాహిత్యపాఠోనిధిమన్థనోద్ధం కర్ణామృతంరక్షతపేకపీడ్వాః !
యత్తస్యదైత్యాభవలుణ్ణనాయ శావ్యార్థచారాఃశ్రగుణీభవన్తీ,, త్యక్తవిధ
కావ్యార్థచారైర్దేదురస్య, శ్రుతికటురటమ్భమూతార్మికకరూశతర్కకూలాహ
లముఖరితస్య ప్రదేశస్య వ్యతివర్తనాదనస్తరం విగళిత వేద్యాస్తరమానస్తము
న్తీలయత స్సత్కావ్యాలాపానివకవయితిభావః || యథాహ్యుచ్యతే || “అజసి
శనైర్విశదంజగదపసర్పతికాలకూటసంతమసే | తాత్పర్యమివకపినాం తార్మిక
కోలాహలావగమే,, ఇతి || మాఘా త్తత్రవిలక్ష్యః, నిసాదప్రకటనస్యకోనిరో
ధఇత్యత్రాహ || శబ్దాయస్తఇతి || దుర్జనానాం సుకవిప్రణీతప్రబంధసౌగంధ్య గ
న్ధావభిజ్ఞతా మూలకహృదయకార్మశ్యలక్షణదౌర్జన్యభాజాం కోకిలాలాపే కా
కానామివ సత్కావ్యాలాపే మత్సరిణాంచేతిభావః || సన్నిధౌసవిధే, కవయః
ఉత్తమకావ్యప్రణీతారః, తాదృశకావ్యపరిపాకసర్వస్వవేదితయా సహృదయ
మూర్ధన్యాశ్చేతిభావః || సశబ్దాయస్తేశబ్దంనకుర్వన్తి, “శబ్దవైరకలహాభృకణ్వ
మేఘభ్యః కరణే,, ఇతి శబ్దశబ్దాత్కరణార్థకృచ్ఛ్, జితాప్తజ్జ్ - ధ్వనిమపి న

ప్రకాశయన్తి కిముత సహృదయహృదయైకవేద్యసౌభాగ్యం సప్తకవితామితిభా
వః || తప్తమపి కవిత్వాన్నశబ్దాయస్వేత్యభిప్రాయః - కవిర్జలచరపక్షీ, ఖల్వితి
ప్రసిద్ధావనునయేవా || యథోచ్యతే || “నాస్తిసమ్మాననాయత్ర మాత్సర్యం
తుమహద్భవత్ | తత్రాలపన్నాకులసాన్విత్వాకోలేష్వివకోకిలః, ఇతి ||
అత్ర చారాక్రాంతతప్త ఝల్లీనాదశ్రవణపదుత్పయోర్విశేషణగత్యా విపిన శీ
ఘ్రివ్యతివర్తనవేతుత్వాత్కావ్యలిజ్జభేదః || శబ్దాయస్తఇత్యాది సామాన్యేన
విశేషస్య సమర్థితత్వాదర్థాన్తరన్యాసః కవిశబ్దవాచ్యార్థద్యయశ్లేషభిత్రికాభే
దాధ్యవసాయమూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి సంకరః || ౪౭ ||

{ మూ || స్రస్థాపీడంప్రచలదలకంస్య క్తతాటజ్కురత్తుం }
{ ముక్తాచూర్ణస్ఫురితతిలకం వక్త్రముత్తానయన్త్యి }
{ దేశేతస్త్రికృతువలయద్యశో జాతకౌతూహలాస్తావం }
{ మాలాద్విత్వైర్థగురవిరుతం మానయిష్యన్త్యపాశ్లేః || ౪౮ || }

వ్యా|| ఘోరతమవిపినవ్యతివర్తనానన్తరం విరచితశ్రవణోష్ణదాన్నినాదా
న్ప్రకటయన్తం తావం పాణ్డ్యదేశలలాసాన్సమ్మానయిష్యన్తిత్యాహ || * స్ర
స్తేతి * తస్త్రికృపాణ్డ్యదేశే - కువలయద్యశః - ఇదంచ తదపాశ్లానాం ష
క్ష్యమాణమాలాసాధర్మ్యతైజనాయ - జాతకౌతూహలాః శీతలతమత్వన్నినాద
నిశమనాన్తిపితకౌతుకాః - అతఏవ - స్రస్తఃవిగ్లభః - అపీడః శిఖాబద్ధపరివే
ష్టితమాల్య విశేషశ్శేఖరావరవర్యాయః - యస్త్రిన్క్రత్తణితద్యధాభవతితథా ||
“శిఖాసాన్విపీడశేఖరా, విత్సయరః || శిఖాసుష్టిప్తేమాల్పేఅపీడశేఖరావరైలే
ఇతి కోశార్థః - ప్రచలన్తః వ్యాకీర్ణాః - అలకాః చూర్ణకున్తలాః యస్త్రిన్క్ర
త్తణితద్యధాసాన్తథా - స్రస్థాపీడప్రచలదలకమితి సమస్తతయా పాఠోఽపి
దృశ్యతే || తదాఖజ్జకుట్టాదివత్ప్రమాసః || ఇతోఽపిస్యస్తతయాపాఠపరమణీ
యః-వ్యక్తాని రవికిరణ ప్రతిఫలనాదుజ్జ్వలని- తాటజ్కునాం కర్ణాభరణవిశే
షాణాం “తాటజ్కుంకర్ణదర్పణ, ఇతి త్రికాణ్డ్యశేషః || ఇదంత్రయముత్తానన
క్రియావిశేషణం - వక్త్రవిశేషణత్వేన వ్యాఖ్యానంతునాతీవస్వరసం - అపీడ
స్రంసనాదీనాం వదనాస్ఫుమనభావితావత్ || ముక్తాచూర్ణనమాక్రికక్షోదన
స్ఫురితం భ్రాజితం చూర్ణైవప్రకృతిభూతమాక్రికథాశ్శభశ్యానువర్తనాత్సప్త

స రవికిరణ పరిభలనా తైజితత్వాదితిభావః॥ ఈదృశంతిలకం యస్మిన్స్త దితి వ
 క్త్రవిశేషణం - యదాప్య - ఇదమప్యత్రాననక్రియావిశేషణమేవ - తదాతు-
 ముక్తాచూర్ణం స్ఫురితం యస్మిన్స్తత్ - తాదృశంతిలకం యస్మిన్స్తత్తణితద్యథా
 స్యాదితి విగ్రహస్సవరసః స్ఫురితముక్తాచూర్ణతిలకం యథాస్యాత్తథేత్యర్థః ॥
 “ జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరానిష్ఠావాచ్యే, తి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః॥ వక్త్రం
 వదనం - ఉత్తానయన్త్యః ఉన్నమయన్త్యః - ఉత్తానశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణిజ
 న్తాచ్ఛతరిజేప ॥ మాలాదీర్హైః “ సపదివిరచితాఽఘాదగ్గనానా మపాజైర్దివి
 కువలయదామశ్యావమలాతరణశ్శ్రి, రితుక్తరీత్యా కువలయమాల్యవదృజాత
 యా సుమారవిసర్పిభిరిత్యర్థః ॥ అపాజ్ఞైః అత్రాపాజ్ఞశబ్దేన “ యగ్గతాగత
 విశ్రాంతివైతేయేణవివరణమ్ । తారకాయాః కలాభిజ్ఞానంకటాక్షంప్రచక్షత,,
 ఇత్యుక్తలక్షణాః కటాక్షావివక్షితాః - తైః మధురంశోత్రసుఖం విరుతం ధ్వని
 ర్భస్య - తం తథోక్తం - తావం మానయిష్యన్తి పూజయిష్యన్తి “ మానపూ
 జాయా,, లృప్ - అతస్తత్రావశ్యం మధురాలాపాన్ప్రకాశయేతిభావః ॥
 యదాహుః ॥ యత్ర సమ్మాననాన్యాణాం శ్లాఘావాఽపిచతద్విదామ్ । తత్ర
 ప్రకాశయేద్ధీమానుదారమధురాగిర,, ఇతి అత్ర మాలాదీర్హైరితి విశేషణేన క
 టాక్షాణాం స్థేరత్వసాత్సుకత్వ తరగ్గితత్వానివ్యజ్యన్తై - తథాచ తెషాం లక్షణా
 ని భావప్రకాశే ॥ “ అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమన్ధరమీలితమ్ । స్ఫురమాభ్యుప
 క్షతారంయత్తత్ స్థేరమితికథ్యతే॥ సోత్సుకంరద్యదాలోక్య భూయోభూయోవి
 లాకనమ్ ॥ కల్లాలఇవయఃకాన్తివిచ్ఛేదస్తతరగ్గిత,, మితి ॥ ఇతోఽపి కిమన్య
 త్రవభోగ్యంమహద్భాగ్యం - యదిహ “ అలసవతితైః పెమాద్రాద్రైర్మహు
 ద్దువశీకృతైః క్షణమభిముఖైర్గీలాలోరైర్నిమేషపరాఙ్ముఖైః । హృదయనిహితం
 భావాకూలంసమద్భిరివేక్షణైః కథయసుకృతీకోఽయంముద్ధేత్వయాఽద్యవిలా
 క్యతే,, ఇత్యుక్తరీత్యా తత్తాదృశీనాం పాణ్డ్యదేశలలానానా ముక్తవిదైః కటా
 క్షైరయత్నవిసృమరైర్బహుమన్యసగతితిభావః ॥ అనేనచ ప్రబుద్ధసీలాత్పల
 దామసమానాభిఃకటాక్షమాలాభిశ్చరచ్ఛవ్రమణ్ణలపాణ్డురన్య రాజహంసస్య
 భృమరశ్రేణీభిరివ పుణ్డరీకస్య పరభాగాతిశయోభవిష్యతీతి సూచ్యతే ॥ అత్ర
 కువలయదృశ ఇత్యన్య విశేష్యస్యాక్తరీత్యా అపాజ్ఞానాం మాలాతౌల్యభిప్రాయా

యగర్భత్వాత్పరిక రాజులఁగః “సాభిప్రాప్త్యేవిశేష్యతుభవేత్పరిక రాజులఁగఁ,
ఇతి లక్షణాల్ ॥ నచ కువలయద్యుత ఇత్యన్య విశేషణతయావిశేష్యాధ్యనమర్పక
త్వం నఘటతఇతి నొవపాదితాలంకారసంగతిరితివాచ్యమ్, అస్మిన్లొక విశే
ష్యాస్తరాదర్శనాత్పరిత్యుత “ అర్హజనాగరామ్పరాదిశబ్దవత్తేనైవ విశేష్య
ప్రతిపత్తైః - తథాచవాచనః “ విశేషణమాత్రప్రయోగో విశేష్యప్రతిపత్తాః,
ఏతి ॥ అశషవ “ గిరెస్తటిత్వానివ - కుర్ధస్యతస్యాథపురామరాతేః,, ఇత్యా
దయోవిశేషణభూతాఅపి విశేష్యప్రతిపత్తిసంపాదకాస్సర్వసంప్రతిపత్నాఃప్ర
యోగానిర్విచిత్వాః ఈద్యుశ్శబ్దే విశేష్యాధ్యాహారేణ కేషాంచన్నిర్వాహస్తు
నాలంకారికసమ్మతః ॥ మాలాద్ధిరైత్యుపమానగర్భితవిశేషణస్యాపాక్షానాంస
మ్మాననోచితోపకరణతాభిప్రాయ గర్భత్వాత్పరికరః “ అలంకారఃపరికరస్సా
భిప్రాప్త్యేవిశేషణ,, ఇతి లక్షణాల్ ॥ మఘరవిరుతమిత్యన్య జాతకాయాహ
లత్వంప్రతి తస్యచ వక్త్రాన్నమనంప్రతిచపేతుత్వాదన్యత్కావ్యలిక్తదన్వయం
సంకీర్ణం, మఘరవిరుతమిత్యస్తేయ మాలాద్ధిరైవాపాక్షకరణకసమ్మాననాం ప్రతి
పేతుత్వాదితరచ్చకావ్యలిక్తం - వర్ణనీయేరాజహంసే యగపదనైకనాయకా
కటాక్ష సమ్మానితత్వవర్ణనెనోదారతరమహానాయకపృత్తాస్తప్రతితే సమాసోక్తి
రిత్యేతేషాం యథాసంభవం సంకరస్సంసృష్టిశ్చ ఉక్తానామేషాంస్వభావాక్త్యై
కవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి విభావనీయమ్ ॥ అత్రావలూకనావసరేపాణ్డ్యమ
హిళానాం వదనాచాసాతిశయవిశేషకథనాద్విలాసః “తాత్కాలికోవిశేషస్తు
విలాసాఽఙ్గక్రియాదిష్యి,, తి లక్షణాల్ ॥౪౦॥

{ మూ॥ నిత్యావాసంపుషభమచలం సుందరాఖ్యస్యవిష్టోః }
{ ప్రత్యాసీదనస్పదివినమ ద్భాగధేయంసతసాస్యః । }
{ యస్యోత్పక్లే బలివిజయినస్తస్య మజ్జిరవాన్తం పాథో }
{ దివ్యంపశుపతిజటాన ఎర్కశూన్యం విభాతి ॥ ౪౯ ॥ }

వ్యా॥ అథ తత్ర సుందరబాహునామ్నోభగవతానివాసభూతం పుషభ నా
మానమచలం నమస్కుర్యాఇత్యాహ ॥ * నిత్యేతి * సుందరఇత్యాఖ్యాయ
స్య- తథోక్తస్య - సుందరబాహోరేవేదంనామాన్తరం, యథాహుశ్చీగ్రతాఙ్గు
మిశ్రాః “ తంవదైసుందరాఖ్యం వనగిరినిలయంపుణ్డరీకాయతాక్ష,, మితి ॥ ‘వ

నైయసున్దరభుజంభుజగన్ద్యభోగసక్త, మితివ ॥ విష్ణోఃవ్యావనశీలస్యభగవతః
 “ విష్ణవ్యాప్తా,, వేవేష్టితి విష్ణుః “ విషేకిచ్చే ,, త్యాణాదికోనుప్రత్యయః
 అనేన “ త్రైధావిష్ణురుగుగాయోవిచక్రమే । మహిందివంప్రథమీమన్తరిక్షం - ఇ
 దంవిష్ణుర్విచక్రమే త్రైధానిదధేవదమ్ - అతాదేవాఅవన్తనాయతావిష్ణుర్విచ
 క్రమేప్రథివ్యాస్సప్తధామభి,, రిత్యాదిశ్చుతిగతవిష్ణుపదప్రత్యభిజ్ఞావకేన వక్ష్య
 మాం గక్లాప్రసూతిచేతుఘాతచరణకమల మంజీరత్వమస్య ద్యోత్యతే ॥ ౧
 త్యావాసం-అశ్రాన్తనివాసఘాతం వినమతాంభాగధేయం వినమద్భాగధేయం
 నమసురార్యతాం మహాభాగ్యధాతమ్ - “ భాగరూపే,, త్యాదినా సావర్ధికో
 ధేయప్రత్యయః ॥ వినతాభాగధేయమితి పాఠస్తులేఖకప్రమాదనిదానకః । సత
 సాన్నిధ్యత్యనేన వినతత్యస్య పౌనరుక్త్యప్రసక్తాత్ సచ వినతత్యతి పారాన్తరమ్
 జ్యోతిస్త్య వినతోవిసీతత్యతి ప్రాచీనైర్వాప్యభూతత్యావన్న పౌనరుక్త్యమితివాచ్యం
 ణముధాతుప్రకృతికవినతశబ్దస్య నీర్జ్వలకృతికవినతశబ్దస్య చైకార్థకత్యావప్రసి
 ధ్ధై అభ్యుపగమేఽపి భాగధేయశబ్దస్య పుత్రాదిశబ్దవత్ప్రతియోగిసాపేక్షత
 యా తదభావప్రయుక్త న్యూనపదతాయాపదోహవలైః । అన్తాకమిత్యాదిపదా
 న్తరాధ్యాహారణాపవత్తిస్తవనాధ్యాహారణైవ నిర్వాహే నయక్తా-అతోవినమ
 ద్భాగధేయమితి పాఠమివ సాధీయాత్ । పృషభంవృషభనామానం, అచలంగి
 రి, తథావొక్తం సున్దరబాహుస్తవే ॥ “ పృషగిరిరయమచ్యుతస్యయస్త్రి,న్నితి
 ప్రత్యాసీదన్ ఉపేయియాన్ సన్, సపదితల్లంమేవ ॥ సతఃప్రహీష్వాఘాతః స్నాః
 భవే ॥ నమసురార్యత్యర్థః ॥ “ దర్శనాదేవభగవద్ధామానిప్రణమేన్నర,,ఇ
 తి స్తరణాదితి భావః “ అసభువి,, అన్తాదాదాదికాల్లిక్ష్ ॥ “న్నసారల్లాప,,
 ఇత్సికారలోపః ॥ అవశ్యనమస్కార్యతాయాం భగవన్నిత్యనివాసతత్వపవ ప
 ర్యాపైఽపి నిమిత్తే వేత్తన్తరమవ్యభ్యుచ్చినావీనస్తమేవ విశిష్యతి ॥ యస్యేతి ॥
 యస్య వృషభాద్యైః - ఉత్పక్లేషార్థప్రదేశే “ ఉత్పక్లేషముక్తసక్లేషాన్యత్సక్త
 న్యూర్ధ్వతలేఽపిచే,, త్యుత్పలమాలాయాం, బలివిజయినః వైరొచనిగ్రహీతుః
 తస్య సున్దరనామ్నోద్విష్టోః బలివిజయినఇతి విశేషణనాపి పూర్వోక్తరీత్యా
 గక్లాజనన నివాసఘాతచరణారవిద్ధ త్రివిక్రమావతార వృత్తాన్తమివ ప్రత్యభిజ్ఞా
 వ్యతే ॥ మంజీరణనూపురణ “ పాదాఙ్గదంతులాకోటి ర్జ్వరొనూపురొఽ

స్త్రియా,, మిత్రమటః ॥ వాస్తవ్యాకీర్ణమితియావత్ ॥ “టువముఉద్గిరణే,,అ
 స్తాత్కర్తృణిక్తః “ ఉదితావే,, తిక్తావయాం వేటూతావత్ “ యస్యవిభా
 షే,, త్యనెనేషిషెధః ॥ వాస్తవ్యాసాత్కర్తృణాం త్వేనాజుగుపాసహతావన్న
 కేవలమగ్రామ్యతవేవ ॥ పృత్యుత కావ్యసాత్కర్తృణాం సహతవేవ ॥ య
 భాహదణ్ ॥ “ నిష్కాంతాద్గిర వాస్తాదికౌణ్యత్తివ్యపాశ్రయమ్ ॥ అతిసుద్ధరమ
 న్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాంవిగాహత,, ఇతి ॥ అతవ “ అజ్ఞుప్తనిష్కాంతమివా
 ర్థముచైచి- ధారానిపాలైస్సహకీన్నవాస్త,, ఇత్యాదయః ప్రయోగాస్సంగ
 చ్చనై ॥ దివ్యందివిభవం - పాథః అమ్యః - గణ్ధారామమిభావః ॥ ఊర్ధ్వత్తి
 ప్రస్య తివిక్రమచరణారవిష్టస్య చతుర్థఖకర్తృకావనెజనావసరే తన్నుపురా
 ఘట్టనోత్పత్త్యాధస్తాద్య ద్విచ్యుతంకించిత్సలిలం - తదత్రవ్యవభాచలేవతీర్ణం
 నూపురగజ్జేత్యభిధీయత ఇతి పౌరాణికీకథాత్త్రాసుసంధేయా ॥ ఆహుశ్చ
 శ్రీవత్సాజ్మిశ్రాః ॥ “ సుద్ధరాయతభుజంభజామహే వృక్షషణ్డమయతు
 ద్రిమాశ్రితమ్ ॥ యత్రసప్రథితనూపురాచగాతీర్థమర్థితఫలప్రదంవిదు,, రితి ॥
 పశువలెగిరీశస్య - జటానాం - స్పర్శనసంబంధై - శూన్యంవిరహితం - అ
 స్య తదంబంధనైవ తత్ర దివ్యదేశే ప్రసూతత్వాత్ ॥ విభాతి ॥ విశేషదీప్య
 తే ॥ నెదమవలపార్వమితి భావః ॥ యద్యపి భగవద్చరణారవిష్టవిస్మృతం
 భాత్యేవ గాఢమపితీర్ణం - తథాపి తద్భావస్యపశువతిజటాస్పృశవత్త్యేవ దే
 వతాస్తర్యంబంధరూపాశుద్ధ్యతీసంభావనా గ్రస్తతయా సవిశేషతా భావం - త
 న్నూపుర వినిర్గతసాస్యతు తథావిధాతీసంభావనా బీజస్త్రీవాభావాత్తతా
 పి సర్వథావైశిష్ట్యం వీత్యనోపసగ్గేణ దోష్యత్యే ॥ ఇదంచ సహినిష్టానాన్
 యేన ప్రస్తుతనూపురగణ్ధాపాశస్త్యవర్ణనవరమేవ - నతు గణ్ధాయాన్యూన
 తాభిధానైచిసంధిమత్ ॥ తథాసతి సా ప్రపన్నానామస్పృష్టత్యేవస్యాత్
 “ వాఙ్మనః కర్తవ్యేస్తః పాపైరపిపుమానిహ ॥ వీక్ష్యగణ్ధాంభవేత్పూర్తాహ్య
 త్రమేనాస్త్రిసంతయః ॥ సప్తావరాత్స్వప్తపరానిప్త్యాంస్తేభ్యశ్చయేవరె ॥ పుహం
 స్తారయతేగణ్ధాం వీక్ష్యపృష్ట్యాన్వేనవగాహ్యచ ॥ శ్రుతాచిలపితాపీతాస్పృ
 ష్టాదృష్టాన్వగాహితా ॥ గణ్ధాతారయతేన్యూతా ముభావంశౌచిశేషతః ॥ దర్శ
 నాత్సవర్ణనాత్పినా త్తథాగజ్జేతీర్తనాత్ ॥ పునాత్యపుణ్యాస్సురుషాశతశా

౭-ధసహస్రశః ॥ అవహ్యత్వతమస్త్రీవ్రంయథాభాత్వదయేరవిః॥తథా౭వహత్వ
పాప్తానంభాతిగక్తాజలాక్షితః॥ ఇత్యాద్యానుశాసనికాది పఠస్సహస్రప్ర
మాణప్రఖ్యాపిత సర్వపాతకనిర్మూలన దర్శనస్పర్శనాది వైభవాయాస్తస్యా
స్త్రయీతనుమయాఖమాలికాయాఇష కోహినామా న్యసంసర్గతో౭శుద్ధిసం
భావనాగన్ధో౭పి । యాంహిసర్వజ్ఞోమహాదేవో౭పి స్వపావనార్థమేవ మూ
ర్ధ్నో౭గృహ్ణోదిత్యుద్భవస్య నిప్రమాణసహస్రాణి॥తథాహిశ్వరసంహితాయాం॥
త్రైవిక్రమచరణారవిద్వార్చనపరేణ బ్రహ్మజైవోచ్యతే ॥ “ద్రవీధూతస్తదాధ
ర్మో హరిభక్త్యామహామనె । గృహీతావధర్మవాసీయం పదంనాథస్యతుష్టయే ॥
క్షాళితంపరయాభక్త్యా పాద్యార్ధ్యాదిభిరర్చితమ్ । తదమ్బుపరయాభక్త్యా
దధారశిర్షాహరః ॥ పావనార్థంజటామధ్యే యోగ్యో౭స్తీత్యపధారణాత్ ॥ వ
ర్షాయతానథబహూ న్నముమోచతదాహరః, ఇతి ॥ పాద్మే౭పిపురాణే॥వా
మనావతా౭కథాయాం న్యయమేవాహమహేశ్వరః ॥ “తతఃపితామహోద్భ
ష్టా౭ చక్రపద్మాదిదిహ్నితమ్ । శ్రీపాదం దేవదేవస్య హర్షసంభ్రమచేతనా ॥ధ
న్యో౭స్తీతివదన్ప్రహ్లా గృహీతావస్యకవర్ణలుమ్ । భక్త్యాప్రక్షాళయామాస
తత్రసంస్థితవారిణా ॥ అక్షయ్యమభవత్తాయం తత్రఽప్యోఽప్రభావతః । తస్మిన్
మేరుశిఖరే పపాతవిమలంజలమ్ ॥ జగతఃపావనార్థాయ చతుర్దిక్కుప్రవాహి
తమ్ । సీతాచాలకనద్వాచ చక్షుర్భద్రాయభాక్రమాత్ ॥తతశ్చాలకనద్వాచమే
రోర్వక్షితవస్థితా । త్రిధానామ్నాత్రిపథ గాత్రిసోత్రాలాకపావనీ ॥ ఊర్ధ్వం
మద్దాకినీద్రోక్తాఅధోభోగవతీతథా । మధ్యమేనాథగక్తాచ పావనార్థంఽవాన్య
ణామ్ ॥ తాందృష్టావేయమధ్యాత్మ ప్రపహన్తింశుభాననే ॥ ఆత్మసంపావనార్థా
య శిరసో౭హమధారయమ్ ॥ దివ్యవర్షసహస్రంతు ధృత్వాగక్తాజలంశివం ॥
శివత్వమాపునందేవి సర్వలూకమపూజితమ్ । యోవహేచ్ఛిరనాగక్తా తా
యంవిష్ణుపదోద్భవమ్ ॥ ప్రాశయేచ్ఛావజగత్పూజ్యా భవిష్యతిసంశయః, ఇ
తి ॥ శ్రీభాగవతేచ “సంచిస్తయేద్భగవతశ్చరణారవిష్ట, మితుప్రకర్యమ్ ॥
యచ్చాచనిస్సత్సరిత్ప్రమోదకెనతీర్థనమూర్ధ్ని వివిధ్యతేనశివశ్చినో౭భూ,,
దితి ॥ నన్వేవంగక్తాయాః పశుపతేరపి పావనత్వే “భవాజ్గపతితంతాయం
పవిత్రమితివసంప్రశ్నః, రితి శ్రీరామాయణ భవాజ్గసంసర్గాదేవాస్యాః పవిత్ర

తాత్పర్యము కథమివ్వసంగవచ్చుత ఇతిచేత్ - శృణు - “తత్త్రహస్యతః పవిత్రత వసన్య
 స్పృష్టప్రతాపాతుత్వముచ్యతే । అశ్రుతమనాకాక్షితంచాన్యసంసర్గస్య తత్ప
 విత్రతాపాతుత్వోకల్పయితుమయక్తమ్ - కల్పమనైఽపిజ్ఞాపక పాతుత్వమా
 త్రం కామంకల్పితాం- భవనశిరసాధృతత్వా త్పవిత్రమితిపసంపృశురీత్యర్థః,
 ఇతి రహస్యరక్షాయా మాచార్యపాదాః ॥ పవిత్రత్వంచాస్యాభగవత్పాదార
 విద్యసంబద్ధాదేవ - నతు భవాన్యసంబద్ధాదితి యద్యపుపదాహృతపరమాదైవ్య
 క్తం - తథాపి స్ఫుటపరపరివర్తనార్థమువాహియినై ప్రమాణాన్తరాన్యపి ॥ త
 థాహి శ్రీభాగవతే ॥ ప్రథమసూక్తే “ యావైలసచ్ఛీరులసీవిమిశ్రకృష్ణా
 ఘ్నీరేణ్యభస్మకాముపనేత్రీ । పునాతిలోకానుభయత్రసేశాన్కస్తాన్సేవేత త
 మరిష్యమాణః, ఇతి ॥ “ అన్లుతాహరిపాదాబ్జరజిపూతసరిజ్జలే ” ఇతిచ ॥
 సవమస్కందైఽపి ॥ “ తథేతిరాజ్ఞానభూతస్సర్వలోకహితశ్శిష్యః । ఉధారావహి
 తోగక్తాం పాదపూతజలాంహరే, చితి ॥ తత్రైవ “ యజ్జలస్పర్శమాత్రేణ
 బ్రహ్మద్రుహతాతిపి । సగరాత్తజాదివంజ్యుః కేవలందేహభస్మభిః ॥ భస్మీధూ
 తాన్యసజ్జేన స్వరూపాన్సగరాత్తజాః । కింపునశ్శ్రద్ధయాదేవీయే సేవనైర్భ్రత
 ప్రతాః ॥ సహ్యతత్పరమాశ్చర్యం సన్న్యన్యాయదిహాదితమ్ ॥ అసన్తచరణా
 మ్భూజ ప్రమాతాయాభవచ్ఛిస, ఇతిచోక్తం ॥ “ మహాపుణ్యంచగగనాత్ప
 తస్తీంచైవమహేశ్వరః ॥ ఉధారశిరసాగక్తాం తామేవదివసేవత, ఇత్యానుశాసని
 కాదిమ హరిశిరస్సర్పరూపాగ్రేవ పుణ్యతమత్వా క్రిష్ణత్రైవీవానుకులా
 ననేవసమస్యాతిన్యసంసర్గాచపవిత్రతాభావ శ్రీభాగవతేసవమస్కందై “ కిం
 చాహంసభవంయాసే సరామయ్యమృజన్త్యిమమ్ । మృజామిరదఘంకావ
 హం రాజన్తత్రేదిదన్త్యతా, మితి గక్తయోక్తే “ సాధవీన్యాసినశ్శాస్త్రా భ
 ర్మిష్టాలాకపావనాః । హరన్త్యిసుంఁఁజ్జసక్తైర్వాన్తేహ్యభిభృద్ధి, రితిభగీ
 రథేనోక్తం కథంసంగచ్ఛత ఇతి చెన్న - భగవద్భక్తప్రశంసాఫలత్వావసన్య - అ
 నన్యథా “ అథాపియత్పదనఖాపసృష్టం జగద్విరిఞ్ఞోపహృతార్హణామ్భుః । సే
 శంపునాత్యన్యతమోముకుద్దాతోక్తామలూకే భగవత్పదార్థ, ఇత్యాదయః -
 పూర్వోపదాహృతాశ్చ సర్వలోకపావనత్వాక్తయస్సర్వపురాణవ్రసిద్ధావ్యాకు
 ల్యయః ॥ మహాభాగవతైరేవానుదినం న్నానానసరే “ విష్ణువామపదాఙ్గు

ప్రసన్నాత్మోవినిర్మితే । తద్భక్తివిఘ్నరూపా త్వంగజ్ఞేమాంమోచయోనస,, ఇ
తి తస్యాఃప్రార్థనమ్ - వైష్ణవానాంయథాశమ్భుః - శివంమహాభాగవతంస్తరా
మీ,, త్యాద్యక్రీత్యా మహాభాగవతమూర్ధన్యతయా ప్రసిద్ధేనమహాదేవేనాపి
“ తాండ్యష్టావేరుమధ్యాత్మప్రపహన్తీంపరాననె । ఆత్మసఃపాపనాథ్థాయశిరసా
ఽహమధారయమ్ । రచమ్భుపరయాభక్త్యా దధారశిరసాహరః । పాపనాథంజ
టామధ్యే యోగ్యోఽస్తీత్యవధాః, దితి ప్రాగుహాహృత ప్రమాణరీత్యా ఆ
త్మసఃపాపనాయ ధారణంచ తస్యానఘటతేతి దిక్ ॥ యదా ॥ పశుపతిజటా
స్పర్శసూన్యవిభాతీత్యస్తేనంభాః ॥ విద్యుపదీయతీర్థంపి గగనాచ్ఛివశిరసినివ
తితం “ నైససానిర్గమంలేభ జటామణ్డలమోహితా । తత్రైవాబమ్భుమద్రేపి
సంపర్శరగణాస్పహూ,, నిత్యక్రీత్యా బహుతిథంకాలమప్రకాశమేవ సత్ర
తాభగీరథాభ్యర్థనయాఽభాత్ ॥ ఇదం నూపురగణాతీర్థంతు తత్సంస్పర్శవైధు
ద్యేణ జన్మప్రభృత్యేవ సకలలూకలూచనగోచరతయా విశేషతాభాతీతి తతా
ఽస్యలక్షణమితి ॥ అత్ర విష్ణోరితి విశేషస్య - బలివిజయినకతి విశేష
ణస్యచో క్రీత్యాత్రివిక్రమత్వాభిసాయగర్భత్వావృత్తిక రాజ్కురపరికరాప
లంకారౌ ॥ శ్చవభాచలస్య వినమద్భాగధేయత్వేన రూపణాద్రూపకంచేద్య
లమౌసంస్పర్శి ॥ భగవన్నిత్యనివాసత్వవినమద్భాగధేయత్వ రూపపదార్థ
యోః ఉక్తవిధనూపురగణావిభానరూపవాకాన్యర్థస్యచవృషభాచలత్త్వకనమ
సం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థవాక్యాద్భిభయ మేతుకం కాన్యలిక్లమ్ ॥ ఉక్త
లక్షణనూపురగణావస్థానస్య పృషభాచలలోపలక్షణతయానిబద్ధత్వాదుదాత్తభ
వశ్చ - పశుపతిజటాస్పర్శసూన్యమితి గణాపేక్షయా విశేషాక్లేద్యతిరెకా
లంకారశ్చ వర్ణ్యాధిక్య పర్యవసాయా “ వ్యతిరెకోవిశేషశ్చే దుపమానోపమే
యయో,, రితి లక్షణాత్ ॥ సర్వేషామేషామేక వాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ అ
త్ర నూపురగణాయ భాగీరథ్యపేక్షయాఽఽధిక్యవృత్తినేన గమ్యమానోఽ
ద్భుతరసః ప్రేమభావాతిశయ పర్యవసన్నతయా శ్రీరామచంద్రగత పృషభగి
రివిషయకభావపోషకత్వాత్తదగ్గమితి రసవన్నామా పరాజ్ఞవ్యక్త్యం “ రసే
గసాగ్నేభావాగ్నేఽపైమసాగ్నిద్రీసవద్విదే,, తి లక్షణాత్ ॥ అస్యావ్యలంకార
త్వ పక్షేతుపూర్వకాలంకారైస్సహస్రేకవాచకానుప్రవేశలక్షణస్సంకరః ॥ ౧౨౧

{ మూ॥ ఈశాదస్త్రాణ్యధిగతవతాంక్షత్రియాణాంప్రభా }
 { వాత్కారావాసస్తరణచకితైస్సిక్తసన్యాంపయోద్యేః । }
 { వశ్యన్యాయాః పరమలకయాస్పర్థమానేరజస్త్రం పు }
 { ణ్యావాప్తేఃపురజనపదేర్షణితానాపణ్యదేశాః ॥౫౦॥ }

వా॥ పురాఖలుచరచోళపాణ్డ్యదేశాధీశస్సవదేశేషు గ్రహవైపరీత్యేన

మర్మిగ్రహవగ్రహపీడితేషు తన్నిరాసాపాయమగప్త్యం పృష్టావ తదుపదిష్టేన
 మార్గేణ హాలాస్యతైత్త్రాధీశం మహేశమారాధ్యతత్రచ జనపదేషుభవతామి
 న్ద్రోవర్షిష్యతిమదాజ్ఞయాదివముపేత్యతమభ్యర్థయధ్యమిత్వశరీరీణీంవాః నిశ
 మ్యత్రయోఽపీంద్రగ్రదనమభ్యగమః-తత్రచ పురస్తాదెవవిజ్ఞాయతదాగమనమ
 మరాధినాథేన పరికల్పితానితేషాంత్రీణ్యాసనాని - అథపురస్తాచ్ఛేరచ్ఛాళాధి
 నాథౌపురస్తరమభినవ్యతదాజ్ఞయాసమున్నతయోర్భద్రపీతయోర్నానీపీతతామ్!
 పాణ్డ్యరాజస్తుతతానీచీనం సావీర్థంపరికల్పితమాసన మభిషిక్త్యతదసహమా
 నోమహేంద్రాధ్యషితమేవాధ్యతుక్షత్సింహాసనం - మహేంద్రస్త్వభిషిక్త్యతస్య
 భృష్టతామస్తరభ్యసూయతిస్తతస్తే ॥ అథచరచోళావిద్యమభిష్టాయ స్సవిష
 యయోః ప్రిసక్తమవగ్రహం న్యవేదయతాం - ఇంద్రస్తదభ్యర్థనయా ప్రిసన్నస్త
 జనపదేషు వత్తితుమమ్భోరాః శశాస॥పాణ్డ్యస్తుసీచీనాసనపరికల్పనజనితావ
 మానః కించిదపీంద్రమనభ్యర్థయమానవీవదతిష్ఠత్ ॥ తతఃసైన్యేణ యథార్హం
 సమ్మానితాస్తేత్రయోఽసిన్యవిశనస్సన్వజనపదాః ॥అథచ ॥ సంజాతామహతి
 వృష్టిస్సవకాలేచేతచోళయోః ॥ దేశయోః పాణ్డ్యదేశేతునైవపృష్ఠిరజాయత ॥
 ధాన్యానామాయతిరథూ దైశతశ్చేరచోళయోః ॥ పాణ్డ్యస్త్వజ్జితౌఽప్యస్తధీ
 రతావీర్థ్యతిమేయివాః । వనేషుశాపదాభావాన్ద్రుగయార్థం సజాతుచిత్ ॥
 మలయంప్రాప్యవిక్రీడన్ద్రుగాద్యైఃపరితౌభ్రమః । పుష్కలావర్తకాద్యాం
 స్తాంశ్చతురౌమేఘనాయకాః । ఆసీనాంస్తత్తైదృష్టావజగ్రహానుగతోభ
 త్తేః ॥ ఆనీయసద్యఃకారాయాంచితైషనిగళాన్వితాః ॥ తచ్చుత్సావయోద్ధు
 మాయాతాదెవరాజౌరుషాన్వితః॥పాణ్డ్యధూపోఽపిధీరాత్మానిగ్ధౌఽస్తఃపురా
 జ్జివాత్ ॥ తతశ్చసపాణ్డ్యోహాలాస్యతైత్త్రాధీశమహేశప్రిసాదాసాదితదివ్యా
 ప్రసృభావాదాయోధనేన మహతాపరాజెష్టసురాధీశమ్ ॥ తదనస్తరమింద్రా

భ్యర్థనయా మహేశంయథాకాలవర్షణేప్రతిఘవంవిధాయ - అథ పాణ్డ్యమహీ
 పాలాముమోచజలభృద్వరాః । తదాప్రభృతిత్రుప్తైః సువృష్టిసుతరా
 మభూత్ ॥ సుభిక్షమభవద్రుప్తైఃప్రజాన్సురావసునన్దితాః , ॥ ఇతి సాగ
 ద్దాస్తర్గతహంసస్య తైత్రిమాహత్వైస్త్రికథాదృశ్యతే ॥ తామేతాంసంక్షేపణానుశా
 మః సర్వసస్య సమృద్ధిమత్ప్రదేశాన్పాణ్డ్యదేశాన్ప్రయాహితాన్మహాభగవాన్
 * ఈశాదితి* ఈశాల్ పినాకినః - అస్త్రాణి - ఆశ్నేయవారుణపాశుపతాది
 న్యస్త్రాణి - అధిగతవతాం తపశ్చక్ర్యయా ప్రాప్తవతాం - అధిపూర్వాద్ధమేః
 కర్తరిక్తవతుః - క్షత్రియాణాంరాజ్ఞాం - ఛత్రినాశ్రియేన చహువచనమ్ - ఏక
 ప్రేయరాజ్ఞస్తథావిధత్వప్రసిద్ధేః , ప్రభావాల్ లెజనః “ప్రభావశక్తిలేజ
 సో, ఊరి రత్నమాలా ॥ కారావాసస్కరణచకిలైః కారాబద్ధనాలయః “కా
 రాసాన్బద్ధనాలయః, ఇత్యమరః ॥ తస్యాం - ఆవాసస్య అవస్థానస్య - స్కర
 ణాల్ స్త్రుతేః - చకిలైః భీతైః - ఆవాసస్యేతికర్తృణిషష్ఠీ “కర్తృకర్తృణోఃకృ
 తి , త్యనుశాసనాల్ ॥ తస్యాశ్చ స్కరణశబ్దేన “వష్టీ, త్యనేన సమాసః । నచ
 స్కరణార్థకశబ్దయోగాల్ “అధీగర్భదయేశాంకర్తణీ , త్యనేనైవవష్టీ - త
 స్యాశ్చ ప్రతిపదవిధానతావత్ “ప్రతిపదవిధానావష్టీనసమస్యతెజతివాచ్యః,
 మిత్యనేన సమాసనిషెధశ్శబ్దస్కన్దీయః - కర్తృణశ్చైవ ల్యేనావివక్షాయాం ప్రతిప
 దవిధానతావత్ప్రసక్తా స్త్రికర్తృకర్తృణో , రిల్యేనవష్టీ - ఏవంచప్రతిపదవిధాన
 షష్ట్యాస్సమాసనిషెధేఽపి కర్తృణిషష్ట్యానసమాసనిషెధః ॥ తథాచ కారకష
 ష్ట్యానమాసాత్క్రమత్తరపదప్రకృతిస్వరూపవతి - శేషషష్ట్యానమాసేత్వంత్రా
 దాత్తతాస్యాల్ ॥ ఏవంచాన్త్రాదాత్తనివృత్తయే “జ్ఞోవిదర్థస్యే, త్యాదిప్రకర
 ణం మాతుఃస్త్వైతమిత్యాదౌ సమాసాభావార్థంచ ॥ సహితత్వ కారకషష్టీల
 భ్యతే “నలోకాన్యయనిష్ఠై, తి ప్రతిషేధాదితి నిష్క్రమ్యోఽర్థః ॥ ఆహుచహరిః
 “నిష్టాయాంకర్తృవిషయావష్టీచ ప్రతిషిధ్యతే ॥ శేషలక్షణయా షష్ట్యానమా
 సస్తత్రనేష్యతః, ఇతి ॥ అతఏవ “హరి వృక్షం - విశేషస్తృతిహేతవః - ప
 దాత్పదార్థస్కరణ, మిత్యాదయోనివిచితాస్యోప్రయోగాః ॥ విస్తరస్తుశబ్దకౌ
 స్తుభాదాద్యష్టవ్యః ॥ స్కరణాదిత్యత్ర “భీతార్థానాంభయహేతు, రిత్యనేనా
 పాదానసంజ్ఞాయాం “అపాదానైపఞ్చమీ, రి పఞ్చమీ - తస్యాశ్చ “క

త్తుకరణ కృతాబహుళ, మిత్యత్ర బహుళగ్రహణన విభక్త్యస్తరసాపి కన్
 చిత్తుడనైన సమాసస్య జ్ఞాపితత్వాత్పాదాభ్యాంపరికః పాదహరిక ఇత్యా
 దావివ చకిత శబ్దేనకృదనైన సమాసః॥ పాదాభ్యామితి పశ్యమీద్వివచనం -
 యద్వా- భోగోపరత ఇత్యాదావివ సుష్ణపేతి సమాసః ॥ అథవా “కుమా
 ర్యశ్చకాస్తస్య త్రస్యనిష్పృహయన్తిచే,, త్యాదావివస్తరణత్యత్ర సంబద్ధ
 సామాన్యేష్యేం వివక్షిత్వా తస్యాశ్చక్రిత్యాసమాసః ॥ సతు “పశ్యమీభయే
 నె,,తి సూత్ర్య “భయభీతభీతిభీభిరితివాద్య,, మితి వార్తికన - తత్త్రహి భీ
 తేతి స్వరూపప్రేవ గ్రహణం - సత్వస్థస్య ప్రమాణాభావాత్ ॥ అన్యథా
 “పశ్యమీభయేనె,, త్యనైనైవ సిద్ధేవార్తికానారమ్భపత్తిః॥ నాపి “పశ్యమీ,,తి
 యోగవిభాగాత్సమాసః ॥ తస్య భాష్యానారూఢత్వాదితిదిక్ ॥ పయః దదతి
 తివయోదా - తైః మేఘైః - పూర్వంకనదితద్దేశాభీశేన రాజ్ఞా కారాగా
 రాస్తర్నిగళితత్వాదధునాఽపి తదను స్థరణ భీతతయా యథాకాలంవర్షద్భిరితి
 భాషః ॥ అతపివ పయోదపదస్యాపాదానం - సతు ఘనాదిపదస్య - సితాని
 కృతసేచనాని- సస్యాని- యేషు తాం స్తథాభూతాః - అనేన సస్యానాం కన్
 చిదప్యహ్లాసతయా పరిపూర్ణ ఫలాధాయకత్వం ద్యోతితం - ఏతావతాదేశానాం
 ధాన్యసమృద్ధినుచితా ॥ అథ ధనసమృద్ధింసూచయన్నాహ ॥ పరమితి ॥ అల
 కయాధనాధిపనగర్యా “కుబేరస్త్వస్యమృకసఖ,, ఇతుప్రకమ్య “క్షేలాస
 స్థానమలకాస్తూ,,రిత్యమరః॥అజస్రంనిరస్తరం - సతు యదాకదాచిత్ -పరంఅ
 త్యస్తం - సతు యథాకథంచిత్, స్పర్ధమానైః సంఘర్షమారచయద్భిః - అనేన
 ధనసంపత్తిస్సార్వకాలికీనిరతిశయేతిచ వ్యజ్యతే ॥ సకేవలం ధనధాన్యసమృద్ధిరే
 వ - అపితు పుణ్యసమృద్ధి రవ్యస్తీత్యాహ ॥ పుణ్యేతి ॥ పుణ్యానాం యజ్ఞదాన
 తపః ప్రభృతిసుకృతానాం- ఆవాసైః స్థానభూతైః॥ నయత్రధర్మాప్రచరన్తి
 సంతతం దేశాః సమృద్ధానపితానపరిత్యజే,, దిత్వక్రిత్యా ధనధాన్యసమృద్ధి
 రూపగుణసద్భావేఽపి పుణ్యప్రచారాభావ నిబద్ధనత్యాజ్యతాదోయోఽత్ర
 నాస్తీతిభాషః ॥ యద్వా - పుణ్యశబ్దస్తదవతివర్తతే “అథత్రిమద్రప్యేపావ
 పుణ్యసుఖాదిచె,, త్యనుశాసనాత్ ॥ పుణ్యానాం “పుణ్యంపుణ్యేన కర్తృణా
 భవత్తి,,తి శ్చుత్వక్రిత్యా పుణ్యకర్తృకృతాంపురుషాణాం- ఆవాసైః “తామగ్ని

మద్భిర్గుణవద్భిరావృతాం ద్విజైర్వలైర్వేదషడ్జపారక్షః ॥ సహస్రదైస్సత్య
రతైర్హృత్తభిర్హర్షికలైర్వర్జపిభిశ్చ కెవలై, రిత్సుక్తరీత్యాఽఽహితాగ్నివే
దవేదాఙ్గపారగాది పుణ్యపురుషాణామాశ్రయైరితిభావః ॥ పురజనపదైః - పు
రాణిరాజధాన్యః - జనానాం పదానిజనపదాః గ్రామసమూహః - తైః -
“నాడ్యపజనోపపదాని వ్రజాఙ్గపదానీ,తి పుంస్తవిం - మణ్డితా అలంకృ
తా “మడిభూషాయాం,కర్తృణిక్తః-లాకేహినాగరకాఃప్రవీణతయాపుణ్యనిర
తాస్సున్యః ప్రాయేణ-గ్రామేయకాస్తువామదక్షిణ హస్తాసభిజ్ఞతయా సర్వత్ర
దృశ్యనై వశుప్రాయః - తత్రతు పుణ్యావాసత్వ విశేషణస్య పురజనపదా
భయసాధారణతయా నిర్దేశాదుభయేషామపి పుణ్యకర్తృనిరతత్వై నకశ్చిద్విశే
షాలక్ష్యత ఇతి దోషతితం - పాణ్డూనాం జనపదానాం రాజాపాణ్డ్యః “జన
పదశబ్దాత్తత్త్రియంశః, తి సూత్రస్థేన “పాణ్డ్యోద్వయీ, తి వార్తికేన ద్య
న్పుత్రయః ॥ “డితావ్పే, రితి టిలాపః ॥ “క్షత్రియసమానశబ్దాజ్జనపదా
త్తస్యరాజస్యపత్యవ, దిత్వతిదేశాద్రాజార్థైఃప్రత్యయంప్రత్యయః - అతాఽ
స్యావత్యాధికారస్థత్వైఽపి నదోషః । తస్యరాజ్ఞః । దేశావిషయా - పా
ణ్డ్యాశ్చ తేదేశాశ్చైతితునవిగ్రహః - పాణ్డ్యశబ్దస్యదేశవాచిత్యామోగాత్ -య
దావ-పాణ్డ్యరాజ్ఞసాధవఃపాణ్డ్యాః - పాణ్డ్యాశ్చ తేదేశాశ్చైత్యవవిగ్రహః - అ
స్యత్తు చాళపాణ్డ్యావ్రతస్థమిత్యత్ర నిరూపితమధస్తాత్ । వశ్యవిలాకయ
దగ్ధసమాత్రమేవ తత్రకార్యం - నతురామణీయకాతిశయేన తత్రైవ చిరకా
లావస్తాసమితిభావః - యాయాః గచ్ఛః “యాప్రావణే, లిక్ - ఏతావతా
ప్రబద్ధేన “తతాధాన్యధనోపతా దానశీలజనాశివా । అతుతశ్చి
చ్ఛయానృమ్యాం శ్చేచ్ఛత్యయావసమావృతా । ఉద్యానామృషణోపతా
సంపన్నసలిలాశయా । తుష్టపుష్టజనాకీర్త్యాగ్నికులాకులసేవితా ॥ లక్ష
ణీయాన్నరెద్వారాం బ్రహ్మఘాషాభినాదితా । రథేనపురుషవ్యాఘ్రః కోస
లాసత్యవర్తతే, త్యాద్యుక్తరీత్యా కోసలదేశసదృశి పాణ్డ్యదేశసమృద్ధిరితి -
ఏవం సమృద్ధాసపి కోసలాసహమివత్యమపి తథావిధానాపిణ్డ్యదేశాన్నిసం
గెనాత్తనావ్యతీయాఇతి దోషత్యతే ॥ అత్రకారావాస స్థరణచక్రైరిత్యన్య విశే
షణత్యావయోదకర్తృకయథాకాలసస్య సేవనం ప్రతిపాతుత్వాత్కావ్యలి

జ్ఞభేదః || అలకయాస్పర్థమానైరిత్యత్రాపమా - యద్యపిస్పర్థమానైరిత్యయో
నాపమావాచకః - తథాఽపి “స్పర్థతైహ్యయతిద్వేష్టి, తి దణ్డినాస్పర్థతేరు
పమాబోధకేషు పరిగణనాదుపమాయాం నిరూఢఇతిభ్యేయం - ఏవమేవ యా
దవాభ్యుదయవ్యాఖ్యానాయాముక్తం - అనయోస్సంసృష్టిః - సమృద్ధివదవస్తు వ
ర్తనా త్కోదాత్తైస సప్తైకవాచకానుప్రవేశసంకరశ్చ||..... ||౫౦||

{ మూ||ముక్తాజాలైర్జ్వలతపుళినాంశుక్తిసంతానముక్తే }
{ స్తారాపూర్ణాందివమివ తతస్తామృపర్తింభజీఘాః | }
{ ప్రత్యాసత్త్యా నియత విశదం వీతసిద్ధోర్మహాగైః }
{ పానీయం తెపరిణమయితాతత్రముక్తామయత్వమ్ || } ||౫౦ ||

వ్యా|| రతస్తామృపర్తి సేవ్యతామిత్యాహ || * ముక్తైతి * తతః-తదనంతరం
శుక్తీనాముక్తాస్ఫటానామ్ - “ముక్తాస్ఫటఃస్త్రియాంశుక్తి, రిత్యమరః ||
సంతానాత్ సమూహాత్ “సంతానస్సంతతాగోల్పే స్యాదపత్వేనురద్యమ,,
ఇతి విశ్వమేదిన్యా - ముక్తేఃగళిలైః - ముచేకరర్తిక్తః “అపేతాపాదమక్త
పతితాపత్యస్తేరల్పశః, ఇతి పశ్చిమీసమాసః - యదావ - ముక్తేరితికర్తృః-
శుక్తిసంతానేన ముక్తేరితి తృతీయాసమాసః “కర్తృకరణేకృతాబహుశః, మి
త్యనుశాసనాత్ - అథవా - సంతానేన అవిచ్ఛేదనముక్తాః - శుక్తిభిస్సంతా
నముక్తాఇతి సమాసః “సంతానాన్సురవిచ్ఛేదవంశావత్యనురద్యమ,, ఇతి
రత్నమాలా - అనేన పుళినీభవనోచితం మాక్తికానాంధూయస్తవం సూచితం-
ముక్తాజాలైః మాక్తికనివహైః - జనితాని ఉత్పాదితాని - పులినానితాయోద్ధిత
ద్వీపాని- యస్యాం - తథోక్తాం - తామృపర్తి శుక్తిపుటేషు మాక్తికోర్వత్తిః ప్ర
సిధ్యతి రత్నశాస్త్రే “తామృపర్త్యాశ్శుక్తికాస్తస్సందధ్ధాస్తాయబిద్వవః || పశ్చి
ర్తాస్తేర్ధనీఘాతా జాయంతేశుద్ధమాక్తికా,, ఇతి - మురారిమిశ్రోఽప్యాహ ||
“ఇయమితామాక్తికియానా మపామాధారస్తామృపర్తి || శుక్తికాగర్భసంబద్ధ
స్తమ్భితాస్తాయబిద్వవః | భృమన్తిసుభువామజ్జగజ్జమస్యాఃప్రసూతయః ||
అపివ || యవతికుచభోగకర్తృభిరుద్ధూతైశ్శుక్తిసంపుటభృతాని | దధతీహతా
మృగస్త్వాస్థిరకరకాధావమమ్భాంసీ,, తి || అతఏవ - తారాభిః అపూర్ణాం
సమస్తతావ్యాప్తాం - దివంద్యామివస్థితాం - యథాదివితారారాశయోఽసం

భ్యోతా స్తథాతామృషర్ణ్యాం ముక్తారాశయజతి ద్యోత్యతే || తామృషర్ణ్యః త
 న్నామ్నీం తరగ్గణీం - భజేథాః సేవేథాః || తత్ర భావినం హంసస్యాభ్యుదయ
 మాహ || ప్రత్యాసత్తైస్తి || తత్ర తామృషర్ణ్యాం - పీతస్సిన్ధుర్యేనసః - తస్య
 తథోక్తస్య - ఆచాస్తసాగరస్య - మహర్షైః - అగస్త్యస్యేత్యర్థః ఇదానీం శర
 దాగమేఽభ్యుదితస్యేతిభావః || అగస్త్యాదయకాలశ్చక్తోదవోదాసీయే ||
 “ ఉదేతియామ్యంహరిసంక్రమాద్రవేరెకాధికేవింశతిమేహ్యగస్త్యః | సస
 ప్రమేఽస్తంప్రసంక్రమాచ్ఛ పృథ్వీతిగర్భాదిభిరభ్యభాణీ,,తి || ప్రత్యాసత్తైస్తి
 అత్యంతాసన్నతయా - తత్రైవదిశితస్యవిత్సనివాసాదితిభావః || ప్రత్యాజ్ఞా
 ర్యకాత్పదైక్తి - నియతంవిశదంనియతవిశదం - విస్పష్టపటువత్సమాసః || ని
 యమేననిర్మలం అవ్యభిచరితతయా నిర్దోషమిత్యర్థః - తస్య జలనైర్మల్యావహ
 త్వం చోక్తం విష్ణురూపేణ అగస్త్యార్థ్యంప్రకృమ్య “ విష్ణువృద్ధిక్షయకరమే
 ఘతాయవిషావహ | రత్నవల్లభదేశశ లజ్జావాసిన్నమోస్తుతే,, ఇతి || కా
 లిదానశ్చాహ || “ పునసాహదయాదమ్భః కుమ్భయోనేర్దవహజన,, ఇ
 తి || మురారిమిశ్రోఽపి “చతుర్భిసాన చెష్టాబృష్టపిపాసేమునాపుదయమానే
 పాయయతుమివాత్మానం విశుధ్యసర్వభవస్త్యయ,, ఇతి || ఏతదభ్యుదయమాత్రే
 ణ యత్రకన్యచిత్ స్థితస్యాపిసలితస్యానాదిలత్యగిద్ధా చేతత్ప్రత్యాసన్నాయా
 స్తామృషర్ణ్యాస్సలిలం నియతవిశదమేనభవతీతి కిముపక్తస్య, పానీయం తా
 యం, నిర్దోషతయా పానాత్వత్వం సూదయతుం పానీయశబ్దః, తేతవ ముక్తే
 నముక్తామయః, తస్యభావః ముక్తామయత్వం - మాక్తికత్వమిత్యర్థః || సావర్ధి
 కోమయత్ “ తత్ప్రకృతవచన,, ఇత్యత్ర తద్రూపాణం వాక్యభేదేన ప్రాచు
 ర్యాభావేఽప్యత్యస్తస్వాధికమయఃకర్థం - తేనదిన్దయం బ్రహ్మాతిసిద్ధ,, మితి శ
 బ్దేస్తుశ్చైవరెస్థితం, పరిణమయితా, పరిణమయిష్యతి || పరిపూర్వకాన్నవల్యై
 జన్మాదనద్యతనభవిష్యత్సద్భైట, అమస్తల్యేనమిత్తావృద్ధిసంపః || అనెన తా
 మృషర్ణీతటప్రాప్తిస్తవశోభావిసీతి సూచ్యతే || రత్నవల్లభాగస్త్యసన్నిధా
 నాతిశయబలాదతిస్వచ్ఛంతామృషర్ణీసలిలం స్వయంమాక్తికేభవితమర్హంతవ
 మాక్తికత్వేన పరిణతిం సంపాదయిష్యతిత్యాశ్చర్యమేతదితిభావః || ముక్తార్ణ్య
 క్తః ఆమయోవాగ్ధిర్యేన సతథోక్తః తస్యభావః ముక్తామయత్వం. పరిణమ

నన్దోఽతిభూమిం గమిష్యతీతిభావః ॥ ఏవం హంసాగర్భస్య. రత్నసుభావస్యా. నురూపం తామ్రవర్ణ్యగర్భం రత్నసుభావమపి. వర్ణయం స్తమేవనిశింప్తి. ॥ నీతి, భూతఇతి ॥ తరళాః మన్దమారుతవృత్తికరపారిష్లవాః, యాః, లహర్యః ఊర్తయః, తాపవ బాహవః, తెహంసంశ్లేషణేన. గాఢాలింజనేన, తరళేతి బాహువి, శేషణాన. వల్లభసంపర్కజనితస్సాత్వికౌద్భేదోద్భోత్యతే । అశీతశ్శీతస్సంపద్య, మానాఘాతశ్శీతీభూతః, అమృతార్కవస్తర్నిమగ్నమివాత్మానం మన్యమానఇతి, భావః ॥ అభ్యశ్రమజనితసకలసంతాపనివృత్తిరనెన సూచ్యతే ॥ అథ సంభోగస, ర్వస్వం సూచయన్విశిష్టి- అధీతి-పులివంతోయోత్థితదీప్తం- అనేన తస్యాపి తా, వహరిత్వంద్యోతితం, సరసిజాదిమ ముఖత్వాద్వారోవరూపాలింజగ్గుత్పలినే అ, రూపితమపి జఘనత్వం గమ్యతే॥ అధ్యాసీనః ఆధితిష్ట “అధిశిష్ఠ్థాఽఽసాధ, కర్తృ, త్యోధారస్య కర్తృత్వం, అధిపూర్వకాత్ “అనుడవవేశనె,, ఇత్యస్తా, చ్ఛానవి “ఈదాన,, ఇతిత్వం, అనేన జఘనాభోగసంభోగసాభాగ్యసర్వస్వం, ద్యోతితం, అథ తత్సంభోగనిబద్ధనః కశ్చిచ్ఛ్రమస్సాన్విదిత్యతలహ ॥ అనితైతి ॥ చన్దనాద్యైః మలయగి రెః, అనేన శ్రేత్యసారభ్యమాన్వానివ్యజ్ఞేతాని, అ, నిలైఃమారుతైః- వీజితైకృతపీజనౌపచారస్సన్నిత్యర్థః, విపూర్వకాదీజతైర్భా, వాదికాత్కర్తృణిక్తః శ్రాన్తింసుదూరవధోడ్డయనజనితంశ్రీమం, శాన్తింగమయ, తు శమయతు “ శేషప్రథమ,, ఇతి. ప్రథమపురుషః భవచ్ఛబ్దస్య యుష్మదస్త, ద్భాన్తింభిన్నత్వేన, శేషత్వాత్ “ గతిబుద్ధి,, త్యాదినాశ్రాన్తైరణ్యన్తా వస్థా, యాం కర్త్రాగ్నిః, ణ్యన్తావస్థాయాం కర్తృత్వం ॥ అత్ర వర్ణనీయే రాజహంసస్య, తామ్రవర్ణీసరోజమకరన్దాసావదాదివృత్తానై ఉత్సుకతమనాయక కర్తృకయ, దృచ్ఛాలబ్ధిలొకోత్తరోత్సుకనాయకాసంభోగవృత్తాన్తః ప్రతీయతఇతి. సమా, సోక్తిః సరసిజముఖత్వాద్యేక దేశవివర్తిరూపకప్రసాదాసాదిరవైభవైతిసంకరః అనుప్రాసోఽప్యభ్యుచ్ఛీయతే, శృంగారసౌమ్యజ్యోతిఇతి సంక్షేపః ॥ ౫౨ ॥

{ మూ॥ సవ్యంతస్యాఃకియదివగతశ్శ్యామతాశీతమాలాం }
 { త్వత్ప్రాయాణాంతరుణవయసాం. చేతసానన్దయితీమ్ । }
 { వేదామభ్యేర్వివిధలహరీదత్తముక్తాభిరామాం దృక్ష్యస్యా }
 { రాద్ధిగుణ పులినాం కెతకీనాం పరాగైః ॥ ౫౩ ॥ }

వ్యా|| అథ కించిదత్యతదావమభాగం దృక్ష్యసి . సాగరవలామిత్యాహ ||
 * సవ్యమితి * తస్యః తామ్రపద్మాః కింవరిమాణమస్యకియత్ “ కిమిద
 మ్భ్యవంవోఘు, ఇతి పరిమాణార్థకవతుచోవస్యఘాదేశః || ఘస్యఇయాదేశః||
 “ ఇదంకిమోరీశ్చి, ఇతివతుపిపర కిమః కీఇత్యాదేశః || “యస్యే, తిలూపః||
 కియదివ, ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే యతిగించిదత్యద్భః || సవ్యంవామభాగం
 “వామంశరీరేసవ్యంస్యా, దిత్వమరః || గతస్స తాళ్యః శ్రీతాళవృత్తాః త.
 మాలాస్తాపిజ్ఞాః “ ఖర్జూరః కెతకీతాళీ ఖర్జూరీవత్పణదుర్మాః | కాలనూర్ధ్వ
 న్తమాలస్సాన్వితాపిజ్ఞోఽపీ,తి చామరః || తాళ్యశ్చ తమాలాశ్చ తాళీతమాలమ్
 తాళీతమాలాఇతివా “విభాషావృక్షమృగే, త్యాదినా వైకల్పికస్సమాహరద్యం
 ద్యః “ జాతిరప్రాణినా, మితి ప్రాప్తనిత్యసమాహరద్యందావవాదః || శ్యా
 మంతాళీతమాలంయస్యాంసా, శ్యామాస్తాళీతమాలాయస్యాంసేతివా, తథో
 క్తాం, అనెనావిక్లధచ్చదనతయా సాన్ద్రచ్ఛాయత్వగభీరత్వాదికంద్యోత్యతే ||
 అతపవ త్వయాసదృశానిత్వత్ప్రియాణి “ ప్రాయోపయసిబాహుశ్చేతుల్యాన.
 శనమృత్తుషిషి, తి వైజయన్తి “ ప్రాయశ్చినశనమృత్యా ప్రాయోబాహుశ్చే.
 తుల్యయో, రితి విశ్వశ్చ || ప్రాయశబ్దస్యాత్తరపదత్వపవ. తుల్యవాచిత్వమస్వప
 దవిగ్రహాశ్చసమాసఇతి “ ప్రాయోభూష్మన్వగమన, ఇత్యత్ర టీకానర్వ
 స్వకృదాదయః || యుక్తంచైతత్ “ స్యురుత్తరపదత్వమి | నిగసంకాశేనీకాశ
 ప్రశీకాశోపమాదయ, ఇత్యత్రాదిశబ్దేన ప్రాయాదిశబ్దానామపి సంగృహీతత్వా
 త్-తేషాంత్యత్వాప్రియాణాం, తరుణానివయస్థాని యాని వయాంసిపక్షిణః “వయ
 స్థస్తరుణాయవా | ఖగబాల్యాదినోర్వయ, ఇతి చామరః || చేతసః చిత్తస్య
 కర్తృణిషష్ఠీ-నద్వయత్రీం హర్వజననీమిత్యర్థః || వివిధాభిః నానాప్రకారాభిః అ
 హరిభిః వీచీభిః,దత్తాఃవిత్తీర్ణాః,యాః ముక్తాః మూక్తికాని తాభిః అభిరామాః
 మనోహరాం, కెతకీనాం పరాగైః పుష్పరజాభిః, ద్వాగుణాఽపృత్తి యే
 షాంతాని, అభివృద్ధానీత్యర్థః, తథావిధాని పులినానియస్యాస్తాం “గుణస్తావి
 వృత్తిశబ్దాదిశ్చేద్వియాముఖ్యతన్తృప్తివిరత్నమాలా || అ,భిఃదక్షిణసముద్రస్య,దే
 లాంమర్యాదాం “ వేళాకాలేచజలధేస్తీరనీరవికారయో, రితి ప్రశాపః || ఆ
 రాత్ నమిషే దృక్ష్యసివిలాకిష్యసి || అత్ర ప్రస్తుతే సముద్రదేలాశ్చతా

నైశ్యామతాశీతమాలా మిత్యాదివిశేషణైః “ నీలనాగాభయావేశ్యా జఘనం
గతయోకయా । నీలయానీరదాపాయే పనరాజ్యామహిమిచ్ఛే,, తున్యక్తరీత్యా నీ
లవేణీరమణీయాయాః యవజనమనోనన్దయిత్రాన్యః సఖిజనసమర్పితము
క్తాహారాయాః విపులజఘనాయా లలనాయా వృత్తాన్తస్సారూప్యా త్ప్రతీయ
త ఇతి సమాసౌక్తి స్సమృద్ధిమదన్తస్తువర్ణ నాత్మకోదాత్తైన- పులినానాం కెతకీప
రాగైర్దైవగుణ్యా సంబద్ధైఃపితత్సంబద్ధాక్తిరూపాతిశయోక్త్యాచైవచకాను
పవిష్టాభ్యాంసంకీర్త్యతే॥౫౩॥

{ మా॥ స్థితావతత్రక్షణముభయతశ్చైలశృణ్వోవతీర్ణ }
{ సోస్రితోభేదైరధిగతగుణంచారువిష్వారఘాషైః । }
{ లక్ష్మీపర్యస్తశముఖపురీం సౌమ్య పత్రపక్వప్రో }
{ వేలాచాపంశరణవసఖవెగతస్తవ్వంవ్యతీయాః ॥౫౪॥ }

వ్యా॥ అథ సముద్రవేలా రామణీయకావలూకనేన తత్రైవవిరంమూవిషడ్జ
ప్తిః- కింతు త్వరితమేవ తాం వ్యతీయాజిత్యాహ ॥ * స్థితైతి * వేసౌమ్య
లనుగ్రస్వభావ “ సౌమ్యోబుధేమనోజ్ఞస్యాదనుగ్రసోమదైవతే,, ఇవిశ్వః ॥
మన్దగామిన్నితియావత్ । అనతివిపక్వప్రో లజ్జాత్మపి మాన్ద్యం నానువర్తనీ
యమితి వ్యతిరేకముభవ ద్యోతయితుంసౌమ్యేతివిశేషణమ్ ॥ తత్రచేతుమభి
ఘ్రయన్ సఙ్ఖాధయతి ॥ సఖిఇతి ॥ ఆత్మనభవ సఖ్యురపిక్వత్వమవిలమ్యేనై
వకార్యమితిభావః । సమానచిత్తవృత్తిత్వంహిసఖిత్వం “సమానచిత్తవృత్తిత్వం స
ఖిత్వమితిదర్శిత,, మితుక్తైః । తత్రసాగరవేలాయాం - క్షణంతత్సల్పకాలం
“ వ్యాపారవికలతాయాముత్సవవరతన్త్రితాముహూర్తైషు ॥ పరమాణుకాలభే
దేఘటిషడంశేక్షణస్తథావసరై,, ॥ ఇతి రత్నమాలా “ కాలాధ్వనోరక్షన్త
సంయోగ,, ఇతి ద్వితీయా- స్థితావ శ్రమనిరాసాయనివృత్తగతిర్భూత్వా శరః
బాణభవ - పత్రాభ్యాంసహజాభ్యాం అన్యత్ర క్షిప్రగమనాయోభయతో నిబ
ద్ధాభ్యాం పక్షాభ్యాం పక్వప్తః ఉత్కృష్టః పత్రేపక్వప్తయస్యేతి బహువ్రీహి
ర్వా “ జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరానిష్ఠావాప్యే,, తి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః।
ఇదంచపక్ష్యమాణై వెగతోవ్యతివర్తనేసాభిప్రాయమ్ ॥ నహిపతత్ర దౌర్బ
ల్యే పత్రితాముత్పత్తనశైఃపున్యంసంభవతి ॥ యదా - హంసపక్షేపత్రపక్వప్త

ఇత్యస్యవాహనేషాత్పృష్టఇత్యర్థః ॥ తస్య చతుర్ముఖౌపవాహ్యాత్వేనాథస్తా
 దుక్తత్వాత్ ॥ “పత్రంవాహనపక్షయో, రిత్యమరః ॥ అస్తిన్నపివత్తే వెగవ
 ద్దమనాభిప్రాయగర్భత్వంనాపైతి ॥ త్వం-దశముఖపురీం రావణగరిలక్ష్మం
 పుర్యా దశముఖసంబద్ధిత్యకథనేన దురాధర్వతా బోధ్యతే ॥ తేన తత్రగతేన
 త్వయాఽతిమాత్రమవహితేన భవితవ్యమితివ్యజ్యతే ॥ అలక్షంలక్షంకుర్వీలక్షీ
 కుర్వీ - లక్షశబ్దాదఘాతతద్భావేచిన్వి “లక్షంలక్షంశరవ్యంచే, త్యమరః ॥ ఏ
 కత్రగమనోద్దేశ్యం - అవరత్ర భేద్యంచకుర్వీసన్నిత్యర్థః ॥ ఉభయతః పా
 ర్శ్వద్వయేవిద్యమానయో - శైలయోః అచలయోః సార్వవిభక్తికస్తసి - తత
 స్సుప్నుపెతి సమాసః ॥ శృఙ్గాభ్యాం అటనిష్ఠానీయాభ్యాం- అవతీర్ణైః అధోని
 స్సృతైః - విష్పారఘాషాధనుష్టకారః “విష్పారోధనుషాంసావన, ఇత్య
 మరః ॥ అత్ర ధనుస్సన్వినాథకస్య విష్పారశబ్దస్య విశిష్టనాచితయావిశేష
 ఘాతధ్వని రూపార్థవాచక ఘోషశబ్దస్య పృథగుపాదానాద్విశేషణఘాత ధను
 త్రాత్రవరత్వమితి నపేనరుక్త్యం - యదాహుః - విశిష్టవాచకానాం పదా
 నాంపృథగ్విశేష్యసమవధానే విశేషణమాత్రవరత్వ, మితి ॥ చారుఃశ్రోత్రసు
 ఖి - విష్పారస్యధనుషా ఘోషాయేషాంతైస్తథోక్తైః - యదావ - క్షేలాసా
 ద్విర్భావపదార్థస్త్రవిద్యావ్యాకరణశాస్త్రమిత్యాదావన వ్యాప్యవ్యాపక
 భావాపన్నవస్తువాచినోర్విష్పారఘోషశబ్దయోః “విశేషణంవిశేష్యణే, తి
 కర్తృధారయః - అథవా - చారుఃకర్తానన్దకరః - యః - విష్పారోధనుర్ధ్వనిః-
 సజనఘోషా యేషాంతైరితి విగ్రహః- స్తోత్రోభేదైః స్వతఃప్రసృతప్రవాహ
 విశేషైః ఏకీభూయవిస్మృత్యరైరితిభావః ॥ అన్యథామూర్ఖీసాధర్మ్యం వక్ష్యమాణ
 మనుద్దరంస్యాత్ “స్తోత్రాఽమ్బుసరణంస్వతః, ఇత్యమరః ॥ అధికతఃప్రా
 ప్రః- గుణః మూర్ఖీ యేన తత్తథోక్తం “మూర్ఖీజ్యోతిశ్జ్ఞానీగుణ, ఇత్యమరః ॥
 స్తోత్రోభేదాభిన్న మూర్ఖీవిశిష్టమిత్యర్థః ॥ వేలానుబద్ధపూర్వావరోధయపా
 ర్శ్వవత్ప్రతిరిశిఖరాభ్యామృజితయోకీభూయస్సన్దమానానాం స్తోత్రసామభిముఖ
 మెతేనేన వక్ష్యమాణవేలారూపచాపమూర్ఖీత్వేన రూపణమితి వేదితవ్యం- వే
 లామర్యాదాఘామిరేన చాపంధనుః కర్త - వేగతఃవేగోత్ - ఆద్యాదిత్యా
 తసి - వ్యతీయాః వ్యతివరైః “యథారాఘపనిర్దుక్తశ్శరశ్శ్వసనవికృమః ॥

గచ్ఛత్తదవద్గమిష్యేమి లజ్జాంరావణపాలితా,, మిత్సుక్తరీత్యా హనూ
 మానివ త్వమపిక్షిప్రమేవ వేలాచాపప్రదేశాచ్ఛరణవాడ్డీయేభాః - నతుమ
 నాగపివిలమ్పేభాఇతిభావః || అత్రీచారువిష్ణురఘామైరిత్యత్ర ప్రాథమిక స
 మాసద్యయపత్నే విష్ణురస్యాన్యధర్మస్యాన్యత్రస్యోతస్సస్పంభవేన సాదృశ్యా
 త్నైపాదసంభవద్యస్తునుబద్ధనిదర్శనా-తా ర్థియాక సమాసపత్నేతూపమేత్యుభయ
 థాఽపిసంభవాదనయోస్సందేహసంకరః || చారువిష్ణురఘామైరితి విశేషణ
 స్య స్యోతస్సుమార్వితావరోపానుగుణ్యాభిప్రాయగర్భతావత్పరికర ఇతి పూ
 ర్వాక్రసందేహానంక ర్ణాస్త్రైకవాచకానుప్రవేశసంకరః || స్వాతాభేదేషశిక్ష
 నీస్వావరోపాద్యూపకం - తచ్చ తథావిధారోపానుగుణ్యాయస్యోతసా ముక్తరీ
 త్యాభయపార్శ్వవ ర్తిశైలశృంగవర్తిర్మతాన్సంబద్ధైపి తత్సంబద్ధాక్తి రూపాతి
 శయోక్త్యాకవిప్రతిభాన్తిలత ప్రాణోక్తిసిద్ధయా పూర్వాక్రసందేహానంకరైక
 వాచకానుప్రవేశ సంకరాభ్యాం చొపష్టభ్యత ఇత్యుక్తాశ్లిభావసంకరః || వేలా
 యాంచాపత్నావరోపాదన్యద్యూపకం - శరణవేతిపూర్వోపమా - త్వమిత్సుపమే
 యస్య శరణత్వపమానస్య పత్రప్రకృష్టఇత్యాది సాధారణధర్మస్య ఇవేతివాచ
 కస్యచోపాచానాత్ - పత్రప్రకృష్టఇత్యాదౌ సమాసధర్మత్వంశ్లేషకృత మితి
 తద్భిత్తికాభేదాధ్యవసాయములకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వా దుపమాయా
 స్తయాసహజ్గాశ్లిభావసంకరః || ఉక్తవిధ ప్రాథమికరూపకేతోత్థాప్య మానా
 శరణవేతిపమావేలాయాంచాపత్నావరోపరూపరూపకగర్భవాత్థాప్యతే ||ప్రా
 థమికరూపకస్యోభయోపకారకత్వాత్ - తతాద్వైతీయాకరూపకోపమయో
 రైకకాలికత్వ మితరెతరాపేక్షయా చారుతోన్మీలనంచోభయోస్తుల్యమితి వి
 నిగమనావిరహాత్సమప్రాధాన్యసంకరః || పత్రప్రకృష్టఇత్యన్యవిశేషణస్య శి
 ఘ్నువ్యతివర్తనాభిప్రాయ గర్భతావత్ సఖేత్యస్య విశేషస్యాప్యక్తాభిప్రా
 య గర్భతావత్పరికర పరికరాఙ్గురౌ సన్సృజ్యేతే - చారువిష్ణురఘామై
 రిత్వత్యాక్త నిదర్శనాదీనాం పత్రప్రకృష్టఇత్యాద్యుక్తశ్లేషాదీనాంచపరసంపర
 రపేక్షా త్వంసృష్టి రితి సూక్తయాదృశానరసింహాకారాఃపశ్చాచ్ఛవ్యలంకారా
 స్తత్సంకరసంసృష్టయశ్చయథాయోగవిభావనీయావిద్యద్భిరలంకార సారసర్వ
 స్వవేదిభిరిదిక్ || యద్యవ్యత్రవేలాచాపమిత్యత్రవేతైవచాపమితిమయారవ్యం

సకాదినమాసాశ్చయజ్ఞనరూపకవద్వేలాచాపమివత్యవమితసమాసాశ్చయజ్ఞ
 నాపమాఽపి శక్యావత్తు - తథాఽపిసోతాభేదైరధిగతగుణమితి సోతాభే
 దేమహారీప్వత్వోపమాపరూపకగర్భితవిశేషణానుగుణ్యాద్యూపకసిద్ధిః । త
 స్యహి విశేషణస్య ప్రధానైసహాన్వయేనభావ్యం - నతు గుణైః - తథాచ
 పారమర్షంసూత్రం “గుణానాంచపరార్థత్వాదసంబంధస్సమత్వాత్, దితి ॥ అ
 స్యార్థస్తు - గుణానాం అప్రధానభూతానాం పదార్థానాం - పరార్థత్వాత్
 ముఖ్యప్రధానార్థత్వాత్ - పరస్పరసంబంధః - ఋతః - సమత్వాత్ - అప్రధా
 నత్వసామ్యదితి ॥ యథాభాష్యకారమతే పాపమానేష్టీనామాధానస్యచాహ
 వనీయాద్యర్థత్వాత్పరస్పరం నాక్లాగ్నిభావసంబంధః - యథాచవార్తికకారమతే
 అగ్నిసమిద్ధసార్థానాం మస్త్రవిశేషరూపాణాం నివిదాం సామిధేనీనాంచేతి
 సంక్షేపః - ఏతదధికరణపూర్వవక్షసిద్ధాంతైర్వక్యతానుపయోగాదిహాన ప్రద
 ర్శ్యతే - ఉపమితసమాసాశ్చయజ్ఞతస్య పూర్వపదార్థప్రధానతయా వేలా
 యాః ప్రాధాన్యంభవేత్ ॥ నచ తత్రాధిగతమారీప్వకత్వరూపవిశేషణార్థా
 న్వయ సావరస్యమస్తి - మయూరవ్యంసకాదినమాసాశ్చయజ్ఞేతు తస్యోత్తరపదా
 ర్థప్రాధాన్యాదస్త్రీతదన్వయసావరస్యమితి రూపకమెవాశ్చయితుం యుక్తమి
 త్యలమతివేలాత్తరొత్తరవిచారచాపలేన ॥ ఏతేన చాచవల్గ్భితవేలామితి కే
 మాంచిదావ్యాఖ్యానంతు నాతీవరమణీయమితి వేదితవ్యమ్ ॥..... ॥౫౪॥

{ మూ॥ దావాసక్తంవనమివ నభస్సంధ్యయేవానువిధం }
 { సిన్ధూరాఙ్కంద్విపమివహరింసావ్సర్పరేణైవజుష్టమ్ }
 { విద్యుద్భిన్నంఘనమివససఖ విద్యుమారణ్యయోగా దై }
 { హేనైకం మిథునమివచద్రక్ష్యసిత్వంపయోధిమ్ ॥౫౫॥ }

వ్యా॥ అథ వేలాప్రదేశాదుక్షీయమానః ప్రథమంపయోనిధించక్షుర్గోచరీక
 రిష్యసీత్యాహ ॥ * దావేతి * హేసఖే - విద్యుమారణ్యస్య ప్రవాళవనస్య
 “అథవిద్యుమఃపుంసిప్రవాళంపుంసపుంసక,, మిత్యమరః ॥ యోగాత్సంబ
 ధాత్ - దావాస్తకం దవానలావలీధం - వనమివ -సంధ్యయాసంభావ్యరాగేణ
 తి యావత్ ॥ అనువిధ్యంమిళితం- నభః గగనమివ - సిందూరం నాగసంభవం -
 అఙ్కశ్చిహ్నం యస్యతంతథోక్తం “సిన్ధూరంనాగసంభవ,, మిత్యమరః ॥ ద్వి

పమివ గజమివ - సావమ్పరణ స్వకీయేనవాససా పీతామ్పరణైత్యర్థః॥ జష్టం
సేవితం - హరిం నారాయణమివ - విద్యుద్భిన్నంతటిన్దిశం “ అన్యదారితమి
శ్రేణు భిన్నమేతెత్రయస్త్రిషి వ్, తి రత్నమాలా - ఘనమివ జీమూతమివచ
స్థితం - సాగరస్యశ్యామలత్వాద్విద్యుదుపసన్యరుణత్వాచ్చదావాసక్తవనాద్య
పమా - పయోధింసరస్వంతం - దేహేన శరీరేణ - ఏకం “ పృక్యత్యాదిభ్యుక్త
పసంఖ్యాన,, మితి తృతీయా - నామ్నాసుతీక్షణమిత్యాదావీవ దేహజ్ఞాపైక
త్వ విశిష్టమిత్యర్థః॥ మిథునమివచ స్త్రీపుంసా త్క దేహద్వయోపలక్షితం ద్వం
ద్వమివచ - చకారడక్తసముచ్చాయకః - దృక్ష్యసి ఏకమేవ విద్యుమలతాను
విద్ధై దేశతయాలూహితశ్యామలస్త్రీపుంసా త్క ద్వంద్వమివచస్థితం నిర్వర్ణయ
సీత్యర్థః ॥ ఏతేనైవ “ దేహేననీలరూపేణ పీతరూపేణచోపలక్షితం ఏకము
ఖ్యం మిథునమివ లక్ష్మీనారాయణాఖ్యం మిథునమిత్యర్థః, ఇతి వ్యాఖ్యానమసా
రమితి వేదితవ్యం - సావమ్పరణ జష్టంహరిమివేతి ఖగవదుపమానస్య పూర్వ
మేవా క్తతయా పాసరుక్తాపాతాత్తాత్పర్యస్య క్లిష్టత్వాచ్చ - అత్ర విద్యుమల
తారణ్యానువిద్ధస్య సాగరస్యదావాసక్తం వనమివత్యాద్యపమానాం మాలా
రూపేణదర్శితత్వాన్తాలోపమా - తదుక్తంకావ్యాచ్యై “ పూష్టా నీతపజవా
హ్నివపూషావోహ్నిమ్నీవవాసః । విక్రమస్తవ్యయధాల్లక్ష్మీ మితిమాలోపమా
మత్రే, తి ॥ మాలాయాం యథైకేన పుష్పేణాపరస్య పుష్పస్యగ్రగ్రసం - త
థోపమానానాం పరస్పరసంబద్ధాన్తాలోపమేవైవైషావ్యసంప్రీయతే ॥ ఏవంవిధ
వైదిత్యవీవైషా - కేనలముపమాన బాహుశ్యేతు బహూపమైత్యనయోద్భేదః -
సాచైవంలక్ష్మ్యతేతత్రైవ ॥ “ చస్తనోడకచంద్రాంశు చంద్రీకాన్తాదిశీతలః । స
ర్వస్తవైత్యతిశయంబోధయస్తీబహూపమే, తి ॥ విద్యుమారణ్యయోగేన నిమి
త్రైవజలధేరకస్తేవ మిథునతాదాత్మ్యసంభావనా దుపాత్తనిమిత్తవస్తు స
రూపోత్పేక్షా - యదావ - దేహేనైకమపి విద్యుమారణ్యయోగాన్నిథునమి
వచ స్థితమిత్యపమా - అత్రేసాధకంబాధకంవా ప్రమాణమన్యతరస్య నాస్తీతి
సందేహపర్యవసానాదనయోస్సందేహసంకరః ॥ అథవా ॥ దేహేనైకమిత్యేత
న్నిథునస్తేవ విశేషణం - దేహేనైకంమిథునమివ ఏకదేహయోగిస్త్రీపుంసా
త్కద్వంద్వమివైత్యర్థః ॥ అస్తిన్నపి వత్తై యదిక్వచిదేవంవిధంపాటలశ్యామ

లవర్ణస్త్రీపుంసా త్కదవంబ్వమర్ధనారీశ్వరవదేక శరీరక మేవబృశ్యేత - తదాతే
 న సహస్యోవమేత్యభిసంధాభవత్యభూతాపమాలంకారః - తాదృశమిధున తా
 దాత్మ్యసంభావనాభిసంధా పుత్సేత్సేత్యనయోస్సందేహసంకరవప ॥ అయం
 చపూర్వోక్తమాలావమోపస్కృతఇతి సంక్షేపః ॥..... ॥౫౫॥

{ మూ॥ అస్తత్పూర్వైవస్సురపతిహృతం దృష్టుకామైస్తు }
 { రజం భితావ్త్తోణీమగణతబలై స్సాగరోవర్ధితాత్తా । }
 { సతాగ్రార్థతవయదిగిరి నాదిశైష్టప్తపక్షా సతా }
 { న్నౌఽపివ్రణయముచితం నైవబద్ధోర్విహన్యాః ॥౫౬॥ }

వ్యా॥ పూర్వమేకా న్తరితశ్లోక “ శరణవసఖవెగతస్తవ్వివృతీయా ,, ఇతి
 సంభ్రమాతిశయాదుడైరిం- తేన యథాఽధిజ్యచ్చాపాద్వినిర్గతశ్శరీలక్ష్యమ
 విధావ న శక్నుయాదస్తరాఽవస్థాతుం- తథాఽయవపిలజ్జామగతావసశక్ను
 పితమధ్యేఽవస్థాతుం- తథానతి “ త స్త్కిష్ణవగశార్ధారేష్లవమా నెహనూమతి।
 ఇత్వావకులమానార్థీచి న్తయామాస సాగరః ॥ సాహాయ్యంవానరేష్లస్య యది
 నాహం హనూమతః । కరిష్యామిభవిష్యామి సర్వవాచ్యోదినక్షతామ్ ॥ అ
 హమిత్వావకునాథేన సగరేణవివర్ధితః ॥ ఇత్వావకుసచివశ్చాయం నావసీదితుమ
 ర్హతి । తథామయావిధాతస్య విశ్రమేతయథాకపిః ॥ శేషంచమయివిశ్రా
 వ్తస్సుఖనాతితరిష్యతి । ఇతికృత్వామతింసాధీవం సముద్రశృన్నమమ్భసి । హి
 రణ్యనాభంమైనాక మువాచగిరిస త్రమ్ ,, మిత్యాదినా - కాకుల్ స్థస్యాన్య
 శంస్యంచ మైథిల్యాశృపివాసనమ్ । శ్రమంచష్టవగస్త్రస్య సమీత్యోత్థాతుమ
 ర్హసీ,, త్వస్తముక్తరీత్యామద ర్థప్రవృత్తం మారుతిమివాముమపి రాజహంసం
 సభాజయతుం సాగరః కవ్పితప్రేరయెదపి హిరణ్యనాభాదీన్ శిఖాచ్ఛయాం
 స్తత్రైతస్యా విశాన్తాప్రతిహన్యేత తస్తనోరథఇతి సంభావయన్నాహ భగ
 వాన్త్రామభద్రః ॥ * అస్తదితి * సురపతినామఘవతా-హృతంముషితం “త
 స్యపర్వణితంయజ్జంయజమానస్యవాసవః! రాక్షసీంతనుమాస్థాయయజ్ఞయాశ్వమ
 పాహరదిత్యేతదత్రాసుసంధేయం-తురజ్జంలశ్వమేధీయాశ్వం-దృష్టుంకామోయే
 పాంక్షైఃతథాక్షైః”తుంకామే,,తి మలాపః॥“గతింపుత్రానవశ్యామిరక్షసాం
 పురుషర్షభాః!మ స్త్రీపూతైర్హాభాగైరాస్థితోహిమహాకృతుః॥తద్గచ్ఛతవిచిన్వ

ధ్వం పుత్రకాభద్రమస్తుతః । సముద్రమాలింసరావం పృథివీమనగచ్ఛత ॥ మి
 కైకయోజనంపుత్రా విస్తారమధిగచ్ఛత । యావత్తురగసందర్శస్తావత్థనతఃపేదినీ,
 మితి పితురాజ్ఞామనురుధ్య దృష్టుమభిలష్యద్భిరిత్యర్థః-తత్ర లెహమశక్తిసంభా
 వనాంపుదస్యతి॥అగణితబలైరితి॥అగణితం అపరిమితం-బలంసామర్థ్యం యేషాం,
 తైస్తథోక్తైః “ఇత్యుక్తాహృష్టమనసో రాజపుత్రామహాబలాః-తేతుస్య రెవమహా
 త్తానాభీమవేగామహాబలా, ఇత్యేతదనేనప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే॥ఈదృశప్రభావాఃకి
 మీయా ఇమేషిరాఇత్యప్రాహ॥అస్తతూర్పరైర్విరితి॥“సర్వాపూర్వమియంయేషా
 మాసీత్కృతాస్త్వివసుంధరైః, త్యాద్యుక్తప్రభావాణామస్తాకమన్వయేపూర్వజైరి
 త్యర్థః॥నహ్యనీదృశకులీనానాంవక్ష్యమాణోఽతిశయస్సంభవేదితిభావః । ట్లోణం.
 భువంభిత్వా “యోజనాయామవిస్తారమేకేకోధరణీతలమ్॥బిభిదుఃపురుషవ్యాఘ్రః
 వజ్రస్పర్శసమైర్మఖైః । శూలైరశనికలైః పశుహైశ్చాపి సుదారుణైః,, రి
 త్యుక్తరీత్యా నఖాదిభిర్విదార్యైత్యర్థః । వర్ధితః సమేధితః ఆత్మాస్వరూపం ~
 యస్య స తథోక్తః “రాఘవస్యదురేజాతైరుదధిఃపరిపర్ధితః । అహమిక్ష్యా
 కునాథేన సగరణవిపర్ధితః, ఇత్యేతదనేన స్తార్యతే । సగరస్యేవపుత్రకర్తు
 కసాగరభనసప్రయోజకత్వా త్సగరణ విపర్ధితఇత్యుక్తం - అతోనరామాయణ
 పూర్వోత్తరవిరోధః ॥ సాగరః సరస్వాత్, సగరపర్ధితత్వజ్ఞాపనాయేవాత్ర సా
 గరశబ్దః ప్రయుక్తః ॥ తవ హనుమతఇవమతాగ్ర్యోద్దేశేనప్రవృత్తస్యే
 తిభావః, సత్కారార్థం సషర్యావిధానాయ, గుప్తాః రక్షితాః పక్షాః యే
 షాం తాం స్తథోక్తాః, అనేన “పూర్వంకృతయుగేతాతపర్వతాః పక్షిణోఽభ
 వన్ । తైఃభిజగ్దుర్విశస్సర్వాగమదానిలవేగినః । తతస్తేహపరియాతేషు దేవ
 సంఘాస్ససార్విభిః ॥ ధూతానిచభయంజగ్దుస్తేషాంపతనశజగ్రయా ॥ తతఃకుర్ధ
 స్సహస్రాక్షః పర్వతానాంశతక్రతుః॥ పక్షాంశ్చిచ్ఛేదవజ్రేణతత్రతత్సహస్ర
 శః । సమాముపాగమత్క్రుద్ధోవజ్రముద్యమ్య దివరాట్ । తతోఽహంసహ
 సాక్షిప్తశ్శ్వసనెనమహత్తనా ॥ అస్తిన్లపణతాయేచ ప్రక్షిప్తఃప్లవగత్తమగ్ర
 ప్రవక్షసమగ్రశ్చ తపశిత్రాఽభిరక్షిత, ఇత్యన్తాకథాస్మారితా, గిర్ణైలెలా
 ఆదిశేల్ ఆజ్ఞాపయేద్యది “దిశలతిసర్జనై, తౌదాదికాదస్తాదాబూర్వకాల్ని
 డ్- శైలానితిబహువచనంప్రయుజ్ఞౌనస్యాయంభావః, హనుమద్దమనావసరే

సాగరజైకవివప్రేషితస్సపక్షశ్చైతి తద్దమనదశాయా మాదరాతిహామ్న
యదినామబహునపి ప్రేషయేదచలానపక్షాం స్తర్హిసరావనపివిశాస్తిపారి
తాషికదానైన యథార్హం సమ్మనయేథావప, సతుకంచదపుదాసీథాఇతి ||
సన్నైకవివహిరణ్యనాభశ్చైలాగుప్తపక్షః ఉదాహృతశ్శిరామాయణవచనే స్త
థావ్రతీతే, సతు బహువిగిరయస్తథావిధా, యేనశైలానితిబహువచనం
సంగచ్ఛతేతిచెన్నైమం, తత్తహిరణ్యనాభేన మేనాకెన సప్తవృత్తానమత్రావే
దనః ప్రవృత్తతయా తథోక్తౌఽపి సాగరేభూయసామపి తథావిధగిరిణాం స
ద్భావసంభవాత్ || యథోచ్యతే శిశుపాలవద్ధే “యేపక్షిణః ప్రథమమమ్బుని
ధింప్రవిష్టాయేపీవృజ్జాహుతులితాయథ లూనపక్షాః | తేజగ్గురద్రిపతయస్సర
పీర్విగాధుమాక్షిప్తకెతుకుధస్సేన్యగజచ్ఛతనే,తి || అనర్థరాఘవేచ “నిపీతే
యేనాద్ధౌస్తిమితగుభిః పక్షపటలేః పయత్నాదుడ్డియప్రతిఽదమవప్యస్తపతి
శాః | విశస్తఃకాళీరంకుహరమశరణ్యాశ్శిఖరిణః క్షణంధృష్టాస్తస్యస్తుతిమ నగి
రాం సాహసరస,, ఇతి|| తత్రాతిశయోక్తిరితి చే దిహాపి తక్రైవాస్త్విల్యైవసం
తాష్టవ్యమాయుష్వతేతియత్కించితేత్ || త్వం- అక్రాంతౌఽపి దూరోల్లఙ్ఘ
నైన శృమమప్రాప్తౌఽపి, బన్ధాఃసఖ్యః ఉక్తరీత్యాసాగరసాస్తద్బన్ధతావ
‘త్రవచాస్తత్సఖితావదితిభావః || “బన్ధస్సాన్యతుంసిబన్ధాకే మిత్రైథాతరిబా
ధవ,, ఇతి మేదిసి || ఉచితంయక్తం “ఉచితంప్రొక్తమభ్యస్తేమితేజ్ఞాతేసమ
జ్ఞేస,, ఇతి విశ్వే|| ప్రణయంవిస్రమ్భం ప్రేమాణంవా “ప్రణయాఅమి | వి
స్రమ్భయాఙ్గాప్రేమాణ,, ఇత్యమరః || నైవవిహనాన్యః కించిదపివ్యాహతం
మాకాక్షీః - విపూర్వకార్థనైర్లిజ్, అయంభావః, హనూమతాపూర్వం సాగ
రోల్లఙ్ఘనావసరే తద్బన్ధతావపరిజ్ఞానేనాత్మసత్కారాయైవ తల్పేప్రి
తోఽపి మైనాకోగమనాస్తరాయాతిసంభావనయా ప్రథమమురసానివాత్య
పశ్చాత్తదావేదితతత్సంబద్ధపరిజ్ఞానే కరావమర్మమాలైణ సంభావితః | య
థోచ్యతే శ్రీభామాయణ “తముత్థితమనగ్గేన హనూమానగ్రతస్థితమ్ | మ
ధ్యేలవణితాయస్య విఘ్నాఽయమితినిశ్చితః || సతముచ్చితమత్యర్థం మహా
వేగోఽమహావీః | ఉదసాపాతయామాన జేసుతమివమారుతః || సతదాపాతిత
స్తేన కపినాఘరవృత్తాత్తమః | బుధావతస్యకపేర్వేగం జహర్వచనసద్దచ || తమా

కాశగతంపీరమాకాశేనముపస్థితమ్ । ప్రితౌహృష్టమనావాక్యమబ్రవీత్పర్వతః
 కపిమ్ । మానుషంధారయన్మూఢ మాత్మనశ్శిఖరేస్థితః ॥ దుష్కుఠంకృతవాన్కు
 ర్తత్సమిదంవానరౌత్తమ్ । నిపత్యమమశృణ్వేమ విశ్రమ్యస్వయంభాసుఖమ్ ॥ రా
 ఘవస్యకులేజాతై రుదధిఃపరివర్ధితః । సతాన్వరామహితేయక్తం పృత్యర్చయతి
 సాగరః ॥ కృతేచప్రతికర్తవ్య మేషధర్మస్సనాతనః । సౌలయంతత్ప్రతికారా
 భీత్వత్తస్సమ్మానమర్హతి ॥ తిష్ఠత్వంహరిశార్దూల విశ్రమ్యయముగమ్యతామ్ ।
 తస్మిన్మిత్రమనౌనాహం బహుమానాత్ప్రహోదితః ॥ యోజనానాంశతంచాపి
 కపిరేషసమాప్లుతః । తవసానుషువిశ్రాంతశ్శేషంప్రకరమతామితి ॥ తదిదంగద్ధ
 వతాన్విదు కద్దమూలఫలంబహు । తదాసాన్వద్యహరిశ్రేష్ఠవిశ్రాంతాన్మనుగమి
 ష్యసీమ్, తుష్కవక్రమ్య “ త్వయామమైషసంబద్ధః కపిముఖ్యమహాగుణః । అస్మి
 న్నైవంగతేకార్యే సాగరస్యమమైవచ । ప్రితింప్రీతమనాకర్తుం త్వమర్హసిమ
 హాకపే ॥ శ్రమంమోచయస్రాజాంచ గృహాణకపిసత్తమ్ । ప్రితించబహుమన్య
 స్య ప్రితౌఽస్థితవదర్శనాత్ ॥ ఏవముక్తఃకపిశ్రేష్ఠస్తంసగో త్వమమబ్రవీత్ ॥
 ప్రితౌఽస్థికృతమాతిథ్యం మన్యరేయౌఽవసీయతామ్ ॥ త్వరతేకార్యకాలామే
 అహశ్చాప్సతివర్తతే ॥ పృతిజ్ఞాచమయాదత్తా నస్థాతస్యమిహోన్తరే ॥ ఇత్యు
 క్తాన్పాణినౌశైల మూలభ్యహరిపుష్కవః । జగామాకాశమావిశ్య వీర్యవాన్ప్రహ
 సన్నివే, త్యనైసగ్రన్ధేన ॥ త్వయాతు పృథమమేవమదుక్తిపరిజ్ఞాతతత్సంబద్ధ
 తయా మనాగపిమాకారితదవజ్ఞానం - అపితు తత్ప్రేమానుగుణం తత్రవిశ్ర
 మేణ సమ్మాననైవ క్రియతాం - యథోచ్యతే - “ ప్రియేమప్రియకారీస్యా
 న్నాప్రియంకించివాచరత్ । తద్ధుస్సహమవజ్ఞానం యత్ప్రియోఽప్రియమాచ
 రే, దితితి ॥ అత్ర సురపతిహృతాశ్వమేధీయాశ్వదిదృక్షాయాః క్షోణీభేదనం
 పృతిహేతుత్వాదేకంకావ్యలింగం - అస్తత్పూర్వైవరిత్యాది వర్ధితాత్తైత్వస్తస్య
 వాక్యార్థస్య హంససత్కారార్థం పర్వతాజ్ఞాపనంపృతిహేతుత్వాదస్యత్కా
 వ్యలింగం - అగణితబలైరితి విశేషణస్యక్షోణీభేదనైవతురత్వాభిప్రాయ గర్భ
 తావత్పరికరః ॥ బద్ధౌరిత్యస్యవిశేషణగత్యా పృణయవ్యాహతినిషేధం పృతిష్ఠా
 తుత్వాదితరచ్ఛకావ్యలింగ మిత్యేతేషాం సంకరౌదృష్టవ్యః ॥.....॥౧౬॥

తథా-తథాసతిలస్వితరెతిన్యాత్ ॥ “ ఘయాపకల్పచేలద్బుగ్రవగోత్రమతమా
 లేమ జ్యోఽనెకావోహ్యసన్వ,, ఇత్సనెన తరప్ప్రత్యయపరకత్వేభాషితః
 పుంస్కానాంజ్యస్తానాం హ్యసన్వవిధాయకేన పరశాస్త్రేణాతస్యబాధాత్ తస్మా
 లఘుతరా గతి ర్యసేన్యతిబహుప్రీహిః॥ యద్యపి ద్వన్విర్ధవాచకే విభజనీయేచ్ఛా
 పపదవీవాతిశాయనికః పృత్యయోఽనుశిష్టః “ ద్వివచనవిభజ్యోపపదే తరవీ
 యసునా,, వితి ॥ తథాఽపీహసాక్షాత్రాద్యశోపపదాభావేఽపి తర పృత్యయో
 బుద్ధి పరికల్పిత పృతియోగ్యపేక్షయేతి నబోషః - తథాచ సూత్రితంవామ
 నేన ప్రాయోగికేవచ్చమాధికరణే ॥ “బౌద్ధప్రతియోగ్యపేక్షాయా మప్యతి
 శాయనికా,, ఇతి ॥ బౌద్ధస్యప్రతియోగినోఽపేక్షాయామప్యతిశాయనికాస్త
 రబాదయోభవన్తి - ఘనతరంతమః బహులరంప్రేమేతి తత్సూత్రవృత్తిః - సి
 ధ్ధోఃసాగరస్య - శేషంఅవశిష్టంమార్గం - ఉల్లజ్జ్వలితక్రమ్య - తాయానాం
 ఉన్నమదానమత్కల్లాలరూపాణామమృసాం - ఆఘాతాత్ అస్థాలనాత్
 మస్మణాంకృతాః మస్మణితాః మస్మణశబ్దా త్రతరూపితి ఇన్ద్రాత్కర్తృణిక్తః -
 న్లక్ష్మీకృతాః - యాః శిలాః తాభిః - మస్మణోఽకర్కశేన్నిధ్ధ,, ఇతి మేదినీ-
 గమ్యరమణీయా - వెలామర్యాదాభూమిః - యస్యతంతథోక్తం “ అథధా
 తోపలతలంతాయాఘ్నేస్సహసోత్థితైః । వెలామాసాద్యవిపులా,, మి త్యేతద
 త్రస్తర్తన్యం - సువెలంసువేలనామానంశ్చైలం - తాయాఘాతమస్మణితశీలార
 మ్యవేలత్వాదేవాస్య సువేలఇతి సంభ్రతిభావః ॥ దృక్ష్యసి - అగ్రజత్వేతదత్ర
 వాసంబధ్యతే ॥ తదాఅగ్రేదృక్ష్యసీత్యన్వయః ॥ అత్రస్తేరహేమారవిద్వఇతి వి
 శేషణస్య మకరద్వఘాయస్తావిభిప్రాయగర్భత్వావృత్తికరః ॥ లబ్ధాస్థావిదఇత్య
 స్య విశేషణగత్యాఽధ్వఖదవివర్తనంప్రతిపేతుత్వాదెకంకావ్యలింగం - సంవి
 నీతాధ్వఖదఇత్యస్యాగ్రేలఘుతరగతిత్వంప్రతిపేతుత్వాదితరచ్చ కావ్యలింగం -
 త్రయాశామేషమక్షాణ్ణిభావసంకరః ॥ తాయాఘాతాదిత్వాదా స్వభావోక్తి
 రనుప్రాససంకీర్ణాపూర్వోక్తస్సంకరేణసంస్పృజ్యతే ॥..... ॥౨౭॥

{ మూ॥యస్యాసన్నైవయసిజలధేస్తన్వత్ప్రతిచచ్ఛవ }
 { ద్వాః పక్షచ్ఛేదక్షరితరుధిర స్తామన-దగ్ధనీయాః । }
 { వీచిప్రాప్తే(ప్రై)ర్విషమిలరుచోమా క్తికైస్తారకాభే }
 { స్పృష్టామనాన్యోనియతమవనౌదర్శయన్విప్రవాళాః ॥౨౮॥

వ్యా॥ అథ హంసస్య సువేలాభ్యాశదేశచఙ్గమావసరే సాముద్రసలితో
 న్నిద్రవిమృశోభామైవంభావిసీతి సంభావయత్ సముద్రానువిద్భతయా
 తమేననువేలగిరింవిశిన్వతి ॥ * యస్యేతి * యస్యసువేలస్య - ఆసన్నేసన్ని
 కృష్ట - జలభేః సముద్రస్య - పయసినలిలే - త్వత్ప్రతిచ్యవ్యత్య త్వత్ప్రతివిమ్బ
 మేవ - చక్షోః యేషాంతే తథోక్తాః - పక్షయోఃసువేలగిరిగరుః ఛేదేనఛద
 నేన క్షరితఃస్మృతః యః దధిరస్తామో రక్తనివహః - స ఇవసందర్శనీయాః ద్ర
 వ్యుంయోగాః తత్రైవ సంతాపనార్హా ఇతియావత్ ॥ అనెనజపాకుసుమనచ్చా
 యతాసూచకేన విమృశమాణామత్యుత్తమత్వంద్యోతితం - యథోక్తం రత్నపరి
 త్తాయాం - పక్షవిమ్బఫలాకారం జపాకుసుమనన్నిభమ్ । శుకతుణ్డనమచ్చా
 యంప్రవాళమతిశోభనమ్, మితి ॥ వీటిపాపైః అహమహమికయావతవతరాం
 తరణ్ణాణాం సంఘటనాదిత్యర్థః ॥ విషమితరుచః దన్తరితస్యతయః - విష
 క్ప్రసారిత ప్రకాశాఇతియావత్ ॥ తారావీపతారకాః - సావర్ధికకా “కేణ,
 ఇతి హాసవ్యః- నాత్ర “ప్రత్యయస్థాత్కాశ్చావస్యే, త్యాదినాకాతూప్య
 స్యేత్వం “ సయాసయో, రితి సూత్రస్థేన “తారకాజ్యోతిషీ, రి వా ర్తక
 తన్నిచేధాత్ - తారకాణాం ఋక్షాణాం- ఆభేవాధా యేషాంతైవధోక్తేః ॥
 “సప్తమ్యుపమానై, త్యాదినా ఉత్తరపడలాపఇత్యనోచామ సవిస్తరం ప్ర
 భువన్లోకే - మాక్తికేఃముక్తాఫలైః - ఉపలక్తితాః - ముక్తావీనమాక్తికానీతి సా
 ర్థికోవిసయాదిత్యావృత్తివివృతత్యావృత్తికా “గర్భవామాక్తికామై, రిత్యత్యోదై
 రిరామవిస్తరైః - వీటిపాపైరితి ర్మతీయాస్తపాతే- వీటిపాపైః తరణ్ణోదైవ
 జేన స్వసన్నికర్షమాగలైరిత్యర్థః - తారకాజ్యేః - మాక్తికేః విషమితరుచః స్వ
 సన్నికర్షమితరస్వచ్ఛత్రమమాక్తికరుచిసంభిన్న ద్వేనాయథావర్ధితకాస్తయ ఇత్య
 ర్థః ॥ పాటలాఇతియావత్ - అయమేవపాతసాన్నిధీయానిభాతి ॥ ప్రవాళాః వి
 మృశాః “ అథవిమృశఃపుంసప్రవాళంపుంసపుంసకమ్, మిత్యమరః ॥ అసనా
 భూమ్యాం- అన్యాం-పూర్వోక్తస్యప్రకారస్యత్వద్దమనావసరవీవ సంభవాల్లాక
 విలక్షణామిత్యర్థః ॥ సన్ధ్యాంసాయంసంధ్యామిత్యర్థః॥దగ్ధయస్నినియతం ప్రకాశ
 యస్మిన్- నియమమిత్యేతదుత్పేక్షాస్పృశకం - అత్యత్యుత్తమత్వచక్షుః
 ర్మరూపకం - పక్షచ్ఛేదేత్యాదౌ ప్రవాళానాం సువేలపక్షచ్ఛేదక్షరితరుచి ర్

స్తామతాదా త్యసంభావనాదు క్తవిషయాన్వరూపాత్ప్రేక్షా - సచ తాదృశరు
 ధిరస్తామ సాధర్మాదుపమైషకుతోసస్యాదితిభృమితస్యం యత్ర క్వచనస్థితే
 స రుధిరస్తామేనాపునవమాయాన్సుసదతయా సువేలపక్షక్షతిక్షతితత్వ విశేష
 తానపెక్షణాత్ ఇహతదుపాదానం విస్మమాణాంతాదృశరుధిరస్తామతాదా
 త్యసంభావనామేవాప గమయతి - తథాసత్వేన తద్విశేషణసాఫల్యాత్ -
 యద్యపీవశబ్దస్యోపమానార్థకస్తేన వునశ్యామఇత్యాదౌ లోపాదృశ్యతేనా
 త్ప్రేక్షావాచకస్య - తథాప్యస్యాటప్రేక్షాయా ఉపమోపకృమత్వాదుత్ప్రే
 షాద్యవసేయస్యేవశబ్దస్యోపకృమేఉపమావాచకత్వాల్లాపఇతివిభావనీయం॥
 యదాపి ॥ పక్షచ్ఛేదక్షరితరుధిరస్తామాఇతి సందర్శనీయా ఇతివిగ్రహః, తాదృ
 శరుధిరస్తామత్వేన సంభావనీయాఇతి తదర్థః । అస్మిన్పక్షేపున కరీత్యా ఉత్ప్రే
 షైవ ॥ ఊక్తికాఢైరిత్యత్రయిదౌ పమాభేదః ॥ ఏతైరక్షేదతదాస్తా ప్రవాళా
 నాం లోకవిలక్షణస్థావప్రకాశనోప్రేక్షేతిసంకరః ॥ త్వత్ప్రతిదృఢచంద్రా
 ఇత్యామృతానామలంకారాణామన్యోస్యనైరపెక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః - యదాపి -
 పక్షచ్ఛేదేత్యాదేరెవమర్థః ॥ పక్షచ్ఛేదక్షరితరుధిరస్తామాత్ - సందర్శనీయాః
 దృశ్యాః సంజాతాఇతియావత్ ॥ ప్రసిద్ధమౌశేలపక్షచ్ఛేదరుధిరజన్యత్వం ప్ర
 వాళానాం- తథాచసాలా ద్వైరర్తుపరిచాధ్యామే “ సజ్జనాణిపురానక్రోలా
 కనానంవిరస్వతామ్ । పక్షయోగిదసంపక్య పరతాంధరీభృతామ్ ॥ స్యవతన్న
 మ్బరాచైచ్చైతే లూసపక్షామహీధరాః । గిరితాలపతమానానాం పక్షశారసము
 భృవాః ॥ నిపెతుఃక్షరజాయత్రాని ప్రరన్వజాయర! ఫుల్లకింశుకసచ్ఛాయా వి
 దురీమా ప్రత్రజ్జిరే ” ఇతి ॥ అస్మిన్పక్షేవస్తుకథనమాత్మసరత్యాద్విద్వితీయపాదే
 స కర్పిదవ్యలంకారఇతిజ్యేయమ్ ॥.....॥౫౦॥

{ మూ॥ యత్రాద్యంసరుణమసశైర్వివిచేగావసితైర్ము }
 { క్కారత్సునృకనబతైర్విస్మయేనుత్పరవాళమగ్నో }
 { భీతైస్సయమనమిదైరహ్యరస్థాపితానాంమన్తా }
 { రానామధువరిమతైర్వాసిరం మూళిచస్మిం ॥ } ॥౫౧॥

వ్యా॥ పునరపిసువేలమేవవిశిష్టమ్ ॥ * యత్రైలి * యత్రసువేలే - ఆ
 రణ్యంవిహితం, నరుణస్యవసతిస్థానం సముద్ర ఇత్యర్థః తస్య “ తరామపరము

కాలయః, మిత్యాదిప్రయోగాదప్యరుణవసతిశబ్దస్వముద్రవాచీ, వీచీనాం ఊర్తి
 గాం, వేగేనజవేన “వేగఃప్రవాహజవయోఽపీ, త్యమరః || అపనీతైః బహిః
 ర్నిష్కాసితైః ముక్తారత్నాన్యేన స్తబకాః పుష్పగుచ్ఛాః “సాన్యధుచ్ఛకస్తు
 స్తబకః, ఇత్యమరః, తైః శబలాఃచిత్రవర్ణాః, తథోక్తేః, ముక్తాశ్చరత్నానిచేతి
 ద్వంద్వః, నచ రత్నముక్తాశ్చరత్నయోస్సామాన్యవిశేషవాచినోః కథం ద్వంద్వః
 “సామాన్యవిశేషవాచినోశ్చద్వంద్వోనభవతీతి న క్తవ్యః, మితి “త్యదాచీనః
 నైవర్మిత్యః, మితి సూత్రస్థభాష్యవార్తికేన తన్నిషేధా దితివాచ్యం, తస్మాన్ని
 త్యత్వాత్, తథాచప్రకృతసూత్రశబ్దకౌస్తుభే “అనిత్యోఽయంనిషేధః “ప్రాచ్య
 భరతేషి, తి నిర్దేశాల్లిక్లాత్ - తేన ప్రమాణప్రమేయేత్యాదిమ ద్వంద్వస్సి
 ద్ధః, ఇత్యుక్తం, ఏతేన “మణిముక్తాప్రవాళానాం - మణిముక్తాప్రవాళాంస్తు
 మణివిమృమవైమాన్యముక్తావిరచితానరః - నక్షరతారాగ్రహసంకలాఽపీత్యా
 దిప్రయోగావ్యాఖ్యాతాః, వస్తుతస్తు ప్రాచ్యభరతేషి వ్యాదినిర్దేశస్ససౌత్రత
 యాఽపునపపత్తైర్ధహతాప్రయత్నేన సిద్ధానిరససామాన్యవిశేషవాచిపదద్వం
 ద్వనిషేధకత్యదాది సూత్రభాష్యవార్తికసాన్యనిత్యతాకల్పనమయక్తమేవ || అ
 తపత్రైతత్సూత్రభాష్యప్రదీపద్యోతే “ప్రాచ్యభరతేషి వృత్తి సౌత్రానిర్దేశః ||
 ప్రమాణప్రమేయేత్యాదితు-వరద్భాష్యగీత్యాఽసాధ్యేవైత్యుక్తం వస్తుతస్తు ప్ర
 మాణప్రమేయేత్యాదేపిన్యాయసూత్రత్వేన తత్రాపి సౌత్రానిర్దేశేనైవా
 దోషత్వకలప్రసంగ్యుక్తం, మణివిమృమేత్యామన్యవాహుతమనువాన్తి క్యాది
 ప్రయోగాణామన్యార్థతయేవాదోషః, ఆధనికానాంతూపవత్త్యన్తరసంభవేనా
 ధుత్వ మన్యథాత్వసాధుత్వేన, తథాచ ముక్తారత్నైత్యత్రద్వంద్వోనయక్తవవే
 తిధ్యేయం, నచ ముక్తానాంరత్నత్వ జాత్యనాక్రాంతతయా రత్నమాక్తియో
 సామాన్యవిశేషభావాభావః, యేన శూద్రాభీరమిత్యాదివాచివర్ణవంద్వోనయ
 క్యేతైతివాచ్యం “సలోనామాభవద్భీమాన్దానవేంద్రియహంబలః | లోకత్ర
 యాధిపత్యంచ సంప్రాప్యసుమహానఘాత్ || తస్యాస్థివజ్రిందశనాశ్చముక్తాస్త
 భాచరక్తంఖలుపద్మ రాగః | రోమాణివైమూర్యమితిప్రసిద్ధం ప్రవాళమాసీత్ప్రి
 తంమహర్షమ్ || నెత్రేమహానీలమధూత్ప్రశస్తం పిత్రంచగారుత్తరత్నమాసీత్
 ఆసీత్కృష్ణస్తస్యతుపుష్పరంగో మేదస్తుగోమేదకతామవాపః, || ఇత్యుపక

మ్య “ఇమానినవరత్నాని ధార్యాణ్యసన్తహిభుజామ్, || ఇతి స్కాన్దరత్నవ,
 రిక్షాధ్యాయో కైర్లాకికానామపి రత్నజాత్యస్తర్భవాత్ | అతఏవ “రత్నం,
 మణిర్దన్వయోర శ్లజాతాముక్తావికెఽపిచే,తి గోశశ్చ సంగచ్ఛతే || శూద్రాభీ,
 రమిత్యత్రేతు అభీరాణాం శూద్రత్వానాక్యాస్తతయా ద్వంద్వోపయక్తః, తథాచ,
 త్యదాదిసూత్రేభాష్యే “యదిసామాన్యవిశేషవాచినోద్వంద్వోప సభవతీత్యు,
 యతే శూద్రాభీరం, గోబలీవర్ణ, శృణోలప, మితి సనిధ్యతీ,, త్యాశజ్జ్య “నై,
 షదోషః ఇహతావచ్ఛూద్రాభీరమితి, అభీరాజాత్యస్తరాణీ,,తి సమాహితం.
 “ద్యాష్టాణాదుగ్రకన్యాయా మాభీరొనామజాయత,, ఇతి స్మృతిమువాహు,
 త్యాభీరాణాం శూద్రాపేక్షయా జాత్యస్తరత్వం సప్తీకృతంక్షేమీతన. || సె,
 హతథాముక్తానాం జాత్యస్తరత్వ నిర్ణాయకమస్తిప్రమాణం, పశ్యత్తుతరత్నజాతీయ,
 త్వమేవాదాహృతప్రమాణేన సిధ్యతి- నాపి గోబలీవర్ణవర్ణవంద్వోపవత్తిః గో,
 శబ్దస్యేవ రత్నశబ్దస్యేహ నానార్థకత్వాభావాత్ || అతవపభాష్యే “గోబ,
 లీవర్ణమితి సనిధ్యతీ,, త్యాశజ్జ్య “గావడతాగలతపుంసాగవాహయచ విక్ర,
 యాయచ స్త్రియవపావశిష్యనై,, ఇతి సమాహితం అర్హస్త్రియవపేతిభాష్య,
 ప్రతీకమాదాయ “తతశ్చగోశబ్దస్య స్త్రీత్వసమానాధికరణం గోత్వప్రవృత్తి,
 నిమిత్తం, పుంస్తవసమానాధికరణంచేతి నానార్థోగోశబ్దః, తత్రాద్యః ప్రసి,
 ధ్ధః అన్త్యస్తుకవిదేన ఏనంచ గోశబ్దః స్త్రీగపితామేనవాచకః ప్రాయేణ,
 కవచిదవతాత్పర్యగ్రాహకవశేన పుంగవానాం వాచకః, యథా “శీతాన్తాశ్చ,
 తురోబలీవర్ణాన్పశ్యే,, తి ప్రథమయోరితి సూత్రస్థభాష్యప్రయోగే గౌ,
 ర్వాహిక ఇత్యాచోచేతిభాష్యః-ఏవంచ బలీవర్ణసమభివాహారాద్గోశబ్దస్తదన్య,
 తిరిక్తపరఙ్గతి కథాదిన్త్యా, వాహాద్యర్థం నిష్కాసిత పురుషావసగావో గోవద,
 వాచ్యాః నరు తత్సహితాఇన్యర్థః,, ఇతి భాష్యప్రదీపోబ్యాలేవివృతం “ఏ,
 తాన్తాఇత్యదాహరణే బలీవర్ణానితిత్వవస్థావిశేషప్రాప్తత్వబోధనాయే త్యా,
 హే,, త్యుపక్రమ్య “తతశ్చాత్రగోశబ్దః స్త్రీగపితామేనవాచక,, ఇతికై,
 యటప్రతీకమాదాయ “అత్రాదాహరణే పుతాత్పర్యగ్రాహకరహితే ఇ,
 త్యర్థః - భాష్యాన్లొకాచ్చ గోశబ్దవ్యవహారః ప్రాయేణ స్త్రీగపిత్వేచేతి,
 ధృష్టవ్య, మితిచ నిరూపితం - అతాగోశబ్దపదరత్నశబ్దస్యకృతేనేకా

ధ్మకత్వాయోగేన సామాన్యవిశేషభావాభావసమర్థనాయోగా స్మగోబలీపర్వమి
 తివర్ణవంద్యఉపపద్యతే ॥ నాపిత్యణౌలపమితిసమపవత్తిః - తత్ప్రాప్యలపన
 బ్జస్య తృణవిశేష వ్యతిరిక్తార్థాంతర పరత్వేనేహతత్త్రాల్యయోగాత్ - అతపవ
 ం తృణౌలపమితి - ఉలపాఇత్యపానామే, త్యభాషి - తస్మాత్ ముక్తాశ్చ
 తానిరత్నానిచేతి కర్తృభారయపిషయక్తః - శింశపావృక్షః క్షేలాసాద్విరిత్యాదా
 వివ, విశేషణంవిశేష్యణబహుళం, మిత్యనేన సమాసః - వ్యాప్యవ్యాపక
 భావావన్నశబ్దయోగస్సమభివ్యాహరే వ్యాపకస్తేన విశేష్యత్వనియమాద్ర
 త్నశబ్దస్య విశేష్యతైతిధ్యేయం - యదాపి - ముక్తానాంరత్నాని ముక్తారత్నా
 నీతి వ్యతీతతురుషః - మాక్తికశ్రేష్ఠానీత్యర్థః “ రత్నంస్వజాతిశ్రేష్ఠైరపీత్యమ
 రః ॥ శబలత్వంచ సర్వద్యయయోగైపి భవత్యేవేతి నశబలపదసాన్వరస్యభక్తిః
 “ వైమూఢ్యమణిచిత్రైచ పజ్జరత్నవిభూషితే । వాలిపుత్రాయధృతిమా నక్ల
 దాయాక్లదెదదా,, విత్యత్రహి పజ్జవైమూర్యాభ్యామేనదిత్యత్వముచ్యతే । త
 త్రాపి వైమూఢ్యపజ్జశబ్దయోర్యాప్యవ్యాచినోర్క్యజిరత్నశబ్దాభ్యాం వ్యాపక
 వావిభాగ్యంవిశేషణసమాసపివ - నతుద్వంద్వః ఉక్తానుపపత్తితౌల్యత్ - ఏనం
 “ ఘృక్తామణిచిత్తేణ కాఞ్చనైవవిరాజతమ్,, ॥ ఇత్యాదాసపి వర్ణద్వయమే
 తనైనేనదిత్యత్వముక్తం, అథవా శబలశబ్దశ్చిచ్ఛబలమచిచ్ఛబలమిత్యాదావిసవి
 శిష్టపరఇతి నతదసాన్వరస్యం- అథవా - ముక్తాయుక్తానిచతాని రత్నానీతి మధ్య
 మపదలాపీనమాసః రత్నశబ్దోముక్తాప్యతిరిక్తమణిపరః । ద్వాహ్లాణసస్థిన్యా
 యాత్ - మాక్తికయుక్తాని మరకతపద్మరాగాదీనీతితదర్థః, అస్తిస్వక్షేనకావ్యను
 పవత్తి రిత్యలమతివిచారచాపలేన ప్రకృతమనుసరామః॥ ముక్తారత్నాన్యేనప్రబ
 కాః గుచ్ఛాః । తైః - శబలాః కర్తృషాః విశిష్టావా-తైస్తథోక్తైః విచ్యుమైఃప్ర
 వాలైః- ఉల్లసితాని ప్రవాళానిసపకసలయాని యస్య తదుత్ప్రవాళం “ పిణా
 దణ్డైప్రవాళౌఽ(స్త్రీ)విచ్యుమేనపవల్లన,, ఇతిత్రికాణ్డాశేషః॥ముక్తారత్నస్తబకవి
 చిత్రవిచ్యుమాభిన్ననపవల్లనౌల్లసితమిత్యర్థః ॥రక్షసౌరావణాత్ - భీతైఃత్రస్తైః
 “భయభీతభీతిభీభిరితివాచ్యం, వితి పఞ్చమీనమాసః ॥ అనిమిత్తైః దేవైః
 “ సురమత్స్యావనిమిమా,, విత్యమరః ॥ స్వయంతన్నియోగాసపేక్షమేవేత్య
 ర్థః॥ అహృతాశ్చ తేష్థాపితాశ్చైతిన్నాతానులిప్తవత్సమాసః॥స్థాపనాపేక్షయా ఆ

హరణస్యపార్వకావికత్వేన“పూర్వకాలైకేత్యాదినాఆహృతశబ్దస్యపూర్వనిహ
రిః-త్రివిదాదాహృత్యసుచేలస్త్రానైప్రరోపితానామిత్యర్థః॥మద్రారాణాందేవత
శుభేదానాం“పంజ్జైతైదేవతరవమద్దాఃపారిజాతక,,ఇత్యమః॥మాశిశ్శిఖా
ప్రమాణమేషాంమాశిడఘ్నాః-తైస్తథోక్తేః“ప్రమాణాదవ్యసచ్ఛఘ్నాత్ప
చ,,ఇతిదఘ్నచ్ఛప్రత్యయః “చూడాకిరీటంకేశాశ్చసంయతామాళయస్త్రయ,
ఇత్యమః ॥ ఉన్నస్తకైరత్వర్థః-నిరవధికైరితియానత్ ॥మధుపరిమళైఃమకర
ద్దసారభైః - వాసిరంభాదితంచనత్ - అస్తి - “భావితంవాసిరంత్రిప్సిన్ ,,
ర్యమః “ అస్తిర్భవన్తిపరోఽప్రయుజ్యమనోఽన్యస్తీ, తి భాష్యేనుశాసనా
దప్రయుజ్యమానస్యావ్యస్తేస్సత్రావీశుపగమాన్నాత్రి “ క్రియాపదనరహి
తమశరీరంతుచ్యత,, ఇత్యుక్తశరీరాఖ్యకావ్యదోషప్రసక్తిః - భవన్తిరితి లట
ప్సజ్ఞా “ ఘనోఽఘ్నచ్ఛ ,, ఇత్యోణాదిక సూత్రేణ భూధాతోర్ద్విచి “ఘ్నా
ఽన్య,, ఇత్యన్తాదేశః । భవన్తిన్వరమానకాలఇత్యుక్తం మూలే ॥ అత్ర ముక్తా
రత్నస్తవకత్యాదిరూపకేణ - మద్దారమధుపరిమళవాసిరత్యావసంబధైఃపి సు
జేలారణ్యస్య తత్సంబద్ధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యావ సంపన్నమృద్ధివర్ణనాత్తకోదా
త్తపేకవాదకానుప్రదిష్టతయా సంకీర్త్యతే ॥..

{ మూ॥రస్తిద్వైశ్వాతదనుభవతశ్చారుసాధానదాతా }
{ లక్ష్మసిద్ధార్థహతిపులినే రాజహంసీ పరీనా }
{ త్వాయానాన్తంపవనతరళైర్వాప్తతాకా పదైః }
{ పక్షైరభ్యుజ్జగమిషు రివస్థాస్యలిశ్యాన్యనాదా ॥ } ॥౬౦॥

వ్యా॥ తత్ర స్థితస్య రవలజ్కానయనవధమధిరోక్ష్యతీత్యాహ ॥ * తస్మి
న్నితి * తదనుసుచేలవిలొకనానస్తరం , తస్మిన్సుచేతే స్థితస్యేత్యధ్యాహః -
భవతఃతవ, త్వయేత్యర్థః ॥ దృశ్యేతికృత్యప్రత్యయయోగాత్ “ కృత్యానాంక
ర్తరిష్యే,తి కర్తరిష్యే, చారుభిః రుచిరైః, సౌదైః రాజనదనైః - అవదాతావిశ
దా- అనెన “ గృహేశ్వరిసంకాశైశ్శరవామ్బుదసన్నిభైః, గిరిమూర్ధ్విష్టి
తాంలజ్కాంపాణ్డురైర్భవనైశ్శుభైః,, ఇత్యాదికంస్తాద్యతే ॥ రాజహంసీపక్షై-
చారుసాధన దవదాలేత్యర్థోఽనుసంధేయః । అతపివ - మహతివిశాలాన్నతే
సిన్హాః పులినే తాయోద్దితద్వీపెత్రికూటగిరిరూపెఇతిభావః- మహితపులివఇతి

చౌరస్తునస్వచ్ఛః పులినముద్దిశ్య మహితత్వే విధేయేతస్యావసర్జనత్వ ప్రతిత్యా
 అవిమృష్టవిధేయాంశాఖ్య కావ్యదోషాపాతాత్ - “ అవిమృష్టవిధేయాంశంగు
 ణీహూతవిధేయక,, మితి తల్లక్షణం-అత్యత్రికూటస్య పులినత్వేన నిర్దేశోలజ్ఞా
 యా వివక్షితరాజహంసీత్యాప్యైక్యానుగుణ్యాయ- లీనానిషణ్ణౌ, రాజహంసీవ
 తస్యప్రియేవ- లజ్ఞా - దృశ్యాదృష్టుం యోగ్యాభవిష్యతీత్యర్థః ॥ తదనుభవ
 తత్తత్త్వేన సార్వత్రికఃపాఠః భవతిభవతఇతితు కావ్యచిత్రః, తదావర్తమానసామీ
 ప్యాభిప్రాయేణ లబ్ధుయోగః॥ త్రికూటతుల్యోన్నత్యేనువేలే స్థితస్య తవ
 త్రికూటశిఖరస్థాలజ్ఞానుభవదృష్టుంయోగ్యాభవిష్యతీతిభావః ॥ అతవవ
 యుద్ధకాణ్డే “ రామస్సువేలంవాసాయ చిత్రసానుముపారుహ,, దిత్వవక్ర
 మ్య “ తేత్వద్ధైర్దణకాలేనగిరిమారుహ్యసర్వతః । దదృశుశ్శిఖరేతస్య విషక్తామి
 వఖపురీ,, మితి సువేలారూఢానామేవ లజ్ఞాదర్శనముక్తం, తస్యసువేలస్య
 శిఖరెస్థిత్యత్యధ్యాహరః, ఖవిషక్తామివస్థితాం పురీందదృశురిత్యేవతదర్థః । నతు
 తస్యసువేలస్య శిఖరెస్థితామితి ॥ అన్యథా “ శిఖరంతత్త్రికూటస్య ప్రాంశు
 చైకం దివిస్పృశమ్ । సమస్తాతుషష్ఠసంభన్నం మహారజతనన్నిభమ్ ॥ శతయో
 జనవిస్తీర్ణం విమలంచారుదర్శనమ్ ॥ శ్లక్ష్యంశ్రీమన్దహచైవ దుష్మాపం శకు
 నైరపి ॥ మనసాఽపిదురారోహం కింపునఃకర్తవ్యజనైః । నివిష్టాతత్రశిఖరే ల
 జ్ఞా-రావణపాలితే, తితదుత్తరస్థిన్నేకోనచత్వారింశేసర్గలజ్ఞాలయాస్త్రికూ
 టశిఖరస్థత్వవర్ణనమ్, తతోఽప్యత్తరలైకచత్వారింశేసర్గ “ తస్మాదవాతరచ్చీ
 ఘ్రిం పర్వతాగాస్తహంబల,, ఇతి లజ్ఞాగమనార్థం సువేలదవరోహణ కథ
 న,, “ తోతుద్ధైర్దణకాలేన భ్రాతరౌరామలక్ష్మణౌ । రావణస్యపురీలజ్ఞా
 మాసేదతురీందమా,, వితి తదనంతరమేవలజ్ఞాప్రాప్తివర్ణనంచ విరుద్ధ్యత,
 ఏవం “ కైలాసశిఖరాకారే త్రికూటశిఖరెస్థితామ్ । లజ్ఞామీక్షస్వవైదేహీ
 నిర్మితాంవిశ్వకర్తణే,, తి సీతాంప్రతిరామోక్తిః “ త్రికూటశిఖరెలజ్ఞాం స్థి
 తాంస్వభూదదర్శయే,, తి సుందరకాణ్డోక్తిః “ లజ్ఞానామపురీదుర్గాత్త్రికూట
 శిఖరెస్థితే,, తు్యత్తరశ్రీరామాయణోక్తిశ్చ విరుద్ధ్యత, అతవవ “ దదృశుశ్శి
 ఖరెతస్యే,, త్యత్ర “ తస్యప్రసిద్ధస్యత్త్రికూటస్యే,, తి గోవిష్టరాజాదివ్యా
 ఖ్యానంచ సంగచ్ఛతే ॥ యదినామతే సువేలశిఖరస్థతామేవలజ్ఞాయానిరణే

ష్యన్ తర్హితస్యేత్యన్య సువేలస్యేత్యేవవ్యాఖ్యాన్యన్, నహిలబ్ధాయాస్సు
వేలశిఖరస్థతాగ్రహకమనన్యథాసిద్ధం కిందిమపలగ్యతేప్రమాణం, యేనోక్తరీ
తైస్వ తెవివృణ్వీరన్ ప్రత్యుత్తరన్నిగ్రాహకాణ్యేవప్రమాణానిసన్నిహాయాం
సి - యానిపూర్వముచాహృతాని ॥ నచ “దదృశుశ్శిఖరేతస్యేత్యత్ర తచ్ఛబ్ద
స్య పూర్వప్రకృతసువేల పరామర్శస్తేస్వ సావరినికతయా సువేలశిఖరేఽపి ల
జ్ఞాస్తిత్వం కల్పనీయమితివాచ్యం ఉక్తరీత్యాతచ్ఛబ్దేన సువేలపరామర్శ
స్తేస్వ సావరినికత్వేఽపి స్థిత్యేత్యధ్యహారస్తేస్వ యక్తత్వాత్ నస్తునివికల్పా
సంభవా ల్లజ్ఞాయాస్త్రికూటసువేలౌభయశిఖరవ్యాప్తతయాఽనస్థానస్య వి
నాప్రమాణాంతరమశక్యంచనత్వాత్ క్లృత్తైకకల్పనాయోగాచ్చేతిదిక్ - అతః
న “సువేలారోహణబద్ధించకారమతిమాన్తతిమ్ । రమణీయతరందృష్ట్యా సు
వేలస్యగిరైస్తట,, మితిక్లృకవ్యాఖ్యానం “ఆరోహణేచ్ఛాపేతుమాహ ॥
రమణీయమితి - సాష్టర్యాసలొకనమేన తదారోహణ పేతు ర్మతులజ్ఞా
స్యాన్తి - అతఃనలజ్ఞోపరోధాయారోహణం వక్ష్యతీ, తి గోవిందరా
జోక్తిశ్చ సంగచ్ఛతే॥ తమ త్తరణౌక “ప్రహృష్టరూపోఽభిజగామలజ్ఞా,,
మిత్యత్ర “లజ్జైకదేశంసువేల,, మితితదావ్యాఖ్యానంతు లజ్ఞాసామీప్యే
ఽపి తదవ్యవదేశవివక్షయేతినిర్వాహ్యమ్ - అన్యథా తదీయస్తేస్వ పూర్వోత్త
రగ్రస్థస్యా సంగతిఃప్రసజేత్ - నస్తుతస్తు - సువేలౌభిముఖమనెఽపి లజ్ఞా
భిముఖమనస్యావర్జనీయతయా లజ్ఞామభి లజ్ఞాభిముఖేనేతివ్యాఖ్యాతు
మేవోచితమ్ - నచ త్రికూటస్తేస్వ సువేలశిఖరీనామాంతరమితివాచ్యం - ఉక్తవి
రోధాత్ ॥ “దక్షిణస్యోదధేస్తీర త్రికూటానామవ్యవతః । సువేలశిఖరీచాప్య
న్యో ద్వితీయ స్తత్రసత్తమా,, ఇత్యుత్తరకాణ్డగ్రస్థవిరోధాచ్ఛేత్యలంబహునా॥ల
జ్ఞామేవవిశిష్యతీ॥తావమితిశ్రావ్యనాదాః “క్రౌంచబర్హిణసంఘస్త్వేరాజహం
సనిషేవితైః । తూర్యాభరణనిర్హౌషై స్సర్వతఃప్రతినాదితా,, మిత్యుక్తరీత్యా
రమణీయనానావిధనినాదేత్యర్థః ॥ హంసీవతైతు - శ్రావ్యఃశ్రుతిమధురః - నా
దః స్వాగతాచారప్రయక్తస్సాన్విభావికోభ్యనిర్యస్యాస్తభావిధానతీత్యర్థః॥యా-
రాజహంసీత్యేన సంభావ్యమానాలజ్ఞా - ఆయాన్తం దూరాదాగచ్ఛన్తం -
త్వాం - ప్రియతమమితిభావః ॥ పవనెన మారుతేన - తరళైఃపరిష్లవైః “చ శ్చ

లంతరళంచైవ పారిష్లపపరిష్లవే,, ఇత్యమరః || పతాకా ఇత్యపదేహో వ్యాజౌ
 యేషాంతై ప్రథోక్తే: “ వ్యాజోఽపదేహోలక్ష్యంచే,, త్యమరః || పత్తైః గరు
 ద్భిః - అభ్యుజ్జగమిచురివ పృతున్దన్తమిచ్చురివ - అభ్యుత్పాద్యకాద్యమేస్స
 స్మన్తాదుప్రత్యయః || పక్షిణోహ్యభ్యుజ్జగమిషాయామాదాపతానుద్ధూన్వస్తీ
 తిభాషః || స్థానస్యలైవ రిష్యతే - అత్ర “ డీయమానామివాకాశ ముచ్చిత్రై
 ర్భవనోత్తమైః | ఖమివోత్పతితుంకామా,, మిత్యాదికం స్థాభ్యతే || అత్ర
 జ్కూరూపద్రవ్యస్య రాజహంసీరూపద్రవ్యాన్తరతాదాత్మ్యసంభావనా - చా
 దుసౌధావదాతత్వ రూపగుణలక్షణనిమిత్తాపాదానపూర్వికై త్సుపాత్రగుణని
 మిత్రకద్రవ్యభావస్వరూపాప్రేక్షా - పవనతరళేమధ్యజపతేమ పక్షత్వాదోప
 ఫలకస్య తద్ధర్మహ్నవస్యావదేశశబ్దేన ప్రతీయమానతయా కైతవాపహ్నుతిః
 “కైతవాపహ్నుతిర్వ్యక్తవాజాద్యైర్నిహ్నుతేపదై,, రితి లక్షణాల్ తదు
 జ్జీవితాలజ్కాయాఅభ్యుదయవనకిర్యానస్వరూపాప్రేక్షేతి సంకరః - ఉక్తయో
 దుత్ప్రేక్షయోరన్యోన్యసాపేక్షత్వాద్వసంకరఇతి సంప్రదానపద్యమ్ || ... || ౬౦ ||

{ ఇతిశ్రీకవితార్కికసంహస్య సంవత్సరసంవత్సరస్య }
 { శ్రీమద్వెంకటాచార్యసేవానామోత్సాహస్య }
 { హంససందేశమహాకావ్యే ప్రథమఅశ్వాసః || శ్రీమ }
 { నిగమాన్తమహాదేశిక చరణారవిద్వాభ్యాసనమః || }

వ్యా|| ఏవం శ్రీరామచంద్రైకకృతం రాజహంసముద్దిత్య సువేలపర్యంతమా
 గ్గాపదేశ ప్రకారమభివర్ణ్య వివక్షితలజ్కృతాన్తవర్ణనస్య భూయస్తయా త
 న్నభ్యేవిచ్ఛేదకల్పనస్యానుచితత్వాత్తావత్పర్యంతానుధావనే ఆశావసస్య ద్రాగ్మీ
 యస్తయాఽభ్యేత్యాణాం భూయానాయాసాభవిష్యతీతి తద్విశ్రాన్తికృతే “ క
 వికావ్యప్రశంసాదికావ్యేఽవశ్యంవిధీయత,, ఇత్యుక్తకీర్త్యాఽఽత్తనఃకావ్యస్య
 చనామసంగృహ్యతః ప్రబంధమధ్యేకావసాఖ్యం విచ్ఛేదవిశేషమాహ భగవా
 నాచార్యః || * ఇతితి * ఇతిరత్రసమాప్త్యర్థకః “ ఇతిపేతుప్రకరణప్రకా
 రాదిసమాప్తిష్టి,, త్యమరః- కవయః కావ్యకరారః-తర్కావాదాః “కాజ్ఞో
 హక ర్తవాదేమతగ్క,, ఇతి రత్నమాలా - తర్కైర్దీప్యంతీతి - దురాతైప్త్యా
 స్మృతివాదినోజయంతీతివాతారికాః “ లైన దీప్యతిభనతిజయతిజత,, మితిదీ

వ్యతీత్యర్థజయతీత్యర్థవాప్రాగ్వహతీయస్థః । తేమశ్రేష్ఠః కవితార్కికసింహా ఇ
త్యన్వపదవిగ్రహః అతపిషః సువచత్రపదేవ్యాస్సుపుంగవర్షభకుజ్జరాః । సింహ
శార్దూలనాగాచార్యః పుంశి శ్రేష్ఠార్థగోచరా, ఇత్యమరసింహా క్రిస్సంగచ్ఛతే ॥
అత్ర “ సప్తమీ, తి యోగవిభాగేన నిర్ధారణసప్తమ్యాస్సమాసః ॥ నతునిర్ధారణ
షష్ఠ్యాః “ననిర్ధారణ, ఇతి నిమిథా దత్ర నిర్ధార్యమాణాదిత్రితయసన్నిధాన
సద్భావేన నిర్ధారణషష్ఠ్యా నిర్గళపప్రవృత్తికర్తావత్, అతపిషనాగోత్తమాదివన్న
త్రైవిక షష్ఠీసమాసేనాపినిర్వాహః ॥ పస్తలిస్తు యోగవిభాగస్య భాష్యానా
రూఢతయా సుపుపెతి సమాసవివచితః ॥ యదాన్ ॥ కవిశ్చాసౌతార్కిక
శ్చైతి విశేషణోభయపదకర్తృధారయః - తతః కవితార్కికసింహా ఇవేత్యపమి
తసమాసః అనెనాపి కవితార్కికశ్రేష్ఠాణ్యైవ ఫలిష్యతి అతపిషపమాలంకా
దః- యదాన్- తార్కికా ఇత్యైతత్కపినామెవవిశేషణం- కవయస్తార్కికాః కవి
తార్కికాః మయూరన్యంసక ఇత్యత్రన్యంసకశబ్దస్యేవతార్కికశబ్దస్యపరనిపాతః
మయూరన్యంసకాదేరాకృతిగణతావత్ - అథవా-కవితార్కికాణాం సింహాసిం
హాభివభయంకరఇత్యర్థః, అనెన కవితార్కికేషు మహాగజత్వంప్రతీయతే ॥ య
థోచ్ఛతే “ కవితార్కికకలభన్రజకబళీకృతిసింహ, మితి ॥ అతపిషైకదేశవి
వర్తిరూపకం, ఉక్తిపమాయా ఆస్యచ సందేహసంకరః-అనెన స్వప్నిఽపిక
సరిణ ఇవాస్య స్థరణేన ద్విరదానామివ ప్రత్యర్థికవితార్కికాణాం నిరీక్ష్యత్వం
భవిష్యతీతిహ్యత్యతే ॥ శ్రీయుక్తశ్చాసౌ కవితార్కికసింహశ్చైతి మధ్యమపద
లోపీసమాసః ॥ నాయంకేవలకవిస్సవకావ్యేప్రత్యవస్థావృన్వృత్తిసమాధాతు
మనీశ్వరః - కింతు తద్దురాక్షేపహలంకషతయా స్వకావ్యప్రతిష్ఠాపన ధురంధర
ఇతి భావః ॥ యద్యపి తర్కమధీయతే తార్కికా ఇతి విగ్రహే నైయామికశ్రే
ష్ఠత్వ మపున్యక్తంస్యాత్ తథాపి సర్వతన్త్రస్వతన్త్రోజ్జేనైవతస్యాపి లాభా దిహ
స్వధావాన్యాభ్యంతం - కుతపతాద్యశీకవితార్కికసింహలైర్లత్రాహ ॥ సర్వత
న్త్రస్వతన్త్రస్యేతి ॥ సర్వాణివతానితన్త్రాణిచ, తేషు కాణాదాక్షపాదపాణినీ
యపాతజ్జలజ్జేమినీయపైరణ్యగర్భకాపిలశైవవైష్ణవాది సిద్ధాంతేషు విశాఖల
ప్రణీతగజతురగాది లక్షణప్రతిపాదకేషు వాత్సన్యయినీయాదిషు శాస్త్రేషుచ
“ తన్త్రంకుటుమ్బకృత్యేస్యాత్కారణైఃపివరిచ్ఛదే । శాస్త్రేప్రధానైసిద్ధాన్తై

తనువామేఁగదోత్రమే॥తన్వాదినాధనాపాయే శ్రుతిశాఖాస్తరైఃపిత॥ ఇతిక
 త్రవ్యతాయాంచే, తి విశ్వః॥ సప్తతస్రస్య నిరవగ్రహస్య “సప్తతస్రోఽపా
 వృతస్తేన్విరీసచ్యన్దోనిరవగ్రహ, ఇత్యమరః॥ సేవచ్యాయాంకంచదర్థం సి
 ధ్ధాస్తయితం ప్రతిక్షేప్తుంచ నిస్సహాయశూరసేవ్యత్వః - అనేన సర్వజ్ఞతావే
 తుభూతలొకోత్తర ప్రతిభాశాలితవం నూచితం- ఈదృశశక్తిమత్వంచాస్యన్యా
 యపరిశుద్ధిసర్వాధ్యధ్యాదిమ సంకల్పసూర్యోదయాదిమచ తదీయప్రబంధై
 ష్చేనస్పష్టం యథాహ్యవ్యతే “సర్వజ్ఞతవంతత్వముక్తకాలాపి, ఇత్యాది
 ఈదృశనామగ్రీసంపన్నస్య మహాప్రతిభాశాలినపవ లొకోత్తరకావ్యప్రణయన
 ప్రౌఢిమాసిద్ధితి, నత్పల్పజ్ఞస్య - తథాచోక్తం “శక్తిః కవిత్వబీజమిహ పాగ్ధ
 నీకాపి సంస్క్రియా । యయాదినానప్రసరె త్కాస్యంజిహ్వాపతామపి ॥ పున్
 త్పత్తిశౌరవబలాద్యదికించితకథంచన । ప్రసారంపరంతచ్చ హాస్యమేవనసంశ
 యః ॥ నాకవిత్వమధర్మాయ మృతయేదన్తనాయవా । కుకవిత్వపునస్సితా
 న్మృతిమాహుర్మనీషిణః ॥ ప్రతిభాంనామతామేతాం కవయస్సముపాసలే । ప
 రాయాజీవితసఖి దేవ్యావాచస్త్రిధాతనాః ॥ పృథివ్యస్థితవిషయా మతిరా
 గామిగోచరా । బుద్ధిస్తాతాఽలికీజ్ఞేయా ప్రజ్ఞాత్రైకాలికీమతా ॥ ప్రజ్ఞానప
 నవాన్దైష శాలినీంప్రతిభాంవిదుః । తదనుప్రాణనాజ్ఞేదేదీచనానిపుణఃకిది ॥
 సతివక్తరిసత్యర్థ సతిశబ్దానుశాసనై ॥ అస్తితన్నదినాయేన పరిస్రవతివాఙ్మథుః
 పున్తపత్తిరపిశక్త్యైవ సంగతాహ్యనువర్తతే ॥ సాహితస్యాంపిరియసఖ నిత్యమవ్య
 భిచారిణి । పరిబర్హవతీకర్తుం ప్రతిభాం ప్రతిభాసవా ॥ సాధీయసీతుపున్
 త్పత్తిం సవిధేసన్నిధాపయేత్ । పున్తపత్తిగోకచారిత్రి శాస్త్రకావ్యాద్యవేక్ష
 ణమ్ ॥ అభ్యాసఉపదేశేన కావ్యజ్ఞానాచసంమతః ॥ చరణ్ధిరానేకవిధలొకపు
 త్రానువర్తినః । కావ్యస్యకరణలొక జ్ఞానముచ్చస్థితకమే ॥ అజ్ఞాతలొకపు
 త్రాయశ్శాస్త్రకావ్యవిద్యసా । ఋగ్యశ్శ్రుతివాశేషై ధ్వన్యలైముగ్ధసంనది ॥
 శబ్దశుద్ధివివేకాయ శబ్దశాస్త్రనిరూపణమ్ ॥ సృతసంశయవిచ్ఛిన్నై నిచ్చదశ్శాస్త్ర
 నిరూపణమ్ ॥ తతుర్వర్గైకలాభిశ్చ కావ్యనిర్మయైవతః । అతస్తచ్చాస్త్ర
 విమషా భాస్యంకావ్యంచీర్షతా । సృసాణాంకావ్యనైర్మాణాం ఖడ్గాశ్వగజ
 శిక్షణమ్ ॥ వర్ణనీయంకావ్యకృతా తస్మాత్తచ్చాస్త్రవేదనమ్ । ఇతిహాసపురాణా

నా మభ్యాసేనాపిభూయతే || రాజవంశకథాతిర్థ లూకభేదానమబ్ధయే || లూకశాస్త్రవిశేషజ్ఞః కావ్యనిర్ణాణకౌతుకీ | కావ్యానికాలిదాసాదెస్సతతంపరిశీలయేత్ || లూకశాస్త్రపురాణాది జ్ఞానవాసపిసీదతి | అజ్ఞాతకావ్యసరణిః కావ్యనిర్ణాణకర్తృణి || అన్యాహిగతిరశ్వస్య గతిరన్యాఖరోష్ట్రయోః || మడక్లిన్నకపోలస్య గతిరన్యాహిదనిసః | పెదశాస్త్రపురాణానాం రితయోహిపృథకప్రథక్ || రీతిరన్వేషకావ్యానాం లూకోత్తరపదస్పృశామ్ | రసభావగుణాచిత్యఘటనాలంకిర్యాదయః || కావ్యాదన్యత్రాస్యశ్వనేపత్రవాపేదశాస్త్రయోః || ఏవంలూకస్యశాస్త్రాంతాం కావ్యానామపిపేదతా | పృతిభావాన్ప్రవరైతకావ్యజ్ఞేః కావ్యకర్తృణి || కిమేవంబహునోక్తేన లోకేయవ్యద్విభావ్యతే | తత్తత్సర్వంపేదితస్యం కాజ్ఞతాకావ్యనిర్నిమిత్తమ్ || ససశ్చోసతద్యావ్యం సనావిద్యానసాకలా | జాయతేయస్సరావ్యాజ్ఞ మతాభారోమహానుషే, రిత్యాది- విస్తరస్తవస్తదీయాయాం కావ్యోత్కర్షరక్షాయాం దృష్టస్యః || అనీదృశశ్చైత్కవిరైవనతకుమారాద్గ్రాహితుంప్రబంధం - కథాదిద్వగ్నిస్తవ్యమయోక్త్యానాం పృతివత్తమూక్షేపానక్షమః కడభీక్రియేరవిద్యద్విః || యశోద్యతే చమతాచరచన్ద్రికాయాం “స్వరానాముచ్చయవశ్చాద్యన్య క్రిస్సంఖ్యాతతఃపఠమ్ | బీజవిన్దవిచారశ్చ తతోవర్జగ్రహాల్పీ, త్యాగభ్య సర్వశాస్త్రజ్ఞతాసశ్యంభావమక్తావ “ఏతత్సర్వమవిజ్ఞాయ యదిపద్యంవదెతు-దిః | కెతకారూఢకపివచ్చపెత్కృత్కపీడిత, ఇతి-కావ్యంహీనాను మహాదేవనిధానంసర్వలూక వృత్తశాస్త్రసిద్ధాంతగత్తానాం - కావ్యస్తేయంవిధత్వాదేవ భగవతా శ్రీదాశరథినా తత్తచ్ఛాస్త్రాదివేదిభిస్సరైవ సుప్రతావాశావిశ్రీరామాయణం - తథాచోక్తముత్తరకాణ్డే “అథకర్తాస్తరైరాజా సమాహూయమహామునీన్ | సార్థివాంశ్చసరవ్యాఘ్రిః పణ్డితాన్వైగమాంస్తథా || పౌరాణికాణశబ్దవిహోయేవప్యధ్ధాద్విజాతయః | స్వరాణాం లక్షణజ్ఞాంశ్చ ఉత్పాకాన్ద్రిజసత్తమాన్ || లక్షణజ్ఞాంశ్చగాన్ధరాన్వనైగమాంశ్చ విశేషతః || పదాక్షరసమాసజ్ఞాం శ్చస్తస్సుపరినిష్ఠితాన్ || కలామాత్రావిభాగజ్ఞాన్ జ్యోతిషవ పరంగతాన్ || క్రియాకల్పవిదశ్చైవ తథాకావ్యవిశారదాన్ || భాషాజ్ఞానిశ్చేతజ్ఞాంశ్చ నైగమాంశ్చాద్యశేషతః || హేతువచారణశ్చ తాన్యచనెచాపిహేతుకాన్ || ఛన్దోవిదఃపురాణజ్ఞాన్వేదికాన్ద్రిజసత్తమాన్

చిత్రజ్ఞాన్వృత్తసూత్రజ్ఞానగీతస్య త్తవిశారదాశాస్త్రజ్ఞానీతినిపుణాన్వేదాన్తాన్తప్రబోధకాః । పితౄత్సర్వాత్సమానీయగాతారాసమవేశయ, దితి ॥ “పితౄత్సర్వాత్సమానీయేత్యనైనా శేషవిద్యాస్థానం రామాయణమితిదర్శిత, మితిగోవిందరాజాః ॥ కుతః ౭ స్యేద్యశంసార్యజ్ఞానమిత్యతః ॥ శ్రీమద్వేంకటనాథస్యేతి ॥ శ్రీరసాన్వీతిశ్రీమాన్ ॥ నిత్యయోగేమతుప్ - జ్ఞానాదిసర్వగుణైశ్వర్యస్సార్థ ఇత్యర్థః ॥ సచాసావేంకటనాథశ్చ “వేంకటపమితిసంప్రీతం కటస్తస్యతుదాహకః । పాపానాంచాహకత్వాద్దివేంకటాద్గిరితీత, ఇతి నిదుక్తనామ్నో౭ద్యో - నాథఈశ్వరః భగవాన్ శ్రీనివాసఇత్యర్థః - తస్య “యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి, దిత్యాదిశ్రుతిశతౌద్భవ్యమాణసార్వజ్ఞ్యశ్రీవేంకటేశసాక్షాదవతారతావద స్యేద్యశం సార్యజ్ఞానమితిభావః ॥ యథాహుః “వేంకటేశావతారో౭య, మితి ॥ అనెన పాపశూలకాజ్ఞాననిసర్వపటియస్తన్చిన్చాస్య ద్యోత్యతే ॥ తేనచ “గుశబ్దస్తవ్యకారసాన్వయ్యుగ్గిరిస్తన్నిరోధకః । అధికారనిరూపిత్యాద్భురురీత్యభిధీయత, ఇతి నిదుక్తగురుశబ్దప్రసృత్తినిమిత్తమస్తిస్మృష్కలమితి వ్యజ్యతే ॥ అతఏవ వేదాన్తాచార్యస్య- వేదాన్తానామాచార్యస్తత్త్వార్థోపదేచ్చేత్యర్థః ॥ తస్య - సహ్యాభగవదవతారాణాం వేదాన్తవిద్యోపదేశేనాఖిలచైతన్యోజ్జ్వలముత్పత్త్యంసులభం, యథోచ్యతే - “సాక్షాన్నారాయణోదేవః కృత్వామర్తస్యమయీంతసుమ్ । మగ్నానధరతేలోకా నాగరుణ్యాచ్ఛాన్త్రపాణినై, త్యాది - వేదాన్తాచార్యత్వేంద హంసమత్స్యహయగ్రీవసః తనారాయణ గీతాచార్యాద్యవతారై స్సర్వయజేవ తత్త్రహితపురుషార్థాన్ప్రకాశయితౌభగవతపీవాసాధారణం - తచ్చాస్యాచార్యస్య శ్రీభాష్యప్రవృత్తచనవైభవమిక్ష్యే పృసన్నహృదయేన భగవతా శ్రీరక్తరాజేన వేంకటేశావతారాయా ముచ్చైవ్యతారిసానుగ్రహమితి గురువరంపరాప్రభావాదావగ్రీధం- వేదాన్తానామాచార్యఇత్యనెన “అనైవాసిభిరామ్నాయెస్సాకమానుషరూపభృత్ । త్రిదణ్డధారీఘాత్వా౭హంనిరాస్థమహామీదృశా, నిత్యక్రీత్యాదుత్తాత్రేయస్యేవాస్యాపి వేదాన్తాశ్శిష్యభావాపన్నా ఏతత్ప్రదర్శితేనైవ సుపథానుచరన్తఇతి వ్యజ్యతే ॥ అత్ర “శ్రీరక్తరాజదివ్యాజ్ఞా లభివేదాన్తాచార్యపదః - విశ్వస్థిన్నామరూపాణ్యనువిహితవతాతేన దేవేనదత్తాంచేదాన్తా

చార్యసంజ్ఞామనహితబహువిత్సార్థమనన్వర్థయామి, త్యాచార్యైరేదోక్తం “ఇ
హరజ్ఞపతిప్రసాదలబ్ధో భయవేదాన్తధురంధరత్వకీర్తిః । అపితత్సహధర్మిణ్కృ
పాత్తాఖిలతన్త్రప్రవృత్తిభాకవషసూరి, రిత్యాదిప్రతివాదిభయంకరాభ్యాద్యుక్తం
చానుసంధాతవ్యం - వేంకటనాథస్యేతి సాంసారికంశర్త - అన్యత్ప్రతియం
తు బిరుదనామేతివివేకః - కించ - సర్వతన్త్రస్సతన్త్రాభ్యున్నతేన “ ఋగ్వేదం
భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదగ్ంసామవేదమాధర్వణంచతుర్థమిహాశుపురాణం
పశ్చిమం వేదానాంవేదం పితృన్పరాశిం దైవనిధింవాణోవాక్యమేకాయనం
దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం భూతవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం సత్తత్త్రివిద్యాంసర్వ
దేవజనవిద్యామేతద్భగవోఽధ్యేమిసోఽహంభగవోమన్త్రవిదేవాస్మీతి భూ
మవిద్యో కరీత్యా మన్త్రప్రధానకర్తృనిష్ఠతారూపం మన్త్రవిత్త్వం - వేదా
న్తాచార్యస్యేత్యనెన “ తరతిశాకమాత్మవిద్, తుక్తమాత్మవిత్త్వంచద్యోత్య
తే - యద్వా - ఆభ్యాసంపదాభ్యాసం వ్యుత్క్రమేణ “ ద్వైవిద్యపేదితవ్యేఇ
తిహస్తయద్బ్రహ్మవిదోపదన్తిపరాచైవాపరాచ - తత్రాపరాఋగ్వేదోయజు
ర్వేదోఽధర్వేదేశ్శిక్షాకల్పావ్యాకరణానియక్తం శస్త్రాజ్ఞాతిషమితి ॥ అథప
రాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే, “ తత్ప్రప్తిపేతార్జ్జునంచ కర్తవ్యం క్తంమ
హమునె । ఆగమోత్థంవివేకాద్భ ద్విధాజ్ఞానంతథోచ్యతే ॥ శబ్దబ్రహ్మగమమ
యం పరంబ్రహ్మవివేకజ, మిత్యుక్తబ్రహ్మసామ్రాట్సహాయ భూతాగమోత్థవివేక
జన్యరూపద్వివిధజ్ఞానపరిపూర్ణతాద్యోత్యతే ॥ భావ్యంచదృశేనైవ కవినా ॥
యథోచ్యతే ॥ సత్కులీనశ్శుచిర్దక్షశ్శస్త్రోవ్యాకరణాదివిత్ ॥ కర్తృబ్రహ్మవిచార
జ్ఞః ప్రశాన్తశ్చకవిష్టవే ,, దితి ॥ క్రియన్తఇతి కృతయః - కర్తృణీక్తా ప్రబ
ద్ధాభ్యుత్థాః ॥ తానుమధ్యే - “యతశ్చనిర్ధారణ,, మితి సప్తమి - బహువచ
నేన సర్వేషామితన్త్రైవీనన కృతీనాం ప్రణీతత్వం “ పరశ్శతంవాపిపరస్స
హస్రం శ్రీవేంకటేశనకృతాఃప్రబద్ధా,, ఇత్యుక్తరీత్యా తానామానన్త్యంచ
ద్యోత్యతే - హంససందేశఇతికావ్యనామ - హంసస్యసందేశో హంససందె
శః - సందేశోనామ “ సందేశస్తుప్రొషితస్య నవవార్తాప్రేషణంభవే,దిత్యు
క్తలక్షణోవాగనుభావవిశేషఇతి“సందేశేనప్రణయమహతే,త్యక్తప్రాపశ్చ
యామ - సచ సీతామద్దిశ్య హంసంప్రతిరామేణ వాచికస్యాక్తత్వేన హంస

సందేశశబ్దవాచ్యః హంససందేశమధికృత్య కృతోగ్రన్థాహంససందేశః “అధి
 కృత్యకృతేగ్రన్థే, ఇత్యణి - తస్య “ టువాఖ్యానికాభ్యోబహుళ,, మితిలు
 పి ప్రకృతివల్లిజితా- అంతఃకల్పితత్వేష్యస్య కాన్యస్యాఖ్యానికాత్వ మ
 త్తత ముపలబ్ధార్థకథనస్తేవప్రభూయస్తావీత్ “ ఆఖ్యానికోపలబ్ధార్థే,, తస్య
 మరః || కవేక ర్తకావ్యః “ గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః క ర్తణిచే,, తి కర్తార్థ
 వ్యర్థో - అన్యథా “ ఇగస్తాచ్చలఘుపూర్వా,, దిత్యనేనాణి వైరూప్యస్యా
 త్ తచ్చ “ లూకోత్తరవర్ణనానిపుణకవిక ర్థే,, తికావ్యప్రకాశికాకారః-లూకా
 త్తరవర్ణనారూపంయన్నిపుణకవిక ర్థేత్వన్యథా || నతు లూకోత్తరవర్ణనా- విభావా
 దివ్యత్యాయనం - తస్యానిపుణస్యకవేః క ర్తేతి - స్థపత్తికరణన్యాయేన త
 త్పురుషస్య దుర్బలత్యానీల-చేర్భజనోత్థానాది క ర్తణ్యతివాప్తైరితి కమలా
 కరాదయః- తచ్చ “ అదోషసగుణసాలజ్ఞా-రశద్వార్థరూప,, మితిస్రావ్యః ||
 “ రమణీయాద్భవతిపాదకశ్శబ్ద ,, ఇతి జగన్నాథః - విస్తరస్తవ్యత్ర-మహా
 చ్చత్రో కాన్యంచమహాకాన్యంతర్హితః “ ఆస్తహత,, ఇత్యాత్వం - కాన్య
 స్యమహత్తవ్వం నగరాద్భూమిపదవర్ణనాత్కత్వం - ఏవచ్ఛత్రరాశావసానై
 పృషత్పయిష్యతే || యదాన్తి || మహత్తవ్వమత్తమత్వం - తచ్చ వాచ్యాతి
 తాయవ్యజ్జ్యోత్వం “ వాచ్యాతిశాయవ్యజ్జ్యోయదుత్తమం రద్ధవీశ్చస,, ఇ
 తి తల్లక్షణం - మహాకావ్యేభ్యనికావ్యేభ్యతన్యథా - వ్యజ్జ్యోస్యవాచ్యాతిశాయ
 త్వంచ తత్రతత్ర ప్రదర్శితమస్తాభిః || అథవా || మహత్తవ్వంఏవయకృతంపది
 తవ్యం, అత్ర భగవాన్దాశరథిర్నిప్రధానవిషయః - ప్రథమఆశ్వాసః ఆద్యోభా
 గవిశేషః || ప్రబద్ధభాగవిశేషాశ్చ కవిభిస్సర్గాపిరూపేణ వ్యవహార్యాః - త
 థావోక్తం శమ్భురహస్యే || సర్గాశ్వాసోల్లాసగుచ్ఛస్తవకాఖ్యానపదేపదే ||
 విచ్ఛేదాన్కల్పయెత్కావ్యే పృషత్ప్రసవాపివా | దశదావదశవాదీర్హా
 న్యావదిష్టమథాపివే ,, తి || అత్రసందేశస్యాశ్వాసపాతుత్వేన సందేశశబ్దా
 భిలవనీయకావ్యభాగఆశ్వాసశబ్దేన వ్యవహృతః - ఇతి సమాప్తైత్యన్యథా - ఇతి
 శబ్దస్య ప్రకారవాచిత్యాభిసంధాతు - ఇతి ఏవంప్రకారారణ - సమాప్తఇ
 తిశేషః అత్ర కవితారీ-కసింహస్యేత్యత్రోక్తరీత్యా సంకరః - కవితారీ-క
 సింహత్వం ప్రతిసర్వత స్త్రసర్వత స్త్రత్వస్య తత్ప్రతి వేదాన్తాచార్యత్వం ప్ర

తచ శ్రీమద్వేద్యుటనాథత్వస్యచ వేతుత్వాత్కావ్యలింగం వృత్త్యనుప్రాస
శ్చైత్యేతేషామేకవాదకానుపగృహ్యేనకరః-వేదాంతాచార్యసేత్వత్ప్రకరీత్యా
ఉపమావ్యజ్యతే || హంససందేశఇత్యత్ర సుబ్రహ్మణ్యతాత్పర్యాఖ్యాన
ణః “ సుపాంతిజాంచపుస్తకైః సౌశబ్దవిమితకథ్యతః, ఇతి లక్షణాత్ । ఏవ
ముత్తరత్రాపి దృష్టవ్యమితి సర్వమనవద్యమ్ || — || సకల మునిహృదయ
యోజ్యం సీతాధూగభజ్యసంతతనియోజ్యమ్ । తన్నమకులసామ్రాజ్యం మన్నసి
విభాతునిఖలసురపూజ్యమ్ || ౧ || కానపికుశలారమ్భాన్మలయేనిర్ధాతనతజన
స్తమ్భాన్ । తాతారమ్భాడిమ్భాన్ధూతాఖలవిమతకథకసంరమ్భాన్ || ౨ || ***

ఇతి శ్రీమద్వేదమార్గప్రతిష్ఠాపనాచార్య పరమహంస పరివ్రాజకాచా
ర్య సర్వతన్త్రస్సవత్సాగ్రయవేదాంతాచార్య శ్రీమత్కవికథకకణ్ఠరవచరణ న
శినయుగళ విస్యస్తనమస్తాత్తభర శ్రీమద్రామానుజసిద్ధాంతనిర్ధారణ సార్వ
భౌమ శ్రీమద్బ్రహ్మతన్త్రపరకాల దివ్యాస్థాన మూర్ధాభిక్త శ్రీమచ్ఛ్రీని
వాస బ్రహ్మతన్త్రపరకాలసంయమి సార్వభౌమకరుణాకటాక్షపీక్షితస్య, తత్కృ
పాసమధికత నిగమాస్తద్వితయతాత్పర్యస్య - తాదృశ శ్రీమచ్ఛ్రీనివాసదేశి
కెస్త్రబ్రహ్మతన్త్రపరకాల గురువరచరణారవిష్ట సమర్పితాత్తభరస్య - తాదృశ
శ్రీశ్రీరఙ్గానాథ బ్రహ్మతన్త్రపరకాలమునివరకృపాసంప్రాప్తమోక్షాశ్రమస్య

శ్రీమద్రాజాధిరాజరాజపరమేశ్వర ప్రౌఢపృతాపాప్రతిమవీర నరపతి

విరుహోన్మత్తతత్తద్రాజమణ్డలఖణ్డనశౌణ్డలోకైకవీరయదుకులపయః

పారావారకలానిధిశక్తచక్రాఙ్ముశకు తారమకరమత్సాద్యనేక

కనకమయవిరుహాకితశ్రీమత్కర్ణాటమహిమణ్డలమణ్డనా

యమాన మహిశూరపురవర మధ్యవిద్యోతమాన సర్య

తాభద్ర దివ్యరత్నసింహాసనాధీశ్వర శ్రీమచ్ఛ్రీనివాస

రాజేంద్రసార్వభౌమసంతతి సంతతదేశికస్య

శ్రీశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతన్త్రపరకాలయతీంద్రస్య

కృతిమశ్రీహంససందేశవ్యాఖ్యానాయః

రసాసావదినా న్యఖ్యానాయః

—ప్రథమఅశ్వాసః—

శుభమస్తు.

శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మశానమోనమః.

ద్వితీయాశాప్తసారమ్భః.

{ మూ॥ లీలాభేలంలలితగమనాశ్చారునాదంసశిక్షా భల్లా }
 { క్షంతాప్తం స్తరశరదృశో గౌరమాపాణ్డరాజ్యైః (జ్ఞాః) । }
 { ముద్ధాలాపం మధురసచసో మానసార్థం మనోజ్ఞా }
 { యత్రానీతాస్సరయసతయో రజ్జయేయస్సమక్షమ్ ॥ } ౧౧॥

శ్రీమద్భగ్గినివాస శ్రీనివాస దేశికెంద్రగ్రంథనాభిహృతస్త్రీపరకాలమహా
 దేశికభాగ్యనమోనమః ॥ — ॥ ప్రమదాయజనకనేతు స్తనయాయాజలధి మ
 భ్యకృతసేతుః । హంసాన్వయమణికెతుర్వరతిమనానశ్శుభాభ్యుదయహేతుః ॥
 ౧ ॥ విధుతావిద్యావిద్యాపెదాశ్చలదేశికాభిధామృద్యా । కల్యాణగుణనిష
 ద్యాకలయతునఃకుశలమఖలమనపద్యా ॥ ౨ ॥ — ॥ పూర్వస్థిన్నాశాప్తసే
 లజ్కాపర్యస్తం మార్గముపదిశ్యాభాస్థిన్నాశాప్తసే లజ్కాయాం హంసస్య క
 ర్తవ్యం వివక్షుస్తాపతూర్వాశాప్తసానై “ తస్మిన్ప్రశాంతదనుభవతశ్చారుసౌ
 ధావదాతాలజ్కే, త్యపాత్తాం తామేవలజ్కాపర్యయన్విశినష్టిచతుర్భిక్షా
 క్షేర్దాశరథిః ॥ ॥

వ్యా॥ * లీలేతి * లలితం “ సుకమారాజ్యవిన్యాసో లలిరంపరికీర్తనీతం,
 ఇత్యుక్తలక్షణం “ పదన్యాసకీర్తదారణితమణిమణ్డీరరశనం, మిత్యాద్యుక్తప్రకా
 రోగాత్రానుభావవిశేషం, తద్యుక్తంగమనంయాసాంతాస్తథోక్తాః-సశిక్షాః ఘా
 షణనినాదసహితాః “ ఘాషణనాంతుశిక్షితం, మిత్యమరః- స్తరశరాః కద్దర్ప
 సాయకాశవదృశో యాసాంతాస్తథోక్తాః అరవిద్దసుద్దరనయనాః కటాక్షపీక్ష
 ణనైవమనాంస్యపిమునిబృహ్మనాంభిద్దానాఇతిభావః ॥ అపాణ్డరాణివిరహాతి
 శయేనసమస్తతోగౌరాణి అగ్గౌని యాసాం తాస్తథోక్తాః “ అగ్గౌత్రకణ్డ

భోవక్తవ్యః, ఇతిజీమ్, ఏతచ్ఛానుక్తసముచ్చాయకేన “నానికోదరౌఘై, తి
 సూత్రప్రదకారణ సంగ్రహస్మితికెచిత్ ॥ భాష్యాద్యనుక్తత్వాదప్రమాణమి
 తి ప్రామాణికాః- ఆపాణ్డురాజ్ఞాఇతి పాఠస్తున్నచ్చః మధురాణితిమృతవచా
 సావదనీయాని వచాంసిసల్లపాః యాసాంతాస్తథోక్తాః-అనెనవాగనుభావసం
 పత్రిస్సుచితా ॥ మనోజ్ఞాఃమనోహరదర్శనాః అనేనాలమృనగుణాః రూపలా
 వనాదయస్సుచితాః - యద్యా-మనోజ్ఞాః ఇశితజ్ఞాఇత్యర్థః - అనెన “ఆకా
 రేణైవపతురాస్తర్కయన్తపశ్యేతమ్ । గర్భస్థంకేతకేషుష్పమామోదేనేవషట్ప
 చా,, ఇత్యుక్తరీత్యా చాతుర్యాశ్రియస్సుచ్యతే ॥ యత్రలజ్జా-యాం - ఆ
 నీతాః రావణేన ప్రాపితాఃయామానీతాఇతి యావత్ - సయత్తెర్దివక్తకత్వే
 ౭పి గుణకర్తృణో౭ధికరణత్వ వివక్షయాసప్రమ్యాస్త్రలితికెచిత్ - వస్తుతస్తు-
 ఆనీతాః రావణేనాహృతాః యత్రోక్తా ఇతియోజనాసావరణికీ - యత్రోజ్జయే
 యురితివా - సురాణాంయవరయః తద్యుక్తః “యానస్తి, రితి తిప్రత్యయః-
 ఖలాగతిః - ఖలకౌశ్వలనచ్చకాద్యైవాదికాల్ “గురోశ్వమాల,, ఇత్యప్రత్య
 యేటావ్ । లీలాయక్తా ఖేలాగతి చ్యస్యతంతథోక్తం- లీలయాఖలతీతిలీలాఖలః
 తం తథోక్తమితివా “వత్తద్యుత్, సవిలాసగమనమిత్యర్థః ॥ లీలానుభగమితి
 వ్యాఖ్యానంతం వివక్షితసురలలాసంబంధిలలితగమనతాప్రతిద్యంద్విత్వ వర్ణనా
 సనుగుణత్వాదుదాసితవ్యమ్ - చాతుశ్రణనుభగనాదోభ్యని చ్యస్య తంత
 థోక్తం - భల్లౌబాణదాశేషావివాక్షిణీలోపనే యస్య తంతథోక్తం “బహుప్రి
 సశా సక్తస్త్రిన్ద్రో, రితి షత్ “రాజహంసస్తుభల్లన్ద్రోమరాళోవాటరాటక,,
 ఇత్యుత్పలమాలాయాం “భోభోయిభల్లన్ద్రోక్షభల్లన్ద్రోక్షేతి చ్ఛాన్దోగేవప్రయోగ
 శ్చ - గౌరంపాణ్డురసర్థం - ముగ్ధాః మనోహరాః ఆలాపాః ప్రియోక్తయో
 యచ్యతంతథోక్తం “ఆలాపస్తుప్రియోక్తిసాస్య,, దితి లక్షణం “ముగ్ధస్సుప్త
 రనూశయో,, రితివిశ్వః ॥ మానసస్యమనసః- అర్థంయోగ్యమనోహరమితి
 యావత్ పరమృదయాభిజ్ఞమితివా - మానససరో౭ర్హమితియవాస్తవార్థః -
 “మానసంసరసిసాన్వత్,, ఇతి మేదిని - సమక్షంప్రత్యక్షగతం “ప్రతిపరసమ
 మభ్యో౭క్ష్య,, ఇత్యన్యాయాభావే టవి ఆర్థఅద్యజన్తో౭యం- తావం- రజ్జయే
 యః ఆనన్దయేయః అనుగక్తయద్యరితివా-యద్యా - తావం - సమక్షమితి

యోజనా - అక్షస్సమంసమక్షం - రజ్జయేయః దర్శనైః రజ్జయేయః కటాక్షః
 వ్యసరైః రజ్జితంవర్తాంతరవంతకుత్సరిత్యపి గమ్యతే || యత్రరజ్జయేయః సా
 లక్ష్మదృశ్యేతి పూర్వాశాసనాన్తిమక్ష్ణాకేనాన్వయః - ఏవముత్తరణ్ణాకత్రయే
 ఒపిబోధ్యం - అత్రభల్లాక్షం స్తరశరదృశ ఇత్యుభయత్రాపి లుప్తాపమా ||
 ఉపమానోపమేయ భూతసురయువతి రాజహంసధర్మాణాంలలితగమనాదీనాం
 యథాసంఖ్యమన్యాన్య సాదృశ్యప్రతీతే స్తాసాం తస్యచ పరస్పరసాదృశ్యంగ
 మ్యతఇతి విమృష్యతీవిమృషభావేనోపమావిశేషోవ్యజ్యతే || తేనచానురూప
 వస్తువర్తనాత్తకస్సమాబంకారోవ్యజ్యతే || రజ్జనన్యాన్యాన్యసాదృశ్య హేతుక
 తావత్కావ్యలిక్తభేదః || రజ్జయేయరిత్యనైన హంసస్య స్వపాణ్డురిమత్సజన
 పూర్వక లలనాకటాక్షనీలిమాదిగ్రహాంకేస్తద్గుణాలక్ష్మారః || సచ రజ్జయేయ
 రితి పదవాచ్యవర్తాంతర కరణానన్దనరూపార్థవ్యయశ్శేషభిత్తికా భేదాధ్యవసాయ
 మూలకాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి సంకరః - భూయసీభిస్సురయువతిభిస్తు
 ల్యవృత్తితయానురజ్జితత్వవర్తనాద్రాజహంసే తదనురూపదక్షిణనాయక వృ
 త్తాంతః ప్రతీయతఇతి సమాసోక్తిశ్చేత్యేమం యథాయోగం సంసృష్టిసంకరా
 వృష్టవ్యోబుద్ధిమద్భిః , అన్తిక్ష్ణాకే ప్రలిపాదితస్యార్థస్య “విమృశ్యస్తలలి
 తవనితాస్సేంద్రియాపంసచిత్రాస్సంగీతాయప్రహతమురజా స్సిర్విగ్ధపిఘ్రిఘా
 షమ్ || అస్తస్థాయంమణిమయభువస్తుజమభ్రంలిహగ్రాః పౌనాదాస్తావంతు
 లయితుమలం యత్రతైస్తేఽన్విశేప్తైః, రితి వేఘసందేశ ద్వితీయసర్గాదివక్తృక
 చ్ఛాయాకారణకతావత్సమాధిర్నామగుణః || యథోక్తంవామనైః దాన్వభ్యాం
 సూత్రాభ్యాం “అర్థలృష్టిస్సమాధిః | ఆర్థోద్వివిధోఒయోనిరన్యచాచాయా
 యోనిరైవ, తి || అనయోరర్థస్తదవృత్తావేవంవివృతః || “అర్థస్యదర్శనంవృష్టిః
 సమాధానకారణతావత్సమాధిః || అపహితంహిదిత్తమధ్ధాన్వనీతితుక్తం పుర
 స్తో - యస్యార్థస్యదర్శనంసమాధి స్సోఒర్థోద్వివిధః అయోనిరన్యచాచాయా
 యోనిరైవతి || అయోనిరన్యకారణః -అవధానమాత్రకారణఇత్యర్థః || అన్యస్య
 కావ్యసన్యాచాయా అన్యచాచాయాతద్యోనిరైవ, తి || ఏవ మన్యత్రా
 పూర్వాహమ్ || ||౧||

{ మూ॥ ఉగ్రైశ్శాపైరుపహతిభియా రక్షసాదూరముక్తా }
 { దద్ధంయోగ్యాహుతహమపి త్వత్ప్రియావర్ణశుద్ధాః । }
 { ఉత్పశ్యంతోజనకతయా తెజసేన స్వరక్షాం రోధం }
 { యస్యా మనువిదధతే లోకపాలావరోధాః ॥ ౨ ॥ }

వ్యా॥ పూర్వ స్థిక్లౌకే యత్రానీతాస్సురయవతయఇత్యుక్తం - సకేష
 లగసామాన్యాస్సురయవతయవస రావణేన తత్రానరుద్ధాః అపితు లోకపా
 లావరోధాఅపీతి తద్వైభవమభివర్ణయం స్తామెవవిశిష్యతి ॥ * ఉగ్రైరితి *
 ఉగ్రైశ్శాపైః “ పితామహసగృభవనంగచ్ఛన్తీంపుజ్జీకస్థలామ్, చక్షూర్భూ
 ణామద్రాక్ష మాకాశేఽగ్నిశ్శిఖామివ ॥ సాప్రసహ్యమయాభుక్తాకృతావిసను
 నాతతః । స్వయంభుభవనంప్రాప్తాలోలితానశిసియథా ॥ తచ్ఛతస్యతవామన్యే
 జ్ఞాతమాసీ స్తహ త్తనః । అథసంపపితోదేవో మామిదంవాక్యమబ్రవీత్ ॥ అ
 డ్యప్రభృతియామన్యాం బలాన్నారీంగమిష్యసి । తదాలేశతథామూర్ధాభవిష్యతి
 ననంశయ,, ఇతి పుజ్జీజస్థలాధర్వణానన్తరం “ అకామాతేనయస్తాత్త్వంబలాద్భు
 ద్దేవప్రభృతా । తస్మాత్సయవతీమన్యాంనాకామాముపయాస్యతి ॥ యదాహ్య
 కామాంకామార్తృధర్వయిష్యతియోషితమ్ । మూర్ధాతుస్పృథాతస్య శకరీభవి
 తాతదే,, తి ర్ముఖ్యధర్వణానన్తరంచ పితామహేనసలకూబరాదిభిశ్చ దత్తైరతిభ
 యానక్షత్రాకోశవదనైః “ శపకకోశే,, ఇత్యస్తాత్కరణేషుజ్ “ శాపశ్యవ
 ధకకోశే,, ఇతి విశ్వః ॥ హేతౌర్మతీయా ॥ ఉపహతిఃక్షతిః స్వనాశః - తస్మా
 త్ - యా - భీభీతిః, తయా, పితామహాదిదత్తశాపహేతుకమూర్ధఫలనాద్యుప
 ఘాతభయాదిత్యర్థః ॥ “ఉపహతిభియాదోషభీత్యై,తి వ్యాఖ్యానంతునాతిసున్ద
 రమ్, సహిశాపైర్దోషలభీయతే ॥ కింత్యాత్తనాశవీవ, ఉపహతిభియైత్యత్ర “భ
 యభీతభీతిభీభిరితివాచ్య, మిత్యనేన పశ్యమీసమాసః ॥ రక్షసారావణేన,
 దూరముక్తాః అతిమాత్రత్యక్తాఇత్యర్థః । మూరం దూరేణ దూరేవా ముక్తాఇతి
 సమాసః దూరశబ్దాత్ “ దూరాన్తికాగ్ధేభ్యోద్వితీయాచ, నప్తవ్యధికరణేచే ,,
 త్యాభ్యాం ద్వితీయాత్పతీయాసప్తమీవా, తతః ద్వితీయేతి, తృతీయేతిసప్తమీతిశా
 యోగవిభాగాత్సమాసః, సుపున్పెతివా “ కర్తృకరణేకృతాబహుళ,, మిత్య
 త్తే బహుళగ్రహణేనవా యథాయథంసమాసః, బహుళగ్రహణాత్కృద్విదివిభ

క్త్యస్తరస్యాపి కృదనై సమాసోభవతిత్వనోచామాధస్తాత్ ॥ యచ్ఛాదూర
మితి క్రియావిశేషణం, తస్యముక్తాభ్యసేన సుపుష్పేతి సమాసః, నతు “స్తా
కాన్తికమారాధకృచ్ఛాగ్రికేనే”, త్వనైన పంచమీసమాసః తథాసతి “ప
ఞ్చమ్యాస్తాకాదిభ్యః, ఇత్యలుగాపత్రైః బలాదవహ్యలైష్వపిలోకపాలావరౌ
భేషశావభయాదస్య క్లిబతుల్యతయైవావస్థాసమితి ద్యోతయితుం రక్షశ్చబ్దనిర్ద
శః “యాతుధానఃపుణ్యజనౌ నైర్భతోయాతురక్షసీ”, ఇత్యమరః ॥ నకేవలంపి
తామహాదిశాప ప్రభావేణైవైతామాఽముక్తాః అపిల్వే తాసామపి ప్రభావస్తా
దృశఇత్యభిప్రాయన్నాహ ॥ దద్ధమితి ॥ హుతపహం సకలచరాచరదహనోద్దణ్డి
తైజసంజాతవేదసమపి. దద్ధంభ స్తీకర్తుం యోగ్యాః అర్హాః “తపసాసత్యవా
క్యైన అనన్యత్వాన్వ భర్తరి ॥ అపిసానిర్దహేదగ్నింసతామగ్నిః ప్రభక్ష్యతీ”,
తుక్యక్రీత్యా సీతైవ దహనమపి. దద్ధంశక్తాః కిమలైతప్రక్షోమాత్రమితిభావః
నమాతీతి సహాఃపచాద్యన్ ॥ హుతస్యపహఇతి వ్యష్టిసమాసః నతుహుతంపహ
తీతి తథాసతికర్తృణాం ప్రసక్తాద్భుతవాహఇతిస్యాత్ ॥ యచ్ఛా ॥ ఉక్తై
శ్చాపైరుపహతిభియా “ఇదంత్యసదృశంకర్తృపరదారాభివృద్ధసమ్ । యస్థాదే
పపరశ్యాసురమతేరాక్షసాధవః ॥ తస్మాదేవీస్త్రీకృతైవేష స్త్రాప్సన్యతేమర్తతి
దన్వధమ్ । శప్తఃస్త్రీభిస్సతుసమం హతౌజాఇసనిష్ప్రభః ॥ పతిప్రతాభిన్న
ధీభిర్బహువవిమనాఇవై, తుక్యత్తరశ్శిరామాయణౌ క్రరీత్యా తదీయశాపోప
హతిభయేనైనమాఽముక్తాభ్యర్థః ॥ నను కాహినామశక్తిసేషాం మహాప్రభా
మ దశాననమపి. శప్తుమిత్యతలహ ॥ దద్ధంయోగ్యాఇతి ॥ హుతపహంనిర్భూ
శనిఖలలోకదాహశక్తిం పవిత్రతమం లోకపాలమపి దద్ధం యోగ్యాః కింపున
రైతదల్పతైజశ్యక్తికమక్యత్వశతమలీమసంక్షోమాత్రమితిభావః ॥ తత్రశ్శాతమా
హ ॥ త్వత్ప్రియావర్జశుద్ధాఇతి ॥ త్వత్ప్రియాయాః రాజహంస్యాః, వర్జఇ
వ శుద్ధాః “ఉపమానానిసామాన్యవచనై, రితి సమాసః హంసీసన్తై శుద్ధత్వం
విశదత్వం లోకపాలావరోభేషతు పాతిప్రత్యప్రయక్తం నైర్మల్యమితి సమా
నధర్మత్వే మత్రోక్లేషకృతం వెదితవ్యం “శుద్ధంస్యాత్ప్రిమకెవలే । నిర్దోషేచప
విత్రేచే,తి మేదిసి ॥ త్వయాతేషాద్వదరాతిశయఃకాద్య ఇత్యభిప్రాయేణ త్వ
త్ప్రియావర్జ శుద్ధాఇత్యక్తిః ॥ కేచిత్తు ॥ కాన్తవిరహాత్త్వత్ప్రియావచ్ఛుద్ధవ

ధ్యాః “వాఽఽహితాగ్నాద్విష్యతి నిష్ఠాయాః పరనిపాత్యైతి వ్యవక్షతే
 తన్నాతీవ హృదయంగమమ్, అపెక్షితహుతవహదాహక్షమతాపేతుభూత
 శుద్ధప్రియప్రిపాదనస్త్రేవసావరసికతయాఽపెక్షిత విగహ పాణ్డిమవర్ణ
 స్యాన్వరసత్వాత్ ॥ నను తస్మిన్ దృశ్యప్రభావవత్త్రైవస్వయమేవ రక్షోనిగృహ్యది
 వముత్పత్తితుం క్షమాణాంలేహాంతుతస్తత్ర నిరౌఢభిత్వత్రాహ ॥ ఉత్పశ్యన్త
 తి ॥ జనకతనయాయాః సీతాయాః “జనకస్యసతాసాధ్వీ సీతాభర్తృహితైర
 లై, త్యాదిభిః ప్రఖ్యాపితపాతిప్రత్యాయాః “అసందేశాత్తురామస్య తపస
 శ్చానుపాలనాత్ । నత్వాంతు ర్దిశగ్రీవ భస్మభస్మార్హ తెజసా ॥ నతదగ్నిశిఖాకు
 ర్యా త్సంస్పృష్టాపాణినాసతీ । జనకస్యాత్మజాకుర్యాదగ్నిత్యోధకలుషీకృతా ॥
 నిమిత్తమాత్మరామస్తు వధేతస్యభవిష్యతీ, త్యాద్య కమహాప్రభావా యా
 శ్చేతిభావః, తెజస్తేవ “సీతాయాస్తేజసాదద్ధా, మితుక్రరీత్యా లక్ష్మేశ్వర్య
 భస్మీకరణాదక్షిణన ప్రభావేణైవ - నతు స్వతేజసేతిభావః ॥ సేవీషాం - ఆ
 త్మనాం - రక్షాం అక్షతపాతిప్రత్యతయా పునస్సవల్లభావాప్తిరూపాంరక్షాం
 ఉత్పశ్యన్తః ఉత్ప్రేక్షమాణాఇత్యర్థః ॥ స్వప్రభావేణైవతత్తాముక్తత్వే “కామం
 త్వమసివర్యాప్తో నిహస్తంసర్వరాక్షసాన్ । రాఘవస్యయశోహీయే త్వయాశ
 స్తేస్తురాక్షస్తే, రితుక్రవక్రియయా సీతాప్రభావయశసారవకర్షస్సంభవదితి
 తత్ప్రభావేణైవ స్వరక్షణం సంభావయమానాఇతిభావః ॥ అనేన తేహాంసాన్వ
 ధీనసావిర్ధక్రృత్యాదివైభులక్షణం పారతన్యసిద్ధ్యంతితం - సహినాథవతాం
 సనకార్థం స్వయమారఘ్యణీయంభవతి ॥ యథోచ్యతే శ్రీమన్తహాభారతే ॥
 “యేనాథవంతాహిభవన్తిలూకై తేనాత్మకార్యాణిసమరభన్తే ॥ తేహాంహికా
 ల్యైహభవన్తిసాధా శ్రేష్ఠ్యాదయోరామయథాయయాతే, రితి ॥ యదాన్వ ॥
 “ప్రణిపాతప్రసన్నాహి మేధిలీజనకాత్తజా । అలమేషాపరిత్రాతుంరాక్షస్యా
 మహతోభయా, దిత్య కరీత్యా ప్రణివతనమామ్రేణ ప్రసన్నహృదయా నిరవధి
 కప్రాతికూల్యవిధాయినీర్యాతుధానీరపి రక్షితుంక్షమానిసర్గాదేవానుకూల్యే
 కరసాననస్య శరణానాశ్రితానస్తానప్యేషైవ రక్షిష్యతి నాస్థాభిర్విధేయంనామ
 కించిదప్యస్తీతి తత్తేజస్తేవ స్వరక్షణముత్ప్రేక్షమాణాఇతిభావః ॥ తేషామీదృ
 శానుకూల్యైకరనత్వంచ “తాంతర్జన్యమానాంసంప్రేక్ష్య రాక్షసేంద్రేణజా

నకీమ్ । దేవగర్భవృక్షాస్తావిషదుర్వికృతక్షణాః ॥ ఓష్ఠప్రకారైరపరా వక్త్ర
 నైత్రైస్తథాఽపరాః । సీతామాశ్వాసయామాసు స్తర్జితాంతేనరక్షసే, తస్య
 దౌస్పష్టమ్ ॥ లోకపాలానామిద్వాదీనాం- అవరోధాః అవదుభ్యన్తైత్రరా
 జస్త్రియఇత్యవరోధాః అన్తఃపురాణి “కరణాధికరణయోజ్ఞే,తి ఘోష “స్త్రు
 గారంధూఘజామన్తః పురంస్యాదవరోధసమ్ ॥ శుద్ధాన్తశ్చావరోధశ్చే, త్యమ
 యః ॥ శుద్ధాన్తలనాఇతియావత్ । యస్యాం లక్ష్మాయాం- రోధం నిరోధం, అ
 నువిడధతే అనుసరన్తి విడమ్యయన్తీతియావత్ ॥ వస్తుతస్తేషాం మహాప్రభావవ
 త్తైవన సప్తస్వభర్తృలొకపాలావరోధాతిరి క్రవ్రదేశేషవైస్యద్ధర్మిరోధత్వాన్ ల
 జ్ఞాయాం రోధోవిడమ్యనమాత్రమేవేతిభావః ॥ యదాప్తి ॥ సీతాప్రభావే
 ణ రావణవధోఽవశ్యంభావీతి తత్తవన్వరక్షాంసం భావయమానాస్తతాలప
 తీక్షయా తదవత్సన్త్యయమపిరోధమనువర్తన్తఇతిభావః॥ లొకపాలావరోధాలపి
 యత్ర రోధమనువిడధత ఇత్యాశ్చభ్యమేతదితిచభావః॥ అత్రావరోధశబ్దస్య తా
 త్ స్థాన్తీ శ్రీమలక్షణా । దృశ్యతేహితాత్ స్థాన్తపిలక్షణా ॥ తథాచ“పుంయో
 గాదాభ్యాం, మితి సూత్రేభాష్యగోపీత్యాదౌ గౌపనంబద్ధిశ్రీత్యైవన ల
 క్షణాయాం “తస్యేద, మితిశాస్త్రేణ తాదృశార్థే లక్ష్యప్రత్యయాన్తస్యేవతాదృశ
 వాక్యస్యేవవాసాధుత్వనియమాదసాధుత్వావత్తిరితి దూషణమభిసంధాయ“నా
 వశ్యమయమేవాభిసంబద్ధోభవతి“తస్యేద, మితి॥ కింతుతన్మూలకస్సోఽయమి
 త్యవ్యభిసంబద్ధోఽస్తి, త్వక్రావ “చతుర్భింప్రకారైస్తస్త్వీనగ్ధైత్యేతద్భవ
 తి-తాత్ స్థాన్తీ తాద్ధర్మ్యాన్తతాన్తమీప్యాన్తతాన్తహవర్యాత్ - మశ్చాహసన్తి -
 సింహామాణవకః - గణాయాంఘోషః - యష్టిః ప్రవేశయే, త్వక్తం-సోఽ
 యమిత్యపీత్యాదేసోఽయమిత్యపివిశేషణ విశేష్యభావోఽస్తిత్వర్థః ॥ గాత
 మోఽప్యాహ “సహచరణస్థాన తాదర్శ్యవృత్తమానధారణసామీప్యయోగసాధ
 నాధివ త్యేభ్యోద్భావ్యాదావలకకటరాజసత్తుచన్తనగణాశకటాన్నపురుషే షష్ఠ
 ద్భావేఽపి తదుపచార, ఇతి “తస్యభావస్తద్ధర్మః తదభావేఽపితదుపచారః
 తచ్ఛబ్దవ్యవహరఇత్యర్థః, సచతద్ధర్మారోపణ, ఆరోపనిమిత్రానిచ సహచరణా
 దీని - యష్టిఃప్రవేశయ - మశ్చాఙ్గోశన్తి - వీరణేషాన్తే - అయంరాజాయ
 మః - ప్రస్థస్సక్తుః - చన్తనంతులా - గణాయాంఘోషః - కృష్ణశృకటః - అ

న్నంప్రాణాః - అయంకులస్యరాజేత్సహహరణాని కృమేణ - యష్టిత్వావరో
 పో బ్రాహ్మణేనాహచర్యాత్ - మజ్జుత్వావరోపోహాలేమతాల్స్థ్యాత్ - కటేమ
 వీరణత్వావరోపస్తాడధ్యాత్ ॥ రాజ్ఞీయమత్వావరోపోవృత్తాత్ ॥ సక్తాప్రస్థత్వా
 రోపస్తన్నానకత్వాత్ ॥ చస్తనేతులాత్వావరోపస్తద్ధార్యత్వాత్ ॥ గక్తాయంతీర
 ధర్మాధారత్వావరోపస్తత్సామీప్యాత్ - కృష్ణగుణయోగాచ్చకటేతద్ధర్మకృష్ణ
 త్వావరోపః ॥ ప్రాణసాధనత్వాదన్నైప్రాణత్వావరోపః ॥ కులాధిపత్వేన పురుష
 రాజత్వావరోపః, ఇతి తద్వాన్వీఖ్యాతారః ॥ అత్ర ఉగ్రశాపోపహతిభయేనమా
 రముక్తతాం ప్రతి హుతవహమపిదగ్ధం యోగ్యాఇత్యస్య - తత్ప్రతి త్వత్ప్రి
 యావర్ణశుద్ధాఇత్యస్యచ హేతుత్వాదన్యోన్యసాపేక్షంకావ్యలిక్తదవ్యయం - జన
 కతనయాతేజస్తేన స్వరక్షోత్పేక్షణస్యరోధానువిధానంప్రతి హేతుత్వాద
 న్యత్రావ్యలిక్తం - మహాప్రభావాలోకపాలావరోధాఅప్యత్రరోధమనువిదధ
 తఇత్యననురూపవస్తుసుటనాత్తకోవిషమాలంకారశ్చైవైతే సంస్పృజ్యంతే - హు
 తవహదాహయోగ్యత్వాసంబద్ధైపి తత్సంబద్ధాక్తిరూపాతిశయోక్తే స్తవప్రి
 యావర్ణశుద్ధాఇతిలుప్తౌపమాయాశ్చ ప్రాగమికావ్యలిక్తాభ్యామేకవాచకా
 నుప్రవేశసంకరః ॥ అన్వైస్సహనయోస్సంస్పృష్టిరితి విభాసనీయమ్ ... ॥ ౨ ॥

{ మూ॥ అధ్యాసీనాబహుమణిమయంతుక్లశృక్లంత్రికూటం }
 { (సువేలం)దిక్పాలేషుప్రథిత యశసారక్షసారక్ష్యమాణా }
 { అగ్రేమేరోరమరగరిం యాపరిషోరభూమ్నా త్వా }
 { హూయేవధ్వజపటమయా నగ్రహస్తాక్షాభనోతి ॥ ౩ ॥ }

వ్యా॥ అభామరగరిపరిషోరతిరస్కరివైభవన త్రయాతామేవ పునర్విశిన
 ప్తి ॥ * అధీతి * బహుమణిమయం నానావిధరత్నప్రచురం - ప్రాచుర్యా
 ధైయమట్ “ బహుగణవతుడతిసంఖ్య, తి సంఖ్యాసంజ్ఞకస్య బహుశబ్దస్య
 తద్ధితార్థప్రాచుర్యేవివక్షితే “ తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారచే, తి మణిశబ్దేన
 సమాసః ॥ అన్యథా “ దిక్సంఖ్యసంజ్ఞాయా, మితి నియమాదిహసమాసో న
 స్యాత్ ॥ బహుమణిమయమితి విశేషణం త్రికూటస్య వక్ష్యమాణరత్నసానుసా
 ధర్త్యలంభాయ - తుక్లశృక్లంఉచ్చైశ్శిఖరం - త్రికూటంత్రికూటాచలం - అ
 ధ్యాసీనా- అధితిష్ఠన్తి - “ శిఖరంతత్త్రికూటస్య ప్రాంశుచైకందివిసృప్త, మి

త్యవక్రమ్య “నివిష్టాతత్రశిఖరే లజ్జారావణపాలితే, త్యక్తరీత్యా ఉన్న
తతమే త్రికూటశిఖరే నివిష్టేతియావత్ || “అధిశిష్ఠాఽనాంకరైః, త్యధికర
ణస్య కర్తృత్వేద్వితీయా - త్రికూటమితిపాఠవస్వచ్ఛః “ లబ్ధసంస్థాంత్రికూ
టైః, ఇత్యవక్రమానుగుణ్యాదుదాహృత రామాయణవచనానుగుణ్యాచ్చ ||
తుంగశృంగంసువేలమితిపాఠ స్తథైవవ్యాఖ్యానంచ పూర్వోక్తవిరోధాదుపే
క్ష్యం - తథైవపాఠఇత్యభిమానే సువేలే లజ్జాధికరణత్వబాధాత్సువలపదేన
తత్సమీపవృత్తిస్త్రికూటాలక్ష్యతే గణాపదేనవతీరం - తత్రగణాగతశైత్య
పావనత్వాది ప్రతీతివత్ క్రిప్రసుగమత్వాదిప్రతీతి రత్యంభలం - అనేన ఇతఃపరమ
పి లజ్జా ప్రతికియద్ధూరంగవ్యంవేతి హంసస్య సుదూరవ్యాయామశ్ర
మ సంభావనాత్ప్రదస్యతే || నను సువేలమిత్వేవపాఠేఽపి న లక్షణాకల్పనీ
యా - ముఖ్యాన్తసీవకార బాధకాభావాత్ - తథావ “ఉదృశుశిఖరతస్యే, తి
రామాయణాక “తస్మిన్దృశ్యాతడనుభవత్, ఇతి పూర్వాశాసనాన్విమక్తో
కేచ తద్భజేన పూర్వప్రస్తుతస్య సువలసేవైవ పరామర్శసాన్విరసికోభవతి-
నాపి తత్ర స్థితవతఇత్యాద్యధ్యాహరణైకోఽపీతిచేన్నైవం “ లబ్ధసంస్థాంత్రికూ
టైః, ఇత్యవక్రమవిరోధప్రసక్తస్యాక్రత్యావత్ - భూయోప్రమాణవిరోధాభ్య
వగమాపేక్షయాస్థితవత ఇత్యాద్యధ్యాహరణ్యా దోషత్వాచ్చ || నచ తత్ర త్రి
కూటపదస్యేన సువేలేలక్షణాకుతానకల్పితామితివాద్యం-ఫలాభావా త్సన్వి
యతైశ్చప్రయోగైస్త్యపార్థకావాచకపద ప్రయోగసాన్విచితత్వా ల్లజ్జా
యాస్త్రికూటశిఖరస్థతాగ్రహకాణా ముదాహృత ప్రమాణానాఽభూయస్తయా
తద్దేవయగ్గిప్రసక్తాదుభయసామనురోధస్యేవ న్యాయతయాతదనురోధేనా
త్యత్య సువేలపదలక్షణా కల్పనాయావన యక్తత్వాచ్చ || తస్మాత్సువేలమితిపా
ఠే ప్రామాణికే ఉక్తరీత్యా లక్షణైవ యక్తేతిదీక్ || దిక్పలేషుఇన్ద్రాదిషు-ప్ర
థితం ప్రఖ్యాతం యతో యస్య తేన తథోక్తైః - “ లాకపాలాయమఃపా
శి శీగిదశ్శక్రొధవానపీ, త్యక్తరీత్యా ఇన్ద్రాదిషుస్వయమపి లాకపాలత్వేన
పరిగణనీయేనేతిభావః || అతఏవ “ గుణోత్కృష్టైస్సమీకృత్య వచోఽన్యాతు
ల్యయోగితే, త్యక్తలక్షణస్తుల్యయోగితాలంకారోగమ్యతే | సచాసంబద్ధేసంబ
ద్ధరూపయాఽతిశయోక్త్యైర్మిత్యతిసంకరః || యదాన్||సకలదిక్పాలవిదితకీ రి

నైత్యర్థః ॥ అథవా నైర్మలతేనాస్యాపిదికా ఎలకతామభిసంధాయ తేష్యపి ప్ర
ఖ్యాతయశసేతుక్తం - అస్మిన్నర్థేదికావలేష్వితి నిర్ధారణసప్రమీ ॥ అనేన ది
కావలకా నరాపెక్షయాఽస్త్యేవ కీర్తిమత్తాతిశయస్సాచితః ॥ రక్షసారావణే
న - రక్షమాణాపాల్యమానా - అనేనదికావలేషు ప్రథితయశసేతి విపక్షగుణ
వర్ణనేన భగవతోదాశరథేర్ధిరీంద్రాత్తగుణోత్తరత్వం వ్యజ్యతే ॥ యథాహి తల్ల
క్షణం “ గమ్భీరస్సారసంపన్నః కృపావాసవికత్తనః । పరకీయగుణాగ్రాహి ధీ
రోదాత్మానిగద్యత ” ఇతి ॥ ఏవమనసూయతయా శత్రోరపి గుణప్రశంసనం
రావణప్రమాదలూకనామనరే “ప్రత్యువాచతనూరామోవిధీషణమరిందమః ॥
అహాద్విప్రామహాతేజా రావణోరాక్షసేశ్వరః ॥ అదిత్యఇవదుష్ప్రిక్షో రశ్మి
భిర్భృతిరావణః । సువ్యక్తంలక్షయేహ్యస్య రూపంలేజస్సమావృతమ్ ॥ దేవ
దానపవీరాణాం శపురైవంవిధంభవత్ । యాదృశంరాక్షసేష్వస్య వపురేత
త్ప్రకాశతే । సర్వేపర్వతసంకాశాస్సర్వేపరిఘయోధినః । సర్వేదీప్తాయుధధ
రా యోధాశ్చాస్యమహాజనః ॥ భాతిరాక్షసరాజోఽసౌవ్రదీప్తైర్భీమవిక్ర
మైః । భూతైఃపరివృతస్త్రైస్తైర్దైహవద్భిరివానక ” ఇత్యాదౌ సప్రప్తం - ఏవం
మహాప్రభావస్యాపి రావణస్యపౌరుషం “ సుదుష్టోవాప్యదుష్టోవా కిమేషర
జనీచరః । సూక్ష్మవప్యహేతింకర్తుంమమాశక్తఃకథంచన ॥ పిశాచాన్దాసవాన్యత్రా
స్పృశివ్యాంచైవరాక్షసాన్ ॥ అభ్యుత్థ్యగ్రైణతాన్తనూన్మిచ్చన్తరిగణేశ్వరే ”
త్యక్తప్రభావవతిస్వస్మిన్నకించిత్సరమితి దోష్యతయితుం రక్షసేతి క్లీబతయా
నిరైశః ॥ “దికావలేషుప్రథితయశసారక్షసారక్ష్యమాణా ” త్యనేన “యాహివైశ్ర
వణలక్ష్మీ ర్యాచేన్ద్రేహరివాహనె । సారాక్షసగృహేసర్వా నిత్యమేవానపా
యినీ ॥ యాచరాజ్ఞఃకుబెరస్య యమస్యవరుణస్యచ । తాదృశీతద్విశిష్టావా ఋ
ద్ధీర్జ్యోగృహేషివౌ ” త్యక్తరీత్యా సకలదికావలసంపత్సమృద్ధితుల్యా తతో
ఽస్యత్రిశయితావాలజ్కసంపత్సమృద్ధిరితి దోష్యత్యతే ॥ ఏవంవిధా - యా -
లజ్కా - పరిష్కారస్యఅలంకారస్య “ సంపరిధ్యాంకరోతౌభూషణై ” ఇతి
పరైఃపరస్య కరోతేస్సుటి ఇణః పరతావత్త్వం - భూమ్నాదాహుశ్యేనతు - బ
హుశబ్దాదిమనిచ్ - తుశబ్దేనన కెవలమస్యాః పూర్వోక్తలూక పాలాస్తః పుర
జనావరోధన ప్రభావపవ - కింతు పరిష్కార సౌభాగ్యమవ్యన్యాదృశమితివ్యా

త్యతే ॥ మెరొఁరత్తు సానాఁ - అగ్రేశిఖరే - స్థితామిత్యధ్యాహః - అమరన
గరిం అమరావతీం - మహేంద్రైణరక్ష్యమాణామితిభావః ॥ ఆహూయ స్పర్ధ
యాఽఽకార్య “స్పర్ధాయామాజు, ఇతి సూత్రేణాజః పరస్పరహ్యయలేస్సవి
ద్ధాయాం తజసుశాసనాదీదృశాద్భసిద్ధిః “అమరనగరి మాహూయస్పర్ధాంకృ
తేష్వి, తి వ్యాఖ్యానంతవననితతాప్యమదాసితవ్యం - ధ్వజపటమయాఁ వైజయ
స్త్రీయాపాఁ - సావర్ధికోమయత్ ॥ అగ్రాణిచ లెహస్తాశ్చ అగ్రహస్తాః-తాఁ-
హస్తాగ్రాణిత్యర్థః - అనయవానయవినోరగ్రహస్తయోఃభేదోపచారాత్సామా
నాధీకరణ్యన నిర్దేశః - యదసూత్రయదాప్యమనః ॥ “హస్తాగ్రాగ్రహస్తాద
యోగుణగుణినోద్భేదాభేదా, దితి ॥ గుణగుణినోద్భేదాద్భస్తాగ్రావయః - అ
భేదాదగ్రహస్తాదయఇతి తదర్థః - ఘనాతీప కమ్పయతీన “ఘణోకమ్పన, ఇ
త్యస్తాత్సేవాదికాత్-రరిలట్ ॥ ఆత్తనాస్పర్ధితు మశక్తువతీమమరావతీం పీ
క్ష్య ధీకేసాభ్యాగ్యవికత్తనం యామయాఽఽహూతాఽపినాభ్యాగచఘ్నీతి హ
స్తాగ్రాణిఘనాతీవేతిభావః - హస్తాగ్రాఘననంచ పరావధీరణాభివ్యజ్ఞ
కోఽనుభావవిశేషః॥ అగ్రహస్తానితి బహువచనేన లజ్కాయా బహుబాహు
శాలినిజాధీశదశాననానురూప్యంద్యోత్యతే॥ ఆత్రాధ్యాసీనేత్యాదివిశేషణమహి
మ్నా (స్త్రీ)లిక్యసావరస్యేనచ సాభ్యాగ్యసౌందర్యపీఠపత్నీత్వాదిగర్వితస్వతల్యల
నాన్తరావధీరయిత్యప్రగల్భప్రమదాస్పృతాస్తపతీతే స్సమాసాక్తిః - అనయా
చొన్నమ్యమానా అగ్రహస్తావధూనసలక్షణక్రియాస్వరూపాత్ప్రతా - ధ్వ
జపటేష్వగ్రహస్తత్వరూపణ రూపరూపకగర్భైవొన్నమ్యతే॥ అతడక్తసమాసో
క్తేరుభయోపకారకత్వా ద్యూఃకోల్పైక్షయోరైకకాలికత్వా దనోన్యాపెక్ష
యాచారుశాతశయతౌల్యాచ్చ సమప్రాధాన్య సంకరకతి భావనీయమ్ ॥ ౩ ॥

{ మూ॥ కాలేయస్యాంస్యపగతఘనే త్వద్విహారోచితేఽ }
{ స్థిం శ్చంద్రాలోకైర్విలులితధియాం శర్వరీగర్వహస్తేః । }
{ స్పర్ధస్త్రీణాం విరహజనితం బాష్పముద్వేల యన్త్యా }
{ నివ్యస్తనై సలిలకణికాశ్చంద్రకాన్తప్థలీనామ్ ॥ ౪ ॥ }

వ్యా॥ పునరపి తామేవలజ్కాయం విశిష్యి ॥ * కాలఇతి * యస్యాం ల
జ్కాయాం - స్యపగతాః ఘనాః - యన్తి - తథాభూతే “త్వక్తానశ

స్తాయధరాఃప్రణమ్య, ఇత్యుక్తరీత్యా నిశ్శేషవిసమైశ్చ దే-అతఏవ- తవ రా-
జహంసస్యేత్యర్థః - విహంసస్యకీడాయాః ఉచితైలగ్నై “ మహానదీనాం పు-
లినోపయాతైః క్రిడన్తిహంసాస్సహచక్రవాకైః, రితి శరదాగమస్య హంస వి-
హారోచితత్వాక్తేః- అస్మిన్కాలే శరత్కాలఇత్యర్థః- శశ్వర్యాఃరజన్యాః (స్త్రీ)
లిజమహిమ్నానాయకాత్వం ప్రతియతే - యో గర్వః వల్లభదిశ్లేషవిక్లబల-
జ్ఞానదుర్ధసురాజ్యనాపెక్షయాఽఽత్తనశ్చస్త్రీ వల్లభసంశ్లేషసాభాగ్యవత్తాప్ర-
యక్తోఽహంకారః - టేన, యే హంసాః తైరివస్థితైరితియావత్ “ సాధనం
కృతే, తి వార్తికేనసమాసః - చంద్రాలోక్తేః జ్యోతాస్సభిరత్యర్థః- వి-
లులితావిక్షుభితా - ధీమతిః - యాసాంతాప్రహృతాః - విపూర్వకాత్ “లు-
డవిలోఢనైః, ఇత్యస్తాద్యౌవాదికాత్కర్తృణీకః - విలోడనంప్రతిఘాతః - ప్ర-
తిఘాతచేతసామిత్యర్థః - యదావ - చంద్రాలోక్తేరేవ శరవరీగర్వహానేరితి వ్య-
స్తరూపకం - తైరివిలులితధియాం - దుస్సహాహి సాభాగ్యవత్తామత్తానాం గ-
ర్వాపహానోదీనైరితిభావః॥ సర్వస్త్రీణాం త్రిదివలలనానాం విరహేణ సస్వల్ల-
భవిశ్లేషేణ - జనితం ఉన్దిషితం - బాషపంఘోష్టాణాం తాపమిత్యర్థః ॥ యదావ॥
సయనసలిలమిత్యర్థః “ బాషానైర్రజలోష్టణో, రితి విశ్వః- ఉద్గతోపేలా-
యాః ఉద్యేలః “ నిరాదయఃకాన్తాద్యర్థైషశ్చివ్యే, తి సమాసః ॥ ఉద్యే-
లంకుర్వత్యః ఉద్యేలయన్త్యః - ఉద్యేలశబ్దాత్తత్కరోతీతి నిజంతాచ్ఛతరిజీవ్ ॥
లోకప్రవాహాస్సవసంసర్గేణ ప్రవాహాస్తరముద్యేలయన్తి - ఇమాన్సులిలకణికా-
స్తుదవీయస్యవీప బాషపప్రవాహ ముద్యేలయన్తీత్యాశ్చర్యమేతదితిభావః-ఉద్దీ-
పనాతిశయేన మర్యాదాతీతం విదధానాస్సత్యఇత్యర్థః- చంద్రస్యోపలాశ్చంద్ర-
కాన్తాఇత్యన్వపదవిగ్రహః । సూర్యేష్టపర్యాయాదయ శ్చబ్దాచ్ఛత్రరవదీభూ-
తస్తేష్ట కాన్తశబ్దస్యాశ్చవాచిత్యమితి సాంప్రదాయకాః, అతఏవ “ కాన్తా-
నార్యాంపియక్తో (స్త్రీ) శోభనైతిమనాభవ । లోహేచచంద్రసూర్యాయఃప-
ర్యాయాన్తశ్శిలాసుచే, తి మేదిసికోశశ్చ సంగచ్ఛతే ॥ కెచిత్తు ॥ కాన్తంచా-
రా (స్త్రీ) తుమోషిత్పియక్తోపువలేదనా ॥ కాన్తోఽత్మనిగృహేచారోకాన్తా-
తుఫలిన్స్త్రీయో, రితి రత్నమాలావిశ్వకోశావలమృనేన ఉక్తపదేభ్యోఽనుత్త-
రపదత్వేఽపి శిలావాచకత్వ మిక్లేకృత్యాన్వపదవిగ్రహే నిర్బంధం నాద్యయన్తే

వస్తుతస్తు ప్రాథమికపక్షపవయ క్త ఇతి ప్రతిభాతి || కెవలకాంతశబ్దస్య క్వచిద
 పున్వలవిషయే ప్రామాణికప్రయోగాదర్శనాత్ తత్పరతయాపున్వపవతైః-చన్ద్ర
 కాన్తానాం ఇన్ద్రకాన్తాఖ్యమణీనాం “ అమృతాంశుకరస్పర్శాద్యక్షణత్యేమృ
 తక్షణాత్ | చన్ద్రకాన్తతదాఖ్యాతందుర్లభంస్యాత్కలౌయగే, ఇతి సాహ
 ద్యోక్తలక్షణానాం - అత్రప్రమాణే చన్ద్రకాన్తమితి క్లిబత్వమార్థం “కాన్తసుస్
 ర్యేన్ద్రపర్యాయపూర్వోఽయఃపూర్వకోఽపిచ, త్యమరసింహేనపున్వజ్జశేషఉప
 లవాదికాన్తశబ్దస్యపరిగణనాదుదాహృతమేదిన్యాదికోశాచ్ఛాస్య నిత్యపున్వ
 జ్జతాయాస్సుపటత్వాత్ || స్థల్యః అకృత్రిమప్రదేశాః తాసాం “జానపదకుణ్డ
 గోణస్థలేత్యాదినా స్థలశబ్దాదకృత్రిమాద్ధేజీవ||కణాపివకణికాః “అల్పార్థఅత్య
 స్తసాప్రధానాః “ క్వచిత్సాన్విధికాః ప్రకృతితోలిక్లవచనాన్యతివర్తన్త ఇతి ||
 స్త్రీలిక్లతా, సలిలానాం అపాం కణికాః కణాః నిష్కన్దనై నితరాం ప్రసృవన్తి
 “సృష్టాప్రసృవణే, లట్, అత్రస్కన్దనస్యాప్రాణికర్తృకత్వాత్ “అనువర్యభి
 నివిభ్యస్సన్దతేరప్రాణిషి, తి. వైవికం షత్వం- నీతు్యపసర్గేణప్రసృవణ
 స్య నిరవధికత్వం ద్యోతితం - సాలజ్కా దృశ్యేతి పూర్వేణాన్వయః | చన్ద్ర
 కాన్తస్థలీనామిత్యత్ర చన్ద్రకాన్తత్వ విశేషిత స్థలీశబ్దస్త్రీలిక్లమహిమ్నా
 తాసు చన్ద్రప్రియలలనాత్వం సలికణికాసాన్వన్దబాష్పత్వంచ ప్రతీయతే ||
 అయంభావః || ప్రసన్నతమనిజప్రియకలానిధిసంక్లేషసుభగంభావుకశర్వరీగ
 త్వహాపత్వేనసంభావ్యమానైః రూప్యమాణైర్వా చన్ద్రాలోకైః శుభితసాన్వి
 త్తానాం త్రిదివకాన్తానాం ప్రియవిరహదీనతయా ప్రథమతరమేవ జనితశ్చో
 కబాష్పస్తాదృశస్వప్లభ సుధాకరకరస్పర్శజనితానన్ద బాష్పాభిసంధివిషయచ
 చ్చ్రకాన్తస్థలీ సలికణికరీకరై రుద్వేలిత ఇతి || అవిషహ్యతమంహినామ కిమితా
 ఽప్యన్యత్ప్రియవిప్రయోగదీనానాం లలనానాం-యత్ప్రియతమోపలాలనాతి
 మాత్రగృహితమహిళాజనహర్షసౌభాగ్యపారవశ్యసంపదః క్రియాసమభిహారేణ
 సాక్షాత్కరణం, అత్ర చన్ద్రాలోకానాం గర్వహాసతాదాత్మ్య సంభావనాద్ద్ర
 వ్య సవరూపాత్ప్రేయో వ్యజ్ఞకాప్రయోగాగ్గమ్య గర్వహాసత్వేన రూపణా
 ద్యూరకంపే త్యనయోరేకత్రైవాచార్యసంరమ్భస్య దురవగమతయా సందేహ

శుభకరః ॥ సచ శర్వర్యాం నాయకావ్యవహర సమారోపరూప సమాసోక్త్యా
ఉత్తభ్యతగత్యనయోరక్తాగ్నిభావసంకరః ॥ వ్యవగతఘనఇతి కాలవిశేషణస్య
హంసవిహారోచితత్వాభిప్రాయగర్భత్వా త్పరికరాలంకారః ॥ చంద్రకాన్తస్థతీ
నాం సులికణికాఇత్యుక్తాపి నాయకాన్తదాషఎస్యన్తనరూపావ్యస్తుతవృత్తాన్త
ప్రతీతే రన్యాసమాసోక్తిః- బాషఎశబ్దస్యోష్ఠార్థక త్వే చంద్రకాన్తస్థతీసులిక శి
కరాణామతిశిరతయాతాపావనోదనక్షమాణాం తదుద్వేలనమేతుత్వవర్ణనా
ద్విరుద్ధాత్కార్యసంపత్తిరూపా విభావనావిశేషః ॥ “ విరుద్ధాత్కార్యసంప
త్తిర్దృష్టాకాదిద్విభావనా । శీతాంశుకిణాన్తనీయం హన్తసంతాపయన్తితా, మితి
లక్ష్యలక్షణసంగ్రహాత్ । నయనసులిలరూపార్థక త్వేతు నిష్యన్తనోద్వేలనయోః
కార్యకారణయోర్విభిన్న దేశస్థత్వ వర్ణనాదసంగతిర్నామాలంకారః ॥ “ విరు
ద్ధభిన్న దేశత్వం కార్యమేతోవరసంగతి, రితి లక్షణాత్ ॥ అనయోరప్యేక
త్రైవ సందర్భస్య నియన్త్రయితు మశక్యతయా సందేహానంకరపవ ॥ సచసు
లికణికానాం బాషఎప్రవాహోద్వేలన సామర్థ్యానంబద్ధేఽపి తత్సంబద్ధాక్తి
రూపాతిశయోక్త్యా ద్వైతీయాకసమాసాక్త్యాచూపస్క్రియతగతిసంకరః ॥ పా
థమికసందేహసంకరప్రభృత్యేతావత్పర్యంతాలంకారాణాం పరస్పరం వైరపే
త్యాత్సంస్పృష్టిరితి విభావనీయం- అత్ర సప్రగ్లనారూపాలమ్మనేన శకచ్ఛబ్ది
కామ్యదీపనేనద విభావితః-అశ్రూపలక్షితైస్సేవదవైవర్త్యాదిభిన్నాస్తివక్తేర్భా
వితః - నిర్వదవివాదదైన్యగ్లానిశజ్ఞాత్రాసాదిభిర్గమ్యమానైస్సంచారితస్సవ
స్వవల్లభవిషయక స్తల్లనాగతోఽతిభావః పరిపాష్యతఇతి విప్రలమ్భశృక్లా
రోవ్యజ్యతఇతి సంక్షేపః ॥..... ॥౪॥

{ నూ ॥ భాసాతాదృక్పరిణతిజుషా మైథిలీశోకవహ్నై }
{ ర్భస్మీభూతాం పవనతనయ స్నేహినా పావకేన । }
{ అన్తస్త్రాసాదవహితధియ స్సంవిధాస్యన్త్యవశ్యంప్ర }
{ త్యాదిష్టప్రథమరచనం(నాం)విశ్వకర్తాదయస్తామ్ ॥౫॥ }

వ్యా॥ సత్యమేవంసమృద్ధవైభవైవ లక్ష్మణధాపేదాసీం హనూమదావల
నలప్రదీపితతయా ఇతఃపరమిరితప్రాప్తయైవన్యాదిత్యతలహ ॥ *భాసేతి*తాదృ
క్పరిణతిజుషా అగ్నివద్దాహశక్తిపరిపాకభాజా-మైథిలీశోకవహ్నైఃసీతామన్య

జ్యులనస్య 'మన్యకోకాతుశక్' (ప్రియ,, మిత్రమరః-భాసాయత్కించిద్ధర్మహు
తతేజసేవస్థితేన - అనెన మైథిలీకోకాగ్నల్లజ్జాదహనమిషత్కరమితి ద్యో
త్యతే ॥ స్నేహోఽస్యాస్తీతిస్నేహీ-పవనతనయేస్నేహీ పవనతనయస్నేహీ-తే
నతపోక్తేన " అతఇనితనా,, వితి మత్స్యద్రియఇనిః - సచాతిశాయనే, స్వసు
హృత్తనయతయాఽతిశయితస్నేహవతెత్సర్థః - నను రసాదిగణైస్నేహశబ్దపా
రాత్ "రసాదిభ్యశ్చై,, త్వనెన మతుబెవస్యా న్మత్స్యినిః తస్యాన్యమత్స్యద్రియ
నిపుత్త్యర్థత్వాదితిచేన్న ॥ తత్ర " రసరూపవర్ణగర్భస్పర్శశబ్దస్నేహగుణా,,
దితి గుణస్వరసాది విశేషణతయా పాతాద్గుణవాదిభ్యఏవరసాదిశబ్దేభ్యోఽన్య
మత్స్యద్రియనిషేధః - నతు తదితరవాచిభ్యోఽపి - తెన రూపిణీకన్యా - రసి
కోనటు ఇత్యాదినిధిః, రూపిణీత్వత్రరూపశబ్దేన సౌందర్యంగృహ్యతే- నతు చ
క్షుర్గ్రాహ్యోగుణః - రసికఇత్యత్రతురసశబ్దేన భావోగృహ్యతే - నతు రసన
గ్రాహ్యోగుణః - ఏవమిహస్నేహశబ్దేన పెమాగృహ్యతే - నతు చూర్ణాది
పిండిభావహేతుగుణః - తస్మాత్ స్నేహీనేత్యత్ర " అతఇనితనా,, విత్స్యనెనె
నానచాధకం కించిత్-పవనతనయే స్నిహ్యతీతి పవనతనయస్నేహీతి తాచ్ఛిశ్య
ణినిర్వా - హవకేన హేతునా - భస్మీధూతాం - అభస్మభస్మసంపద్యమానా
ధూతాభస్మీధూతా - తాం తథోక్తాం " కృభ్వస్తియోగేసంపద్యకరరిచ్ఛి, రితి
చ్ఛ్వా నలూపె " అన్యచ్ఛ్వా, వితికారః ॥ యదాప్ ॥ మైథిలీకోకవహ్నోర్భా
సా తాదృక్పరిణతిజహ పవనతనయ స్నేహీనాపావకనెతి యోజనా ॥ తదై
వమర్థః ॥ మైథిల్యాః సీతాయాః " శొకజాలేనమహతా వితతేనవిరాజితీమ్ ।
సంసక్తాంధూమజాలేన శిఖామివవిభావసాః ॥ దహస్తీమివనిశాన్వితే ర్ఘ్పతా
స్పల్లవధారిణః ॥ సంఘాతమివశోకానాం దుఃఖస్యోర్తిమివౌజ్జితా,, మితు
క్తావస్థాశాలిన్యాః " అకృతాత్తానమాసాద్య రాజానమనయేరతమ్ । సమృ
ద్ధానివినశ్యన్తి రాష్ట్రాణిసగరాణిచ ॥ తదైవతాన్వంసమాసాద్య లజ్జాగతైస్స
ఘనంకులా ॥ అపరాధాత్తవైకస్య నచిరాద్విసశిష్యతి ॥ చితాధూమకులవధా
గృధ్రమణ్డలసంకులా । అచిరెణతులక్ష్మీయం శ్తశానసదృశీభవేత్ ॥ తాదృశా
నిహిదృశ్యనై లజ్జాయామశుభానివై । అచిరెణతుకాలేన భవిష్యతిహతప్ర
భా ॥ సాన్ధికారాహతద్యోతా హతరాక్షసపుష్పవా । భవిష్యతిపురీలజ్జాని

ర్దగ్ధారామసాయతై, రిత్యాద్యుక్తరీత్యా శవస్త్యాశ్చైతిభావః॥కాకఏవవహ్నిః
 మయూరవన్సంకాదిత్వాత్సమాసః- తస్య - భాసా ప్రభావేణపాతునా “భాః
 ప్రభావేమయాఖత్రి, తి మెదినీ ॥ “ భాఃప్రభావమయాఖచె, తివిశ్వ
 శ్చ॥తాదృక్పరిణతిజుషా తథావిధదాహశక్తిమత్తాపరిపాకభాజేత్సర్థః॥సీతాశో
 కాగ్నిమహిమోపబృంహితతయైవాగ్నే రీదృశదాహక్షమత్వం - అన్యథా “కా
 లస్యచాప్యహంకాలా దహేయమపిపావకమ్ । దహేయమపిసంకుర్ధస్తేజసా
 ౭౭దిత్యపావకా, విత్యాద్యుక్తప్రభావవత్తయాఽఖిలలోకపాలవిద్రావణ
 న రావణేన నిరాబాధమభిగుప్తాం “ వాయురవ్యత్రనజ్ఞాతశ్చరేదితి మతిర్న
 మే, త్యాద్యుక్తప్రక్రియయా దుర్నిరౌధగతేస్సదాగతేరపి దుష్ప్రవేశదుర్గ
 సంవిధానాం యాతుధానరాజధానీం స్పృష్టుమపికాహినామాన్యత్ర కిరితిభా
 వః ॥ పవనతనయస్నేహినా - పవనస్యస్వసఖత్వాత్తత్తనయే హనూమత్యపి
 సౌహృద్దశాలినైతిభావః ॥ అనైవ “శ్వసనైవచన్యోగాదతివేగోమహాబలః ।
 కాలాగ్నిరివజజ్జ్వల ప్రావర్ధతహుతాశన, ఇత్యుక్తప్రకారేణ లజ్కాందిధ
 త్తో స్తస్య లాఘలేఽతివేలప్రజ్వలితత్వం - ఏవం జాజ్వల్యమానస్యాపి “య
 ద్యస్తిపతిశుశ్రూషాయద్యస్తిచరితంతపః ॥యదివాభాగ్యశేషామే శిలోభవహ
 నూమత, ఇత్యాదినాసీతయా నశవధం ప్రార్థితతయా “ సీతాయాశ్చాన్యశం
 స్యేన తేజసారాఘవస్యచ । పితుశ్చమమసఖ్యేన నమాందహతిపావకః , ॥ ఇ
 త్యాద్యుక్తరీత్యా సీతారాఘవప్రభావోపబృంహితతయా తత్పితౄర్నాతుతస్య స
 ఖ్యేనచానలస్య తద్విషయేశిరిధూతత్వంచ ద్యోత్యతే ॥ పావకేన నిమిత్తమా
 త్రేణ - భస్మీధూతామితి ॥ అథవా ॥ పవనతనయస్నేహినా తాదృక్పరిణతి జ
 షా మైథిలీశోకవత్సార్భసాపావకేన భస్మీధూతా మిత్యన్వయః ॥తదా - ప
 వనతనయస్నేహనతా - తాదృక్పరిణతిజుషా - యాదృశపరిణామేన లజ్కాభ
 స్మీభవిష్యతి తాదృక్పరిణామభాజేత్సర్థః॥ మైథిలీ శోకవహ్నిరివేత్సృపమితస
 మాసః- తస్య భాసాప్రభావేణైవ పావకనైతి వ్యస్తరూపకం-శోకేవహ్ను
 పమానాత్తత్ప్రభావే పావకత్వరూపణాచ్చ నైకత్రాకౌలజ్కారద్యయ స
 మావేశదోషః - అత్రపావకస్య నాన్వత్తనా “దహేయమపిపావక, మిత్యుక్త
 ప్రభావవిభావరీచరెద్ద్రపరిపాలిత లజ్కాసందీపనానుపయోగితయా ప్రకృత

త్వేనాభిసంహితమేథిలీ శోకానలప్రభావాత్తనాపరిణత్యపెక్షణా త్పరిణా
 మాలంకారః || తథాచ సూత్రం || “ ఆరోప్యమాణస్యప్రకృతౌపయోగిత్వైవ
 రిణామ,, ఇతి || అనేనచ “ ఉల్లఙ్ఘ్యసిన్ధోస్సలిలంసలీలం యశోకవహ్నింజన
 కాత్తజాయాః || ఆదాయతేనైవ దదాహలజ్కాం సమామితంప్రాజ్ఞలిరాజ్ఞ
 నేయ,, మిత్వక్తార్థానుగ్రహాఃకృతః || అస్యచ సీతాశోకాతిశయ ప్రభావప్ర
 తిపాదనతత్పరతయా సరామాయణౌక్తార్థవిరోధః|| అతఏన లజ్కాయాస్సీతా
 శోకానలప్రభావభ స్తీభూతత్వాసంబంధైఃపి తత్సంబంధౌక్తిరూపాతిశయౌక్తిర
 పి పరిణామోత్తమ్యితేతి ధ్యేయమ్ || పూజ్యస్తు “ మైథిలీశోకవహ్నిః-పచ్చ
 మీ - సీతాయాశోకాగ్నేః - తాదృత్పరిణతిజమా యథార్థాగ్ని పరిణామభా
 జా పవనతనయస్నేహదగ్నేరపువృత్తిసూచ్యతే || పవనతనయస్నేహినా
 హనుమత్సఖన కర్తృధైత్యతీయా- భాసాలేజసా - కరణతృతీయా - భస్మీభూ
 తాంభ స్తతయాకృతాం, అంతర్భావితణ్యధానిష్టాభస్మీభూతామితి లేన కర్తృ
 నిర్దేశోపపత్తిః పావకనేతీ,, తి వ్యాచక్షతే || ఏతత్తునాతీవ హృద్యమస్తదుక్తా
 ర్థాపేక్షయాక్లిష్టంచ- యద్రాన్యే ఇమామేవ ప్రాచీనవాగ్భాష్యాం “ మైథి
 లీశోకవహ్నిః సీతాశోకాగ్నేః- తాదృక్పరిణతిజమాయథార్థాగ్నిపరిణామజ
 మా పవనతనయస్నేహినా హనుమత్సఖన పావకేనాగ్నినా భాసాలేజసాభస్మీ
 భూతాంభ స్తతయాభూతా,, మితి పఠంతి తత్తతోఽప్యతిక్లిష్టావగమ్యార్థకమితి
 స్వయమేవ కోవిదా విదాంకుర్యన్తు|| తాంఉక్తవిధాంలజ్కాం విశ్వకర్తా ఆ
 దిర్యేషాంతే , ఆదిత్యజేన మయాదయోఽసుర శిల్పినౌగృహ్యన్తే|| మయేనాపి
 పూర్వం విశ్వకర్తణేవ కస్యచిల్లజ్కాభాగస్య నిర్మితత్వముక్తం సున్దరకాణ్డే
 “ తానిప్రాయత్నాభిసమాహితాని మయేనసాక్షాదపనిర్మితాని । మహిత లేనర్వ
 గుణోత్తరాణి దదర్శలజ్కా-ధిపలేర్గృహణీ,, తి || “ అనానిగృహణివిశ్వకర్త
 నిర్మితాని - ఇమానితు మయంవాగ్భాత్యత్సన్వయమపుసాయప్రదర్శనముఖన
 నిర్మితానీతి పూర్వగృహేభ్యో విశేషఉచ్యత,, ఇతి గోవిందరాజాః || యద్వా||
 పూర్వంవిశ్వకర్తణేకేనైవనిర్మితత్వేఽపీదానీం తతోఽప్యతిశయితతయా తాం
 పరిష్కర్తుం సహాయాన్తరమపేక్ష్యతఇతిసంభావనయా విశ్వకర్తాదయఇత్యు
 క్తం- అన్తః హృదయే- తాసాల్ సాధ్వసాల్ “ దరత్రాసాభీతి ర్భీసాన్ధ్వసం

భయం, మిత్యమరః॥ కెలంబహిస్తా సాభినయేసావధానతానసంభవతీత్యస్తస్యా
సాదిత్యుక్తం అవహితావధానయక్తానిష్ప్రమాదా-ధీబుద్ధిః-యేహం తెతథో
క్తా స్సంతఃమనాగవ్యసమీచినాయాంశిల్పరచనాయాంకీదృశంవిదధీతవాదజ్ఞమిత్య
స్తస్సంజాతసాధ్వసతయాఽతివెలమవహితచేతసస్సంతఃకథాపః॥ యదావ్॥ పూ
ర్వమపి॥ “తానిప్రయత్నాభిసమాహితానినతత్రకించినక్వతంప్రయత్నత,, ఇ
త్యాద్యుక్తరీత్యా సావధానమేవ రచితాయాఅపి కయాదివద్దోషమాత్రయేదానీ
మనిలాత్తజవాలానలప్రదత్తాంధురవస్థాంపీక్ష్య యథా పునరపిశాస్త్రోదితశిల్ప
తదనావైగుణ్యాదిభి రీదృశీ నసంభవేదశా తథాసభయమవహితచేతసస్సంతః
కథాపః ॥ ప్రత్యాదిప్టానిరస్తా - ప్రథమరచనా ప్రాథమికశిల్పకల్పనా - య
స్మిన్మర్త్యతత్వసాధ్యతథా - ప్రాథమికరచనాపెక్షయాఽతిశయితనిర్దోష
శిల్పసౌష్ఠ్యం యథాస్యాత్తథేతిభావః ॥ “ప్రత్యాదిప్టానిరస్తస్సన్య, దిత్యమ
రః ॥ అవశ్యం నియమేన - సంవిధాన్యన్తి సమీకరిష్యన్తి - సంవిపూర్వకాద్ద
ధాతేర్లబ్ధః “ప్రత్యాదిప్టప్రథమరచనా,, మిలి ద్వితీయాస్త స్త్రీలిజ్జపా
ఠో బహుషు మూలకోశేషు దృశ్యతే ॥ తదా లజ్జాయావిశేషణం- తాం ల
జ్జాం - ప్రత్యాదిప్టప్రథమరచనాం ప్రత్యాఖ్యాతపూర్వశిల్పనైపుణం - సం
విధాన్యన్తి - పూర్వాపేక్షయోర్మర్త్యశాలివైచిత్ర్యాంశయష్యన్తితిభావః ॥
అథవా ॥ ప్రత్యాదిప్టప్రథమరచనాం తాం లజ్జాం సంవిధాన్యన్తితి యోజ
నా- తదా ఏనమర్థః ॥ పావకేన భస్మీహుతాం - అతఏన ప్రత్యాదిప్టప్రథమ
రచనాం ప్రమృష్టప్రాథమికకల్పనాం - సర్వాత్తనా భస్మీధూతతయా దుర్వి
జ్ఞానపూర్వసన్నివేశామిత్యర్థః ॥ తాం లజ్జాం - సంవిధాన్యన్తియథాపురమే
వ సన్నివేశయిష్యన్తితిత్యర్థః - పూర్వమేవ “సర్వైశ్చదోషైఃపరివర్జితాని ।
తానిప్రయత్నాభిసమాహితానీ,, త్యాద్యుక్తరీత్యాఽవధగన్ధసంబన్ధదవీయస్త
యా సావధానం నిర్ధితత్వా దిదానీమపి తాపత్రైవకృతార్థశాలిష్సవో యథాపూ
ర్వసంనివేశసతీమేవా ప్రమాదేన రచయిష్యన్తితిభావః ॥ అత్ర మైథిలీశోక
వహ్నౌ రిత్యాదౌ ప్రథమికార్థపక్షే మైథిలీ శోకవహ్నిత్యావౌపాద్రూపకం॥
పవనతనయవాలానలస్య మైథిలీ శోకవహ్నియత్క్రిందిద్ధర్మధూతలజ్జస్తాదా
త్త్వసంభావనాద్ద్రవ్యస్వరూపౌప్యేక్షాప్యజ్ఞకాప్రయోగాద్ధమ్య ఉక్తరూపః

త్యేనాభిసంహితమైథిలీ శోకానలప్రభావాత్తనాపరిణత్యపెక్షణా త్పరిణా
 మాలంకారః || తథాచ సూత్రం || “ ఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగి త్వే వ
 రిణామ,, ఇతి || అనేనచ “ ఉల్లఙ్ఘ్యసిద్ధోన్ములంసలీలం యశ్శోకవహ్నింజన
 కాత్తజాయాః || ఆదాయతేనైవ దదాహలజ్కాం సమామితంప్రాజ్ఞలిరాజ్ఞ
 నేయ,, మిత్పుక్తార్థానుగ్రహాఃకృతః || అస్యచ సీతాశోకాతిశయ ప్రభావప్ర
 తిపాదనతత్పరతయా నరామాయణోక్తార్థవిరోధః|| అతఏన లజ్కాయాస్సీతా
 శోకానలప్రభావభస్తిధూతత్వాసంబద్ధైపి తత్సంబద్ధోక్తిరూపాతిశయోక్తిర
 పి పరిణామోత్తమితి ధేయమ్ || ప్రాజ్ఞస్తు “ మైథిలీశోకవహ్నిః-పఞ్చ
 మీ - సీతాయాశ్శోకాగ్నేః - తాదృత్పరిణతిజమా యథార్థాగ్ని పరిణామభా
 జా పవనతనయస్నేహదగ్నేరపుత్పత్తిసూచ్యతే || పవనతనయస్నేహినా
 హనుమత్సఖన కర్తృర్ధృత్యతీయా- భాసాలెజసా - కరణైత్యతీయా - భస్తిధూ
 తాంభస్తతయాకృతాం, అంతర్భావితణ్యర్థానిష్ఠాభస్తిధూతామితి లెన కర్తృ
 నిర్దేశోపపత్తిః పావకనేతీ, తి వ్యాచక్షతే || ఏతత్తునాతీవ హృద్యమస్తదుక్తా
 ర్థాపెక్షయాక్లిష్టంచ- యదత్రాన్యే ఇమామేవ ప్రాచీనవాన్యాఖ్యాం “ మైథి
 లీశోకవహ్నిః సీతాశోకాగ్నేః- తాదృక్పరిణతిజమాయథార్థాగ్నిపరిణామజ
 మా పవనతనయస్నేహినా హనుమత్సఖన పావకేనాగ్నినా భాసాలెజసాభస్తి
 ధూతాంభస్తతయాభూతా,, మితి పతన్తి-తత్తతోఽప్యతిక్లిష్టావగమ్యార్థకమితి
 స్వయమేవ కోవిదా విదాంకుర్యన్తు|| తాంఉక్తవిధాంలజ్కాం విశ్వకర్తా ఆ
 దిర్యేషాంతే , ఆదిశబ్దేన మయాదయోఽసుర శిల్పినోగృహ్యన్తే|| మయేనాపి
 పూర్వం విశ్వకర్తృణావ కస్యచిల్లజ్కాభాగస్య నిర్మితత్వముక్తం సుప్తరకాణై
 “ తానిప్రయత్నాభిసమాహితాని మయేనసాక్షాదనివ ర్తితాని | మహితలేసర్వ
 గుణోత్తరాణి దదర్శలజ్కాధిపతైర్గృహణీ, తి || “ అన్యానిగృహణివిశ్వకర్త
 నిర్మితాని - ఇమానితు మయంన్యాజకృత్యస్వయమపుపాయప్రదర్శనముఖన
 నిర్మితానీతి పూర్వగృహేభ్యో విశేషఉచ్యత,, ఇతి గోవిందరాజాః || యద్వా||
 పూర్వంవిశ్వకర్తృణైకేనైవనిర్మితత్వేఽపీదానీం తతోఽప్యతిశయితతయా తాం
 పరిష్కర్తుం సహాయార్థరమపెక్ష్యతఇతిసంభావనయా విశ్వకర్తాదయత్త్య
 క్తం- అన్తః హృదయే- త్రాసాల్ సాధ్వసాల్ “ దరత్రాసాభీతి భీసాన్సర్వసం

భయం, మిత్యమరః॥ కెలంబహిస్తా సాభినయేసావధానతానసంభవతీత్యస్తస్యా
సాదిత్యక్తం అవహితా అవధానయక్తానిష్ప్రమాదా-ధీబుద్ధిః-యేహం తెతథో
క్తా స్సస్త్యమనాగవ్యసమీచినాయాంశిల్పరచనాయాంకీదృశంవిదధీతవాదజ్ఞమిత్య
స్తస్సంజాతసాధ్వసతయాఽతివెలమవహితచేతసస్సస్త్యతిభావః॥ యదావ్॥ పూ
ర్వమపి॥ “తానిప్రయత్నాభినమాహితానినతత్రకించినక్వతంప్రయత్నత,, ఇ
త్యాద్యక్తరీత్యా సావధానమేవ రచితాయాలపి కయాదిద్దోషమాత్రయేదానీ
మనిలా త్తజ్వాలానలప్రదత్తాండురవస్థాంపీక్ష్య యథా పునరపిశాస్త్రోదితశిల్ప
రచనావైగుణ్యాదిభి రీదృశీ నసంభవేద్దశా తథాసభయమవహితచేతసస్సస్త్యతి
భావః ॥ ప్రత్యాదిష్టానిరస్తా- ప్రథమరచనా ప్రాథమికశిల్పకల్పనా - య
స్మిన్మర్కణితద్యభాస్యాతథా - ప్రాథమికరచనాపెక్షయాఽతిశయితనిర్దోష
శిల్పసౌస్తవం యథాస్యాత్తథేతిభావః ॥ “ప్రత్యాదిష్టోనిరస్తస్సాస్య, దిత్యమ
రః ॥ అవశ్యం నియమేన - సంవిధాస్యన్తి సమీకరష్యన్తి - సంవిపూర్వకాద్ద
ధాతేర్లబ్ధ “ప్రత్యాదిష్టప్రథమరచనా,, మిలి ద్వితీయాస్త స్త్రీలిజ్జపా
టో బహుషు మూలకోశేషు దృశ్యతే ॥ తదా లజ్జాయాదిశేషణం- తాం ల
జ్జాం - ప్రత్యాదిష్టప్రథమరచనాం ప్రత్యాఖ్యాతపూర్వశిల్పనైపుణం - సం
విధాస్యన్తి - పూర్వాపేక్షయోర్మర్కణాలివైదిత్ర్యాంఽచయిష్యన్తితిభావః ॥
అథవా ॥ ప్రత్యాదిష్టప్రథమరచనాం తాం లజ్జాం సంవిధాస్యన్తితి యోజ
నా- తదా ఏనమర్థః ॥ పాపకేన భస్మీసూతాం - అతఏన ప్రత్యాదిష్టప్రథమ
రచనాం ప్రమృష్టప్రాథమికకల్పనాం - సర్వాత్తనా భస్మీధూతతయా దుర్వి
జ్ఞానపూర్వసన్నివేశామిత్యర్థః ॥ తాం లజ్జాం - సంవిధాస్యన్తియథాపురమే
వ సన్నివేశయిష్యన్తిత్యర్థః - పూర్వమేవ “సర్వైశ్చదోషైఃపరివర్జితాని ।
తానిప్రయత్నాభినమాహితానీ,, త్యాద్యక్తరీత్యాఽవద్యగ్ధసంబద్ధదవీయస్త
యా సావధానం నిర్దితత్వా దిదానీమపి తాపత్రైవకృతార్థతాలిప్సవో యథాపూ
ర్వసంనివేశసతీమేవా ప్రమాదేన రచయిష్యన్తితిభావః ॥ అత్ర మైఖిలీశోక
సహ్నై రిత్యాచౌప్రథమికార్థపక్షే మైఖిలీ శోకవహ్నిశ్చావరోపాద్రూపకం॥
పవనతనయవాలానలస్య మైఖిలీ శోకవహ్నియత్కించద్ధర్మతలజస్తాదా
త్త్యసంభావనాద్ద్రుప్యసవరూపోత్పేక్షాన్యజ్ఞకాప్రయోగాద్గమ్యా ఉక్తరూప

కోత్తద్భుతైఃసంకరః ॥ దైవతీయాకార్థపక్షేతు కేవలందూపకమేవ॥ తాత్పరీయా
కార్థపక్షేతుక్రీత్యా ఉపమోపస్కృతః పరిణామః - తదుజ్జీవితాభస్థిభూ
తామిత్యతీతయోక్తిః - పవనతనయస్నేహినెతి పాపక విశేషణస్య “ శిశిరస్వే
వసంపాతౌ లాఙ్ఘాలాగ్రే ప్రతిష్ఠితః, ఇత్యుక్తరీత్యా హనూమద్విషయే శిశిర
తావద్యభిప్రాయగర్భతావత్పరికరః- అవహితధియ ఇత్యన్యవిశేషణగత్యా ప్ర
త్యాదిష్టప్రథమరచనత్వేన లజ్ఘాసంవిధానపేతుత్వాత్సామ్యవిజ్ఞంచేత్యేతే
యథాయోగం సంస్మర్యనై సంకీర్త్యనేచేతి విభావనీయం బుద్ధిమద్భిరితి దిక్ ॥౫॥

{ మూ ॥ మధ్యేతస్యానిశిచరపతే స్సద్గుప్తాస్తరిక్షం }
{ యగ్ధంనేయైర్దివిసుమనసాం సేవ్యమానంవిమానైః }
{ కారాగారంవిబుధసుదృశాం వీక్షమాణోవిచిత్రం }
{ శౌకప్రీతివ్యతికరవతీం వక్ష్యసేచిత్రవృత్తిమ్ ॥౬॥ }

వ్యా॥ తత్ప్రాన్నతతరం దశాననగృహం పశ్యేత్ స్తవ చిత్రవృత్తిశోకహర్ష
సంభేద విసంస్థులాభవిష్యతీత్యాహ ॥ * మధ్యఇతి * తస్యాః లజ్ఘాయాః
మధ్యేతిస్తరే ॥ రుద్ధఃఆవృతం అస్తరిక్షంవ్యోమ - యేనతత్తథాక్షం “ ది
వంగతంవాయుపథప్రతిష్ఠితం-వేక్తౌత్రమానామపిచొచ్చమాన,,మిత్యాద్యుక్తరీ
త్యాద్యుసదాం పథాన మవరుద్ధానమిత్యర్థః ॥ దివిస్వర్గై “ సురలొకోద్యాది
వాద్యే,, ఇత్యుపరః ॥ సుమనసాందేహానా మిద్దాగ్రదీనాం యగ్ధం(స్త్రీ)పుం
సాత్తకం ద్వంద్వ మితియావత్ ॥ నెతుంయోగాన్యఃనెయాః ఆరోపయితు మ
ద్వా ఇతియావత్ ॥ తక్కింకరైరితిశేషః ॥ తైస్తథోక్తైః “ ణీర్షోహ్రాపణే,,
ఇత్యస్తాద్ధాతాః “ అవైకృత్యత్వచక్షే,, త్వర్హారై “ అచోయది,, తి యల్
విమానైఃవ్యోమయానైః - సేవ్యమానం ఆశ్రియమాణం - దివిసుమనసాం యు
గ్ధంనేయైర్దీప్యనై త్రిదివేశమిధునస్వేర స్వర్గవిహారానుకూలత్వవ్యోతకేన తే
షు సుమనసామతిమాత్ర ప్రీతి విషయతయా అనన్యోపయోజ్యత్వేన సాదరం
రక్షితత్వం ద్యోతితం - ఏవం మహేంద్రాగ్రదితిదివేశ (స్త్రీ)పుంసేకవాహైర్
పి “ అసకృత్సంయుగేభగ్నా మయావిమృశితధ్వజాః । అశక్తాఃప్రత్యనీకేషు
స్థాతుంమమసురాసురా,, ఇత్యాద్యుక్తమహాప్రభావరామభియా దేవైరెవ
యాతుధానమిధునవాహనాయతన్నిర్గమనావసరపరీక్షయా బహిస్సజ్జీకృతైర్దై

వయానై సేవ్యమానమితిభావః - అత్ర విమానానామేవ ప్రధానకర్తృత్వ వివక్షయానేయైరితి కృత్యప్రత్యయేన తదభిధానం-యగ్గస్తేవ ప్రధానకర్తృత్వేతి జాగ్రామంనైయేత్యత్రాజాయాఇవతస్యేవకృత్యప్రత్యయేనాఖ్యాయతాసాన్యోత్, నత్విహతథాయగ్గరూపకర్తృభ్యాయతే || కింతు విమానరూపకర్తృత్వ చాక్రం “ గౌణేకర్తృణిమహ్యదేః ప్రధానేనీహృకృష్ణవీహమ్ | బుద్ధిభక్షార్థమోశ్శబ్దకర్తృణాంచనిజేచ్ఛయా || ప్రయోజ్యకర్తృణ్యన్యేహంణ్యన్తానాంలాదుయోమతా,, ఇతి || ఇదంచ “ప్రధానకర్తృణ్యఖ్యేయేలాదీనాచుద్దిష్టకర్తృణామఅప్రధానేమహాదీనాంణ్యనైకరుశ్చకర్తృణ,, ఇతి భాష్యశ్లోకస్తేవ వివరణం|| లాదయఇత్యత్రాదిశబ్దేన కృత్యక్రఖలర్థానాం గ్రహణం - అనేనతత్సమ్మదైరాత్మత్వమతిఘామితివ్యభ్యతే ||యదాప్||యగ్గంనైయైస్సుమనసాంవిమానైర్వివిసేవ్యమానమితియోజనా-తదా-యగ్గంబౌచిత్యాద్యేవమిధునరూపంయగ్గం-సతునిశాచరమిధునం-నేయైః ప్రాణయితుమర్హైః,తదేకవాక్యైరితియావత్ | సుమనసాంవిమానైః - సతు రక్షసాంవిమానైః- దివి సేవ్యమానం- భువి ద్వంద్వీధూయ సంచరణావసరే రావణస్య తత్పరిజనస్యవాకట్టీరథాదిభూవిమానసచ్చావేన నత్రాత్మదపెత్తా - దివిసంచరణావసరేమత్వవశ్యమస్తాభిరేవ సజ్జేహూయావస్థాతవ్య మన్యథానభవమైవేతి రుద్ధాస్తరిక్షం తద్గృహం దివిదేవవిమానానిసేవనైతిభావః || యదాప్ || యగ్గంనైయైరిత్యాదేరమంభావః || మారుతాత్తజలజ్కాప్రవేశానస్తరం నిశ్చిత్తయాతుధానాధినాథవధ మల్పీయస్తేవసమయేనభావినం తద్వధసమస్తరమేవ లజ్కాయాం తదవరుద్ధస్వావరోధవధూయూజ్ఞేస్సహమిధునీధూయ దివంప్రతిప్రయాతుముత్సుకేరైవై తవస్థాపితాని విమానాని తద్గృహమభితస్సేవనైతి || అస్తిన్వతై ఏవందేవవిమానసేవ్యత్వేహేతుః కారాగారవిబుధసుదృశామితి || అథవా || యగ్గంయథాస్యాత్తథా - సుమనసాం సుమనాభిః “ కృత్యానాంకర్తరివే,, తి కర్తరిషష్ఠీ- నేయైః నీయమానైః - శరవరిచరసార్వభౌమోపాయనకృతేఽవహితతయా ద్వంద్వంద్వంద్వం నీయమానైరిత్యర్థః || దృశ్యలెహిసార్వభౌమాదున్యపాయనసమర్పణాచారోయగ్గీధూతైరేవ వస్తుభిః - అత్రాచార్యైస్సవిప్రైఃసగృహీతౌఽయంశ్లోకః,సమ్రాజాముపహారార్థం యగ్గంనైయాగజా

మయః ॥ ఇయంహిరాజ్ఞాంమర్యాదా నతేష్వకైకంకదాచనే,, తి ॥ య
గ్యంనెయైరితిపాతే - యగ్యమితి భావప్రధానా నిర్దేశః “ ద్వైతక
యో,, రిత్యాదివత్ ॥ యగ్యత్వమితియావత్ - నిశిచరపతేర్వాహనత్వ మి
త్యర్థః ॥ “ యగ్యంచపతే,, ఇతి నిపాతనాత్ కన్య కుత్స్యంచ “సర్వంస్యా
వాహనంయానం యగ్యంచత్కంచధోరణ,, మిత్యమరః ॥ నెయైః ప్రావణీ
యైః సుమనసాం విమానైరితి యోజనా ॥ నతు సుమనసాంయగ్యం నెయైరి
తి ॥ తథాసతి సుమనాభిర్నేయైరిత్యాత్ ॥ “ కృత్యానాంక ర్తరివే,, తి సూ
త్రే “ కృత్యానా,, మితియోగంవిభజ్య “ ఉభయప్రాప్తా,, వితి “నే,, తిచా
నువర్తితత్వేనకృత్యప్రత్యయయోగక ర్తరిక ర్తణిచపష్టినిషేధాత్ ॥ తథాచప్రకృత
సూత్రేభాష్యం “ ఏవంతర్హియోగవిభాగకరిష్యతే “ కృత్యానాం,, కృత్యానాం
ప్రయోగపష్టినభవతి ॥ కిముదాహరణం- గ్రామమాకర్ష్యవ్యాశాఖా ॥ తతఃక ర్తరివే
తి ॥ ఇహపితర్హినిషేధః ప్రాప్నోతి ॥ గేయోమాణవక సామ్యమితి-ఉభయ
ప్రాప్తావితివర్తత,, ఇతి ॥ అత్రకేయటః “ కృత్యానామిత్యేతావత్సూత్రం
క్రియతే - తత్రచోభయప్రాప్తావితినేతిచవ ర్తతే ॥ తేనక ర్తృక ర్తణోర్ద్వయో
రభ్యుభయప్రాప్తాకృత్యే వష్టిప్రతిషిధ్యత,, ఇతి ॥ శబ్దేష్టశేఖరచ ॥ “ నిష
ధోఽయంక ర్తరిక ర్తణిచ-క ర్తరివేతిత్వనుభయప్రాప్తివిషయ,, మితిస్థితం-వి
మానానామేవప్రధానక ర్తృత్వాత్కృత్యప్రత్యయేన తదభిధానంతు నిర్బాధమే
వ ॥ యత్తుప్రాప్తః “ దివిష్టితైః సుమనసాంయగ్యంనేయైఃప్రాప్తమిధునైరి
తియావ,, దితి వ్యాచక్షతే ॥ తదభిప్రాయంతపివ ప్రప్తవ్యాః - యదపి - య
దేవ్వితివికల్ప్య “ యగ్యందంపతిరూపంమిధునం - దివిదేవలోకే నెయైఃప్రాప్
తైః “ కృత్యైర్బుటాబహుళ,, మితి కరణే కృత్యప్రత్యయః సుమనసాం విమా
నైస్సేవ్యమాన,, మితి వ్యాదఖ్యః- తదపి నసమ్యక్ బహుళగ్రహణేన కరణే
కృత్యప్రత్యయ కల్పనకేళాభ్యుపగమేఽపి దివోఽధికరణత్వేనైవ వివక్షణక
ర్తృత్వా ప్రాప్తావపి యగ్యమిత్యస్య కర్తృణానెయైరితి కృద్యోగాత్తల్లక్షణ ష
ష్టాదుర్వాఠతయా ద్వివీయాయా అసాధుతావతైః ॥ నచ పూర్వోక్తదైవ
“ కృత్యానాం క ర్తరివే,, త్యత్యోభయప్రాప్తావితినేతిచానువర్తనేన క ర్తణిష
ప్రాప్తిపి నిషేధాద్వివీయైవ సాధ్యేతివాచ్యం - తదీయయోజనాయా ముభయ

హృష్టభావాత్ తస్మాదస్తదు కఠీలైవవ్యాఖ్యా సాధీయసీత్యలమతివిచా
 రణ ప్రకృతమనుసరామః ॥ నకవలమేతావదేవ తద్వైభవమిత్యాహ ॥ కా
 రాగారమితి ॥ విబుధసుదృశాం దేవవధూనాం కారత్యగారః కారాగారః
 తం - బద్ధనాలయమిత్యర్థః ॥ విబుధశబ్దేన నహితద్భర్తృభిరజ్ఞాయమానతయా
 త్ర బృహద్రాకసుందర్యో బద్ధీకృతాః - కింతు తజ్జాతతయైవేతివ్యజ్యతే ॥ తేన
 రావణపరాక్రమోవచసామభూమిరితి ద్యోత్యతే ॥ అనెన విబుధసుదృశాంకా
 రాగారమిత్యనెన రావణగృహే నకవలందేవవిమానానామేవేయం దురవస్థా
 కింతు తల్లలనానామపితాదృశే తతోఽప్యతిశయితావాదురవస్థేతిద్యోత్యతే ॥
 ఉద్యతసమృద్ధిమ తద్భృహంకీదృశంస్యాదిత్యతతహ ॥ విచిత్రమితి ॥ అవాఙ్మన
 సగోచరాతివిస్తయనీయవైభవం “యథానగాగ్రింబహుధాతుచిత్రం యథాన
 భశ్చగ్రిహచస్త్రచిత్రమ్ । దదగ్ధయ క్రికృతమేఘచిత్రం విమానరత్నం బహు
 రత్నచిత్రమ్, మితుక్రపక్రియయా నానారత్నచిత్రితమితివా - నిశిచరస్తీతిని
 శిచరాః “ చరెష్ట, ఇతిటప్రత్యయః “ హలదస్తా, దితి “తత్పురుషైకృతీ,
 తివాతియ్ - నిశిచరాణాంపతిర్దశాననః - తస్య - సర్థవెత్త - పీక్షమాణః
 విశేషణపశ్యన్ సన్-చిత్రవృత్తిం మనోవృత్తిం-శోకప్రీత్యాః దుఃఖహర్షయోః
 వ్యతికరః పరస్పరసంవలనం సోఽస్యాతిస్తీతి శోకప్రీతివ్యతికరవతీ తాంతథో
 క్తాంసతీం వక్ష్యసేప్రాప్స్యసి “ వహపావణే, లృట్ ధత్వకత్వవత్సాని -
 ఏవంరావణసద్దనోదేవలలనాకారాగారతాద్విదగ్ధనేనకొకః విస్తయనీయ
 సమృద్ధిమత్రాదగ్ధనెన హర్షశ్చేతిభావః అత్ర రావణసద్దనోఽస్తరిక్షనిరొఢా
 ద్యసంబద్ధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః-తస్మిన్నాకారాగారత్వరూపణా
 ద్యూపకం - రుద్ధాస్తరిక్షతాద్వదీనాం విశేషణగత్యాహంసమననశ్శోకప్రీతివ్యతి
 కరమేతుత్వాత్కావ్యతిక్లంచ సమృద్ధిమద్యస్త వక్ష్యనాత్తకోదాతైన సంకీర్ణ
 స్త ఇతి సంక్షేపః ॥..... ॥౬॥

{ మూ॥ ఈషత్కౌపాచ్చకితపవనామిన్ద్రసందిగ్ధసూర్యాం }
 { నిత్యోదారామృతుభిరఖిలై ర్నిమ్నైః పృక్షవాటిమ్ । }
 { సీతాశోకజ్వలనసహజేస్త్రదీప్తామశోకై రాపద్యేథాః }
 { ప్రథమలులితా మాజ్జనెయప్రచారైః ॥ ॥౭॥ }.

వాన్|| అథ రావణగృహే “ ఆపానశాలావిచిత్రాస్తథాపుష్పగృహణిద 1 చిత్రశాలాశ్చవివిధాధూయః కీడాగృహణిచే, తాన్యద్య కరీత్యా పగమవ్రవిష్టస్య హనూమతఇవ మాఘాత్తవతత్రతత్రసీతామార్గణప్రయాసస్తన్తుభేన తదవస్థాన ప్రదేశస్య మయావిదితత్వా దిత్యభిప్రయన్ రావణగృహణకోక వనికామేవ యాహీత్యాహ భగవాన్ప్రస్తునద్దనః || * ఈషదితి * తత్ర రావణగృహే-నిమ్మటేగృహాద్యానె “ గృహారామస్తునిమ్మట, ఇత్యమరః || ఈషత్కొపాత్, అస్యరావణస్యేత్యాదిః “ అభ్యర్థనావధిఃకోపఃప్రాయోపీరజనాశ్రయ,, ఇత్సుక్తలక్షణాత్కొపాదేవ, నతు “ వధచ్ఛేదాదివ్యసంతఃకొఠః కూరిరజనాశ్రయ,, ఇత్సుక్తలక్షణాత్కొపాదాత్, ఈషచ్ఛేదేన తస్మాదవ్యల్పాదేవ నతు మహతఇతి సూచ్యతే || అనేన రావణస్యాజ్ఞాదర్పాది విభవో నిరవధికఇతిద్యోతితం “ కోపాదిత్యత్ర “భీతార్ధానా,, మిత్యపాదానసంజ్ఞాయాం పశ్యమీ, చకిరః భీతః, పవనోమారుతాయస్యాం తాం తథాఘాతాం “ పచెళిమానామపికుసుమానాం పతనభయమాశక్యమానాః పవమానా,, ఇత్యాద్య కరీత్యా తత్రనిశ్చితుమపి శ్వసనస్త్రస్యతీతిభావః || ఇద్యోచద్ద్రెతి సందిగ్ధః సందేహవిషయః సూచ్యభావ ర్హస్యాంతాం తథాఘాతాం, ఈషత్కొపాదిత్యేతదత్తాప్యన్వేతి || యదిమమమయూతైరశోకవనికాతరూణాం తరుణాంబురపల్లవాదీనిమనాగపిష్టానతామశ్నువీర, తదామమ కీడ్మశీస్యాద్వాఽనస్థేత్యవహితతయా ఉష్ణాంశురవ్యమృతాంశు ప్రాయవీవతత్రసంపద్యత ఇతిభావః || అత్ర “ యస్యసూర్యోనతపతిభీతాయస్యచమారుతః | నవాతిస్తాయతాపాణ్ణే,, “ యత్రతిష్ఠామ్యహంతత్ర మారుతోవాతిశక్కితః | తీవ్రాంశురమృతాంశుశ్చ భయాత్సంపద్యలేరవి,, రిత్యాదికం స్తర్తవ్యం - అఖలైఃసమస్తైః ఋతుభిఃవసంతాదిభిః నిత్యముదారానిత్యోదారా, తాం తథోక్తాం విస్పష్టపటువత్సమాసః | సతతసమృద్ధామిత్యర్థః || అనవరతమపి ఫలకుసుమకిసలయముఖభోగ్యవస్తువితరణశీలతయా నిత్యవదాన్యామిలివా, రావణభయాద్యగపదేవ సర్వపిఋతవ స్తాంప్రపుల్లపల్లవకుసుమస్తబకాది సర్వసమృద్ధిమతీం కుర్వంతితిభావః శోకవీవజ్వలనోఽగ్నిః సీతాయాః శోకజ్వలనః తస్య సహజైః సోదరైః సీతాశోకజ్వలనసహకారిభిః తదుద్భవకేరితిభావః || యదాప్స || త

త్తుల్యైరితియావత్ తత్రాదాత్మ్యేన సంభావ్యమానైరితివా, అతఏవాపమోపకృ
మోల్పేత్ - ఏతచ్చ సవిస్తరంనిరూపితమ్, మదిరాన్తు క్తనిర్మోకకలైః, రిశ్యా
దా తత్రతత్కాగస్తాత్ - అశోకైఃవజ్జులతరుభిః “వజ్జులౌఽకౌకే, ఇత్యమ
రః ॥ దీప్తాంప్రజ్వలితాం - అత్ర “సర్వద్రుకుసుమోష్ణైఃఫలవద్భిశ్చపాద
ప్తైః । పుష్పితానామశోకానాం శ్రియాసూర్యోదయప్రభామ్ ॥ ప్రదీప్తామివ
తత్రస్థా మారుతిస్సముదైక్షతే,, తేతప్రప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే - అనేన తస్యని
మ్ముటస్య నామశోకవనికెత్యపి సూచితం- అశోకే రిశ్యేతదుపలక్షణ మస్యే
షామపి సౌవర్ణాదివృక్షాణాం తత్రసద్యావాత్ - తథాచాచ్యతే శ్రీరామా
యణే అశోకవనికావర్ణన ప్రస్తావే “సౌవర్ణవృక్షానపరాద్దదర్శశిఖసన్నిభాః
అథామృగణసంఘన్నాం లతాశతసమావృతామ్ ॥ జ్యోముక్తఇవసారాచః పుష్ప
వెవృక్షవాటికామ్ । నప్రవిశ్యదిద్మిత్రాంతాం విహగైరభినాదితామ్ ॥ రాజ
తైఃకాఞ్చనైశ్చైవ పాదపైస్సప్తతోవృతామ్ । ఉదితాదిత్యసంకాశాం దదర్శ
హనుమానృపి,, రితి ॥ అజ్ఞానాయావత్యం ఆజ్ఞానెయః “క్ష్రీభ్యోధ,, గి
తిథక్ ధన్యవీయాదేశః ఆజ్ఞానేయశబ్దేన అజ్ఞానాపరివృజ్ఞమానసికసంభోగాది
సంతుష్టమారుతద త్రవరయా తద్గృజత్వవ్యోతకేన తస్యమహాపీఠ్యబలపరాక్ర
మాదిమత్తావ్యజ్యతే, యథోచ్యతేఽగ్రీధాకాణ్డే “ఆసీదప్సరసాం శ్రేష్ఠా వి
ఖ్యాతాపుష్పకన్థలా । అజ్ఞానెతిపరిభాషితా వత్సీకేసరిణోహరే,, రిత్యవక్రమ్య
“అజ్ఞానాయావచశ్శ్రితావ మారుతఃప్రత్యభాషత । నతాంహింసామిసుశ్రోణి
మాఘాత్తైసుభగేభయమ్ ॥ మనసాఽస్త్రిగతోయత్తావం పరిషవ్జయశస్వినీమ్ ।
పీఠ్యవాన్సుద్ధిసంపన్నస్తవపుత్రాభవిష్యతి ॥ మహాసత్వామహాలేజా మహాబల
పరాక్రమః । లజ్ఘనైష్లవనచైవ భవిష్యతిహిమత్సమః ॥ వీవముక్తాతతస్తుష్టా జ
ననీతేమహాకపే ॥ గుహయాంతావంమహాబాహూ ప్రజ్ఞేష్లవగర్వభే,, తి ॥ అనె
నాస్యాశోకవనవిలోడనమిషతరమితి ద్యోతితం - ఆజ్ఞానెయస్య - ప్రచా
రైః ప్రకృష్టైస్సంచారైః “తతోమారుతమక్రూర్ధోమారుతిర్భీమవిక్రమః! ఊ
రువేగనమహతా దుర్మాక్షైస్తుమథారభ,, దిత్యాద్య క్తప్రకారైరిత్యర్థః ॥ ప్రథ
మంబులితాప్రథమబులితా- తాం తథోక్తాం - ఆచోవాక్యబులితాం ఇదంప్రథమ
తయా హనుమతైవక్షుభితాం- నత్వితః పూర్వందేవదానవాదిభిరపీతిభావః-

వృక్షవాటిందుమావృతిస్థలం - తరువజ్జీవా “ త్రిమపాత్రీపుటిపటి వాటి
 కరకదాడిమా,, వితిత్రివిజ్గ శేషానుశాసనవ్యాఖ్యానాయాం వాటిశబ్దః పఞ్చస్థ
 కోఽపీతి టికాసర్వస్వ కా రాదిభిరుక్తం- అపద్యేభాః ప్రాప్నుహి - అక్ష
 పూర్వకా “ త్పదగతా,, విత్యస్తాద్దైవాదికాత్మార్థరిచిత్ “ అత్ర వృక్షవాటిశ
 ద్వేనానుపదోదాహృత శ్రీరామాయణాకంఠం, పుష్టవేవృక్షవాటికా,, మిత్యే
 తత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే || యద్యపి “ అమాత్యగణికాగృహోపవనవృక్షవాటికే,,
 తి నామలిక్ష్మానుశాసనాద్యవృక్షవాటికాశబ్దోఽమాత్యాది గృహోపవనే రూ
 ధః! తథాపీహ రాక్షస రాజగృహరామవాచిన్ముటశబ్దస్య పృథగుక్తే కుక్రీత్యా
 యాగికాన్ధవన స్వీకార్యః || అనెన స్వజనకాదిభ్యోఽప్యతీతయితామారుతేర్ప
 లపరాకమాదిప్రభావ ఇతి ద్యోత్యతే || యవాన్ || నను సభస్వద్భాస్వదా
 దీనామపి నిరజ్ఞుశప్రచారనిరొధినీం రాక్షస రాజవృక్షవాటిం కథంనామా
 హం ప్రవిశేయమిత్యతఃపా || ప్రథమలులితామితి || అజ్ఞానెయప్రచారైః- ఉ
 క్తోఽర్థః ప్రథమలులితాం ఇతఃపూర్వమేవవ్యాలాడితాం “ తదన్వసంమథితై
 ర్వృక్షైర్భిన్నైశ్చనలిలాశయైః | చూర్ణితైఃపర్యతాగ్రైశ్చ బహువా ప్రియద
 ర్శనమ్ || నానాశకు స్తవిరులైర్నాగానామపినిస్వనైః || తామ్రైకిసిలయైఃక్లా
 నైఃక్లాస్తదుర్మలతాయతమ్ | సబభౌతదన్వసంతత్ర దావానలహతయథే,, త్యా
 ద్యుక్తరీత్యా ప్రతిహతామితిభావః || “ లుడవిలోడనై,, కర్కణక్ర - లడయో
 రభేదః- అత స్త్వంతాంప్రవేష్టుంమా స్తవిభేరితిభావః- అత్రతీక్షాంకోశ్చైశ్వర్యా
 దిధర్మసంబద్ధైః చద్వైత్వైః సందేహవిషయత్వాత్సందేహాలంకారః- సీతాశోక
 జ్వలనసదృశైరిత్యత్ర రూపకానుప్రణీతాఉపమా ఉత్ప్రేక్షాపేత్వనయోస్సం
 దేహానంకరః | సీతాశోకేత్యాద్యశోకవిశేషణస్య వృక్షవాటిసంప్రదీప్తతాం
 ప్రతిహేతుత్వాత్పూర్వవిజ్ఞముక్తసంకరానుప్రణీతం - అజ్ఞానెయప్రచారైః
 ప్రథమలులితామితివిశేషణస్యవృక్షవాటిప్రవేశసాకర్యాభిప్రాయగర్భితావృత్తి
 రికరణత్యేయేషాం సంస్పృష్టిః - సంప్రదీప్తామశోచైరిత్యనేన తత్రప్రవిశతస్తవా
 పి “ లెషాందుమాణాంప్రథయామేరోరిపదివారః | అమన్యతతదావీరః కా
 జ్ఞానోఽస్తీతివానర,, ఇత్యుక్తరీత్యా హనూమతఇవ సువర్ణసన్నరతా భవితేతి
 ద్యోత్యతే || తేనచ తద్గుణాలంకారోవ్యజ్యతే ||..... ||౨||

{ మూ || తస్యామన్యైరియతివిహగైస్సార్థమానందని }
 { మ్నేః స్థానైస్థానైనిహితనయనోవర్తయన్తల్లాని । }
 { దృక్ష్యస్యేకాంజనకదుహితు సౌమ్యదుర్జాతబంధం }
 { న్యస్తాకలంకవచనవిటపేశింశుపాంసాన్ద్రశాఖామ్ } ||౨||

వ్యా|| అథ “ కాశ్చనీశింశుపామేకాం దదర్శహనుమాన్కపి, రిత్యేక్త
 రీత్యా హనుమానివత్సమపి తత్ర తద్వృష్టామేకాం శింశుపామవలోకిత్యస
 ఇత్యాహ || * తస్యామితి * హేసౌమ్య - తస్యాం వృక్షవాటికాయాం ఆన
 ద్దస్య నిమ్రేః అధీనైః తద్వృక్షానానందవశేరిత్యర్థః || “ అధీనానిఘ్నాయ
 త్త ఇత్యమరః || నిపూర్వకాద్ధనై, “ ర్థజర్థైకవిధాన, మితికః “ గమహనజ
 సఖనఘసాంలూపః క్లిత్యనజీ, త్యుపధాలూపః “ హాహనై, రితికుత్వం-
 నిహన్యతేప్రతికాలమాచరన్విద్యతే ప్రభుత్వానిఘ్నఇతి టికానర్వస్వకారాద
 యః- అన్యైః ఇతరైః విహాయసిగచ్ఛ నీతివిహగాః పక్షిణఃతైస్సార్థం “అ
 న్యత్రాపి దృశ్యరఇతివక్తవ్య, మితిగమైర్ద్వప్రత్యయే “జెహవిహాయసోవిహః
 దేశోవక్తవ్య, ఇతివిహాయశ్చబ్దస్య విహదేశః-వియతినభి - “ వియద్విష్టవ
 ద, మిత్యమరః || మద్దలానిమద్దలాకారగతివిశేషాన్ వర్తయన్ రచయన్
 సన్, స్థానేస్థానై- ప్రతిస్థానమిత్యర్థః || వీస్సాయాంద్విర్భానః - నిహితేని
 క్షిప్తై సయనైదృష్టియేన సతథాక్తశ్చనన్- జనకదుహితుః సీతాయాః “ అన
 ధానామధాగినీ - అడుఃఖార్హామిమాందేవీ, మిత్యాద్యక్తరీత్యా దుఃఖాన
 ర్హాయాఇతిధాపః - దుర్జాతే న్యసనే బంధుబంధుపదాశ్వాసకారిణం - “ దు
 ర్జాతంవ్యసనస్త్రాక్త మసమ్యక్జాతపస్త్రనీ, తి విశ్వః || సహితదన్యాబాధనీ
 తస్యాప్రత్రాస్తీతిధాపః, యథోచ్యతే “ సాభర్తస్యమానాభీమాభీ రాక్షసీ
 భిర్వరాననా । సాదాష్టమవమార్జన్తీ శింశుపాంతాముపాగమ, దితి || అత
 ఏవ క్వచనకస్త్తిశ్చిత్, విటపేశాఖాయాం- న్యస్తాః తయానిహితాః ఆకలన్యాః
 భూషణాని యస్యాంతాంతభాభూతాం, ప్రత్యయితతమేహబద్ధపేష్యపహిదుర్ద
 హోవప్లవేమ. జనైరాభరణాదికం రక్షణాయ న్యసీక్రియతఇతిధాపః, అత్ర ||
 “ వైదేహ్యయానిదాక్షేమ తవారామోఽన్యోర్తయత్ । తాన్యాభరణజాలాని
 శాఖాగోభీన్సలక్షయ, దిత్యేతదనుసంధేయం- సాన్ద్రాః కింసలయపలాశాదినిర్జన్త

రాః శాఖాః యస్యాస్తాంతథాఘాతాంచ, అనెన “సుపుష్పితాగ్రా చదురాం
తరుణాద్గురవల్లవామ్ । తామారుహ్య మహాబాహుశ్శింశుపాంపర్ణసంవృతాః,
మిత్యుక్తప్రకారేణ కిసలయకుసుమాదినమగ్రతయా సాన్ద్రచాపయత్సద్యోః
తకేన సీతానివాసార్హత్యంవ్యజ్యతే । ఏకాం కాంచదిత్యర్థః ॥ కేచిత్తు అద్వితీ
యామితి వ్యాచక్షతే- శింశుపాం- అగరుతరుం “పిచ్చిలాగరుశింశుపే,, త్యమ్.
ఈ-ద్రక్ష్యసి- అనెన “ కాఞ్చినీంశింశుపామేకా,, మిత్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప
కేన కాఞ్చినమయత్స మప్యస్యానుసృచ్యతే ॥ అత్ర శింశుపాయాం బద్ధత్వా
రోపాద్రూపకం తచ్చనిరవయవం- షష్టిజాతిగతమణ్డలనర్తనాదిస్వభావవర్ణనా
త్సన్ధానాక్తిశ్చైత్యేతేనంసృజ్యతే ॥ ॥౮॥

{ మూ ॥ మూలేతస్యాఃకిమపిసవనక్షేత్రసంస్కారజాతం }
{ యత్ర కావ్యసిద్ధితమపిసఖ తాసహేనంమహిమా ॥ }
{ కాలేత స్థిగ్రమపి మయా వ్యభిజ్ఞానైర్యం లబ్ధం దృ }
{ శ్యంతతైదినకరకులద్యోతకం దివ్యరత్నమ్ ॥ ౯ ॥ }

వ్యా॥ అగ్రైతావద్ధూరపథగమనఫలభూతం తత్రైవ తన సీతాదర్శనం భవి
ష్యతీత్యాహ ॥ * మూలజతి * హేసఖే- అనేన “ఆత్మసత్సుహృదిష్యత,,
ఇత్యుక్తరీత్యా ఆత్మతుల్యస్యతన “అచ్చలమిత్రభావేన సతాందారావలో
కన,, మిత్యుక్తరీత్యా మత్ప్రియాదర్శనం యుక్తమేవేతి వ్యజ్యతే ॥ తస్యాః
శింశుపాయాః - మూలే - అథస్తాదితియావత్ “తస్యాథస్తాచ్ఛతాందేపీ,,మి
త్యాదిభి స్తదధిప్రదేశే తన్నివాసోక్తే, సవనక్షేత్రస్య యజ్ఞభూమేః, సం
స్కారేణ హలముఖకర్షణేన, జాతం ఆదియ్యారం-అనెన “ ఉత్థితామేదినీంభి
త్వా క్షేత్రైహలముఖక్షై,, ఉత్పాదికం ప్రత్యభిజ్ఞాన్యతే । యద్యప్యత్ర సం
స్కారశబ్దోసభూషణార్థః, నాపి సమనాయార్థః, యేన “ సంచరిభ్యాంక
రోతా భూషణ- సమనాయేత్యతి సూత్రాభ్యాం సమఃపరిభూతస్యకరోతే
స్సుడాగమస్సాయత్,కింతు సమికరణాద్యర్థః- తథాపి “సంస్కృతంభతా,,
ఇతి జ్ఞాపకాత్సంవిదభూషణై-సమనాయై-పిభవతీత్యదోషః, సవనక్షేత్ర
జాతమిత్యనేన మానుషీగర్భసంబద్ధమాత్రస్యాపి వైభుర్యేణ విశుద్ధక్షేత్రై-న
తీర్ణతయాస్యస్తాదప్యతిశయితు తత్ప్రవిత్రతమత్సమితి ద్యోతితం, తత్ప్రత్యే,వి

శిష్టాకరవిశోధనేనావిద్యుతమితిగమ్యతే | యత్రకావపి యత్రకవ్విదిన్నిశాచః
 రాదిరాద్రతమప్రదేశేఽపీతిభావః-స్థితమపి, మహిమ్నాపాతినృత్యాదిసప్రభా
 వజైవ. - సత్యవ్యవభావావలమ్బనైవ, యథోచ్యతేతయైవ “అసందేశాత్తురా
 మస్య తపసశ్చామపాలనాత్ | సత్వాంకు ర్దిదశగీవ భస్మభస్మాత్వైజసే,, తి ||
 త్రాసహిసంనిర్భయం, అయంభావః - నిజదోర్బల్యైజసా సకలలూకమాలవి
 ద్రావణం రావణమపి తృణీకృత్య “జనస్థానేపాతస్థానై నిహతేరక్షసాంబరే ||
 అశక్తేనత్యయారక్షః కృతమేతదసాధువై || ఆశ్రమంతుతయోశ్శూన్యం ప్రవిశ్య
 సగసింహయోః | గోచరంగతయోర్భ్రాత్ర రవసీతాత్యయాఽధమ || సహిగ
 ధముపామూయ రామలక్ష్మణయోస్త్వయా | శక్యంసందగ్య నైస్థాతుం శునాశా
 ద్దూలయోరివ || క్షిప్రంతపసనాథోమే రామస్సమిత్రిణాసహ | తాయమ
 ల్పమివాదిత్యః ప్రాణానాదాస్యతేశరై, రిత్యాదివదన్త్యాస్తస్యాః క్షోభవన ని
 వాసేఽపి కాహినామసాధ్వసవారైతి || రత్నపక్షే - యత్రకావపి రత్నపరీ
 త్నాగద్ధజనుమాద్ధజనబద్ధరేయస్త్రిస-స్త్రిచ్చిదాభీగపల్ల్యాచా - స్థితమపి - మ
 హిమ్నా నిసర్గశుద్ధతాతిశయేన - త్రాసహిసం త్రాసాఖ్యమణిహోషరహిత మి
 త్యర్థః - త్రాసేశ్యుపలక్షణం వర్ణాలృత్యాదిదోషాణాం - యథోక్తం రత్నప
 రీత్యాయాం - “వర్ణాలృతాతథారెఖాత్రాసః కాకపదంచయత్ | క్షిప్రశ్చేపేతి
 పక్షోచ్చైతే మహాదోషాడివాహ్మతా,, ఇతి “మణిదోషా,, ఇతి పాతానగం
 “త్రాసాభయమణైర్దోషే,, ఇతి మేదిసి || సహస్థానపతనమాలేగాత్యుత్తమ
 స్య రత్నస్య దోషః పున జేదితిభావః || తస్మిన్నాలేవిశ్యామిత్రానుయాత్ర
 యా జనకనగరప్రవేశావసరే- తస్మిన్నాలగతుక్తిస్తు “తేహినోదివసాగతా,,
 ఇత్యాదివన్నిరేవవాతిశయేన - మయా - మదన్యక ఈచృతభాగ్యవా నితిభా
 వః - లబ్ధంప్రాప్తం కేవలంమయైవలబ్ధం - సతు పిత్రాదిప్రయత్నవశేనెతి భా
 వః || యథోక్తందశరథం ప్రతిజనకేనవాచికం “పూర్వంప్రతిజ్ఞావిదితాపీర్యశు
 ల్కామమాత్మజా | రాజానశ్చకృతామర్వానిర్విర్యావిముఖకృతాః || సేయంమ
 మసుతారాజ నివేశ్యామిత్రపురస్సరైః | యదృచ్ఛయాఽఽగతైర్విరైర్నిర్జ్వి
 తాతవపుత్రకైః || తచ్చరాజస్థసుర్దివ్యం మధ్యేభగ్నంమహాత్మనా | రామేణహి
 మహారాజ మహాత్యాంజనసంసది || అస్తేదెయామయాసీతా పీర్యశుల్కామహా

త్తనే । పృతిజ్ఞాంకర్తృమిచ్చామి తదనుజ్ఞాతుమర్హసీ,, తి ॥ అత్రపుత్రకైరితి
 పూజాయాం బహువచనం జామాతృత్వాభ్యవసాయాన్తహారాజకుమారత్వాద్వై
 తి భూషణేష్ఠితం - నిర్దైత్యైక స్త్రీనామే బహువచనప్రయోగస్తు ఇతదనరపతి
 దురారోపశంకర శరాసనభక్తాద్యతిమానుషతదీయపౌరుషవిశేషజనిత బహు
 మానాతిశయాదితి మహేశ్వరీర్థః - ఏవం రామాయణపూర్వోత్తరగ్రంథవిరో
 ధాభావాదత్రమయేత్యుక్తిర్నరామాయణానవిరుధ్యతఇతి దృష్టవ్యం-మయా
 పి కింయాచ్ఛాదినాలబ్ధం - యేన తదృత్న మల్పార్థ మన్యసాధారణంవా సంభా
 వ్యేతేత్యతః ॥ ఏద్యశుక్లేనేతి ॥ ఏద్యంబలం పరాక్రమప్రభావ్నావా “ఏ
 ద్యంబలేప్రభావేచే,, త్యమరః ॥ ఏద్యతేనేనెతిఏద్యం “ ఏదవిక్యాప్తా - అస్మా
 త్ “ అచాయ,, దితియత్ - ఏరెసాధువే,, త్యమరసుధాయాం - తదేవ శు
 ల్కం శ్వశురాయదేయంకన్యావణద్రవ్యం. “ పథిక్తేర్దగ్ధరక్షిభ్యో జామాత్రా
 శ్వశురాయచ । రాజ్ఞాచాశ్వాదివిక్రేత్రా ప్రదేయంశుల్కమస్త్రీయా,, మితి
 రత్నమాలా “ శుల్కంఘట్టాదిదేయేన్యా జ్ఞామాతుర్బంధకైపిచే,, తి విశ్వ
 శ్చ ॥ తెనలబ్ధం-నతు ధనాదిరూపశులీ-నెతిభావః- అనేన ఏద్యశుల్కపదేనా
 నుపహృదాహృత శీరామాయణాంకగతిఏద్యశుల్కపదం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే ॥
 తదపి కిమల్పప్రయాసేనైవ లబ్ధమిత్యత్రాహ ॥ కథమపీతి ॥ “ ఇదంధనుర్వరం
 రాజన్ సంస్పృశామిహపాణినా । యత్నవాంశ్చభవిష్యామి తాలనేపూరణై
 ఽపిచే,, త్యుక్తిరీత్యా ధనురారోపణవిషయకణ మహతాప్రయత్నేనైత్యర్థః ॥
 “ కథమాదితథాఽప్యంతం యత్నగౌరవబాధయో,, రితుత్పలమాలాయాం, అ
 యంభావః “ ఇదంధనుర్వరంరాజన్జనకైరభిపూజితమ్ । రాజభిశ్చమహాపీత్యై
 రశక్తేఃపరిపూరితమ్ ॥ నైతత్సురగణాస్సర్వై నాసురానచరాక్షసాః । గర్ధర
 యక్షప్రవరాస్సకిన్నరమహారగాః । క్వగతిర్నానుమాణాంచ ధనుషోఽన్యప్ర
 పూరణే ॥ ఆరోపణేసమాయోగే వేషనైతాలనేఽపిచే,, త్యాద్యుక్తమహాప్ర
 భావస్య “ ఇదంచధనురుద్యమ్య సజ్యంయఃకురుతేనః । తస్యమేదుహితాభా
 ర్యాభవిష్యతినసంశయ,, ఇత్యుక్తిరీత్యా మిథిలాధినాథేన పృతిజ్ఞాయ కన్యా
 శుల్కతయాఽవస్థాపితస్య “ తచ్చదృష్ట్యాధనుశ్శ్రేష్ఠం గౌరవాద్గిరిసన్నిభమ్ ॥ అభి
 వాద్యన్మహాజన్తురశక్తాస్తస్యతోలనే,, ఇత్యుక్తప్రక్రియయా తత్తోలనానమగ్ధ

తయామదన్వైరాజన్వైన్దూరాన్నమస్కృతస్య “దక్షయజ్ఞవధేపూర్వంధనుతా
యమ్యపీఠవా,, నిత్యపక్రమ్య “తదేతద్దేవదేవస్యధమారత్నంమహాత్మనః
నాస్యసమాతం తదాస్యస్తమస్తాకంపూర్వకవిభో,, ఇత్సన్తంజనకేనప్రఖ్యాపితా
పదానస్య ఖణ్డపరశువార్ధణ్డకోదణ్డస్యారోపణలక్షణ పణనిర్వహణాదవ్యతిశ
యితః కతమోనామమహీయాన్ప్రియత్న ఇతి || అనేనాస్యరత్నస్యాత్మాదరణ
విషయత్వం వ్యజ్యతే || యథోచ్యతే “కృచ్ఛ్చలబ్ధమధికాదరదంను,, ఇతి- ది
నంకరొతీతి దినకరస్సూర్యః “కృజ్ఞోపాతుతాచ్ఛిల్యానులూమ్యేషిష్వి,, త్వనే
న పాత్వర్థై తాచ్ఛిల్యార్థైవా కరోతేష్టప్రత్యయః-అథవా-కరొతీతికరః దినస్య
కరఇతిషష్ఠీనమాసః-తస్య-య త్కులంగౌత్రంతస్య-ద్యోతకం ప్రకాశకం,నక
వలఃనిశాకరకులస్య,నాపిదినకరఃలేమమైక స్తేన,అపితు,నకలభువనవిద్యోతన
శీలస్యప్రద్యోతనకులస్యాఖిలస్యావ్యుద్ద్యోతకమితిభావః- అనెనతైజ్ఞోవైభవం
వాఙ్మనసాగోచరమితివ్యజ్యతే-తత్ జగద్విలక్షణజన్మవృత్తలక్షణాదిమత్తైవనప్ర
సిద్ధం, కిమపి “యతోవాచానిపర్తస్త,, ఇత్యాద్యుక్తిరీత్యాఽతివాఙ్మనసజై
భవమిత్యర్థః - దివ్యరత్నంలూకోత్తరురత్నం- రత్నల్యేనాధ్యవసితా సీతేతిహృ
దయ- అనేన సీతాయాం “అత్రాసంమానదంమాస్యం స్థిరంభోగ్యంప్రకాశ
కమ్ | మహార్థంమజ్గజంరత్నం సురక్షం సుగ్రహంస్యతా,, మిత్యుక్తలక్షణర
త్నతావధ్యవసానేనాత్మకాన్యత్రాసత్యాదీని విహాయ మానదత్వ మాన్యత్వస్థిర
త్వ భోగ్యతావదీనియథార్థంవ్యజ్యనై - తైవయ “కృత్యానాంకర్తరివె,, తి
షష్ఠీ-దృశ్యందృష్టుమర్హంభవిష్యతీత్యర్థః || దృశేర్హార్థే “ఋమపథాచ్చాక్ష్
పిచ్యతే,, రితి క్యవ్ “క్షితిచే,, తి గుణనిషేధః || అత్ర విషయస్య సీతాయా
స్సవశజ్ఞేనొల్లాసనంవిసా విషయభూతజన్మశబ్దేనైవగ్రహణా ద్విషయనిగిర
ణం తత్పూర్వకం విషయస్యవిషయిరూపతయాఽగ్రహణసానా త్ప్రసిద్ధత్యా
పేక్షయోత్కర్షప్రతిపాదనాచ్చాధికాభేదరూపకాతిశయోక్తిః || అత్రాతిశయో
క్తారూపకవిశేషణం రూపకే ప్రదర్శితానాం విధానామత్రాపి సంభవోఽస్తి
త్యతిదేశ ప్రదర్శనార్థమితి తత్రతత్రావోచామాధస్తాత్ | వీర్యశుక్లేనేత్య
త్ర, ఆరోప్యమాణం శులం-వీర్యతాపత్త్వాఽరత్న త్వేనాధ్యవసిత సీతాలాభయా
పకార్యోపయోగి, ననావత్కనా- మిథిలేశ్వరస్య జామాతృపరాక్రమ్యేకాపేక్షి

తయా శుక్లార్థితావధాదితి పరిణామాలంకారః || తథాచనూత్రం “ ఆ
 రోప్యమాణస్యప్రకృతాపయోగీ త్వే పరిణామ,, ఇతి || అనేన పరిణామేన త్రా
 సశబ్దవాచ్య భయవోషరూపార్థద్యయశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలకా
 తిశయోక్త్యాచ పూర్వోక్తరూపకాతిశయోక్తిరుత్తభ్యత ఇతి సంకరః || ... || ౯ ||

{ మూ || సామేద్యప్తి(దిష్టం)(దిష్టి)శ్చ ఫరనయనాసంసతభూ }
 { సుస్కళి తన్వితుజ్జ్వలనభరనతా తప్తజామ్బూనదాభా }
 { బాలాయుష్తప్రతిమగమనా వేదిమధ్యావరాజీ (జ్ఞా) }
 { శృణ్వరాభ్యానిధిమధిగతా శ్రేయసిదవతేవ || ౧౦ || }

వ్యా|| సీతాశ్చవృత్తజ్జ సౌందర్యాదికం స్వరంస్తామేతామనువర్ణయత్యేకేన
 శ్లోకేన || * సేతి * శబరౌమత్సవిశేషా “ పౌష్టితుశఫరిద్యయో,, రి
 త్యవరః || తావివ సయనే యస్యాస్సాతథాఘాతా అనేననయనయోస్థాశభశ్య
 చాశ్చల్యాదికం “ మత్సన్యజ్జహరిణాభాషీ నారీసాభాగ్యశాలిని,, తి సాము
 ద్రిక్తోక్తశుభలక్షణవత్త్వంచ ద్యోత్యతే || “ నక్రొడాదిబహ్వచ,, ఇతి ని
 షేధాన్నసావ్యజ్జలక్షణోజీష్ - సంసతే సమ్యగ్ధనురాకారతయానమ్రే భూవౌ
 యస్యాస్సాతథాఘాతా - భూశబ్దసోపక్ష స్థానలయా “ నేయజువక్షస్థానావ
 (స్త్రీ), తి నదీసంజ్ఞానిషేధాత్ “ నద్యృతశ్చై,, తి నకప్ || “ అసంగతనత
 భూర్యాసాసాభాగ్యవతీభవే, దిత్వక్తసల్లక్షణవతీతిభావః “ పూర్ణచంద్రాన
 నాంసుభూ,, మిత్యేతదత్తస్వర్తవ్యం - శాభనా కేశాశ్శిరోరుహః యస్యా
 స్సాసుకళి “ సావ్యజ్జాచౌపసర్జనాదసంయోగోపధా,, దితి వైకల్పికోజీ
 ష్ - “ నీలాద్ధీర్ఘాః కుశ్చితాగ్రాః కేశాశ్చైత్సాపతివ్రతై,, త్యక్తలక్షణలక్షి
 తెతిభావః || “ సతామసితకేశాంతాం - తాంసీలకేశీంబిమ్బొష్టిం - కేశాన్సు
 త్తాస్సమానీలాభూవాచానంగతేమమ | సుకళిసంహతస్తనీ - సాసుకళిసునా
 సారూ,, రిత్యాదికమిహభావ్యం - తన్వితస్వభావతనుకా “ తన్వితసాభ్యవ్రదా
 యినీ,, త్యక్తలక్షణవతీతిభావః || “ సాప్రకృత్యైవతన్వజ్జీ - స్వభావతనుకా
 నూనం - తన్వితమప్యనలంకృతా,, మిత్యాదికమిహధ్యేయం - తుక్తోడన్నతా-
 యా-స్తనాకుచా - తాభ్యానతా-స్తాకనమ్మస్తనాభ్యా,, మి త్యక్తరీత్యాకా
 షన్నమా - నతువపుర్వోపాదితిభావః - అనేనాస్యాస్సామ్రాజ్యార్థ తాద్యో

త్యతే “పద్ధకోశప్రతీకాశా సుపర్ణకలశోపమా । స్తనావవిరళోయస్యా సా
రాజమహిషీభవే, దితి సాముద్రికోక్తేః “స్తనాచావిరళోపీనా మమేమా
మగ్నచూచుకౌ । ఏతాభుపచితౌవృత్తౌ సంహతౌసంప్రవర్ణితౌ ॥ ౧ ॥ నొన్నతము
ఖాకాస్తాస్మిగ్ధాతాళఫలోపమా । మణిప్రవేశకాభరణౌ రుచిరౌతేవయోధరా,,
విత్యాదిక మిహభావ్యం - తప్తంపుటపాకకౌఠితం - యత్ - జమ్బూనదంజ
మ్బూనద్యాంభవంసువర్ణం - జమ్బూర్నామకాచన జమ్బూఫలరసమయిన
దీ - తత్తీరమృతాన్నిసువర్ణంభవతి దేవాదిధారార్హం - యథోచ్యతేవైష్ణవ
“జమ్బూద్వీపస్ససాజమ్బూర్నామచేతుర్మహామునే । మహాగజప్రమాణౌ
ని జమ్బూవస్తస్యాఃఫలానివై । పతన్తిధూభృతఃపృష్ఠే శీర్షమాణానిసర్వశః । ర
సేనలేషాంప్రఖ్యాతా తత్రజమ్బూనదీతివై ॥ సరిత్ప్రవర్తతేసాచ పీయతే త
న్నివాసిభిః । నసేవోనచదౌర్గన్ధ్యం నజరానెద్రియక్షయః । తత్సానసప్త
మనసాం జనానాంతత్రజాయతే ॥ తీరమృత్తద్రసంప్రాప్య సుఖవాయువిశోషి
తా । జమ్బూనదాభ్యంభవతి సువర్ణంసిద్ధధూషణం ,, ఇతి ॥ తస్యాభేవా
భాయస్యా సాతథోక్తా - జమ్బూనదశబ్దేనకార్తస్వరాద్యపేక్షయాఽన్యసు
వర్ణసోత్కర్షస్మాచితిః - జమ్బూనదమేవ దేవగర్భర్షిద్ధాదిధూషణార్హత
యా లాకోత్తరద్యుతిశాలి - తత్రాపిచేత్రదపిస్యాత్రప్రం కిమువక్తవ్యం త
ద్ద్యుతివైభవం - ఈదృశసువర్ణోపమయా సీతాయాద్యుతివైభవ మతిమానుషమితి
వ్యుత్థితే॥యాహివ్రశస్యతే, ఉచ్యంతిం*ప్రభయాదేవం సర్వావితిమిరాదిశ ,,
ఇత్యాదినా - కించానయైవోపమయాసేవదదౌర్గన్ధ్యాదిగన్ధవైభవల్యేణ స్థిర
పరిమళవత్తయాఽస్యాః పద్ధినీజాతిత్వం “తప్తసప్తస్వవర్ణాగ్నే హ్యధిరాజ్యే
ఽభిషిచ్యత,, ఇత్యుక్తసామ్రాజ్యర్హశుభలక్షణవత్ప్రపంచ ద్యోతితం - పద్మ
నీజాతిలక్షణం త్వగ్రేవక్ష్యతే - అత్ర “సాతప్తసపహేమాభా- తప్తకాఞ్చ
నవర్ణాభే,, త్యాదికమనుసంధేయమ్ । యూయంహంసావీవ ప్రతిమాఉపమా
స్సదృశాః యస్యతత్తథోక్తం “ప్రతిమాప్రతియాతనాప్రతిచ్ఛాయే,, త్యమ
రః ॥ యుష్మత్ప్రతిమం గమనం. యస్యాసాతథోక్తా - యష్మదితిబహువచనే
న భూయసామేవహంసానా మితితానాంతగ్గమసౌపమ్యంకథంచిత్రంభావ్యం,
సతేవకైకస్య హంససేతి గతిరామణీయకాతిశయో ద్యోతితిః - రాజహంస

గమనతుల్య సుందరమన్దగమనేత్యర్థః ॥ అనేన “ హంసస్యేవగతిర్వసాన్య సాన్ఽ
 ధిరాజ్ఞేభవిష్యతీ,, త్యుక్తలక్షణభాక్త్యంసూచితం, వేదియజ్ఞవేదిః తస్యాః
 మధ్యమమివ మధ్యం యస్యాస్సాతథోక్తా “ తనుమధ్యాభవెన్నారీ వస్తు
 భూషణశాలినీ,, త్యుక్తలక్షణతిభావః అత్య “ కరాస్తమితమధ్యాన్ఽసి సు
 మధ్యాన్ఽసుప్రతిష్ఠితా,, మిత్యాదికన్దర్శనం- కింబహునా సర్వాణ్యపిసుల
 క్షణాని తస్యాం సన్తీత్యభిప్రాయన్నాహ ॥ వరాణ్ణీతి ॥ వరాణ్యణ్ణానియస్యా
 స్సాతథోక్తా “ అక్లగాత్రకణ్ఠభ్యో వక్తవ్య,, ఇతిజీమ్ ॥ వస్తుతస్తు వరా
 ణ్ణీతి పాఠవిషయవచ్చుః ఉదాహృతవార్తికస్య భాష్యాద్యనుక్తత్వేనప్రామాణి
 కత్వాదక్లశబ్దస్య సంయోగోపధత్వేనా సంయోగోపధాదితి పర్యదాసాత్సాన్ఽ
 జ్ఞలక్షణ జీయోప్రాప్తేః-శృంగారాఖ్యమిత్యనన్తరపదగతగకారానుప్రాససౌ
 న్దర్యాతిశయలాభాచ్చ “ సత్యనామానిపద్మాని స్త్రీణాముక్తానిలక్షణైః । పృ
 త్తైచారోమశేజ్జేదన్తాశ్చావిరళామమ । శక్తనేత్రైకరాపాదౌ గుల్ఫంపూరూ
 చమెచితౌ ॥ అనువృత్తసఖాస్సిన్ధూస్సమాశ్చాఙ్గుశయోమమ । మగ్నాచోత్స
 జ్ఞినీనాభిః పార్శ్వోవరస్కాశ్చమేచితాః । ప్రతిష్ఠితాన్దావదశభిర్తామూచశ్శు
 భలక్షణామ్ ॥ సమగ్రయవమచ్ఛిద్రం పాణిపాదంచవర్ణవత్, ఇత్యాదుక్తప్ర
 క్రియయాన్ఽధిరాజ్యాన్వౌత్తమ సకలలక్షణమనాహరినర్వాపయవేతిభావః॥
 శృంగారోనామ “ విభావైరనుభావైశ్చ సాత్వికేర్వ్యభిచారిభిః ॥ నీతాసదస్య
 రస్యత్యన్ఽ రతిశ్శృంగారఉచ్యత,, ఇత్యుక్తలక్షణౌ రససార్వభామః ॥ శృంగం
 ప్రాధాన్యమియన్తీతిశృంగారః - తత్ప్రాధాన్యంచధ్వనికారేణోక్తం “ శృ
 ఙ్గారవీచమధురః పరప్రహ్లాదనోరస,, ఇతి॥ శృంగారఇత్యాఖ్యాఅభిధా యస్య
 తంతథోక్తం- నిధింశేవధిం-అధిగతాప్రాప్తా-అతిశయేన ప్రశస్యాశ్రేయసీ-ప్ర
 శస్య శబ్దాదీయసుని “ ప్రశస్యస్య శ,, ఇతిశ్రాదేశః-దేవతేవ తదధిష్ఠాతీ
 దేవతేవ స్థితేత్యర్థః ॥ సాపూర్వోక్తా - చాలాసీతేత్యర్థః - మేమమ, దృష్టిః
 చక్షురేవ - లోచనవత్సర్వోపకారవిధాయినీతిభావః- దిష్టమితిపాతే భాగ్య
 మేవేత్యర్థః “ దైవందిష్టంభాగధేయం భాగ్య,, మిత్యమరః ॥ అన్తత్కృతత
 వః ఫలమేవేతిభావః । దిష్టిరితిపాతేఽపిసపవార్థః - యదాప్ - దిష్టిస్సుఖమా
 నన్దోవా సుఖసేతురానన్ద సేతుర్వేతియావత్ । “దిష్టిర్ధ్యానసుఖానన్ద పరి

గామే,, ఇతి రత్నమాలా ॥ అత్ర శభరనయనేత్యత్ర ధర్మవాదకలుప్తా - తప్త
జామ్బూనదాభేత్యత్రాపమానవాచకలుప్తా - యష్టత్ప్రతిమగమనేత్యత్ర
ధర్మోపమానలుప్తా - వేదిమధ్యేత్యత్రాపి ధర్మోపమానలుప్రైతిచతస్రఉపమా-
సీతాయాశ్శృణ్వారదేవతాతాచాత్మైనసంభావనాదు క్తవిషయాస్వరూపాత్ప్రై
తా- సామెద్యష్టిరితి తస్యాద్యష్టిత్వేన-దిష్టమితిపాతే-భాగ్యత్వేనవా రూపణా
ద్యూపకం స్వభావా క్రిశ్చే త్యేతాని సంస్పృజ్యనై - దిష్టిరితిపాతే దిష్టిశబ్దస్య
సుఖానన్దాన్యతరార్థకత్వే “పాతుపాతుమతారైకం పాతుంకచిత్ప్రచక్ష
త,, ఇత్సుక్తలక్షణో నౌత్పలంకారః ॥ భాగ్య రూపార్థకత్వేతు రూపక
మేవ ॥ అత్ర తుక్తస్తనభరనతేత్యాదిభిః కైశ్చిద్విశేషణైః “స్తనాపీనా తను
ర్మధ్యోపాదేపాణాచర క్రిమా । ఊరూకరిక రాకారా వక్త్రంవ్యక్తాజ్ఞసంధిక్మ్,,
ఇత్యాద్యుక్తేద్వితీయయావనావస్థాసూచ్యతే ॥ తప్తజామ్బూనదాభేత్యనేన లా
వణ్యందోస్తేత్యతే - యథాచ తల్లక్ష్యతే “ భూయిష్టంలేజవీవాద్భిర్బహులాభి
ర్మమూకృతమ్ । చక్షురానస్తజనకం లావణ్యమితకథ్యత,, ఇతి ॥ విశేషణాన్త
రై రూపసౌందర్యాభిరూప్యాణి చ్యోత్యనై - తథాచ తల్లక్షణాని “ ఆరోహ్య
వేధ్యవిత్తేష్య పారిహరైర్వరభూషితమ్ । యద్బూషితమివాభాతి తద్రూపమితి
కథ్యతే ॥ అజప్రత్యక్షకానాంయ త్సన్నివేశోయథోచితమ్ ॥ సుస్సిద్ధసంధిబ
ద్ధంయ త్తతాస్త్వస్యమిత్యతే ॥ యదాత్మీయగుణోత్కృష్టైస్తవ్యసనికటస్థితమ్ ॥
సామీప్యంనయతిప్రాజ్ఞేరాభిరూప్యంతదుచ్యత,, ఇతి ॥ వరాజ్ఞేత్యనేన “యా
స్పర్శాసహతాఽక్లేషా కోమలస్యాపివస్తునః । తతాస్సకుమాభ్యంత్రేధాస్యాన్తు
ఖ్యమధ్యాభమక్రమా,, దిత్సువక్రమ్య “ అజంపుష్పాదినంస్పర్శాసహం
యేనతదు త్తమ,, మిత్సుక్తలక్షణోత్తమసౌకుమార్యపదజ్ఞత్వంవ్యజ్ఞాతం - ఏ
తావతా “ యావన్యావలంవణ్యే సౌందర్యమభిరూపతా । మార్దవంసౌకుమా
ర్యంచేత్యాలమ్బనగతాగుణా,, ఇత్సుక్తాలమ్బనగుణసమృద్ధిరభివ్యభౌతాభవతి,
ఈదృశశృణ్వారాలమ్బనదిష్టమజ్ఞతవిగ్రహ స్త్యులేర్గమ్య మానతయా స్మృతి
ర్నామనంచారి - సీతయా ఆలమ్బనై - శరదాగమవిజనస్థానావస్థానాదిభి
ర్గమ్యమానైస్తటస్థాదీననైశ్చవిభావితః గమ్యమానైర్భూవిత్తేపాదిభి రను
భావితః స్మృత్యాసంచారితః - రామగతస్సీతావిషయకరతిభావః పరిపాషమా

వద్యత ఇతి శృణ్వ రసోవిప్రలమ్భభ్యాసభ్యాసజ్యతే || || ౧౦ ||

{ మూ || సాతేయావన్నయనపదపింయాతిమోహలసావా }
 { సందేశంవామదుపగతయే శ్రావయన్తీశకున్తా }
 { అత్యాసన్నప్రియవచనతాం సూచయద్భిర్నిమిత్తై }
 { రెతామశ్రుస్థగితనయనం పీక్షమాణాదిశంవా || ౧౧ || }

వ్యా|| కైశ్చిప్నోర్జ్ఞయోమయాసాదేపిత్యత్ర తత్పరిజ్ఞానదిహ్ని తదవ
 స్థావీవేత్యభిప్రయన్తద్విశ్లేషప్రయక్తాసుభూయసీష్యవస్థాసు - యాంకాంచి
 దవస్థామనుభవస్తీసాజనకనన్దినీతవనయనపథ మధిరోక్ష్యతీతి తావద్యక్తేనాహ
 భగవాన్ || * సేతి * సా సీతా - మోహేన “ ఆవద్భీతివియోగాద్యైర్హృ
 హశ్చిత్తస్యమూఢతా | విక్రియాస్త్రవిజ్ఞేయా ఇన్ద్రియాణాంచ శూన్యతా |
 నిశ్చేష్టతాఽఙ్గభీమణపతనాఘూర్జనాదయః, ఇత్యుక్తలక్షణేన వైచిత్ర్యేన, అ
 లసా “ న్వభావశ్రమసాహిత్య గర్భనిర్భరతాదిభిః | కృచ్ఛాత్క్రియోన్ముఖ
 త్వంయ త్రదాలస్యమిమాంకిరియాః || అఙ్గభక్తికిరియాద్యేషోజ్యష్టాక్షి విమ
 ర్తనే || శయ్యాసనేకకిరియతా తస్మానిద్రాదయోఽపిచె,, త్యుక్తలక్షణాల
 స్య వస్థరెతిభావః || “ మూర్ఛాతుక శ్శలంమోహః - మన్దస్తుత్పదపరిమృజ ఆ
 లస్యశీఘ్రకోఽలసాఽనుష్ఠ,, ఇతి చామరః || మదుపగతయేమత్సమీపావాప్త
 యే - శకున్తాపక్షిణః - సందేశంస్వవార్తాం “ సందేశస్తుప్రాపితస్య స్వవా
 ర్తాప్రేషణంహియ,, దితి లక్షణం, శ్రావయన్తీశీతివా - అహమివత్వాం
 సాపితావదృశాన్విహగాన్కదాచిత్సందేశం శ్రావయేదితిభావః - అత్ర “ గతి
 బుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్తాకర్తకాణామణికర్తాసణా,, వితి శబ్దకర్తకాల్ శృ
 ణోతేరణ్యస్తావస్థాయాం కర్తృణాంశకున్తానాం ణ్యస్తావస్థాయాంకర్తత్వం -
 అత్యాసన్నంసదోభావి ప్రియవచనంహర్షావహవచస్యవణం యస్యతల్
 అత్యాసన్నప్రియవచనం, తస్యభావః అత్యాసన్నప్రియవచనతా, తాం “ శ
 రదఃకృతార్థతే,, త్యాదావివసామాన్యేనపుంసకం, నత్యత్యాసన్నప్రియవచ
 నాయాభావ ఇతి విగృహ్య “ త్వతలోగ్ధణవచస్యే,, తి పుంవద్భావఇతి వక్తు
 ముచితం-తత్రహి సంజ్ఞాకృదంతర్థితాస్తసమస్తసర్వనామసంఖ్యా శబ్దాతిరిక్త
 శ్శబ్దోగుణవచనశబ్దేనాచ్యతే ఆకదారసూత్రభాష్యతస్తత్తవలాభా, దితిస్ప

ష్టం పృథ్వీతనూత్ర శైఖరే, అత్రచాత్యానన్నప్రియవచనశబ్దస్య సమస్తత-
యా గుణవచనత్వాయోగాదు కరీత్యైవోపపత్తిః, ఏతేన “సంజ్ఞాజాతిక్రియా-
శబ్దాన్విత్వాఽన్యైగుణవాచినః, ఇతి ప్రాచీనోక్తవనాదరణీయమితి భేద్యం.
ఏతేనైవ “అత్యానన్నప్రియవచనాయాః భావః, తత్తా “త్వత్పలాగ్ధణవచన-
స్యేత్యత్ర గుణశబ్దస్య పరతన్త్రమాత్రపరత్వేనవ్యాఖ్యానాత్పుంసద్భావః,
ఇతి కషాంచిదావ్యభిన్నానంచోదాసితవ్యమేవ, సూచయద్భిః జ్ఞాపయద్భిః,
అతిప్రమేవ తవప్రియసందర్శనానన్దావహా ప్రీతివిషయాలాపశృణవమవశ్యం.
భావీతివ్యజ్ఞయద్భిరితిభావః, నిమిత్తైఃచిహ్నైః “నిమిత్తంహేతుచిహ్నయోః,
రితి తత్తమాలా “దృశ్యేతేచస్ఫురచ్ఛక్తుఃపద్ధపత్రమివాయతమ్ । ఈషచ్ఛ-
హృషీతోవాఽస్యా దక్షిణాయాహృదక్షిణః ॥ అకన్తాదేవవైదేహ్యబాహురెకః.
వ్రకమృతే । కరణహస్తప్రతిమస్సవ్యశోరురనుత్తమః ॥ వేపమానసూచ-
యతి రాఘవం పురతస్థితమ్ ॥ పక్షిచశాఖానిలయం ప్రవిష్టఃపునఃపునశోత్తమః
సాన్తవదీ । సుస్వాగతాంవాచముదీరయానః పునఃపునశోదయతీవహృష్టః ॥
తథాగతాంతాంవ్యధితామనిధితాం వ్యపేతహర్షాంపరిదీనమానసామ్ ॥ శుభాం
నిమిత్తానిశుభానిభేజరేనరంశ్రియాజప్తమివోపజీవినః, ఇత్యాద్యుక్తప్రకారైశ్చ
జ్ఞేశ్వకునైరితిభావః ॥ అశృభిఃబాప్తైః “అత్ర నేత్రాద్భవంవారి దుఃఖరోష-
ప్రహర్షజః, మితి లక్షణం, స్థగితే ఆచ్ఛాదితే “స్థగఆచ్ఛాదనేచారాదికః,
ఇతి స్థగయన్త్యమాశ్చమితచాతకార్యసరా, ఇత్యత్రసర్వం కషాయాంమల్లి-
నాథః ॥ వస్తుతస్తు స్థగధాతోశ్చురాదిషష్టదర్శనాత్ “చహుళమేతన్నిద-
త్యనః, మిత్యనైవైవాయంసంభావనీయః “అదస్తథాతునిదర్శనమిత్యర్థః, బా-
హులకాదన్యైఽపిబోధ్యాః, ఇతి మూలకృత్-అస్తాత్తిజస్తాత్కర్తృకః, అల్లో-
పస్యస్థానివద్భావాన్మన్మథిః, స్థగితేనయనైయస్థిగ-ర్తణితద్యథాస్యాత్తథా,
అపివానిమితైరేతై శ్శివంకరైద్దుర్భగాయామమఘటేతతాదృశప్రియవార్తాశ్చ
వణసాభాగ్యమితి ఖోకహర్షసంవలితహృదయతయా బాహ్మయమాణవిలొచ-
నం యథాస్యాత్తథేతిభావః ॥ ఏతాందిశం అస్తదధిష్ఠితామత్రరాంకకుభం- పి-
క్షమాణాసతివా, అనైవ పక్ష్యమాణ్లొకేనచ ప్రోషితధర్తృకాయా అనుభా-
వాఃప్రదర్శితాః ॥ తేచ భూపాలేనోక్తాః “దూరదేశంగతేకానై ఖిన్నాప్రో

షితభర్తృకా । అస్యాస్తుజాగరకార్యస్యనిమిత్తాదివిలాకనమ్ । మాలిన్యమన
 వస్థానం ప్రాయశ్చయ్యానిషేషామ్ ॥ జాష్యచింతాప్రభృతయోవిక్రియాఃకథితా
 ముద్దే,, రతి, లేతవ- నయనపదవీంలూచనగోచరతామితీయావల్-యావద్యాతి
 యాస్యతీత్యర్థః ॥ యావచ్ఛబ్దోఽత్రభవిష్యదర్థద్యోతకః “ భవిష్యదర్థంసా
 తత్యం యావదప్రతియుగ్వదే,, దితి శేషః-తావచ్ఛబ్దాసహచరితఃకెవలాయా
 వచ్ఛబ్దోభవిష్యదర్థం సాతత్యంచాభిదధాతీతి తదర్థః ॥ ఏతచ్చ “ యావత్తావ
 చ్చసాకల్యే,, ఇత్యేతదావ్యఖ్యానసరే టీకాసర్వస్వాదౌష్ఠితం, సహ్యత్ర తా
 వచ్ఛబ్దసహచరితాయావచ్ఛబ్దః, అతఏవ “యావత్సురానిపాతయోగ్లడి,,రిభ
 విష్యదర్థై లబ్ ॥ అతఏవచ “ శజ్జేనంప్రతియావదఘ్నదయలే తత్తవ్యప్రల
 జ్జోన్మజ్జారజ్యద్విష్కరజశ్చటానలయితాదేవ స్తివమామీశ్వర,, ఇత్యాదిము
 రారిమిశ్రాది ప్రయోగాశ్చసంగచ్ఛన్తే - యదత్రకేచిదావ్యవక్ష్యతే ॥ “ సా
 నీతా- లే - యావన్నయనపదవీంయాతి - తావత్కాలం మోహాలసావే,, త్యు
 పక్రమ్య “ ఏతాందిశం ఏక్షమాణావా-తిష్ఠతీతిప్రకృతక్రియాధ్యాహర,, ఇతి
 తదయక్తం “ క్రియాపదేనరహితమశరీరం తదుచ్యత,, ఇత్యుక్తాశరీరాఖ్యాకా
 వ్యదోషాపత్రైః - నను తిష్ఠతీత్యధ్యాహరణ దోషాభావస్సమర్థితవేతిచే న్ను
 తత్సాధీయః - భవన్తిపరస్యాస్తేరేవాధ్యాహరస్య భాష్యసమృతత్వేన కావ్యవి
 దభిమతత్వేనచక్రియాన్తరాధ్యాహరస్యాన్య క్తత్వాల్ “యశ్చనిమ్బంపరశునే,,
 త్యాదౌస్పృశ్యత్యాదేవ యోగ్యతావశాద స్తివ్యతిరిక్తానామప్యధ్యాహరణదో
 షామేతిచేల్ - ఏవం యథాకథంచిత్రద్దోషనిస్తారేఽపి పూర్వవాక్యనిర్దిష్టస్య
 ద్వైశ్యసమర్పకస్య. యచ్ఛబ్దప్రకృతికయావచ్ఛబ్దస్య త్తరవాక్యేతచ్ఛబ్దప్ర
 ప్రతిక. తావచ్ఛబ్దేన విధేయసమర్పకేణ ప్రతినిర్దేశాభావాదవిమృష్టవిధేయాం
 శదోషాదుర్వాసవమ్ ॥ తదుక్తంకావ్యప్రకాశే “ అవిమృష్టవిధేయాంశం - అవి
 మృష్టః ప్రాధాన్యేనానిర్దిష్టోవిధేయాంశోయత్ర,,లి-సచదోషావిధేయస్య గు
 ణీభావ- నిర్దేశవైపరీత్యే - విధేయవిశిష్టతయా నిర్దిష్ట - విధేయస్యానన్వయే -
 విధేయాప్రతితా చేతి వజ్చుధాభవతి । అత్రచ ప్రథమపదదోషత్వ మితరే
 చువాక్యదోషత్వం, యథావదిధేయనిర్దేశాభావస్సర్వత్రసమాన ఇత్యేకోపా
 ధినాసర్వేష్యవిమృష్టవిధేయత్వమితి ధ్యేయం - నను యత్తదోర్నిత్యసంబధ్ధా

తచ్చబ్రహ్మోపాదానై తచ్చబ్రహ్మైవప్రవశ్యముపాదెయః, ప్రకృతేచ సనాపాత్ర
 ఇతి హ్యవిమృష్టవిధేయాంశోద్భావనం “కాతర్యంకెవలానీతి శ్వాభ్యుత్పాద
 చేష్టితమ్ । అతస్సిద్ధింసమేతాభ్యాముభాభ్యామనియేషస, ఇత్యాదౌయత్ర
 దోఃపరస్పరవ్యభిచారేణ నిత్యసంబంధస్తేవాసిద్ధిరితిచ త్సత్యం, యత్ర తచ్చ
 బ్రహ్మ ప్రకృస్తవిషయత్వం ప్రసిద్ధవిషయత్వ మనుభూతార్థవిషయత్వంవా త
 త్ర యత్పదానపెక్షైవైవప్రసక్త్య తదపేక్షానియతైవ ॥ యచ్చబ్రహ్మసిద్ధియ
 త్రాత్తరవాక్యగతత్వం, తత్రతచ్చబ్రహ్మవిద్యావ్యర్థావబోధనసామర్థ్యైవప్ర
 కృతే యచ్చబ్రహ్మప్రకృతికయావచ్చబ్రహ్మ పూర్వవాక్యగతత్వేన తచ్చబ్రహ్మపేక్ష
 త్వాత్తదనుపాదానైవత్యేవావిమృష్టవిధేయతేతిధ్యేయం, తదుక్తం కావ్యప్ర
 కాశేఽస్మిన్నేవప్రకరణే “పూర్వపాత్రస్తుయచ్చబ్రహ్మతచ్చబ్రహ్మోపాదానంవిదా
 నాపేక్షాంతి, యథా ॥ సాధువద్ద్రమసిఘ్నైః కృతంమీలితం యదభిరా
 మతారకే ॥ ఇతి పద్యస్త్రైవ ॥ మీలితంయదధునా సుధాకరేభాతి సాధుసరసి
 చువ్రాః కృత-మితిపాత్రే, తస్మాద్యచ్చబ్రహ్మపూర్వముపాదానై తచ్చబ్రహ్మోపాదా
 నవనిరాకాక్షతా, యథాఽత్రైవ, మీలితం యదధునాసరసిచువ్రాఃకృతాచ
 ద్రమసి సాధుతత్కృతమితి, తి । తస్మాదత్ర పరోక్తవ్యాఖ్యానాభ్యుపగమే
 తావత్పదానుపాదానై విధేయాప్రకృతే రవిమృష్టవిధేయాంశదోషాదుర్వాగ
 వన ॥ నను తావత్పదాభ్యాహారేణాస్తాభిర్దోషభావానిర్వాహ్యధవవేతిచేన్న
 తథాసతి “మీలితంయదధునాసుధాకరేభాతి సాధుసరసిచువ్రాఃకృత, మిత్యా
 దావపి తచ్చబ్రహ్మభ్యాహారేణైవాదోషతానిర్వాహే దోషతేన తదుపాహర
 ణాసాంగత్యావత్తే, ఉక్తరీత్యాపాదాస్తర కల్పనేన తదదోషతానిర్వహణస్యా
 నావశ్యకతావత్తే అస్తదుక్తరీత్యాఽనభ్యాహారేణైవ సావరసికార్థసంభవ తా
 వత్ప్రతితి పదదవ్యయాభ్యాహారపూర్వకాస్వరసార్థకల్పనక్లేశానుసరణస్యా నుచి
 తత్వాచ్చ, నచయావచ్చబ్రహ్మైవసంబంధవచ్చబ్రహ్మప్రకృతికః-యేననిర్దిష్టప్రతినిర్దిష్ట
 కతావచ్చబ్రహ్మవిరహేదోషఉద్భావ్యేత- కింతు కెవలాన్యాయూపవవేతిచేన్న ॥
 “యావత్తావచ్చసాకరే, ఇత్యత్రయావత్తావచ్చబ్రహ్మైవతత్పరిమాణమితి
 విగ్రహంప్రదర్శ్య “తద్దితా, ఇతి బహువచనేనాన్యైఃసూక్తాఽపి తద్దితాజ్ఞా
 తాః- తేనడావతు, రితిసుధాయాం వ్యాఖ్యాతత్వేనయచ్చబ్రహ్మప్రకృతికతాయా

ప్రస్సంకీర్ణస్సంపన్నతరస్సమ్మద్ధిమానితిలే || పూర్వానురాగమానప్రవాసకరు
ణామసంభవాః క్రమతః, ఇత్యుపకృమ్య “భయవ్యభీకస్తరణాద్యభావాత్ప్ర
ప్తవైభవః | పోషితాగతయోర్యూనార్భ్యగస్సంపన్నఈరితః, ఇతి-అయమేవ
విస్తృతఇతిచ వ్యవహీయతే || నచైవంయూసాః ప్రవాసానస్తరభాష్యేవసం
భోగస్సంపన్నఇత్యుచ్యతే నతు కేవలసంయుక్తయోరపీతివాచ్యం - సాహిత్య
రత్నాకరే కేవలసంయుక్తయోరేవ సీతారామయోస్సంపన్నసంభోగ మభిధా
య “అయంసర్వోపచారసంపన్నత్వా ద్విస్తృతస్సంభోగః - అయమేవప్ర
వాసానస్తరం వర్ణ్యమానః ప్రవాసానస్తరజౌఽపిభవతీతి తస్యాపీదమేవాదా
హరణః, మితిప్రతిపాదితత్వేన కేవలసంయుక్తయోరపి సంపన్నసంభోగస్య
నిష్ప్రత్యూహత్వాత్ - ధ్యాయస్తీవా విజాతీయప్రత్యయావ్యవధానేన చింత
యస్తీవా - అనేనానుష్ఠుతిర్నామావస్థాద్యోత్యతే “అర్థానామసుఖూతా
నాం దేశకాలాతివర్తనాత్ | సాతత్వేనపరామర్శో మానససాన్సిదనుష్ఠుతిః ||
తత్రానుభావానిశ్వాసో ధ్యానంకృత్యవిహస్తతా | శయ్యాసనాదివిద్వేష ఇ
త్యాద్యాః స్తరకల్పితాః, ఇతి తల్లక్షణం - తే నయనపదపీం యావద్యాతీతి పూ
ర్వణాన్వయః - నను “ఇయంసాధర్మశీలస్య మైశిలస్యమహాత్మనః | సుతాజ
నకరాజస్య సీతాభర్తృదృఢవృతా | విక్రాంతస్యాకృశీలస్య సంయుగెష్వనివర్తి
నః || స్నుషాదశరథస్తేషా జ్యేష్ఠారాజ్ఞోయశసీవినః | ధర్మజ్ఞస్యకృతజ్ఞస్యరా
మస్యవిదితాత్మనః || ఇయంసాదయితాభార్యే, త్యాద్యుక్తరీత్యా మిథిలేశ్వరపు
త్రాసాసర్వభౌమశిరోమణే ర్దశరథస్య స్నుషాయా సుకలౌకవిదితవిక్రమ
విఖ్యాతే స్తవప్రేయస్యా అప్యచింతనీయాకస్తాదవస్థేదృశీతిశబ్దాం “యద
చింత్యంతుతద్దేవం భూతేష్వపినహస్యతే | సుఖదుఃఖభయక్రోధో లాభాలా
భౌభవాభవా || యచ్ఛుకించిత్తథాభూతం ననుదైవస్యకర్తవ్యం | జానాసిద్దేవం
చతథాప్రభావం - విధిర్నూనమసంహృతః ప్రాణినాంప్లవగేశ్వరే, త్యాద్యు
క్తరీత్యా సమాధత్తై || తస్యాఇతి || తస్యాః “సుఖార్థాండుఃఖసంతప్తాం వ్య
సనానామకోవిదాః, మిత్యాద్యుక్తరీత్యా ఈదృశదురవస్థానుభవాన్వర్తాయాః
అప్తప్రేయస్యాసీతాయాః తాదృశీ పూర్వోక్తదురవస్థానభవతీతిత్య
క్తః “త్యదాదిమదృశః, ఇతికవి “టిడ్డే, త్యాదినాజీవ “అసర్వనామ్నః, ఇ

త్యాత్వం - కాలయాత్రాసమయయావనం “ యాత్రాతుయాపనైఽపిస్యా
 ధమనోత్సవయోఃస్త్రియా,, మితి మేదిన్ - నియతిజనితా - నియతిద్వైప -
 “ దైవందిష్టంభాగధేయం భాగ్యంస్త్రినియతిర్విధి,, చిత్తమరః-తయా-జనితా ని
 ప్పాదితా - భవతీత్యధ్యాహరః-నూనమితివితర్కై నిశ్చయేవా-విధిక్యతమేవా
 స్యా ఏవంవిధనమయక్షపణంభవెదితి వితర్కయే నిశ్చినామివేత్సర్థః- దైవవి
 పాకజన్యైవతాదృశీకాలయాత్రా నాన్యథేతిభావః॥అత్ర “మాన్యగురువీతస్య
 లక్షణస్యగురుప్రియా |యదసీతాఽపిదుఃఖారూకాలాహిదురతిక్రమ,, ఇత్యా
 దికమప్యనుసంధేయం-అత్ర “నూనమిత్తుల్యేక్షై,, తికషాంచదావ్యభ్యాసం
 తుకేవలవితరాభిప్రాయం-నతూత్ప్రేక్షాలంకారాభిప్రాయం-ప్రకృతాయాః
 కాలయాత్రాయా అన్యతయాసంభావనాభావనోత్ప్రేక్షాలంకారానవకాశా
 త్ “యత్రాన్యధర్తనంబద్ధాదన్యత్వేనోపతర్కితమ్|ప్రకృతలంఘితాప్రజ్ఞా
 స్తాముత్ప్రేక్షాంప్రచక్షత,, ఇతిహి లల్లక్షణముక్తం చిత్రమిమాంసాయాం -అ
 న్యథా “ విరక్తసంధ్యాకపిశంపురస్తాద్యతొరజఃపార్థివముజ్జహితే | శక్యేహ
 నూమత్కథితప్రవృత్తిః ప్రత్యుద్గతామాంభరతస్సస్తేన్య,, ఇత్యత్రాప్యత్యే
 షావాచకశక్యేశబ్దశ్రవణాదుత్ప్రేక్షాలంకారవివస్యాత్ - తత్రహి యథార
 జాభరొద్గమనేన నిమిత్తైనభరతః ప్రత్యుద్గతత్వేన వస్తుసమూపేక్షైవతర్కితా
 నత్యన్యత్వేన - యథాచ “ అగమిష్యతిసానూన మిమాంశివజలాంసదీ,, మి
 త్యాదౌ సామిప్యాదినిమిత్తైన సీతాగమనాదికం వస్తుసదేవసంభావ్యతే- నత్య
 న్యరూపతయా - ఏవమత్రాపి ప్రకృతదురవస్థానుభవేన నిమిత్తైన సీతాయాస్తా
 దృశీకాలయాత్రా విధిక్యతత్వేన వస్తుసమూపేక్షైవ వితర్కయితే నత్యన్య
 రూపేణేతి న నూనం శబ్దదర్శనమాత్రేణోత్ప్రేక్షైతి భ్రమితవ్యంబుద్ధిమద్భిః|
 అత్రక్షాకద్యయే ప్రోషితభర్తృకాయాస్సీతాయాశ్చేష్టాస్వభావవర్ణనాత్సవ
 భావొక్తిరలంకారః ॥ “ స్వభావొక్తిరసాచారు యథావదవస్తువర్ణన,, మితిల
 క్షణాత్ “యథావదన్యూనాతిరేకేణ వస్తునాగుణక్రియాసంస్థానరూపస్య వ
 స్తుస్వభావస్య కవిప్రతిభేకగోచరస్యవర్ణన మసౌస్వభావొక్తి,, రితి రక్షాప
 ణకృత్ - మోహాలసత్వాదేరాన్యక్యార్థస్య తస్యానూనమిత్యాది వాక్యార్థై స
 మగ్ధనాత్కావ్యలింగంచేత్వేతే ఏకవాచకానుప్రవిష్టతయా సంకీర్త్యతే - విప్ర

లబ్ధశృంగారోవ్యజ్యతఇతి సంక్షేపః - ఇదం క్లౌకదవ్యమేకవాక్యతయా య
గ్మితి వ్యవహారే ॥ తదుక్తం ॥ “ దావ్యభ్యాంయగ్మితివ్రాతం త్రిభిః
క్లౌకేర్విశేషకమ్ । కాలాపకంచత్వర్థిస్తు తమాధ్యక్షమశేకం స్థూతమ్, మితి ॥ చి
గదిరహితానిత్యత్రచిరే శ్యేతదనవ్యయసుబ స్థానవ్యయత్వే తస్యమాస్తతయా
అహంయ్యశ్యభంయ్యి, కంజమిత్యాదానివమలాపాధావాపత్తైః సవచిరశబ్దా
ఽనవ్యయసుబంతోనాస్తీతిభృమితస్యః, ప్రథమోఽచిరౌపసంపత్తౌ । తస్మాదచ
రాపహృతే - అథసాయచిరయోః కింనిపాత్యతే - చిరపదుత్పరాభిఃస్తావక్త
స్య, ఇతి సూత్రభాష్యవార్తికప్రయోగసద్భావాత్ “ తస్మాదచరాపహృ
తమ్, ఇతి సూత్రైతత్త్వబోధినాన్ ॥ “ అచిరఃకాలోఽపహృతస్యే, తి విగృ
హీతం - అతఏవ “ అనతిచిరోఽస్థితస్య జలదేనచిరస్థితబహుబద్ధుడస్యే ,,
త్యాదయః పరస్పరాస్రాః ప్రామాణికప్రయోగానిరూప్యథాఇతి లక్ష్మీసహస్ర
రత్నప్రకాశికాయా మాద్యస్తబకే “ అన్దోళయితీచిరమ్, మిత్యేతదావ్యభ్యా
నావసరేవిస్తరేణ నిరూపితమస్తాభిః ॥..... ॥౧౨॥

{ మూ ॥ శుద్ధామిద్దోశ్యేషదభవనెకౌముదీవిష్ణురస్తీ }
{ మానీతాం వాచిపతరువనె పారిజాతస్య శాఖామ్ । }
{ సూ కిం రమ్యాంఖలపరిసరెత్తపేకిర్త్య మానాం }
{ మన్యేదీనాంనిగిచరగృహేమైశిలస్యాత్మజాతామ్ ॥౧౩॥ }

వ్యా॥ రావణగృహే నిరుద్ధాయాస్సీతాయా అవస్థాం సంభాషయదశభిః
క్లౌకైః కుళకేన తాం విగినప్తిదాశరణిః ॥ * శుద్ధామితి * నిగిదరతీతి నిగి
చరః - తస్య రావణస్య-గృహే-దీనాం “ హృత్తాపదుగ్రతావదైరసౌధత్వం
హిదీనతా । తత్తానుభావామాలిన్యగాత్రస్తమ్భాదయోమతా ,,
క్షణం అస్థానావస్థానప్రయక్తం దైన్యంప్రాప్తామిత్యర్థః - మైశిలస్యజనకస్య
ఆత్మజాతాం తనయాం - శ్వపచస్య చణ్డాలస్య - భవనెగృహే - విష్ణురస్తీం
ప్రకాశమానాం “ స్ఫురతిస్ఫులతోర్నిర్నిదిభిః, ఇతిషత్వం - శుద్ధాం అప
దాతాం - అనేనశ్వపచభవనావస్థానైపి జ్యోత్స్నాయాఇవ రావణగృహేవ
రుద్ధాయా అపి సీతాయావైసగ్గీశుద్ధిర్నాపదీయితఇతి ద్యోత్యతే - వెలిపడంపా
దత్రయేఽప్యన్వేతి - కౌముదీంజ్యోత్స్నాంవా - విపతరువనే కింపాకాదివిషమ్మ

క్షవిపినే- అసీతాం స్థాపితాం - పారిజాతస్య దేవతరువిశేషస్య శాఖాంతా -
 ఖలస్య సత్కావ్యరసాసావదిప్రస్థానవైదేశికస్య - ప్రత్యుత తత్ర మత్సరిణో
 దుర్జనస్య - పరిసరే వర్త్యంతభువి “ వర్త్యంతభూఃపరిసరః, ఇత్యన్యమరః - కీర్త్య
 మానాం ఉచ్యమాన్తా - రహస్యం రసభావగభీరమధురౌదారాం - సత్రావే
 స్సర్వజ్ఞస్య కావ్యకర్తృః - సతు యస్యకస్యచిత్కేవలకవిశబ్దభాజఇతిభావః - శో
 భనావసాఉక్తిశ్చనూక్తిః - తాం అదోషసగుణసాలంకారాం కావ్యరూపాం
 కల్యాణోంగిరంవా - మన్యేజానై - రమ్యామిన్యైతత్పారిజాతశాఖాయా అపి వి
 శేషణంభవతుమర్హతి ॥ తేన విషతరువనఖలపరిసర నివతనమాత్రేణ పారిజాత
 శాఖా సత్కవినుక్త్యోరివ రాక్షసనివాసవాసమాత్రేణ సావభావికం సీతా
 యా రామణీయకం నకించిదవ్యవహీయలై-కింతు దైన్యమాత్ర మేవప్రతిభాతీతి
 ద్యోత్యతే॥ అత్ర రావణస్య శ్వపచవిషతరుఖలనిదర్శనేన నిహీనాచారత్వ నిఖల
 ప్రాణి విహింసనైకతానత్వోత్పథప్రవృత్తత్వాదికం ద్యోత్యతే - సీతాయాఃకా
 ముదీ పారిజాతశాఖా సత్కవినుక్తి నిదర్శనేన సకలతాపహరిత్వ సర్వేష్ఠిత
 దాయిత్య సర్వమనోహరిత్వాదికం వ్యజ్యతే ॥ అత్ర నిశిచరగృహనిరోధదీ
 నాయా స్సీతాయాశ్శ్వపచభవనవిలసచ్చన్ద్రికాదీనాంచ ప్రత్యేక మైక్యారో
 పసద్భావాల్ “అరణ్యరుదితంకృతః, మిత్యాది “ ధృతోఽన్ధముఖదర్పణోయ
 దబుధోజనస్సేవితః, ఇత్యన్యక్లోకఇవ వాక్యార్థవృత్తినిదర్శనాలంకారోమాలా
 రూపః “ వాక్యార్థయోగ్యదృశయోరైక్యారోపానిదర్శనై, తి లక్షణాల్ య
 ద్యపి “యద్దాతుస్సౌమ్యతాసేయః, మిత్యత్ర “అరణ్యరుదితః, మిత్యత్రచవా
 క్యభేదేన యత్తద్భావమైక్యారోపాదృశ్యతే, సతు ప్రకృతస్థాకే - తథాఽపి
 “త్వయిసతివదాతర్యస్తదభ్యర్థి తానామితర మనుసరంతోదర్శయంతోఽర్థి ము
 ద్రామ్ । చరమచరణఘ్రైర్దుష్టహందోద్ధ కామాఃకరభమనుస రామః కామ
 ఢేస్తాపితాయా, మిత్యాదావినవాక్యభేదాభావేఽపి వాక్యార్థవృత్తినిదర్శనా
 యానక్షతిః, విశిష్టయోరైక్యారోప సద్భావాదిత్యన్యత్రవిస్తరః॥ యదావ“వ
 ద్వాపయథాతథేవైవంసామ్యే, ఇత్యనుశాసనాదత్రవాశబ్దస్యోపమావాచకతాభి
 సంధౌ తస్యేవప్రతివాక్య మన్వయేనోపమాలంకారో మాలారూపఇత్యనయో
 స్సందేహానంకరః అతపవోపమావాచకేషు “ ఇవవద్వాపయథాశబ్దా , ఇతి

చండినోక్తంచ సంగచ్ఛతే । ప్రియ కశ్చాయం “బాలాంమన్యేశిరమధితాం
పద్మినీంవాఽన్యరూపామ్, పుష్పక్షతైర్లమ్భితలోచనే రస్య, తి కాళిదాసమా
ఘాదిభిః, అనెనచ సంకీర్ణాలంకారణాననురూపవస్తుఘటనవర్ణనా త్తకవిషమా
లంకారోవ్యజ్యతఇతి సంక్షేపః ॥.

{ మూ॥ వర్షాక్షీర్ణామివకమలిసీంవ్యాహతాద్ధామివోక్తిం ప }
{ జ్ఞాశిష్టామివబిసలతాంపత్యపెతామివేభీమ్ । మేఘచ్ఛ }
{ న్నామివశశికలాంవిఘ్నరుద్ధామివాశాం (వ్యాఘ్రతృప్తా) }
{ వ్యాఘ్రాపెతామివమృగవధూంఘాతలేజ్యామివాస్తామ్ ॥ ౧౮౪ ॥

వ్యా॥ * వర్షతి * వర్షణ మేఘాదకవర్షణ హిమవర్షణవా - ఆక్షీర్ణాం
విక్షిప్తాంకదర్శితామితి యావత్ - కమలిసీం పద్మినీమివ - అనెన శోభాశేధి
ల్యంద్యోత్యతే “హిమహతనభినవనప్తశోభా - భూమిశయ్యావివర్ణాజ్జీవ పద్మినీవ
హిమాగమే - పద్మినీమివవిఘ్నస్తా,, మిత్యాదికమత్యస్తర్తవ్యం “విఘ్నస్తాంహి
మాదిహతా,, మితి గొవిందరాజాః, వ్యాహతః అర్థో యస్యాస్తాం సంస్కార
శబ్దాధిలపనీయశబ్దవ్యుత్పత్తివైధుర్యేణ వివక్షితాదర్థాదర్థాంతరంగతాం విపరీ
తార్థామిత్యర్థః - సంసారవిరహేణప్రతిపిపాదయిషితవర్ధమభిధాతుమశక్తు
వానా మవివక్షితవర్ధంబౌధయస్తీమితిభావః - ఉక్తింవాచమివ - అనెన భా
గ్యవైషమ్యా దుచితస్వదయితవిశిష్టత్వ మనుచితరావణవశంవదత్వం దుఃఖేన
జ్ఞాయమానస్వరూపత్వంచవ్యోత్యతే- అత్ర “దుఃఖేనబుబుధేసీతాం హనూమాన
సలంకృతామ్! సంసారేణయథాహీనాంచాదమర్థాంతరంగతా,, మిల్యేతత్ స్మ
ర్తవ్యం, పక్షేనకర్తవ్యమేన - ఆసమస్తాత్ - శిష్టాంఆవిగ్గితాం అతిచేలపజ్కులి
స్తామితియావత్ - బిసలతాం మృణాలీమివ, అనెననిసర్గసిద్ధాయాఅపితచోఢ
భాయాః “పరయామృజయాహీనాం కృష్టపక్షనిశామివె,, త్యాద్యక్రీత్యా
స్నానాదిరాహిత్యేన ధూసరితత్వంద్యోత్యతే ॥ తేన శోభాశోభయోస్సంక
ర్యంవ్యజ్యతే ॥ అత్ర “సామలేనచదిగ్ధాజీవపుషాచాప్యలంకృతా । మృణాలీ
పజ్కుదిగ్ధవ విభాతినవిభాతిచే, త్యేతదనుసంధేయం - పత్యాగజరాజేన- అ
పెతాం విరహితాం - “కర్తృకరణేకృతాబహుల,, మితి తృతీయాశ్వాసమాసః ॥
వత్సరపెతామితి పఞ్చమీసమాసోవా “అపెతాపాదముక్తపతితాపత్యస్తేర

లృశః, ఇత్యనుశాసనాత్ - ఇభింక రణమం - జాతిలక్షణోజ్జీవ - అనేన “తు
 ల్యశీలవయోవృత్తాంతల్యాభిజనలక్షణామ్ । రాఘవాఽర్హతివైదేహీఁతఁచేయ
 మసితేక్షణా ॥ అహమాపయికిభార్యా తస్యేవమసథాపతే । వ్రతస్నాతస్య
 విప్రస్య విద్యేవవిదితా త్తనః॥ సాధురావణరామేణమాంసమానయదుఃఖతామ్ ।
 వనెవాశి (సి) తయాసార్థం కరేజ్యేవగజాభివః, మిత్యాద్యక్రీత్యా అతిమాత్ర
 మాత్తానురూపేణ దయితేన విశ్లిష్టత్వం వదతా “యథాదృష్టమతః శ్శశ్శ
 సహితావనె । తథాద్విరదవద్రామస్తప్తం నీచశశవత్ స్త్రుతః, ఇత్యక్రీత్యా
 శశేనెవ గజరాజవధ్వా రావణేనాస్యా వశీకరణం దుశ్యకమితిద్యోతితం- అత్ర
 “ గృహీతామాలనస్తవేభ్యయాధపెనవినాకృతామ్ । నిశ్వసన్తింసుదుఃఖారూఁ
 గజరాజవధూమివే, త్యేతచ్ఛవిభావనీయం - మేమేః చ్చన్నాఁఽఽచాఽఽది
 తాం- శశికలాంచద్వరేభామివ - అనేనరక్ష్యగృహనిరోధేఽపి నైసర్గికస్య త
 త్రైజనోకశ్చిదప్యపచయఇతి వ్యజ్యతే ॥ “ ఉతావ్రతమేషుమాలాభిశ్చద్వరేభా
 మివావృతామ్॥చద్వరేభాంపయోదానైశారదాభేరివావృతా, మిత్యాదికమి
 హధ్యాతన్యం- విష్ణుఃపిస్తరాఽయై-విపూర్వాద్దనైః “ఘృణైకవిధానః, మితి
 కః - రుద్ధాంప్రతిబద్ధాం - ఆశాఁద్విగ్ధత్వప్థామివ “ ఆశాత్పత్తాఽపిచాయతే
 త్యమరః-అనేన నిర్వేదశతశబలితత్వోద్యోత్యతే “ఆశాంప్రతిహతామివ, తేస్య
 తదత్ర స్తర్జవ్యం-వ్యాఘ్రత్రస్తాం శార్దూలభీతాం-మృగవధూఁకురణ్డీమివ-వ్యా
 ఘ్రాపెతామితిపాతే, వ్యాఘ్రసంహితామిత్యర్థః । అనెనాతిమాత్రానవస్థితా
 న్తర్జవ్యోద్యోత్యతే - “ సాతుశోకపరితాగ్లే మైశీలీజనకాత్తజా । రాక్ష
 సీవశమాపన్నా వ్యాఘ్రేణాంహరిణీయథా ॥ రాక్షసీభిర్విరూపాభిః కూరా
 భిరభిసంవృతామ్ ॥ మాంసశోణితభక్ష్యాభి రావ్యసీభిర్హరిణీమివ । మృగక
 న్యామివత్రస్తాం పీక్షమాణాంతతస్త్రుతః, ఇత్యేతదిహాభావ్యం, భూతలేనమర
 భూప్రదేశే - అస్తాం చ్చిత్వానిరస్తాం “ అనుక్షేపణా, కర్తణీక్రః “ నుత్తను
 న్నాప్రనిష్ఠ్యాత విధక్షిప్తైరితాస్సమా, ఇత్యమరః ॥ జ్యాంమూర్షిమివచన్ధి
 తాం - మన్యే - ఇతి పూర్వేణాన్వయః - ఏవముత్తరక్లాకెవప్రసి ॥ “ మూర్షి
 జ్యాశిజ్ఞానిగుణ, ఇత్యమరః ॥ అనెనాస్యాస్య వినంశైషార్హవస్తుసానిధ్యవైధు
 ర్యేణాకించిత్రరప్రభావత్వోద్యోత్యతే ॥ “ భూమాబాజైర్వినిష్కూతాం పతి

తాంజ్యమివాయుధా,, దిల్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతేచ || యద్యపీదం శ్రీరామవి
శ్లిష్టయోధ్యోవమానతయోపాత్తమయోధ్యాకాణ్డే || నతు “హిమహతనశినీపే,
త్యాది “ మృగకన్యామివత్రస్తా,, మిత్యస్తపూర్వోదాహృతప్రమాణవత్సితోప
మానతయా || తథాపి శ్రీరామవిశ్లిష్టత్వతౌల్యాస్తీతాయాలప్యపమానంభవితు
మర్హజ్యేతేతి తదుపన్యాసః, ఏసంచాత్మజ్ఞాకే సర్వాఅప్యపమాన్యీశ్రీరామా
యణోక్తావతేతి వైదిత్యవిశేషః - సర్వాభిరహ్యాభిరుపమాభిస్సీతాయాశ్నో
చనీయతాతిశయోన్యజ్యతే- అత్ర “ భూతలేజ్యమివాస్తా,, మిత్యత్ర “ వీతల
జ్ఞామివేహ,, మితి పాఠస్తు లేఖకబుద్ధిస్థలనకృతః- యత్వముమెనపాతమభ్యు
పయస్తః “ వీతలజ్ఞాంగతలజ్ఞాం ఇష్టాంభార్యామివే,,తి వ్యాచక్షతే, లైఽభ్య
పెక్ష్యోపివ - వీతలజ్ఞతాయాదీనతాంప్రత్యజేతుల్యేన విషక్తితహనేశ్వమత్క్రూ
తి విశేషప్రభుర్యాదీచృశోపమాయా శ్రీరామాయణే అదృశా త్వరావసామ
ప్రేతత్పద్యగతానా ముపమానాం రామాయణోదితల్యేనాస్యాఅపి తథాత్వ
ప్రేసన యక్తత్వా చ్చమతాగరవిశేషకారిత్యాచ్చేత్యలం, అత్రగీతాయా అనెక
వస్తుభిస్సామ్యవర్తనాంతాలోపమా- తథాచ కావ్యాలంకారే రుద్రుః “ మా
లోపమేతిసేయంయత్రైకంసప్తవైకసామాన్యమ్ | ఉపమియేతానైకేరుపమా
నైరైకసామాన్యై, రితి || ఉదాజహరచ || శ్యామాలలెసతనీచన్ద్రకరెవాతిని
ర్మలాసామే || హంసీవకలాలాపావైతస్యంహఃతినిత్ర వే,, తి || అత్రసామాన్య
భర్తాః కణ్ఠోక్తాః ప్రకృతక్లాకెతుగమ్యాఇతి విశేషః||.....||౧౪||

{ మూ|| స్మృత్యాపూర్వం స్మరశరభయేమత్పరిష్వజ్గరతా }
{ మాశ్లిష్యస్తీమలసవలీలై రజ్జకైర్కాతరంస్వామ్ | }
{ ఆకల్యేఽపిశృమమధిగలైరజ్గరాగేఽపిశున్నైరతా }
{ మృద్భిః స్మృతిమపిముహుస్సౌకుమార్యానిరెకాల్ } ||౧౫||

వ్యా|| * స్మృత్యేతి * పూర్వంవిశ్లేషాత్పూర్వకాలే “కాలాధ్యనారప్యస్త
సంయోగ,, ఇతి ద్వితీయా || స్మరశరభ్యః కన్దర్పసాయకేభ్యః - య ద్భయంభీ
తిః తస్మై సతీత్యర్థః “ భీత్రాధానా,, మిత్యపాదానసంజ్ఞాయాం “వజ్జమీభ
యేనే,, తి సమాసః, మమ, పరిష్వజ్గఃపరిరమ్భోపివ రతారక్షణం ప్రాణధార
ణోపాయఇతియావత్ || “ ఉపసగ్ధాత్సూతిసువతిస్మృతి స్థాతిస్తోభతిస్థాసేన

యసేధసిచసజ్జనన్జ్ఞా,, మితి పత్వం, తాం, స్మృత్యాచిన్తయిత్వేవ-అత్ర క
 ర్మణశ్చేషత్వేనావివక్షితతయా అధీగర్భదయేశాంక ర్మణీ,,తి షష్ఠ్యప్రాప్తైః “క
 ర్మణిద్వితీయే,,తి ద్వితీయైవ- నాపి కృద్యోగలక్షణపక్షే “నలోకావ్యయే,,
 త్యాదినాఽవ్యయయోగేతన్నిషేధాత్ - సుకుమారస్యభావసౌకుమార్యం త
 స్యాతిరేకః అతిశయః తస్మాత్ విశ్లేషదశాయామతిశయితతమాన్నైసర్గికాదు
 త్తమ సౌకుమార్యాదితిభావః - ఉక్తంచ సౌకుమార్యస్యత్రైవిధ్యంరసార్థవసు
 ధాకరే “యాస్పర్శాసహతాఽజ్ఞేషు కోమలస్యాపివస్తునః । తత్సౌకుమార్యం
 త్రైధాస్యా స్తభ్యామధ్యాధమక్రమాత్ ॥ అజ్ఞంపుష్పాదిసంస్పర్శాసహాయేన
 తదుత్తమమ్ । ననపాతకరస్పర్శయేనాజ్ఞంమధ్యమంహితత్ । యేనాజ్ఞమాత
 పాదీనా మసహంతదిహాధమ,, మితి ॥ ఆకల్పేఽపివస్త్రమాల్యాభరణ పృసాధ
 నప్రసక్తేఽపీతి యావత్ ॥ “ఆకల్పపేషానైవధ్యంప్రతిక ర్తప్రసాధన,, మిత్య
 మరః ॥ శ్రమం “శ్రమోమానసనభేదస్సాన్య దధన్వత్తరతాదిభిః ॥ అజ్ఞమద్దన
 నిశ్వాస పాదసంపహనానిచ ॥ జ్యష్ఠ్యణంమన్దయానంచ ముఖనేత్రవికాణమమ్ ॥
 సీత్యుతిశ్చేతివిజ్ఞేయా అనుభావాశ్శ్రమోద్భవా,,ఇత్యుక్తలక్షణంఖేదం-అధిగ
 తైః ప్రాప్తైః కర్తరిక్తః - అపినాకిముప్రసాధనేనతీతి ద్యోత్యతే ॥ వస్త్రమాల
 యాభరణాదీనాం గురుతయాతదవహనప్రసక్తా ఖేదసంభవేఽవ్యక్తరాగస్య ప
 రిలఘుతయా తత్ప్రస్తావోవాకిం నఖదావహిత్యత్రాహ ॥ అజ్ఞరాగేఽపీతి॥
 రజ్యతేఽనేనేతిరాగః - అజ్ఞస్యరాగోఽజ్ఞరాగః అనులేపనం తస్మిన్నపి అ
 జ్ఞరాగాలేవప్రస్తావేఽపీతి యావత్ ॥ ఖన్నైఃశ్రాన్తైః ఖదెక క్తరినిష్ఠానత్యం
 చ - అపినాకిముతాజ్ఞరాగాలేవనె ఇతి ద్యోత్యతే ॥ ఉక్తఖేదస్య క్షేమతికతా
 మభిప్రాయన్నాహ ॥ అత్రామ్యద్భిరితి ॥ ముహుఃపునఃపునః- స్మృతిమపి ఆక
 ల్పజ్ఞరాగాది స్మరణమపి-కిముతతదవేమర్కాదికమితిభావః ॥ అత్రామ్యద్భిః అ
 సహమానైః -క్షణమాసహనై,, దైవాదికఃపరస్తేఽదీ- అంతాల్లభ్యత్యాదేశే శ్యని
 “శమామస్తానాంద్విర్భ్యస్యనీ,, తి దీర్ఘః - అతపవ అలసానిమన్ధరాణి వలితా
 ని వలనానిసప్తనాని యేషాంలై స్తథాక్షే-వలితశబ్దో భాషేత్కాంతః-అజ్ఞకైః నిర్ద
 య నిష్ఠురమనసాం రక్షసామప్యనుకమ్పనీయైర్జైరిత్యర్థః ॥ “అనుకమ్పయా,,
 మిత్యనుకమ్పార్థక - స్యాం సస్కీయాం - మాతరంజననీం - అవనీమిత్యర్థః-

సావమితి వాత్సల్యాతిశయవృద్ధనాయ, నచ్యేపంవిధపరితాపవిక్లబానా మప
త్యానాం స్వజనస్య పెక్షయా విద్యతేపరిత్రాణాన్తమితిభావః || యథోచ్య
తే శ్రీమన్మహాభారతే || “ మాతాదేహరణిఃపుంసాం సర్వస్యార్తస్యనిర్వృతిః |
మాత్సల్యాభేసనాథత్వ మనాథత్వంవివక్షయే || సమర్థంవాఽసమర్థంవాక్యశం
వాఽప్యథవాఽకృశమ్ || రక్షత్యేవసుతంమాతా నాస్యోపాప్తావిధానతః || నా
స్తిమాత్సలమాచ్ఛాయా నాస్తిమాత్సలమాగతిః || నాస్తిమాత్సలమత్రాణం
నాస్తిమాత్సలమాప్రియే, తి, ఆశ్లిష్యంతీం ఆలింగ్యంతీం, పూర్వం స్మరశరవ్రయ
క్తభయావసరమత్పరిరమ్భవీవ రక్షణమాసీదితి స్మృత్యేవేదాసీమపి తాదృశభ
యేమత్సానిధ్యవిరహేణ స్వమాత్సలపరిరమ్భమేవ రక్షాంమత్సా తథావిదధా
నామిత్యర్థః || “ భూమిశయ్యావివర్ణాశ్లే, త్యాదికమిహానుసంధేయం - అత్రా
శ్లేషతేషాన్యవసితస్య భూమాశయనస్య శ్రీరామచంద్రపరిషష్ట్యర్థావరక్షా
స్మరణమేతుక త్వేన సంభావనాదసిద్ధవిషయాసేతుత్ప్రేక్షా వ్యజ్ఞకా ప్ర
యోగాదమ్యా - యదావ - ఆశ్లిష్యంతీమివేత్యర్థః - తదా- పూర్వం స్మరశరభ
యావసరే రామపరిరమ్భరక్షాం స్మృత్యేదాసీమపితథావిధానంకతే స్వమాత్స
భూతాం ధరణీముపగూహమానామివస్థితామితి సీతాకర్తృకాలింగనతాదాత్మ్యా
త్ప్రేక్షాఽనుక్రవిషయా - విషయభూతస్య శయనస్యానుపాదానాల్ - ఇయ
మపి వ్యజ్ఞకాప్రయోగాద్యమ్యేన, ఏవముభయధాఽపిసంభవా దనయోస్సజాతీ
యయోస్సందేహసంకరః || ఆకలాన్యరాగప్రసాదన రూపమేతుప్రసక్తమా
త్రేణ శ్రీమరూపకార్యోత్పత్తివర్ణనాల్ “ ఆదాతుంసకృదీక్షితేఽపి కుసుమే
హస్తాగ్రమాలాహిత, మిత్యాదావివ చపలాతిశయోక్తి ర్నామాలంకారః ||
“ చపలాతిశయోక్తిస్సాన్యత్కార్యేమేతుప్రసక్తిభే, ఇతి లక్షణాల్ || ఇయంచ
“పూర్వోక్తోత్ప్రేక్షాసంకరేణ సంసృజ్యతే || ఆకల్పేఽపిశ్రీమమధిగతైరిత్యా
దివిశేషణైః “ క్షయంశిరీషమృద్యజ్ఞీకృతాదృశ్యదనజ్వర, ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా
శావమీమన్మథశరా విరహాశీప్రాణాపహరణదక్షిణాః- క్షచేమానిశిరీషాదవ్యతి
సుకుమారాణ్యజ్ఞానీత్యననురూపవస్తుఘటనాప్రతీతిర్విషమాలంకారోవ్యజ్యతే
అత్ర మూర్ఖానామావస్థామాన్మథీవివక్షితా “మూర్ఖత్వావ్యభిస్త రైవృత్తి
ర్వాస్యాన్వియనిమిలనా, దితి తల్లక్షణం “ బాహ్యద్వియాణాం వక్షురా

దీనాం నిమిలనంస్వస్వవిషయగ్రహణాభావః, తతపవాభ్యస్తరేలవృత్తిశూన్యాన్యస్తః కరణత్వమితి తదర్థః || యద్వా || సీతాయాఈద్యుశభూసంశ్లేషవర్ణనేన “అభిలాషచింతనానుస్మృతిగుణసంకీర్తనాద్వేగాః || సవిలాపాపుష్పాదవ్యాధీజడతాత్వయాః క్రమతః, ఇత్యక్తాస్వవస్థాసువ్యాధిర్నామానస్థాప్యజ్ఞతే - తథాచలక్షణం “ అభీష్టసంగమాభావాదావ్యధిస్సంతాపలక్షణః | తస్మాసంతాపనిశ్వాసా శీతవస్తునిషేవణమ్ || జీవితోపేక్షణంమోహో ముమూర్షాఘృతివర్జనమ్ || యత్ప్రకవచిచ్ఛవతనంస్రస్తాక్షత్యాదయోఽపిచే,, తి || || ౧౫ ||

{ మూః ధూయోధూయః కరసరసిజేన్యస్యరోమాఞ్చితాక్షీం }
{ (క్లాం) మాశౌచూడామణివిరహితేనిర్విశస్తినిధాయ | }
{ అస్తస్తాపాదధిగతరుజౌ రాదరాదర్పయన్తీం పర్యా }
{ యేణస్తనకలశయో ర్జుళీయంవదీయమ్ || ౧౬ || }

వ్యా|| * ధూయోధూయఇతి * మమేదంవదీయం “ త్యదాదీనిచే,, తి పృథ్వంజ్ఞాయాం “ వృద్ధాచ్ఛ,, ఇతి చ్ఛప్రత్యయః - ఛస్య ఈయాదేశః “ ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చే,, తి మపర్యస్త స్యాస్తచ్ఛబ్ధస్యమాదేశః - ఆఙ్గుశౌభవమఙ్గుళీయం “ జవోషములాఙ్గుళేశ్చ,, ఇతి ఛవార్యైషికేచ్ఛప్రత్యయేచ్ఛస్యేయాదేశః “ అఙ్గుళీయకమూర్తికే,, త్యమరః - హనూమన్తృణేన నయాపైషితా మఙ్గుళీముద్రికామిత్యర్థః || “దదౌతస్యతతఃప్రీతస్సనామాజ్ఞోపశోభితమ్ || అఙ్గుళీయమభిజ్ఞానంరాజపుత్రాఃపరంతపః || రామనామాఙ్గీతంచెదం పశ్యదెవ్యఙ్గుళీయకమ్ | ప్రత్యయార్థంతవాసీతంఽనదత్తంచహత్తనే,, త్యాదికమిహస్తర్తవ్యమ్ - ధూయోధూయః వారంవారం కరసరసిజే పాణిపక్ష- న్యస్యనిధాయ- రోమాఞ్చితానిపులకితాని అక్లాని యస్యాస్తాం తథోక్తాం “ ఆఙ్గాత్రే,, తి జీవ - వస్తుతస్తు రోమాఞ్చితాక్లామితి పాఠస్సవచ్ఛః - ఏకచ్ఛసవిస్తరం నిరూపితమథస్తాత్ “ గృహీత్వాప్రేక్షమాణాసాభర్తః కరవిభూషణమ్ | ఛరారమివసంప్రాప్తాజానకీముదితాఽభవ,, దితుక్తరీత్యా మామివమదఙ్గుళీయంగృహీత్వా కరేనిరతిశయానద్దభరపాగవశ్యాధిగతరోమోద్గమామితిభావః || అనేన రోమాఞ్చాభ్యస్సాత్వికభావఉక్తః - తమక్రంభూపాలేన “రోమాఞ్చోవిస్తయోత్సాహ హర్షాద్యేస్తత్రివిక్రియాః | రోమోద్గమోల్లస

త్కమ్మగాత్రసంస్పర్శనాదయః, ఇతి-చూడామణినాశిరోరత్నైః “చూడా
మణిశిరోరత్నైః, మిత్యమరః || విరహీలైః శిష్టైః “తతోవస్త్రగతముక్తావది
వ్యంచూడామణింశుభమ్ | ప్రదేయోరాఘవాదేతి సీతాహనుమతేదదా,, వి
త్కుక్రీత్యా మత్పుత్యభిజ్ఞానాయ హనుమతే దత్తత్వాదితిభావః, మాశౌ
చూడాయాం - సంయత కేశాపరపర్యాయాయాం కబర్యాంవా “చూడా
కిరీటంకేశాశ్చ సంయతామాళయస్త్రయః, ఇత్యమరః, త్రియగతి నిర్దేశోమా
ళిశబ్దస్య పుల్లిజ్జతాంజ్ఞాపయతుం, అత్ర చూడామణివిరహితఇతి విశేషణాన్తాళి
శబ్దస్య పుల్లిజ్జ తెలివోభ్యం “కిరీటమాళిరక్తజే చూడాసంయతకేశయో,, రి
తిరభసత్పు, నిధాయనిక్షిప్య, నిర్విశస్త్రీంసుఖ్యస్త్రీమిత్యర్థః-మదీయకరపరిమార్జనే
నెవ మదీయాఙ్గుళీయకశిరోన్యసనైవ విగళితవేద్యాస్త్రమానస్తమనుభవస్త్రీ
మితిభావః అనేన “పషనిర్యాతితశ్శ్రీమాన్తయాలవారిసంభవః| పనండ్మప్తావ
ప్రమోదిష్యే వ్యసనేత్వామివానఘై,, త్కుక్రీత్యా మత్పుత్రయా ప్రమో
దాపహస్య చూడామణినిర్లయోఽపి తస్యావదఙ్గుళీయశిరోనిధానాదకించి
త్కరోభవిష్యతీతి హ్యేత్యతి || అస్తస్తాపాల్ హృదయాస్తరిజ్జమిత్థితా
ద్విరహతాపాల్ - అధిగతాప్రాప్తా మకోరగః యాభ్యాం తయోస్త్రో
క్తయోః “స్త్రీరుగ్విజృంభాపతాపకోరవాధిగదామయా,, ఇత్యమరః- జ్య
రోపతప్తయోరివస్థితయోరితిభావః | స్తనౌ కలశౌ శాతకుమ్భకుమ్భావివస్త్రనక
లశౌ - తయోః “సప్తవ్యసితరణైః, తి సప్తమీ - పర్యాయేణ అనుక్ర
మేణ “ఆనుపూర్వీస్త్రీయాంవాఽఽపుత్రపిపాటింనుక్రమః| పర్యాయశ్చై,,
త్యమరః || ఏతేన “పర్యాయేణవివర్యాసేనై,, తి వ్యాఖ్యానమపాస్త్రం, ప
ర్యాయశబ్దస్యా తదర్థకత్వాత్ - కథంచిదస్యపగమేఽవ్యవస్థ్యం వివక్షితానుక్ర
మరూపార్థహాని ప్రసక్తౌచ్చ, ఆదరాల్ పీత్యలిశయాల్ అర్చయస్త్రీనిదధా
నాం, విస్రమ్భవిహారావసరేషు బహువారమనుఘాతోపమదైనానేన మత్కర
విఘాషణేన మత్కరోపమదైనేవ తాపాపగమప్రహర్షావసర్యంభావినా పభి
సంధాయకుచ కుమ్భయోస్తన్నిదధతిమితిభావః - అత్ర కరసరసజమాళ్యో ర
ఙ్గుళీయన్యసనస్య రోమాఞ్చనిర్వేశౌ ప్రతిషేతుత్వా తాగ్రవ్యలిజ్జద్వయంసం
సృష్టం, అఙ్గుళీయస్త్రీకస్త్రీవ క్రమేణకరకమలమాళికుచకలశంబద్ధీరూపా

నేకాధార సంశయవర్జనాత్పర్యాయోనామాలంకారః “ పర్యాయోయదివ
 ర్యాయేజైకస్యానేకసంశయః, ఇతి లక్షణాత్ || పర్యతార్థపరేణ పర్యాయే
 జేతి శబ్దేన సూచనీయపర్యాయాలంకారనామ్నస్సుచనాన్తద్రాలంకారశ్చే
 త్యేతాని సంకీర్త్యనై, నను సీతావర్ణనపరైత్యజ్ఞాకే నాలంకారనామ్నస్సుచ
 నీయత్వమస్తి, యేన తస్య సూచనీయత్వమభిసంధాయ ముద్రాలంకారో వ
 య్యైతి తే చన్తేనం-అత్రాలంకారస్యా సూచనీయత్వేఽప్యస్తేవపద్యస్యలక్ష్య
 లక్షణయక్తాలంకారశాస్త్రమధేవలక్ష్యతయోదాహరణే సూచనీయత్వమ
 స్తేవేతి నాక్తాలంకారక్షతిః - అతవవ, “సూచ్యార్థసూచనంముద్రా పర్య
 తార్థపరైవదైః | నితమ్బగురీవతరుణీ దృగ్గ్యగ్విపులాచసా || అత్రనాయకా
 వర్ణనపరేణయ్యగ్విపులాపదేనాస్యానుష్టుభోయ్యగ్విపులానామత్వ రూపసూ
 చ్యార్థసూచనం ముద్రా - యద్యప్యత్రగ్రన్థేవృత్తనామ్నానాస్తిసూచనీయ
 త్వం - తథాఽప్యస్యాత్తరార్థస్య లక్ష్యలక్షణయక్తచ్ఛబ్దశ్శాస్త్రమధ్యపాతి
 త్వే తస్య సూచనీయత్వ మస్తి తదభిప్రాయేణ లక్షణంయోజ్య, వితి కువ
 లయానన్ద గ్రన్థశ్చనంగచ్ఛతే||అత్ర“చ్ఛబ్దశ్శాస్త్రమధ్యపాతిత్వేనై, తిత్వతీయా
 న్తతయా ముద్రితకోశేషు దృశ్యమానః పాఠోసస్యచ్ఛః భూయస్సుప్రాచీనకో
 శేషు సప్తమ్యస్త పాఠస్యదర్శనాత్, తత్రైవరసికరజ్జనాస్యం వ్యాఖ్యాతత్వా
 చ్చ-తథాచ తద్గ్రన్థః “ నన్వత్రతరుణీపృతానవర్ణనప్రస్తావే వృత్తసాలక్షణ
 యతయా తన్నామ్నస్సుచనీయత్వాభవాన్మైహ ముద్రాలంకారణత్వాక్షిప
 తి || యద్యపీతి || సత్యం నాత్రవృత్తనామ సూచనీయం- తథాఽపి “యస్యాం
 లస్సప్తమోయ్యగ్తేసాయ్యగ్విపులామతే, తి విపులాలక్షణోత్తరాధ్యైది “ని
 తమ్బగురీవతరుణీ, త్యుత్తరార్థముదాహరణం భవత్తదా తత్రవృత్తస్య సూ
 చనీయత్వమస్తి త్యభిప్రేత్యాత్ర ముద్రాలంకారోదాహరణమితి పరిహరతి||
 తథాపీతి, తి || ఏలేనచ్ఛబ్దశ్శాస్త్రమధ్యపాతిత్వేనైతి త్వతీయాన్తపాఠమేవ బ
 హుమస్యమానాః “ నితమ్బగురీవ, త్యుత్తరార్థస్యలక్ష్యలక్షణయక్తచ్ఛబ్దశ్శా
 స్త్రమధ్యపాతినవవాత్రలక్ష్యతయోదాహృతత్వాత్తదృశస్తేవ ముద్రాలం
 కారత్వం నతుకేవలకావ్యాన్తర్గతస్యసూచ్యార్థసూచనస్యావీత్యాగ్నిహోనావ
 రాస్తాః “ యేషాంచద్వారీలోకదృశ్యనైలక్ష్యలక్షణాంకాః|| పర్యయస్తవతే

మమితరేమమభినవావిరచ్యస్త,, ఇతి జయదెవకృతచంద్రాలోకాదృశ్యమా.
 నానా మలంకారాణాం కువలయానందకృష్ణిరేవలక్ష్యలక్షణయ క్షణిక ప్రణ.
 యనస్య ప్రతిజ్ఞాతతయాఽత్రగగ్ధాస్తర గతపద్యఘటనాకేడయ క్తావ త్తాదృ
 శలక్ష్యలక్షణయ క్తచ్ఛస్తశ్శాస్త్రాప్రసిద్ధేశ్చ - నచాయంమద్రాలంకార ల
 క్ష్యలక్షణాకోదీక్షితైర్నప్రణీతఇతియ క్తంవక్తుం-పాప్రసవస్త్రాలోక తస్యాల
 క్షితత్వాదేతత్ప్రణీతతాయావవస్సుటత్వాల్ - వస్తుతస్తు - ఈదృశస్థలమ వృ
 త్తాలంకారాది నామ్నస్సూచనీయత్వానవశ్యంభావేఽపికవేశ్చేదస్తి సూచనే.
 సంగమ్యస్తదాకోనునామనిర్ధుమీష్టై తస్యాలంకారతాం- నహి తాదృశసం
 రమ్భాభావే కశ్చిదపిప్రయజ్ఞోత తాదృశమేవవదం - యేన న్వవివక్షితమేవ ప్ర
 త్యాయ్యేత-శూయతేహి “ యద్ధిమనసాధ్యయితతద్వాచావదతీ,తి || అతప
 వ. “ కృత్వాహుటకతాటకయ హరిణాశార్దూలవిక్రీడిత,, మితి రామవృత్తాంతవ.
 త్తనవరేఽపిపద్యేశార్దూలవిక్రీడితమితి ప్రకృతవృత్తనామ సూచితం తత్సూ
 చనాభిసంధిమతాశ్చిమతా మహాకవిమూర్ధన్యేన భోజరాజేన - నచతత్రతస్య
 తాదృశోఽభిసంధిరెవనెత్యాగ్రహీతవ్యం - తథాసతి కస్తాదకస్తానహతాప్ర
 యల్పైవ శార్దూలవిక్రీడితమితి పదమేవప్రయజ్ఞోత | అతస్త్రైవాత్రాపిసూ
 చ్యార్థసూచనరూపవిద్భిత్తివిశేష సద్భావాన్మద్రాలంకారత్వ మనివార్యమే
 వ - ననుచ తత్ర “ శార్దూలవిక్రీడితమిత్యత్రాస్యాపివృత్తస్య శార్దూలవిక్రీ
 డితత్వాత్కవేశ్చాతుర్యమనుసంధేయ,, మితి కేనవిద్యావ్యఖ్యాతత్వాన్నైవ
 క్తాలంకారః - కింతు విద్భిత్తివిశేషవేతిచే దిదంవచనమాధోఽయంసంధనవా
 నితి వచనవదవహాస్యం - విద్భిత్తివిశేష సద్భావే లంకారతాయా అనివా
 ర్యత్వాల్ | యద్యవ్యలంకార ప్రతిపాదనాలసేన తేనతత్ర కవేశ్చాతుర్య మను
 సంధేయమిత్యుక్తం - తథాఽపిశావలైవ సతస్యత్రైక్తాలంకారాభావేఽభి
 సంధిరితి యక్తంకల్పయితుం - చాతుర్యశబ్దేనచమత్కరాపరవర్యాయేణతా
 దృశాలంకారరూపచాతుర్యస్తేన వివక్షితత్వేనాపి తదుపపఢైః || యద్వా ||
 మతాస్తరాభిప్రాయేణ సత్రైక్తాలంకారవర్ణనం | కైశ్చిత్ప్రకృతసాన్
 లంకారస్యాలక్షితత్వాల్ - నశావతాముద్రాలంకారో నభవల్వేవతి యక్తంప్ర
 తిజ్ఞాతుం,విద్భిత్తివిశేషశాలితయాఽలంకారస్యా నివార్యతాం మనసమానైర్దీక్షి

తాదిభిరస్యలక్షితత్వాత్ “ప్రకృతార్థపరైశ్చ భేదకవి నాఽప్రకృతంయది సూచ్యంసూచ్యేతజగదుస్తదాముద్రామలంకృతి,, మిత్యప్రకృతస్య సూచ్యస్య సూచనముద్రాలంకారం లక్షయతామలంకారకౌస్తుభకృతాఃమతేతు అప్రకృతపర్యావాలంకార సూచనసాధి ముద్రాలంకారత్వేనకావ్యనుపపత్తిః-నచ తల్లక్షణే కవి నాప్రకృతమిత్యత్ర ప్రకృతమితిచ్ఛేదన ప్రకృతస్వేవ సూచనం ముద్రేతి తదభిప్రాయఇతి వాచ్యం - తథానత్యుదాహృత తల్లక్షణస్య “నీల శ్రీరలకేమశంఖగరిమాకణ్డేకుచే మాకరీరెఖాకున్దవరద్యుతిః స్థితసుధాకానైమజనైమచ । పాదాకచ్ఛపభూషితౌకరయుగం యస్యాస్సపద్ధమహావద్ధాఽఽనద్దమయీముకున్దరమణీనద్యః ప్రసద్యాన్తమే,, తి తదీయలక్ష్యస్యచ పరస్పరవార్తానభిజ్ఞతాప్రసక్తః - తత్రహి “అత్రనీలాదిపదైర్నిధినవకసూచన,,మితితైరెవమివృతం - నహితత్రనీలాదినిధినవకంప్రస్తుతం - యేనప్రకృతస్వేవసూచనం ముద్రేతి తల్లక్షణార్థోవర్త్యైత - నన్విదంనీలశ్రీరితిపద్య మనుదాహరణమేవ ముద్రాలంకారస్య - అస్య రత్నావళ్యలంకారోదాహరణార్హత్వాత్ - నచోదాహృతస్థాననిధినవకస్య “మహాపద్మశ్చపద్మశ్చే,, త్యుక్తక్రమ విరహేణ నిబద్ధత్వాత్ “క్రమికంప్రకృతార్థానాం న్యాసంరత్నావళీంవిదు,,రితి లక్షణాత్ప్రసిద్ధక్రమేణైవ రత్నాదినామనిబద్ధై రత్నావళ్యవతారాన్నాత్ర సేతివాచ్యం “ప్రసిద్ధసహపారానాః ప్రసిద్ధక్రమాననురణైఃప్రయమేవాలంకార,, ఇతి కువలయానన్దోక్తేరత్రక్రమవిరహేణ నిధినవకసామగ్రాధనైఃపి రత్నావళీత్వాత్తై రితి చే-న్నహీదృశతదాశయానభిజ్ఞచోద్యమాలైః సంఖ్యావదగౌనరైస్తేస్సప్రకీయలక్ష్యలక్షణగ్రాధై లక్షణానురూపేన ప్రదర్శితమిదమనుదాహరణంమన్యామహేవయం,కస్తేషామాశయఇతిచ్ఛేదయంహితేషామాశయః - ప్రసిద్ధక్రమనిబద్ధాప్రకృతార్థబోధనవీవ రత్నావళీ - క్రమవిరహేణయథేష్టమప్రకృతార్థస్య సూచ్యతయాఽభిసంహితస్య యస్యకస్యచిత్సూచనేతు ముద్రాలంకారపదేతి ॥ అన్యథాతదీయగ్రాన్ధస్యాసాజ్ఞత్వాపత్తైః - తథాచ తదీయం రత్నావళీలక్షణం “ప్రసిద్ధక్రమసంయుక్తా ప్రకృతార్థావబోధనమ్ । ప్రకృతార్థపరైశ్చ భేదరత్నావళీరలంకృతి,, రితి ॥ తదీయమేవోదాహరణంచ ॥

“ప్రతిజ్ఞాతః పద్భ్యాం కిసలయజయోపేతురభినీశ్రియాం ఖణివాణికలయతి సు

ఛోదాహరణతామ్ ॥ సరోజశ్రీఃపద్భ్యామపిసముపసీతానిగమితాతతారస్యా
 హ్యస్యాస్పృష్టయమవయవశ్రీర్విజయత,, ఇతి అత్ర ప్రతిజ్ఞాహేతుదాహర
 ణ సముపసయనిగమనాని పజ్ఞానయవాన్యాయశాస్త్రప్రసిద్ధాః క్రమేణై
 వస్యస్తాః,నచలైస్తత్రప్రసిద్ధసహపాఠానాం ప్రసిద్ధక్రమాననుసరణైవస్యయ
 మేవాలంకార ఇత్యపివర్ణితం, యేన“ నీలశ్రీ,, రిత్యస్యాపి రత్నావళిత్వమేవ
 స్యాదిత్యాపాద్యేత - అతానీలశ్రీరితి క్లౌకే అప్రకృతస్య సూచనీయస్యనిధిన
 వకస్య ప్రకృతలక్షీవర్ణనవరైః పదేనూచనాన్తద్రాలంకారపవేతి తద్గర్భ పా
 రావధ్యపరిశీలనెస్ఫుటీభవిష్యత్వేవ ॥ ఏవంచైతన్తలముద్రారత్నావళ్యలం
 కారౌ ప్రకృతార్థవరైః పదేరప్రకృతార్థజ్ఞాపనయాపావేవేతి దృష్టవ్యం, నన్యే
 వం ప్రసిద్ధసహపాఠానాం ప్రసిద్ధక్రమాతిలక్ష్మినేన నివేశేపి సూచ్యార్థసూ
 చనలక్షణముద్రాలంకారతావధ్యుపగమే ప్రసిద్ధక్రమానుసరణైపి ముద్రా
 లంకారపవస్యా త్క్రిమనేన రత్నావళ్యాఖ్యానంకారాన్తరకల్పనేన- తత్రాపి
 సూచ్యార్థసూచనస్తేవసదాభవేనానయోరనతివైలక్షణ్యా దితిచే త్సత్యం- అ
 స్తేవేవ తత్రాపి యద్యపి సూచ్యార్థసూచనం- అసూచ్యతావధిసంధౌ తాదృశ
 శబ్దప్రయోగ ప్రయత్నోవిఫలపవస్యాత్, తథాపి కృమవిశేషనియమేన సూచ
 నేవిచ్ఛిత్తివిశేషస్య సహృదయహృదయైకసాక్షితయాఽలంకారాన్తరత్వమభ్యు
 పగతం- దృశ్యతేహిమీలిత సామాన్యార్థావృత్తిదీపకప్రతి వస్తుపమాదిమ య
 త్క్రిందిద్విచ్ఛిత్తివిశేషజ్ఞేవాలంకారాన్తరత్వ మిత్యన్యత్రవిస్తరః ॥ ఆహవజ
 యదేవః ॥ “ అలంకారప్రకారేషు దధానెష వపిసామ్యతామ్ । వైలక్షణ్యంప్ర
 తివ్యక్తి ప్రతిభాతిముఖేషీ వైవ ॥ సామ్యతాంతుల్యతాం - సావర్ణ్యేషో ॥ అ
 లంకారేషుతథేషు యద్యనాస్థామనీషిణామ్ ॥ తదాఽరావీచినభేదేషుసామ్నా
 ఽఽమ్నాయోఽపిమాష్యతా,, మితి ॥ “ తథేషుకుణ్డలాదిషు - అరావీచీనా
 ఉపమాదయ,, ఇతి శరదాగమే ॥ ఏవంచాత్రక్లోకే పర్యాయేజ్ఞాతిపదేనప్ర
 కృతార్థకేనాప్రకృతస్యాప్యలంకారనామ్న సూచనాన్తద్రాలంకారో నిర్ని
 రోధమీవ ॥ ఏతన్వైవ “ లలితామీలితలూచనం సుమధురంమల్లైభవిక్రీడితం- హి
 తానామహితానాంచ యస్మిన్దాతరిభూపతౌ । మహానిష్ఠార్థలాభోఽభూచ్చిత్రై
 షాతుల్యయోగితే,, త్యాదిషవస్తత్ప్రగ్రీతప్రబద్ధగతేషు క్లౌకేషు పృత్తాలం

కార సూచనే ముద్రాలంకారత్వం నాస్త్యేవతి కేవాదిదుక్తిరాగ్రహనిబద్ధ
 నైవత్యనాదర్తవ్యా - అత్యుక్తౌక్త్యతిహర్షాసంచారిణౌ || తదుక్తం || “సాన్
 స్థచిన్తాదృఢాభ్యాం సదృశాలోకనాదిభిః | స్మృతిఃపూర్వానుభూతార్థప్రతి
 తిస్తత్యవిక్రియాః || కమనోద్యహనేమూర్ధ్నో ధూవిక్షేపాదయోఽపిచ ||
 మనోరథస్యలాభేన సిద్ధ్యయోగ్యస్యవస్తునః | మిత్రసంగమదేవాదిప్రసాదా
 దేశ్వకల్పితః || మనఃప్రసాదోహర్షసాన్యడత్యనేత్రాస్యపుల్లతా || ప్రియభాష
 ణమాలాపః పులకానాం ప్రరోహణమ్ | స్వేదోద్గమశ్చహస్తేన హస్తసంతాడ
 నాదయః, ఇతి || || ౧౬ ||

{ మూ || అమ్బతుల్యాసుచరితఫలం దివ్యమాలేపనం }
 { పాగ్గక్లేషస్యాస్థిరమనుగుణంయద్వితేనైనసూయా }
 { ధారాకారైః స్తనకలశయో రాపతద్భిన్నమస్తాత్సం }
 { తాపాష్టేస్తదపిచహుళై రశ్రుభిఃక్షాతయన్తీమ్ || ౧౭ || }

వ్యా|| అవస్థాన్తరమాహ || * అమ్బేతి * ప్రాక్ పూర్వం - చిత్రకూటా
 భ్రష్టకారణ్యగమనావస్థాయా మత్రైరాశ్రమప్రవేశావసరఇతి భావః - తుల
 యాసమ్మితాతుల్యా “నావయోధర్మవిషమూలమూలసీతాతులాభ్యస్తార్థతుల్యప్రా
 ప్యవధాన్యనామ్య సమసమితసమ్మిలైషీమ్, తి తులాశబ్దాత్సమ్మితార్థయత్ - అ
 మ్బాయాస్తుల్యాఅమ్బతుల్యా “ అమ్బమాతే, త్యమరః || “తుల్యాత్తైరతు
 లాపమాభ్యాం తృతీయాఽన్యతరస్యా, మితి పత్రాన్యం “ పశ్యీ, తి సమాసః ||
 మస్తాత్రైకౌసల్యయా తస్మాత్ప్రావాసదృశీత్యర్థః || యథోచ్యతైరామం ప్రత్య
 త్రిణౌఽనసూయాం ప్రస్తుత్య “ దేవకాఢ్యనిమిత్తంచ యయాసంత్యరమాణ
 యా | దశరాత్రంకృతారాత్రి స్వేయంమాలేవలైనఘ్న, తి - సీతయాచౌ
 క్తమనసూయాం ప్రతి “ ఆగచ్ఛంత్యాశ్చవిజనం వనమేవంభయావహమ్ | స
 మాహితంమేశ్వశ్రావవ హృదయేతద్భ్రతంమహత్ || పాణిప్రదానకాలేచ య
 త్పురాత్వగ్నిసన్నిధౌ || అనుశిష్టాజనన్యాఽస్థివాక్యంతదపిమేధృతమ్ | నపిక్య
 తంతుతత్సర్వం వాక్త్యస్తేధర్మచారిణీ, తి || అత్రానసూయానుశాసనస్య శ్వ
 శ్రూమాత్రనుశాసనతౌల్యవ్రతీతే స్తస్యాస్తాభ్యాం సామ్యంప్రతియతే - అవి
 ద్యమానా అసూయా గుణైష్యపిదోషారోపణం యస్యాస్యా అనసూయా ||

“ అనూయాతుదోమారోహోగుణేష్వపి, త్వమరః - అన్వర్థసంజ్ఞాచయం - య
 ధోచ్యతే - “ అననూయేతియాలాకకర్తృభిఃఖ్యాతిమాగతే, తి || అత్రిప
 త్నిత్యర్థః-అస్యాస్వీతాయాః, అక్లేష్వవయవేషు వక్షఃప్రభృతిమ, సుచరితఫలం
 సర్వసుకృతపరిపాకభూతం, సహ్యకృతసుకృతానామెతాదృశ మహాప్రభావ
 తవస్వీకారాదీదృశం మనుజదుర్లభం ప్రీతిదానంసులభమితిభావః, యధోచ్య
 తే “ న్యవేదయతతత్సర్వం సీతారామాయమైఖిలీ । ప్రీతిదానంతవస్విన్యా
 సననాభరణస్రజమ్ । ప్రహృష్టస్తవబ్రహ్మిణామౌలక్షణశ్చమహారథః । మై
 ధిల్యాసస్త్రియాంధృప్తాన్ మానుషేషుసుదుర్లభాః, మితి || దివ్యందివిభవం త
 ద్వదాశ్చర్యావహంవా-స్థిరంఅసంక్లిష్టతయాదిరకాలావస్థాయ, అనుగుణం తత్స
 కుమార్యస్తాన్దర్యాద్యనురూపం, యత్, ఆలేపనం అనులేపనం, వితనేతర్పిత
 నతి, అత్రదివ్యంస్థిరమనుగుణమాలేపనమితిపదైః “ ఇదందివ్యంవరంమాల్యంవ
 స్త్రమాభరణానిచ । అక్లరాగంచవైదేహీ మహర్హంచానులేపనమ్ || మయా
 చ త్తమిదంసీతే తవగాత్రాణికోభయేత్ || అనురూపమసంక్లిష్టం నిత్యమేవభవి
 ష్యతీ, త్వత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే- ఏతేన “ అనుగుణంఅనుకూలం, మితివ్యా
 ఖ్యానంతస్వసుద్ధరమితి చెదితవ్యం - తదపి తదనులేపనమపి - దివ్యంనిత్యమను
 క్లిష్టమపీతిభావః || తదపి బహుశైరిత్యేన పాఠస్వచ్ఛః - నతు తదనుబహు
 శైరితి - తథాసతి పూర్వవాక్యనిర్దిష్టయచ్ఛబ్దప్రతినిర్దేశకస్యా త్తరవాక్యేత
 చ్ఛబ్దస్యాభావప్రసక్తేనావిమృష్టవిధేయాంశదోషప్రసక్తాదితః, సాతేయావన్న
 యనపదపి, మిత్యత్ర విస్తరణ నిరూపితం- నచ తదనితి పాఠమేవాణ్ణీకృత్య
 “ అనన్తరం - త,, దితి క్తేశ్చిదావ్యభ్యాతత్వానోక్తదోష ప్రసక్తఇతి వా
 చ్యం - తదా తదితిప్రతినిర్దేశకలాభేనోక్తదోషనిస్తారైః అనిత్యస్యానన్త
 ర్యార్థక త్వేష్యక్తానామనస్థానాం క్రమవైయత్యాభావేనానన్తర్యవర్తన
 స్యానుపయక్తతయానన్వరసత్వాత్ - అత్రహి సీతావస్థానాంసంభావనమేవ
 వివక్షితం, నతు క్రమికత్వం, ధారాకారైః - అవిచ్ఛేదేన నివతద్భిరిత్యర్థః ధా
 రాకారోయేషాంతఇతివిగ్రహః “ ధారాపూఃకాఽపిసేనాగ్రిం పఠదమ్పావ
 దిసంతతి, రితి రత్నమాలా - స్తనకలశయోః కుచకుమ్భయోః - సమస్తాత్ స
 వ్యతిః, ఆపతద్భిః - అహమహమికయా పతద్భిరిత్యర్థః, సమస్తాదాపతద్భిరిత్య

నెన వక్ష్యమాణక్షాళనస్య స్తనయ్య గ్గతానులెవన నిశ్శేషీకరణక్షమత్వందోష్య త్యతే । సంతాపః విరహజనితస్సంజ్వరః “సంతాపస్సంజ్వరస్సమా, విత్యమరః అనేన “ తాపాధిక్యంజ్వరోమత్య, ఇతి లక్షణలక్షితాజ్వరావస్థాసూచితా, తె న - ఉష్ణైః ఉష్ణలైః- బహులైః బహుభిః-అశ్రుభిఃలోచనామ్బుభిః, అనేన “ విషాదరోషసంతాప ధూమాద్యైరశ్రువిక్రియాః । బాష్పవిద్దుపరిక్షేప నెత్య సంమార్దనాదయ్య, ఇత్యుక్తలక్షణ సాన్నితికభావభేదస్సూచితః-క్షాళయన్తీంమా ర్జయన్తీమిత్యర్థః “ క్షలశౌచక ర్థణి, అస్తాచ్చౌరాదికాత్క ర్థరిలటశ్యత్రా దే శే ఉగ్గిల్లక్షణజీవ । సంతాపౌష్టైరిత్యశ్రువిశేషణేన తక్షాళ్యమానయోః కుచకల శయోస్తదూష్ణపరిష్టాపేణవైవర్ణ్యమపి దోష్యత్యతే - అత్య “ సాస్నాపయన్తీ విపులౌ స్తనౌనెత్యజలస్రవైః॥ సాస్నాపయన్తీకుచావృష్టైరశ్రుభిర్నయనచ్యుతైః,, ఇత్యాదికంస్తారితం, అత్రామ్బుతుల్యమిత్యత్ర ధ ర్మలుప్తోపమా,తుల్యశబ్దప్ర యోగాదార్థి । సాక్షాత్సాదృశ్యప్రతిపాదకయథేవాది శబ్దానాం ప్రయోగశ్రో తీ ధ ర్మివప్రధానెనసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశ సంకాశనీకాశవృత్తికాణా దిశబ్దానాం ప్రయోగే ఆర్థితి వివేకః, తత్రాప్యేషా సమాసగేతి వైలక్షణ్యం బోధ్యం - అమ్బుతుల్యేతి విశేషణస్య దివ్యానులేపన సాదరదానాభి ప్రా యగర్భత్యావృత్తికరః, స్తనకలశయోరిత్యత్రధ ర్మవాచకలుప్తోపమా-అక్లరాగేసు చరితఫలత్వారోపాద్రావకం-సీతావయవాక్లరాగయోగనురూపయోర్వర్ణ నాత్మ మాలంకారః, స్థిరతరాక్లరాగక్షాళనాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాంతరితయోక్తిభే దశ్చేత్యేతే సంస్సృజ్యన్తే ॥ అశూణాంసంతాపౌష్ణత్వవర్ణనాదాన్వయధిర్మామ సంచారీవ్యజ్యతే “ మనస్తాపాద్యభిధవాజ్ఞాన్వరాదిరాన్వయధిర్వృత,, ఇతి త ల్లక్షణమ్ ॥.....॥౧౭॥

మూ { అగ్రాహ్యత్వాద్విషమయమితంకేశహ స్తంమయా }
 { పాగ్రాబిభ్రాణాంతనుపరిమళశృద్ధయేవావక్తిర్లమ్ }
 { అర్చాపేతోర్భువిరతివతే రవస్సరోభి 'ర్విముక్తా }
 { మనస్వ్యాతామిషసరతరౌ ర్నజ్జరీంచజ్జరీక్షేఃగౌ }

వ్యా॥ * అగ్రాహ్యత్వాదితి * మయా - ప్రాక్ విశ్లేషాత్సూచ్యం సంశ్లే షావసరఇతి యావత్ - అగ్రాహ్యత్వాత్ హస్తాభ్యాముదాపాతుమశక్యత్వా

త్ “ గృహఉపాచానే,, అస్తాత్ “ ఋహలార్జున్, దితి ణ్యత్-నచ “శకి
 విజ్ఞే,, తి శక్యార్థేబాధ్యః, అనేన దాగ్రహీయసాం తచ్ఛిరౌరుహఃణా మవిర
 శ ప్రరూఢతయాఽతిమాత్ర సహతత్సంధ్యోతయతాఽస్యాస్సద్వర్యాతిశయో
 లోకోత్తర ఇతి వ్యజ్యతే ॥ విషమంఅసాధుయథాతథా - అయథాసంనివేశమ
 తిక్షిప్రవిశ్లథంచ యథాస్యాత్తథేతిభావః ॥ యమితంవేష్టితం సందానితమితి
 యావత్. “ యమచపరివేషణే,, అస్తాచ్చరాదికాత్కర్తృత్వ - చాన్తిత్ ॥
 “మితాఽహ్రస్వ,, ఇతిహ్రస్వః “ఆర్దధాతుకస్యే,, తిట్ “ నిష్ఠాయాంసేటి,,
 తి ణిలూపః - పరివేషణశబ్దస్య వేష్టనార్థకత్వంచ “ పరివేషణమిహవేష్టనం, న
 తుభోజనా- నాపివేష్టనే,, తి తల్లైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్ - వేష్టనెతి యజస్త
 తయా నిర్దేశస్తు సౌత్రస్య పరివిషెర్ణిజస్తత్వజ్ఞాపనాయ “ త్యానశృణ్వాయు,,
 జతి ణ్యస్తా దెవహియుజనుశాస్యతే ॥ అత్రేదంబోధ్యమ్ ॥ ఘటాదా “యమో
 ఽపరివేషణే,, ఇతి పఠితం “నకమ్యమిచమా,, మిత్యతానెత్సనువర్తతే, తత్ర
 పరివేషణమితివేతుమణ్ణ్యస్తస్యరూపం, వేతుమణ్ణ్యస్తస్యహి భోజనావే
 ష్టనాచార్థః - తథాచాపరివేషణఇత్సనెన భోజనాతావేష్టనాతశ్చానన్యత్ర
 మిత్రవనిషేధేఽపితయోరర్థయోరమస్తత్వాదేవమిత్రవనిధ్యతి ॥ యద్యపి ఘ
 టాదా “ యచ్చతిర్భిజనాతాఽన్యత్ర మిన్నేతి వ్యాఖ్యాతమ్ - తథాపున్
 దాహృతచురాదిగ్రన్థానుగుణ్యేన “ నకమ్యమిచమా,, మితి నిషేధవ్యకరణాన్తే
 “యమోఽపరివేషణ,, ఇతి పరివేషణభిన్నేఽర్థమిత్రవనిషేధకే ఘటాద్యస్త
 ర్గణసూత్రే భోజనావదేష్టనాఽపి గృహ్యతే వినిగమనా విరహాదిత్యాహుః ॥
 ఏవంచ ఘటాదా “ యమోఽపరివేషణ,, ఇత్యత్ర పరిపూర్వకస్య విషెర్ణై
 తుమణ్ణ్యస్తస్య “ఋటయావతే “ యమోఽపరివేషణ,, ఇత్యత్ర తుకెవలస్తేన
 వ విషెర్ణ్యటిరూపం, తథాచ భోజనావదేష్టనాయా అపిపరివేషణశబ్దార్థ
 త్యావధయత్రాప్యమస్తత్వేనైవమిత్రవనిధ్యతి-వేష్టనేతు “ అపరివేషణ,, ఇ
 త్యనేనా మస్తత్వప్రయుక్తమిత్రవనిషేధేఽపి “ యమచపరివేషణ,, ఇత్సనేన
 మిత్రవనిధ్యతీతి దిక్ ॥ అవకీర్ణం - విషమయమితత్వాదెవవిశ్లథతయా విర
 శభూయవ్యాకీర్ణం, తత్ర వేతుముత్ప్రేక్షమాణ ఆహ ॥ తనుపరిమళశృద్ధయే
 వేతి ॥ తనాః గాత్రస్య పరిమళేసారభవిశేషే శృద్ధయాస్పృహయేన - శరీర

సారథాసావదనెచ్చయేవతి భావః “శృద్ధాసంప్రత్యయఃస్వప్రే,, త్యమరణ-
అవకీర్ణం, అనేన సీతాయాః పద్ధినిజాతిత్వం, సూచితం తథాచ తల్లక్షణం” క
మలముకుళమృద్దీపుల్లరాజేష గద్ధిస్సురతపయసియస్యాస్సరథం దివ్యమగ్నే |చ
కితమృగద్భుగాభప్రాస్తరక్తేద నెత్తైస్తనయుగళః మనర్థం శీఘ్రశీఘ్రవిజమ్మి ||
తిలకుసుమసమానాంబిభ్రతీనాసికాంయాద్విజగురుసురపూజాశ్రద్ధానాసదైవ
కువలయదళకాన్తిః కాషిజామ్మెయగారివికచకమలకోశాకారకామాతపత్రా||
వృజతిమృదుసలీలం రాజహంసీవతనీయ త్రివళిలలితమధ్యాహంనవాణీసుజేషా||
మృదుశుచిలఘుభుక్తై మానినీగాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసావల్లభాపద్మినీస్యా,,
దితి,, కేశహస్తకచకలాపం, కేశానాంకలాపః కేశహస్తశ్చత్యస్తపదవిగ్ర
హః - అతపివాయం నిత్యసమానః “పాశఃపక్షశ్చహస్తశ్చ కలాపార్థాఃకచా
త్పరై,, ఇత్యమశాసనాల్ - కచాత్పరేచవర్యాయాత్పరతః ప్రయుజ్యమా
నాః పాశాదయస్త్రయః కలాపార్థాస్సమూహవాచకాభవంతి తదర్థః || ఏవం
చ కచాత్పరశ్చత్యనేన పాశాదిశబ్దానాం వ్యస్తతయా నిర్దేశేనమూహవాచిత్యా
సంభవాన్నిత్యసమస్తాపివైతే ఉక్తార్థబోధకాఇతి సాంప్రదాయికాః, అతపి
వ “ కచవాచకాత్పరేస్త్య కలాపార్థాయేషా,, మిత్యమరసుధాయాముక్తం
“ పాశస్తుమృగవశాద్విబద్ధనే | కర్ణానైశోభనార్థస్యాన్యత్కచానైశ్చరాఢ్యకః ||
పాశఃకేశాదిపూర్వస్యాన్యత్తస్యంఘోర్తపూర్వకః | సుకర్ణైచస్వసామధ్యాన్య
గపక్ష్యాద్విబద్ధనే || పక్షిమాసార్థకేహపార్శ్వసాధ్యవిశేషయోః | కేశాదెః
పరతాబ్యుద్భైలేసఖసహాయయోః || హస్తకరకరికరే సప్రకోష్ఠకరేఽపిచ |
ఋక్షైకేశాత్పరప్రాతై,, ఇతి విశ్వమేదిన్యాదికోశాస్సంగచ్ఛనై - ఆభిభ్రా
ణాండధానాం, అతపివ - చరితతైః కద్దర్పస్య చరితవలోకోత్తరతయాప్రసి
ద్ధమాపౌహర్యా, తస్యాః పరితీత్యనేన తస్యా అపి కామనీయం తత్కామనీ
యకమితి ద్యోత్యతే|| లేనచ వక్ష్యమాణరూపలావణ్యాదిసాభాగ్యశేషభూతా
ప్సరోజనపూజార్హతమత్యమస్యవ్యజ్యతే, అర్చాశాతః ఆరాధనాన్నిమిత్తా
త్ “ నిమిత్తపర్యాయప్రయోగే సర్వాసాంప్రాయదర్శన,,మితిపశ్చిమీ, అ
ప్సరోజినిః డిర్వశీప్రముఖాభిస్సవ్యగణికాభిః, భువిభూమా, విముక్తాంవిక్షిప్తాం
సమర్పితామితి యావత్ || భువిరతివలైరర్చాశాతారితి వాయోజనా - చశ్చ

ర్భక్తైః భగవదైః, అన్వక్ అనుగతం యథాస్యా తథా. “అన్వగవ్యక్తమనుగే-
 నుపదంక్షేబమవ్యయి, మిత్యనుదః || సురతరోః కల్పవృక్షాల్-యాతాం భువం,
 ప్రాప్తామిత్యర్థః || యదాప్ || చఞ్చరీకైః - అన్వగ్యాతాం అనుసృతామిత్య-
 ర్థః అథవా - చఞ్చరీకైరితి సహర్థేత్వతీయా - వినాఽపి సహశబ్దయోగంత్వ-
 తీయాభవత్వేన “పుష్టోయూనే, తి నిర్దేశాల్, చఞ్చరీకైస్సహ అన్వగ్యా-
 తాం అథస్తాదాగతామిత్యర్థః - సురతరోః మజ్జరీంవల్లరీమివస్థితాం “వల్లరీం
 కలికామినే, తివ్యాఖ్యానంత్యయి కం-కలికాయాశ్చఞ్చరీకానుయాతత్వాక్తేర-
 ననురూపతాన్వజ్జరీశబ్దస్య కాలికార్థకత్వాభావాచ్చ - అతఏవ “కలికాకోర-
 కః పుమాన్ - వల్లరీమజ్జరీస్త్రియా, వితి పృథగేవానుశాసనం దృశ్యతే “అ-
 న్వగ్యాతాం అనుసృత్యయాతా, మితి కేచిదావ్యవక్షతే || నన్వత్ర కేశపాశ-
 స్య వికీర్ణత్వాక్రీరయక్తా “నీలనాగాభయావేణ్యా జఘనంగతయైకయే, తి
 కేశపాశస్య వేణీత్వవర్ణన విరోధాల్ - వేణీశబ్దోహిత్రీధావిభజ్యగృధిత కేశస-
 న్నివేశఏవ ప్రసిద్ధః ఇతి చెన్న “ఏకవేణీధరాదీనా త్వయిచిన్తాపరాయణః,
 తి రామాయణవివాక్రత్వాల్ - ఏకవేణీనామత్రిధావిభాగవైభుర్యేణ సంహ-
 తః కేశపాశః - అతఏవ తత్ర “త్రిధావిభాగంవినాబద్ధః కేశపాశఏకవేణీశ్చ
 చ్యత, ఇతి గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యానంచ సంగచ్ఛతే || అత్ర కేశపాశావళి-
 రంపగ్రితి తనుపరిమళశ్రద్ధాయాగగనకుసుమాయమానాయా అహేతారపి
 హేతుత్వేన సంభాసనాదసిద్ధవిషయాహేతుత్వేత్వా - అవకీర్ణ కేశపాశాయా
 సీతాయాశ్చఞ్చరీకానుగతకల్పతరుమజ్జరీతాదాత్మేనసంభాసనా త్వవరూ-
 పోత్పేత్వా-విషయస్యాక్రత్వాదుక్రవిషయేత్వనయోస్సంస్పృష్టిః అనయోత్పే-
 షయా సీతాయాలోకోత్తర సౌకుమార్యాదికం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారణవస్తు-
 భవనిః - అవకీర్ణ కేశపాశత్వ వర్ణనై “నైవదంశాన్నమశకాన్న కీటాన్న స-
 రిష్యపాన్ | రాఘవోఽపనయేద్ధాత్రా త్వద్ధలెనాన్తరాత్తనై, త్యాదుక్రప్ర-
 క్రియయా న్వభర్తృనుగుణావస్థావస్థితత్వ దోషేతనాదవస్తునా వస్తుభవనిః, తేన
 చ “అరారైముదితేహృష్టాహ్రిషిలైవలీనాక్రతే, త్యాదుక్రపాతివృత్త్యల-
 క్షణస్య పరాకాష్ఠావ్యజ్యత ఇత్యన్వోఽపి వస్తుభవనిః - అనేనైవ వికీర్ణ కేశ-
 పాశత్వవర్ణనై సీతాయాన్తత్సమీకరణే, ఛోదాసీన్యతీయనా దరతిర్నామా

వస్తావ్యజ్యతే “ అన్యత్రా ప్రీతిరతి, రితి తల్లక్షణమ్ || || గుర్తా

{ మూ || ఆనీతంయత్త్వరితమచలాదు త్తరియం ప్లవక్త్య
{ రసాస్వాదైస్సదృశమభితస్తవత్ప్రియారూపదిహ్నమ్ }

{ బాలాదిత్యదుత్తిసహచరం చారువాసోవసానాం సం }
{ ధ్యానాగవ్యతికరవతీం చస్త్రబేఖామివాన్యామ్ || ౧౯ || }

వ్యా || * ఆనీతమితి * ప్లవనంప్లవః - ప్లవేనగచ్ఛన్తితిప్లవక్తాః “ గమ్య
శ్చే, తి. ఖచి “ ఖచ్చడిదావన క్రవ్య, ఇతిశితైవ “ టే, రితి టిలోపః “ ఖ
త్యనవ్యయస్యే, తి. ముమాగమః - తైః కపిభిః అచలాత్ ఋశ్యమూకగుహ
ప్రదేశాదితియావత్ “ అచలాత్ మత్యవద్యతా, దితి కమలచిదావ్యిఖ్యానం
తు శీరామాయణవిరోధాదుపేక్ష్యం, యత్ ఉత్తరీయం- ఉత్తరస్థిస్తేహేభవం
ఉత్తరీయం - భవార్థే “ గహాదిభ్యశ్చే, తిభ్యః “ ద్వాప్రావారోత్తరాసక్తౌ
సమాబృహతికాతథా । సంవాసనమత్తరీయంసాస్య, దిత్యమరః || ఉద్ధర్వాజ్ఞ
ధార్యంవాసఇత్యర్థః - త్వరితం శీఘ్రంయథాస్యాత్తథా- ఆనీతంసమీపం ప్రా
పితం - అత్ర “ ఏవము క్తస్తుసుగ్రీవ శ్చైలస్యగహనాంగుహమ్ । ప్రవివేశతత
శీఘ్రం రాఘవస్త్రియకామ్యయా || ఉత్తరీయంగృహీతావతు శుభాన్యాభరణా
నివ । ఇదంపశ్యేతిరామాయ దర్శయామాసవాసర, ఇత్యేతత్ స్థారితం- యద్య
పి.కిష్కింధాకాణ్డేః సుగ్రీవేణైకైవోత్తరీయా భగణానయనముక్తం నతు బ
హుభిర్వరిభిః - తథాఽపి సుద్ధరకాణ్డే “ తతస్తవధాత్రకోభీరిరక్షసాహ్నియ
మూణయా । యాన్యాభరణజాలాని పాతితానిమహితలే || తానిసర్వాణిరామా
య ఆనీయ హరియూధపాః । సంహృష్టాదర్శయామాసు గ్గతింతునవిదుస్తవే,
తి హనూమదుక్తైరత్యప్లవక్తైరితిబహువచనోపాదానం- సుగ్రీవేణైకేనానీత
త్వాక్రిస్తుపాధాన్యాభిప్రాయేణ “ తానిరామాయదత్తాని మద్రోవోపహృతా
నిచ । స్వనవస్త్రవకీర్ణాని తస్మిన్విహితచేతసీ, తి తదుత్తరత్రహనూమదానీత
త్వాక్రిరప్యవమేవసమూఢయా- అన్యఉత్తరీయోన్యత్యర్థః || ఆకారైఃవిన్యాస
విశేషైః - సదృశంతుభ్యం - ఏతదుత్తరీయ సమరూపమిత్యర్థః || అత్ర “ పీ
తేనైకేనసంపితాం క్లిష్టేనోత్తమవాససా । ఇదందిరగృహీతత్వాద్వీద్యసంక్లృప్తవత్త
రమ్ । తథాఽపి నూనంతద్వర్తంతథాశ్శీమద్యథాతరల్ || తదేకవాసస్సంపీతాం,

ఇత్యేతదనుసంధేయం - అభిరంశపరితః త్వత్ప్రియాయాః రాజహంసాః రూప
 పలకారసదృశ ఆకారః చిహ్నులక్షణం యస్య తత్తత్తోక్తం సౌవర్ణ తన్త
 చమత్కృతరాజహంసాకృతిచిహ్నితమిత్యర్థః - అనెన రాజహంసస్య సీతా
 సందర్శనయోగ్యతాయాం ప్రత్యానత్వతీతయోద్యోతితః - బాలస్యప్రత్యగో
 చితస్య ఆదిత్యస్యసమితుః ద్యుతే సహచరం తత్తుల్యమితి యావత్ || అనెన
 వాసనస్సవర్ణత్వం ద్యోత్యతే || అతవవ, చారుసుందరం - వాసంపీతామృతమి
 త్యర్థః - వసానాం ఆచ్ఛాదయంతీం “ వసఆచ్ఛాదనై, అస్తాదాదావికాత్క
 ర్తరిశానచ-అతవవ, సంధ్యా రాగస్యసాన్ధ్యాదుణిమ్మః వ్యతికరస్సంపర్కః సో
 న్యాఅస్తీతి సంధ్యారాగవ్యతికరవతీ - తాంత్రోక్తాం అన్యాంప్రసిద్ధేష్టలేఖా
 తావిలక్షణం - చంద్రలేఖాం ఇన్దుకలామివస్థితాం - చంద్రలేఖాపమ్యేన సీ
 తాయాం నిష్కలజ్జుత్వం మహాత్యపిక్రమిని రామణీయకాతిశయః లా
 వణ్యోతిశయో విరహజనిత పాణ్డిమాతిశయ శ్చైత్యాదికంద్యోత్యతే || అనెన “ద
 తర్కశుక్లవక్షాదా చంద్రలేఖామివామలా, మిత్యేతత్ స్థాభ్యై, శుక్లవక్షచంద్ర
 రేఖాయాస్సాంధ్యరాగ సంబంధోహ్యవశ్యంభావీ - అత్ర త్వత్ప్రియారూపచి
 హ్నుమిత్యత్ర రాజహంసీరూపస్య వసనచిహ్నత్వా సంభవాత్తత్సదృశం రూ
 పమిత్యేవమ్యాత్రేపాదసంభవదస్తుసంబంధనిబద్ధనానిదన్యనా - బాలాదిత్యద్యు
 తిసహచరమిత్యత్రానుక్రధర్తాసమాసగాఢ్ధీకపమా - అన్యత్సర్వం పూర్వస్థి
 న్నాశ్వాసే రాకాచంద్రద్యుతి సహచరమిత్యత్ర నిరూపితం - సౌవర్ణ పరిభా
 నవత్యా సీతాయాస్సాంధ్యరాగసంభిన్నాన్యచంద్రరేఖాతాదాత్మ్యేన సంభా
 వనాత్సర్వరూపోల్లేఖైకైక్రవిషయా - నచేయముపమైవతిభ్రమితవ్యం - త
 థాసత్యన్యామిత్యస్య వైయర్థ్యావత్తైః - అస్యాశ్చోక్తోపమాసాపేక్షత్వాత్సం
 కరః - నిదర్శనయాసహసంస్పృషిః చరంచారువాసోవసేతివ్యజ్జనదవ్యయదవ్యయ
 స్యావ్యవధానెనావృత్తైశ్చేకానుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః “ భవేదవ్యవధానెనదవ్య
 యోర్వ్యజ్జనయ్యగ్గయోః | ఆవృత్తిత్యత్రసబుద్ధే శ్చేకానుప్రాసఇవ్యతః, ఇ
 తి లక్షణాత్ - నచాత్రవ్యజ్జనదవ్యయస్యావృత్తావపి స్వరపౌనరుక్త్యాభావేనన
 చ్చేకానుప్రాసః || “ మహీమహీనవిభవౌధత్తైశ్చేమంకరకరే, ఇత్యాదా
 ఛేకానుప్రాసాదాహరణే సస్వరవ్యజ్జనదవ్యయస్వేవావ్యవధానెనావృత్తేర్దర్శ

సాదితిహావ్యం , అనుప్రాసయోర్యజ్ఞనామృతివిశేషనియతయోస్సవరపాస
 రుక్తస్యాభ్యాసచ్చయమాత్రత్వాత్ - సహితత్రస్వరావృత్తిరవ్యవశ్యంభావినీ,
 తదుక్తం విద్యానాథేన “ ఛేకానుప్రాసేవృత్త్యనుప్రాసేచ స్వరపాసరు
 క్త్యమానుషజీకం - యమకేతుసస్వరయోర్యజ్ఞనయ్యయోరావృత్తి, రితి
 అన్యథా-అనుప్రాసోఽపి యమకమేవస్యాత్ “ యమకంపాసరుక్త్యేతు స్వర
 వ్యజ్ఞనయ్యయో, రితిహి యమకలక్షణం తేనైవాక్తం- నన్వేషం “ మహిమ
 హినే, త్యాదికంఛేకానుప్రాసస్వనోపాహరణం భవితుమర్హతి, సస్వర వ్య
 జ్ఞనద్వయావృత్తిసద్భావాత్ - కింతు యమకస్యేవేతిచేన్న - విద్యానాథో
 క్తలక్షణేస్వరవ్యజ్ఞనయ్యయోరితి కథన ముపలక్షణం, సస్వరవ్యజ్ఞనానాం
 బహునామావృత్తావపి యమకవ్యవహరదర్శనాత్ - ఆతపివ “ ఆనర్త్యతే
 ధభేదేన సస్వరవ్యజ్ఞనావళిః - యదాతదాస్యాద్యమకం బహుధాఽద్యస్తమ
 ధ్యగ్, మితి సాహిత్యరత్నాకరౌక్తిస్సంగచ్ఛతే॥ అన్యథా “ ప్రతాపఃకాక
 తీర్ద్రస్య మహామహిమ తేజసః । శ్రియంధధాతిపద్దైష్ట మహామహిమ తేజసః, ఇ
 తి తదీయమేవయమకోపాహరణం నసంగచ్ఛేత ॥ తస్మాదనేకస్వరవ్యజ్ఞనా
 వృత్తౌ యమకం-వ్యజ్ఞనానామేకద్విప్రభృతీనాం, ద్వయోరావృతయోరావృత్తౌ
 వనుప్రాసఇత్యేవాలంకారికపద్ధతిః - ఏవంచ “ మహిమహినే, త్యాచాస్వ
 రసాహిత్యేన వ్యజ్ఞనద్వయస్యావృత్తావపి నచ్చేకానుప్రాసక్షతిః - పరంత్యధి
 కంత్వీతి న్యాయోనాధుచ్ఛయమివేతిదిక్॥.....॥౧౯॥

{ మూ॥ వక్త్రంమార్గంకిలవసుమతీం జగ్తుషస్తత్ప్రదాబ్ధౌ }
 { స్తజ్జోరస్య త్వమపమరుతే ర్దక్షిణస్యాస్యతుల్యమ్ । }
 { అజ్కూరూఢే చరణకమలేమతు-రేణోపభేయం వా }
 { మఞ్చాఖాశిఖరనిహితం వీక్ష్యగౌఢంవిషణ్ణమ్ ॥ ౨౦॥ }

వ్యా॥ * వక్త్రమితి * మార్గంరావణాపహృతాయాస్తస్యాఃప్రస్థానపథం,
 వక్త్రంకిల - మహ్యమావేదయితుమివ, తస్యాః సీతాయాః - పదాబ్జాల్ చరణక
 మలాల్, వసుమతీంవసుధాం- జగ్తుషఃగతవతః, గమథాతోర్లిటః “ క్వసుశ్చే, ,
 తి క్వసుః “ గమహనె, త్యాదినాడుపథాలూపః ॥ “ వసోస్సంప్రసారణ , ,
 మితి సంప్రసారణ “ సంప్రసారణాచ్చే, తి పూర్వరూపే “ ఇణ్, రితి

షత్వం “విభాషాగమహనవిదవిశా,, మితి విహిత ఇడాగమస్సంప్రసారణ
విషయే అకృతపూర్వాపరిభాషయానప్రవర్తతే “విభాషాపూర్వాన్తే,, తి
నూత్రైభాష్యే “పపుషఇదంపపివమాప్ర,, మితి ప్రయోగాల్లోకౌపిక్వచి
త్క్వసాసాస్సుతా౭స్తీతి పూర్వస్థిన్నాశ్వాసేవింశతితమశ్లోక “తల్పమాతస్థు
షీణా,,మిత్యత్రవిస్తరణావోచామ, త్వంఉపమాయస్యాః త్వదుపమా, త్వదు
పమా దుతిఃదుతంధ్వనిః, యస్య, తస్యతథోక్తస్య, రౌతెర్భావైక్తి “ప్రతి
కృతిరుపమోపమానంస్యా,, దిత్యమరః, త్వన్నినాదతుల్యనినాదస్యేత్యర్థః, ద
క్షిణస్య, అపసవ్యచరణనిధేయస్యేతియావత్ “అపసవ్యంతుదక్షణ,, ఇత్యమ
రః ॥ అస్య మత్సమీపవర్తినఇత్యర్థః, మజ్జీరస్యనూపురస్య, తుల్యంసదృశం,
“తుల్యార్థే,, రిత్వాదిసాషష్ఠీ అనెనచ సుదర్భణ “చరణాన్నూపురంభృ
ష్టం వైదేహ్యేరత్నభూషితమ్ । విద్యున్మణ్డలసంకాశం పపాతమధురన్వర,, మి
త్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే ॥ యద్యపి నూపురభృంశోజటాయసమ్మద్రాత్పాగైవ
సర్విత శ్శ్రీరామాయణే, నతు ఋశ్యమూకగతకపిమధ్యే,తత్రహి “హ్రియ
మాణాతువైదేహీ కంచిన్నాథమవశ్యతీ । దదర్శగిరిశృంగస్థానృజ్జువానరపుంగ
వా ॥ తేహంమధ్యేవిశాలాక్షీ కాశేయంకనకప్రభమ్ । ఉత్తరీయంవరారో
హ శుభాన్యాభరణానిచ ॥ ముమోచయదిరామాయ శంసేయరితిమైథిలీ ॥ వ
స్త్రముత్సృజ్యతస్తధ్యే నిక్షిప్తంసహభూషణ,, మితి సామాన్యతపతావదేనా
క్తం, నతు కణ్ఠతోనూపురభృంశనం, తథా౭ప్యత్రశ్లోకే అస్యేత్సృక్తిః పూ
ర్వంసప్రస్య తస్యేన మజ్జీరస్య సీతాతివర్తనానన్తరం కదాచిత్పర్వటద్భిర్వా
నరైర్లబ్ధత్వసంభావనయావా, వానరేషు నూపురాన్తరంపాతిత మితిసంభా
వనయావతి సమాధేయం, అతఏవ వానరోపహృతేహ్యభరణామ భగవతా శ్రీ
రామచంద్రేణ పృథగ్నితేషు “నాహంజానామికయూరే నాహంజానామికు
ణ్డలే । నూపురత్యభిజానామి నిత్యంపాదాభివన్దనా,, దితి లక్షణస్య నూపు
రాభిజ్ఞానాక్రిస్సంగచ్ఛతే ॥ నను తత్రాపి కెయూరకుణ్డలాపరిజ్ఞానదృఢి
మేవరం నూపురాభిజ్ఞానవర్తనం, నతు తత్ర నూపురసద్భావాదితిచె,త్రదా
సవత్సస్థితాతిశయ కవిప్రాశోక్తినిబన్ధనైవేయముక్తిరితి సంతృప్తవ్యమాయుష్ష
తా, అస్తిన్నక్షే అసంబద్ధేనంబద్ధకథనయాపాతితయోక్తి రిత్వవధాతవ్యం -

అజ్ఞేమమత్సజ్ఞే, ఆరూఢం అధిరూఢం న్యస్తమితియావత్ తస్మిన్ స్తథా
 కై “ ఉత్సజ్జచిహ్నుయోరజ్జగ్గ, ఇత్యమరః ॥ చరణమేవకమలం, చరణంకమల
 మివేతివా, తస్మిన్ తస్యాః పాదపద్మత్యర్థః, అనెన సీతాచరణస్యానుభవ సౌఖ
 మార్హభోగ్యత్వ రమణీయత్వాదీనివ్యజ్యనై - మత్సరణ మమపాణినా, ఉప
 ధేయం నిధాతుమర్హంయోజనీయమిత్యర్థః, అనెన “ వాసోఽజ్గరాగాభరణ
 మాలాశయ్యాసనాదిషు । యత్రయత్రస్వప్నో తత్తద్దేశకాలానురూపతః ॥ అ
 త్యాదరేచసత్కారఉపచారఇతీత్య, ఇత్యుక్తోపచారచనాచాతుర్యం రామ
 చంద్రగ్రన్థోన్యతితల- శాఖాయాః, శిఖరే- నిహితం - భర్తురసానిధ్యే భూషణ
 ధారణమనుదితమితి స్వచరణాదవముచ్యనిక్షిప్తమిత్యర్థః - అనెనాస్థావిరహే
 ణాభరణానాంవృక్షశాఖానిక్షేపాదరతిర్నామావస్థా ద్యోతితా, లక్షణంతూ
 క్తం, అత ॥ “ వైదేహోన్యయానిచాజ్ఞేషు తవారామోఽనన్యకీర్తయత్ ।
 తాన్యాభరణజాలాని శాఖాశోభీన్య లక్షయ, దిత్యేతత్ స్మరన్యం అత
 పవాత్రవామంమజ్జోరమితికథనమాభరణాస్తరంపలక్షణ మితిధ్యేయం వా
 మంసవ్యపాదనిధేయం మజ్జోరమిత్యర్థః, లక్షణస్య మజ్జోరస్య తుల్యమి
 త్యుక్తానీ “ వామంశరీరేసవ్యంస్యా, దిత్యమరః ॥ పీక్ష్యవిశేషేణదృ
 ష్టావ, ఉపసగ్ధేణ దర్శనస్య పౌనఃపున్యద్వ్యోతకేన చకన్వరినస్థనోత్సజ్గాధి
 రూఢే మద్భరణేలైనైవ యోజనీయస్యతవాపీదృశీదుద్దేశా- ప్రాప్తైత్యను స్థరణ
 పూర్వక జ్ఞానాతిశయోద్వ్యోత్యతే ॥ అతపవస్తృతిర్దేన్యంచ సంచారిణోవ్యజ్య
 తే లక్షణంతూక్తం, గాఢానితాన్తం “ తీవ్రైకాన్తనితాన్తాని గాఢదాఢదృ
 ఢానిచ, త్యమరః ॥ విషణ్ణాంవిషాదప్రాప్తాం, విషాదోనామేష్టానవాప్తి
 విపదాదిజనితానుతాపః, తదుక్తం రసార్థవసుధాకరే “ ప్రార్థకార్యాని
 రావహాదిష్టానాప్తేరివత్తితః । అపరాధపరిష్టానాదనుతాపస్తయోభవత్ । వి
 షాదస్సత్రిధాజ్యేష్టమధ్యమాధమసంశ్రయాత్ ॥ సహాయాన్వేషణోపాయ చి
 న్తాద్యాఉత్తమేస్తృతాః ॥ అనుతాసహశ్చవైచిత్ర్య మిత్యాద్యామధ్యమేషతాః ।
 అధమస్యానుభావాస్సునిరైవచిత్ర్యమవలోకనమ్ ॥ రోదనంశవసితంధ్యానం
 ముఖోపాదయోఽపినే, తి ॥ అత్రపూర్వార్ధేతావజ్జోరధఃపతనప్రత్య
 ఫలస్యాపి తన్మాగ్గకథనస్య తత్ఫలత్వేన సంభావనాత్ఫలాత్పైకా, అసిద్ధవిష

యా- త్వదుపమదుతైరితి మజ్జీరవిశేషణస్య మార్గకథనాచిత్యాభిప్రాయ గర్భా
తావత్పరికర ఉక్తిః త్వేక్షితైజక ఇతి సలకరః || పదాద్వావిత్వస్వమయాఽయం
సంకరస్సంస్కృతే || ఉత్తరాద్ధైవిషయిణః కమలస్య సావత్తనారామకర్తృక
మజ్జీ రయోజనలక్షణకార్యామపయోగితయా విషయభూతసీతాచటణ త్తనా
పరిణత్యే పెక్షణాత్పరిణామాలంకారః || ఉపమితసమాసాశ్రయజేనోపమావే
తిసందేహో దనయోస్సందేహాసంకరః - అన్యతరసాధకబాధక ప్రమాణవిరహేణ
సందేహాపన పర్యవసానాత్ - సాధకబాధకప్రమాణసద్భావేహి సందేహాని
వృత్తిః || ఉక్తప్రకారమామమజ్జీరదర్శనస్య గాఢవిషణ్ణతాంప్రతి హేతుత్వా
తావత్ప్రతిజ్ఞంచేత్తేతేషాంసంస్కృష్టిః||.....||౨౦||

{ సూ || అజేర్థాయత్కి-సలయస మైర్జితౌ తాకల్పపుష్పై
{ గ్రాహణిష్టాం పపుషీవిమలే విమిష్టతాభి ర్గతాభిః | }
{ సంతాపాశ్చశ్వసనపరుషచ్ఛాయయాకించ (చి) దూ(దీ) }
{ నాంబన్ధిధూతాంనిచరగృహేనన్దనస్యేపలక్షిత్ || ౨౧ || }

వ్యా|| * అజేర్థితి * కించేతిపూర్వోక్తార్థసముచ్చయే || సకేవల మేతావ.
దేన - అపితు మరవస్థా స్తరమపి భవేదితిభావః- ఘ్నాయన్దిగ్గానిముపగచ్ఛన్తి-
యాని - కిసలయాని - తైః - సమైః సదృశైః-“తుల్యైర్దై, రితి తృతీయాయాం
“పూర్వసదృశసమోనార్థకలహానిపుణమిశ్రణ్యై, రితి తృతీయాసమాసః “మై
హర్షక్షయే, అస్తాల్లటశ్శతా - విరహతాపాతిగతకాలిమాత్రంఘ్ననైరితిః
భావః “ పరిష్కానాంతపప్సగ్ని, మిత్యేరదత్రస్తర్తవ్యం- ఆకలంఘిభూషణాని,
పుష్పాక్షిప - ఆకల్పపుష్పాక్షి - ఉష్ణితానిత్యక్తాని ఆకల్పపుష్పాక్షి. - యైస్త
ఘోక్షేః అజైఃఅవయవైః - ఉపలక్షితాం “ ఇత్థంభూతలక్షణై, ఇతి తృతీయా
“ధూషణైరుతమైర్హీనా, మిత్యేరదత్రస్తర్తవ్యం - భర్తృసన్నిధానాద్విస్మ
హ్మాధరణామితిభావః- విమలనిసర్గతాలావణ్యసుభగే ఇతిభావః - ఇదంచవక్ష్య
మాణలతావ్రతివిమ్బగ్రహణసాభిప్రాయం,వపుషిగాత్రే-విమ్మితాభిః-పృతివి
మ్మితాభిః,“విగతా, బవయోరభేదః“ఉల్పాదయశ్చై, త్యాగాదికెవస్మత్ప్రయే
సమాగమహాస్వయోర్బన్ధుమితిరూపం-“విమ్మంతుపృతివిమ్మేసాన్వీక్షణేభి

మృకాఫలే,, ఇతి హేమః-బిమ్బన్యాసాంసంతి బిమ్బవత్యః - బిమ్బవత్యః
 కృతాఃబిమ్బితాః - బిమ్బవచ్ఛబ్దాత్తత్కరోతీతి నిజంతాత్కర్తృకః - తావిష్ట
 వద్భావే “వి న్తతోద్ధు,, గతి మతుహౌతుక్ || బిమ్బన్యాసాంసంజాతాని బి
 మ్బితాఇతివా - తారకాదిత్వాదితచ్ || లతాభిః - వల్లీభిః - గాఢందృఢం -
 ఆశ్రిష్టాంపరిష్కృతాం - సఖిభిరివేతిభావః - విమలతరదివ్యవిగ్రహప్రతిఫలిత ల
 తావితానామిత్యభిప్రాయః- సంతాపన అన్తస్సంజ్వరణ-ఉష్ణండోష్ణలం - య
 త్ - శ్వసనంనిశ్వాసః - తేన - పరుషాదికలా యా ఛాయాకాంతిః - తయా
 జ్ఞాపకభూతయా - దూనాంపరితప్తావయవాం ఉక్తవిధచ్ఛాయాజ్ఞాప్యోవయవ
 పరితాపామితి యావత్ “ తవ్యమానామివాప్తైన మృణాళీమదిరోద్ధృతా,,
 మిత్యుక్తావస్థాప్రాప్త్యా హోచనీయామితిభావః - “ ఉష్ణార్ది తాంసానుసృతా
 స్రగిణీ,, మిత్యేతదవ్యత్యానుసంధేయం “ దూజీపరితాప,, అస్తాద్దేవాదికా
 న్నిష్ఠాయాం “ ఓదితశ్చై,, తి నతప్తం - దూజసాన్సద్విత్వాత్ “ సాన్విదితశ్చై,,
 తి సాన్విదీనామోది త్వవిధానాత్ || నతు “ దుగతా,, విత్యస్తాన్నిష్ఠాయాం -
 “దుగోన్విశ్చై,, త్యనేన నతప్తదీర్ఘై, తథాసతి ప్రకృతవివక్షితపరితాపరూపా
 ర్థాసమర్పకతావత్తిః - నచ “బుదుపరితాప,, ఇత్యస్తాన్నిష్ఠాయాం “ దుగోన్వి
 శ్చై,, త్యనేన నతప్తదీర్ఘయోర్వివక్షితార్థభ్రంశాభావఇతి భృమితన్యం - తస్యసా
 నుబద్ధకతేన “దుగోన్విశ్చై,, త్యత్రాగ్రహణాత్ “ నిరనుబద్ధకగ్రహణే నసా
 నుబద్ధకస్యే,తి పరిభాషణార్థానామితిరూపాసిద్ధేః, పరితాపార్థకదుధాత్వాద్దు
 తఇత్యేవరూపం - అతఏవ “ మృదుతయాదుతయై,, తి మాఘప్రయోగశ్చసం
 గచ్ఛతే || అత్ర “ప్రీణితాందుఃఖిసంతప్తాం - సుఖార్థాదుఃఖిసంతప్తాం - ని
 శ్వాసబహులాంభీరుం - నిశ్వసన్తింపునఃపునః ! నిశ్వసన్తిం సుదుఃఖారాం -
 దహన్తిమివనిశ్వాసేన్ దృప్తాన్పల్లవధారిణ,, ఇత్యాదికమనసంధాతవ్యం - అ
 నేన “ అపిచాన్యావిశాలాత్క్వానకించిదుపలక్షయే ! విరూపమపిచాక్లేదుసు
 సూక్ష్మమపిలక్షణమ్ || ఛాయావైగుణ్యమాత్రంతు శక్లేదుఃఖిముపస్థితమ్ || అ
 దుఃఖార్థామిమాం దేవీం వైహాయసముపస్థితా,, మిల్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే,
 “ఛాయయాకించదీనా,, మితి క్వచిత్పొద్యత్యై - తదాఽపి, కించత్యేత
 దుక్తార్థసముచ్ఛయేవ-ఉపలక్షితామితి శేషః || దీనామిత్యస్యతు క్షీణామిత్యర్థః

“ దీక్షితయే,, ఇత్యస్తాద్దేవాదికాత్సావదిత్యేనాదిత్వాత్ “ ఒదితశ్చై,, త్వ
 వనిష్టానత్యే- అత్ర “ శోకసంతాపదీనాశ్చీ,, మిల్యేతదమస్తర్తవ్యం, నన్యేవం
 “ మన్యేదీనాఁనిశిచరగృహే,, ఇతి పూర్వమేతత్కుతకాదివశ్లోకపవ దీనా
 మిత్యక్తత్వా దత్రాపి దీనామితిపాతే పౌనరుక్త్యావ త్తిరితిచేన్దైవం “ తతా
 మలినసంవీతా,, మిత్యాది శ్రీరామాయణస్థకుళకే “ ఉపవాసకృశాందీనాం, అ
 శృపూర్ణముఖందీనాం కృశామనశనెనచ| శోకభ్యానపరాందీనాం నిత్యందుఃఖ
 పరాయణా,, మితి దీనాశబ్ద పౌనరుక్త్యసేవ్యవాత్రత్య దీనాశబ్దపౌనరుక్త్య
 స్యాపి దైన్యాతిశయభ్యావనార్థత్యేనాదోషాత్ - పృత్యుత “తత్సాధవౌననవి
 దన్తివిదన్తికింతి,, త్యాదావివగుణత్వాచ్చు,, అతపవ తత్ర “ కృశాందీనా
 మితిపునః పునరుక్తికార్యదైన్యయోరతిశయప్రదగ్ధనాయే,, తి వ్యాచఖ్య గో
 విందరాజేః || వస్తుతస్తు పూర్వం మన్యేదీనా మిత్యత్రానాధ్యక్షణక్షణదైన్యం
 ప్రాప్తామితి అత్రత్యస్య దీనామిత్యస్య క్షణామితవ వ్యాఖ్యాతత్వాన్దైవపౌ
 నరుక్త్యశక్త్యా యా ఆపకాశః | యదాప్ | అత్ర త్రస్తామిత్యర్థభేద్యపౌనరు
 క్త్యం, తథాచవిశ్వః “దీనామూషకయోషాయాం దుర్గతేకాతరైస్సవ,, దితి
 అస్తిన్నర్థైఃపి చ్ఛాయయేతితృతీయాపూర్వపదేవౌపలక్షణార్థా-అత్ర “ మృ
 గకన్యామిత్రస్తాం, విత్రస్తాంపరమోద్విగ్నా,, మిత్యుక్తైర్థః స్తర్తవ్యః ||
 “ సంతాపోష్టశ్వసనపరుషచ్ఛాయయాకించిమానా,, మితిపాతే ఉష్టోష్ణనిశ్వా
 స విషమితచ్ఛాయతయా పూర్వాపేక్షయా యతిఁచిన్నాన్యనరూపామిత్య
 ర్థః “ ఉపవాసకృశాందీనాం నిశ్వసన్తింపునఃపునః| మన్దప్రభాన్యయామననరూ
 పెణరుచిరప్రభామ్ | పిన్ధాంధూమజాలేనశిఖామివవిభావసో,, రిత్యుక్తరిత్యా
 ఇదంతదితశ్చైః ప్రత్యభిజ్ఞేయరూపామితిభావః-నిశిచరస్యరావణస్య గృహే,
 బన్దీధూతాంప్రగ్రహీధూతాం “ ప్రగ్రహోవగ్రహాబద్ధ్యా,, మిత్యమగః -అ
 బద్ధీబద్ధీసంపద్యమానాధూతాబద్ధీధూతేతి విగ్రహః- బన్దీశబ్దోనిత్యస్త్రీలింగో
 బలాధృహీతప్రతిబద్ధపాణివాచకః - నన్దనస్య ఇంద్రోద్యానస్య, లక్ష్మీశ్రియ
 మివ, తదధిష్ఠాత్రీం దెవతాం మూర్తిధూతామివస్థితాం, అత్రసీతాయా బన్దీకృ
 తనన్దనవనలక్ష్మీతాదాత్మ్యసంభావనారూపస్వరూపోత్పేక్షా | మ్లాయత్కిన
 లయస మైః - ఉజ్జ్వితాకల్పపుష్పేరితువమాభ్యాం - నపుషిలతాప్రతిఫలనా

సంబంధైఽపి తత్సంబంధో క్తి రూపాతిశయోక్తిసంకీర్ణైః, విమలేఽతి సాభిసౌ
యవిశేషణ రూపవరిక రణవోపజీవితైః సంకరః ॥ ॥౨౦॥

{ మూ॥ చెలొప్ప తింశమయతిబహిసాస్వభౌమెనిరొధే }
{ మయ్యేక స్థిస్థిగిహితధియం మాన్తథే నాగమెన }
{ అభ్యస్య స్థిమనితరజయో భావనాయాః ప్రకర్తాత్వాన్వి }
{ నైనా స్థిర్విలయమృదునా నిర్వికల్పంసమాధిమ్ ॥౨౧॥ }

వ్యా॥ * చేతఞ్చతి * అత్రేయంయోగవిహం ప్రక్రియాఽనుసంధేయా-యో
గోనామదిత్తస్య రజస్తమోవృత్తినిరోధః- తదాహభగవాన్పతంజలిః “యోగ
శ్చిత్తవృత్తినిరోధః, ఇతి ॥ చిత్తస్యరజస్తమోవృత్తీనాం నిరోధోయోగఞ్చతి త
దర్థః - అతస్సంప్రజ్ఞాతేసాత్వికవృత్తిసలైవపి నావ్యాప్తిః, తస్యచాక్లాని
యమాదీన్యస్తా - యాన్యరూత్రయత్పతంజలిః ॥ “ యమనియమాసనపాశ్రా
యామ ప్రత్యాహరణభావణాధ్యానసమాధయోఽష్టాంగానీ ,, తి ॥ ఇహ
కానిచిత్ సమాధేసా సత్కాదుపకారక లైవినా స్తరాణ్యిక్లాని । యథా ధావణా
దీని - కానిచిత్ప్రతిపక్షధూత హింసాదివిత్క్రమాలనవాప్తరణ సమాధే
రుపకుర్వన్తి । యథా యమనియమాదీని- త్రాసన దీనా ముత్తరొత్తర ముప
కారకత్వం - యథా - సత్యాసనజయే ప్రాణాయామస్తేఽస్య ఏవముత్తత్రా
పి నెయం- క్రమైశ్చైషాంస్వరూపం పదన్నాచోయమస్వరూపమసూత్రయ
త్ “ అహింసాసత్యాస్తేయబ్రహ్మచర్యావరిగ్రహయమా,, ఇతి ॥ తత్రప్రాణ
వియోగప్రయోజకోవ్యాపారోహింసా,సాచ సర్వాసర్థవేతుః । తదభావోఽ
హింసా । హింసాయాస్సవ్యకాలచేవపరిహర్యత్వా త్ప్రకమంతదభావా యా
హింసానిర్దేశః ॥ సత్యంపరహితార్థంయథార్థకథనం - వాఙ్మనసయోగ్యధార్మత్వం
వా, బలాద్రహసివాపరాధ త్తహరణంస్తేయః,తదభావోఽస్తేయః- బ్రహ్మచర్య
ముపస్థసంయమః,అపరిగ్రహోనామదేహయాత్రాతిరిక్తభోగసాధనాఽస్వీకా
రః, ఏతే పశ్చయమాయోగస్య విరోధిహింసాఽసత్యస్తేయ స్త్రీసంజగ్రహ
నిరాసక త్వేనాఙ్గత్వంభజన్తై ॥ నియమానాహ ॥ “ కౌచసంతోషతపస్సాన్వి
ధ్యామైశ్వరప్రణిధానాని నియమా,, ఇతి ॥ కౌచంద్యవిధంబాహ్యమాభ్యస్తరం
చదాహ్యంమృజ్జలదిభిః కాయాదిప్రత్యాశనం,ఆభ్యస్తరం మైత్ర్యాదిభావనయా

చి త్రస్యానూయాదిమలరాహిత్యం - సంతాపః ప్రాణధారణమాత్ర మేతు
నాతుష్టిః, తపఃద్వంద్వసహనం, యథాయోగంకృచ్ఛాచాస్త్రాయణాదికంచ ||
సాన్ద్యాయః పుణవాభ్యాసః, ఈశ్వరైశ్వర్యకర్తృణామర్పణమీశ్వరప్రణీధానమి
తి తదర్థః || ఆసనస్వరూపమాహ || “ స్థిరసుఖమాసనం, మితి || ఆస్యతైనే
నైత్యాసనం పద్మాసనాది - తద్యదాస్థిరం నిష్కమమ్ సంఖమనుద్వేజనీయం
చ భవతితదాయోగజ్ఞతాంభజతత్త్వార్థః, ఆసనసాధ్యం ప్రాణాయామమాహ
“ త స్థితీసతిశ్వాసప్రశ్వాసయోగ్యతావిచ్ఛేదఃప్రాణాయామః, ఇతి || ఆసనస్తే
ర్యసతిదాహ్యాకృత్సవాయోవీరస్తర్పహిరపిగతివిచ్ఛేదః ప్రాణాయామఇత్యర్థః
ప్రత్యాహరలక్షణమాహ || “స్వవిషయాసంప్రయోగేచిత్తస్యస్వరూపానుకార
ఇవేంద్రియాణాం ప్రత్యాహరః, ఇతి || శుద్ధస్యచిత్తస్య శబ్దాదిభిర్విషయైరసం
ప్రయోగేనతి వైరాగ్యాద్విషయేభ్యో విముఞ్జతత్తావభిముఖ్యసతీతియావల్-
ఇంద్రియాణాం చక్షురాదీనామయశ్చిత్తస్య స్వరూపానుకారః స్వవిషయాసం
ప్రయోగేన తత్తావభిముఖ్యరూప స్సప్రత్యాహరః- ఇంద్రియాణివిషయేభ్యస్తా
తిలామ్యేనాహ్రియైస్తైస్త్రిన్మితి వ్యుత్పత్తయై, ఇంద్రియాణాంవిషయసూరాణాం
చిత్తవత్తత్తావభిముఖ్యం నాస్తీతిద్యోతనార్థఇవశబ్దః, యథామక్షికా మధుకర
రాజంచలస్తమనుచలన్ద్రితమనుస్థితాభవన్తి తథాచిత్తానుసారీంద్రియాణితన్ని
రొధేనైవ నిరుధ్యన్తే, నయత్నాన్తరేణతి తాత్పర్యం, అతశ్చిత్తనిరొధతానిప్ర
త్యాహృతానిభవన్తి - తెషాం తత్స్వరూపానుకారః ప్రత్యాహరత్వార్థః, ఏతా
ని యమాదీని ప్రత్యాహరాస్తానిపఞ్చ యోగస్యబహిరంగసాధనాని - ధారణా
భ్యానంసమాధిరిత్యేతత్త్రియమన్తరంగసాధనం, తథాచమాత్రం “ త్రయమ
న్తరంగంపూర్వభ్యః, ఇతి || “ తదేతద్ధారణాభ్యానసమాధిత్రయమన్తరంగం
సంప్రజ్ఞాతసమాధేః పూర్వభ్యోయమాదిభ్యఃపఞ్చభ్యసాదనైభ్యః, తి త
దాభివ్యం, తచ్చ సంయమశబ్దేనోచ్యతే - తథాచమాత్రం “ త్రయమేక
త్రసంయమః, ఇతి || అత్రభాష్యమ్ || “తదేతద్ధారణాభ్యానసమాధిత్రయ
మేకత్రసంయమః, ఏకవిషయాణి త్రీణిసాధనాని సంయమిత్యుచ్యన్తే, తద
స్య త్రయస్యతాన్ద్రికీపరిభాషాసంయమఇతి, తి || తత్రహృత్పుష్టరీకాదాచి
త్తస్య చిరకాలస్థాపనం ధారణా, తదుక్తం “ దేశబద్ధశ్చిత్తస్యధారణా, తి ||

అత్రభాష్యం “ నాభిచ కృహృదయపుష్కరీకమూర్ధ్ని జ్యోతిషీనానికాగ్రేజి
హ్వగ్రాంత్యేవమాదిషు దేశేషుదావ్యేవావిషయేచిత్తస్య వృత్తిమాలేఖ బద్ధజ
తిబద్ధోధాగణే,, తి || చిత్తస్యబద్ధోనామవిషయాన్తరపరిహారేణస్థిరీకరణం -వై
ష్ణవపురాణేచాక్రమ్ || “ ప్రాణాయామేనపవనం ప్రత్యాహారేణచేద్వి
యమ్ | వశీకృత్యతతఃకుర్యాచ్చిత్తస్థానంశుభాశ్రయే || మూర్తం భగవతోరూ
పం సర్వోపాశ్రయనిస్సృపహమ్ | ఏషావైధారణాక్షేయా యచ్చిత్తంతత్ర
ధార్యతే || తచ్చమూర్తంహారేరూపం యద్విచిన్త్యంనరాధిప | తచ్ఛాచ్య
తామనాధారా ధారణానాపవద్యతే || ప్రసన్నవదనంచారు పద్మత్ర నిభేక్ష
ణమ్ | సుకపోలంసువిస్తీర్ణ లలాటఫలకోజ్జ్వలమ్ || సమకర్ణాన్తవిన్యస్త చా
రుకుణ్డలఘాషణమ్ | కమ్పగ్రివంసువిస్తీర్ణ శ్రీవత్సాశ్శీతవక్షస,, మిత్యాదినా
“చిన్తయేద్బృహ్మభూతంశం పీతనిర్మలవాసస,, మిత్యన్తేన || ఏవమేక త్రభృ
తస్య చిత్తస్య భగవదాకారవృత్తిప్రవాహ ఉత్తరోత్తరాన్యాకారప్రత్యయా
వ్యవహితోధ్యానం - తథాచసూత్రం “ తత్రప్రత్యయైకతానతాధ్యాన,,మితి ||
యత్రధారణావిజాతీయ వృత్తిపరిహారే యత్నాపేక్షాభవతి తత్రైవయాప్ర
త్యయానాం వృత్తీనామేకతానతాయత్నమనపేక్షైకవిషయతా తద్ధ్యానమితి
సూత్రార్థః ||పురాణంచ || “ తదగ్రాపప్రత్యయేచైకా సంతతిశ్చాన్యనిస్సృ
హా || తద్ధ్యానంవృథమైష్వచ్ఛిరజ్జైర్నిష్పాద్యతేనృపే,,తి||సర్వధావిజాతీయప్ర
త్యయానన్తరిత సృజాతీయప్రత్యయప్రవాహస్సమాధిః| తథాచాక్రం “ తదేవా
ర్థమాత్రనిర్భాసంస్వరూపశూన్యమివసమాధి,,రితి || అతిస్వచ్ఛచిత్తవృత్తిప్ర
వాహరూపం ధ్యానమేవార్థ స్వరూపేణనిర్భాసమానం సమాధిః - స్వరూప
శూన్యమివేతి మాతృశబ్దార్థవివరణం ధ్యానస్వరూపజ్ఞానశూన్యం ఇవశబ్దేన
ధ్యానస్యసత్తాద్యోత్యతే | యథాస్వచ్ఛస్ఫటికమణిః కుసుమరూపేణైవ ని
ర్భాసతే నస్వరూపేణ, తద్వదిత్యేర్థః || విజాతీయవృత్తివిచ్ఛిన్నాధారణౌ, స
జాతీయవృత్త్యవిచ్ఛిన్నంధ్యానం ధ్యేయధ్యానధ్యాత్మమధ్యేధ్యయమాత్రస్ఫు
ర్తిమాణ సమాధిరితి తెషాం వైలక్షణ్యం, ఉక్తంచవిష్ణుపురాణే “ తస్మైవ
కల్పనాహీనం స్వరూపగ్రహణంహియత్ | మనసాధ్యాననిష్పాద్యం సమాధి
స్సోఽభిధీయత,, ఇతి || ధ్యేయాధ్యానస్యభేదఃకల్పనా తద్దీనమిత్యేర్థః |అయం

చనమాధిశ్చి త్రధూమిభేదెనద్వివిధః సంప్రజ్ఞాతాఽసంప్రజ్ఞాతశ్చైతి || చిత్త
 స్య పశ్చిభూమయోభవన్తి క్షిప్రం, మూఢం, విక్షిప్త, మేకాగ్రం, నిరుద్ధ, మితి || త
 త్రక్షిప్తం, నదైవరజసా తేషు తేషువిషయేషుక్షిప్తమాణమత్సన్తమస్థిరం || మూ
 ఢంతు తమస్సముద్రేకాన్నిద్రాదిమత్ || క్షిప్రాద్విశిష్టంవిక్షిప్తం, విశేషశ్చాస్థే
 మబమలశస్యకాదాచిత్తఃస్థేమా, తత్రక్షిప్తమూఢయోసత్సత్సపిపరస్పరాప
 క్షయావృత్తినిరొధే పారంపర్యేణాపినిశ్చేయసహేతుత్వాభావాత్తమపఘాతు
 కత్వాచ్చ సమాధిశఙ్గోపనాస్తి, విక్షిప్తైతుచేతసికాదాచిత్తస్సమాధిర్విక్షేప
 ప్రాధాన్యాన్నయోగపక్షే వర్తతే || కింతు తివ్రపవనవిక్షిప్తప్రదీపవత్సన్తమే
 వనశ్యతి || ఏకాగ్రత్వేకవిషయకధారావాహకవృత్తిసమగ్ధం సత్త్వాద్రేణిత
 మోగుణకృత తద్దాదివిలయాదాత్మాకారావృత్తిః || సాచ రజోగుణకృతచాఞ్చ
 ల్యరూపవీక్షేపాభావాదేకవిషయైవతిశుద్ధైసత్వేభవతిచిత్తమేకాగ్రం, అస్యాం
 భూమా సంప్రజ్ఞాతః - అత్రధ్యేయాకారావృత్తిరపిభాసతే || తస్యాఅపి ని
 రొధేనిరుద్ధం చిత్తమసంప్రజ్ఞాత సమాధిభూమిః || తథాచసూత్రం “తస్యాపి
 నిరొధే సర్వవృత్తినిరొధాన్నిర్బిజస్సమాధి,, రితి || అస్య సూత్రస్యాథౌమ
 ణిప్రభావృత్తావేపంవిస్తతః, తథాహి “పురుషఖ్యాత్యనన్తరం పరవైరాగ్య పృ
 చయేన తస్యసమాధిప్రజ్ఞాసంస్కారస్య అపిశబ్దాత్ప్రజ్ఞాయాశ్చనిరొధేనతి
 సర్వస్య ప్రజ్ఞాతజ్ఞసంస్కారప్రవాహస్య నిరొధాత్ అవసితాధికారత్వేన చి
 త్తస్యకృత్యాభావాన్నిమిత్రాపాయేనైమిత్తికాపాయ ఇత్యాద్యేన నిర్బిజస్స
 మాధిర్భవతి || తదుక్తమ్ || “ఆగమేనానుమానైరన్తర్యామిభ్యోసరసేనచ ||
 త్రిధాప్రకల్పయన్ప్రజ్ఞాం లభతేయోగముత్తమ,, మితి || శ్రవణమననైపురు
 షమాత్రధ్యానాభ్యాసోధర్మమేఘాఖ్యః- తద్రసేనపరవైరాగ్యప్రసాదాత్తనా
 పురుషం సాక్షాత్కుర్వన్నిర్బిజయోగం లభతేఇతి తదర్థః | కాలక్రమేణ నిర్బి
 జనిరోధసంస్కారప్రచయేనతి స్వప్రకృతౌచిత్తంలీయతే - షేత్స్విభావాత్ -
 కృత్యశేషలక్షణాధికారోహించిత్తస్యస్థితిషాతుః - సహికృతభోగవివేకఖ్యాతే
 శ్చిత్తస్య కృత్యశేషోఽస్తి - తస్మాద్చిత్తప్రళయే పురుషస్సన్దరూప మాత్రప్రతి
 ష్ఠః కేవలౌముక్తఇతి సిద్ధ,, మితి || అయమేవసర్వతో విరక్తస్య సమాధిఫల
 మపి సుఖమనపెక్షమాణస్య యోగినోద్భుద్భూమిర్భవతి || తదుక్తం || “సతు

దీర్ఘకాలనైరస్తర్య సత్కారాసేవితోద్భవమితి, రితి || అత్రభాష్యం “ దీర్ఘకాలాసేవితః - నిరస్తరాసేవితః తవసాబ్రహ్మచర్యేణ విద్యయాశృద్ధయాచ సంపాదిత సత్కారవాక్ దృఢభూమిర్భవతి - త్పూర్ణాననంసారణద్రాగిత్యేవానభిభూత విషయఇత్యర్థః, ఇతి || సవపధర్తమేఘఇత్యుచ్యతే - తథాచ సూత్రం “ ప్రసంఖ్యానైఃవ్యకుసీదస్యసర్వభావివేకఖ్యాతైర్ధర్తమేఘస్సమాధి, రితి || షడ్వింశతితత్త్వాన్యాలోచయత్సత్వపురుషాన్యతాఖ్యాతిర్యాజాయతే సర్వభావాధిష్ఠాత్మత్వాద్యవస్తరఫలా తత్ప్రసంఖ్యానం - తత్రావ్యకుసీదస్యకుత్సితేమవిషయేమ సీదతీతి కుసీదోరాగః తద్రహితస్యవిరక్తస్య సర్వాత్మనావివేకఖ్యాతైరేవ సంతతిరూపాధర్తమేఘసంజ్ఞస్సమాధిర్భవతి || సఖివ్యక్తకృష్టం ధర్తంక్రైవల్యఫలంమేహతి సింఘతీతి ధర్తమేఘఇత్యుచ్యతే || ప్రసంఖ్యానైవైరాగ్యాద్ధర్తమేఘసతి పరవైరాగ్యాదయాత్ప్రసంఖ్యానస్య నిరోధోభవతీతి సూత్రాభిప్రాయః || తస్మాచ్ఛావిద్యాది క్లేశనివృత్తిర్భవతి || తత్సూత్రితం || “ తతఃక్లేశనివృత్తి, రితి || అత్రభాష్యం “ తల్లాభాదవిద్యాదయః క్లేశాస్సమూలకాషం కషితాభవన్తి, కుశలాకుశలాశ్చ కర్తాశయాస్సమూలఘాతం హతాభవన్తి క్లేశకర్తనివృత్తౌ జీవన్మైవవిద్యానిష్ఠముక్తిభవతీ, తి || తామేతాంప్రక్రియామనుక్రామత్ తత్రసంయమరూపమస్తరజ్ఞసాధనం పురస్కృత్య “నేషాపశ్యతిరాక్షసోనేమాన్సుష్పఫలద్యుమాన్ | ఏకస్థహృదయానూనం రామమేవానువశ్యతీ, త్యాద్యుక్తప్రకారాం జనకనన్దిన్యాస్సవిషయకభావనాం సమాధిస్థితిల్లెవ సంభావయన్నాహభగవాన్దాశరథిః *చేతఇతి* సార్వభౌమే, సర్వాసుభూమిమ విదితస్సార్వభౌమః - తస్మిన్స్తథాక్రే, క్షిప్తమాధాదిసర్వావస్థాసుప్రసిద్ధఇత్యర్థః “ తత్రవిదిత, ఇత్యధికారే “ సర్వభూమిపృథివీభ్యామణా, విత్యణి - అనుశతికాదిత్వాదుభయపదపృథ్విః - అనెన “ యోగస్సమాధిః - సచసార్వభౌమ, ఇత్యుదాహరిష్యమాణ యోగభాష్యస్థసార్వభౌమపదం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే || నిరోధే అభ్యాసవైరాగ్యాభ్యాం జనితేనిరోధే - యథాచసూత్రితం “ అభ్యాసవైరాగ్యాభ్యాం తన్నిరోధ, ఇతి || అభ్యాసవైరాగ్యేచ “ తత్రస్థితో యతోఽభ్యాసః || దృష్టానుశృవికవిషయవిత్పష్టస్య వశీకారసంజ్ఞావైరాగ్య, మితి సూత్రాభ్యా ముక్తలక్ష

ణః - తాభ్యాం - తాసాంప్రకాశప్రవృత్తియమరూపాణాం చిత్తవృత్తినాం -
 యత్ప్రతిపాదనం - సనిరీధః, సచతాసానివృత్తబాహ్యభినివేశానామస్తద్భు
 ఖతయా స్వకారణవచిత్రతక్తిరూపతయావస్థానం - తత్త్రవిషయవోషదర్శ
 నజనవైరాగ్యేణ తద్వైష్ణవముఖ్యముత్పాద్యతే, అభ్యాసేనచ సుఖజనకశాస్త్రప్ర
 వాహప్రదర్శనద్వారేణ దృఢం స్థేర్యముత్పాద్యత ఇత్యాభ్యాం భవతిచిత్తవృత్తి
 నిరీధగతి తదర్థః - బహిః బాహ్యప్రదేశే, ఘటసః చిత్తస్య, వృత్తిం, జాత్యభి
 ప్రాయకమేకవచనం - వృత్తినాంబహుత్వాత్ || తథావసూత్రితమ్ | “వృత్త
 యఃపశ్యతయ్యఃక్లిష్టాక్లిష్టా, ఇతి || అస్యార్థః “అగ్నిమనూత్రాక్తాః ప్రమాణ
 విపర్యయవికల్పనిద్రాప్రభృతయః పశ్యవిశేషావృత్తినామన్యస్యానయనాః - ప
 శ్యతిపయవాయాసాంపశ్యతయ్యః - తాసాంహానాపాదానసిద్ధయే భేదమాహ
 “క్లిష్టాక్లిష్టా, ఇతి, రాగద్వేషాదిక్లేశపేతవఃక్లిష్టాఃపద్మసలాః, సర్వోపహిజన్తుః
 ప్రమాదివృత్తిభిర్భూతార్థేషు రాగాదినాకర్తృకృతావసూభాదినాబధ్యతే - అక్లి
 ష్టాఃక్లేశనాశిన్యోముక్తిఫలాస్సత ఏషురుపాన్యతాభ్యాసతిగోచరాః - తాఃఖల్వ
 భ్యాసవైరాగ్యాభ్యాం క్లిష్టవృత్తిప్రవాహమధ్యేజాయమానా స్పృజనాన్క్లిష్ట
 సంస్కారైఃపునరభ్యాసేన ప్రవృద్ధైః క్లిష్టసంస్కారనిరీధేన క్లిష్టవృత్తిప్రవా
 హం నిరుధన్యపరవైరాగ్యేణ స్వయంనిరుధన్యవై - తతస్సంసార-రశేషస్య చిత్తస్య
 ప్రశయేముక్తిభవతీతిభావః, ఇతి మణిప్రభాయాం వివృతః, శమయితసతి - అ
 నేనక్షిప్తమూఢ విక్షిప్తభూమినిరీధహుచితః, ప్రత్యాహారాక్షేపకణానైన త
 త్పరదృభావీని యమాదీన్యక్లాన్య హ్యపిష్యన్తే || మాస్తథేన మస్తథసంబద్ధినా
 అగమనశాస్త్రేణ - సతు “యచ్ఛేదావజ్ఞససిపాఞ్జస్తద్యచ్ఛేజ్ఞాసలత్తని |
 జ్ఞానమాత్మనిమహతి నియచ్ఛేతద్యచ్ఛేచ్ఛాన్తలత్తనీ, తాగమైకైనైతిభావః
 మయ్యేకక్లిష్టశ్రీరామదద్రైమయ్యేవత్సర్వః || స్వకారణభూతేన ర్వశ్వరశ్వర
 పగస్త్విప్రప్రణీతిహర్దోభిప్రాయః || ప్రణిహితా ప్రణిధానాఖ్యభక్తివిశేష
 గార్హితా - ఙ్గి - యయా తాం తథోక్తా - అనెనాస్యాస్సమాధిసిద్ధిరజ్ఞాన్తరాన
 పెత్తైవావశ్యం భావినీతి సూచితం || తదుక్తం, “సమాధిసిద్ధిరశ్వరప్రణిధానా,
 దితి || ఈశ్వరాన్నితసర్వభావస్య భక్త్యేవయోగసిద్ధిభవతీతి తదర్థః - సచైవం
 సతి యమాదిసప్రాజ్ఞవైయర్థ్యమితివాద్యం, అజ్ఞేభక్త్యావయోగసిద్ధితి ఏక

ల్పాఘ్యపగమాత్, తథాచసూత్రం “ ఈశ్వరప్రణిధానాద్వీ, తి || “ ప్రణి
ధానాద్భక్తివిశేషాదావర్జితఈశ్వరస్త్వమనుగృహ్యత్యభిధాన్యన మాత్రేణ, తదభి
ధాన్యనమాత్రాదపియోగిన ఆనన్నతమస్సమాధిలాభః ఫలంచభవతి, తి తద్వా
ష్యం - ఏతావతాధారణాభాన్యనసంప్రజ్ఞాతసమాధిరూపస్సంయమ మ్నూదితోభ
వతి, తథాచ - “అథయోగానుశాసన, మిత్యత్రభాష్యం “యోగస్సమాధిః-
సచ సావ్యభామశ్చిత్రస్యధర్మః - క్షిప్తంమూఢంవిక్షిప్తమేకాగ్రీనిబద్ధమితి చి
త్తభూమయః - తత్ర విక్షిప్తే చేతసివిక్షేపావసర్జనీభూతస్సమాధిర్నయోగ
వక్షేవర్తతే - యస్తేవీకాగ్రేచేతసి సద్భూతమర్థంప్రద్యోతయతిక్షిణాతిచక్లే
శాన్కర్షబద్ధనాని క్షణయతినిరోధమభిముఖంకరోతిసంప్రజ్ఞాతాయోగఇత్యా
ఖ్యాయత్, ఇతి || సచవితర్కాద్యనుగతః - యథాచ సూత్రితం “ వితర్కవి
చారానన్తాస్థితానుగమాత్సంప్రజ్ఞాత, ఇతి || అత్రాభాష్యత వితర్కఃచిత్త
సాంబంధ్యమేష్టాలంకారః - సూక్ష్మోవిచారః, ఆనన్తాన్తాః - ఏకాత్మికాను
విదస్థితా - తత్ర ప్రథమశ్చతుష్టయానుగతస్సమాధిస్సవితర్కః - ద్వితీయోవిత
ర్క-వికలస్సవిచారః-తృతీయోవిచారవికలసానన్తః, చతుర్థస్తద్వికలః అస్థితామా
త్రైకైః, నర్వపతేసాలంబ్య నాస్సమాధయ, ఇతి, అనెనచిత్తస్తేవీకాగ్రభూమిస్థిరు
క్తా, అస్యాంఘ్రామాధ్యయాకారావృత్తిఃపి ధానతత్త్వవిధనసంప్రజ్ఞాతఇత్యవో
చామ || అథాసంప్రజ్ఞాతసమాధిస్థితిమాహ || అభ్యసన్సీమితి || ఇతరజ్జుషతీ
తీతరజుః - సానభవతీర్వనితరజుః, తస్యాస్తధోక్తాయాః, జషుఃతేకిప్సివ -
అనన్యవృత్తైరిత్యర్థః - త్వత్థానసంస్కారమలరాహిత్యేననిరోధమాత్ర వి
షయాయా ఇతి భావః - భావనాయాః వాసనాయాః సంస్కారసేవీత్య
ర్థః, ప్రకర్వాత్ ప్రచయాద్ధేయః, అనేన చిత్తస్య ప్రశాన్తవాహితానూ
చ్యతే, తథాచసూత్రం “ తస్యప్రశాన్తవాహితాసంస్కారాత్, అత్రమ
ణిప్రభావృత్తిః “ సర్వాత్మనాత్మన్తానసంస్కారాభావేనని నిరోధస్థేర్యమా
హ || తస్యేతి || నిరోధసంస్కారప్రచయాన్నిరస్తనమస్తత్వత్థాన సంస్కార
మలస్య చిత్తస్యనిరోధసంస్కారపరంపరామాత్రవాహితాభవతి, తి - యః -
అన్తః, స్వప్రకృతావేవ - విలయః ప్రళయః - తేన - మృదునావృత్తిరూపకా
ర్యాకరణాదభావప్రాప్తేవ స్థితేనైతిభావః, స్వానైనచితైన- కాలక్రమేణచి

ర్బిజనిరోధనంస్కార ప్రకయేనతి సప్రకృతౌచిత్తలీయత, ఇత్యవోచామ
 తన్నవిస్తర్థమ్యం - వివిధఃకల్పావికల్పః - నిర్గుతౌ వికల్పాన్నిరీక్షకల్పః,
 “నిరాజయఃకాస్తాద్యర్థే పఞ్చమ్యే, తి సమాసః - సమాధిసంకల్పత్రిప్ర
 త్యస్తమయే సంసారశేషం చిత్తనిరోధరూప మసంప్రజ్ఞాతసమాధిమిత్యర్థః॥
 “సమ్యగాధీయతేఏకాగ్రీ క్రియతేవిశేషాన్పరిహృత్యయత్ర మనస్ససమాధిః, రి
 తి రాజమార్గఞ్చవృత్తాభాజదేవః - ధ్యేయమాత్రనిర్భాసంధ్యాసమితిభావః -
 అభ్యస్యనీంపరిచిన్వతీమివస్థితాం మన్యఇతి ప్రాక్తనదశమక్లోకస్థితేనాన్వయః॥
 అనేన నిరుద్ధఘమిస్థితరుక్త-అభ్యస్యనీమిత్యాదినా ఏతావత్పర్వనైన గగ్గైన
 సంప్రజ్ఞాతసమాధిసమనంతరభావ్య సంప్రజ్ఞాతసమాధిరుక్తః- తల్లక్షణంచ సూ
 త్రితమ్ “ విరామప్రత్యయాభ్యాన పూర్వస్సంస్కారశేషోఽన్యః, ఇతి-వృత్తి
 నామభావోవిరామః - తస్య ప్రత్యయఃకారణంపరవైరాగ్యం తదభ్యాన పూ
 ర్వ ఉపాయోయస్య సతథా, అనెనపదేనోపాయఉక్తః, అన్యోఽసంప్రజ్ఞాత
 స్సంస్కారశేషః పరంహివైరాగ్యం సంప్రజ్ఞాతసంస్కారానభిభూయస్వసం
 స్కారం శేషయతి - సనిర్బిజస్సమాధిః - నిరాలంబ్యనత్యాత్మరూపిజాభావ ఇ
 త్యర్థః అస్త్యేవనూతస్యార్థోరాజమార్గఞ్చవృత్తావేషం వర్జితామహారాజభో
 జదేవేన “ అసంప్రజ్ఞాతమాహ ॥ విరామేతి ॥ విరమ్యతేననేతివిరామః, వి
 తరాదివిస్తాత్మాగః - విరామశ్చాసాప్రత్యయశ్చేతి విరామప్రత్యయః త
 న్యాభ్యాసః పోనఃపున్యేనచేతసినివేశనం - తత్రయాకాచిదృష్టి రుల్లసతి -
 తస్యాంనేతినేతితి నైరస్తర్యేణ పర్యుదయనం - తత్పూర్వకోఽసంప్రజ్ఞాతస్స
 మాధిః సంసారశేషః - అన్యఃతద్విలక్షణః - అసంప్రజ్ఞాతఇత్యర్థః, నతత్కించి
 ద్వేద్యం సంప్రజ్ఞాయతఇత్యసంప్రజ్ఞాతానిర్బిజస్సమాధిః ॥ ఇహచతుర్విధశ్చి
 త్రస్య పరిణామః, త్యుత్థానం - సమాధిప్రారంభః- ఏకాగ్రతా, నిరోధశ్చేతి
 తత్తక్షిప్రమాణే చిత్తధూమిత్యుత్థానం - విక్షిప్తధూమిస్సోపద్రోకాత్సమా
 ధిప్రారంభః - ఏకాగ్రతానిరుద్ధేతు పర్యస్తధూమి - పరిలోమపరిణామశ్చ
 సంసారాః -తత్రత్యుత్థానజనితాస్సంస్కారాస్సమాధిప్రారంభజ్జేస్సంసారా
 ర్తర్హస్యనై-తజ్జాశ్చేకాగ్రతాజేః, నిరోధజనితైరెకాగ్రతాజాస్సంస్కారాస్సవి
 రూపంచ హన్యతే - యథాసువర్ణ సంవలితంత్రాయమానంసీసకమాత్మానంసు

వర్ణమలంచ నిర్దహతి - ఏవమేకాగ్రజనితాస్సంసారాన్నిరోజుజాసాస్వి
 త్తానంచ నిర్దహన్తి,, తి || అత్ర సమాధిమభ్యస్యన్తిమిత్యుత్ప్రేక్షా-సాచ - సీ
 తాకర్తృకప్రణిధానస్య మాన్తభాగమసిద్ధత్వ వర్ణనెన యోగశాస్త్రాది ప్రసిద్ధ
 ప్రణిధానవైలక్షణ్య ప్రతితేగ్యవృత్తిరకగర్భేతి దృష్టవ్యం- మాన్తభాగమేనప్ర
 ణిహితధియమిత్యనేన “ తస్మాద్వైరానుబంధేన నిరైవరేణభయేనవా । స్నేహ
 త్కామేనవాయుజ్ఞాన్ త్కథంచినైక్షలేపుకక్ || కామాద్వైషాడ్భయాన్న్య
 హ ద్వభాభక్త్యైవైరేమనః । ఆచేశ్యతదఘరిహితాన్ బహవస్తద్గతింగతాః || గో
 ప్యఃకామాడ్భయాత్కంసో ద్వైషాచైచ్చద్యాదయోన్యపాః || సంబద్ధాద్వ్యష్టయ
 స్నేహద్యాయుభక్త్యావయంన్యపె,, త్యుక్తప్రక్రియయా యేనకేనాపున్యపా
 యేన భగవదేకాన్తభావనా,కృమిణతత్ప్రాప్తిరూపపరమపురుషార్థాయకల్పత
 ఇతి వస్తువ్యజ్యతే || అత్ర సీతాయాస్సర్వదాస్వవల్లభేశ్వమతిరామచంద్రేచి
 త్తవిశ్రాంతైర్వర్ణనాత్ మనస్సజ్ఞోనామావస్థావిశేషః “ మనస్సజ్ఞస్తుమనస
 స్తదేకాయత్రతాభవేత్ || మనస్సజ్ఞః ప్రియతమేనిత్యంచిత్రస్యవిశ్రమ,, ఇతి
 చ లక్షణాత్, శ్రీరామభావనాసుఖైకాగ్రాయాస్తస్యాస్సర్వేషామిద్ధ్రియాణాం
 స్వస్వవ్యాపారభ్యుపారతతేవేననిశ్చేష్టతయాఽవస్థానవర్ణనాత్ప్రళయాభ్యాసా
 త్వికభావాద్యోత్యతే “ ప్రళయస్సుఖదుఃఖాద్వై గ్రాధమిద్ధ్రియమూర్ఛన,,
 మితి తల్లక్షణం- జడతానామావస్థాస్తరంచ వ్యజ్యతే || తథాచ తల్లక్షణం రసార్థ
 వసుధాకరే “ ఇదమిష్టమనిష్టంతదితివే తినకించన । నొత్తరంభాషతేప్రశ్నై
 నైక్షలేనశృణోతిచ || యత్రాధ్యాయతినస్సంజ్ఞం జడతాసాప్రకీర్తితా || అత్రస్వ
 ర్గానభిజ్ఞత్వవైవర్ణ్యశిథిలాజ్ఞతాః || అకాణ్డహుంకృతి స్తమ్భనిశ్వాసకృశతాద
 య,, ఇతి || జాడ్యంనామసంచారిచ || తల్లక్షణం “ జాడ్యమప్రతిపత్తిస్సాన్య
 దిప్తానిప్తార్థయోశ్శ్లోకైః । దృష్టైర్వావిరహదెశ్చక్రియాస్త్రానిమేషతా ||
 అశృణోతిపారవశ్యంచ తూష్టీంభావాదయోఽపిచె,, తి || నను జడతాజా
 డ్యయోరవస్థాసంచారిణోకోభదఇతిచేత్ - స్థాయీభావనహకారిణ్యేనోపాధి
 నా సంచారిత్వం || రసాస్వాదనిమిత్తత్వేనోపాధినాఽవస్థాత్వంచేతిభేద ఇత్య
 వధేహి, నిరూపితంచైతదధస్తాత్ - స్వానైనాన్తర్విలయమృదునేతి మనోనిమి
 లనవర్ణనాన్నిద్రానామసంచారిచ || తల్లక్షణంతు “ మదస్వభావవ్యాయామ

నిశ్చింత్యసమాధిభిః । మనోనిమిలననిద్రా చెష్టాస్త్రాస్త్రాస్యగౌరవమ్ । ఆ
 ఘూర్ణమాననైత్రత్య మక్లానాం పరివర్తనమ్ । నిశాసౌచ్యవసితౌగ్ర సేవ
 దోనేత్రనిమిలనమ్ । శరీరస్యతుసంకోచో జాడ్యంచేత్యేవమాదయ,, ఇతి ॥
 శుద్ధామిద్దౌరిత్యాద్యతావత్పర్యంత దశస్థాశ్వాసం కుళకరూపాయాం యథోచి
 తం తత్రతత్రాపపాదితైస్సంచార్యాదిభి స్సీతాగతాయా శ్రీరామచంద్రవిష
 యకరతేస్థాయినః పరివోషణాద్విప్రలమ్భశృక్లో రోవ్యజ్యతఇతి క్షేయం - న
 న్వస్థిక్లాక - వృత్తిసార్యభామ నిరోధప్రణిహితభావనా నిర్వికల్పసమాధిశ
 ఛానాం యోగశాస్త్రమాత్ర ప్రసిద్ధతయా “శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధతయదప్ర
 తీతికముచ్యత,, ఇత్యుక్తకావ్యదోషఇతిచేన్దైవం - లూకపి ప్రసిద్ధతయైషాం
 శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధతస్యదుర్వచత్వాత్,వస్తుతస్తు,యథా “ఆత్మారామావిహీ
 తమతయోనిర్వికల్పేసమాధౌ జ్ఞానోఽస్మికాద్విఘటితతమోగ్రస్థయస్సత్వనిష్ఠాః॥
 యంపీక్షంతైకమపితమసాం జ్యోతిషాంవాపరస్తాత్సన్తోహస్తకథయమమముంచే
 త్తిదేవంపురాణ,, మిత్యత్ర దుర్యోధనస్య యోగిజ్ఞేయశ్రీకృష్ణస్వరూపాన
 భిజ్ఞతాం వక్తర్భిమస్య బొద్ధవ్యస్య, సహదేవస్యచ ప్రాజ్ఞతాన్నిర్వికల్పత
 మస్సత్వాదిశబ్దానాం శాస్త్రేకప్రసిద్ధత్యేనా ప్రతీతత్యేఽపి తస్యగుణత్వం-పి
 వమిహాపిక్లాక వక్త్రబోద్ధవ్యయోశ్రీరామహంసయోరుభయోరప్యభిజ్ఞతావ
 చేతావృత్తిసార్యభామ నిరోధాదీనాం శబ్దానాం యోగశాస్త్రమాత్రప్రసి
 ద్ధత్యేనాప్రతీతత్యేఽపి గుణత్వమేవ । నతు దోషత్వం- నవా దోషాభావమా
 త్రత్వం, తదుక్తం కావ్యదర్శనై “వక్త్రాద్యచిత్రవసతాదోషాఽపిచ భవే
 ద్దుణ,, ఇతి ॥ కావ్యప్రకాశేచోక్తం “వక్త్రప్రతిపాద్యవ్యజ్యనవాద్యవక్రరగా
 దీనాం మహిమాదోషాఽపి క్వచిద్దుణ,, ఇతి ॥ అతఏవ “మైత్ర్యాదిచిత్రవ
 రికర్త విదోవిధాయక్లేశ ప్రహాణమిహాలబ్ధసబీజయోగాః ॥ ఖ్యాతించసత్వపు
 రుషాన్యతయాఽధిగమ్యవాఙ్మనైతామపి సమాధిభృతానిరౌద్ధ,, మిత్యాదికం
 సంగచ్ఛతే । తత్రహి శ్రీకృష్ణదారుకౌవక్త్రబోద్ధవ్యావుభావస్యభిజ్ఞా - న
 చ రాజహంసస్య తిర్యక్తేనా నభిజ్ఞత్వమితివాచ్యం - బ్రహ్మవాహనత్యేనా
 న్యతిర్యగస్తరవిలక్షణత్వాత్ । నచ నవస్తుతోఽస్య బ్రహ్మవాహనత్వంయేనాభి
 జ్ఞతా సంభావ్యేతితివాచ్యం - వస్తుతోఽతథాత్యేఽపి శ్రీరామచంద్రేణతత్ర

తత్త్వారోపాత్ జ్ఞాతృత్వారోపస్యాపి నిష్పత్త్యా మాతావత్ - యద్వా - రామస్య సర్వజ్ఞస్య స్వయంసీతాసమాధిపరామర్శోఽయంస్యాత్ - ఏవం సతి ప్రతితి విలంబభావాదప్రతితత్వం గుణఏవ యథా - “షడధికదశనాడీదక్రమధ్యస్థితాల్లై, త్యాదౌ కుణ్డలికాయాయోగశాస్త్రాభిజ్ఞత్వాత్తద్విమర్శేనాడీచక్రాది పదానాం యోగశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధత్వేనాప్రతితత్వేఽపి తస్య గుణత్వమితి కావ్యప్రకాశికా దర్పణాదౌచింతరి, యదత్ర కేదిదముంక్లౌకమేవం వ్యాచక్షతే “సార్వభౌమే సర్వభూమిప్రసిద్ధే, నిరోధే ఇన్ద్రియాణాం ప్రతిరోధకరీరి, బహిః చేతావృత్తిం బాహ్యవిషయమనౌ వ్యాపారం, శమయతి శాంతిం కుర్వతి సతి, మయ్యేకస్త్రిన్ప్రణిహితధీయం మయ్యేవ విన్యస్తమనసం, అనితరజుషః మామేవ భజంత్యాః, భావనాయాః ప్రకర్షాత్ ధ్యానానువుత్త్యానౌత్కృష్ట్యాత్, అస్తర్విలయః అస్తరాత్తనిలయః తేన మృదునా మృదుత్వం ప్రాప్తేన, సావనై సమనసా - నిర్వికలం నిష్కలం సమాధియోగం - మాన్ద్యేనాగమేన మస్తథశాస్త్రేణ అభ్యసన్తిం పరిచయం కుర్వతీం, ఏవం మన్యథతి పూర్వేణాన్యయ, ఇతి తదేతద్యోగశాస్త్రసంప్రదాయపద్యనాలస్య నిబద్ధన మితు చాసి తవ్యమ్ || || ౨౧ ||

{ మూ॥ శూన్యాదృష్టిశ్శేవ సితమధికం మీలితం వక్త్రపద్మం }
 { ధారాకారం నయనసలిలం సానుబద్ధో విలాపః | ఇత్థం }
 { దైన్యం కిమపి విధినా దుర్నివారేణ సీతా సామేనక్తా }
 { (సీతా) తనుతరతనుస్తప్యతే నూనమన్తః || || ౨౩ || }

వ్యా॥ విశ్లేషకాతర్యాతిభూమ్నా పునరపి సీతాయాస్సంతాపమేవ సంభావయన్నాహాభగవాన్ || * శూన్యేతి * దృష్టిః దృక్, శూన్యా స్తజ్ఞేతియావత్, సత్యపి విషయసంబద్ధైర్దగ్రహణాక్షమేతి భావః॥ కేదిత్తుదృష్టిశ్శూన్యానయనంత్యజ్ఞానరహిత, మితి వ్యాచక్షతే, తన్నాతీతసరసం, వక్ష్యమాణశ్వసితాద్యనుభావానానురూప్యాత్, శ్వసితం నిశ్వాసః, భావేక్తః అధికం అతిమాత్రప్రవృద్ధం, వక్త్రపద్మం వదనారవిందం, మీలితం సంకుచితం, రజన్యామివ వక్షమితి భావః - నయనయోః సలిలం అశ్రు-ధారాకారం అవిచ్ఛిన్నతయా చోత్తదిత్యర్థః ధారా ఆకారస్సన్దూపం యస్య తదితి విగ్రహః, శ్వసితమిత్యాది నయనసలి

అమిత్యనైన సందర్భం “ బాష్పము పరిపూర్ణై కృష్ణవక్ర్యాక్షివత్క్షణా । వద
 నేనావ్రసన్నై నశ్యంసంతింపునఃపునః, రిత్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే ॥ విలాపః
 పరిదేవనం “ విలాపః పరిదేవన,, మిత్యమరః ॥ అయంచవాగనుభావవిశేషః
 “ ఆలాపశ్చవిలాపశ్చై, త్యవక్రమ్య “ విలాపోదుఃఖజంవద,, ఇతి భూపాలే
 న లక్షితత్వాత్, సానుబంధః అనుబంధో నామవ్యక్తశ్శ్రీరామవిశ్లేషప్రయుక్త
 సన్దేహభావనప్రియతమగుణానువర్తనానువర్తనం “ దోషాత్పాదేనుబ
 ధసాన్యత్ప్రకృత్యాదిదూనశ్వరే ॥ ముఖ్యానుయాయినశితౌ ప్రకృతసాన్యనువర్తన,,
 ఇత్యమరః ॥ లెన సమావర్తత ఇతి సానుబంధః - యథోచ్యతే “ సానిశ్యంసంతిదుః
 ఖారాకోకోపహతచేతనా । ఆర్తాప్యస్మదస్మాణిమైథిలీవిలలాపహ ॥ హారా
 మేతిచదుఃఖారాహపునర్లక్షణేతిచ ॥ హాశ్వశ్రమమకాసలేస్య హాసుమిత్రైతి
 భామినీ,, త్యవక్రమ్య “ జీవితంత్యక్తుమిచ్ఛామి శోకేనమహతావృతా ॥ రా
 క్షసీభిస్తురక్ష్యంత్యాన్య రామోనాసాద్యైవయ ॥ ధిగస్తుఖలుమానుష్యం ధిగస్తు
 పరవశ్యతామ్ । నశక్యంయత్పరిత్యక్తుమాత్తచ్ఛదైవజీవితం, మిత్యన్తం “ పృ
 సక్తాశ్రమముఖిత్వేనం బున్దనీజనకార్తజా । అథోముఖముఖిదాలా విలపుముప
 చక్రమే ॥ ఉన్నతైవప్రమతైవ భ్రాన్తచితైవశోచతీ ॥ ఉపావృత్తాకిశోరీన
 విప్రేష్టస్తమహితే ॥ రాఘవస్యప్రమత్తస్య రక్షసాకామరూపిణా । రావణేన
 ప్రమథ్యాహ మానీతాక్రోశతీబలాత్ ॥ రాక్షసీవశమాపన్నా భర్తస్యమానా
 సుదారుణమ్ ॥ చిన్తయస్తీసుదుఃఖారా నాహంజహతుముత్సహే,, ఇత్యాది ॥
 “ సారాక్షసీమధ్యగతాచభీరు రావగ్భిభృశంరావణతర్జితాచ । కాన్తారమధ్యే
 విజనేవిస్మయాదాలేవకన్యావిలలాపసీతా । సత్యంబలేదం ప్రవదన్తిలాకనాకా
 లమృత్యుగ్భవతీతినస్తః ॥ యత్రాహమేనం పరిభర్తస్యమానా జీవామికించిత్తు
 ణమవ్యపుణ్యం, ఇత్యవక్రమ్య “ హారామసర్వప్రతిదీర్ఘబాహో హాపూర్ణ
 చంద్రిప్రతిమానవక్త్ర ॥ హాజీవలూకస్యహితఃప్రియశ్చనధ్యానమాంపేభిహి
 రాక్షసానామ్ ॥ సాజీవితంప్రమహంత్యజామి విశేషణశస్త్రైః శితేనవాఽపి
 విషస్యదాతానహిమేఽస్తి కశ్చిచ్ఛత్రస్యవాపెన్ద్రనిరాక్షసస్య ॥ ఇతీవదేవీబ
 హుధావిలప్య సర్వాత్మనారామ మనుస్థగన్తి ॥ ప్రవేషమానాపరిశుష్కవ
 కాగ్రినగోత్రమం పుష్పితమాససాదై, త్యన్తంచ ॥ ఇత్థంఉక్తేన ప్రకారేణ -

అనుక్తతాదృశప్రకారాన్తరణచేతిభావః - దుర్నివారణ నివారయతు మశ
 క్యేన “ ఈషద్దుస్సుమకృచ్ఛాకృచ్ఛార్థేషుఖల్ ”, విధిసాదేవేన “ విధిర్విధా
 నైదైవేఽపీ, త్యమరః “ విధిర్నూనమసంహార్యః ప్రాణినాంప్లవశేశ్వర । సా
 మిత్రింమాంచ రామంచ వ్యసనైఃపశ్యమోహితా,, నిత్యేతదత్ర స్మర్తవ్యం - కి
 మపి దుర్వచమితిభావః ॥ ద్వైత్యం “ హృత్తాపదుర్గతత్వాద్వైరసౌధత్వంహిదీ
 నతే,, తుక్తలక్షణ మనాధత్వం - నీతాప్రాపితా, అతపవ - తనుతరా అతిశ
 యేనకృశా.తనుః యస్యా స్సాతఘోక్తాచసతి - అత్ర “ సాప్రకృత్యైవత
 న్వజ్ఞీ త్వద్వియోగాచ్చకర్మితా । ప్రతిపత్వాతశీలస్య విద్యేవతనుతాంగతే,,
 త్యాదికంస్మర్తవ్యం - తత్ర హేతుమాహ ॥ మెసక్తేతి ॥ మె మయాత్య
 ధః ॥ అధికరణస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ । సకాలభిషజ్జవతీ - షష్ఠాః కర్తరి
 క్తః- నచ “నలూకావ్యయనిష్ఠే,, తి నిషేఘోఽత్రశబ్దః - తస్యకారకషష్ఠీ
 విషయత్వాత్ తథాచాక్రంమూలే “ నలూకే,, తి సూత్రై “ సరోఽయం
 కారకషష్ఠ్యాః ప్రతిషేధః - శేషషష్ఠీతుస్యాదేవే,, తి ॥ మయ్యానకత్వాదిత్య
 ధః - సాసీతా - సామేసీతేతిపాఠేతు - సాపూర్వోక్తా - మేసీతామతస్సంబ
 ధినీసీతా “ ఊసయాడశవర్షామె రామోరాజీవలూచన,, ఇత్యత్రమే రామఇ
 తి వదాదరాతిఘామ్నామేసీతేతుక్తిః - అనాతరమదజ్జపరిగమ్యసాభాగ్యాన్తై
 తిభావః - అయమేవపాఠస్సాధీయానితిప్రతిభాతి- అనేన “ అనన్యరాఘవే
 ణాహం భాస్కరణప్రభాయథే,, త్యాద్యుక్తరీత్యా సా మదనపాయినీ “ అ
 ప్రమెయంహితలైజాయస్యసాజనకాత్మజే,, తుక్తప్రకారేణ మనూప్యతిశ
 యాధాయినీతిహర్ద్యోఽభిప్రాయోవ్యజ్ఞతః- అన్తః అన్తరక్లేమనసీత్యర్థః “ క
 ర్తుంవాకచ్చిదన్తర్వసతివసుమతీదక్షిణస్సప్తతన్తు,, రిత్యాదావివాన్తశ్శబ్దోఽన్త
 రజ్జవాచీ- తప్యలైనూనం - తాప్యతేదహ్యతఇతి సంభావయేనిశ్చినామివెత్య
 ధః “నూనంతర్కేఽర్థనిశ్చయ,, ఇత్యమరః - విధినేత్యేతదత్రాపికర్తృ “జ
 గత్సశైలంపరివర్తయామ్యహ,, మిత్యాద్యుక్తప్రభావస్యమమ వల్లభాం దై
 వాద్యులైఽన్యస్య కాహినామతక్తిస్సంతాపయితుమితిభావః - తప్యతఇత్యత్ర
 “తపవాహే,, ఇత్యస్తాచ్చరాదికాత్కర్తృణియకితజ్ - తస్యాధృషీయత్యేన -
 “అభృషాద్యే,, తి పక్షే ణిజభావాన్నొపధావృద్ధిః-ననుదైవాదికాత్తపతెత్సన్

నిక ర్తవ్యపీడం రూపసిద్ధ్యైవ కిమనేన పృయాసేనేతిచే త్సత్త్వం సిద్ధ్యత్యేవ
 నేహతదుపయోగః-తత్ర “ తపవిశ్వద్యజే,, తి తపతేరైశ్వర్యార్థకత్వవీవ
 తక్షశ్వనారనుశాసనాత్-నహ్యత్రైశ్వర్యార్థకత్వం తపః- ఏతేన “ సా
 మైథిలీ - దుర్నివారణ దైవేన - ఇత్థందైన్యంసీతావవందీనభావం ప్రాపితా-
 మేలస్తస్తవ్యతే మమమనోదూయలే- తపసంతాపే దైవాదికాతూ-ర్రరిలట్-
 దివాదితావచ్ఛ్యక్,, ఇతి కేహంచిదావ్యభిన్నంత్వవిచారితరమణీయ మి
 త్యుదాసితవ్యం - ఉక్తరీత్యా తపలైర్దైవాదిక స్యేహనుపయోగా దన్యస్య కర్త
 ర్యేవం రూపసిద్ధి రస్తదుక్తరీత్యా సంభవ్యైకవాక్యత్యేస్వావరోకే-స్వరస
 వాక్యభేదాశ్చయణస్యానుచితత్వాదస్తశ్చబ్దస్యాధికరణ శక్తిప్రధానతయా పృ
 సిద్ధస్య కర్తృశక్తిప్రతిపాదనాక్షమత్వాచ్చ - అత్రరామసక్తైర్దైన్యప్రాప్తిం
 ప్రతి తస్యాశ్చశరీరతానవం ప్రతిషేతుత్వాత్కావ్యలిక్లదవ్యం-అత్ర “చ
 త్సుఃప్రీతి ర్దనస్సక్లస్సంకల్పాఽథప్రలాపితా । జాగరఃకార్శ్యమరత్తిర్లజ్జాత్యా
 గోఽథసంజ్వరః । ఉన్మాదోమూర్ఛనంచైవ మరణంచరమంవిదుః॥ అవస్థాద్వా
 దశమతాఃకామశాస్త్రానుసారత,, ఇత్యుక్తాసుద్వాదశసుమాన్తధీషవస్థాసావి
 ద్యన్త్యావస్థాభ్యాం వినా సీతాయాః దశాప్యవస్థాయథోచితం సూచితాః- తథా
 హి - సానుబద్ధావిలాపఇత్యనైనప్రియతమేచిత్తవిశ్రాంతిః-తద్విషయకమనార
 థస్య తద్గుణాలాపస్యచావస్యంభావితయా మనస్సక్లస్సంకల్పప్రలాపావస్థా
 సూచ్యంతే - తథాచక్రమేణలైహం లక్షణాని “ మనస్సక్లఃప్రియతమేనిత్యం
 చిత్తన్యవిశ్రమః । సంకల్పానాథవిషయే మనారథఉదాహృతః ॥ ప్రలాపః
 ప్రియసంక్లిష్టగుణాలాపఉదాహృత,, ఇతి ॥ శూన్యాదృష్టిరిత్యనైనజాగరః-జా
 గరభవైవహిదృష్టిరివ్యయగ్రహణాక్షమాభవతి॥ “ జాగరస్తువినిర్ద్రత్వ,, మి
 తి లక్షణం - తనుతరతనురిత్యనేనకార్శ్యం “ కార్శ్యమక్లస్యతానవ,, మితిల
 క్షణం- శూన్యాదృష్టిరిత్యనైనైవారతిః॥ వప్తవస్తరనిర్వృణానాస్థాయామేవహి
 శూన్యాదృష్టిత్వం “ అన్యత్రాప్రీతిరతి,, రితి లక్షణం- ధారాకారంనయనన
 లిలమిత్యనేన సానుబద్ధావిలాపఇత్యనైనచ లజ్జాత్యాగః “ లజ్జాత్యాగోఽధనిర్ల
 జ్జే,, తిలక్షణం నహిసత్వాంలజ్జాయామశృధారాసాస్తత్యసానుబద్ధవిలాపౌస్సం
 భవతః ॥ తప్యతే నూనమస్తరిత్యనైన సంజ్వరః॥ “ తాపాధిక్యంజ్వరోమత,, ఇ

ఇ లక్షణం - శూన్యాదృష్టిరిత్యనేనైవాన్తాదోఽపి “ ఉన్మాదస్తుల్యవృత్తిత్వం
చేతనాచేతనేష వపీ,, తి లక్షణం - మీలితంప క్రవ ద్దమిత్యనైవ మూర్ఖాగః
మ్యతే || “ మూర్ఖతా వ్యభిస్తరేఽవృత్తి రాప్తహేన్ద్రియ నిమీలనా,,ది
తి లక్షణం - అత్యవ్రహమికానస్థాయాశ్చక్షుఃప్రేతరసూచనం సీతారామ
యోః పూర్వమేవ సంగతత్వాత్తత్రా పూర్వరచ్చక్షుఃప్రేతరసూచనం - మః
సస్సగ్ధసగ్ధః ధ్వజేవావిచ్ఛేదోఽత్ర సూచితః - అన్యాస్తవపూర్వవదేవసూ
చితాః - అతోవైయధ్యాత్పృథమికిమవస్థాం- ఘటస్యా త్రదాత్వే శీరామా
యణఽను క్రతావచ్చా నిమాంచవిహాయడ శైవానస్థాస్సూచితాః-గ్లా కెక్రమేణత
త్తదవస్థానామసూచనంచ తాసాంయథాయథ ముదితత్వ సంభావనయా -
పూర్వశ్లోకేమ తత్రతత్ర సూచితానామవ్యవస్థానా మత్ర వునస్సూచనం తెవ
కస్తిన్నేవ వద్యయాగవద్యేన సర్వానస్థానూచనవత్కారాతిశయాభి వ్య
జ్ఞనార్థం తత్తదవస్థానామతిశయప్ర చ్ఛనార్థంచతిధ్యేయం - అత్ర శూన్యాదృ
ష్టిత్వకార్యసంతాపనిశావసాదయోఽనుభావాః - మోహశ్చిన్తాచసంచారిణౌ
వ్యజ్ఞేతే -తథాచ తల్లక్షణే “ ఆపద్భితిదియోగానైర్విహశ్చి తస్య మూఢ
తా । విక్రియాస్తత్ర విజ్ఞేయా ఇన్ద్రియాణాంచశూన్యతా || నిశ్చేష్టతాఙ్గ భ్రమ
ణ పతనాఘూర్జనాదయ,, ఇతి || ఇష్టవస్తవపరిపాప్తైరైశ్వర్యభ్రంశనాదిభిః॥
చిన్తాధ్యానాత్తికాతస్యా మనుభావామతాఙ్గమే । కార్యానిభోముఖ్యసంతా
ప నిశావసాచ్చ వసనాదయ,, ఇతిచ || ఏతైస్సీతాగతరామవిషయకరతేః పరి
పోషణాద్విచలమృశ్యశ్లోకాః - ఏవంగమ్యమానైశ్చిన్తాదిభిరనుభావైః రామ
గతసీతావిషయకరతేః స్థాయిభావస్య పరిపోషితత్వేనచ విచలమృశ్యశ్లోకాః -
అస్యద పూర్వోక్తప్రలమృశ్యశ్లోకారోఽజ్ఞతామశ్చుతఇతి భవతిఽననామాప
రాఙ్గవ్యజ్ఞ్యం || “రసేరసాంగేభావాగ్లేఽప్యేదుస్యాద్యసవద్విధే,,తిలక్షణాత్
ఏవమస్యత్రాపి యథాసంభవమూహ్యామ్ || || ౨౩ ||

{ మూ॥ దృష్టావతస్యాస్తవమపికరుణాంతాద్యసీతామవ }
{ స్థాంశక్ష్యస్యస్తస్వయముపనతంశోక పేగంససాధుమ్ }
{ క్రవ్యాదానాం దశవదనవత్కావ్విజాతావజాతా నాల }
{ మృతైకథమినదయాం నిర్మలతోవపనాఙ్గాః || ౨౪ || }

వ్యా॥ అథ “ ఇమామనితకేశాస్తాం శతపత్రినిభేక్షణామ్ । సుఖార్థాండుః
 శతాంధృప్తావ మమాపిస్యభిలంఘన,, ఇత్యుక్తరీత్యా సీతాదురవస్థాదర్శనైస
 హనూమతఇవ తవాపి దుస్సహశ్శోకపేగఆపత్నిష్యతీత్యాహ ॥ * దృష్టేతి *
 తస్యాః సీతాయాః- సేవపశ్యతీత్యాదృశీ - తాంతనోక్తాం “ త్వదాదిష్యి, తి
 దృశే కణి “ ఆర్థే,, త్యాదినా జీవ “ ఉత్తరొత్తరయ్యుక్తౌచ వక్తావాచనవి
 తిర్యథా । అరొగస్తయతోవాగ్మీ - ఉవాచపదతాం శ్రేష్ఠ,, ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా
 వాగ్మీనాం సాదృశ్యామస్యాపి శ్రీరామస్య తాదృశీమితి శబ్దప్రయోగేనదమి
 త్థమితి పరిచ్ఛిద్యపస్తమశక్యామితి ద్యోతితం - కరుణోనసాన్యమస్తీతి క
 రుణా- తాంతనోక్తాం - అగ్గృహదిత్యాన్తర్వర్థిమోఽచ - కరుణదసోలైజనీమి
 తియాపత్ - కరుణోనామశోకస్థాయీకోఽసః - తదుక్తం “ విభావైరసుభావై
 శ్చ సోపిలైవ్యభిచారిభిః । శోకస్సుచస్యరస్యత్వం నీతఃకరుణదవ్యతే ॥ అ
 త్రాప్తాసాత్వికాబాద్యనిర్వేదగ్గానిదీనతాః । ఆలసానస్త్వలివానిధిమోహం
 ద్యావ్యభిచారిణ,, ఇతి-తాం పూర్వగ్గాకోపసాదితాం “ అథేదంక్షోభిఃకనక
 హరిణచ్చ ద్విధినాతథాస్పృతం పాపైర్వ్యసయతియథాక్షాశితమపి । జనస్థా
 నెసూన్యే వికలకరణైరాచ్యపరితైరపిగ్రాహరోదిత్యపిదళతిపజ్రస్యహృదయ,,
 మిత్యాద్యుక్తప్రక్రియయాఽతిమాత్రశోచనీయాం - ఆపస్థాం నిర్వేదగ్గాన్యాది
 సంచారిసహదరితాంమనస్సజ్జనంకల్పజాగరకార్యానిది మూర్ఖాస్తాం దారు
 గాండశాం- దృష్టాపిష్య - అస్తమససి - స్వయముపనతం దర్శనాతిరిక్త స
 హకార్యస్తర నైరపక్ష్యేణోన్మిరం । శోకస్య “ బస్థవ్యాపత్తిదౌర్గత్య భ
 ననాశాదిభిఃకృతః । నిర్లక్ష్యకరణ్యోక స్తర్యచప్తావిస్మృతా ॥ దాష్ట్యోగమో ము
 ఖశోషః స్తమ్భనిశ్వసితాదయ,, ఇత్యుక్తలక్షణాయాశ్శబ్ద-వగంబోత్కట్యం,
 ఉచితవిభానుభావాదిసామగ్గీ సమనభాససమధిగతపరిచోషత్వేన కరుణాసత
 యా పరిణామమాసస్య తత్స్థాయినశ్శోకస్యోద్దేలతామితిభావః - త్వమపి తి
 ర్యగ్జ్ఞాతీయోఽపి, హనూమానిపేలిభావః- సాధుంమర్షితుం- నశక్యసి నేశిష్య
 సే ॥ అనెన “ తాంచాహంతాదృశీంధృప్తావసీతాయాదారుణాండశామ్ । చిన్త
 యాసమభిక్రాంతా సచమేనిర్వృతంఘన,, ఇత్యేతదపిప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే ॥ న
 మ తిర్యక్తా త్రస్య పరగతసుఖదుఃఖభావనాగన్ధహాస్యస్య కాహినామమమ

తాదృశీకరుణా - యయాతదవస్థానిర్వర్తనైశ్చోచేయమిత్యతలహా || క్రవ్యాదా
నామితి || దశవదనైన రావణైనతుల్యం దశవదనవల్ “తైనతుల్యంక్రియాచే
దప్తి,, రితివతిః “తద్ధితశ్చానర్వవిభక్తి,, రిత్యవ్యయత్వం - తత్ర “తసివతీనా
నాశ్చ,, వితివతైరపి పరిగణనాల్ || కాపితితుచ్ఛాయామిత్యర్థః || క్రవ్యా
దాః రాక్షసాః | పక్షమాంసమదస్తీతి విగ్రహే పక్షమాంసశబ్దేఉపపదే “క
ర్తృణ్యణి,, త్యణ్ “ఉపపదస్యక్రవ్యాదేశః పృషాదరాదిత్వా,, దితి మూలే
స్థితం - కాశికాయాంతు “కృత్తంచ్చిన్నంతదేవ పునర్విశేషతః కృత్తంపక్షం
చ ఘృజితీ క్రవ్యాదః-కృత్తవికృత్తపక్షశబ్దస్య పృషాదరాదిత్వాత్క్రవ్యా
దేశ,, ఇత్యుక్తం- శబ్దార్థపేషి కృదధ్యాయే “క్రవ్యాల్ అమమాంసఘ్నక్,
క్రవ్యాదః కృత్తవికృత్తపక్షమాంసఘగుచ్ఛత,, ఇతిస్థితం- క్రవ్యశబ్దస్యామమాం
సార్థకత్వేతు “క్రవ్యేచే,, త్యనైన విట్పుత్యయపవస్యాల్ - నత్వణ్ “అదో
ఽనన్ము,, ఇత్యేవసిద్ధే వచనస్యాణ్ బాధనార్థత్వాల్ తెనా మమాంసభక్షకే క్ర
వ్యాదఇతి నభవత్వేన - నన్వేపం యోగార్థస్య వ్యవస్థితత్వే “రాక్షసఃకోణపః
క్రవ్యాత్క్రవ్యాదోఽస్యపరిశర,, ఇతి క్రవ్యాత్క్రవ్యాదశబ్దయోః పర్యాయ
త్వవర్జన మనుచితమేవస్యాదితిచెల్ గాణ్యాఉభయోస్సామాన్యప్రయోగఇతి
గృహణ- ఇదంచసుధాయాం స్పష్టం - వస్తుతస్తు- అదస్తీత్యదాః - పచాది
త్వాదచ్ - కర్తృణ్యైషత్వ వివక్షాయాంక్రవ్యశబ్దాత్త్వస్థి- తతః క్రవ్యస్యాదాఃక్ర
వ్యాదాఇతి గణ్యాధరభూధరాదివత్సమాసోఽపిశక్యః కర్తుం - ఏవం చ క్రవ్యశ
బ్దస్యామమాం సార్థకత్వేఽపినకాచిదనుపపత్తిరితిధ్యేయం - లైషాం రక్షసాం,
అమమాంసాశినాంగృధ్రాది పక్షిణాంచ “యాతయామంగతరసం పూతిపర్య
షితంచయల్ | ఉచ్చిష్టమపిచామేధ్యం భోజనంతామసప్రియ,, మిత్యాద్య
క్రాహరవత్తయాతామసానామితిభావః || అనేన “వ్యాఘ్రవత్పిశితాశానాండ
యాకానామవిద్యత,, ఇత్యుక్తరీత్యాఽతిమాత్ర నిర్ఘృణతవం ద్యోతితం- జా
తా - అజాతాః అనుత్పన్నాః విశుద్ధాభిజనోత్పన్నాఇతిభావః - ననువిశు
ద్ధాభిజనజాతానామపిక్వచిద్విర్వాదిది త్తమాలిన్యదర్శనై దయావ్యభిచారోద్భ
వ్యత్యత్యతలహా || నిర్మలత్వాన్వపవన్నాఇతి|| నిర్మలత్వేననైర్మల్యేన ఈర్వాపకా
రాసూయాద్యేషరూపచిత్తమలరాహిత్యేనేత్యర్థః-ఉపపన్నాఃయక్తాః దయాం

దయాఽన్యైషాందుఃఖాప్రసహన, మిత్యాద్యై క్షణాంకృపాం - కథం నాల
 మ్పనైనాశీయన్తే - చిత్తనైర్మల్యస్యదయాంప్రతిహేతుత్వా దాలమ్పన్తప
 వెతిభావః ||యదా|| చిత్తనైర్మల్యస్య దయాహేతుకస్యదర్శనాధాలమ్పన్తప
 వెతి నిర్మయతత్త్వభావః || దయాహేచిత్తమలవినాశినీ - యథాహిసూత్రితం భ
 గవతాపతజ్జాలినా “మైత్రీకరుణాముదితౌపక్షాణాం సుఖదుఃఖపుణ్యాపుణ్యవి
 షయాణాం భావనాతశ్చిత్తప్రసాదన, మితి|| “మైత్రీ-సుఖముప్రాణిమమిత్ర
 తా- దుఃఖలెదు కరుణాదయా | పుణ్యవత్సుముదితౌహర్షః, అపుణ్యశబ్దార్థపా
 పం- తద్వర్తిషూపేక్షా - మధ్యస్థవృత్తిశ్చభావనీయా - యథోక్తభావనయా
 చిత్తస్య ప్రసాదనంభవతీతి సూత్రార్థః | క్రవ్యాదజాతిజాతావన నాలమ్పర
 స్కృపాః- యేహి “ కృపాకానామరక్షసాం - దయాసత్సంబంధౌచంచ రాక్ష
 సానాం సేవిద్యత, ఇత్యాదిభిర్నిర్దయమూర్ధన్యత్యేన జోఘుష్యన్తే - ఉపమీ
 యన్తేచ “ రాక్షసాఇవనిర్ఘృణా,, ఇతి “ సర్వరాపగాహేమమృణాశినీనాంనా
 శామృణాశాగ్రభుజ,, ఇత్యుక్తప్రక్రియయారస్యస్థిగ్ధస్థిరహృద్య సాత్వికతమ
 స్వర్నదీకమలినీ మృణాశాగ్రభుజోవిగత చిత్తమలాభవాదృశా స్తవలమ్పర
 న్నైవ - అతాసతిర్యక్తాత్యేన పరగతసుఖదుఃఖభావనాభావాత్తవదయానా
 స్తీతియ క్తంవక్తం - నవాతిచ్యక్సామాన్యస్య పరసుఖదుఃఖభావనాయామవిచ
 క్షణత్వం - తథానతి “ విత్త్రస్తకాదీనముఖారుదుర్మగపక్షిణ,, ఇతి సీతాదు
 రవస్థా జనితమృగపక్షిరొదనాద్యసాంగత్యావత్తైః || తస్మాన్నతిర్యక్తం వైర్ఘ్య
 ణ్యనిమిత్తం- కింతు తామసప్రకృతికత్వమేవెతిభావః||నిర్మలతోపపన్నాఇత్య
 త్రహంసపక్షే భావళోపపన్నాఇత్యప్యర్థోఽనుసంధేయః-అత్రహంసశోకవే
 గాసహనస్యసీతాదురవస్థాదధనహేతుకత్వాత్కాన్యవిక్లభేదః- సామాన్యేన వి
 శేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసశ్చ “ ఉక్తిర్ధాంతరన్యాసస్సాన్యత్సామాన్యవిశేష
 యో,, రితి లక్షణాల్ || సచక్రవ్యాదానాం నిర్మలతోపపన్నాఇత్యత్రా
 క్తరిత్యాక్రవ్యాదనిర్మలత్వశబ్దార్థద్వయశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలకా
 తిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి సంకరః ||..... ||౨౪||

స్థిరః, మిత్రైతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే ॥ నెదీయస్యాం అతిశయేనాన్తికస్థాయాం -
అన్తికశబ్దాదీయసునినేదాదేశే ఉగ్రిలక్షణోజ్జీవ - దీర్ఘికాయాంవాపికాయాం
“ కృత్రిమాందీర్ఘికాంచాపి పూర్ణాంశితైనవారిణా । మణిప్రవరసాపానాంము
క్తానీకతతోభితా,,మిత్యుక్తాం అశోకవనికాగతశింశుపాసన్నతరామితి భావః,
నికామంపర్యాప్తం యథాస్యాత్తథా, అధిగతఃప్ర్యాప్తః రసఃప్రీతిః - యేన త
థోక్తస్సృజ్ । ఆస్వాదితపానీయస్సన్నితివా- సంవేశేనస్వాపన “స్యాన్నిద్రా
శయనంస్వాపస్సప్తస్సంవేశఇత్యపీ,,త్యమరః! “సంవేశేన అత్యంతావస్థానా,,
దితి వ్యాఖ్యానంతు శబ్దశక్త్యవర్యాలూచననిబద్ధనం - అస్వరసంచ-సంపూర్వ
స్య విశతే “ సంవిశేచ్ఛయథాకాలం - చగమంచైవసంవిశేత్ । ఆసీనస్సం
విశంప్రిప్త,, నిన్దిత్యాదిమానవభాగవతాదిప్రయోగానుగ్రాహకేణోదాహృ
తకోశేనాస్వాపవప్రసిద్ధేః - రాత్ర్యధికరణకశ్రీమాపనయనస్య స్వాప్తైక
స్యాధ్యతావచ్ఛ “ సంవిశేత్ సప్తప్యాత్ - సంవిశేశయాన,, ఇతి తత్రకు
ల్లూకశ్రీధరాధ్యాంవివృతం - శ్రీమంచూరాధ్యగమన ప్రియఃక్రంభదం - అపన
యన్ అవగమయన్ - శ్రీమసద్భావే సందేశశాస్త్రమకృత్సంవా కృ
త్సృత్వైఽపి రసపరిపాషవికలంవా సంపద్యేతేతిభావః । శర్వరీంరాత్రిం -
యావయేథానయేథా “యాప్రావణ్,,ఇత్యస్తాణ్ణిజన్తాల్లిజ్జ “అర్తిహీ,, త్యాది
నాపుగాగమః ॥ అత్రనక్రంచరిణా మితి విశేష్యస్య రాత్రినిద్రావైధుర్యప్ర
యక్త ప్రయాసనిద్రాశుతాసశ్యంభావాభిప్రాయగర్భతావృత్తికరాఙ్మురః-దీ
ర్ఘికాశబ్దప్రీతిజ్ఞస్వాపరస్యాత్ అధిగతరసః సంవేశేనేత్యాదిశబ్దస్వాపరస్యా
చ్ఛప్రస్తుతేరాజహంసవృత్తానై అప్రస్తుతజాయాపతిసంభోగవృత్తాంతః ప్ర
తీయతఇతి సమాసోక్తిశ్చైత్యతాసంసృజ్యేతై-సంవేశశబ్దస్సంభోగవాచకోఽపి
భవతి ॥ “ సంవేశననిఘననంసంప్రయోగోరహోరతి,, రితి హలాయుధాను
శాసనాత్ ॥..... ॥౨౫॥

{ మూ ॥ శీతైరధ్వశ్రీమ వినయనైస్సేవితాగద్ధవాహై }
{ సుప్తప్తస్సేవరంపుళినశయనై సప్తస్తరేచద్ధ్రవాహైః । }

{ క్రిడాగీతైఃకమలముకుళై లీయతాం షటపదానాం }
{ కార్యాకాజ్ఞీకలయతుభవాన్నాజహంసప్రబోధమ్ ॥ } ॥౨౬॥

వ్యా॥ పూర్వస్థితాః సంవేశేన శ్రమమపనయన్తి త్యక్తం - అథాత్రిసం
 వేశ ప్రకారమేవకథయన్ సమయే ప్రతిబుధ్య సేవ్యత్వవశాత్ప్రతి॥ * శీతైరితి*
 శీతైః శీతైః, అతపవ, అధ్యశ్రమవినయనైః - వినయతేపభిరితివినయనాః
 “కరణాధికరణయోశ్చేత్, తిల్యుట్” అధ్యశ్రమవినయనాః, త్రైస్తభోక్తైః
 దూరపథవ్యాయామఖదాపనయనైరిత్యర్థః - గర్భంపహస్తీతి గర్భవాహాః, త్రై
 మద్దానితైరితియావత్॥ “కర్తవ్యణి, త్యక్త సేవితః శుశ్రూషితః చంద్రస్య
 పాదైః మయూతైః” పాదారత్నశ్రీగురూఽఽఽ, ఇత్యమరః॥ శోభనమ
 న్నరం యస్యతత్ న్యనరం - తస్మిన్స్తభోక్తై రవణీయమధ్యభాగఇత్యర్థః “అ
 న్నరమవకాశావధిపరిధానాన్తర్ధిభదతాదధ్యైః భిద్రాత్రియవినాబహిరసర మ
 భ్యేనైస్తరాత్తనిచే”, త్యమరః॥ అనేన పులిసస్యశైశ్రావ్యాతిశయాదికం ద్యో
 త్యతే॥ పులిసంతోయోత్థితద్విపమేష శయనంపర్యజ్ఞః - తస్మిన్ - నైవ
 రంస్వచ్ఛందం యథాస్యాత్తథా - యావతామార్గశ్రమోదూరీభవతానదితిభావః
 సుప్తశ్చయితస్సృక్ - భవాత్ - లీయతాం॥ “పత్రగుహ్యన్తరేలీనా హ
 నూమాన్సంవృతోఽభవ, దితుక్తరీత్యా హనూమానిసంశ్లేషపాపదౌష్యవృథ
 గుభితతయాసంశ్లేషముపగమ్యానతిష్ఠతామిత్యర్థః, అనేనపునవత్తవాపివిశదత
 మత్వాత్తద్భేదానావధానత ఇతిద్యోత్యతే - తేన మీలితాలంకారోఽప్యజ్యతే”మీ
 లితంయదిసాదృశ్యా ద్భేదవినలక్ష్యత, ఇతి తల్లక్షణం-అనేనైవ పులిసాదస్య
 త్ర పృథగ్దృశ్యతయాఽవస్థానై తవస్వాపావసరే “నేతేథర్కవిజాన నిరాక్ష
 సాః పిశితాశనా, ఇత్యాద్యక్తప్రకారేణ రోదగ్నస్వభావేభ్యః క్రవ్యాదేభ్య
 శ్శబ్దైకిమప్యభద్రం క్వచిత్సంభవేదితి రామస్యప్రేమాతిభారాత్”అతిస్మై
 హాఃపాపశక్తి, త్యక్తప్రకారేణాస్థానభయసంభ్రాన్తర్వం ద్యోత్యతే “లీ
 ఙ్గేషణై, దైవాదికాదస్తాత్తజీవ్యనిలోట్పుభవపురుషైకవచనమ్, భవచ్ఛబ్ద
 స్య యుష్మదస్తదస్యత్వేన శేషతయా “శేషేపృథమ, ఇతి ప్రమపురుషః-త
 త్రైవ సుఖాతిశయేనమాభవాన్నిద్రావశమేషీదిత్యాహ॥ కీర్తయతి॥ హేరాజ
 హంస - అనేన వక్ష్యమాణగోరూర్వక ప్రబోధరూపరాజోచితోపచారా
 ర్హత్వంద్యోత్యతే॥ కార్యాకాక్షీ వివక్షితకృత్యసాధనేకాభిలాషీ, సతుయత్ర
 క్వచిన్నిద్రాభః పాత్రైసమితః - సహికార్యాకాక్షీబుద్ధిమాన్ క్వచిదపి ప్ర

మాద్యతీతిభావః , యథోచ్యతే “ కార్యార్థినోపికుశలానప్రమాద్యన్తికర్త
 సి, తి || భవాన్ - కమలానాం అరవిందానాం ముకుతేకేషద్వికస్వరకోరకే-
 జాత్మభిప్రాయకమేకవచనం, ముకుతేశబ్దస్తదాత్మ్యదకనతొరకవాదీ - న
 త్వవికసితకలికావాదీ, అతఏవ “కలికాకోరకఃపుమా,, నిలికలికానామానుశా-
 న్య“కుట్టళోముహళోఽస్త్రియా,,మితికుట్టళనామప్యథావేవానుశాన్యతే“కలి-
 కాత్వం ముచ్చతీతి ముహళః “ ముచ్చమోక్షణ,, | దాహులకాడ్మవల్ , ఇ
 తి సుధాయాంభితం - అనెన ప్రత్యగ్రవికసితత్వాభిధాయినా మధువ్రత
 వ్రాతసంశ్రయేహృదయకామస్తమరద్దతుద్బిలత్వం ద్యోత్యతే | స్థితానాం చర
 తామిలివాఽధ్యాహరః - షట్పదానాం భృమరాణాం - క్రీడాయాః గీతాని,
 త్రై, విహంగనందాతగుణ్ణితైరిత్యర్థః - ప్రబోధనిర్నివృతాం - కలయతుస్తా
 వ్నీతు “ కలగతిసంఖ్యానయో,, అస్తాచ్చౌరాదికాదవస్తాల్లాట్ | తల్లా
 పస్యస్థానినద్యానాన్నుచిప్రయుక్తస్థితి “ విహయతస్త్రినిద్రాం చ వర్తి
 తస్య క్రియావలై,, రితుక్రరీత్యాకాచసాధనైకాయనగతేసత్వయాదేశికాలే
 చ భవితస్యమప్రవృత్తై - అన్యథా “ భూతాశ్చార్థావివద్యనై దేశకాలవిరో-
 ధితాః | విక్లబంహులతమాసాద్య తమహ్స్యోగివయేయథే,, త్యాద్యక్రరీత్యా
 సునిష్పన్నమపి కార్యంబింన్న మేనభవే తి-మురకరిష్యమాణమితిభావః- య
 ద్వా - లీయతామిలి వస్త్య స్తవదం శబ్దవానామిత్యన్య విశేషణం - తదా
 క్షిణ్ణాదేరాకృతిగణత్వాన్లిథాహృగ్వికిలటశ్శతా | పులిసశయనెను వ్రస్సన్ - క
 మలముకుతే-లియతాంలగలాం- షట్పదానాం క్రీడాగీతైంతి యోజనా - అన్య
 తుల్యం - పూర్వస్థివృక్షేష్యసహితాస్వయోఽధ్యాహరశ్చేతి స్వాకస్య సహచరి-
 తం క్లృషద్యమం-అస్థివృక్షేక్షణ్యాదిహులీయతే సాతకల్పనమిన్యేకః క్లృషతి వి
 శేషః , యస్తుచారాదికో “లీచ్యవీకరణే,, ఇతి వర్తస్తేపదీ - తస్మాదాధ్యక్షీయ
 త్వైన నిజభావవత్తే శపి శతరి లయతామిలిస్యాత్-యచ్ఛ“లీక్లేషణ,,ఇతిక్రీ
 యాదికః, అస్తాచ్చులరిశ్చావ్రత్యయేపావదిత్వాత్ “ పావదీనాంప్రాసవ్, ఇ
 తి హ్రస్వే,లిసతామిలిస్యాత్ - యోఽపి దైవాదికః “లీక్షేష్లేషణ,, ఇతి తస్య
 జితైవైన తజేశానచైవభావ్యం, నతుశత్రా-యదత్ర కవిత్ లీసతామితిపరిత్వా
 గణకాచ్యసానిత్యత్వైన సంజ్ఞాపూర్వకవిధేరిత్యత్వైనవా “ పావదీనా,, మితి

మ్రాసోవనప్రవర్తతతి - యదాప్ - లీనైత్రాన్తాదాచాఽకిప్తపితమ్యక్తరూ
 వసిద్ధిరితి - యదవ్యన్యే-పీయతామితి పరితాప్ “పీయేరూష,, నిత్యుణానిను
 పారాత్ “పీయప్రీతా,, వితి సౌత్రీధాతుమజ్ఞీకృత్యతస్మాత్పరస్తేవదిన, శ్మతరిశ
 పిపీయతామితిరూపం - పీయతాం ప్రీతింకుర్వతాం తత్రానురక్తానామిత్యర్థ ఇ
 తివదన్తి - తదేతత్సర్వం పారాన్తరకల్పనానైరపిక్షేప్యతైవ యథాస్థితపాతే
 సంభవన్త్యాము క్తరీత్యాసోపరసికోపపత్త్యావయ్య క్తవాన్తత్కల్పనస్య - తత్రాపి
 సంజ్ఞాపూర్వకవిధ్యనిత్యత్యావద్యగతికగతికల్పనస్యాతిజఘన్యత్యావచ్చ నాన్యత్యా
 దరగోచరతాం క్లౌశలేశాదపిత్రీస్యతాంవిపశ్చితాం - తస్మాదన్తర్వదన్త్యైవో
 పపత్తిసాన్విరసికీత్యాస్తాంతావత్ || అత్ర శీతైరితి గర్భవాహవిశేషణస్యాధ్యశో
 మ వినయససాభిప్రాయత్యాత్పరికరః- పులినెశయసత్వరూపణామ్యూపకం - ష
 ట్పదఝంకారై కీడాగీతత్వాధ్యససానామ్యూపకాతిశయోక్తి రిశ్యేషాం సం
 సృష్టిః - పృస్తుతేరాజహంసప్రబోధవృత్తానై అప్రస్తుతమహారాజప్రబోధ వృ
 త్తాన్తప్రతీతే స్సమాసోక్తిరుక్తరూపకరూపకాతిశయోక్తిభ్యాముపసృప్తైరి సం
 కరః || లీయతామిత్యన్యవశబ్దసహాభాసమాసత్వాదపశబ్దసహాభాసానామవి
 త్తం “యత్రాపశబ్దభీసాన్యభాసజ్ఞానన్నిసర్వతే || తత్రాపశబ్దాభాసస్యాన్యధ్య
 థేదం పురుషౌమహా,, నితి లక్షణాత్ ||.....|| ౨౬ ||

{ మూ||తామరూఢశ్చలకినలయాంశింశుహంస్తేష్వలక్ష్యో }
 { మద్దీకురవస్తనసిజధనున్యోషతీప్రం నినాదమ్ |మో }
 { హదీషన్తుషితమనసంబోధయప్రేయసింమే ర్మహ్యమా }
 { దౌరఘుజనకయోర్వర్తయన్వంశకీర్తిమ్ || ౨౭ || }

వ్యా|| అథ తత్ర “సుపుష్పితాగ్నిరుదిరాంతరుణాఙ్కురవల్లవామ్ |తా
 మారుహ్యమహాహు శ్శింశుపాంపర్వసంవృతా,, మిత్యుక్తప్రకారేణ హనూ
 మానివ త్వమపి శిశుపామారుహ్య, “సుపుష్పితేపర్వ ఘనెనిలీన,, ఇత్యుక్తప్ర
 క్రియయా తత్ర నిలీయ “ఇత్యావకువంశవిభ్యాతిం శనైశ్శీర్తయతానఘ ||
 సామయానరశార్దూల విశావసముపపాదితే,, త్యుక్తరీత్యా - రఘుజనకాన్వయ
 కీర్త్యనుకీర్తనపూర్వకం “అహమాశ్వాసయామ్యేనాంపూర్ణ చద్రనిభాసనామ్!
 అదృష్టదుఃఖాందుఃఖారూం దుఃఖస్యాన్తమగచ్ఛతీ,, మిత్యుక్తరీత్యా సమా

శాస్వయేభా ఇత్యాహ || * తామితి * చలాని లాలాని కిసలయాని పల్లవా
 ని యస్యాస్తాం తథాఘాతాం- అనెన హంససంపరణార్హత్వం సూచితం -తాం
 “ దృక్ష్య స్తేకాంజనకమహితుస్సోమ్యదుర్జాతబద్ధంనన్యస్తాకల్పంక్షవచన విట
 పె శింశుపాంసాస్త్రశాఖా,, మితి పూర్వం ప్రస్తుతామిత్యర్థః । అతఏవ న య
 చ్చద్వాపెక్షా - తథోక్తంకావ్యప్రకాశే “ప్రకాస్తప్రసిద్ధార్థవిషయస్తచ్చ
 బ్దోయచ్చబ్దౌపాదానం నాపేక్షత,, ఇతి॥ ఆపత్సహాయత్వేన ప్రసిద్ధామితి కే
 మాంచిదావ్యభ్యాసంతు నాతీవహృద్యం-ప్రస్తుతత్వేనైవతచ్చద్వాన్ధనిర్వాహేప్ర
 సిద్ధిపర్యంతానుధావనస్య మస్తప్రయోజనత్వాత్ - శింశుపాం అగరుతరుం “ పి
 చ్చిలాఽగరుశింశుపే,, త్వమరః - ఆరూఢః - ఆక్షే పూర్వకాదుర్హేః కర్తరి
 క్తః ఘట్టభత్వమృత్వభలాపదీర్ఘాః - స్వేనైకేసలక్ష్యః స్వేకలక్ష్యఇతి శివభా
 గవతవ త్వమాసఇతి కెచిత్ - చస్తుతస్తు - స్వేనైకలక్ష్యః స్వేకలక్ష్యః - చి
 దేవచింతాశ్రమిత్వాదావివాంస్వపదవిగ్రహః - మయూరస్యంసకాదిత్వా తస్మ
 ధుః - అతఏవ శ్రీభరద్వాజపరిశిప్తే “ ష్టోర్ధాస్త్రేకఫలత్వే,, త్వత్ “ దా
 స్యమేవఫలంయేషాం తేషాంభావోదాస్త్రేకఫలతా - షికశబ్దోఽవధారణా
 ర్థః,, ఇతి వ్యాఖ్యానం- రహస్య రక్షాయాం మితగద్యాధికారే “ అశేషశేష
 తైకరతీ,, త్వస్య వ్యాఖ్యానావసరే “ అశేషశేషతాయామేవరతింశేషశేష
 తైకరతి,, రిత్యాచారైస్య రివ్యహితంప యోయజ్యతే । “ ప్రాధ్వైకఫలాంశ్రి
 య,, మిత్యత్ ప్రాధన్యమాత్రఫలా,, మితి సంజీవనానాం మల్లినాథోక్తిరప్యత్రై
 వానుకూలేతి లక్ష్మీనహస్రవ్యాఖ్యానాం ప్రారంభస్తబకే “ చరణద్వంద్వే
 కసంసర్గతత్వత్వ విస్తరేణనిరూపితమస్తాభిః - స్వమాత్రదృశ్యః “ పత్రగు
 హ్యస్తరేలీనాహనూమానంవృత్తాఽభవ,, దిత్వకరీత్యా తత్రాతిమాత్రం ని
 లీనఇతిభావః - కేచిత్తు “ స్వయాగ్నీయయాసీతయా షికయైవ దృశ్యఇతిభావ
 ఇతి వ్యాఖ్యానః - త త్రైమామేవహృద్యం- మనఃజాయతఇతి మనఃజః మస్త
 ధుః “ సప్తమ్యాంజనేక్షః,, “ హలదస్తా,, దితి “ తత్పురుషేకృతీ,, తివా అ
 లుక్ - తస్య - యద్ధనుఃచాపం - తస్య- ఘూషఇవ - తీవ్రం విరహజనహృద
 యనిర్భేదనమితిభావః - అనెన ప్రథమమేవమదనవేదనాదుర్బలాయాస్తస్యావ
 పంతీవృత్తాన్నినాదశ్రవణేజీవిలైఽపిస్యాత్సంశయఇతిస్వజ్యతే । ప్రణాదంప్రకృ

ష్ఠనిదం - తారతయాసుమారశ్చావ్యమితిభావః - “ ఉపసర్గాదసమాసేఽహి
 ణోపదేశస్యే, తిణత్వం - అమద్దంమద్దం సంపద్యమానం కుర్వీకమస్తీపర్వకా
 అధూతతద్భావెద్భిః “ శనైశ్చీత్రయతాఽనఘై, త్యక్తరీత్యా నీచీగుర్వన్నితి
 భావః - అనైవైతన్నినాదస్యతారత్వం సాంసిద్ధికమితిన్యజ్యతే - మద్దతయా కు
 ర్వన్నితి వ్యాఖ్యానంత తాత్పర్యపర్థన వరతయానేయం - అయంభావః, య
 థావస్థితోచ్చైర్నినాదప్రకాశనే “ సేయమాలోక్యమేరూపం జానకీభాషితం
 తథా | గర్జోభిస్త్రాసితాపూర్వంధూయస్త్రాసంగమిష్యతి || తతోజాతపరిత్రా
 సా శబ్దంకుర్యాన్తసస్వినీ | జానమానావిశాలాక్షి రాసణంకామరూపిణమ్ || సీ
 తయాద కృతేశద్దే సహసారాక్షసీగణః | నానావహరణోఘోర స్సమే
 యాదన్తకోపమః || రతోమాంసం పరిక్షిప్య సర్వతోవికృతాననాః | వభేచగ్ర
 హణేచైవ కుర్వర్యత్నంయథాబలమ్, || ఇత్యుపక్రమ్య “మాంవాగ్మస్త్రీయ
 రాప్లుత్యేబహుశ్యేభృకారిణః | స్వాదియంచాగృహీతార్థా మమచగ్రహణం
 భవేత్ || హింసాభిరుచయోహింస్య రిమాంవాజనకా ర్తజామ్ | విషన్నంస్యా
 త్రతఃకార్యం రామసుగ్రీవయోరిద,, మిత్యుక్తరీత్యా - సీతాభయోన్మిలనాది
 నావా రాక్షసీప్రబోధమాత్రేణవా ద్దర్శోర్తరాస్థసంభవస్యాపి సంభావనీ
 త్వా ద్విసక్షితకార్యవైయాకృతీస్వాదిత్యతోనిస్కృతాఽనినాదు వద్భికున్వన్నితి,
 ఆచౌమత్సందేశ నిజేదనాత్పుర్యం - ఆస్యభావర్సందేశ శ్రవణాభిముఖ్యా
 పయికః ప్రత్యయోనాదియారస్యాఇతిభావః - రమ్యం సీతాయా మనోహ
 రిణీం రఘుజనకయోః వీతన్నామోర్దహారాజయోః - సంకస్యాన్వయస్య - కీ
 ర్తిం శౌశ్వాద్యాః ధైర్యాది గుణవత్తాప్రథాం - దేవదత్తస్య గురుకులమిత్యా
 దాదివ సమాసఇత్యసక్కుదనోచామ - సర్వయక్త కీర్తయంశ్చనక్ - “ లక్షణ
 హేతోఽస్య, రితి శతా - ఉభయవక్షేప్యా పతమత్వజ్ఞాపనాయ సంశద్వయకీర్తి
 కీర్తనం - మోహత్ “ అపద్భితివియోగాద్యైర్హిహృద్భిర్తస్యమూఢతే,, త్యక్
 త్తలక్షణాద్భిత్తకత్తలాత్ - ఈషన్మషితం కించిద్వృత్తివిధురీకృతం మనో య
 స్యాస్తాం తథోక్తాం “ సాతంసమిత్రైవభృశంవిసంజ్ఞా గతానుకలేపవ బధూ
 వసీలై, త్యుక్తరీత్యా ఇత్యోపపంశవిఖ్యాతింకీర్తయన్తంహనూమన్తమివత్యా
 మపి తాదృశంవీక్ష్య స్తాకంమోహ మాపద్యైతేతిభావః - మే మమ - పె

యసేం ప్రియతమామ్, మదర్థ మేవంపరితప్తతయా నిరవధికప్రీతివిషయామితి
భాషః - సీతాం- బోధయ, నక్ష్యమాణరీత్యామత్సందేశహరత్యేనాత్మానం నితే
దయన్విమోహం విధేహిత్యర్థః - యదావ్, ఆచార్యద్వర్ధనాత్పర్యమ్, మో
హాదీషన్తుషితమనసం క శ్మలాపహృతచేతసమ్ - ప్రేయసీం - రమ్యామ్, రఘుజ
నకయోః, వంశకీర్తిం- వర్ణయన్, బోధయ, ఉక్తవీవార్థః - ఇతి యోజనాభేదే
నవ్యాఖ్యాయమ్ - అత్ర చలకిసలయామిత్యస్య శింశుపావిశేషణస్య హంసస్తేవి
కలక్ష్యతార్హత్యాభిప్రాయగర్భతావృత్తికరః, మనసిజ భన్తుఃపతీన్యమిత్య
ల్యేవాచకలుప్తాపమా - రఘుజనకవంశకీర్తివర్ణనస్య సీతాబోధనచేతుత్వా
త్కావ్యలిక్తమనుప్రాసశ్చైత్యేతానిసంస్మర్యంతే ||..... ||౨౬||

{ మూ|| పత్యుర్దైవిప్రణయసచివంవిద్ధిదీర్ఘాయయోమాం }
{ జీవాతుంలే దధత మనసుం తస్యసందేశ మన్తః | }
{ సూరాణాంయశ్శరణమే వీరపక్షీనరాణాం సం }
{ మానార్హంసయముదితంసూచయేత్కృజితైస్తేన్వితి } ౨౭||

వ్యా || పూర్వశ్లోకా కే బోధయేత్సక్తమ్ - తత్ప్రకారమేవాహ ||

* పత్యురీతి * పేదేవి- పచాదిషు దేవిశితి పాదాట్టిర్వలక్షణోజీప్ । భ
క్తాసహరాజ్యాభిషేకస్తవ ప్రత్యాసన్నఇతి బోధనాయ దేవీతి సంబోధ
నమ్ -యథాఽనుశాస్యతే “ దేవీకృతాభిషేకాయా,, మితి- మాం-పత్యుః-త్వ
ద్వల్లభస్యేత్యర్థః - పాతీతిపతిః “ పాతేర్ద్వతి,, రితి దతిప్రత్యయేటిలాపః - అ
నేన రక్షకత్వ వాచినా “ యథాచసమహాహుర్మాంతారయతిరాఘవః । అ
స్తాద్భుంభామ్బుసంరౌఢా త్వంసమాధాతుమర్హసి,, త్యభ్యర్థయమానాం తావ
మస్తాల్లజ్జానిరౌధవ్యథాభరాద్రక్షీతురీతి బోధ్యతే । ప్రణయస్యసచివః ప్ర
ణయసచివః-తంతథో క్తం-ప్రణయయోగ్యస్సచివఇతిమధ్యమపదలోపీవా-విస్మ
యసల్లాపసహాయం-ప్రత్యేతవ్యమన్త్రిణం-విశ్వసనీయభృత్యంవా-ప్రేమాన్వదం
మన్త్రిణంసహాయంభృత్యంవా“ప్రణయఃప్రశ్నయేప్రేమియాఞ్చావిస్మయ్యయో
రపిసచివామన్త్రిచేటయోఃసహాయే,, ఇత్యభయత్రాపిమెదినీ“ప్రణయసచివం
స్తేచేన సఖాయ,, మితి వ్యాఖ్యానంతుపౌనరుక్త్యాదిమాషితతేవనోదాసిత
వ్యం - అనేనత్వయాఽప్యవశ్యమహం విశ్వసనీయఇతిబోధితమ - విద్ధిజానీ

హి “ విదజ్ఞానే,, లోల్లభ్యమపురుషైకవచనమ్ - నను సతిహివతిజీవనె తదేకజీ
 వితాయామమతత్ప్రణయసచివస్యాపి తవావలొకనం భవేదానన్దాయేత్సతఃప
 తిం విజినష్టి || దీర్ఘాయుషఇతి || దీర్ఘంజీవితం-ఆయుఃజీవితకాలో యస్యసః
 తస్యతథోక్తస్య “ ఆయుర్జీవితకాలానే,, త్వమరః - పత్యురిత్యన్వయః, అ
 నేన మహదిదంకృతంకర్త తవనల్లభేన - యద్వినాఽపి భవతీమిదృశీ మశక్య
 ఽపి ముహూర్తమపిజీవితం విద్ధతే దీర్ఘమాయురితి హంసస్యవిస్తయతిశయో
 భావీత్యపి ద్యోత్యతే || యథోచ్యతేసీతావలొకనావసరేవారంవారం హనుమ
 తా “ దుష్కరంకృతవాన్రామో హినోయదనయావృథుః । ధారయత్వాత్త
 నోదేహం నదుఃఖనావసీదతి || దుష్కరంకరులేరామో యఇమాంమత్తకాశి
 నీమ్ । సీతాంవినామహాబాహుర్దుహూర్తమపిజీవతీ,, తి || అనైనై - “నూ
 నంమమైవకోకేన సవీరొలక్ష్మణాగ్రజః । దెవలొకమితోయాత స్త్యక్తాదేహం
 మహితలే,, || ఇత్యాదుక్తక్రిత్యాఽతిశజ్ఞాపిత్యయానకార్యేతిచద్యోత్యతే ||
 భవతు నామసద్దీర్ఘాయతేవ - భవాంశ్చతస్యప్రణయసచివవీన - తథాఽపి -
 “ ధిజ్ఞామనార్యామసతీయాఽహంతేనవినాకృతా । ముహూర్తమపి రక్షామి
 జీవితంపాపజీవితా || కాచమేజీవితేశ్రద్ధాసుభవాతంప్రియంవినా । భర్తారం
 సాగరాంతాయా వసుధాయాఃప్రియంపద,, మిత్యాదుక్తక్రిత్యా ప్రియతమ
 విశ్లేషదీపితయా జీవితైవ్యశ్రద్ధధానాయామమకింత్వయేత్సత ఆత్మానం విజిన
 ష్టి || జీవాతుమిత్యాదితా || తే తవ- ఏవంజీవితైవ్యశ్రద్ధధానాయాఇతిభావః
 జీవాతుం జీవనాషధం “జీవాతుర్జీవనాషధ,, మిత్యమరః || “ కిమాహసీతాహ
 నుమంస్తత్తత్వతః కథయాద్యమే । ఏతేన ఖలుజీవిష్యేభేషజీవాతుర్యథే,,
 త్యుక్తక్రిత్యా రామస్యేవత్వత్సందేశస్తవాపి తత్సందేశో జీవనాషధం భవిష్య
 తీతిభావః || తథాత్వేహేతుమభిప్రాయన్నిశిష్టి || అనఘమితి || సర్వవృథావి
 ధూననధరంధరమిత్యర్థః || “ అంహోదుఃఖవ్యసనైష వసు,, మిత్యమరః, క్షేత
 వాదిదోషగన్ధవిఘ్నరమితివాఽర్థః||తస్య తవభద్రఃత్వత్సమాగమకాఙ్క్షయైవద్దీర్ఘా
 యుషఇతిభావః । సందేశంవాచికం “ సందేశవాగ్వాచికంస్యా, దిత్యమరః
 అస్త్యమనసి - దధతంధారయస్తం - దధాతేశ్శతరి “ నాభ్యస్తాచ్ఛతు,, రితి ను
 మభావః - త్వదేకనివేదనీయతయాత్వత్ప్రియసందేశమస్తరక్షేదధానమిత్యర్థః

అనేన హంసే మస్త్రసంవరణనైపుణాతిశయస్సీతాభిముఖ్యావశ్యంభావశ్చద్యోత్యతే - నకెవలమహంతవద్భర్తస్సందేశహరవన - అపితు విపక్షపక్షవిక్షపణాయతముద్యోజయితాఽపీత్యభిప్రాయేణ విశినష్టి || శూరాణామితి || యః, శరమపగమేశరత్కాలాగమ - వీరపత్నీనాం పరాఃశ్రేష్ఠాః తాసాం అత్యుత్తమవీరపత్నీనామిత్యర్థః - ఉత్తమవీరపత్నీతావత్సవభర్తృవిజయయాత్రాత్సాహినీనామితిభావః - నహ్యవీరపత్నీనాం స్వభర్తృవైక్లవ్యదర్శనీనాం సంభవతికవచిపి తద్విజయయాత్రాయాముత్సాహః “ వీరపత్నీవీరభార్యా- దైవాద్యుత్తేవరశ్శ్రేష్ఠై త్రిమగ్గీదేవనాక్ష్మియే, ఇతి చామరః - సంమానార్హంపూజనీయం శ్లాఘనీయమిత్యర్థః - ఉచితం “ఉద్యోగకాలోఽద్యనరాధిపానాం - అన్యోన్యబద్ధవైరాణాం జగీషూణాం నృపాత్తజ । అయముద్యోగసమయః పార్థివాసాముపస్థితః, ఇత్యుక్తప్రకారేణ యద్ధయాత్రాద్యోగార్హమిత్యర్థః సమయం అవసరం- శూరాణాం వికాన్తానాం క్షత్రియాణాం-జైత్రయాత్రాత్సాహినీనామితిభావః-స్తేవీ సవీర్యైః, కూజితైః నినాదైః- సూచయేత్ జ్ఞాపయేత్ - యద్ధాయసంపద్వైభవితవ్యమితిద్యోతయేదితిభావః - అనేన వీరపత్నీస్తవసంమాననీయమముంశరదాగమం జ్ఞాపయన్నహం విక్రాంతమార్ధస్యం త్వద్వల్లభమవ్యవశ్యంప్రాత్సహయిష్యేనాత్రసందేగవ్యమితివ్యజ్యతే || యదావ్ || వీరయన్తీతివీరాః “ వీరవిక్రాంతాః, విత్యస్తావౌరాదికాత్పచాద్యచ్ “వర్జయేద్యజ్రిముశ్చస్పృష్టం వర్జయేదన్తశ్చిరమ్ || త్వద్విధంతునసంకుర్ధో లోకనాథస్సరాఘవః || రామస్యభనుషశ్శబ్దం శ్రోష్యసిత్వంమహాస్వనమ్ । శతక్రతువిసృష్టస్య నిర్హింపమశనేరివ || ఇహశీఘ్రంసుపరావణో జ్వలితాస్యా ఇవోరగాః । ఇషవోనిపతిష్యన్తి రామలక్ష్మణలక్ష్మణాః || రక్షాంసిపరినిఘ్నంతః పుర్యామస్యాంసమస్తతః || అసంపాతంకరిష్యన్తి పతన్తఃకజూవాససః || అపనెష్యతిమాంభరాత్పత్తశ్శీఘ్రమరిందమః । అసురెభ్యశ్శీయందీప్తాం విష్ణుస్త్రిభిరవక్రమైః, రిత్యాదుక్తప్రకారేణ సాక్షాద్రావణమేవపుణాయమత్వా వదన్త్యాభవత్సాతుల్యాఇతి భావః । వీరాశ్చతాః పత్నీనీసవీరీయాస్సహధర్తచారిణ్యః “ పుంవత్కర్తృధారయే, త్యాదినా పుంవద్భావః || తాసాం పరాః పరణీయాః- ద్రియస్తఇతివరాః “ గృహీన్మ, చిత్సవితీ “దైవాద్యుత్తేవరశ్శ్రే

ష్ట,, ఇత్యత్రభానుః- లెహంతథోక్తానాం-శూరాణాం శూరత్వాభావే లెహంతీ
 రవత్ప్రవరణీయతానసిద్ధిదితిభావః - సమనార్థం ఉచితం సమయం స్తే వః
 కూజితైఃసూచయే దితియోజనా- విజయప్రస్థానశంసికాహానీనినాదెనెన మదీ
 యతారతర నినదేన సర్వవిజగీషవశ్శూరాస్సంసహ్యన్తి జైత్రయాత్రా ర్థమితి
 భావః॥యవీవముచితంసమయంసూచయేత్ తం మాం పత్యుఃప్రణయసచివం వి
 ద్ధీత్యనన్వయః-అస్తే,ఇతికరణం దృష్టవ్యంఇతి బోధయేతి పూర్వజ్ఞాకేనానన్వయః,
 అత్ర పతివిశేషణస్య దీర్ఘాయుషఇత్యస్య - పత్యుః ప్రణయసచివ మిత్యాది
 హంసవిశేషణానాం సీతాసమాశ్వాసనౌపయికతాభిప్రాయగర్భత్వా త్పరిక
 రాలంకారః- అనఘమితిసందేశవిశేషణస్య మైథిలీజీవాతుతాంప్రతి విశేషణగ
 త్యాపేతుత్వాత్కావ్యలింగం । ఉ త్రరాద్ధేతు - యవీవం శ్రీరామభద్రాయ
 యథోద్బోధ్యాగావసరం సూచయేదితి వక్తవ్యప్రస్తుతే తత్ప్రత్యాయనాయ సా
 మాన్యమభిహితమితి సామాన్యనిబద్ధనాఽప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః “ అప్ర
 స్తుతప్రశంసాస్యా త్సాయిత్రప్రస్తుతాశ్రయే,, తి లక్షణాత్ ॥ సాద పఞ్చవిధా॥
 యదాహుః “ కా ర్యనిమిలైసామాన్యే విశేషప్రస్తుతైసతి । తదన్యస్యవదస్తు
 ర్యే తుల్యస్యేతివపక్షిధే,, తి ॥ త్రయాణామేహంసంస్యప్తిః॥ ॥౨౦॥

{ మూ॥ మత్ప్రస్తావప్రవణమథసా మైథిలీమానయేత్వాన్ }
 { మ్హానంకోకా ద్వదనకమలం కించి దున్నమ్యభీరుః । }
 { అ స్తస్తాపాదమృతలహరీ లబ్ధసబ్ధహృదరైరమౌఘ జా }
 { నాముషసిమిషతా మస్తరజ్జేరపాక్షైః ॥ ౨౧ ॥ }

వ్యా ॥ అధైవంకల్యాణవాదినంతావం సీతా పరమానందోత్తరజ్జేరపాక్షేస్స
 భాజయిష్యతీత్యాహ ॥ * మదితి * అథ త్వద్వృత్తాస్తనివేదనానస్తరం-సా,
 దీనాందశామాపన్నేతిభావః-మైథిలీసీతా - అనెన “ అగాధమేభేషుదమైథిలే
 షు - బహుమేధాహిమైథిలః,, ఇత్యాద్యుక్తిరీత్యాఽతిమేధావినిర్వద్యోతక
 న తస్యాః ప్రియహితకారిజనసమ్మాననాచితజ్ఞతాదికం ద్యోత్యతే ॥ భీరుఃత్ర
 స్తాసతీ - అపి శ్రుతిపథగోచరమిదమన్యవచన మాసాంరాక్షసీనా మితికాతరే
 తిభావః - కోకాల్-మ్హానంక్షీణహర్షం “ మైహర్షక్షయే,, అస్తాత్కర్తరి క్తః -
 “అదేవఉవదేశేఽశిః,, త్యాజ్యే “ సంయోగాదెరాతోధాతోర్యద్యత,, ఇతి

సత్వం, పదనకమలంముఖాదిస్తం కించిత్ ఉన్నమ్యఉన్నమయ్య ఉత్పన్న
కాన్నమలే రస్తర్భావిత ణ్యధాత్ క్తో ఏల్యప-ణ్యస్తాత్తు“ల్యపిలఘుపూర్వాః,
దితి జేగయాదేశే ఉన్నమయ్యేల్యేవస్యాత్-అనేనేతఃపూర్వంచినానమృతవం
ఁద్యోత్యై- కించానెన సందర్భణ “తతస్సాపకృకశాస్త్రాసుకేశికశసంవృతమ్ ।
ఉన్నమ్యపదనంభీరు శ్శింశుపావృక్షమేక్షతే, త్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతేమత్ప్ర
స్తావేమ ద్యౌత్రాస్తానువర్తనై పృషణంఆసక్తం “పృషణోనాచతుష్పథే । త్రి
మతుకృమనిమ్నోర్వాన్యంప్రపాత్వతత్పరదక్షయో, రితి రత్నమాలాతావం- అ
తఃమనసి-తామోత్ “ నిశమ్యసీతాపచనకపెశ్చదిశశ్చసర్వాః - ప్రదిశశ్చపీ
క్ష్య । స్వయంప్రహర్షం పరమంజగామ సర్వాత్సరారామమను స్థరస్తీ, త్యు
క్తప్రకారణోదఙ్చితా దానస్తాదిత్యర్థః । బ్రహ్మవేదః “వేదస్తత్త్వం తపో
బ్రహ్మే, త్యమరః- తదఘ్యయనమితియావత్- సమానంబ్రహ్మయస్తిస్తదిబ
హుప్రీహిః ॥ “ సమానస్య చ్చచ్చస్తీ, తి సూత్రే సమానస్యేతియోగవిభాగా
త్సపక్షసాధర్మాదివత్సమానశబ్దస్య సభావః - సబ్రహ్మచరత్ చర్యంచేతికర్త
ధారయః-యదాప్-సహశబ్దస్సద్భవచనోఽప్యస్తి-సచ వృత్తివిషయవిష- తేన
సహబ్రహ్మశబ్దస్యాస్వపదవిగ్రహోబహుప్రీహిః “వాపసర్జనస్యే, తి సహశబ్ద
స్య సభావః-సమానంబ్రహ్మ-యస్తిస్తత్ సబ్రహ్మ సబ్రహ్మచరత్ చర్యంచేతిక
ర్తధారయః । చర్యంచరణం “ గదమదచరయమశ్చానువసగై, ఇతి చరతే
ర్భావాద్ధేయత్- తుల్యవేదాఘ్యయనకంప్రతమితి ఫలితాఽర్థః, నచాత్ర సమా
నం బ్రహ్మచర్యమితి కర్తధారయే “ చరణే బ్రహ్మచారిణీ, త్యనేన సమానశబ్ద
స్య సభావఃఇతి భిమితస్యం- సహ్యత్ర బ్రహ్మచారితు్యత్తరపదంధృశ్యతే యేన
సభావస్యాన్యత్ కింతు బ్రహ్మచర్యమితి - నచైకదేశవికృతన్యాయాశ్రయఃసమపీ
హయ్యుక్తం, బ్రహ్మచర్యమిత్యస్య బ్రహ్మచారితత్వశ్చద్వారత్యేనైకదేశవికృతత
చ్చబ్రహ్మోదయోగాత్- నను తర్హి సహశబ్దస్త్యేవాస్వపదవిగ్రహాకర్తధారయో
ఽస్తివేతిచేన్న- బహుప్రీహ్యాన్యయాభావయోః “వాపసర్జనస్య-అన్యయాభా
వేచాకాలే, ఇతివత్కర్తధారయే సహశబ్దస్య సభావవిధాయకవచనాదర్శనా
త్- అతాయథోక్తేవాపవత్త్రిశ్శ్రియసీ-స బ్రహ్మచర్యంసాధర్మమితియావత్,
అమృతలహర్యాసుధార్పర్యాసహ లబ్ధంప్రాప్తం స బ్రహ్మచర్యం యైః తైస్త

ధోక్తేః- ఉపసేవ త్యుప-మిషతాంవికసతాః- అమ్బుజానాం అరవిద్రానాం,
 అస్తరశ్లేః ఆప్తతమైః తత్తుల్యరితియావత్ అపాశ్లేః కటాక్షైరితియావత్ ।
 మానయేత్ పూజయేత్ సబహుమానం నిధ్యాదేదిత్యర్థః ॥ “మానపూజా
 యాం, సంభావనాయాం లిక్, అనెన హనూమదపక్షయా త్వయ్యేన ప్రీత్య
 తిశయం ర్యాదిదిద్వ్యత్యతే । హనూమతోహిచర్చనమాత్రమేవ సతు సబ
 హుమానదర్శనం, యథోచ్యతే ॥ “సాతిర్యగూర్ధ్వంచ తథాప్యథస్తాన్నిరీక్ష
 మాణో తమచిత్త్యబుద్ధిమ్ । దదర్శపిక్లాఘవైరమాత్యం వాతాత్తజంసుర్యమి
 వోదయన్, మితి ॥ అత్ర శ్రీరామప్రస్తావప్రసంగతస్య విశేషణకార్యాసీ
 తాకటాక్షసంమాననీయతాహేతుత్వాద్ధృష్టాహేతుకం శాన్యలింగం సదసక
 మలమితి ధర్మవాచకలప్రాపవయూః మృతలహరిలబ్ధసబ్రహ్మచర్యైః అమ్బు
 జానామస్తరశ్లేరిత్యాభ్యామర్థిభ్యాం ధర్మలప్రాపమాభ్యాంచ సర్వభ్యైః,
 తాఅప్యన్యోన్యం సంసృజ్యనై తాత్రిమికోపమాత్వస్యాప్రాసేనైవాచకాను
 ప్రవిష్టేన సంకీర్తయే ॥ పూర్వాధ్యైశ్చోకాన్తానంపదసకమలమున్న మ్యేత్యనెన
 ఇతః పూర్వంపదసకమలనమనహోతకేన వ్యభిచారస్య “ఇష్టప్రకరణా
 పై రైశ్వర్యభిరంతరాదిభిః । చిన్తాభ్యానాల్లికాతస్యా మనుభావమతాఇమే ॥
 కార్మాభ్యోముఖ్యసంతాప నిశాప్సోచ్ఛ్రవనాదయః, ఇత్యుక్తలక్షణాదీనా
 భ్య సంచారిభావస్య శాస్త్రభిష్య కర్మావశాన్తిః “భావశాన్తిస్తవభిష్యక్తే
 ప్రశమేష్యభిచారిణా, మితి “అత్యాహుఃస్వభావస్య విలయశ్చాన్తిరుచ్యతే,
 ఇతిచలక్షణాత్, ఉత్తరాధ్యైశ్చిరాసాజ్జకరణకసంమాననా లక్షణానుభావేన “మ
 నోఽథస్యలాభేన ? ధన్యయోగ్యస్యవస్తునః । మిత్రసంగమదేవాది ప్రసాదా
 దేశ్వకల్పితః ॥ మనః ప్రసాదోహర్షస్యాన్యదత్ర నేస్త్రాస్యస్థలతా । ప్రియాభా
 వణమాశ్లేషః పులకానాం ప్రరోహణమ్ । స్వేచ్ఛాద్గమ్యహస్సేన హస్తసుతా
 డనాదయః, ఇత్యుక్తలక్షణ హర్షాభ్యభావస్య, ఏవం భీరుస్సరీకించిదప్రదనకమ
 లమున్న మ్యేత్యనెన “శజా-చౌర్యావరాధాత్వస్యాన్విష్టోత్ప్రేక్షణం
 తమ్ । తత్రచైష్టాముహూపార్శ్వవిదర్శనముఖశోషణమ్ ॥ అపశుణ్యవైశ్యస్య
 గర్జనాదాదయోఽపిచె, త్యుక్తలక్షణ శజా-భ్యసంచారిభావేనసహోదయా
 భిష్యక్తేర్భావోదయః “భావోదయస్సవిరుద్ధత్వైశ్యక్త్యాం వ్యభిచారి

ణా,, మితి లక్షణాత్ || ||౨౯||

{ మూ || పశ్యన్తీసారఘపతిసభాస్తా ఏమశేషావదాతం }
 { ప్రత్యాశాప్సాదధిగతమచిః ప్రాక్రసీపెన్ద్రలేఖా । }
 { మత్సందేశేతదనుసుముఖ సావధానాభవిత్రీ కింన }
 { స్త్రీణాం జనయతిముదంకా న్నవార్తాగమోఽపి || ౩౦ || }

వా॥ అథ త్వద్ద్వనాశ్వాసితాసీతాత్వన్ముఖా న్తత్సందేశశ్రవణాన్ముఖ్యం భ
 జిష్యత ఇత్యాహ || * పశ్యన్తీతి * రఘుపతేః దశరథస్య “ దీర్ఘదర్శిమ
 హతేజాః పౌరజనపదప్రియ,, ఇత్యాద్యక్రీత్యా దీర్ఘదర్శిన ఇతిభావః- న
 భూఃసుషా “నభూర్థాయాసుషాస్త్రీనే,, త్యమః అనెనాస్యాఅపి దీర్ఘద
 ర్శసీత్వం ద్యోతయతాసతావనస్యభాజ్ఞాస్యతీతి ద్యోతితం-సాసీతా-తావం “ప
 త్యుద్దైవిప్రణయసచివ,, మిత్యక్రీత్యా కల్యాణవాదినమితిభావః అశేషంకృ
 త్సం యథాస్యాతథా ఆనదాతంశుద్ధం బహిః ప్రవృత్తుధమిత్యర్థః బహిశ్శుద్ధి
 ర్థావశ్యం ఆ ప్రశ్నార్థిస్తుమర్షులైనాచ్చలత్వం పశ్యన్తీజానానెత్వర్థః బహి
 వా న్నపిశుద్ధనిర్భీనాప్సేతిభావః “యశ్చాన్ద్రేశాన్లాలాచనే,, ఇతిజ్ఞాపనాద్వ
 శేర్జానార్థకత్వం- బహిశ్శుద్ధేశాన్ద్రేశుషజ్ఞానవిషయత్వేఽప్యన్తశ్శుద్ధే ప్రదవిష
 యత్వేనాభయసాధారణ్యాజ్ఞానానెతివ్యాఖ్యానమేవసావరికం- ఏతేన“అన్త
 శ్శున్సంబహిర్వళక్షంతాన్వఃకటాక్షయన్తీ,, తి వ్యాఖ్యానం నాతీనహృద్యమి
 తివేదితవ్యం- ఆతమన- ప్రత్యాశాప్సాత్ ఆయంవిశ్వసనీయఇతి విస్రమ్భాత్-ప
 ష్టేదివాఃకరస్యతికరోచ్చవసితత్వాదిత్యర్థః । ప్రాక్రసీపూర్వస్థిః దర్శేభ
 వా- ప్రాగిత్యన్యయాభ్యవార్థే “సాయంచిత,, మిత్యాదినా ట్యుల్పిత్యయ
 స్తుడాగమస్వ-తత్ప్రిత్యలక్షణోజీవ-ప్రాగ్భవాప్రాక్రసీతివిగ్రహః ఇన్ద్ర
 లెఖాదన్ద్రకలేవ-అధికాప్రాప్తాదుదిప్తిః యయా సాతథోక్తానతి- యథా
 పాశ్చినైవాతిరసీయసీదన్ద్రకలావిభాకరప్రభావప్రవేశనమధిగతసౌభాగ్యాశు
 క్లప్రతిపదిప్రహదీప్తిభవేతథాఽరావత్ప్రదనలొకనాత్ “ అవ్యక్తరేఖా
 మివవన్ద్రరేఖా,, మిత్యాద్యక్రప్రక్రియయాఽస్థితాప్రేవసీతాత్వన్నిర్వర్తనాన
 న్తరం త్వయివిస్రమ్భతాప్రహర్షతయా “ హర్షర్శభిరుద్ద్యోతం.తస్యాన్తః
 పురమాబధా,, విత్యక్రప్రకారేణ కించిదుదజ్ఞచ్చరీరసుషమేతిభావః - య

ద్వా-సీతాపక్షే- అధికతా రుచిః ప్రియవారాశ్రవణస్పృహ యయా సాతతో
 క్రత్యర్థః “అభిషక్లేస్పృహయాంచ గభస్తాదరుచిః(స్త్రీయా,, మిత్యమరః,
 అథవా ప్రాక్రమి ఇన్ద్రియేభవ ప్రత్యాశ్వాసాదధికతమదిరితి యోజనా-అర్థస్తుతు
 ల్యసన-అతపవ- సుముఖ “అతులంచగతాహర్షం ప్రహర్షైశ్చచానకీ నెత్రా
 భ్యాంచక్రవక్ష్యాభ్యాంచమోచానన్దజంపయః ॥ చాతుర్యదృష్టనంతస్యా స్తామృతే
 క్లాయలేక్షణమ్ ॥ అశోభతవిశాలాక్షాన్యరాహుము క్తశ్చనౌదురాత్,, ఇత్య
 క్తప్రకారేణ ప్రసన్నవదనాచననీ - శోభనంచుఖంచస్యాస్మేతి విగ్రహే
 “సావ్యక్తాచ్చివసర్జనా,,దిత్వాదినాజీమ్-తదను ఏవసాముఖ్యలాభానన్దః,
 మత్సందేశేమద్వాపిశశనశాశ్చితి యావత్ “నుద్విషయకవాచికె,, ఇతి
 మాంచద్వాభ్యుదయంతు నయక్తం రామంప్రసీతాయా స్వదేశస్యాశ్రాప్ర
 కృతత్వాత్- సావధానానామహితత్వా- భవిత్రీభావినీ - నను “క్షున్నిస్పృతి
 ర్భృజనైవ విసాతత్కథయాకథ,,మిత్యక్రతీత్వాప్రియసంబంధనైవవిసారివప్రి
 త్తానశ్రవణమాత్రేణైవ కథమేతావానానన్దస్సంభవిష్యతిచ్యతహ ॥ కిమితి ॥
 కాన్తస్య “కథాభిరభిరామాభిః కామైర్భోగైశ్చ సర్వదా । ఉపచారైశ్చ ర
 మయేద్య స్సకాన్తజతీతః, ఇత్యక్తలక్షణస్య వల్లభస్య సమచరితబ్రహ్మతాత్పర
 జగతి భావః - వారాయాన్యతాన్తస్య-ఆగమః లాభోఽపి- (స్త్రీయాః ప్రియవి
 శ్లిష్టానామితిభావః - ముచంప్రీతిం- సజనయతికిం - జనయన్త్యేవేతిభావః,సహ
 సాక్షాత్ప్రియసమాగమపవకల్పలేమససస్తాపాయవియోగినాం కింతు తద్వా
 ర్తాగమోఽపితి భావః ॥ అర్చ రఘుపతిసభూరిత్యన్యమాంసవిశదృతాజ్ఞానం
 ప్రతి తస్యచ ప్రత్యాశ్వాససూచకరుచిప్రాప్తింప్రతి తస్యాశ్చ సౌముఖ్యంప్రతి
 తస్యచ సందేశశ్రవణసావధానతాంప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యవిజ్ఞమాలా సామా
 న్యైవ విశేషసమర్థన రూపార్థాన్తర న్యాసేన సకీర్ణతే ॥ ఆసయాచకావ్యవి
 జ్ఞమాలయా ఉత్తరోత్తరకారణభూతసూచ్యసూచ్యవస్తుగుచ్ఛనాత్కః కారణ
 మాలాలంకారో వ్యజ్యతఇత్యలంకారణాలంకారధ్వనిః “గుచ్ఛాకారణమా
 లాస్యా ద్యధాప్రాకాప్రస్తకారణై, రితి తల్లక్షణం ॥ అత్రసీతాయాః హంస
 శుద్ధతానిర్దయేనమతిః “విమృశ్యయత్కిభిశ్శశ్వదర్థనిర్ధారణంచతి,, రితిలక్ష
 ణాత్- ప్రత్యాశ్వాసాదధికతమదిరిత్యాదినాహర్షః - మత్సందేశే సావధానేత్య

నేనాత్ముక్యం చేత్సేతే సంచారిణః పూర్వపూర్వానువమద్వై సభూయవ్య
జ్యస్తఇతి భావసంధిః “భావసంధిస్తుభావానాంతుల్యానాంవ్యజ్ఞతాయదీ,తి
తల్లక్షణమ్ ||.....||30

{ మూ॥ పశ్చాదేవంకథయభవతిభాగధేయనజీవన్ము }
{ ల్యాణీంతావంకుశలమనఘః కోసలార్ద్రోఽనుయ } }

{ జ్ఞేయేషు శ్రేయోభవతినియతంతానిసర్వాణిసంతా }
{ లక్ష్మ్యాదేవ్యాస్తవచఘననేలక్షణాన్యామనన్తి || } ||30||

వ్యా॥ అథాచౌమత్కుశలం నివేదయంస్తస్యాః కుశలమనుయజ్ఞేవీత్యాహ
* పశ్చాదితి * పశ్చాత్ త్వద్విషయే సీతాయాస్సాముఖ్యాదినా విస్మయనిశ్చ
యానస్తరం “ పశ్చిచ్యాంచరమేచశ్చా,, దివ్యమః-నతు తతః స్రా గేవ-తథా
సతి తాంనాలమాశాన్సయితం మత్కుశలవర్ణ నాదికమపి- ప్రత్యుత“యథా
యథాసమిపంసహనూమానపసర్వతి । తథాలథారావణంసారంసీతావరణజ్ఞ-
తే,,ఇత్యుక్తిరీత్యా సా శబ్దే-తాపీతిభావః-నహి పరస్పరివిస్మయిరచేనినర్గతః
ప్రియాణ్యపిరోచేదన్నన్యోన్యమనసేవనాని- యథాహ్వాచ్యతే “ పరస్పరే
ణచాలాపం విశ్వస్తారౌ ప్రచక్రతు,, రితి- ఏవం నక్ష్యమాణప్రకారేణ-కథ
య బ్రూహి-తదేవాహ ॥ భవతీతి ॥ భవత్యాః తన,పూజ్యాయాఇతివా- భాగధే
యేనసాధాగ్యన“భాగరూపే,,త్యాదినాస్వాధ్ధేయప్రత్యయః“ దైవ-దిష్టంభా
గధేయంభాగ్య,, మిత్యమః ॥ జీవన్ ప్రాణార్థాయై సత్ విధేయస్యా
సోద్యైత్యానస్తర్వాచిత్యేఽపి ప్రథమతపవనిదైహో “ చృష్టాసీతే,, తి న్యా
యాదితిధ్యయం భవతిభాగ్యమేవాస్య జీవనచేతుః అన్యథా “ తవాదర్శనజే
నార్యే రాఘవఃపరితప్యతే । మహతాజ్వలతానిత్య మగ్నినేవాగ్నిపర్యతః ॥
త్వత్కృతేమదనజ్ఞేపశాకశ్చింతాచరాఘవమ్ ॥ తాపయన్తిమహత్తానమగ్నీ
గాలిమివాగ్నయః ॥ తవాదర్శనశోకేన రాఘవఃప్రవిచాల్యతే । మహతాఘా
మికమేషన మహానివశిలోచ్చయః ,, ॥ ఇత్యాద్యుక్తామశక్యజీవనాం దశామా
పన్నః కథమివజీవేదితిభావః ॥ నకేవలమస్య భవతీభాగ్యేన జీవనమాత్రమే
వ అపితు కుశలమపీత్యాహ ॥ అనఘఇతి ॥ అవిద్యమానం అఘండుఃఖమకుశ
లయాపం యస్య స తథోక్తశ్చసత్ అత్ర “ వైదేహికుశలీరామస్తావచ కా

శలమబ్రవీ, దిల్యేతల్ స్త రవ్యం- నకెవలం తజ్జేవనాదేరెవ పేతుగ్భవతీభాగ్య
మిత్యభిప్రయన్విశేష్యం నిర్దిశతి || కొనలేన్ద్ర ఇతి || కొనలానానివాసోజనపదః
కోసలాః “ తస్యనివాస, ఇత్యుతో “ జనపదెయిపి, తిలుప్- య క్తవద్భా
వశ్చ-తేషామిన్ద్రగిరిఅధీశ్వరః-అన్యకోసలైశ్వర్యలాభోఽపి త్వద్భాగ్యాభీనవే
తిభావః అనెన ప్రత్యాసన్నస్తస్యాధిరాజ్యాభిషేకో నేతఃపరస్తాదపి కాంతా
రచక్రమిష్టావశేషసంభావనయాశోచనీయమిత్యపివ్యజ్యతే || సను కింను
నామ మమవా తాదృశం భాగ్యం-యాఽహం “కీదృశంతుమయాపాపంపురా
జస్తాన్తరకృతమ్ | యేనెదుంపాప్రవృత్తేమఃఖం మయాఘోరంసుదారణమ్ || ఏ
షాఽల్పపుణ్యాకృపణాదినశిష్యావ్యనాథవత్ | సముద్రమధ్యేహేమూర్తా వా
యవైరివాహతా || అహంతురామత్వయిజాతకామా చిరంవినాశాయనిబద్ధ
భావా | మోఘంచరిత్వాఽథతపా వ్రతంచత్యక్త్యామిధిగ్జీవితమల్పభాగ్య, తి
మన్దభాగ్యతయాశాచావ్యనుపదమపీత్యత్రాహ || కల్యాణీమితి || కల్యాణీంశు
భాం - అస్పృషాభద్రగన్ధతయా అనుపాధికకల్యాణశీలయాస్తవ తాదృశభా
గ్యవత్తాయాం నకశ్చిదపి సందేగీతిభావః అతఃప “ అథవాచాదుసర్వాక్లే ర
క్షితాస్సేనతేజసా | ననశిష్యతికల్యాణీ నాగ్నిరగ్నౌ ప్రవర్తత ,, ఇత్యాదావ
భద్రగన్ధ సంబన్ధవైశుధ్యమభిసంధాయాస్యాః కల్యాణీతి నిదైశః కృతః || కల్యా
ణశబ్దస్య బహువిధము పారాత్ జీవ-త్వాం- దుశలం తైమం-అనుయంతైపుచ్ఛతి
“ప్రశ్నోఽనుయోగఃపృచ్ఛాచే,, త్యమరః “ ప్రాపాభ్యాం యజేయజ్ఞ
పాతేషిష్వి,, త్యత్ర “స్వరాద్యన్తాపసగ్గాదితి వక్తవ్య ,, మితివారికాద
నుపూర్వకాద్యుజ్జేర్నిత్యమాత్తనేపదం- దుహృదిమపుచ్ఛతేః పరిగణనాద్విక
ర్తకత్వం నచాత్రపుచ్ఛలైదదగ్ధనాత్కథం ద్వికర్తకలైతిశబ్దాన్ “ అహమపీ
దంచోద్యంచోద్య, ఇతితద్రాజసూత్ర భాష్యేపుచ్ఛతి పర్యాయస్యచ దెవపి
ద్వికర్తకత్వ దగ్ధనెనార్థబన్ధనత్వాత్సంజ్ఞాహూః-కథంమమేదృశం కల్యాణత్వం
నిశ్చయిత ఇత్యత్రాహ || యేషిష్వితి || భువనేజగతి యేషులక్షణేషు సత్సు
శ్రేయః శ్వశ్చేయినం కల్యాణమిత్యర్థః- భవతి-తాని లక్షణాని “ భృక్ణారావస
నవాజుజ్జగరభశ్శీవత్సచాపేమభిర్తాలాకుణ్డలచామరాఙ్కుశయవైశ్నేయైర్ధవి
జేస్తామరైః | మత్స్యసప్తస్తికవేదికాన్యజనవైశ్వజ్ఞాతపత్రాముఖైః పాదపా

ఊలేనరాస్యపతితాంయాన్ప్రియోరాజ్ఞతా,, మితి నారదీయాద్యుక్తానిరెఖా
 చిగుభవన్జ్ఞానాని - తాన్యపినకతిపయాన్యేవేద్యభిప్రాయేణ విశినష్టి || సర్వా
 ఊతి || నాముద్రికాదికాస్త్రాక్తాని కృతాన్మనస్వీత్యర్థః || సర్వాణిలక్షణానీత్య
 న్వయః- లక్ష్యాదేవ్యాః-తవచ-యదావ - లక్ష్యాః - దేవ్యాః సామ్రాజ్యభి
 మేకార్థాయాః తవచ-అమనన్తి యువయోరెవసన్తితి పానఃపున్యేన వదన్తిత్య
 ర్థః- సహి యవాభ్యామస్యస్యాపివం జాతీయకలక్షణవత్తాసులభేతిభావః ఆజ్ఞ
 పూర్వకాల్ “ మూలభ్యాసే,, ఇత్యస్తాద్భవదికాధ్యాత్మార్థాని “ పా
 మ్రాథ్మాస్థామ్న,, త్యాదినా మనాదేశః - తాన్యపి కింపామరాఅమనన్తి య
 నాజ్ఞాతతత్త్వతయావస్తుసత్తాయాం సందిహ్యేరన్నిత్యతలహా || సన్తతి || అ
 క్షణాదినర్వశాస్త్రాభిజ్ఞావిపశ్చితఇత్యర్థః-యథాచ్యతే సీతయాదెవ్వైవ నాగా
 స్త్రబద్ధావసర “ ఇమానిఖలువర్తాని పాదయోర్యైఃకిల స్త్రియః | అధిరాజ్యే
 అభిషిచ్యనైనరైర్దైఃపతిభిస్సహ || వైధవ్యయాన్వియైర్నార్యోలక్షణైర్భా
 గ్యదుర్లభాః | నాత్తనస్తానివశ్యామి పశ్యన్తిహతలక్షణా || కేశాన్సుత్తాస్స
 మానీలా భువోవాసంగతేమమ | వృత్తైచారోమశేజ్ఞేదస్తాశ్చావిరళామమ ||
 శక్తైవైత్రై కరౌపాదౌ గుల్ఫాపూరూచమేచితౌ || అనువుత్తనఖాస్సిద్ధాస్స
 మాశ్చాఙ్గుళయోమమ | స్రవౌచావిరళౌపీనౌ మమేహామగ్నచూచకౌ ||
 మగ్నాచాత్మగ్గీనీనాభిః పార్శ్వోరస్కాశ్చమేచితాః || మమవర్ణోమణినిభో
 మృమాన్యజ్గరుహాణిచ | ప్రతిష్ఠితాం దావదశభిర్నామూచశ్శభలక్షణామ్ || స
 మగ్నియవమచ్ఛిద్రం పాణిపాదంచ వర్ణవల్ | మద్దస్తితేత్వేవచమాంకన్యాలక్ష
 ణినావిదుః || అధిరాజ్యేఅభిషేకోమే ద్యాప్తాజ్ఞైఃపతినాసహ | కృతాన్తకుశ
 లైరుక్త,, ఇతి || అతోభవత్యాః కల్యాణతప్సం నిష్పృక్త్యాహమితిభావః |
 సద్భిరామ్నాతత్వాన్మేదమసత్యం భవతువర్ణతీతిభావః || యథోచ్యతే || “స
 సంతోఽనృతవాదిన,, ఇతి || అత్రకల్యాణమితి విశేషణస్య మహాభాగ్యవత్తా
 భిప్రాయగర్భతావత్పరికరః, తాదృశకల్యాణతప్సయేమశ్రేయోభవతీత్యాది
 సదామ్నానరూపప్రమాణోపన్యాసలక్షణశబ్దప్రమాణాలంకారగర్భిత పశ్చార్ధ
 వాక్యార్థేన సవర్ధనాత్కావ్యలింగం, లక్ష్యాదేవ్యాస్తవచ తానిలక్షణాన్యామ
 నన్తితిసీతాయా గుణోత్కృష్టయా లక్ష్యాసమీకృత్య వర్ణనాత్తుల్యయోగితాభే

శలమబ్రవీ, దిత్వేత్ స్త రవ్యం- నకవలంతజ్జవనాదేరెవ వేతుగ్భవతీభాగ్య
మిత్యభిప్రయన్విశేష్యనిర్దిశతి || కొనలేద్ద్ర ఇతి || కొనలానానివాసోజనపదః
కోసలాః “ తస్యనివాస,, ఇత్యణో “ జనపదెబువి,, తిలుప్- యక్తవద్భా
వశ్చ-తేమామిద్ధగ్రిఅధీశ్వరః-అన్యకోసతైశ్వర్యలాభోఽపి త్వద్భాగ్యాధీనపదే
తిభావః అనెన ప్రత్యాసన్నస్తస్యాధిరాజ్యాభిషేకో నేతఃపరస్తాదపి కాస్తా
రచక్రమక్లేశావశేషసంభావనయాకోచనీయమిత్యపివ్యజ్యతే || సను కింను
నామ మమవా తాదృశం భాగ్యం-యాఽహం “ కీదృశంతుమయాపాపంపురా
జస్తాన్తరకృతమ్ | యేనెదంప్రాప్యతేచుఃఖం మయాఘోరంసుదారణమ్ || ఏ
మాఽల్పపుణ్యాకృపణాదినశిష్యామ్యనాథవత్ | సముద్రమధ్యేనౌఘాఘ్నా వా
యవైగైరివాహతా || అహంతురామత్వయిజాతకామా చిరంవినాశాయనిబద్ధ
భావా | మోఘంచరిత్వాఽథతపావ్రతంచత్యక్ష్యామిధగ్జీవితమల్పభాగ్య,, తి
మద్భాగ్యతయాహించామ్యనుపదమపీత్యత్రాహ || కల్యాణీమితి || కల్యాణీంశు
భాం - అస్పృష్టాభద్రగర్భతయా అనుపాధికకల్యాణశీలయాస్తవ తాదృశభా
గ్యవత్తాయాం నకశ్చిదపి సందెగ్గీతిభావః అతవ “ అథవాచారుసర్వాక్లే ర
క్షితాస్వేనతేజసా | ననశిష్యుతికల్యాణీ నాగ్నిరగ్నౌ ప్రవర్తత,, ఇత్యాదావ
భద్రగర్భ సంబద్ధవైషమ్యమభిసంధాయాస్యాః కల్యాణీతి నిదైశః కృతః || కల్యా
ణశబ్దస్య బహువిధము పారాత్ జీష్-త్వాం- కుశలంక్షేమం-అనుయతైపుద్భుతి
“ప్రశ్నోఽనుయోగఃపృచ్ఛాచే,, త్వమరః “ ప్రాపాభ్యాం యజెరయజ్ఞ
పాత్రేష్వి,, త్యత్ర “స్వరాద్యన్తావనగ్గాదితి వక్తవ్య,, మితివార్తికాద
నుసూర్యకాద్యుజ్జేర్నిత్యమాత్తనేపదం- దుహ్యదిమపుచ్చతేః పరిగణనాద్విక
ర్తకత్వం నచాత్రపుచ్చతైరదర్శనాత్కథం ద్వికర్తృకతైశిశబ్దాః “ అహమపీ
దంచోద్యంచోద్య,, ఇతితద్రాజనూత్ర భాష్యేపుచ్చతి పర్యాయస్యచుదెరపి
ద్వికర్తృకత్వ దర్శనెనార్థనిబద్ధనత్వాత్సంజ్ఞాయాః-కథంమమేదృశం కల్యాణత్వం
నిశ్చీయతఇత్యత్రాహ || యేషితి || భువనేజగతి యేషులక్షణేషు సత్సు
శ్రేయః శ్వశ్రేయసం కల్యాణమిత్యర్థః- భవతి-తాని లక్షణాని “ భృగ్వారాస
నవాజుశ్చరరథశ్రీవత్సచాపేమభిర్దూలాకుణ్డలచామరాఙ్కుశయవైశ్నేలైర్ధవ
జ్జేస్తామరైః | మత్సన్వసస్తికవేదికావ్యజనతైశ్శక్థితపత్రామ్బుజైః పాదెవా

ఃఃతలేనరాన్యవతితాంయాన్తిస్త్రియోరాజ్ఞతా,, మితి నారదీయాద్యుక్తానిరెఖా
 దిశుభవ్యజ్ఞానాని - తాన్యపినకతివయాన్యేవేత్యభిప్రాయేణ విశిష్యతి || సర్వా
 ఃఃతి || సాముద్రికాదిశాస్త్రాని కృతాన్సన్యత్యర్థః || సర్వాణిలక్షణానీత్య
 న్వయః- లక్ష్మ్యదేవ్యాః-తవచ-యదాప్ - లక్ష్మ్యాః - దేవ్యాః సామ్రాజ్యభి
 పెకార్హాయాః తవచ-ఆమనన్తి యవయోరెవసన్తితి పానఃపునేన వదన్తిత్య
 ర్థః- సహి యవాభ్యామన్యస్యావీవం జాతీయకలక్షణవత్తాసులభేతిభావః ఆఙ్
 పూర్వకాత్ “ మూలభాస్సే,, ఇత్యస్తాద్భవాదికాద్ధాతార్థగతపి “పా
 ఘ్రాత్తాస్థామే,, త్యాదినా మనాదేశః - తాన్యపి కింపామరాఆమనన్తి యె
 నాజ్ఞాతతత్త్వతయవస్తుసత్తాయాం సందిహ్యేరన్నిత్యతలహ || సన్వతి || ల
 క్షణాదినర్వశాస్త్రాభిజ్ఞావివశ్చితఇత్యర్థః-యథోచ్యతే సీతయాదెవైవ నాగా
 స్త్రబద్ధావసర “ ఇమానిఖలుపద్మాని పాదయోరైక్వికేల స్త్రియః | ఆధిరాజ్యే
 లభిషిచ్యనైరైన్ద్రైఃపతిభిస్సహ || వైధవ్యయాన్తియైర్నార్యోలక్షణైర్భా
 గ్యమర్గభాః | నాత్తనస్తానివశ్యామి వశ్యన్తీహతలక్షణా || కేశాస్సుత్తాస్స
 మానీలా భువోచాసంగతేమమ | వృత్తైచారోమశేజక్షేదంతాశ్చావిరళోమమ ||
 శక్తైన్త్రై కరౌపాదౌ గుల్ఫాపూరూచమెచితౌ || అమృతనఖాస్సిన్ధాస్స
 మాశ్చాఙ్గుళయోమమ | స్తనౌచావిరళౌపీనౌ మమేహౌమగ్నచూచుకౌ ||
 మగ్నాచాత్సగ్గీనీనాభిః పార్శ్వోరసాశ్చమేచితాః || మమవర్ణోమణినిభో
 మృహన్యజ్గరుహాణిచ | ప్రతిష్ఠితాం దావదశభిర్తామూచశ్శుభలక్షణామ్ || స
 మగ్రియవమచ్ఛిద్రం పాణిపాదంచ వర్ణవత్ | మద్దస్తితేత్యేవచమాంకన్యాలక్ష
 ణినౌవిమః || ఆధిరాజ్యేలభిషేకోమే బ్రాహ్మణైఃపతినాసహ | కృతాన్తకుశ
 తైరుక్త,, ఇతి || అతోభవత్యాః కల్యాణతవం నిష్ప్రత్యాహమితిభావః |
 సద్భిరామ్నౌతత్వాన్నేదమసత్యం భవతువర్హతీతిభావః || యథోచ్యతే || “స
 సన్తోఽన్యతవాదిన,, ఇతి || అత్రకల్యాణీమితి విశేషణస్య మహాభాగ్యవత్తా
 భిప్రాయగర్భతావత్పరికరః, తాదృశకల్యాణత్వస్య యేమశ్రేయోభవతిత్యాది
 సదామ్నానరూపప్రమాణోపన్యాసలక్షణశబ్దప్రమాణాలంకారగర్భిత పశ్చార్థ
 వాక్యాధై సవర్ధనాత్కావ్యలింగం, లక్ష్మ్యదేవ్యాస్తవచ తానిలక్షణాన్యామ
 నన్తిసీతాయా గుణోత్కృష్టయా లక్ష్మసమీకృత్య వర్ణనాత్తుల్యయోగితాభే

దః “ గుణోత్కృష్టైస్సమీకృత్య వచోఽన్యాతుల్యయోగితే, తి లక్షణాత్ ||
 ఇయంకావ్యదర్శదర్శితాతుల్యయోగితా, ఇమాంతుల్యయోగితాం సిద్ధిరితి కంచి
 దన్యవాహాన్లుః || యదాహజయదేవః || “ సిద్ధిభ్యాతేమచేన్నామ కీర్త్యతే
 తుల్యతోక్తయే || యదామేనహివిభ్యాతౌ త్వంబత్తర్జ్వలన్తే, రితి || మతా
 న్త రే త్వత్ప్రవర్ణ్యావర్ణ్యయోస్సీతాలక్ష్మ్యైర్లక్షణవత్తారూపభర్తైశ్చవర్ణనాద్దీప
 కమేవ || “ వదన్తివర్ణ్యావర్ణ్యానాం భర్తృకన్యంబీవకంబుధా, ఇతి లక్షణాత్,
 ఉక్తయా తుల్యయోగితయా తృతీయసదృశ వ్యవచ్ఛేదఫలకోపమేయోపమావ్య
 జ్యతఇత్యలంకారణాలంకారధ్వనిః || “చర్యాయోగదన్యయోస్తచ్ఛేదపమేయోప
 మామత్రే, తి తల్లక్షణం- ఆత్ర లక్ష్యసీతయోఽనతారభేదాత్సామ్యోపపత్తిః “ వి
 ఘ్ననాసదృశోవిరేయ, ఇత్యాదిసత్, నన్వత్యభవతీభాగదేయనేత్యత్ర భవతీశబ్ద
 స్య సర్వనామతయా సమాసవృత్తౌ “ సర్వనామ్నోవృత్తిమాత్రే ఘంవద్భా
 వ, ఇతి భాష్యకారేష్టాఘంవత్తైవసభవితవ్య మితిచేన్న, తస్యా అనిత్య
 త్యాత్, తథాహి, సాహి, “దక్షిణోత్తరాభ్యామతసుజి, తి సూత్రేభాష్యే, అతసు
 చః స్థానైతసుజేవోచ్యతాంలాఘవాదిత్యాశక్య, సమాధానానసరే, లింగవిశిష్ట
 పరిభాషయాదక్షిణోత్తరాశ్చద్భాభ్యాంస్త్రీలింగాభ్యామతసుచి, “యచిభ, మితిభ
 సంజ్ఞాయాం, “యస్యేతిచే, త్యాకారలోపేదక్షిణతడర్థరతఇత్యభీష్టరూపసిద్ధిః, త
 సుచిక్రియమాణతభసంజ్ఞాభావప్రయుక్తాపర్ణ లాపాయోగాద్దక్షిణతడర్థరాతఇ
 త్యనిష్టరూపంస్యాత్ అతాఽతసుజేవయథాసూత్రమస్మిత్వభిధాయ, తసుచిక్రియ
 మాణఽపి “సర్వనామ్నోవృత్తిమాత్రేఘంవద్భావ, ఇతి ఘంవద్భావాదిష్టసిద్ధి
 రితి భాషితా || తస్యాశ్చ ప్రయోజనాని, సర్వమయః, సర్వకామ్యతీ, సర్వక
 భార్యః, సర్వప్రియ, ఇత్యాదీని, పూర్వస్తేయవేదం “భస్తేయాద్యే, తి లింగా
 త్, తేనాకచ్యైశ్శేషవృత్తౌచన, సర్వకా, సర్వాఇతి-ఇయంచష్టిరనిత్యా- భవతస్త్వ
 క్చసా, రితివిహితతగాదివిషయేభవత్యాశ్చాత్త్రాః భావత్కాభవదీయాఇత్యత్ర
 ఘంవద్భావాయ “తసిలాదిషావకృత్వసుచ, ఇతినూత్రే “తక్చసాశ్చే, తి వార్తి
 కారమృత్తస్యచానయాభాష్యకారైరప్రత్యాఖ్యానాత్, ఇష్టైరెవనిత్యతాభిసం
 ధౌత్వవశ్యమిదంప్రత్యాఖ్యాయేత- అతపవ దక్షిణాపశ్చాత్సూత్రశ్శేఖరే “ ఆ
 జస్త, మితి మూలప్రతీకమాదాయ “అవ్యయసాహచర్యాత్-నతుటాబన్తోద

క్షిణాశబ్దఇతిభావః । అతవినవాక్షణాత్స ఇత్యత్ర సమం త్వం, కేచిత్తు- “త
 క్చసాశ్చైతి వా రికారవేగైః భాష్యకృతా సర్వనామ్నఃఇతిష్ట్యా తదప్రత్యా
 భాసినైః చెష్టేనైత్యత్వాదసవ్యయస్య గ్రహణేఽపినదావః - అతవినాసవ్య
 యాత్ప్రత్యయాస్తరేణ రూపాస్తరంనైత్యాహుః, రితి నిరూపితంచ సంగచ్ఛ
 తే । ఏతేన “ ఏతద్వా రికమేకతద్ధితేచేతి సూత్రంచ సకర్తవ్యం “ సర్వ
 నామ్నోస్తుతిమాత్రం, ఇతి భాష్యకారేష్ట్యాగతార్థత్వాత్, దితి కాముదీగ్ర
 స్థపరిశీలనేన “ భవతీపాదలాక్షణసాఙ్గ్యం, మిత్యాద్యాచార్యపాదప్రయోగ
 ము పుంసద్భావాభావాదసాఘతాం మన్యమానా అనాదరణీయాః ॥ అన్యేతు ॥
 “భాతేక్షసతు, రితిశాకటాయనసూత్రపుస్తకవిత్ భవచ్ఛబ్దో ససర్వనామ్
 గతాస్తర్గతః- సచ తర్కగణపతస్యభవమితిశబ్దగస్తాతిపదికస్య త్యదాద్య
 స్తర్గతస్య విశేషాభావాద్దసత్వనైనాభేదఇతివాద్యం । తాదృశప్రబలతర ప్రమా
 ణానుపలమ్బ్యాభిప్రేషనద్భావాద్భ - సర్వనామ్సంజ్ఞకభవచ్ఛబ్దోహిసంబో
 ధ్యచేతనైకాస్తవ్యుత్పన్నసంబోధన విభక్తిర్నై - నహితస్యహేభవన్నితి సం
 బోధనం క్వచిత్కేనవిద్వస్తమిష్టంవాకస్యచిత్ । అతవిన “ త్యదాదీనాంసం
 బోధనం నాస్తీతిస్సర్వ, ఇతి స్తాచాంప్రవాచోఽపి సంగచ్ఛతే । సనూత్స
 గత్వాదేవ క్వచిత్సంబోధన సద్భావోఽపగమ్యతే । అతవినభాష్య - హేస
 ఇతి రచ్ఛబ్దాత్సంబోధన ప్రగమోదాహృతేతిచేత్ - సత్వం - యద్యపిభాష్య
 తచ్ఛబ్దాత్సంబోధనవిభక్తి రుదాహృతా - తథాఽపిసంబోధ్యార్థకభవచ్ఛ
 బ్దాదున్మచ్ఛబ్దాదీనసంబోధన నిషేధరూపోత్సర్గప్రవృత్తిర్నివిహస్యతే - డవ
 తేనైవభవచ్ఛబ్దస్తుభాసమానార్థకస్సంబోధన విభక్తిర్నైవ - అతవిన “ పర
 స్యవత్సీయాస్త్రీస్యాదసంబంధాచయోనితః । తాంబూయాద్భవతీత్యేవం సుభ
 గేభగనీతిచ ॥ కృతదారోఽస్తిభవతి భార్యేయంచయితామమ - భవతిభవత్వ
 సుహృజ్ఞసస్యకామః - భవతిమావిషీదసర్వంభద్రంభవిష్యతి - భవతిభిక్షాండే
 హి, త్యాదిమనువాత్తీకిమాఘమురారిమిశ్రాదీనంబుద్ధ్యస్తభవతీశబ్దప్రయోగాః
 ప్రామాణికాస్సంగచ్ఛనై - అతవినభవతీత్యస్య సుభగేఇతి వ్యాచక్షుర్లలి
 థాదయః - కించ - భగవచ్ఛబ్దవడ్డవత్సన్తోభవచ్ఛబ్దః పూజ్యవాచకోఽపిదృ
 శ్యతే “ అనాచోదీక్షితానామ్నా యపీయాసపియోభవత్ । భోభవత్పూర్వ

కం తేష్వన మభిభాషేతథ ర్థమ్, దితి మమనాభోభవదన్యతరశబ్దేనపూజ్యతమ మ్
 ఓతాభిభాషణస్య స్వరణాత్ - అతపవహిశ్రుత్యాదా పూజ్యతాభిధాయభగవద్భు
 బ్దస్థానేభోశ్చబ్దప్రయోగశ్చసంగచ్ఛతే-తథాహి-అధీహిభగవదతిహాపససాద-
 అధీహిభగవోబ్రహ్మతీ, త్యాదాశ్చతాదృష్టస్యభగవత్పదస్యస్థానే“అధీహిభో
 ఇత్యుపసీదత్“అధీహిభోఆమ న్ద్రయేతగురుం,,ఇత్యాదిసాత్రప్రయోగాత్తయోః
 పర్యాయత్వమవసీయతే । భోశ్చబ్దశ్చభవచ్ఛబ్దసమానార్థకీవ “ విభాషాభవ
 ద్భగవదఘపతామోచ్చావసేయి, తివార్తికేన తస్యభవచ్ఛబ్దనిషపన్నత్వాత్ -
 అతపవాస్తిన్నేవకావ్యేతచార్యైః“భవతామాధిరాజ్యాభిషేకా,,దితిభవచ్ఛబ్దః
 పూజ్యార్థకతయాప్రయక్తోఽగ్- తస్మాత్ - సభవాంస్తత్రభవాంస్తతాభవాని
 త్యాదివ్రసిద్ధార్థకతద్భబ్దసమభివ్యాహృతభవచ్ఛబ్దవ త్కైవలభవచ్ఛబ్దోఽపి
 పూజ్యవాదకోఽస్యేవేతిధ్యేయం - ఏవంచ తాదృశభవచ్ఛబ్దప్రకృతికస్య జన్య
 స్తస్య సర్వనామత్యాభావేన పుంసద్భావప్రసక్తీవన నాస్తీత్యపివక్తుం శక్యమి
 త్యాహుః - “దేవః ప్రమాణం - యదాజ్ఞాపయన్త్యాఽర్చయిష్యాః - యదభిరుచి
 తం తాతాయ - భగవంతావగ్రేవదతాం- భగవాంస్తేవమేతద్బ్రహ్మిత్వి, త్యా
 దాదివశాదవతిశయ ద్యోతనాయ సమక్షమేవానామ న్ద్రాణిర్దేశఇతి దృష్ట
 వ్యం - ఏతేనైవ “ భవతీశ్శిరితం - భవత్యధీనైః-ఏకోఽహంభవతీసుతక్షయక
 ణః - భవతీశ్చమణ్డలేన - భవతీ స్థితచన్ద్రికారమ,,ఇత్యాదయోఽపివ్యాఖ్యా
 తాః “ పద్ధత్యన్నయనే స్థరామిసతతంభావోభవత్కున్తలేనీలముహ్యతి- భవ
 ద్వివ్యాపాక్లవస్యవర్ణనదిభా,, ఇత్యాది పుంసద్భావఘటితాః ప్రయోగాల
 పున్దరాహృతభాష్యకారేష్టరనిత్యతయైవ సిద్ధస్తీత్యన్యత్రవిస్తరిః ...॥ 30 ॥

{ మూ ॥ యస్యాన్యస్థిన్వ్యవధిరభవమ్యాషణాలేపనాది }
 { ర్హితామేనాం నియతివిభవా దస్తరిపం దవీయః । }
 { ప్రత్యాసీదనిననయన యోర్వర్ణ స్థాపయిత్వా }
 { సత్వామేవం వదతికుశలీదేవిసఖ్యాముఖాన ॥ 31 ॥ }

వాగ్ ॥ అథ సందేశకథనం ప్రస్తుహిత్యాహ ॥ * యస్యాఇతి * మోదేబ్ద,
 యస్యాః సీతాయాప్రవ - య స్థిశ్శ్రీరామచన్ద్రైమయివిషయే - భూషణాలేప
 నాదిః హారాద్యాభరణాంజరాగాదికోద్ధిపసనామగ్నీవిశేయోఽపి - ఆదిశబ్దా

త్వమహంసక సౌరభాద్యైహిణం - వ్యవధీయతే నేనైవ్యవధిః - వ్యవపూర్వ
 కాద్ధధాతైః “ఉపసర్గేఘాకి, రితికరణైకిప్రత్యయః, - వ్యవధాయక ఇత్యర్థః -
 అభవత్ ఆసీత్ - నిరస్తరసర్వావయవసంస్పర్శసఖసౌభాగ్యసర్వస్వసంరంధ.
 వివిక్తతయాసుసూక్ష్మమపివ్యవధానందుస్సహమాసీదితిభావః - కెచిత్తు - భూ-
 షణాలపనాదిరిత్యత్ర “దిశద్వాదవ్యస్త్రధారణ మపిసంగృహ్యతీ, తి వ్యాచ-
 ఖ్యుః - తన్నాతీవహృద్యం - ఉత్తరౌత్తరంవ్యవధాయకసౌక్ష్మ్యవివక్షయైవా-
 దౌ స్థూలస్య భూషణస్య - తతస్తదపేక్షయా సూక్ష్మసాక్షిగ్గరాగస్యాపాహ-
 నాల్లిక్తాత్తతఃపి సూక్ష్మస్య సౌరభస్తేనవాత్రవ్యవధాయకస్య వివక్షిత్యముచి-
 తత్వేనాగ్గరాగాల్ స్థవీయసావస్త్రసాదిశజ్జేన గ్రహీతు మయిక్తత్వాల్ -
 అగ్గరాగసౌరభస్య వ్యవధాయకత్వంచ “అలకామోహపిభారాయత్, ఇ-
 తి వదతిశయోక్త్యవలంబనమితిధ్యేయం - ఏనాంఏవంభూతాంతామిత్యర్థః - ని-
 యమ్యతేనయేతినియతిదైవం - తచ్చ “నదైవంకేశవాత్పర, మితుక్తస్స-
 ర్వేశ్వరపవ, తస్యాః విభవాల్ “నియతిఃకారణంలోకే నియతికర్తసాధనమ్ |
 నియతిస్సర్వభూతానాం నియోగేషిహకారణ, మితుక్తాదవర్తనయోజన్య-
 తాన్వితస్త్రాన్ధితోరిత్యర్థః - రక్షసేతికర్తృపద మధ్యాహర్యమ్, అతిశయేన-
 దూరందవీయః, గిరితమనరిచ్చతపారావారాస్తరితతయా దృష్టుంగన్తంవాఅశ-
 క్యమితి భావః | దూరశబ్దాదీయసుని, “స్థూలదూరయవహ్రస్వ క్షిప్రీక్షు-
 ద్రాణాం యోగాదిపరంపూర్వస్యచగుణ, ఇతి యోగాదిపరలోప పూర్వస్యగు-
 ణై అవాదేశః “దవీయశ్చదవిష్టంచసుదూరై, ఇత్యమరః | అస్తర్గతాఆపోఽ-
 ప్తిన్నిత్యస్తరీపం, దీపమిత్యర్థః “దీపవోఽస్త్రియామస్తరీపం యదస్తర్వారి-
 ణస్తట, మిత్యమరః “ఋకుప్రగభూఃపభా, మితి సమాసానైలపిత్యయే,
 “ద్యవ్యస్తరువసర్గభ్యోఽపకూల్, ఇత్యస్తశబ్దాత్పరీభూతావశద్వాద్యవయవా-
 కారస్య ఈదాదేశః, నీతాంపాపితాం, నీతామేనామిల్యేవపాఠసాన్సర్వత్రి-
 కః నీతామేవంవియతివిభవా దితితుక్వాచిత్కృతదా, ఏవంనియతివిభవాదితి-
 యోజనా, ఏవమిత్యనైన నియతివిభవస్య పరిచ్ఛిద్యవర్ణయితుమశక్యత్వంద్యో-
 త్యతే | యద్యవ్యస్థినాపకేఽపినార్థానుపపత్తిః, తథాఽపి, పూర్వవాక్యనిర్ది-
 వ్యయచ్ఛబ్దప్రతినిర్దేశకతదేతదాదిశబ్దాభావేనా విమృష్టవిధేయాంశ దోషస్తుప్ర-

నజత్యేన - తత్ప్రపంచస్తు “ సాతేయావన్నయనపదపీ, మితిశ్లోకవ్యాఖ్యానావసరే కృతః స్తాభిః - తస్మాత్పూర్వవికపాతపవనస్వచ్ఛఇతివేదితవ్యం అనెనచ సందర్భే “ హోరః పినార్పితకణ్ఠస్పర్శసంరంభభీరుతా ! ఆవయోరస్తరజాతాః పర్వతాస్సరితాదుమా, ఇత్యేతల్ స్తాభ్యతే - తావం, సరామః - కుశలీనకా - అనెన పూర్వశ్లోకే అననుశబ్దేన సూచితంకుశలిత్వం కణ్ఠతః ప్రకాశితం - ప్రత్యాసీదన్నిన సంనికర్షంపాప్నువన్నివేత్సుప్రేక్షా - ప్రత్యాజూర్వకాత్మదేశ్యతరి “ పాఘ్యై, త్యాదినాసీదాదేశః - నయనయోః లూచనయోః - వర్తనిఅభ్యని - స్థాపయితావ - అనవరతభావనాసశాల్లాచనగోచరికృత్యేవేతిభావః - సభ్యానుహృదామయా - ముఖసదావరణేతి వ్యస్తయావకం - సఖిరూపముభేనేత్యర్థః - ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ, వదతిచరీతి “వర్తమానసామివ్యేన వర్తమానవద్యే, తిలక్, అత్యోపసాదితానా మలంకారాణాం సంస్కృప్తిః, దశీయోఽస్తరివంచితామిత్యుత్తర “ నీవహ్యోర్వరతేశ్చాపి గత్యర్థానాం తదైవచ । ద్వికర్తృకేచుగ్రహణం చ్యవ్యమితినిశ్చయ, ఇతి భాషణాన్నియతే ర్ద్వికర్తృకత్వః - తత్ప్రసీతాయాః ప్రాధాన్యాత్సావ్యమేవపూర్వం క్రియాప్రవర్తనాదనరక్తత్వాచ్చ కర్తృకప్రత్యయేన తస్యాపివాభిధానం - తథాచభాష్యం “ ప్రధానకర్తృభిభేదయే ద్వికర్తృతాం భాతూనాం కర్తృణిలాదయో భవనీతివక్తవ్యం - అజాంసయతిగ్రామం - అజానీయతిగ్రామం - అజానీతాగ్రామమితి, తి-లాదీనిత్యత్రాదిశబ్దేన కృత్యకభలర్థానాం గ్రహణ మిత్యస్మిన్నేవాశావసే యగ్గంనెయ్యేత్యుత్తర నిరూపితం విస్తరేణ॥.....॥32॥

{ మూ॥ వేలాతీతప్రణయవివశంభావమాసేచుపాకౌ ॥
 { భోగారమ్భే క్షణమివగతా పూర్వమాలిక్యనాద్యైః! }
 { సంప్రత్యేషాసుతనుశతశః కల్పనాసంగమైస్తే చిన్తా }
 { ద్విర్వైరపిశకలితా శర్వరీనాపయతి ॥ 33 ॥ }

వాచ్య॥ ఇతఃప్రభృతి “ అప్యేతత్రైవసీ, త్యతఃప్రాకనైశ్చతుర్దశభిఃశ్లోకైస్సందేశప్రకారమెవకథయన్నాచౌసర్వరాత్రామయాఽనుభూయమానామవస్థాం నివేదయేతి సందిశతి ॥ * వేలేతి * హేసుతను, శోభనవిగ్రహే, అనైససంభోగ సర్వస్వసాధాగోర్ద్విపకయావనలావణ్యసౌకుమార్యాద్యలమ్బన

గుణసమృద్ధినుచితా, శోభనాతనుర్యసాసానుతనః తతః “ఊజుత,, ఇ
త్యనైవమనుష్యజాతిలక్షణేఊజే, సంబుధౌ “ అమృష్టనద్యోర్హస్తస్య, ఇతి
హాస్యః, తథాచవామనః “ మనుష్యజాలైర్వివక్షావివక్షే,, ఇతి । “ఇతా
మనుష్యజాలైః, ఊజుత,, ఇత్యత్రమనుష్యజాలై ర్వివక్షాఅవివక్షాచలక్ష్యాను
సాగత,, ఇత్యవక్రమ్య “ సుతనుజహిహికోప,, మిత్యత్రమనుష్యజాలై ర్వివ
క్షేతి సుతనుజ్ఞా “ దూజుత,, ఇత్యూజసేతి హాస్యతేషుసతన్వీతి సిధ్యతీ,,
త్యక్తం తత్సుత్రమృతై లైనైవ ॥ యదాస్ ॥ శోభనాతనుర్యసాసానుతనః బహు
ప్రీహాసమాసా న్నవిధేరనిత్యత్వాత్ “ నద్యతశ్చై,, తికబభావే అతిచము ఇ
త్యాదావివసంబుద్ధిహాస్యః “ సమాసా న్నవిధేరనిత్య,, ఇతి పరిభాషాయాశ్చ
“ప్రతేరంశాద్విదయస్తతువిరుషి,, ఇత్యవౌదాత్తత్వాయాం శావిదమ రాజశ
బ్దపాఠోజ్ఞాపకః, అస్యథా టనైవావౌదాత్తత్వేసిద్ధికింలెనై,,తి స్పష్టంపరిభా
షేన్దశేఖరై ॥ సచ “ గోప్రియోమృతసన్తసస్యే,, త్యుపసర్జనహాస్యేన భవిత
వ్యమితి భృమిరన్య,, తనూశబ్దనిర్వచాదా “ సృషిచమిరనిశనిసర్జిభిర్జిహ్వాః,,
ఇత్యూప్రత్యయా న్తరయా నిజ ఎన్నయేన స్త్రీప్రత్యయా న్తత్వాభావాత్,యా
శర్వరీ, పూర్వవిక్లేషాత్పూర్వ సంక్లేషావస్థాయా మిత్యర్థ,, వేలామతీతావేలా
తీతః “ద్వితీయాశ్రితాతీతై,, సమానః, ఉన్తర్యాదఇత్యర్థః “ వేలాకాలమర్యా
దయోరపీ,, త్వమరః, యః, ప్రణయః “అజ్కురపల్లవంలికాప్రసూనఫలభోగ
భాగియంక్రమతః । పెమామానః ప్రణయస్సేషోరాగోఽనురాగ ఇత్యు
క్తాః, ఇత్యుక్తరతిభావావస్థావిశేషా న్తరః కలికావస్థాపన్న ఇచ్ఛావిశేషః,
సచ, “ సపెమాబద్ధంహితం యూనోన్యద్భారబద్ధనమ్ । యస్తుపెమానుబ
ద్ధేనసావత్స్రన్యంహృదయంగమమ్ ॥ బద్ధాతిభావ కొటిల్వం సమానఇతిగీ
యత,, ఇతి పెమామానా లక్షయిత్వా “ దాహ్యన్తరోపచారైర్యత్యైమ మా
నోపకల్పితైః । బద్ధాతిభావవిస్మయం సోఽయంప్రణయఉచ్యతే,, ఇతి ల
క్షితః- తస్యచ వెలాతీతత్వ విశేషణన విభావాదిసామగ్రి సవిశేష పరిపాషిత
త్వద్యోతకేన తదనన్తరభావిస్సేహ రాగాసు రాగావస్థాపరిణామోద్ధా
మత్వం ద్యోత్యతే ॥ తల్లక్షణానితు, “విస్మయేపరమాంకాష్టామారూఢేదర్శ
నాదిభిః । యత్యద్రవత్వ న్తరజ్గం సస్సేహ ఇతిగీయతే ॥ దుఃఖమవ్యధికలచితై

సుఖత్వేనైవరద్యతే । యేనస్నేహపక్వరైణ సరాగభిరకథ్యతే ॥ రాగపవన్వ
 సంపేద్య దశాస్రాస్త్రాస్త్రా ప్రకాశితః । యావదాశ్రయవృత్తిశ్చే దనురాగభిరీ
 తః, ఇతి ॥ లేన ప్రణయేన, వివశంపరవశం, పరమాంకాప్రామత్సువానం-రస
 త్వేన పరిణమమానమితి యావత్ ॥ భావంశృంగారసస్థాయినం రతినామ
 నం భావం, తదుక్తం, ప్రకృష్యమాణోయోభావో రసతాంప్రతిపద్యతే ॥
 సపవభావస్థాయీతి భరతాదిభిరుచ్యతః, ఇతి ॥ స్థాయిత్వంచ, సజాతీయవిజా
 తీయానవధీరితతయా యావదనుభవ మవస్థానం, తథాచోక్తం దశరూపకే “స
 జాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్క్రూతమూర్తిమాన్ ॥ యావద్రసంవర్తమానస్థాయీ
 భావఉదాహృతః, ఇతి ॥ యావదనుభవమిత్యన్య, సంస్కారాత్తనోన్యభా
 వస్య సంతతిస్తనాదివశేన ప్రబోధాదుత్పద్యమానోవిజాతీయప్రత్యయా
 సంవతితః ప్రియతమాదిస్మృతిసంతానోవిభావాది మహిమ్నాయాపత్తస్తయ
 మివకరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః ॥ తదుక్తం, “అవస్థితాశ్చిరందితైస్సంబద్ధా
 శ్చానుబద్ధిభిః । వర్ధితాయేరసాత్తాన స్తేస్మృతాఃస్థాయినోబుద్ధైః, రితి, రతిర్నా
 మసంభోగవిషయక ఇచ్ఛావిశేషః- తదుక్తం “యూనోరన్యోన్యవిషయా
 స్థాయినీచ్ఛారతిర్భవే, దితి- అన్యోన్యవిషయాఅన్యోన్యసంభోగవిషయేత్యర్థః,
 సంభోగశ్చయూనోరన్యోన్యానన్దకరందర్శనాలిజ్ఞనాదికంకర్త, తదుక్తంభావ
 ప్రకాశే “కామోపచారస్సంభోగఃకామఃస్త్రీపుంసయోస్సుఖమఃసుఖమానన్ద
 సంభేదః పగస్పరవిమర్దతః ॥ ఉపచారస్తదానన్ద కారకంకర్తకథ్యతః, ఇతి ॥ త
 ద్విషయఇచ్ఛావిశేషఃస్పృహఃద్యవరపర్యాయః ప్రమోదాత్తామనోవృత్తివిశే
 షోరతిరితి నిష్కర్షః, తదుక్తం “సంపన్నైశ్చేద్యసుఖయో రశేషగుణయుక్త
 యోః । నవయావనయోఃశ్లాఘ్య ప్రకృత్యాశ్చేష్టరూపయోః ॥ నారీపురుష
 యోస్తుల్యపరస్పరవిభావికా । స్పృహఃహవ్యయాచిత్రవృత్తిరతిరిత్యభిధీయతః,
 ఇతి, స్పృహఃక్షణమపి తలైర్నివాక్తం “ఆత్మాపభోగకరణం స్పృశస్తీప్రీ
 యవర్తనా । యాజహతీరరాన్భాగాత్సాస్పృశేత్యభిధీయతః, ఇత్యంబల్ల
 విలెన-ఆసేదుషోః ఆసాదితవతోః పాప్రవతారిత్యర్థః ॥ ఆసేదుషీణాసేదివాం
 శ్చేతి విగ్రహే “పుమాన్స్త్రీయే, తి పుల్లిక్లకశేషః ఆజూర్వకాత్సదే
 “భాషాయాంనదవసశ్రవః, ఇతి భూతసామాన్యభాషాయాంలిడాన్, రన్యద

నిత్యంకన్యసుః, “ అతపకహల్ల ధ్యేనాదేశాద్ధర్మిః, త్యక్త్యాభ్యాసబాహుః ।

శా - త్వంచాహంచావాం - తయోః - ఆవయోరిత్యర్థః - “ త్వచాదీనాంమి
 థస్సహాక్తాయత్పరం తచ్చిష్యత, ఇతి పరశేషః “ త్వదాదితశ్చైవేపుంస
 పుంసకతా విక్లవచనానీ, తి పుల్లిక్లశేషశ్చ - అతపవ - ఆసేదుషారితివిశేష
 ణం సంగచ్ఛతే “యుష్మదస్తదోష్వస్తీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాంసావా, వితి
 నావాదేశః - అత్రాన్వాదేశావిషయత్వేపి నావాదేశోభవతి “ ఏలేవాంనా
 వాదయోననాన్వాదేశేవావక్తవ్యా, ఇతి వైకల్పికత్వేనానుశాసనాత్ - భోగ
 న్యసంభోగస్య - ఆరమ్భేషుపక్రమపవ - ఆదాభవంఆద్యం - దిగాదిత్వాద్యత్,
 అవిక్లనం ఆద్యం యేషాంతైః పరిరమ్భదిసంరమ్భైరచేత్యర్థః - ఆద్యశబ్దేనమ
 మ్భవనఖదస్తక్షతాదీనాం గ్రహణం - క్షణభవత్ప్రింశత్కలార్థక కాలభవ - గ
 తా “ కీమపికిమపి మద్దంమద్దమాసత్తియోగాదవిరళితకపోలం జల్పతారక్ర
 మేణ । అశిథిలపరిరమ్భవ్యావృత్తైకేకదోష్టోరవిదితగతయామారాత్ప్రరెవవ్యరం
 సీ, దిత్పుక్తరీత్యా విరతేతిభావః - గతేతికర్తరిప్రత్యయనిర్దేశేన స్వయమే
 వగతానతు బలాద్గమితేతి వ్యజ్యతే “ లఘుక్షరీచ్ఛార్మమాత్మోనిమేషఃపరి
 కీర్తితః । అష్టాదశనిమేషాసుకాష్టాత్ప్రింశత్తుతాఃకలా ॥ తాస్తుత్ప్రింశత్క్షణ, ఇత్య
 మరః - త్ప్రింశద్భుటికాత్తికాపిరాత్ప్రి (ప్రింశత్కలాత్తికేవాత్తికప్రింశద్భాత
 ప్రింశయాసీదితిభావః ॥ క్షణమివగతేత్యపి పారోద్భవ్యతే ॥ తదా-క్షణమిత్య
 త్యస్త సంయోగేద్వితీయా - రాత్ప్రిక్షణమాత్రకాలభవగతేత్యర్థః ॥ ఏషాసే
 యం-శర్వరీరాత్ప్రిః - సంపత్తిఇదానీం - త్వద్విశ్లేషదశాయామిత్యర్థః - చిస్త
 యా “ ఇష్టానభిగమాధ్యానం చింతాశూన్యత్వతాపక్య, దిత్పుక్తలక్షణేనా
 ధ్యానేన “ స్యాచ్చింతాస్తృతిరాధ్యాన, మిత్యమరః - దీర్ఘైః ఆయతైః సత్వ
 ల్పకాలితైః “ దీర్ఘమాయత్య, మిత్యమరః - శతశః అనన్తైరిత్యర్థః - శతంస
 హస్రమయతం సర్వమానస్త్యవాచక, మితి నైఋణ్యకాః - అనేకసహస్ర
 వారమావర్తితైరితి యావత్ “ బహుల్పార్థాద్భుక్కారకాదన్యతరస్యా, మితి
 శస్ - తేతవ - కల్పనాసంగమైరిపి బుద్ధిపరికల్పితైస్తవత్సంభోగైరపీత్యర్థః -
 కదిత్తు - కల్పనాసంగమైస్తైరితి పరితాప్త “ తైః తాదృగ్విదైః కల్పనాసంగ
 మై, రితి వ్యాచక్షతే - శకలితా బుద్ధితానతి-నాపయాతి నన్యపైతి - శకలితై

[illegible]

తా శరవీర్యనేన సర్వోపచారసమృన్నత్యపతీతేనృమృన్నతరాఖ్యఇతి వ్య
జ్యతే || తథాచ రసార్థవసుధాకరే || “స్ఫుర్గనాల్లిజ్గనాదీనామానుకూల్యనిమే
వణమ్ | ఘటతే యత్ర యానోస్ససమ్భోగోఽయం చతుర్విధః | సంక్షిప్తస్స
జ్ఞోర్జస్సమృన్నతరస్సమృద్ధిమానితి తే,, ఇత్యుపక్రమ్య - సంక్షిప్తాదిలక్షణా
న్యభిధాయ- “భయస్యకీకస్త రణాద్యభావాత్ప్రివ్రవైభవః! ప్రోషితాగతయో
ర్యానోర్భోగస్సమృన్నతరసః,, ఇతి సమృన్నతరసోగలక్షణందర్శితం-అయమే
వసమ్భోగో విస్తృతకర్యవ్యవ్యతే! తథాచసాహిత్యరత్నాకరకృత్ సంక్షిప్తవి
స్తృతభేదేనసమ్భోగంద్విధావిభజ్యసంక్షిప్తమపిత్రిధావిభజ్యవిస్తృతాపిత్రివిభః,
మధ్యప్రవాసశాసనస్తరభేదాదివిస్తృతమపిత్రిధావిభజ్య “తత్రమధ్య
జోనామ సవీనవిరహమానాస్తరభేదోఽన్యోఽనస్తరకాలభావీ - యథా -
ప్రోఘాల్లిజ్గనచమృనామిరసుఖప్రచ్ఛన్నచేద్యాస్తరాః ప్రాయఃకృతప్రవరస్స
రాధాసుధాపాసప్రశాస్తశ్రుమాః | ప్రానాహితలోచనాఃప్రతిముహుః క్షా
మోక్తిక్రిత్యా రిణోస్థితారాసుయోస్సహగ్రవిభవాశ్శృణ్ఖాఽలీలాబధుః || అ
యం సర్వోపచారసమృన్నత్యాద్విస్తృతస్సమ్భోగః | అయమేవప్రవాసానస్త
రం స్త్రవ్యమానః ప్రవాసానస్తరకౌఽపి భవతీతి తస్యాపీడమేవోదాహరణ,,
మిష్యహాచత్ - తథాచ “ప్రోషితాగతయోర్యానోర్భోగస్సమృన్నతరసః,,
ఇతి రసార్థవసుధాకరే క్రియపరిక్షితాన్తేన | సవీనానస్తరభావిమధ్యజనమ్భోగ
సాగ్రవ్యక్రిత్యా సమృన్నతరస్సస్య సభేనాప్యనివాన్యత్వాత్ - తస్మాదత్ర
భగవతా జానకీజానినా స్త్రవ్యమాణా విస్తృతసమ్భోగోఽపి మధ్యజఇతి ధ్యే
యం - విస్తరస్త్రవ్యస్త్ర - అయంచ సమ్భోగశృణ్ఖాఽడత్రరాధాభివ్యజ్యమా
నస్య విస్తరితమృశృణ్ఖాఽసాగ్రజమితి ఽసవన్నామాపరాజ్యవ్యజ్యమ్ ||... || 33 ||

{ మూ || ఉద్ధామైస్తే కుచకలశయోరూష్టభిర్నిర్జితైః }
{ చ్చిద్రంలద్ధావ విరహసమయే తగ్గణాచన్నతైః | }
{ కుద్దామోదైస్సురభిరదేశాగస్తవాపేనదైస్సంసమాప్తి }
{ బ్రూహంసహసరజీస్త్రవీష్టభూమ్భజమిత్రైః || 34 || }

వ్యా || అథ సీతావియోగప్రగృహ్యేతావతా సమయేన తత్తదృశుమ మయా
నుభూతామవస్థాం తస్యే నివేదయేతి సద్విశన్నాచౌ తద్విశ్లేషారమ్భసమమ

ప్రాప్తే శిశిరైఽనుభూతామవస్థాం తావదేకేనాహ ॥ * ఉద్ధామేరితి * వా
 మకశబ్దః “డాబుభాభ్యామనృతరస్యా, మితిడాపి- ఆకారాన(స్త్రి)లిక్తః
 “నపుంసిహమసద్దాన” మిత్యమరః । ఉగ్రతాః వామాయాః ఉద్ధామాః
 “నిరాదయఃకాశ్చాద్యర్థైః పశ్యమ్యే” తి సమాసః “గోస్త్రియోదపసర్థ
 నస్యే” తి హ్రస్వః - తైస్సథోక్తేః - నిష్ప్రతిబద్ధైరిత్యర్థః । అతిభూమిభిరితి
 యావత్ - ఉగ్రతా వామ్నఃఇతి నవిగ్రహః - ఉక్తరూపాసిద్ధేః - అతపవ -
 “అత్యజ్ఞుశమిహౌద్ధామం - ఉద్ధామేన ద్విరదపతినే” త్యాదయః పయో
 గాసక్తచ్ఛనే - తే తప-ఇదము త్తరత్ర విరహసమయే ఇత్యత్రాప్యనేవతి - కూ
 చకలశయోః స్తనకుమ్భయోః ఉష్ణభిః ఉష్ణైస్సహకారిభూతైః “గ్రీష్మోష్ణబా
 ప్పాడోష్ణా” ఇతి రత్నమాలా “కూపోదకం వటచ్ఛాయా తాన్మూలంత
 రుణీస్తనా” శీతకాలే భవేదుష్ణముష్ణకాలేతు శీతల” మిత్యాధాణకార్థమన
 స్యేవ శిశిరస్యాపి శ్రేత్యావిశేషాత్ స్తనకలశయోరూష్ణలత్పమితి బోధ్య
 చ్యతేవ మాఘేన శిశిరవర్షనావసరే “శిశిరకాలమపాస్య గుణోఽస్యనః
 ఇవ శీతహరస్య కుచోష్ణః । ఇతి ధియాఽస్తరుషః పరిరేభిరే ఘనమతా
 నమతోఽనుమతాన్నియా” ఇతి ॥ నిర్జితేన త్వత్సంశ్లేషదశాయాం మయా ని
 శ్శేషం పరాభూతేన-అతపవ తే తప విరహసమయే వియోగావసరే-భిర్యం ల
 భ్యా “నిత్యం భిద్యానుసార్యరః - విద్యాబ్ధిద్యం పరస్యతు” ఇత్యాద్యక్త
 రీత్యా వ్యసనేఽవకాశం ప్రాప్యైత్యర్థః- తత్క్షణాత్ సద్యవప-యదా త్వయా
 విశ్లిష్టోఽస్మి తదైవ-నతు భిద్యలాభోత్తరం మాత్రయాఽపి విలమ్బితం “అ
 ప్యమత్రాభవేద్యాజా భిద్యేబలవతోరిహ” రితుక్తే - అన్యథా ఘాయవనం
 విధోఽనుకూలస్సమయ స్తస్య మనేయే దుర్బటఇతిభావః - ఉన్నతేన ఉన్నతైః
 గర్వితేనైత్యర్థః “అన్యేషషపిచ కాలేషు యదా వశ్యేద్ధృవంజయమ్ । తదా
 యాయాద్విగృహ్యైవ వ్యసనెవోత్థితైరిహ” రితుక్తరీత్యా వ్యసనినం మాం
 పిక్త్య ప్యహత్తుముద్యతేనైతిభావః - కున్దానాం వికారాః పుష్పాణి కున్దాని
 “తస్యవికార” ఇతి విహితస్య వైకారికాణః “పుష్పమూలేమబహుళ”
 మిత్యత్ర బహుళగ్రహణాల్లక్ “ద్విహీనంప్రసమేనా” మిత్యనుశాసనా
 స్త్రిబలా, యదా లుపిక్తలైపి యుక్తవద్భావేన క్షీబత్వమేవ “మాఘం

కున్ద మిత్తమశాసనైన కున్దశబ్దస్య క్లిబత్వాత్ - కున్దానాం మఘ్యకుసు
మానాం మఘమాసవికాసిత్వాన్తాఘ్యసంజ్ఞా-అతపవ “ అధిలవద్ధమమీరజసా
ఽధికం మలినితాస్సుమనోదలతాలినః । స్ఫుటమితి ప్రసవేనపురొఽహసత్స
పది కున్దలతాదలతాలినః ” ఇతి కున్దానాం శిశిరవికాసిత్వమభినర్జితం శిశుపా
లవద్ధే ॥ ఆమోదైః అతినిర్హారిభిఃపరిమళైః సురభయఃకృతాః సురభితాః దిశో
యేన తథోక్తైః-సురభిశద్భాత్తత్కరోతీతి నిజస్తాత్కర్తృణి క్తః “ సురభిర్భ్రాణ
తర్పణ ” ఇత్యమరః ॥ అనైన మాం వ్యసనినం విజ్ఞాయ మదగ్రే నిరఙ్కుశం
స్వవైభవం ప్రకాశయలేతి ద్యోత్యతే । గన్ధం వహతీతి గన్ధవాహః “ కర్తృణ్య
ణ ” తైన శైశిరమారుతైన హేతుభూతైన “ వాతా ” ఇతి తృతీయా - అనైన
నిగర్గతోఽపి గర్వితత్వం సూచయతా రిపోర్వ్యసినై తస్య గర్వాతిభూమిగ
మనం క్రేముక్త్యేన దృఢీకృతం “ గన్ధాగన్ధకామోదే రేశే నమ్పన్ధగర్వయో ”
రితి విశేషః ॥ అహం- త్వయా విశిష్టైశ్చలిభావః - తన ముఖామ్భోజస్య వదనార
విష్టస్య మిలైః సుహృద్భిః తత్తుల్యైరితి యావత్ । సరసిజైః అరవిదైః సహ
దైన్యం “ సహ్యాశామస్మరతరం లూక కించ నవిద్యతే । యస్సపత్నశ్చియం
దీప్తం హీనశ్శీఃపర్యపాసలే ॥ మరణంకొభనం తస్య ఇతి విదవ్జ్ఞనాదిమ ” రి
త్యాద్యక్రవ్రకారాఽదీనతాం-సమాప్తిప్రః సమ్యక్సాప్తిప్రః ద్వేన్యప్రాప్తౌ న
కిచ్ఛిదపి వైకల్యమితిభావః ॥ యదావ ॥ ప్రాప్తఇత్యన్తరాభివర్తణ్యర్థః - ప్రా
పితఇత్యర్థః అస్మిన్నతై గన్ధవాహానైతి కర్తరి తృతీయేతి ధ్యేయం “ జరార్ఘ
ర్షు రితైః పద్మేశ్వర కేసరచ్చక్రైః । నాళ శేషైర్విమధ్యస్తేర్జుభాన్తికమలాకరా ”
ఇత్యుక్తరిత్యా హేమన్తజవ శిశిరేఽపి ప్రచురుప్రా లేయప్రాప్తప్రళయతయా
పథానాం తదానీం ద్వేన్యప్రాప్తే స్సరిసిజైః సహ ద్వేన్యం ప్రాప్తౌఽహమి
త్కుక్తం- త్వత్కుచకుమ్భోష్ణసమధిగతసాహాయకేన మయాఽభిభూతశ్చైశిర
స్సమీరప్రవద్విశ్లేషవిభదగ్రలాభేన ప్రాప్తపౌగ్గిర్జత్సరాత్ప్రవదనారవిష్ట
సుహృద్భిరరవిదైః సహ మాం దీనతరం విధత్తఇతిభావః - అనేనచ “ యత్త్వ
న్నైత్తనమానకానిసలిత మగ్నం తదనీవర ” మిత్యాద్యుక్తరిత్యా త్వద్విద
నారవిష్టసద్వర్ణనభాగ్యవైభవైః ॥ “ వర్తకోశవలాశాని దృష్టాని దృష్టిర్నిమ
స్యతే । సీతాయా నైత్తకోశాభ్యాం సదృశానీతి లక్షణై ” త్వక్త తదాపద్యవా

రవిష్టసద్వర్ణనవినిబోధిషి మమ దూరితా మారుతేన శైశిరశ్శేతి నిర్వేదాతి
 శయో ద్యోత్యతే || అత్ర కేనదిద్విరేణ ససహాయేనాసకృతూర్వం నిర్జితస్య
 తద్భిద్యానసరే తస్మిన్పరాక్రమమాణస్య కస్యచిద్వికాస్తస్య వృత్తాన్తఃప్రతి
 యత ఇతి సమాసోక్తిస్సారూప్యనిబద్ధనా-త్వన్యభామ్యైజమిత్రైరిత్యత్ర సరసి
 జానాం ప్రసిద్ధోపమానభావానామపమేయత్వకల్పనాత్ప్రతీపనామాలజ్కా
 రః “ ప్రతిపముపమానసోపమేయత్వప్రకల్పన ” మితి లక్షణాల్-సీతాకుచ
 కుమ్యైష్వసహాయేన రామభద్రైః నిర్జితస్య శైశిరగద్ధవాహస్య సాక్షాత్తస్మిన్
 సీతాముఖారవిష్టమిత్రైః పద్మైః పరిభావయిత్వత్వైః ప్రత్యిసీకాలజ్కా
 రః || అయంచ పూర్వోక్తసమాసోక్తిప్రతీపాభ్యాం సహసరసిజైరిత్యుక్తసహా
 క్త్యాచోజ్జీవ్యత ఇతిసజరః- శిశిరమారుతస్య సాక్షాద్విపక్షభూత శ్రీరామచంద్ర
 విషయకపరాక్రమవర్ణనెనైవోక్తాలజ్కారస్య నిష్ప్రయోహిత్యేపి తత్సా
 హ్యకారికుచోష్వసీతాముఖారవిష్టసుహృద్భూతతయా తర్పక్షిభూతేషు సరోజా
 లేషు పరాక్రమవర్ణనమవ్యభుచ్చయ ఇతిభ్యేయం - బలవత్ప్రతిపక్షపక్షదాధన
 మివ సాక్షాత్ప్రతిపక్షదాధనమపి ప్రత్యసీక మేన-యథోక్తం కవలయాననై ||
 ప్రత్యసీకం బలవత్కన్యోపక్షే పరాక్రమఇత్యత్ర “ ఏనం బలవతి ప్రతిప
 క్షే ప్రతికర్తృమనక్తస్య తదీయదాధనం ప్రత్యసీకమితి స్థితే సాక్షాత్ప్రతిపక్షే ప
 రాక్రమః ప్రత్యసీకమితి క్షేమతికన్యాయేన ఫలితి || యథా ” “ మధుప్రతా
 ఘఃకుపితస్త్వకియ మధుప్రసాదాద్ధని మీలనైః | పిమ్మం సమాకృత్య బలాత్స
 ధాంకోః కలజ్కమజ్కైః భ్రష్టమాతనోతి ” తి- అతపివ “ప్రత్యసీకంబలవతి
 శత్రౌ తత్పక్షగేపివా | ప్రతీపాచరణంప్రాహురలజ్కారవిశారదా ” ఇ
 త్యలజ్కారకౌస్తుభకృతాం ప్రత్యసీకలక్షణంచ సజ్జచ్ఛతే || కేచిత్తు “ గద్ధవా
 హేన వాయునా - త్వన్యభామ్యైజమిత్రైః తవ ముఖసహచరైః సరసిజైస్స
 హ సరసిజసహాయేన వాయునాహేతుసాధీర్వప్యహం దైస్య ప్రాప్త్యైతి
 సహశబ్దస్యహేతుసాహిత్యపరతయా వ్యాచక్షతే - తతోఽప్యుక్తరీత్యా కర్తృ
 సాహిత్యపరతయా కర్తృసాహిత్యపరతయావా వ్యాఖ్యానమేవ స్వార్థికం -
 సీతాముఖారవిష్ట సుహృదామరవిదానాం శ్రీరామచంద్రదైస్య ప్రాపణం ప్రతి
 గద్ధవాహసాహ్యకరణవర్ణనానౌచిత్యాత్, శిశిరమయావశ్యంభావినాహితే

న విధ్వస్తపర్వ కర్ణికతయా స్వయమేవదీనానాం తేషామితరసాహ్యకరణాసా
 మర్థాన్యచ్చ, ననునాయంశిరిసమయపర్వ నపరఃశ్లోకః, ఇహతత్కర్ణోక్త్యభావా
 త్ శ్రీరామాయణే శిశిరముతోఽపర్వనాచ్చ - యేన పర్వానాంహిమధ్వస్తతావ
 శ్యంభాపన గద్దవహసాహ్యకరణాశక్తతాసంభావ్యత, కింతు వసస్తపర్వనపరపీ
 వస్యా దగ్గేతనశ్లోకే తస్యేవవర్ణితత్వా ద్వననైవ సరసిజానాముల్లాసస్యనిగర్గళ
 తాన్ దుక్రతిత్యాగద్దవహసాహ్యకరణశక్తేరపిసంభవాత్, గద్దవాహాఽపస్య
 యంనశైశిరిః కింతువాసస్తపవ- అస్యద హేమస్తాదా సీతాకుచకుమ్భోష్ణనహా
 యేన శ్రీరామచంద్రేణ నిర్జితతయా తద్వైరశుద్ధిక్యతే సీతావిరహావసరే వసన్తై
 లద్వైస్య పాపణక్షమత్వమపిసంభవత్వేవతిచేన్న - తథాకర్ణోక్త్యభావేఽపి
 శిశిరకాల భావికుష్టవికాసపర్వనాల్లిక్ష్ణాత్రత్యాలపర్వన పరత్వస్యేవాధ్యవగస్త
 స్యత్వాత్ శైశిరమాచుతస్యేన శ్రీరామేణోక్రతిత్యా పరాధూతతయా తస్యే
 న తత్పత్రికత్వత్వస్య యుక్తత్వాత్-శ్రీరామాయణచ పశ్చిన్నటినివాస వ
 ర్ణనావసరే “ శరద్వన్యపాయేహేమస్తయుతురిష్టఃప్రసరతః, ఇతి హేమస్త
 మభివర్ణ్య తదనస్తరంసీతాహరణ మభిధాయ పమాదర్శనావసరేవసస్తస్య
 వర్ణితత్వాత్తన్నభ్యసరినః కాలస్యశిశిరరూపతాయా అవర్ణితత్వేఽపి తథైవసం
 భావయితుముచితత్వాత్, అత్రాప్యగ్నిమశ్లోకమ శ్రీరామాయణానురోధేనవ
 సస్తపర్వాశరదామేన క్రమేణవర్ణితత్వాచ్చ, శ్రీరామాయణేహి కిషిన్ధాకా
 ణ్డై, పమాదర్శనసమయే వసస్తః, సుగ్రీవాభిషేకానస్తరం పర్వాశరదాచ
 క్రమేణ వర్ణితాః, గ్రీష్మస్యావర్ణనంతు తస్మిన్నాద్యమాసే పాయేణవాసన్తి
 కచిహ్నుమృతైరుత్తరమాసేపర్వారమ్భచ్ఛేతిధ్యేయం, అతపవ శ్రీరామాయణ
 పర్వావర్ణనావసరే “ నివృత్తకర్తాయతనోనూనం సంచితసంచయః । ఆషాఢీ
 మభ్యుపగతోభరతఃకోసలాధిపః, ఇత్యక్తిశ్చసంగచ్ఛతే । తత్రహి “ఆషాఢీం
 ఆషాఢసమాప్తిపౌర్ణమాసీం అభ్యుపగతః ప్రతాన్తత్వైస్సవీకృతవాన్ అనెన
 “చత్వరోవార్షికమాసాః, ఇతి పూర్వోక్తమాసానామాషాఢః ప్రాథమికఇ
 తి సూచితమితి “ ప్రవృత్తాస్సౌమ్యదత్వావో మాసావార్షికసంజ్ఞకాః, ఇత్య
 త్రాపి “ వార్షికసంజ్ఞకాశ్చత్వారోమాసా ఇతి ఆశ్వయుజాషాఢాభాద్రం చతు
 స్తవీః ఛత్విన్యా, దితిచ శ్రీగోవిందరాజేర్వాన్యఖ్యాతం- అతపవ “ ఆ

మాధవ్యపరమదివసే మెఘమాశ్లిష్టసాను,, మితి కాళిదాసోక్తిశ్చ సంగచ్ఛతే
తస్మాద్భిశిరసమయవర్ణనపరపవాయం శ్లోక ఇత్యవధేయం-ననుచ గోవిందరాజాది
భిర్యుద్ధకాండే “ పూర్వైవతుర్దశేవర్షై పశ్చిమ్యంలక్షణాగ్రజ,, ఇతి శ్లోక
వ్యాఖ్యానసరే చైత్రమాసేసీతాహరణమితినిరణాయ తత్కథంతదాశిరము
తుస్సంభవేత్, యేనాచార్యైస్తదాశిరముతార్యర్థ సం యజ్యేత - సహిము
తుః ఫాల్గునావధికపవ దృష్టఇతిచే త్వత్వం ఋతవాహిద్వివిధాః చాస్త్రాస్స
రాశ్చ తత్రచైత్రాదయశ్చాస్త్రాః “ మఘశ్చమాధవశ్చవాస నికాపృతాశ్చక్ర
శ్చశుదిశ్చక్రైష్ఠాపృతా- ఇత్యాదిశాసనాత్ - నచ తత్రచైత్రాదయోనాక్తా
తి శజునీయం-మధ్యాదిశబ్దానాం చైత్రాది పర్యాయత్వాత్ అతపివాహుః
“ చైత్రమాసోమఘాప్రకృతౌ వైశాఖమాధవాభవే,,దిత్యాది-చైత్రాద్యా
త్తకానాం వసంతాదీనాంచస్యగతిపరికల్పితావిచ్ఛిన్నైర్వసం-అతపి హాత్మ
మన్త్రైష్ఠామాయతే “ చస్యమాషష్ఠాతా స ఋతూనూర్పయాతీ,,తి సా
రెష్వతుమతు బోధాయనేన “ మీసమేషయోర్దైషమభయోర్వాసస్త,,
ఇత్యభిధానానీనాదిత్వం మేషాదిత్వం వైకవికం వసస్తస్యాజీకృతమ్,తత్ర
చాస్త్రిత్యాచైత్రమాసేశిరముతారసంభవేపిచిచ్ఛిన్నైర్చైత్రాన్తేపి రవేర్దై
షసంక్రమపవేశదర్శనాచైత్రేపిశిరముతుస్సంభవత్యేన-యదావ-చాస్త్రివ
మాసోదర్శనైః పౌర్ణమాస్యస్తశ్చేతి ద్వేధావికల్పితే॥ తథాచహ్యాయతే -
“ అమావాస్యయామాసా సంపాద్యాహుత్సృజస్త్యమావాస్యయాహిమా
సా సంవశ్యన్తి పౌర్ణమాస్యామాసా సంపాద్యాహుత్సృజన్తిపౌర్ణమా
స్యాహిమాసా సంవశ్యన్తి,, తి తత్ర ఫాల్గునస్సప్తరథావికృష్టపక్షే సీతాప
హరస్సాన్త తథాసతి మాసస్యపూర్ణమాస్తత్వ పక్షేతస్యపక్షస్య చైత్రత్వం ద
ర్శనాస్తత్వ పక్షేఫాల్గునత్వంచ భవత్యేవేతి తస్యశ్చేతిరత్వే నకశ్చిద్విరోధ
ఇత్యలం బహునా ॥.....॥ ౩౪ ॥

{ మా॥ మాధ్వదిగైర్విరహివనితా సావదలుభేరమోమే }
{ రాపృథ్వస్తం కుసుమధనుషశ్చిత్రపుష్కైర్దిగంతా }
{ సీతాపార్శ్వేనభవతుభవానిత్యవోచదస్యస్తం రామ }

{ స్త్రాసాదనమితథను ర్దాళినాసంతేన ॥ ౩౫ ॥ }

వ్యా॥ అథత్రిభిర్వసన్త కాలానుధూతామవస్థాంనివేదయేతి సందిశతి॥ మాధ్వీ
తి॥ రామః అయమహమితిభావః-అహమితినిర్వృప్త్యైరామశ్చతిపారోక్ష్యేణిర్వై
శోదైనాశ్చితిశయభ్యాపనాయ-యద్వా-రామః “రామంసత్యపరాక్రమం-అద్య
రామస్య రామత్వంపశ్యన్తుమమనంయుగై - జయత్యతిబలోరామః,, ఇత్యా
దిభిస్సర్వాతిశాయిబలపరాక్రమత్వేన “ రహస్యంచప్రకాశంచే,, త్యామ్య
క్రీత్యా సర్వపన్తుతత్వసాక్షాత్కారఘరంధరేణ భగవతాపత్నీకజన్మనా మహ
ర్షిణాఽనుపదమపిశ్లాఘితఇతిభావః- ఈదృశస్యాపిత్యద్వప్రయోగావసరే లబ్ధ
మదనమహాపీఠసాహాయకస్యవసన్తస్యాగ్రేశోష్ణీభ్యమకించిత్రరమాసీదిత్యభిప్ర
యన్నాహ ॥ మాధ్వీత్యాదినా ॥ మాధ్వీమకరదైవ - దిగ్దేః ఉపచితైః - వి
ప్రైరిత్యర్థః “దిగ్భవిషా క్షవాణేస్యాద్దిగ్భవిప్రార్థకైఃసవ,, దితివిశ్వః - కుసు
మరూపేత్య వివక్షయా మాధ్వీదిగ్భరితి విశేషణం “ దిహఉపచయే,, కర్తా
క్తః “ దాదేర్ధాకర్త,, ఇతి ఘటే “ రుషప్రసాదోధ,, ఇతి ధటే ఘస్య
జత్యేనగః - అనేన సాయకానాం విషదిగ్భత్వం ద్యోతయతా “ నహాపైరా
యదైర్హస్యామ్యభ్యమానారణేరిపూర్ణా । సకర్మిభిర్నాపిదిగ్దేర్నాగ్నిజవీరిత
తేజనై,, రితి స్తరణాదస్యాస్యామ్యయద్ధప్రప్రతత్వంద్యోత్యతే- తేన దుర్జయ
త్వమపిధ్వన్యతే- విషప్రాయాహిమాధ్వీవియోగినాం-అతపవ-విరహిణోదయ
త విశ్లేషమానాః- యావనితాః అతిమాత్రవల్లభానుగ్రహాఃస్త్రియః “ వనితా
జనితాత్యర్థానురాగాయంచ యోషితీ,, త్యమరః-తాసాం - సతుపుంసాం ।
అనేన “స్త్రియోఽనుకర్షాస్సానుసానాం దీనామూఢాశ్చజన్తవ,, ఇత్యతి
మాత్రాను కర్షవీరితయా స్థైర్యతలలనా పాణాపహరైకాగ్రతయాఽతినృశం
సత్వం “ స్త్రిశూద్రవిత్ క్షత్రవహోనాసిక్యంచోపపాతక,, మిత్యుక్తోప
పాతకభూయిష్టత్వం తేనాతితరానంవాసానర్హత్వంచ ద్యోత్యతే ॥ ఆసా
దే తత్ప్రాయానాం కబళనశ్చియావత్- లుబ్ధేః అభిలాషకైః “లభగాధ్యై,,
కర్తరిక్తః - యద్వా - మాధ్వీఅమృతవదాసావదనీయేన మకరదైవేన- న
తు విషేణ - దిగ్దేః-అథాపి-విరహిణీనాం వనితానాం ఆసావదనే లుబ్ధేఃమృగ
యతుల్యైః “లబ్ధామృగయ్యకాక్షిణో,, రితివిశ్వః-స్వాద్యతమమకరదైవతా
యామేవ మృగయవశన హరిణీ ర్విరహిణీరేవ కబళయన్తి కిముత విషదిగ్భతా

యామితి భావః - కిమమీల క్షేపమ ప్రయత్నాః క్వచిదపరాధ్ధాఅపిభవేయః
 యేనకతిచిదపి జీవేయరిత్యతలహా || అమోక్షేమరితి || మోక్షానిరర్థకానభవన్తి
 త్యమోక్షాః “ మోక్షునిరర్థక,, మిత్యమరః “ అమోక్షాస్సూర్యసంకాశా
 మమైతేనిశితాశ్శరా,, ఇతుప్రక్షేభ్యో మద్విశిఖభ్యోఽప్యమోక్షాః కదాచిదపి
 నాభిత్వావిక్ష్యంవినివర్తస్తఇతిభావః తైస్తథోక్షేః బాణానామేవమమోక్షు
 త్వేనకీడ్వశం ధనుర్ధారయతాస్యాదిత్యతలహా || కుసుమధనుషఇతి || అస్త్రేరతి
 క్ష్య కతిన్దైర్జగజ్జయతిమస్తభ,, ఇత్యాదుక్తకరీత్యా సుకుమారశరశరాసనాద్య
 స్త్రసామగ్రీసత్తాయామేవైవంవియోగినిప్యాణాన్కబళయతి - కిముతతీక్షిత
 రాస్త్రసామగ్యాంలభాయామితి తత్కార్యితీయోవ్యజ్యతే । కుసుమాని
 ధనుర్యస్యః - కుసుమధనుః తస్యమస్తభస్యేత్యర్థః “ వాసంజ్ఞాయా,, మితి
 ధనుశ్శబ్దాస్త్రబహువ్రీహారనజోవైకల్పికత్వేనేహనానజ్ - చిత్రాః పుష్పాఃక
 ర్తర్యాఖ్యమూలప్రదేశాః యేషాంతైస్తథోక్షేః “ కర్తరీపుష్ప,, ఇతి యాదవః
 బాణైరిత్యర్థః “ స్థూలక్షేప్వడోవిపాతశ్చచిత్రపుష్పశ్శరస్సర,, ఇతి త్రికా
 ణ్ణశేషః-దిగంతా హరిదస్తరాణి ఆపుణ్యస్తంసమస్తతోఽప్యాచ్ఛాదయస్తం
 సకలదిగస్తవాసిసామప్యతివేలాద్దీపనమితియావత్ - అనేన వియోగినిభిఃక్వా
 పిజీవితుండుశ్శకమితివ్యాత్యతే । వసస్తం వసస్తరుం-త్రాసాత్ పశ్చిశరమహా
 వీరసాహాయకలబ్ధనిరఙ్కుశతదీయవిజృమ్భణనిర్వర్తనజనితాత్సాధ్వసాదిత్యర్థః,
 అనమితః అనమితః ధనుఃదావో యేన సతథోక్తస్స “బలినావిగ్రహోరాజ
 న్నకదాచిత్ప్రశస్యతే । బలినావిగ్రహోయస్య కుతోరాజ్యంతుతస్సభ,, మి
 త్యాపద్ధ్యోక్తరీత్యా నక్షమోఽనేన విరోధోబలవతా సర్వపథినోష్ఠాయితేనేత్య
 నారోపిత కాద్ధకవీవేతి భావః - అత్ర ధనురితు్యదస్త్రేఃపుల్లః “ భృమృశీ
 జీత్యాచరిత్యరితనిధనిమిమస్తి భ్యఉ,, రితి ధనైశ్చబ్ధార్థకాదాణాదిక ఉప్రత్య
 యః - నతు “అర్తిప్రవప్తి,,త్యాదినావిహితఉన్ - తథాసతిసాస్త్రక్షీబతాస్యాత్ -
 అతవ “ ధనుర్వంశవిశుద్ధోఽపినిర్గుణఃకింకరిష్యతీ,, త్యాదయష్టీకాసర్వసావ
 ద్యుదాహృతాః “ అవస్తభధనుంరామ,, మిత్యాదయశ్చ పయోగాస్సంగ
 చ్చనై- ఉదంతోఽప్యయమితిసుధాయామపున్క్తం-అనన్ధా అసంజ్ఞాయాం“ధ
 నుషశ్చే,, త్యనజస్సమాసాస్త్రసావశ్యఃభావాదనమితధన్వేతి వక్తవ్యంస్యాత్

హృత్రితంచ వామనైః “నభృతభనుషీత్యసంజ్ఞాయా,, మితి సమాసాంతవిధే
 రనిత్యతాశ్రయణిన నిర్వాహస్తు సంభవన్త్యామప్యన్యథైవసావరికోపపత్తౌ న
 యుక్తః - నకేవలంప్రతియోద్ధుమనీశతయాకార్తుకమనమితవాక్ - కింతు తం
 శరణంగస్తుంశిరోనమితవాంశ్చైత్యాహ ॥ మాళినైతి ॥ సంనతేనసమ్యజ్జుతేన
 “శిరసాచావనింస్పృశ,, నిత్త్యాదుక్తప్రకారేణయథావన్న మ్రోణ నతు య
 థావధించిన్నమితేనైతిభావః - మాళినాశిరసా “ముద్దోత్తమాక్లమస్తకమా
 శిశిరశ్శీర్ష మూర్ధకానిస్సుశ్చ, రితి హలాయుధః । పుంస్తవంచాస్య “మాళికి
 రీటేధమ్మిల్లై చూడామాయనపుంసకమ్ - మాళిస్సంయితకేశేషుచూడాయాం
 మకుటేద్యయో,, రితి మేదినిరత్నమాలాదిష్యనశిష్టః- ఉపలక్షిత ఇతిశేషః -
 “సారాసారంబలంపీర్వ మాత్మనోద్విషతశ్చయః! జానన్విచరతి ప్రాజ్ఞోన స
 యాతి పరాభవమ్ ॥ ఏవమేనయదావిద్యా న్తన్యతైతిబలంఋపుమ్ । సంశ్రి
 యేదేవతసీంపుత్రి మేతత్ప్రజ్ఞానలక్షణ,, మితి శ్రీభారతౌక్రీత్యా. వైతసీం
 పుత్రిమాశ్రిత్యావనతశిరాఇతిభావః - వైతసీంపుత్రిశ్చ తలైవ మహాభారతేశా
 నివర్వణి. సరిత్సాగరసంవాదే “సమూలశాఖాన్పశ్యామి నిహతాన్కాయినో
 దుగ్రమాక్ । యష్టాభిరిహస్టార్థాభిర్నద్యస్తత్రనవేతనమ్ । అకాయశాచల
 సాగశ్చ పేతసంకులజశ్చపః । అనజ్జయావానానీతః కించవాతేనమఃకృతమ్ ॥ త
 దహంక్రోతుమిచ్ఛామి సర్వాసామేవనోమతమ్ । యథాచేమానికూలాని హి
 త్యానాయాతివేతసః,, । ఇతి సాగరేణ. పృచ్చగజ్యయోద్యతై “తిష్ఠన్తైతేయ
 భాస్థానం నగామ్యోకనికేతనాః । తెత్యజన్తితఃస్థానం ప్రాతిలోమ్యాన్నవేత
 సః ॥ వేతసోవేగమాయాన్తం దృష్టానమతినావరే । సరిద్వేగేభ్యతిక్రా
 నై స్థానమాసాద్యతిష్ఠతి । కాలజ్ఞస్సమయజ్ఞశ్చ సదావశ్యశ్చనోద్ధతః । ఆ
 నులోమస్సదాస్తబ్ధస్తేననాభ్యేతి వేతసః ॥ మారుతోదకపెగన యేనమన్త్య
 న్నుమన్తివ । ఓషధ్యుపాదపాగుల్తా నతేయాన్తిపరాభవ,, మితి-భవా-ఽమ
 విమోగినీనదైకతానవిషమాయధదత్తసాహ్యోభవాక్ - సీతాయాఃవిరహదీనా
 యా ఇతిభావః । పార్శ్వేనభ్యర్చ్యప్రదేశే-నభవతు నిస్థితిముపైతు-మత్పార్శ్వే
 భవసిచేద్భవ నతు సీతాపార్శ్వం ప్రాప్నుహీతిభావః । ప్రార్థనాయాఃలోక ॥
 ఇతిఏవం ప్రకారేణ-అవచల్ అవాదీల్ “ఋగ్వేదకాయాంవాది,, అన్తా

దాదాదికాల్పజే “అన్యతివక్తీ, త్యాదినాన్లెరజే - ఆర్థధాతుకాధికారస్థేన
 “బ్రువోషది, రిత్యనేనవచ్యాదేశే “వచఉమ్, ఇత్యుమ్ - యదీసీతాపా
 ర్థ్యేవైపిభవేద్భవాంస్తదా “వసంతోయదితస్రాపి యత్రమేవసతిప్రియా ॥
 నూనంపరవశాసీతా సాపిశోచత్యహంయథా । శ్యామాపద్మపలాశాక్షీ మృదు
 పూర్వాభిభాషిణీ ॥ నూనంవసన్తమాసాద్య పరిత్యక్యతిజీవిత, మిత్యన్తరీత్యా
 శోచన్తీజీవితమపి సశక్నుయాత్ - అతోమమదయమాన మనాప్రవేతానదు
 పకురుష్యతి దైన్యేనాభ్యర్థితవానెవ - సతు “మమబాణాగ్నినిర్దగ్ధోభస్తీ
 భూతాభవిష్యసి । అసేవ్యసృతతంపైవ నిస్తృణుమివపల్లవ, ఇతివచ్ఛాన్తీర్హ
 గర్వితతయాచకత్తే - అతోమహీయసీకాలవైషమ్యగతిరితిభాషి ॥ ఆత్మకసు
 మకాద్దుకసాయక్తేర్దిగస్తానరణానమ్బుద్ధైపి తత్సమ్బుద్ధోహోతిశయోక్తిః - శ్రి
 రామచన్ద్రస్య సన్నతమాశితయాసనస్తస్మాద్ధనానమ్బుద్ధైపి తత్సమ్బుద్ధో
 క్తేరన్యావ్యతిశయోక్తిః పూర్వోజ్జీవితేతి సజ్జగత్ ॥ విరహీపనితాసాన్వదలుచ్ఛేరి
 త్యత్ర లుబ్ధశబ్దస్య మృగయపరతయా వ్యాఖ్యానవత్కై రూపకం తాత్పర్యం
 సంస్కృప్తమిత్యలమ్ ॥ ౩౪౦ ॥

{ మూ ॥ పార్థ్యేలోత్రైవ్యభృతకదై(రై)న్మక్తకోలాహా }
 { లానాం మస్తీ రైవస్థగతసపుషాంమస్తరం నిర్గతానామ్ । }
 { భీతేనాహం భృమదపటవీ శృఙ్గలా సమ్మూలానాం మా }
 { రైతిష్టన్మలయమరుతాం వారిహాలక్షణిన ॥.....॥ ౩౪౧ ॥ }

వ్యా ॥ * పార్థ్యేలోతి * పార్థ్యే పక్షధాగే లోత్రై చజ్జ్వల్యమాన్తైరి
 తియావత్ పరభృతానాం కోటిలానాం “ప్రప్రియపరభృతకోటిల ” ఇన్య
 మరః ॥ కుత్రై యూదై “సహాశ్రయైకలంకయాధ ” మిత్యమరః ॥ ముక్తాః
 విన్యస్తాః కోలాహలాః కలకలాః యేషు లేషాం తథోక్తానాం పరభృతపరైరితి
 పాతే లోత్రై ప్రస్థమరైః పరభృతరైః కోకిలరైః ముక్తకోలాహలానాం
 ప్రకాశితపరభృతరుతాభిన్నకోలాహలానామిత్యర్థః - మస్తీనాం వికారాః పు
 ష్పాణి మల్లంగీ,వైకారికాణః “పుష్పమూలేష్వి, తిలుపి యక్తసద్భావః
 తాసాం “మూలేమల్లికాషణ్డాః కరపీరాశ్చపుష్పితా, ఇత్యుక్తరీత్యా వస
 న్తనమయవికసితానాం మల్లికానాం రైవభిః పరాగైః స్థగితాని ఆచ్ఛాదితా

ని వహ్లాంబీగాత్రాణి యేషాంతేషాంతభోక్తానాం మల్లికాకుసుమధూళిభూసు
రాణామిత్యర్థః భృమరపటలీమధువ్రతసంహతిః శృంఖలానిగళభవత్కుపమితస
మాసః “ అథశృంఖలా అద్వకానిగళోఽస్త్రీస్యా, దిత్యమరః తయా సమ్మూలా
నాం సజ్జీర్ణానాం “ సజ్జీర్ణైసమ్మూలాక్ష్యైః , ఇత్యమరః || అతః ప మన్ద
రం మన్దయథాస్యాతథా “ మన్దోమన్దరైశ్చేత్యే స్వర్గమన్దారయోరపి । మ
న్దోబహుతమన్దైః , ఇతివిశ్వః || నిర్గతానాం ఉద్యోర్ణానాం, మలయమరతాం
చన్దనాచలమారుతానాం || యవాః || భృమరపటలీశృంఖలాభిః సమ్మూలానాం
పరస్పరాహతధ్వనీనామితియావత్ - వ్యాకులానామితివా “ అథసమ్మూలమ్ ||
పరస్పరాహతపదస్యస్త్రిర్వ్యాకులేఽపిచే, తి రత్నమాలా || అన్యత్తల్యం,
అనెచస్వర్ణైః “ విక్షిప్తవిధాశ్శాసగానాం కుసుమోత్కటాః । మారు
తశ్చలితస్థానైస్సత్పదైరసుగీయతే || మత్కోకిలసన్నాదైర్నర్తయన్నివ పాద
పాటాః । శైలకన్దరనిష్క్రాంతైః ప్రగీతభవచానిల, ఇత్యాదికంస్తాద్యతే । మా
ర్గైః ఆగమనపర్వని, తీర్థైః విరహవేదనాదిహస్తకైః ఇతి కృత్వాప్రతిపత్తి
సూక్ష్మభూతయూ నిన్వర్తగతిః స్తద్భి ఇతి భావః || అహం “ మాంహ్య
ద్య మృగశాదాక్షిచిన్తాకోకబలాత్కృతమ్ । సన్తాపయతి సౌమిత్రే కూర
శ్చైవోత్త్రోపనానిలః || జీవేయంభులు సౌమిత్రే మయా సహ సుమధ్య
మా । సేవతేయివైదేహీ సమ్ప్రయాగపవనంశుభ, మితి వాసన్తమారుతా
పమర్శేన తోచన్నితిభావః । భీతేన త్రనేన - పథికనిమహాప్రాణాసాన్వదనని
ర్దయనిష్ఠురపటీరగిరినిసారిసమీరకికోరప్రచారగోచరతాయాం ప్రియావిశ్లేష
విక్లబోఽయం కథం భవేద్వేతి సమ్భ్రాన్తేనైతిభావః - లక్ష్మణేన సౌమిత్రీణా
లక్ష్మీరసాన్వస్తీతిలక్షణః పామాదిగణపతితేన “ లక్ష్మ్యాఅచ్చే, తి సూత్రేణమ
త్సర్థియోనప్రత్యయః లక్ష్మీశబ్దేకారస్యాత్వం “ అట్కుపాస్య, జీతి ఇత్వంచ, అ
నెన “ ఏకతఃకృతవస్సర్వే సమగ్రపరదక్షిణాః । ప్రాణాభయప్రదానస్య క
లాంనార్హన్తియోషశి, మిత్వక్తరీశాన్వకృచ్ఛగ్రిదశాపన్నజనప్రాణపక్షణలక్ష
ణమహాభాగ్యవత్తా సూచ్యతే । తెనచ తద్భాగ్యవిశేషేనైవాహం కథంచిత్త
ర్లస్తాద్యశించివదం సహ మన్దభాగ్యస్య మమ తస్యాం ఒశాయామన్తరణతమే
నం కశ్చిదప్యాసీదవలమ్బనమితిద్యోత్యతే- వారితః “ సంస్తప్నూరామభద్రం

తే మాశుభపురుషోత్తమే ,, తి తస్మాన్మార్గాదపసారితః - యది లక్షణమివ త
 చామాంనావారయిష్య న్నాహమజీవిష్యమేవేతిభావః - అత్ర ఉక్తవిధేషు
 ఘలయిమారుతేషుపార్శ్వగమిభిరాధోరణైరుపాయతస్సవశీకరణాయనివేద్య
 మానస్తతికోలాహలానాం స్వతఃకృతబృహితానాంవా ధూళిధూసరితసకలావ
 యవానాంశృఙ్ఖలాసంకులపదానాంనిరఙ్కుశముజ్జహానానాంమదోత్పటతయా
 మస్తగమనానామభినవగృహీతమహాగజానాం వృత్తానస్సారూప్యోత్ ప్రతీయ
 తఇతి సమాసోక్తిః - భృమరపటలీశృఙ్ఖలేతు్యపమా సజ్జీర్ణా-భీతేనేతిలక్షణ
 విశేషణస్యరామనివారణపేతుత్వాత్కావ్యలింగము క్తసమాసోక్త్యా సంస్మజ్యతే
 “ కోకిలాలాపమాకన్దమన్దమారుతపటదా ,, ఇత్యావ్యక్తతటస్థాదీపనవిభావ
 పౌష్కల్యేనచిన్తానిర్యేదాదిభిరనుభావైశ్చ విప్రలష్టశృంగారసామ్యాభ్యంష్య
 జ్యతఇతి సంక్షేపః ॥ అత్ర మన్దరమిత్యస్య నిర్గమనక్రియావిశేషణత్వేన “ సా
 మానేననవుంసక ” మితి నవుంసకత్వం “ ఇదంచానియతలింగవిషయం - తేనా
 దిం పచతీత్యాద్యేవ, ఆదిశబ్దోహి నిత్యం పుమాన్ - ఆద్యపాకానుకూలాక్రియో
 త్యర్థః । న్యాయసిద్ధమేతత్ । విశేష్యవిశేషానున్నిధానెలికసర్వనామ్నోనవుం
 సకస్య న్యాయ్యిత్వాత్-లికసర్వనామనవుంసకమితి దాణ్డినాయనేతి సూత్రే
 భాష్యే స్పష్టం - అనైనైవ క్రియావిశేషణానాం నవుంసకత్వే సిద్ధిక్రియావిశే
 షణానాం క్లిబత్వం ద్వితీయాన్తత్వంచెతి నాపూర్వం - ధాతూపాత్రభావనాం
 పృతి ఫలాంశస్య కర్తృతయాతత్సమానాధికరణ క్రియావిశేషణ ద్వితీయాన్తత్వ
 స్యాపి సిద్ధే - తస్యక్రియాజనకత్వమపి స్పష్టానదావరాబాధ్యం తద్బుద్ధ్యా
 పూర్వముద్దిత్య క్రియాయాం పృవృత్తైః - వాచనికత్వేతు యత్ర ధాత్వర్థస్యక
 రణత్వేనావస్యస్త్రాపిన్యాత్-యథాత్మ పికామఃస్తాకనాదనంపచతీత్యాచా
 త్మప్తివిషయకామనావత్కర్తృకఃస్తాకవిక్లితికరణకటదనకర్తృకః పాకఇతి బో
 ధః - తద్విషయకామనావత్కర్తృకత్వేన తస్యాఉద్దేశ్యత్వమధ్యసిద్ధం - కేమాం
 చిత్రప్రాదిషు కర్తృత్వస్యజహారస్తూద్దేశ్యత్వసామాన్యాదితి చి ,, గతి ప్రకృత
 సూత్ర శబ్దే స్వశేఖరే స్థితమ్ ॥ ॥ 314 ॥

{ మూ || మన్దోవత్సే కిమివజనకం కింను యోగీశ్వరోమా }
 { మిత్యేవం మే సుతను మనసా వరయన్తిస్థ ఫదమ్ | }
 { రక్షాకోకే జ్వలతి సవిధే లాజవర్షాభిరామైఃపుష్పేషు }
 { స్వత్పరిణయదశాం వృజ్జయన్తఃకరజ్జాః || || 32 || }

వ్యా || * మందఇతి * మేనుతను యదైతస్య శబ్దస్య సాధుతాస్యాత్తథా
 నిరూపితమస్మిన్నేవాశ్వాసే వెలాతీలైతి త్రయస్త్రింశద్భావే విస్తరణ, రక్త
 లోహితవర్ణై అశోకేవజ్జులకుసుమే “ వజ్జులూఽశోక ” ఇత్యమరః || సవి
 ధే ఉపకణ్ఠే - జ్వలతి దీప్యమానైసతి జ్వలతీతి విశేషణాదశోకాస్సాగ్నితౌల్యం
 ద్యోత్యతే | లాజానాం వర్షాణీవ అభిరామైః రమణీయైః పుష్పేషుః కుసు
 మసముదయైః అశోకస్తవకే నివతద్భిరితిభావః, తవ సీతాయాస్తే, పరిణయదశాం
 లాజహామానుబద్ధవివాహావస్థాం “ తథాపరిణయోద్వాహో పయమాఃపాణీషీడ
 న ” మిత్యమరః || వృజ్జయన్తః స్థారయన్తఇతియావత్, కరజ్జాః చిరబిల్వాః
 స్తరవః “ చిరబిల్వానక్రమాలః కరజశ్చకరజ్జకే ” ఇత్యమరః “ చిరబిల్వామ
 ధూకాశ్చ వజ్జులాలవకులాస్తథా | చమృకాస్థిలకాశ్చేవ నాగపుక్షాశ్చపుష్పి
 తా ” ఇత్యశోకానామివ కరజ్జానామపి వసన్తే పుష్పితత్వముక్తం శ్రీరా
 మాయణే || మన్దః భాగ్యవిధురోఽహం “ మూఢాలాపటనిర్భాగ్యామద్రా ”
 ఇత్యమరః || కచ్చిత్కుశలంసీతాయా ఇత్యనుయుజ్యమానఇతిభావః - జనకం
 సీతాయాఃపితరం మిథిలేశ్వరమీదృశస్యమమశ్వశురం, కిమివవత్సే, ఇనశబ్దోవా
 క్యాలజ్కారే, కిమితి వదిష్యామి జప్తేవైన నస్ఫురిష్యతీతిభావః, బూర్జోల్ప
 టివచ్యాదేశః, అత్ర “ కింనువక్ష్యామిరాజానం ధర్మజ్ఞంసత్యవాదినమ్ | సీతా
 యాజనకంపృష్టః కుశలంజనసంసది || యామామనుగతామద్దం పిత్రా పృత్రా
 జతంవన ” మితి వసన్తవర్షనావసరే కిష్కిన్ధాకాణ్డోక్తం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే
 యోగీశ్వరోజనకః, మాం త్వామేవంవినాశ్యాగతమితిభావః కింనువక్ష్యతఇతి
 పురుషవిపరిణామేనయోజనా - ఏవం మన్దభాగాయ తుభ్యం దత్తాత్వత్పౌరు
 షసారమసమీత్యైవ జాల్నేన మయా కన్యామణిః “ కింతావమన్యతవైదేహః
 పితామే మిథిలాధిపః | రామజామాతరంప్రాప్య స్త్రియం పురుషవిగ్రహ ”
 మితి సీతయోదీరితంవన్యే సత్యమేవేతి కిం సోపాలవృం వక్ష్యతే-ఇత్యేనమి

త్యనతిరిక్తార్థకోనిపాతనముదయః ఇత్యేవం ఉక్తేన ప్రకారేణ త్యర్థః, మేమమ, మన
సః ఖదం వర్తయన్తి స్తసంపాదయన్తి స్థ“లట్ స్తే, ఇతి ఘాతేలట్-అ త్ర కరజ్జక
త్త్రక సీతాపరిణయదశావ్యజ్ఞనస్య శ్రీరామచంద్రమనఃఖదసమ్పాదనహేతు
త్వాత్కావ్యలిజ్గం - ఉక్తవిధానాం కరజ్జానాం లాజహోమభిరామసీతాపరి
ణయదశాన్తారకత్వేన వర్తనాల్ స్తరణాలజ్కారశ్చ “సదృశానుభవాదన్యస్త్వ
తిస్త్వరణముచ్యతే, ఇతి లక్షణాల్ || అన్యస్త్వతిః సదృశవస్తవస్తరస్త్వతిః ||
“సదృశాదృష్టచిన్తాద్యాః స్త్వతిబీజస్య హేతవ, ఇతి న్యాయేన సదృశానుభ
వాత్పూర్వానుభవజనితసంస్కారోహృదైసతి సదృశవస్తవస్తరస్త్వతిస్త్వరణా
లజ్కారఇతి తదర్థః - తేనచ లాజవర్తాభిరామైరితుప్రమోషస్మల్లెనోక్త
కావ్యలిజ్గముజ్జీవ్యతఇతి సజ్కరః || || 32 ||

{ నూ || చేనానైవత్యజితచపలాహేమకొణాభిఘాతా }
{ ధీరోదాతస్తనితజలవా త్తాన్ధివారమ్భమిచ్ఛత్ } ||

{ వాతోన్మక్తేః కుటజకుసుమై రావసితేత్రేలశృణ్ణే ర }
{ క్షుపీహారహితదయితా శ్లేషధన్యామయా రః || 3౩ || }

వా॥ అథ ద్వాభ్యాన్వర్ణాసమయానుభూతామసప్తాం సందిశతి || * చె
తఇతి * వాతోన్మక్తేః - వాతేన “మేఘాదరవినిర్మూకాః కన్హారసుఖశీతలాః |
శక్యమజ్జలిభిఃపాతుం వాతాఃకెతకిగన్ధిన,, ఇత్యుక్తప్రకారేణ మాయతేన- ఉ
న్మక్తేః ఉత్క్లరైః - కుటజకుసుమైః - గిరిమల్లికాప్రసూనైః “కుటజాగిరిమ
ల్లికే,, త్యమరః - వర్షాహిలైషాంకుసుమసమయః - “కవచిచ్ఛాప్సాభిసం
ద్ధాన్వర్ణాగమసముత్సుకా | కుటజాన్వశ్యసామిత్రేపుష్పితాన్గిరిసానుషిన్,,
తి శ్రీరామాయణాదా వర్షావర్షనానసరే తథోక్తైః - వాసితేపరిమళితే- శై
లస్యమాల్యవతః - వర్షాసుతత్రైన్వాషితత్వాత్ - శృణ్ణేశ్శిఖర - ధీరంస్తేవరం
“ధీరోవైర్యానివితేస్తేవరే ధీరసాన్వత్త్రిమపణ్ణితే,, | ఇతి మేదినీ, కవచిద
ప్య కుణ్డితం యథాసాన్వత్తథేతియావత్ ఉదాత్తంమహల్ హృద్యంవా స్వని
తంగర్జితం యేషాంలై- తథోక్తాః జలదాః యస్మాత్సః - ధీరోదాతస్తనితజల
దః తస్మాత్తథోక్తాల్ “న్యాదుదాత్తస్సవరేపుంసి వచాన్యమహతోస్త్రిప్సిన్,,
తి రత్నమాలా - ఉదాత్తస్సవరభేదేఽపి కావ్యాలంకారహృద్యయో,, రితివి

శ్వశ్చ - యదా - ధీరోదాత్తం అతిగభీరయథాస్యాత్తథా - స్తనితాంధ్వని
 తాః జలదాః యేన తస్మాత్తథోక్తాల్ “స్వనశబ్దే,, కర్తరిక్తః స్వనయతేః క
 ర్కణిక్తోవా, ఘటాదిమ స్వనేః పాతాన్ధితైవనమౌస్వః “స్వనితంధ్వనితంస
 మే,, ఇతి విశేష్యనిఘ్నైష్వమరః-తటిత్సుపేమకొణత్వస్య రూపయిష్యమా
 ణత్వాదరూపితమపి జలదేమదున్దభిత్వం పశ్యీయతే || చపలాః తటితపవ
 పేమకోణాః సువర్ణమయవాదనదణ్డాః “చపలాకమలాదిద్యుత్పుంశ్చలీపిషు
 లీమదా నపుంసకంతు శీఘ్రేస్యాదావచ్యవత్తరళేచరే,, ఇతి మేదిన్ “కోణో
 పీణాదివాదన,, మిత్యమరః- లెహం, అభిఘాతాల్ అభిఘట్టనాద్దేహాః- అ
 త్రవిషయఘాతానాంతటితాం చపలాశబ్దేనని దైశా ద్విషయఘాతపేమకోణేమ
 లాఘవాతిశయ వ్యాపారితయాఽతిమాత్రచాఞ్చల్యంబ్యోత్యతే తేనచవాద
 న చాతుర్యాతిఘామ్నజలదరూపవాద్యనాదస్యాస్థలితతాలమాఘర్యాదిమత్త
 యాఽతిశ్యాప్యతమత్వా చ్ఛ్రావద్భిరనర్తితాఽవస్థాతుమశక్యమితిధ్వన్యతే,
 పతేన యత్రైక్యేత్ “చపలాపేమకోణాభిఘాతాల్ విద్యుద్యాపసస్వర్ణ
 దణ్డప్రహారాల్ ధీరోదాత్తస్తనితజలదాల్ గమ్భిరోన్నతగర్జితమేఘాల్ తా
 ణ్డవారమ్భమిచ్ఛ,, నితి యోజయితావ్యాఖ్యాతం - తదేతదనుద్దరమిత్యనా
 దరణీయమ్ - అభిఘాతాదిత్యస్య స్తనితేతి సమానేకదేశేనాన్వయస్య క్లిష్ట
 త్వాత్తదఘ్నపగమేఽపి తవ్యోజనావక్షేధీరోదాత్తస్తనితజలదాదిత్యస్యకర్త
 ధారయతాయాస్సుటతయా బహువీహిపృతిపత్తికరస్య తస్యప్రయోక్తమయ
 క్తత్వాల్ - యదాహవామనః “నకర్తధారయోబహువీహిపృతిపత్తికర,, ఇ
 తి “బహువీహిపృతిపత్తికరోతియః కర్తధారయస్సనప్రయోక్తవ్యః - య
 థా అధ్యాసితశ్చాసౌతరుశ్చ అధ్యాసితతరు,, రితి తత్సూత్రవృత్తిః - తస్మాద
 స్తత్సూత్రైవయోజనాస్వాసరికీతి సహృదయాస్వయమేవ వ్యతివిధితే,
 తాణ్డవం ద్రవవిశేషః - తణ్డనాప్రోక్తం తాణ్డవం “తేనప్రోక్త,, మిత్యణ్
 “తాణ్డవంత్యూభిన్నాట్యభేదయో,, రితి పేమమెదిన్యా-యద్యపి “తాణ్డవం
 నటనంనాట్యం లాస్యంనృతంచనర్తనే,, ఇతి పఞ్చానామపి పర్యాయత్వమే
 వామరసింహేనోచ్యతే - తథాఽపిభరతశాస్త్రే “ఉద్ధతకరణాఙ్గవిశ్లేప మా
 రభటి వృత్తిప్రధానం తాణ్డవం, కొమలకరణాఙ్గవిశ్లేపంకైశికీనృత్తిప్రధానం

లాస్యం, అజ్ఞవిక్షేపమాత్రం సృతం, వివాహాభ్యుదయాదౌ సర్వరసప్రధానం
 నాట్యం, మిత్యాదివరస్పరం భేదప్రదర్శనాదుదాహృతపామమేదిన్యోరుపప
 త్తిః , తస్యనాట్యవిశేషస్య - ఆరమ్భం ఉపకరణం- ఇచ్ఛాఅపేక్షమాణః మ
 యూరాణాంహి వర్ణాసమయస్తాన్దహారమ్భపాతుః “జాతావనాన్తాశ్శిశుసంప్ర
 సృతా ,, ఇతి వర్ణావర్ణనైతదుక్తైః రక్షసోరావణస్య పీడాఅపహారాదిబా
 ధా “ పీడాబాధావ్యథాదుఃఖ,, మిత్యమరః తయా గహితాయాః దయితా
 యాః స్వనల్లభాయామయూర్యాః - ఆశ్లేషేణపరిరమ్భేణ “అలిక్ష్ణనముపగూ
 హనమాహుః పరిరమ్భంపరిషష్కమ్ || ఆశ్లేషమజ్ఞసాళం క్రొషికరణంచతు
 ల్యార్థః, మితి హలాయుధః - ధన్యంభాగ్యవాన్ - ఆశ్రాంతకాన్తాపరిషష్క మ
 జ్జలేపాతుభూత సుకృతశాలీత్యర్థః “ సుకృతీపుణ్యవాన్దస్య, ఇత్యమరః “ ధ
 న్యోపుణ్యవతిత్రిష్యి, తి మేదినీచ “ ధనగణలభ్యే, తియత్ || ‘మయూరః
 శిఖావళః షేతః మమమనః నైవత్యజతి విషయాన్తరప్రసక్తైఃపి నముశ్చతి
 ల్యేవకారాభిప్రాయః - అనారతం స్వరణగోచరపవభవతీతిధావః , అనైవ “వ
 శ్యలక్షణసృత్యంతం మయూరముపసృత్యతి । శిఖినీమన్తథాన్తైషా భర్తారంగిరి
 సానుషు || తామేవమన్తథావిష్టోమయూరోఽప్యభిధావతి । వితత్యరుదిరౌప
 త్నౌ రుతైరుపహసన్నివ || మయూరస్యవనెనూనం రక్షసానహృతాప్రియా । త
 స్తాస్మృత్యతిరమ్యేషు వనేషుసహకాన్తయా || మమత్వయంవనేవాసః పుష్ప
 మాసేసుదుస్సహః । పశ్యలక్షణసంరాగం తిల్యగ్యోనిగతేష్యపి । యదేషాశి
 ఖినీకామా ద్భర్తారంరమతేఽన్తికె || మమాప్యేనంవిశాలాక్షీ జూనకీజాతసంభృ
 మా । మదనేనాభివరైత యదినాపహృతాభవే,, ది త్యేతత్ప్రత్యభిజ్ఞావ్యతే ||
 యద్యపీదం శ్రీరామాయణై వసన్తసర్వనావసరై రాఘవేణోక్తం - తథాఽ
 పి మయూరసృత్రాదేర్వహ్నాసమయభావితయా ఔచిత్యాతిశయాదాచాన్తైర్వ
 నాగమావసరై వర్ణితమితిధ్యేయం - అత్రపూర్వార్థే ఏకదేశవివర్తిరూపకం-
 ఉత్తరార్థేతు రక్షఃపీడాఅపహరణయితాశ్లేషధన్యఇతిరామచంద్రేణమయూర
 స్యస్తుత్యా రావణాపహరణపరిక్లిప్తదయితావిశ్లేష నిర్విణ్ణస్యాత్సనోనిదాఽభివ్య
 జ్యతేఇతి వ్యాజస్తుతిర్నామాలంకారః - “ ఉక్తిర్వాప్యజస్తుతిర్నిదాస్తుతిభ్యాం
 సుతినిష్ఠయో,, రితి లక్షణాత్ || ఇయమప్రస్తుతప్రసాసావిశేష ఇత్యలంకార స

భస్వకారః । తేసాం “ సారూప్యనిబద్ధనాప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణాంతరం
 వైధర్మ్యణాపిదృశ్యతే । యథా “ ధన్యాఃఖలువనెవాతాః కష్టారసుఖశీతలాః ।
 రామమిద్దీవరశ్యామం యేషస్త్వత్ప్రసివారితాః,, అత్రవాతాధన్యా ఇత్యప్ర
 స్తుతార్థాదహమధస్య ఇతి వైధర్మ్యేణ ప్రస్తుతోఽర్థః ప్రతీయత,, ఇతి ఖ్యతాప
 దితం - ఇయమేవాప్రస్తుతప్రశంసా నతు కార్యకారణ నిబద్ధనైతి చర్చ్యే ॥ య
 దాహ ॥ “ అప్రస్తుతప్రశంసాస్యాదప్రకాణ్డేతుయాస్తుతిః ॥ సుఖంతేన నైహ
 రిణా వనేష్వపరనేషసః । అర్థైరయత్నసులభైర్బలదర్భాబురరాదిభిః । సేయ
 మప్రస్తుతైవాత్ర మృగవృత్తిప్రశస్యతే ॥ రాజానువర్తనక్షేపిరిన్ద్రాణానమనన్వి
 నే,, తి- వస్తురస్త్వత్ప్రవాజస్తుతిరిత్యేనయుక్తం - స్తుత్యానిష్ఠాభివ్యక్తిరిత్య
 ప్రస్తుత ప్రశంసాతోవైదిత్యవిశేషసద్భవాత్ । ఆన్యథాప్రసిద్ధవాజస్తుత్య
 దాహరణేష్వప్రస్తుతాభ్యానిష్ఠాస్తుతిభ్యాం ప్రస్తుతేస్తుతినిదైగమ్యేతే ఇ
 త్యేతావతా వ్యాజస్తుతిమాత్రమప్రస్తుతప్రశంసాస్యాదిత్యప్రశయవివస్యాదావప్య
 జస్తుతైరితి దిక్ ॥ కించ ॥ దయితాశ్లిష్టమయూరస్కరణ వర్ణనైత్యవిచ్ఛిత్తివిశే
 షస్య సహృదయహృదయైకసాక్షితయా వైద్యనాథమతే స్తుతిమదలంకారో
 భసన్యేవ । సహి సాదృశ్యానూలకానామపి స్తుత్యాదీనాం దమత్కారత్వేన
 లంకారతాయా నివాహితామాహ ॥ ప్రవచ్ఛిత్తం చైతత్సావర్జ్యస్థినాశాన్సే
 “ చేతోధానత్యుపహితఘట,, మిన్ద్రో- విద్యానాథాదీనాం మతేతు స్తుతే
 సాదృశ్యనూలకత్వాధావేన నాయమలంకారః । తేహి “ సదృశానుభవాదస్య
 స్తుతి స్మరణముచ్యత,, ఇతి తల్లక్షణమాహుః । ఉక్తానామలంకారాణామ
 న్యోనస్యం సంస్మృద్ధిః । పర్వాసమయసమృద్ధిస్కనాత్సమృద్ధిమద్యస్తువర్ణనాత్త
 కోదాత్రుచెత్సుక్తానామలంకారానామేకవాచకాను ప్రవేశ సంకర
 ఇతిదిక్ ॥..... ॥౩౮॥

{ మూ॥ శ్రేలస్య కప్రతివిలపితాం సాస్త్రీతాపానువిధ్వాం }
 { తన్వానానాంసయసనితైర్కాతరంజెనబాహుమ్ । ప }
 { శ్వనీనాంప్రబలమదనోన్మాదపర్యాకలంమాంప్రాయో }
 { జాతంకిమపిరుదితం వ్యోమ్నికాదమ్పినీనామ్ ॥౩౯॥ }.

వ్యా॥ * శైలేతి * ప్రబలిబలీయా - ఉపాయాస్తదైశ్శిథిలయితమశక్య

ఇతి భావః - యః - మదనైన మన్తధేన - అత్యాయాధేనైతి భావః - ఉన్మాదః
 చిత్తవిభ్రమః “తృతీయాతత్కృతార్థేన గుణపదనైనై, తి సమాసః తేన - ప
 రాకృతులంబాకృతులం “ వ్యగ్ర్యావ్యాస క్తకృతుల, ఇత్యమరః - పరీత్యనైనాకృతు
 తాయా అపరిచ్ఛన్నతాద్యాత్వతే । సహిమదనోన్మాదస్య దౌర్బల్య ఏవం వై
 యాకృతీసంపద్యతేతి భావః- మాం- త్వయావిప్రయ క్తమితి భావః-పశ్య స్తీనాం
 “నిరీక్యవిద్యున్నయన్తై, రితు క్తరీత్యా విద్యుద్యూపవిలోచనై ర్విలోకమానా
 నామితి భావః । అతపవ - నయనసలితైః అశ్రుత్వేనాధ్యవసితైః క్షవవారిబిన్దు
 భరితియావత్ సాన్ద్యోనిరన్తరః- యః- తాపః మద్దురవస్థాలాకన జనితస్సంజ్వ
 రః-అన్యత్ర నివాహుగమవ్యతికరప్రయ క్తస్సంతాపః తేన అనువిద్ధాం ఆహ
 తాం, విషాక్తబాణనేవేతి భావః-ప్రథమమేవతథావిధసాన్ద్యసంతాపవరాధూతా
 మిత్యర్థః, తేమైఖిల్యాస్తవ మాతరంజననీంవేదినీం సదాష్టాంసాశ్రజలం ప
 తే సోష్ణాణంచ “ బాష్పంనేత్రజలోష్ణణో, రితి రత్నమాలా-తప్తాయసఫ
 లకాదౌసలిలావౌక్షణేన య డోష్ణాప్రతిష్ఠవతే సదాష్టాశ్రుత్యచ్యతే-ప్రథమత
 ర జలధరౌదబిన్దునిపాలై భూమేరూష్టాసముజ్జహితఇతి నయనసలిలే సేమాత
 రం సదాష్టామిత్యుక్తం-అనైనచ సందర్భేణ “ ఏషాఘర్షపరిక్లిష్టానవవారిపరి
 ప్లుతాసీతేవకోకసంతప్తామహిదాష్పంవిముఞ్చతీ, తి వర్షారవృష్ణనావసరే
 శ్శీరామాయణోక్తం స్తాద్యతే-శ్చేలేమగిరిమ వ్యక్తంస్ఫుటం ప్రతివిలపితం వి
 లాపతేనాధ్యవసితస్య స్వగర్జితస్య ప్రతివిలాపతేనాధ్యవసితంప్రతిధ్వనితం
 యస్యాస్తాం తథోక్తాంచ-తన్వానానాం కుర్వాణానాం కాదమ్పినీనాం మేఘ
 మాలానాం “ కాదమ్పినీమేఘమాలే, త్యమరః-వ్యోమ్నినభి -కిమపి ఇదమి
 త్థమితి పరిచ్ఛిద్యవర్ణయితుమశక్యం, రుదితంరౌద్రం, రుదిర్ అశ్రుమోచనై,
 భావక్రః, జాతంఆవిర్భూతం ప్రాయశ్చత్యత్యేక్షావ్యజ్ఞకం ఆత్రాశక్యవ
 ర్ణనకరుణితమాన్యదీయకౌకవైక్లవ్య నిర్వర్తనసమధిగతదైన్యతయా స్వయం
 దస్తీనా మన్యామపితదనుబధినీం కాంచిన్నిజకౌచనదర్శనాక్షమతయారోద
 యస్తీనాం కాసాంచిద్దయాశుకుమిద్ధస్తీనాం వృత్తాన్తోఽప్రస్తుతః ప్రస్తుతేకా
 దమ్పినీవర్ణనేప్రతీయతఇతిసమాసోక్తిః, కించ, బాష్పాదీశబ్దవాచ్యార్థవ్యయ క్లే
 పభిత్రికాభేదాధ్యవసాయ మూలకాతిశయోక్త్యా నయనసలితై రితియాదియావ

కాతిశయోక్త్యాచాక్రభూతయా ఉత్తభ్యమానా మదనోన్మాదపర్యాకుల శ్రీరా
మచంద్రసందర్శననిమిత్తికా కాదమ్బినీకర్తృకన్దజ్ఞాతతుల్యకరీందనక్రియా
స్వరూపాత్ప్రేక్షా ఉత్తసమాసోక్తిగర్భాకాత్తభ్యతే- ఉపపాదిత శ్లేషమూ
లకాతిశయోక్తిరూపకాతిశయోక్త్యా దుభయోపకారకత్వాత్సమాసోక్తిగర్భ
తాం వినారీందనక్రియాస్వరూపాత్ప్రేక్షాయా నిరవలంబ్యనత్వేన తయోరైక
కాలికత్వాచ్చ సమప్రాధాన్య సంకరఇతి సంక్షేపః ॥ ॥38

{ మూ ॥ దేహస్పర్శంమలయవననై దృష్టిసంభేదమిదౌ }
{ ధామైకత్వంజగతిభువిచా సన్నవశ్యజ్క-యోగమ్ । }
{ తారాచిత్రే వియతివిరతిం శ్రీవితానస్యవశ్యస్తూ }
{ రిభూతాం సుతనువిధినాత్వామహనిర్విశామి ॥౪౦॥ }

వాచ్యే॥ ఏవం సుదుస్సహవిరహదేహసాతిశయకబలితతయా “యేశాకమ
నువర్తనైవతేహంబిద్యతెసుఖ,, మిత్త్యక్రీత్యా సుఖలేశాసంభవేన కథంకా
రం కాలంక్షిపసీత్యత్ర తద్దేతుః పరంపరయా త్వమపభోగవవేతిమమర్థం సం
దిశతి ॥ * దేహేతి * హేనురను - అనేన పరిరమాభవయిక్ సాకుమార్యా
దికంద్యోత్యతే, మలయవనచంద్రనాచలమారుతే, దేహస్పర్శం త్వద్ధాత్రాప
మర్శం, వశ్యన్నిత్యేతత్సర్వత్రానేతి । త్వదజ్ఞసంస్పర్శిమలయమారుతావమర్శం
త్వదజ్ఞసంస్పర్శమేన జానన్నిత్యర్థః “పశ్యాద్దేశాచనాలాచనే,, ఇత్యత్రా
నాలాచనఇతి పర్యచాసాత్ జ్ఞాపకాద్వశే ర్జ్ఞానార్థకత్వం, సీతాయామలయ
సంనిహితలజ్కాయామనస్థానాన్దలయ పవనై దేహస్పర్శమిత్త్యక్తం - ఇదౌ
పూర్వచంద్రైకతయావత్ । దృష్టిసంభేదం “సంభేదస్సున్నతనైసజ్ఞై,, ఇతి హలా
యథః-వశ్యోదృక్సజ్ఞంవశ్యోత్వద్దృష్టచంద్రదర్శనం త్వద్దర్శనమేవజానన్నితిభా
వః-అనెన “వాహితయతఃకాంతాతాంస్పృష్టావమామపిస్సుతా త్వయిమేగా
త్రసంస్పర్శశ్చదైర్దృష్టిసమాగమ,, ఇత్యేతత్పర్యభిజ్ఞాప్యతే । జగతిలోక,
ధామ్నః గృహస్య ఏకత్వం అభిన్నత్వం వశ్యో, ఏకస్థితేన జగత్కృభ
యోరవస్థానాదభిన్నగృహవస్థితత్వం జానన్నితిభావః, భువిభూమా చకారౌ
భిన్నకృమ ఉత్తరత్రా నైతి-ఆసన్నః సవిధగతః యః పర్యజ్కః శయనం “శ
యనంమజ్చపర్యజ్కపర్యజ్క,, ఇత్యమరః, తస్య, యోగంసంబంధం వశ్యో

ఏకధర్మాశ్రితత్వమేవైకశయాన్వస్థానం జానన్తితి భావః, అనెన “చ
 వ్యాతత్కామయానస్య శక్యమేతేన జీవితమ్ | యదహంసాచ వామోయా
 రెకాంధరణిమాశ్రితో,, ఇత్యేతత్స్తాభ్యతే - కామిన్యైకశయాశ్రియ
 ణవదేకధర్మాశ్రితత్వమపి కిచ్చేదాశ్వాసపాతృత్వనతీతిభావః - తారా
 భిః సక్షతైః - చిత్రై శబరే - వియతి సభసి - శ్రీవితానస్య నానావర్ణలక్ష్మీ
 యుక్తవితానస్య “అక్రీవితానముల్లాచ,, ఇత్యమరః || వితస్యతఇతి వితా
 నం ఊర్ధ్వప్రదేశే వితస్య నిబద్ధం వాసఇత్యర్థః - శ్రీయం కంచతద్వితానం
 చశ్రీ వితానమితి మధ్యమపదలూపీసమాసః - వితతిం విస్తృతించవశ్యే “వి
 తానైజవలూకస్య వితతేబ్రహ్మనిర్మితే,, ఇత్యుక్తరీత్యా నానావర్ణోదారతారా
 వికరుమ్భకిమ్మీరితమస్తరిక్షమేన భూరూపవర్ణజ్ఞోపరి నిబద్ధం వితానం జా
 నన్తితిభావః - వశ్యన్నిత్యత్ర “లక్షణపాత్యా,, రితిశతా - ఉక్తరీత్యాభా
 వనెన హేతునైత్యర్థః - అహం దూర్ఘతోఽవ్యహం - విధినా దేవేనహేతు
 నా - దూరీభూతాం పూర్వమాసన్నవర్తినీమేవేదానీంసుమారవ్యవహితామ
 పీతిభావః - అధూతతద్భావేబ్విః - తావం - నిర్విశామి ఉపధుష్టా “నిర్వేశ
 ఉపభోగస్సాన్య,, దిత్యమరః || దపీయసీమపి భవతీమి కరీత్యా సామగ్రిం క
 ల్పయన్నాసన్నవర్తినీమివానుభవన్ సుఖ్యామి - ఈదృశ కాల్పనికసుఖభావ
 నయైవ సమయం వినోదయామి - అన్యథా “కౌకేనాభిప్రవన్నస్య జీవితే
 చాపిసంశయ,, ఇత్యుక్తరీత్యా జీవితమశక్యమేవేతిభావః - అత్ర మలయ
 మారుతాదౌ దేహస్పర్శాదిజ్ఞానస్య దూరీభూతసీతోపభోగంప్రతి హేతుత్వా
 త్కావ్యలింగం - తచ్చ జగదాదావేస్థానత్వాద్యారోపరూపరూపకేణ దూ
 రీభూతాయాస్తస్యా ఉపభోగాసమ్భవేఽపి తత్సమ్మర్థకల్పనరూపాతిశయో
 క్త్యాచోన్నహ్యతఇతి సజుః || కేచిత్తు “మలయపననే దేహస్పర్శం ని
 ర్విశామి - ఇద్దౌదృష్టిసమ్మేదం నిర్విశామి - జగతి ధామైకత్వం నిర్విశామి -
 భువిచాసన్నపర్యజూయోగం నిర్విశామి - తారాచిత్రై వియతి శ్రీవితానస్య
 వితతిం వశ్యేక విధినా దూరీభూతాంతావం నిర్విశామి,, తి యోజయిత్వా
 వ్యాచక్షతే - తన్నాతీవ హృద్యం - మలయపవనాదిమ దేహస్పర్శాదిదర్శన
 వైవిన దూర్ఘతసీతోపభోగనిమి త్రతయా దేహస్పర్శాదిమ సగ్ధత్ర వశ్యన్ని

త్యేతదన్వయస్య స్వారసికత్వేఽపి తద్విహాయ శ్రీవిజ్ఞానస్య విరతిమిత్యత్రై
వ తదన్వయకల్పనై వినిగమకాదర్శనాత్ - సమ్యవత్సేకవాక్యత్వై స్వారసికే
వాక్యభేదకల్పనస్యాన్యాయత్వాదన్వరసత్వాచ్చేతిదిక్ || || ౪౦ ||

{ మూ || ప్రాప్తేస్సఖ్యం తవనయనయోఃపద్మకోశైఃప్రబుధై }
{ స్సన్నాహం నస్సమయనియతం సాధు సద్ధక్షయన్తి | }

{ సేనాయోగ్యాంసరశిమధునా దర్శయన్తిశుభాశా సీతే }
{ నూనం త్వరయతి శరత్త్వత్సమీపం నిసీమః ||...|| ౪౧ || }

చా్య || ఏవం శిశిరాదియుతుషు విరపమానస్య మమేదాసీంత్యత్వాప్రప్య
పయికయాత్రాసన్నాహముద్దీపయన్తి శరదియం మాఁ త్వరయంతి సన్తిశతి ||
* ప్రాప్తైరితి * హేసీతే - తవ - నయనయోః లోచనయోః - సఖ్యం మై
త్రిం - “ సఖ్యస్య ,, ఇతి భావాద్దైయప్రత్యయః - ప్రాప్తైః - కర్తరిక్తః -
ప్రబుధైః విస్మస్తజలఘరావరోధతయా నిష్ప్రత్యూహతాద్వైకరవ్రసరసాన్య
తిమాత్రం ప్రభుత్వైరిత్యర్థః - పద్మకోశైః అరవిష్టకట్టలైః “ పద్మకోశపలాశా
ని దృష్టాద్దృష్టిర్నిమన్యతే | సీతాయానైత్రకోశాభ్యాం సదృశాసీతిలక్షణైః ,,
త్యక్తకీర్త్యా సీతావిలోచనసాదృశ్యం ప్రాప్తైరిత్యర్థః - నైత్రస్థానీయైరిత్యా
కూతం - నః అస్తాకం - అనన్వాదేశవిషయత్వేనాత్ర నసాదేశో వైకల్పికఇ
తి బోధ్యమ్ “ అస్తదోద్వయోశ్చై ,, త్యేకత్వవీవ బహువచనం - లక్షణ
సుగ్రీవాద్యభిప్రాయేణవా - సమయః అవసరః - నియతః శాస్త్రే నిశ్చితా
యస్యతం తథోక్తం “ జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరానిష్ఠావాచ్యే ,, తి నిష్ఠా
యాః పరనిపాతః - యదాప్య - సమయే నియతమితి విగ్రహః “ అన్యోన్యా
బద్ధచైరణాం జగీషాణాం నృపాత్మజ | ఉద్యోగసమయస్సోమ్య పార్థివానా
ముపస్థితైః ,, ఇత్యాద్యక్తకీర్త్యా శరత్సమయే నియమేన కర్తవ్యతయా విహిత
మితిభావః - సన్నాహం అమిత్రనిర్మూలనాథవిజయయాత్రాద్యోగం - సా
ధు అస్థలితంయథాస్యాత్తథా - సద్ధక్షయన్తి ఉద్దీపయన్తి - ధుక్షతేస్సన్తిపనార్థ
కాణ్డీజస్తాదృతరి ఉగిల్లక్షణోజీప్ || సతు యథాకథశ్చిత్సూచయన్తిమితిభావః -
ఇదమేవహి పద్మానాం త్వన్నయనసఖ్యప్రాప్తైః ప్రయోజనం - యత్త వీదన
న్నిధానావసరే త్వన్నయనవిభిమసాధ్యై మమేదృశసమయనియతసన్నాహా

ద్వీపనే న్వయం సాధనతాం భజన్త ఇతి । న కేవలమియమీద్యుకోద్యోగోద్దీపనమా
 త్ర కారిణీ - అపితు సేనాప్రస్థానానుగుణసరణిదర్శిన్యపీత్యాహ - సేనేతి -
 సేనాయాః ధ్వజిన్యాః - యోగ్యాం అనురూపాః - సరణిం పథతిం - అధునా
 ఇదానీం “ అధునె ,, తి సూత్రేణ ఇదమస్సప్తమ్యన్తాత్కాలవాచినసాన్వధై
 అధునా ప్రత్యయో నిపాతితః “ ఇదమఇత్ ,, “ యస్యేతిచే,, తి లోపః - ద
 ర్శయన్తీ ప్రకాశయన్తీచనతీతి యావత్ “ మార్గాంశ్చ భృశదుర్గమా ,, నిత్య
 క్తరీత్యా వర్ణాసు కూలముద్రహసదీప్రవాహపజ్కాదిభిరవదుద్ధాన్తాగ్గాంస్త
 దవగమే “ సూర్యాతపక్రమణనష్టపజ్కాభూమిస్సముత్పాదితసాన్వధైరేణః ।
 అన్యోన్యవైరామద్దాయతానామద్యోగకాలోఽద్యనరాధిపానా,, మిత్యుక్త
 రీత్యా నిర్నిరౌఢసహస్రభానుమయూఖమాలాపమద్దితకర్తవ్యమతయా వరాధినీ
 ప్రస్థానార్థాం పదపీ విశదయన్తీత్యర్థః । శుభాః శోభమానాః “ శుభ శో
 భాయాం ,, “ ఇగుపథే ,, తి కః “ అన్యేభ్యోఽపీ ,, తి డోవా - ఆశాః దిశః
 యస్యాంసాతథోక్తా “ వృభృంనభశ్శుక్రవిధాతవర్త,, మిత్యుపకర్తవ్య “ త
 మోవిముక్తాశ్చదిశఃప్రకాశా,, ఇత్యుక్తరీత్యా విగళితజలధరావరణతయావిశద
 తరదిగ్భాగేత్యర్థః, శుభేవిశ్లిష్టదంపతిసంయోజనరూపకల్యాణే “ కల్యాణంమ
 జ్జలంశుభ,, మిత్యమరః, ఆశాత్పష్టాయస్యాస్సాతథోక్తైత్యర్థోఽపిగమ్యతే, శ
 రత్, న ఇత్యేతదత్రాప్యనుషజ్యతే, సదవిశరీయాస్తః అన్తానిత్యర్థః-తస్యేత్సమీపం,
 నిసీమః ప్రాపయితుమిచ్ఛుస్సతీ, త్వరయతి సంభ్రమయతి, నూనమితినిశ్చయే
 “ ఐత్యరాసంభ్రమే,, అన్తాద్భావాదికాణ్డ్యన్తాల్లట్, అస్య ఘటాదిషు పా
 రాన్తిల్లేవిన హాసవః-ఇతఃపరమవిలమ్బితమేవత్సద్దర్శనావశ్యంభావాదాశ్చసి
 తవ్యమితిభావః, నూనమిత్యనైన “ ఉపస్థితంప్రయజ్ఞానస్తవ్యిసాస్తవ్యమన
 థక,, మిత్యుక్తరీత్యా నకేవలమశ్చ ప్రమాణ్ణనాయ నిరర్థకసాస్తవ్యనోక్తిరియ
 మితివ్యజ్యతే । అత్రప్రసిద్ధోపమానభూతానాంజలజాతానాం సీతానయనోప
 మేయత్వ వర్ణనాత్ప్రతీపాలంకారః “ ప్రతీపముపమానస్యాపమేయత్వప్రక
 ల్పనమ్ । తవ్లూచనసమంపద్ధం తవ్దవ్దక్త్రసద్యుకౌవిధు,, రితిలక్ష్యలక్షణ
 సంగ్రహాత్, ప్రస్తుతేశరద్వర్ణనై ప్రియావిశ్లేష వికల్పం శ్రీరామచంద్రం నయ
 నానుభావేన ప్రోత్సాహ్య ప్రస్థానానుకూలమార్గప్రదర్శనై తత్ప్రదేశగమనా

యత్ప్ర రయన్త్యాంకస్యాశ్చిత్కరణ హృదయాయస్సఖాన్యన్తాన్తోఽపస్తతః
 ప్రతీయత ఇతి సమాసోక్తిరుక్రప్రతీపద త్తహస్తావలమ్బేతి సంకరః ॥ సకారాది
 వర్ణపౌనరుక్త్యలక్షణ వృత్త్యనుప్రాసేనేయమేకవాచకానుప్రవిష్టైవ సంకీర్ణ
 తేద ॥ అత్రశరత్కాలేనోద్దిపన విభావన భీతసీతాభయప్రదానాదిభిరనుభా
 వైర్నర్వాదిభిస్సంచారిభి శ్శీరామభద్రగతస్యాత్సహస్యస్య స్థాయినః పరి
 వోషణాదుద్ధిపీరసోవ్యజ్యతే ॥ తథాచోక్తం భూపాలన “విభావైరనుభా
 వైశ్చ సోవిచితైర్వ్యభిచారిభిః । నీతస్సదస్యరస్యత్వ ముత్సాహోపిరఉద్యతే ॥
 ఏషత్పిథాసమాసేన దానయద్ధదయోద్భవః, ఇత్యుపకర్య - యద్ధపీరహ
 ర్నగర్వామర్వాద్యావ్యభిచారిణః ॥ సహయేషణ యద్ధైచ్ఛాసమోదయపాల
 నమ్ । భీతాభయప్రదానాద్యా వికారాస్త్రక్రీరితా, ఇతి ॥ ఉత్సాహలక్ష
 ãంచ తేనైవోక్తం - శక్తిదైర్ఘ్యసహాయాద్యైశ్శీలశ్లాఘేషు కర్తవ్యం । సత్ప్ర
 రామానసీపృత్తిరుత్సహ, ఇతి ॥ అయంచ విప్రలమ్భశృంగాన్యాజ్గమితి రస
 వన్నామావరాజ్గన్యజ్గమితి సంక్షేపః ॥..... ॥౪౦॥

{ మూ ॥ తాతాదేశాత్ప్రపదిభరతేన్యస్వరాజ్యాభిషేకం }
 { యామామేకావసమసుగతారాజధానీంవిహాయ । తా }
 { మేవత్యావముచితశయనాం బాహుమధ్యేమదీయే దూ }
 { రేకర్తృర్య(కృత్వాగు)ణవతిముహూర్ధ్వాయతేజీవితంమే ॥ ౪౨॥

వ్యా॥ అథ “చత్వారివార్హికామాసా గతావ్దశతోపమాః । మమశోకా
 భిధూతస్య సౌమ్యసీతామపశ్యతః ॥ చక్రవాకీవభర్తారం పృష్ఠతోఽనుగతావ
 నమ్ । విషమందణ్డకారణ్య ముద్యానమివచాగతే, త్యుక్తం స్వపరితాపం ని
 వేదయేతి సందిశతి ॥ *తాలేతి* తాతస్యపితుః దశరథస్య “తాతస్తుజ
 నకఃపితే, త్యమరః ॥ ఆదేశాత్ శాసనాల్ - సచది తత్క్షణమేవ - సతుక్షణ
 మపి విలమ్బేతిభావః - భరతేక్షేకేయానందనే - న్యస్తానిక్తిప్రా రాజ్యాభి
 షేకః సామ్రాజ్యాభిషేచనం - యెనతం - తథోక్తం - అనేనచ సందర్భేణ -
 “పురాదైవాసురేయుద్ధే పిత్రాతేమమరాఘవ । రక్షితేనవరాదత్తానశల్య
 నమహరణే ॥ తత్ర మేయాచితారాజా భరతస్యాభిషేచనమ్ । గమనందణ్డకా
 రణ్య తవచాదైవరాఘవ ॥ యదినత్యప్రతిజ్ఞంతవం పితరంకర్తృమిచ్ఛసి । ఆ

తానంచ సరశ్రేష్ఠ మమవాక్యమిదంశృణు || సందిశేపితు స్తిష్ఠ యథాతేన
 ప్రతిశ్రుతమ్ | త్వయాఽరణ్యంప్రవృత్తస్యం నవవర్షాణివర్జితమ్ || భరతశ్చాభిషి
 చ్యత యదేతదభిషేచనమ్ | త్వదర్థేదహితంరాజ్ఞాతేనసర్వేణరాఘవే, తి క్తే
 కేయోక్తై “ ఏవమస్తుగమిష్యామి వనంవస్తుమహంతివతః | జటాజినధరౌరా
 జ్ఞః ప్రతిజ్ఞామనుపాలయన్, ఇత్యుపకృమ్య “ అహంహిసీతాంరాజ్యంచ పౌ
 ణానిష్ఠాఽధనానిచ | హృష్టోభాగ్మైత్రేనప్రియంకదాన్యం భరతాయాప్రచోదితః |
 కింపున ర్తనుజ్ఞేన్ద్రేణ స్వయంపితౄప్రచోదితః | తవచక్రియకామార్థం ప్రతి
 జ్ఞామనుపాలయన్ | గచ్ఛస్తుచైవానయితుం దూతాశ్శిఘ్రజవైర్వయ్యైః | భరతం
 మాతులకులా దద్యైవనృపశాసనాత్ | దుష్టకారణ్యమేషోఽహమితోగచ్ఛా
 మిసత్సరః | అవిచార్యపితుర్వాక్యం నమావస్తుంచతుర్దశే, తి స్నేహోక్తంస్తా
 రితమ్ || అనుగతేత్యత్ర- అన్వితివ్యస్తంపదం భిన్నకృమం మామిత్యత్రా నేవతి-
 మామను భరతస్యస్తరాజ్యేన మయాసహేత్యర్థః- అత్రనదీవనవనసితాసేనేత్య
 త్రేవ “ తృతీయాధై, ఇత్యనైనానాః కర్తవ్యవచనీయసంజ్ఞాయాం “కర్తవ్య
 వచనీయయక్తే ద్వితీయే, తి ద్వితీయా - “ తృతీయాధై, ఇతి సూత్రై తృతీ
 యాశబ్దేన తన్నిమిత్రశబ్ద “ స్వహయక్తై, ఇత్యత్యోపాత్తాఽనస్తరతావత్స
 హశబ్దోఽుక్త్యతే | తదధైసాహిత్యేవ్యావ్యై ఇర్వర్ణః - సాహిత్యయావస్సంబ
 ధ్నోఽనుద్యోత్యోద్వితీయాధై, ఇతి శబ్దేన్ద్రశేఖరైస్థితం - యా త్వం - ఏకా -
 “ యదిత్వంప్రస్థితోదుర్గం వనమద్యైవరాఘవ | అగ్రతస్తేగమిష్యామి మృ
 ఘ్ననీకుశకణ్ఠకా,, నిత్యాద్యక్తవ్యకారణానపీక్షితదాసీదాసాదిపరిజనసా
 హాయకేతిభావః - రాజానాధీయనైఽన్యామితిరాజధానీ “ కరణాఢికరణయో
 శ్చై, తి లుగిటి టిత్తవలక్షణోజీవ - తాం అయోధ్యాం “రమ్యచత్వరసంస్థా
 నాం సువిభక్తమహాపథామ్ | హర్షప్రాసాదసంపన్నాఽగణికావరణోభితామ్ ||
 రథాశ్వగజసంబాధాం తూర్యనాదవినాదితామ్ | సర్వకల్యాణసంపూర్ణాం హృ
 ష్టపుష్టజనాకులామ్ || ఆరామోద్యానసంపన్నాం సమాజోత్సవశాలినీమ్ | సు
 శతావిచరిష్యన్తి రాజధానీంపితుర్తమే, త్యాద్యక్తవ్యకారణసామ్రాజ్యో
 పభోగాపయక వివిధవిదితృభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాదిసమృద్ధిమత్తాం
 ద్యోతయతాఽనేనమహాత్మ్యవసలైఽపిత్యాగనిమిత్రైఃపరిత్యాజ్యత్వంద్యోత్యతే

విహాయత్వత్వా “ఓహాత్ త్యాగే, అస్తాత్ క్వాప్యం సమాసేల్యప్ - ఏతుస్
 పసర్గైణమదేకానురక్తతయా రాజధాన్యాం నైస్పృహ్యతిభారోద్యోత్యతే ।
 యథోక్తంత్వయైవ ॥ “ ఈర్ష్యామోహాపరిత్యజ్య ధుక్తశేషమివోదకమ్ । న
 యమాంబీరవిస్రబ్ధః పాపంమయినవిద్యతే । ప్రాసాదాగ్రేర్విమానైర్వా వై
 హాయనగలేనవా ॥ సర్వావస్థాగతాభర్తుః పాదచ్ఛాయావిశిష్యతే ॥ సుఖంవ
 నేనివత్స్యామి యథైవభవనేపీతుః । అచిన్తయస్తీర్తీర్ణాకాం శ్చిన్తయస్తీపతి
 వ్రతమ్ ॥ ఏవంవర్షసహస్రాణాం శతంవాఽహంత్వయాసహ । వ్యతిక్రమంనచ
 త్స్యామి సర్వోఽపి నహిమేషతః ॥ నమాతుర్మపితు ప్రత్య స్థరిష్యామినవే
 త్తనః । ఆర్తవాన్యవధుజ్ఞానా మూలానిచఫలానిచ । యస్త న్వియాసహసస్వ
 గ్ధో నిరయోయస్తవ్యావినా । ఇతిజానన్పరాంప్రీతిం గచ్ఛరామమయాస
 చే, త్యాది - వనందర్శకారణ్యం - సత్వయోధ్యయాస్తుల్యంతతాన్యూనాం
 వారాజధానీమితిభావః - గతాస్రాస్తా - అనైవ “చక్రీవాకీవభర్తారం పృష్ఠ
 తాఽనుగతాసన, మిత్యుదాహృతశ్లోకగతపదాని ప్రత్యభిజ్ఞాప్యనై - యేతు
 భరతేన్యస్తరాజ్యాభిషేకం - మాం - యా - ఏకా - రాజధానీంవిహాయ -
 వనమనుగతే , తి యోజయిత్వా “వనమనుగతాలరణ్యమనుస్మర్యగలే, తి
 వ్యాచక్షతే - యేతు మామితిద్వితీయాయాః కావ్యన్వయఇతిసవర్యాలూచయన్తి,
 అనుగతేత్వగ్య మామిత్యనేనైవాన్వయఇతిచేత్త్వర్తినమిత్యస్యానన్వయాపత్తిః
 సద ద్వికర్తృకత్వేన నిర్వాహప్రత్యాశా - గమేస్తదననుశాసనాత్ - మామ
 నుమామనుస్మర్య - ససంగలేతి యోజనాయామేవలెషా మప్యాశయఇతిచేత్ -
 సుష్మాక్తృత్వయా - పరంతు- యదితేతథైవాయోజయిష్యస్త, తర్హివయమపి
 తత్సాధీయఏవామంస్యామహి సతులై స్తథాయోజితం- వ్యాఖ్యానేనహిపదచ్ఛే
 దాదిభిన్నంశయనిరాసాయ విశేషప్రతిపత్తయేచభాష్యం, యథోచ్యతే “పద
 చ్ఛేదఃపదార్థోక్తిర్విగ్రహోవాక్యయోజనా । ఆక్షేపస్యసమాధానంవ్యాఖ్యానం
 పశ్చిలక్షణ, మితి “వ్యాఖ్యానతోవిశేషప్రతిపత్తి, రితిచ ॥ తస్మాదస్తదు
 క్తయోజనైవస్వరసికీత్యాస్తాం తావత్ప్రకృతమనుసరామః, మదీయే “పీనవ
 త్కావిశాలాక్ష, ఇత్యాద్యుక్తలక్షణస్య మమసంబంధిని దాహోర్ధ్వై వక్షసీత్య
 ర్థః । ఉదితంఅభ్యస్తంయక్తవా, శయనం, యస్యాస్తాం తథోక్తం “ఉచి

తంస్యాన్ని తేయోగేన్ జ్ఞాతేభ్యస్తేసమజ్ఞసే,, ఇతి రత్నమాలా “ ఉపధాయ
 భుజంతస్య లోకనాథస్య సత్కృత,, మిత్యుక్తరీత్యా మద్భాషాముపధానీ
 కృత్యవర్జ్యజ్ఞాన మదక్షిన్వశయానామితిభావః, తాం తావమేవ తృణాయమ
 త్వారాజాధానీసాభాగ్యమపిమదెకానుర క్తతయావసం ప్రతిమయా సహగతాం
 పార్శ్వతీతశ్చయాయాంశయనైపిఅపీదంకుసుమ సుకుమారమజ్ఞకమస్యాః క్వచి
 త్క్రించిత్ మ్లాయేత్, సంక్లేషసాభాగ్యసర్వస్వమపిభవద్దుర్లభమితిచకాతర్యేణ
 విశాలపీఠంన్నతేమదీయేషక్షస్తేవశాయితాంచత్వామేవతిభావః, ఏవకారేణ
 మమనైస్తుర్యం కియదితివ్యజ్యతే । దూరేకృత్యా, తిష్ఠత ఇత్యభ్యాసహేన్యం, అ
 న్యథాదూరీకరణపరితాపయోరేక కర్తృకత్వాయోగసత్త్వాప్రత్యయ ప్రయోగ
 స్యా సాజ్ఞత్యాపత్తయే, సహి “ సమానకర్తృకయోఃపూర్వకాలే,, ఇత్యనుశా
 స్యతే । దూరేకదురితి పాతేతు సకాదిదనుపపత్తి, మేమమ, జీవితంజీవనం,
 జీవనపేతుధూతఃప్రాణోవా, ముహుఃశశ్వత్, నతుయదాకదాచిత్, దూ
 యతేపరితపతి ॥ “ దూజ్ పరితాపే,, అస్తాద్దైవాదికాల్పత్-స్వపరితాపస్తేన్
 వ జీవితైతరోపః, కుతోమదర్థమేతావాన్పురితావ ఇత్యతస్సంబోధయతి, గుణ
 వతితి ॥ గుణాః అత్రైవసూచితాఃపతిపారార్థ్యవాలభ్యసాశీల్యాదయ సాన్ద
 ర్య సౌకుమార్య లావణ్యాదయశ్చాస్యాస్సనీతితథోక్తా, తస్యాస్సంబుద్ధిః-భూ
 మ్నిప్రశంసాయాం నిత్యయోగేఅతిశాయనెవామతుప్, “ మాదుపధాయాశ్చ
 మతారోప్తయవాదిభ్యః, ఇతివత్సం-ఏవంలాకౌతరగుణోత్తరాయాస్తవవి
 క్లేషేపి కథంపరితపయమితిభావః । అత్ర శ్రీరామచంద్రజీవిత పరితాప
 స్య గుణవత్సితాదూరీకరణపేతుకత్వాత్కావ్యలిక్తభేదః ॥ అత్రయామామేకా
 వసమనుగతేత్యనేన ముహుర్దూయతే జీవితంమే, ఇత్యనేనచ,యథాయథం
 నిర్వేద విషాదదైన్యస్తృతిచింతాభ్యాససంచారిణోవ్యజ్యనై ॥ తల్లక్షణానితు ॥
 “ తత్తత్తజ్ఞానాచ్చదౌర్గత్యా దాపదోవిప్రయోగతః । ఈర్ష్యాదేహిసంభా
 తం నిర్వేదస్సాన్వితమానసమ్ ॥ ప్రారబ్ధకార్యానిరాపహా దిష్టానాపైర్వేపత్తి
 తః । అపరాధపరిజ్ఞానా దనుతాపస్తుయోభవేత్ ॥ విషాదస్సత్రిభాజ్యేష్ఠమధ్య
 మాధమసంశ్రయాత్ ॥ హృత్తాపదుర్గతత్వాద్యై రనౌద్ధత్యంహిదీనతా । స్వా
 స్థ్యచింతాదృఢాభ్యాస సదృశాలోకనాదిభిః ॥ స్తుతిఃపూర్వానుభూతార్థప్రతి

తి స్తత్రవిక్రీయాః । కమ్పనాద్వపనెమూర్ధ్నా భూవిక్షేపాడయోఽపిచ ॥ ఇ
ష్టవస్త్రపరిప్రాప్తైరైశ్వర్యభంశనాదిభిః । చిన్తాధ్యానాత్తికా తస్యామనుభా
వామతాఇమే । కార్మక్యభోముఖ్య సంతాపనిశ్వాసోచ్ఛ్వాసనాదయః, ఇతి॥
సర్వేషామేషా మన్యోన్యానుపమదైన సంభూయవృత్తైర్భావసంధిః ॥ ౪౨ ॥

{ మూ! సేతుంబధావవిపులమదలైస్సాయతైర్వాపయోధౌ }

{ అల్పియోభిస్సుముఖ దివస్తే ర్యోధయన్యాతుధానా }

{ స్మృత్యైశ్చుంతవరదయితా లక్ష్మణశ్చాపఘాతేః ॥ ౪౩ ॥ }

వ్యా॥ ఏవం శిశిరాదౌ స్యానుభూతావస్థాదికం సందిశ్యాథ “ అయంచపి
రసందేహ స్తిష్ఠతీవమమాగ్రతః । సుమహం స్తవత్సహాయేషు హర్ష్యక్షేషు హ
రిశ్వర । కథంచఖలుదుష్పాదం తరిష్య నిమహాదధిమ్ ॥ తానిహర్ష్యక్షస్తే
న్యాని తౌవాసరవరాత్తతే । త్రయాణామేవమాతానాంసాగరస్యాస్యలక్ష్మణే ॥
శక్తిస్సాన్సిద్ధివనలైయస్య తవమామారుతస్యవా ॥ తడ స్థిన్మార్గనిర్యోగే వీరై
వంచురతిక్రమే । కింవశ్యసిసమాధానం బ్రూహికార్యవిచాంవరైః, తి హనూ
మతే సీతయా నివేదితం సపరివారస్య స్వస్యసాగరతరణ విషయకంసందేహం
నివారయన్సందిశతి ॥ * సేతుమితి * హేసుముఖ - శోభనముఖం య
స్యాస్సాతభోక్తా - తస్యాస్సంబుద్ధిః - పయోధౌదుష్పారెపారావారే - అచ
త్రైశ్చేత్రైః - సాయక్తేః చాతైర్వా - విపులం - యావతాస్తేన్యస్య మమప్ర
స్థానాయావకాశోభవత్తావద్యశాలమిత్యర్థః ॥ సేతుం - బద్ధావ - శైలకరణక
సేతుబద్ధనే ననస్సేవ లక్ష్మణస్యాపి పర్యాయజకకర్తృతాం సంభావ్యావలైస్సే
తుంబద్ధేతుక్తం - అదలకరణకసేతుబద్ధనస్య కాలసహాయాదిసామగ్రిభూ
య స్తస్సాధ్యతయా తావచ్చిరవిశ్లేషోదుస్సహోఽత్యుత్సుకాయా మమేత్యత్ర
క్షిప్రంతన్నిర్వర్తనోపాయానర మభిప్రాయన్నాహ ॥ సాయక్తేర్వేతి ॥ అక్ష
యతూణీర స్థైర్యాణైర్వేతిభావః । లక్ష్మణేసాయకకరణకసేతుబద్ధకర్తృత్వాక్తి
స్తు “ విష్టవ్యుయితావీణామై రక్షోభ్యంవరణాలయమ్ । కరిష్యతీపురిం ల
క్ష్మాం కాకుల్స్థ్యాన్తరాక్షసాః, మిత్యక్తరీత్యాసప్తిన్నివ తాదృశ శక్త్య
తిశయ సంభావనయేతిధ్యేయమ్ - యథాచాయంప్రశస్యతే శ్రీరామచంద్రేణై

వ యద్ధకాణ్డే “ విససత్తైవేగేన వజ్జుబాణశతానియః! ఇషన్త్రైః శ్రీభక్త
 స్తస్మాత్కర్తవీర్యాచ్ఛలక్షణః । అస్తే గ్రహస్యానియోహన్యా చ్ఛక్రస్యాపిమ
 హా త్తన,, ఇతి ॥ లజ్జాం- ఖలతాంవిహరతాం వానరాణాం - ఖలతామితి
 విశేషణేన “ శిఖరైర్వికిరామైనాం లజ్జాంముష్టిభిరేవవా । ఇతి స్తదధిరస
 ర్వే మనాంసిహరిస త్తమా,, ఇత్యాదుక్తకీర్త్యా మహాంతాహవాతాం తేమాంల
 జ్జావిధ్వంసనం లీలామాత్రమితి ద్యోత్యతే । కరేపాణా- స్రజమివకుసుమ
 మాలామివ “ మాల్యంమాలాస్రజా,, విత్సమరః । కృత్యా - యథాకపికరస
 మర్పితాకుసుమ మాలాశతశస్తు గ్రహితానిషీ షడితావ కదర్భీక్రియతే - ఏనం ల
 జ్జాఽపేన్తైర్రావనరపీరైః కదర్భీకరిష్యత ఇతి భావః । నిదగ్ధయన్ద్రిహితత్ర త
 త్ర సర్వాత్తనా కదర్భీకృతత్వే శాఖామృగకరార్పితాంమాలాం , కేపికరమాల
 వ శిథిలితాసాఽభూత్ - సృజేద్వావానరమాలా,, మిత్యాది - ఈదృశ ఉ
 ద్యోగః కీయతాకాలేన నిషప్యేతవేత్సక్రాహ ॥ అర్పయోభిరితి ॥ అతిశయో
 నాలేపి అర్పియాంసః “ ద్వివచనవిభజ్యే,, త్యాదినా ఈయసుః - అత్రవిభ
 జ్యోపపదాప్రయోగేఽపిపాద్యం తదాదాయ పృత్యయోపపత్తిః ॥ యథాహ
 వామనః “ పాద్ధప్రతియోగ్యపెక్షాయా మహ్యైశిశాయనికా,, ఇతి ॥ ఈయ
 సునిసత్యవ్యుత్పన్నాత్మకనాదేశాభావస్తు “ యవాల్యయోకసస్యతరస్యా,,
 మితి తస్య వైకల్పికత్వేనానుశాసనాత్ ॥ వైస్త్రాఘ్యే - దివస్తే - అర్పయో
 భిరిత్యనేన ద్వివై గ్రహితద్యోత్యతే - యాచుధానాన్ నిశాచరాన్ । యోధ
 యన్ సంప్రహరయన్ సన్ - స్వచాపఘోషశ్రావణేన తాన్ సంగ్రామోద్వ
 తాన్కారయన్నిభావః “ యథసంప్రహరే,, అస్తాద్వైవాదికాశ్చిజస్తాచ్ఛతా-
 అస్యాకర్తృతావదణ్యనైకర్తృత్వాం యాతుధానానాం ణ్యస్తావస్థాయాంకర్త
 త్వం “ గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్తృకర్తృకాణామణిక్రూసణా,, విత్సనశా
 సనాత్ - లక్షణః సామిత్రిః “ లక్షణోలక్షింపనన్,, ఇత్యుక్తకీర్త్యా విజయ
 లక్షింపనన్ - అతాఽయంశత్రూన్విశేష్యైవానవతినసందేహ్యమితిభావః,
 లక్షిశబ్దస్య పామాదిమపారాత్ “ లక్ష్యాఅచ్చే, తి నత్యావే - చావఘా
 షైః ధనుర్విష్ణురైః - తవ “ రామస్యధనుషశ్చబ్దం శ్రోష్యేనీత్యంమహాస్వ
 నమ్ । శతకర్తువిస్మయస్య నిర్ఘోషమశనేరివ ॥ ఇహశీఘ్రంసుపర్వాణాం జ్వలి

తాస్యా ఇవోరగాః । ఇషవోనిపతిష్యన్తి రామలక్ష్మణలక్ష్మణౌ, ఇతి రావణం
 పృత్యస్తత్పరాక్రమ పృభావం వర్ణితవ్యా అస్తద్విజయమృతాస్తశ్రవణాత్సు
 కాయాశ్చైతిభావః ॥ కర్ణకౌతే - శిభుఃమధు “ మైరెయమాసవశ్శిభుః, రి
 త్యమరః ॥ అనద్యతనభవిష్యదర్థకలుట్పుయోగేణాగామిరాత్రిసూర్యావర్ణవర్ణ
 స్తమేవవిలమ్బస్సాధవ్య స్తతః పరశ్వవ శ్రవణానందంచయిష్యతీతి ద్యౌః
 తతం - ఆత్మనః పరాక్రమ మప్రశస్య రామేణలక్ష్మణ పరాక్రమస్య ప్రశంస
 నంతు “ కాసల్యాలోకభర్తారం సుమచేయంమనస్వినీ । తంమమార్థేసుఖంపు
 చ్చ శిరసాచాభివాదయే, త్యేతావదేవ సందిశ్య “ సృజత్సర్వరత్నాని ప్రి
 యాయాశ్చపరాక్లనాః । విశ్వర్థంచ విశాలాయాం పృథివ్యామపిదర్శభమ్ ॥పి
 తరంమాతగంచైవ సంమాన్యాభిప్రసాద్యచ ॥ అనువృప్రజితారామం సుమి
 త్రాయేనసుప్రజాః ॥ అనుకూలేన ధర్మాత్తాత్మకావసుఖమనుత్తమమ్ । అను
 గచ్ఛతికాకుత్స్థంభాతరంపాలయన్వనె । సింహస్కన్ధోమహాబాహు ర్ననస్వీ
 ప్రియదర్శనః । పితృవద్యర్తతేరామే మాతృవన్తాంసమాచరన్ । హిరయమా
 ణాః తదావీరౌ నతుమాంచెదలక్ష్మణః ॥ వృద్ధోపసేవీలక్ష్మీవాన్ శక్తోనబహు
 భాషితా । రాజపుత్రఃప్రియశ్శ్రేష్ఠస్సదృశశ్శవశరస్యమే । మమప్రియతరౌ
 నిత్యం భ్రాతౌరామస్య లక్ష్మణః । నియక్తోధురియస్యాంతు తామద్యహతి వీ
 ర్యవాన్ । యందృష్ట్యా రాఘవౌనైవ వృత్తమార్య మనుస్తరల్ । సమమా
 ధ్ధాయకుశలం ప్రప్తవ్యాచచనాన్తమే, తి మహతాప్రబుద్ధిన విశేషతః ప్రశ
 స్య హనూమన్తుభేన యస్య కుశలమనుయక్తనతీ “ భ్రాతురాదేశమాజ్ఞాయ
 లక్ష్మణౌవాపరంతపః । కస్యహేళోర్నమాంవీరః పరిత్రాతి మహాబలః, ఇతి
 యస్మిన్విస్రమ్భవతీచత్వం సలక్ష్మణవీవ తవకర్ణానందం రచయిత్యభిప్రాయేణ,
 తస్మాత్ “ తాండీనాండీనవదనా, మిత్యక్తప్రక్రియయా రక్షోఽవరోధనిరౌ
 ధబాధాదౌర్దనస్య ప్రయక్తదీనవదనతాంఘ్రైఃపహాయ “ అదీనాంభర్తృ
 లైజసే, త్యక్తప్రకారేణాస్తద్విక్రమపరిచిన్తన ప్రయక్తసామనస్వీన సౌము
 ఖ్యమేవ భజస్వీత్యభిప్రాయేణాదావేవ సుముఖత్యామన్త్రీణమితిధ్యేయం -
 అత్రప్రభమేపాదేసేతుబద్ధనకరణత్వేన యగవత్తుల్యతయోపస్థితయో రచలసా
 యకయోర్విరోధాత్ “ దివివాఘవివాస్థలజలేవాఘజడజ్జ్వరభవాప్రచణ్డ కా

తైః । తవరామయథాఽస్తి యత్రశిక్షావదతలైవమృగంతథావిధానే, ఇత్య
త్రైవ వికల్పాలంకారః - తథాచ తల్లక్షణంసాహిత్యరత్నాకరే “తుల్యప్ర
మాణవైశిష్ట్యా ద్యుగవత్ప్రాప్తయోఃకవితే । విరోధశ్చేత్సదృశయో రివకల్ప
స్తత్రజల్పయత, ఇతి ॥ “తుల్యంహివిరుద్ధద్వయం యుగవదుపస్థితం వికల్ప
ర్హం - తేన యత్రతుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యా త్సమబలయోద్వయోరేకత్రయగ
వత్ప్రాప్తో విరోధస్సున్నరతి తత్ర వికల్పాలజ్ఞాన, ఇతి తదర్థశ్చ తత్రై
వాక్త్రః - ద్వితీయపాదే - లజ్జాన్యజమిత్యేత్ర ధర్మలప్తౌపమా - తృ
తీయపాదే సుముఖితి విశేష్యస్యోక్తిత్యా సామనస్య భజనాభిప్రాయ గ
ర్భత్వాత్పరికరాంకురః- చతుర్థపాదే విషయభూతమానందం నిగీర్ణవిషయి వా
చకేన శిఖవదేన తదుల్లెఖనాద్యూపకాతిశయోక్తి రిత్యేతేషాం సంస్కృష్టిః, అ
త్ర సేతుబధ్యేత్యాదినా గమ్యమానేః పరాక్రమశక్తి ప్రతాపాదిభిరుద్దీపన
విధానైః - ధృత్వారమ్భాభిభరనుభావైః హర్షగర్వావ్వరాదిభిస్సంచారిభిర్లక్ష
ణగతస్యోత్సాహస్వస్థాయినః పరిపోషణాద్విరసావ్యజ్యతే - తదుక్తంధరతేన
“ఉత్సాహోధ్యవసాయాదవిషాదిత్వాత్పసంమోహాత్ । వివిధాదర్థవిశేషాద్వి
రరసానాను సంభవతీ, తి - సంచారిణస్తు “అమర్షఃప్రతిబోధశ్చవిత్కరో
ఽథమతిర్ధృతిః । క్రోధోఽసూయాఽభసంమోహ ఆవేశశ్చౌపధర్షణమ్ ॥ గ
ర్వామదస్త్రోగ్రతవం భావావీరేభవన్త్యమీ, ఇతి - అన్యత్సర్వమేకాన్తరిత
పూర్వజ్ఞానే నిరూపితమిత్యలమ్ ॥..... ॥ ౪౩ ॥

{ మూ॥ రక్షోమాశిస్తబకలవనా దైవరబద్ధైవిముక్తై }

{ గత్వాచోర్వింగగనపదవీ స్తేవరిణాపుషవకేణ । }

{ సిద్ధారమ్భాసపదిభవతా మాధిరాజ్యాభిషేకా }

{ తస్మిన్ప్రాప్తాస్యవశ్చిరవిరహతస్సందితాదైవిభోగా ॥ ౪౪ ॥ }

వ్యా॥ లక్షణస్తేకర్తానందం రదయితేత్యనేన కవచిదయంమాం రావణగార్త్ర
నమర్శదూషితేత్యుపేక్షేతాపీతి మాశక్తిష్టాఇతి సాన్తవ్యతృప్తందిశతి॥ * ర
క్షఇతి * రక్షసోరావణస్య, కీలతయానిదైశస్తు “జనస్థానెహతస్థానె నిహతే
రక్షసాంబలే । అశక్తేనత్వయారక్షఃకృతమేతదసాధువై ॥ ఆశ్రమంతుతయోశ్చ
స్యంప్రవిశ్యనరసింహయోఃగోచరంగతయోర్భ్రాంతరపనీతాత్వయాఽథమ!

సహగన్ధముపాఘ్నాయ రామలక్ష్మణయోస్త వ్యయా । శక్యంనందర్శనేస్థాతుం శు
 నాశాద్ధూలయోతివే,, తి త్వయైవా స్మత్తారావణస్యాత్సల్పవీర్యతాముపపాద
 యంత్యా రక్షణతి నిర్దిష్టస్యేతి ద్యోతయితుం - మాళయఃశిరాంసి స్తబకా ఇ
 వేత్స్యవమితసమాసః - కుసుమగుచ్ఛప్రతీకాశానాం శిరసామిత్యర్థః “ స్యా
 ధుచ్ఛకస్తుస్తబక,, ఇత్యమరః । “ స్తబకణతివికాసోన్ముఖకలికానామే,, తి ము
 కుటః । కలికాకదమ్బస్యేత్యన్యై - అతఏవ టికాసర్వస్వే “ ఏకప్రరోహేషు
 ష్పాణి పృథగ్యత్రబహూనిచ । పుష్పగుచ్ఛస్సవిజ్ఞేయోయథాస్యాత్కరవీరక,
 ఇతి స్తబకపర్యాయ గుచ్ఛశబ్దార్థవివరణంచ సంగచ్ఛతే । ఏతేన “ రక్షోమా
 శిస్తబకలవనాల్ రావణశిరోమజ్జరికర్తనా,, దితి కేషాంచిదావ్యభాసనమనా
 దర్తవ్యం - మజ్జరాయః స్తబకాదర్థాన్తరత్యాల్ - అతఏవ “ వల్లరీమజ్జరీశ్చ్రీ
 యా,, వితి స్తబకాపర్యాయతయామజ్జరీనామవృథగేమామరసింహేనానుశా
 స్యతే ॥ యదావ - మాళయఏవ స్తబకణతి మయూరవ్యంసకాదిసమాసః - త
 స్య - లవనాల్ ఛేదనాద్దేహిః - స్తబకదృష్టానైన రావణశిరసాం లవనం శ
 స్త్రాదినిరపేక్షం సఖాగ్రేణాపి సుకరమిద్యోతయతా “ పిశాచాస్తానవాన్య
 హస్తస్పృశివ్యాంచైవరాక్షసాన్ । అజుశ్యగ్రేణతాన్వన్యా మిచ్ఛన్తరికణైశ్చ
 రే,, త్యక్తంస్వస్యశక్త్యతిశయవైభవం వ్యజ్ఞేతం - వైరస్యవిరోధస్య, బద్ధే
 ప్రతిబద్ధేణతియావత్ । విముక్తై - కర్తరిక్తః, మోచనంప్రాప్తై “ మరణా
 న్తానివైరాణీ,, త్యక్తరిత్యా వ్యవగతేసతీత్యర్థః - బద్ధశబ్దసావరస్యాదైవరేపా
 శత్యాం ద్యోత్యతే । సిద్ధః నిష్పన్నః ఆరమ్భఃరావణవధోద్యోగో, య
 యో స్తాతథాథాతాసంతా, “ఆరమ్భస్తుత్వరాయాంస్యాదుద్యమేవధదగ్భయో,,
 రితి విశ్వమేదిన్యా, యదావ ఏత, సుత్తరత్ర ఆధిరాజ్యాభిషేకాదిత్యస్యాన
 స్తరం సంబధ్యతే - గగనపదవ్యాం అస్తరిక్షసరణా, స్వేనఃకరితుం శీలమస్యే
 తిస్వేరి “ సావదీరెణో,, రితి వృద్ధిః ॥ తేన తథోక్తేన సన్వచ్ఛస్తంబరణశీత
 న అప్రతిహతగతినెతియావత్ - యథోచ్యతే విభీషణేన “ అహ్నితావంప్రా
 పయిష్యామి తాంపురింపార్థివా త్తజ । పుష్పకంనామభద్రం తే విమానంసూర్య
 సంనిభమ్ ॥ మమభ్రాతృకుశేరస్య రావణేనాహృతంబలాత్ । హృతంసీర్ణిత్య
 సంగ్రామే కామగంధివ్యముత్తమ,, మితి ॥ పుష్పకేణకుశేరవిమానేన “ వి

మానంతువుషష్కః, మిత్యమరః - ఉరీవంధూమించ - గత్వా, నకేవలం పు
 ష్పకణాస్తరిక్షం గత్వా, అపితు భూమిమపీతిచ కారార్థః - సపదితత్త్వణమెవ-
 పుష్పకావతరణానుపదమేవ-నతు స్త్రాకమపికాలవిలమ్బఇతిభావః - భవతాం
 పూజ్యనాం వసిష్ఠాదీనాం - కర్తరిషష్ఠీ - అత్ర భవాన్ సభవాం స్తత్రభవాం స్త
 తాభవానితివత్ - వలభవచ్చట్టోఽపి పూజ్యవాచీద్యుశ్యరజత్యస్తిన్నైవాశావ
 సే “వశ్యాదేవంకథయభవతిభాగధయేనే, ల్యైకిత్రింశశ్లోకేఽవోచామ - త
 న్నువిస్తర్తస్యం, అధికశ్చాసారాజాచ - అధిరాజః “రాజహస్యభ్యష్టజి,
 తిటచ్ - తస్యభావః కర్తవాఆధిరాజ్యం “గుణవచనే, త్యాదిన్యాష్యగ్ - త
 స్త్రి - యోఽభిషేకః ఆభిషేచనం, తస్మాత్ ల్యుట్లోపపచ్చమి - సిష్ఠాది
 పూజ్యజనకర్తృకాధిరాజ్యాభిషేకం ప్రాప్యేత్యర్థః ॥ యథోచ్యతే ॥ “వ
 సిష్ఠోవామదేవశ్చ జాదాలిరథకాశ్యవః । కాత్యాయనోగౌతమశ్చ సుయజ్ఞో
 విజయస్తథా ॥ అభ్యషిజ్ఞస్సరవ్యాసుః ప్రసన్నేససుగన్ధినా । సలిలేనస
 హస్రాక్షం వసనోవాసవంయథే, తి ॥ యదావ సపదిభవతామితి సమస్తం
 పదం “సుపుషే, తి సమాసః- ఇదానింతనానామ్యత్విగాదీనాం-పూర్వం
 మమయావరాజ్యాభిషేక మారబ్ధవతస్తాతస్యేదానీమతీతత్వాన్నపది విద్యమా
 నానామితిభావః - ఆధిరాజ్యాభిషేకాత్ - తత్కృతమాధిరాజ్యాభిషేక ప్రా
 ప్యేత్యర్థః ॥ సిద్ధినిష్పన్నః ఆరమ్భః ఉద్యమః - యయోస్తాతథోక్తాసత్తా -
 కోశస్తూక్తః - సఫలాధిరాజ్యలాభపూర్వకాన్యోన్యాశ్లేషసాధాగ్యలాభోద్యో
 గౌసంతావిత్యర్థః - యదావ - సిద్ధః ఆరమ్భః త్వరా సర్వోపకరణజైభవసా
 హిల్యేన సంభోగవిషయక సంభ్రమాయయోస్తాతథోక్తాసంతావిత్యర్థః - ఆనెన
 కాలాక్షమత్వలక్షణమాత్సుక్యం సూచితం - చిరంవిరహశ్చిరవిరహః - అత్ర వ
 క్తవ్యం సర్వమస్తిన్నైవాశావసే దావదశ్శ్లోకే చిరవిరహితానిత్యత్ర నిరూపి
 త మథస్తాత్ - తస్మాత్ చిరవిరహతః - ఆద్యాదిత్వాత్తసిః - సంవితాన్ సంపా
 దితాన్ మనసాసంకల్పితానితి యావత్ - భోగాన్ సంభోగాన్ బహువచనే
 న భోగస్య సర్వోపకార సంపన్నతయా విస్తృతత్వంగమ్యతే - అయమేవ
 సంపన్నతర ఇతి వ్యవహీయతే - యథోక్తం రసార్థవసుధాకరే “భయివ్యభీ
 క స్తరణాద్యభావాత్ప్రాప్తవైభవః । ప్రోషితాగతయోర్యానోర్భోగస్సంపన్న

తమిత,, ఇతి || గతమన్యత్ - సంప్రాప్స్యామః, సమ్యక్ విగళితవేద్యాన్త
రం యథాస్యాత్తథా, లప్స్యామిషమేత్యర్థః, ఉక్తసంభోగపయిక క్రిడామో
షకాన్త్యాదినమృద్ధిమత్రాద్యోతనాయ దేవీతి సంబోధనం, దీప్యతేస్తథార్థక
త్వాత్-అల్పబద్ధమోక్షలసనయోః కార్యకారణయోర్భిన్న దేశత్వ వర్జనాదనం
గతిర్నామాలంకారః “కార్యకారణయోర్భిన్న దేశత్వసత్వసంగతి,, రితిల
క్షణాత్ - మాళిస్తబకత్వల్లోపన్యస్తనమాస భేదనిబద్ధనయోరుపమా రూపక
యోస్సందేహానంతరః, అన్యహక్తానంగత్యలంకారణైకవాచకానుప్రవేశసం
కరః । గగనపదవీస్తేవిరిణాపుష్పకణోర్వింగత్వేతి విరోధప్రతితే ర్విరోధాధా
ను, సిద్ధారమృత్యవ్య విశేషణగత్యా చరకాలసంభృత సంభోగప్రాప్తిపే
రుత్వాతాన్యవిజ్ఞంబత్వేతాని సంస్పృజ్యనై, కించ, వర్జనీయ శ్రీరామవృత్తా
నై కల్పకృతశరీరబద్ధవిమోక్షేన్యోమయానేన దేశవిశేషం ప్రాప్య, తత్ర
“సన్వరాద్యనరీ,, త్యాద్య క్రిత్యా ముక్తాధిరాజ్యలాభాత్ “సోఽశ్నుతే
సర్వాన్యామాస్యహుబ్ధిహ్లాణావివశ్చితే,, తి శృతాన్ప్రహ్లాణసహభోగాన.
సుఖదుఃఖభిలస గౌఁముముక్షోఽన్యోత్తాన్తోఽప్రస్తుతః ప్రతీయత ఇతి సమా
సోఽన్యోత్తానంకారై రేవవాచకానుప్రవిష్టస్సంకీర్తతే ||..... ||౪౪||

{ సమా|| దిత్యేహిర్యాత్తపపిభసలీయజ్జనస్థానయద్ధా త్సం }
{ ప్రాప్తంమూ దశముఖసమాన్వయిత్వాభిరాదీక }
{ సస్థాగిభూతిం ప్రసరితయో చూప్తతారోపయద్భిర్గా }
{ ధాశ్చేషైరపిహితతి గర్జదాహర్షదాప్తైః || ౪౪ || }

వ్యాః ఉక్తేఽర్థైః ప్రర్థయ ముత్పాదయశుం “తతోరామస్తువిజయిషూ
జ్యమానోమహర్షిభిః । ప్రవివేశాశ్రమంవీరో లక్ష్మణనాభివ్రాజతః । తందృ
ష్టాన్వశతుహస్తారం మహర్షీణాంసుఖావహమ్ । బభూవహృష్టావైదేహీభర్తారం
పరిషన్నజే || తతస్తుతంరాక్షససంఘమర్దనం సభాజ్యమానంముదిలై ర్మహర్షిభిః ।
పునఃపరిష్పజ్యశశి ప్రభాననాంభూవహృష్టాజనకా త్తజాతదే,, త్వక్తప్రాక్త
నం వృత్తాన్తం స్థారయన్సందిశతి || * చిత్ర ఇతి * దశముఖసమాన్వయితేన
తుల్యైః “పూర్వసదృశసమోనార్థకలహనిపుణ మిశ్యశ్శక్త్యై,, రితితృతీయాశ్వా
సః, అనెనత్తోద్విష్టభిరాదినిరాసేఽపి ప్రబలతరదశానన నిరసనంకథంకారంశు

శకమితి స్వవచనె సీతాయాశ్చ గ్రద్ధామాన్ద్యసంభావనాశ్చదన్యతే । ఖరః ఆది
 ప్రముఖో, యేషాంతాః, ఆదిశబ్దేన దూషణతిగ్రహః ప్రభృతీనాంగ్రహణం ॥
 పారయిత్వాసమాప్య “ పారతీరక ర్థసమాప్తౌ, ఇత్యస్తాచ్చారాదికాల్ క్వాప్తి
 ప్రత్యయః సంహృత్యేత్యర్థః ॥ పారయిత్వేతి నిర్దేశేన “ తత్తత్సవీకం మహా
 వేగం రామంసముపసర్పతి । ధృతనానావ్రహ్మణం గచ్ఛిరంసాగరోపమ,,
 మిత్యుక్తరీత్యా తేషాంపారావారవ దతిడు ప్రరత్వం ద్యోతయతాతదతిలజ్ఞసే
 న స్వస్వబలవరాకమాది ప్రభావోనిరవధికఇతిద్యోతితం, జనస్థానయధాల్
 జనస్థాననిర్వృత్తాదాయోధనాల్-సంస్కృతం సంముఖతయాఽఽగతం, మాం,
 “ తత్తత్తత్ప్రహతందాతైః ఖరముక్తైస్సువర్షభిః । పసాతకనచంధూదూ రా
 మస్యాదిత్యవర్షసః ॥ సరామోచహుభిర్బాహైః ఖరకార్తుకనిస్సల్పతైః । వి
 ధ్ధోరుధిరసిక్తాః, ఇత్యాదుక్తప్రక్రియయా ఖరవిధ్యసీతకవచతయా తదీ
 యదాశాభిహతసర్వమర్థామితిభావః, హర్షదామైః ఆనందాశ్చభిః, గర్భదావిక్ర
 తస్వరా, భవతీత్యం, స్తనకలశయోఃకుమ్భసదృశయోఃకుచయోః, కుచరూపయోఃకు
 మ్భయోరావ, ఊష్ణణ సుఖస్పర్శనదామేషణ, శస్త్రాణాంభరాదిప్రయక్తానా
 మస్త్రాణాం, ఆహూతంక్షతం, రోపయద్భిః “ వైసలేయేసంస్పృష్టాస్తయో
 స్సంరురుహుర్వృణా,, ఇత్యుక్తరీత్యా స్పర్శమాలేఖ సంరోహయద్భిః, శస్త్రా
 ఘాతక్షతమవిదితసంస్థానతయా సమాదధద్భిరిత్యభిప్రాయః ॥ “ దుహవీజజన్త
 నిపాగ్రుర్భావేచ,, అస్తాద్భేవాదికాణ్డవి “రుహఃవోఽన్యతరస్యా, మితివై
 కల్పికొహస్యపాదేశః, తతశ్శతా, సంఘోర్వకస్య రోహయలేర్దృశార్థకత్వమ
 న్యత్రాపిదృశ్యతే, యథాకామదారిమిశ్రః “ హృన్తత్ప్రణరొపణావధ మి
 మాదాహూచహూత్తామ్యత,, ఇతి “ తత్తాదృక్ఖణిరాజజ్జిషణం సంరూఢ
 వక్షుచ్చిదా ఘాతారుంతుదమప్యహోకథమయం మన్థాచలసోస్థిధవా,, నితచ ॥
 యథాకావధితోషధీసలిల పూరితకుమ్భముఖనిస్సరమామృతృణైవ వెదనామవన
 యస్తోభిషజః క్షతాదికంసమాదధతే తథేతిభావః, గాఢాశ్లేషైః దృఢపరివృత్తైః
 “ గాఢబాధదృఢానిచే,, త్యమరః, అపిహితవతి ఆచ్ఛాదితవతీ, ఉక్తవిధైర్గాఢ
 వరీరమైర్వైరసంరోపిత క్షతతయామాంతిరోహితలదీయవైకృతం కృతవతీతి భా
 వః, ఇతియల్, తదపి నత్విదానీమాశ్వాసనార్థం సందిశ్యమానమిద మెవయే

న “ ఉపస్థితంప్రయజ్ఞాన స్తవ్యమిసా న్నవమనర్థకః, మిత్యుక్తరీత్యా చాటూ
 కై మాత్రమిదమితి శక్తేధాః, అపితు ప్రత్యేతవ్యము కవిధంప్రా క్తనం వృత్త
 మపీతిభావః - భవతిశబ్దప్రయోగాత్ “ శేషప్రథమః, ఇతి ప్రథమపురుషః-
 భవచ్ఛబ్దస్య యష్టదశ్యదపేక్షయా శేషత్వాత్ - యథాహి పురాఖరాదిసు-
 రారావరాధవాన న్తరం గాధవరిష వ్యజప్రదానెన మాంప్రముషితిపుశ్చస్త్రప్రహ-
 రక్షతివెదనమకారీ స్తథేవాసిమపి కిరిష్యస్యేవ - నాత్రమాత్రయాఽపిసందే-
 గ్ధస్యం - అత ఇవానింసందిశ్యమానోఽర్థస్సర్వోఽపి ప్రత్యేతవ్యమితిభావః,
 అత్ర స్తనకలశయోరిత్యత్రాపమారూపకయోస్యందెహసంకరః - స్తనకలశోష్ణ
 తాశ్చస్త్రక్షరరోపణానంబధైఽపి తస్యంబద్ధో క్షేతితయోక్తిభేదభిత్వనయో రేక
 వాచకాసు ప్రవేశసంకరః । అత్ర పూర్వార్థైభివ్యజ్యమానోపీరరనడతరా
 ధైభివ్యజ్యమానస్య స-భోగశృక్లాఽసాన్యజ్జమితి రససన్నామా పరాజ్ఞవ్యజ్ఞ్య
 మితి సంక్షేపః ॥ ॥౪౫॥

{ మూ॥శచ్యాశ్లేశకవచనమయేతాచృశుచి న్నయితాన్ }
 { స్తృతా వదేపిమచలతనయాం విప్రయక్తాశివేన । }
 { రక్షాత్తానం కథమపి శుభే జీవితా లమ్పనం మే ప }
 { త్యుశ్చన్ద్రాదవ్యసనమపిహి శ్లాఘనీయంపథానామ్ ॥ } ॥౪౬॥

వ్యా॥ ఏవం నుత్సందేశ మభిజ్ఞాయ ద్వేవపరిణతేరుపనతాంమద్విశ్లేషవేద
 నాం శచ్యాదినిదర్శనేన సోధ్యాకతిపయదివసా న్మథంచితార్తారక్షితవ్యః- న
 తు “ సాజీవితంక్షిప్రమహంత్యజామి ,, త్యుక్తరీత్యా సహసాజీవితంజహంసిత
 వ్యమిత్యాశ్వాసయస్సందేశ ముపసంహరతి ॥ * శచ్యాఇతి * కవచనమ
 యేక స్తింశ్చిద్దైవప్రాతికూల్యావసరే - వృత్తీహాననలక్షణబిహ్వహత్యయామూ-
 ర్తిమత్త్యా నరవృతౌవిద్యురతయాభయా న్నహే న్ద్రేఘాయసోద్రవవత్సరాన్మమల
 నాశా న్నహుక్తతత్త్వవిలీనె - సహుషేచస్త్రీపదమధ్యాసీనైశ్చితిభావః - తాదృ
 శంవాఙ్మనసా పరిచ్ఛేద్యం-శచ్యాః పౌలోమ్యాః - క్లేశం న్వసల్లభవిశ్లేషనహు
 షవ్రధర్షణ ముఖభయజనితదౌర్దనస్య లక్షణంమఖం “ క్లేశోదుఃఖఽపిరాగా
 దౌవ్యవసాయేఽపిచకన్యవి, దితి విశ్వః - చిన్మయతావపర్యాలోచ్య, అత్ర
 “ త్రైశీర్షయాభిభూతశ్చ సపూర్వం బిహ్వహత్యయాసోఽస్తమాశ్రిత్యలా

కానాం నష్టసంక్షోవిచేతనః ॥ సప్రాజ్ఞాయతదేవేంద్రస్తవభిభూతస్స ఏకః త్వా
 ఘేః । ప్రతిచ్ఛన్నోఽననచ్ఛాపుః పృష్ఠమానఇవోరగః, ॥ ఇత్యాదిభ్య ఏవం
 దుఃఖమనుప్రాప్త మింద్రేణసహభార్యయా । అజ్ఞాతవాసశ్చ కృతశ్శత్రూణాం
 వధకాఙ్క్షయే, త్యన్తాడద్యోగపర్వగతామహతీవృత్తసథకథాఽనుసంధేయా ॥ స
 కేవలంశబ్దావచేద్యశః కేశస్త్వరస్యః కింతు తతోఽప్యతిశయితమహిమాయాః
 “ పెమ్మాఽత్తనోయోఽర్థమదాత్సతాంప్రియ, ఇత్యాద్యక్రీత్యా పత్యర్థశ
 రీరావస్థాన ప్రకాశితతత్పారార్థ్యవాల్లభ్యాదిశుభగుణాయా భవాన్యాదేవ్యా
 అపీత్యాహ ॥ స్తృప్తేతి ॥ క్వచననమయేఇత్యేతదత్రాప్యనషజ్యలే - దక్షా
 భ్యరదగ్ధనాగమనావసరేఇత్యర్థః - అచలతనయాఽగిరిరాజపుత్రీం - లోకవిలక్ష
 ణజన్మతయా తవత్తుల్యేవేయం - తవమచలాతనయా - సాత్యచలతనయేజ్యేతావ
 దేవ వైలక్షణ్యమితిభావః - నకేవలమేతావదైన తుల్యత్వమిద్యభిప్రాయేనా
 హ ॥ దేవీమితి ॥ దిగధీశ్వరత్వ సామ్రాజ్యమహాదేవేన సహకృతాభిషేకామి
 తిభావః “ దేవీకృతాభిషేకాయా, మిత్యమరః - అనేనాపిత్యత్తుల్యామితివ్యా
 తితం - శివేనశమ్భునా - అనేనమజ్జశభూయిష్ఠతా ద్యోతకేనవిదిశపి విప్ర
 యోగానర్హత్వం సూదిరం - ఈదృశేన పత్యావిప్రయక్తాం “ అరుద్రభాగం
 మవేక్ష్యచాభ్యర్చం పిత్రాచదేవే కృతహేళనంవిభా ॥ అనాదృతాయజ్ఞసదస్యధీ
 శ్వరీ చుకోవలోకానివధక్ష్యతీరుషి, తున్యక్రప్రకారేణదక్షకృతనిజభర్తృవజ్ఞా
 నాద్యసహనేన “ అత స్తనోత్పన్నమిదంక శేచరంసధారయిష్యే శితికల్పగర్భిణః ॥
 జగ్ధస్యమోహాద్ధివిశుద్ధిమన్దసా జగుప్సితసోన్మద్ధిణంప్రదక్షతే, ఇత్యుక్తావ తద
 భ్యరద్యంసిత శరీరతయా పునర్న్యమవతః కళత్రేమేనాయామావిర్భూయామహే
 శ్వరప్రసాదం విశ్లేషవ్యభామనుభూతవతీమితిభావః - అత్ర “ సదావిద్విష
 తోరేమం కాలోవైధియమాణయోః! జామాతుశ్శ్వవశురస్యాపి సుమహానలిచక్ర
 మే, ఇత్యుపకరమ్య “ ఏవందాక్షాయణీదేవీ త్యక్తావపూర్వకశేచరమ్ । జట్ఠే
 హిమవతః క్షేత్రేమేనాయామితిశుశ్రమ ॥ తమేవదయితంభూయ ఆవృత్తైవతిమ
 మ్మికా । అనన్యభావైకగతిం శక్తిస్సుప్తేవ పూరుష, మిత్యన్తాశ్శీభాగవతీ
 యాకథాఽనుసంధేయా - ఏవం శబీగారీదృష్టానైనాతిద్రాసిష్ఠకాలసోధా తదీ
 య క్లేశాదపిత్వయాఽనుభూయమానోఽయం క్లేశోఽత్యల్పవీవాహో నాతీవో

ధ్వజోఽవలమ్బనీయఇతి వ్యభిచితే || స్మృత్యాస్తరణ పథమధిరోవ్య || యదావ్వి
 అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వల్లభ సంశ్లేషసుఖంవృత్తి షేతుత్వాద్దైవోపనతక్లేశ
 సహనెనాప్యత్తధారణ మావశ్యకమిత్యభిప్రాయేణ నిదర్శనదీప్తియం - తత్తా
 దావస్వయ నిదర్శనం - శచ్యాః క్లేశంబిస్తయిత్వేతి || మహాస్తమపిసోఽహ్వక్లే
 శం “ వినాశేబహవోదోషా జీవన్ముక్త్యాణివశ్యతి | షీతిజీవస్తమానన్దోనరం
 వన్దశతాదపి || శక్యంహింసతాలబ్ధుం సుఖమైశ్వర్యమేనవా | జీవితైస్త్వమాయ
 త్తమజీవన్ముంసులప్సితే,, ఇత్యాదిసీత్యా స్వవల్లభపునర్లాభానన్ద ప్రత్యాశ
 యాకథంబిదాత్మానం ధారయన్తీతాదృశానన్దమస్వభూదేవశచీతి తవాత్తధార
 ణక్లేశం సుఖోదర్శమైవ చిస్తయిత్వేతిభావః || వ్యతిరేకనిదర్శనం స్మృత్యా
 దేవిమచలతనయామితి || స్వోపకరణయజ్ఞావసథగమనానభ్యనుజ్ఞాతారం స్వ
 భర్తారంబావిస్మృజ్యరదీయ యజనశాలాముపేత్య తత్రచ దక్షకృతస్వభర్త
 నజ్ఞానాద్విశేష తతానహిస్తుతయా “ సర్వేషాంపురుషార్థానాం శరీరంబులుసాధ
 న,, మిత్యాద్యక్రీత్యా శరీరాసకలపురుషార్థనిదానమిత్యనాలోచ్యనహసాత్ప్ర
 జన్తీసర్వమజ్ఞశోఽపిశివేనతస్మిన్ జన్మనివిప్రయ్యుక్తేవాసీదితి తత్క్లేశానహనం
 వల్లభవిశ్లేషరూపమగిహోదర్శమేవాసీదితి స్మృత్యేతిభావః | కథమపి “నహ
 సవ్యతిదిన్తాసా స్తీలయిత్యాదిలోచనె,, ఇత్యాద్యక్రీత్యా యత్నగౌరవేణే
 త్యర్థః || “కథమావితథాఽప్యన్తం యత్నగౌరవదాడయో,, రిత్యుత్పలమాలా ||
 ఆత్మానంశరీరం “ ఆత్మాయత్సృజ్యతిర్బుద్ధిస్సవభావోబ్రహ్మవర్షచే,,త్యమరం
 రక్ష - త్రాయస్వ-పార్వతీవచ్చరీరం మాత్యాః కింతు శచీవత్ “ సుఖస్వా
 నస్తరండుగిఖం దుగిఖస్వానస్తరంసుఖమ్ || సుఖదుఃఖమనుష్యాణాం చక్రవర్తి
 రినిర్వృతః | సుఖాత్త్రవీండుగిఖమాపన్నః పునరావత్స్యసేసుఖమ్ || ననిత్యం లభ
 తేదుగిఖం ననిత్యంలభతేసుఖమ్ | శరీరమేవాయతనం దుఃఖస్యచసుఖస్యచే,,
 తి మోక్షధర్మక్రీత్యా దుఃఖస్యసుఖాస్తతాం నిశ్చిత్త్యనర్వప్రకారేణ శరీరంధా
 రయ - తథానతి “ విశ్వోధనరత్నానాం ప్రత్యమిత్రేణవర్తతామ్ | దృష్టా
 హిపునరావృత్తి ర్జీవతామితినశ్యతి,, మితి రాజధర్మక్రీత్యా మత్ప్రీత్యై
 శ్వర్యాద్యానన్దోఽవశ్యంభావీ-అతవీవహి “ మారుదోదెవిశౌకేన మాభూతై
 మనసాభయమ్ | శచీవత్ప్రత్యాశక్రేణ భర్తానాథవతీహ్యసీ,,తి శచీదృష్టాన్త వ్రద

శ్చ నైవతావమాశాన్వసితవాన్వనూమానితిభావః ॥ సర్వస్తాదపిక ర్తణోఽభ్యర్థితం హ్యేతరక్షణం - యథాచ స్తర్యతే ॥ “ ఆత్మానంసర్వదారక్షే ద్ధా రైరపిధ నైరపీ, తి హ రైర్ధనైః పరిత్యక్తైరపీత్యర్థః ॥ “ యేనకేనాపుపాయేన మృదు సాదాదుణేనవా । ఉద్ధరెద్దీనమాత్మానం సమర్థోధర్తమాచరేత్ ॥ ఆత్మార్థేనం తతిస్త్రాజ్య రాజ్యంరత్నంధనానిచ । అపిసర్వసమత్సృజ్య రక్షేదాత్మానమా త్మనై, తి - నన్వేషం ప్రియవిక్లేపదీన ఆత్మాకిమర్థం మయా రక్షణీయఇత్యతః హ ॥ జీవితాలమ్మనంమేఇతి ॥ యదాప్ ॥ త్వయాకృతమాత్మధారణం నకేవలం త్వత్సుఖాయైవ కల్పతే - అపితు, మత్ప్రాణధారణాయాపీత్యభిప్రాయన్నాహ! జీవితాలమ్మనంమేఇతి ॥ మే మమ, తాప్వం వినాశరీరధారణానీశ్వరస్వేతిభావః॥ జీవితాలమ్మనం స్త్రాణధారణనిదానమితియావత్ - అతఃఆత్మైవసర్వంరక్షితవ్యం, అన్యథా అహమపి నభవిష్యామ్యేన - త్వంఽచైవమాత్మానమగక్షస్తినకేవలమాత్మ నేమృహ్యసి- అపితు మహ్యమపీతిభావః - నను “ ఆహంతురామత్వయిజా తకామా చిరఃవినాశాయ నిబద్ధభావా । మోఘంచరితాప్వైభతవోఽప్రతంచత్స ష్యామిధీగీవితమల్పభాగ్య, త్యాదుక్తప్రక్రియయా - ముధాకృతతవో ప్రతా తవత్సంక్లేషభాగ్యదవీయసీకమితి త్వజ్జీవితాలమ్మనం భవేయమిత్యతస్సంబోధయ తి ॥ శుభేఇతి ॥ అనుపాధికనిరైశాదసంకుచిత కల్యాణశీలైఇత్యర్థః “ శుభాంని మిత్రానిశుభానిభేజిరే, ఇతి భగవతావత్కీజన్తనా తాదృశ్యామపిదురవస్థా యాం శుభామితి విశేషితత్వా త్రవశుభత్వమనౌపాధికమవ్యాహతంచ - నహి దుఃఖాసహిష్టుతయాఽల్పభాగ్యేతిత్వయాఽఽత్మనినిర్దైఽపి తదేవనిరచినాత్మ భగవాన్సర్వదర్శిమహర్షి- అతానసందేగ్ధస్యం తవమజ్జీవితాలమ్మనతాయామితి భావః, అత్ర “ ఆనీదవాతగ్ంస్వధయాతదేక, మితి శ్చుతంపరస్యబ్రహ్మణస్సవి స్య శ్రీసీతాయత్తప్రాణ నత్వరూపరహస్యం సూచితం, నను- యద్యపి స్యాత్త్వ జీవితాలమ్మనంమదాత్మా-తథాఽపి “ వ్యసనస్యచమృత్యోశ్చ వ్యసనంకష్టము చ్యతే । వ్యసన్యథోఽథోవ్రజతి స్వర్యాత్యవ్యసనీమృత, ఇతి స్థరణాన్తృ త్యోరపి పాపిష్ఠంవ్యసనంకథంనునామసహేయ - యేనాధః పాతహేతునా మ న్యేనైహికమాముష్మికంవాఫలం- యథోక్తంజటాయనా “యత్క్రాత్వానభవేద్ధ ర్కొ నకీర్తిర్నయకౌఘవి । శరీరవ్యభవేత్థేదః కస్తత్రార్థసమాచరే, దితిత్యత్ర

“నమామసజ్జనేనార్యాసమానయితుమ్ వర్తతి । ధర్మాద్వివలతుంనాహమలంఘ
ద్వాదివప్రభా ॥ నాతస్త్రివాద్యతేపితా నాచక్రొవర్తతేరథః । నాపతిస్సుఖ
మేధేతయాస్యాదపిశతాత్తజా ॥ మితండవాతిహిపితామితంభ్రాతా మితంసు
తః । అమితస్యహిదాతారం భర్తారంకానపూజయేత్, ॥ ఇతి స్వపాతివృత్త్య
నేర్భ్యంశ్వశూసమక్షం ప్రతిశ్రుతవత్సాః “ భర్తృవాత్సల్యభూషణౌ, మి
త్యాద్యుక్తశీలాయా స్తవైవం మద్యద్వాద్యసనమపి సర్వలొకప్రశంసనీయ
మెవస్యాదిత్యభిప్రయన్నధాన్తరంగ్యస్యతి ॥ వత్సరితి ॥ వధూనాం “ పతిం
యానాభిచరతిమనోవాద్యేహసంయతా । సాభర్తృలొకానావృత్తి సద్భిసాన్
ధీతిచోచ్యత, ఇత్యాద్యుక్తలక్షణానాం-సాధీనాం-పత్యుః భద్రః-భద్రాల్ దై
వాదుపనతంసుమహదపిసోఘావ్యసనంమత్స్యతే కథంచిజ్జీవతాదియమిత్యేవం
రూపాదభిప్రాయాత్ - మౌతౌపశ్చమి “ అభిప్రాయవశోచ్యద్వా, విత్యమ
రః ॥ యదావ ॥ స్వవిషయంతథావిధం భర్తృభిప్రాయమనురుధ్యేత్యర్థః “ల్య
జ్ఞౌపెకర్తణ్యధికరణేచే, తి పశ్చమి - వ్యసనం అనుఘాయమానావిప
త్తిః - అశుభం, భృంశః, పాపం, కామజాదివోషోవాఽపి “ వ్యసనంత్యశుభే
భృంశే విపత్రానిష్ఫలౌద్యమే । దైవానిష్ఠఫలపాపే దోషేకామజకౌపజై, ఇ
తి రత్నమాలా ॥ యదావ- పత్యురితి సంబద్ధసామాన్యే వక్షీ సప్తమ్యర్థై- ప
త్యాభర్తరి విషయేఇత్యర్థః - భద్రాత్ తదాక్షేషసుఖలాభాత్కృణ్ణారూపాదభి
ప్రాయాదిత్యర్థః- వ్యసనమపి- ఉక్తోర్థః- శ్లాఘనీయం లొకద్యయేఽపి శ్లాఘి
తుమర్తం- పతివృతానాం భర్తృభిప్రాయానురోధేన వ్యసనానుభవోఽపి నీ
రాజనార్హవవ భవతి సతు క్వచిత్క్రేనచిదపినిస్తనీయః- అతవవహి “ తథాగ
తాంతాం వ్యధితామనిన్దితా, మితి ప్రాశంస ద్భగవాన్ప్రచేతనస్తావమితిభా
వః “ ప్రోషితేవలినాకృతే, త్యాద్యుక్తరీత్యా భర్తృవిరహావసరేయథావ
స్థాతవ్యం-తథాఽపథితత్వేనానిన్దితామితితదర్థః ॥ అస్య వీమలకథయెత్సనై“ప
శ్చాదెవ, మిత్యేకతిగ్రింశశ్లోకస్థేనానవీయః- అత్రసీతాయా స్వవీతుల్యశచీవ్య
సనాది స్తరణస్యనిబద్ధత్వాల్ స్తృత్యలంకారః । జీవితాలమ్బన మిత్యన్యసీ
తావిగ్రహావశ్య రక్షణీయతాభిప్రాయ గర్భత్వాత్పరికరః । సామాన్యేన విశే
ష సమర్థనాదధాన్తరంగానశ్చైత్యేతే సంసృజ్యన్తే ॥.....॥౪౮॥

{ మూ॥ అపేక్షితలైమనసినిహితంసాహ్యమవ్యాజబద్ధోః (ధో) }
 { ప్రత్యాభ్యాసతుం ప్రభవతినఖలాన్యశంస్యంతేషదీయమ్ । }
 { ప్రాగపేక్షవం పరిణతగుణాం నైషధేషీక్ష్యవార్తా మార్త }
 { త్రాణంవ్రతమితి విమర్శంస (న) శుద్ధాత్తనాంవః ॥ ౪౭ ॥ }

వ్యా॥ ఏవం సీతావిషయకం సందేశంపరిసమాప్య, కర్తవ్యంసందేశ ప్రాప
 ణరూపసాహాయకమిదం కచ్చిత్సమ్యగ్భవతా వ్యవసితమితి ప్రశ్నవ్యాజేన దృ
 ఢయత్ హంసంప్రశంసతి భగవాన్ శ్రీరఘునందనః ॥ అపీతి ॥ హేహంస, అ
 వ్యాజబద్ధోనిష్కారణసుహృదః నిష్కారణబాధ్యవస్యవా “బద్ధసాన్యత్వంసి
 బద్ధా క మిలైభ్రాతరిదాధ్యై, ఇతి మేదినీ-లైతవ సోపాధికమేవహంప్రాయో
 లోకికానాం బాధ్యవ్యం-యథోచ్యతే శాన్తిపర్వణిరాజధర్మమ “అర్థయత్త్యా
 హిజాయనై పితామాతాసుతస్తథా । మాతలభాగినేయాశ్చ జ్ఞాతిస్సంబధివాధ్య
 వాః । కారణత్ప్రియతామితి ద్వేష్యాభవతికారణాత్ । అర్థాధీశీవలోకో
 ఽయంనకశ్చిత్కస్యచిత్ప్రియః ॥ సఖ్యంసోదర్యయోర్భ్రాతృంపత్యోరావ
 పరస్పరమ్ । కస్యచిన్నాభిజానామి ప్రీతింనిష్కారణామిహ ॥ యద్యపిభ్రాత
 రిక్కుర్థా భార్యావాకారణాస్తరే । స్వభావతస్తేప్రియస్తేతరఃప్రియలైజ
 నః ॥ ప్రియోభవతిదానేన ప్రియవాదేనచాపరః । మన్త్రహోమజపైరన్యః
 కార్యార్థంప్రియతేనరః ॥ నకశ్చిత్కస్యచిత్ప్రియత్వం నకశ్చిత్కస్యచిత్సుహృత్ ।
 అర్థతస్తునిబధ్యనై మిత్రాణిరపవస్తథై, తి ॥ త్వంతు నిరుపాధిక బాధవోలో
 కోత్తర గుణోఽసీతిభావః - మనసిచితై - ఏతత్ మయాప్రార్థితం- సాహ్యం
 సందేశప్రాపణరూపసాహాయకం - సహశబ్దోవృత్తివిషయే సహాయవాచీ-స
 హభావసాహ్యం - బాహ్యతాదెరాకృతిగణత్వాత్ ష్యణ్ - అపినిహితం క
 చ్చిన్నిక్షిప్తం- కర్తవ్యతయాకిమధ్యవసితమిత్యర్థః - అపిరత్యప్రశ్నార్థకః “గ
 ర్హానముచ్చయప్రశ్న శక్కాసంభావనాస్వపీ, త్యమరః ॥ అవ్యాజబద్ధనా
 భవతా కర్తుమధ్యవసితమేవదంకిమస్తత్ప్రశ్నచావలేనేతి స్వయమేవస్వప్ర
 శ్నంప్రతిక్షిపన్నాహ ॥ ప్రత్యాభ్యాసతుమితి ॥ త్వదీయంత్యత్సంబధి - అ
 నృశంసస్యభావః ఆనృశంస్యం సాన్విర్భనిరపేక్షా పరదుఃఖనిరాకరణేచ్ఛా “ఆనృ
 శంస్యంపరోధర్మ, ఇతి యన్తయా పరమధర్మత్వేన నిర్మితమితిభావః - ప్ర

త్యాఖ్యాతుం - సాహ్యమిత్యేతద్రాపివిభక్తివివరణామేన కర్తవ్యమేనైతి । అధ్యవసితం సందేశప్రావణ్యపంసాహ్యం నిరాకర్తమిత్యర్థః - న ప్రభవతి నెచ్చెఖలు - ఖల్విన్యేతదనునయే । జజ్ఞాసాయాంవా “నిషేధవాక్యాలంకార జజ్ఞాసానునయేఖల్వి, త్యమరః - జజ్ఞాసార్థకత్వపక్షే “అప్యేతత్తై, ఇతి ప్రాథమికవాక్యేన సాహ్యధ్యససాయ ప్రశ్నః “ప్రత్యాఖ్యాతుమితి ద్వైతీయాకవాక్యేన తదప్రత్యాఖ్యానజజ్ఞాసాచ స్వవివక్షితార్థాభ్యుపగమనదార్థాసాదనాయేతి ఛేయమ్ ॥ తస్మాదాసృశంస్యమేన నకదాపిప్రత్యాఖ్యాస్యతి త్వంకథం ప్రత్యాఖ్యాతుం ప్రభవసీతి భావః - అనెనాసృశంస్యప్రశంసనైన హంసస్యాతి మాతృపూజతతయా నిత్యసంవాసాన్వౌత్తమమిత్యత్వం నూచితమ్, యథోచ్యతే శాస్త్రపర్యణి “యస్యచృద్ధ్యానతృప్యేతక్షయేదీనతరోభవేత్ । ఏతదుత్తమమిత్రస్య నిమిత్తమితిచక్షతే, ఇన్యపక్రమ్య - మేధావీ స్మృతిమాన్దక్షః ప్రకృత్యాచాసృశంస్యవాక్ । యోమానితామానితావా న చదుష్యేత్కదాచనఃఖుత్విగావ్యయిదివాచాచ్యస్సఖావాత్ప్రస్తసంస్తుతః । గృహేవసేదమాత్యస్తేసస్యాత్పరమపూజత, ఇతి ॥ నిమిత్తమిత్యస్య లక్షణమిత్యర్థః - కుతానప్రత్యాదిశేదిత్యత్ర ప్రేక్షావతాం నిశ్చయం ప్రమాణయితి ॥ ప్రాగితి ॥ ప్రాగితి పూర్వమపి - సత్వభునైవ - ఏవం అభునాయాద్యశౌభవతస్సాహ్యప్రసృత్తిప్రకారః - ప్రాగప్యనేనప్రకారేణైవేత్యర్థః - పరిణతః పరివక్ష్యః గుణః ఆసృశంస్యరూపాగుణః - యస్యాంసా తాంతభోక్తాంపకంపరిణతే, ఇత్యమరః - నైషధేనలే “ననైషధస్యార్థపక్షే, రిత్యాదావివక్షేషికః “తస్యేద, మిత్యే - నిషేధానామయంనైషధఇతి విగ్రహః । నతు నిషేధానాం రాజేతి - తథాసతి “కురునాదిభ్యోణ్య, ఇతి తద్రాజసంజ్ఞకేణ్యప్రత్యయేనైషధ్యితిస్మాత్ - వారాం హంసవృత్తానం “వారాప్రసృత్తివృత్తాన్త, ఇత్యమరః - ఏక్ష్యసమ్యగాలోచ్యేత్యర్థః ॥ దమయన్తింవ్రతి స్వగుణామవర్ణనరూపం సాహ్యం హంసేన సశస్యకృతమితి ప్రసిస్యతివైషధీయవరితే ॥ శుద్ధాత్మనాం నిర్మలమనస్కానాం - స్వచ్ఛవిగ్రహణామిత్యపిన్యజ్యతే । మఃయమ్మాకం - ఆర్తానాం మాద్యశాందీనానాం - త్రాణంరక్షణమేవ - వృతంనియమ ఇతి “నియమోవృతమస్త్రీతచ్ఛవవాసాదిపుణ్యక, మిత్యమరః । విదుః విద

స్త్రీ జానస్తీత్యర్థః “ విదజ్ఞానై, లబ్ “ విహలబాహు, తి వైకల్పికౌయోరుప
అతాభవతామార్తత్రాణపరాయణత్వా దాస్యశంస్యమధ్యవసితం సాహ్యంన
ప్రత్యాభ్యాతు మర్హతీతిభావః ॥ హంసశుద్ధాత్మనామితి పాఠపవ స్వాదరిసికః ।
పూర్వస్త్రిశ్లోక సీతావిషయక సందేశస్య పరిసమాపితత్వేనాస్య శ్లోకస్యహం
సం ప్రత్యేవ ప్రవృత్తతయా తదామన్త గ్రణావశ్యంభావాత్ - యేతు “ హ
న్తశుద్ధాత్మనా,, మితి పఠిత్వా “ హనైత్యాశ్చర్యే,, ఇతి వ్యాచక్షతే - తే
మాంప టే - అవ్యాజబద్ధారిత్యస్య సంబుద్ధ్యన్తతయాపాఠే - ఆవశ్యకహంసా మ
న్త గ్రణాసాపిలాభేన - హనైత్యస్యతిరశ్చామపిభవతామేవం నియమేన దేవాది
దుశ్యకార్తత్రాణ ప్రతీధారణమాశ్చర్య మిత్యభిప్రాయః కల్పనీయః । అత
అవ్యాజబద్ధారిత్యస్య విశేషణగత్యా సాహ్యమనస్కార తదప్రత్యాభ్యానే ప్ర
తిపేతుత్వాత్కావ్యవిశ్లేభేదః । ఆప్యేతత్తైఇతి హంసం ప్రతిప్రార్థితస్యాద్ధస్య
తదీయావ్యాజబద్ధన్తపర్యాలోచన యావైయద్ధ్యం విచిన్త్య - ప్రత్యాభ్యా
తుమిత్యాదినా ప్రతిషేధాదాక్షేపాలంకారః “ ఆక్షేపస్సవియముక్తస్య ప్ర
తిషేధోవిచారణా,, దితి లక్షణాత్ । అనయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః -
అయంచార్థాన్తరన్యాసేనాజ్ఞేన సంకీర్ణతే - యేతు - అవ్యాజబద్ధాస్తేమనసి -
నిహితం - ఎతత్సాహ్యమపి ఏషసహాయభావోఽపి - త్వదీయమాస్యశంస్యం-
ప్రత్యాభ్యాతుం - నప్రభవతిఖిన్వతి యోజయిత్వావ్యాచక్షతే - తత్సావర
స్యంతపవ విదాంకుర్వన్వీతి కిమన్తద్విమర్శేనైతి సంక్షేపః॥..... ॥౪౭॥

{ మూ ॥ ఇథింహృదైన్ద్రనకతనయాం జవయితావహోభి }
{ ససఖ్యంపుష్పద్వినకరకుతే దీప్యమానై ర్నరైర్దైగ్రిః । }

{ సై వరంలొకాన్విచరనిఖిలాం సౌమ్యలక్ష్మ్యేవ విష్ణు }
{ స్సర్వాకారైస్త వదనుగుణయా సేవితారాజహఃస్యా ॥ } ॥౪౮॥

వ్యా॥ ఇయదేవకర్తవ్య మిదానీంత్యయా - యదస్తత్సందేశ ప్రావేశేనబా
సక్యా ఉజ్జ్వలనమితి - తతఃపరస్తాత్సర్వేషులోకేషు సహజానైస్తవస్తేవరదజ్య
మణం సనిర్భధ్నీమ ఇత్యాహభగవాన్ ॥ * ఇథిమితి * ఇథింఉక్తప్ర
కారేణ - హృదయస్య ప్రియాణిహృద్యాని - తైస్తథాక్షైః “ హృద
యస్యప్రియ,,ఇతి యతి “ హృదయస్యహృల్లేఖయదణ్లలాసేష్వి,, తి హృ

దయశబ్దస్య హృదాదేశః । వచోభిః సందేశవాక్కిః - జనకతనయాం జానకీం -
 జీవయితావధృతప్రాణాంకృత్వా - దినంకరోతితి దినకరః - సూర్యః “కృజ్ఞా
 హేతుతాచ్ఛిల్యానులామ్యేషిష్వి,, తి టః ॥ తస్య - కులేవంశే - దీప్యమా
 నైః - ప్రకాశమానైః, అనేన “వయసఃకర్తవ్యోఽర్థస్య శ్చుతస్యాభిజనస్యచ।
 వేషవాగ్వృత్తిసారూప్య మాచరన్విచరెదహే,, త్వక్రీత్యా లజ్జశ్శ్చర్యాదిభి
 రభిజనానురూప్యద్యోతకేన తేషాం సఖ్యార్హతాద్యోత్యతే ॥ యథోచ్యతేశా
 నిపర్వణి రాజధర్మేషు “ కులీనాదేశజాఃప్రాజ్ఞా రూపవన్తో బహుశ్చ
 తాః । ప్రగల్భాశ్చానురక్తాశ్చ తేతవస్యఃపరిచ్ఛదా,, ఇతి ॥ “ రూపవ
 ర్ణస్వరూపేతస్తి తిక్తురనసూయకః । కులీనఃకులసంపన్నస్ససఖ్యాహ్వానభవేన్న
 పె,, తిచ ॥ అనైనైవ నాస్తత్కులేకశ్చిదపి తేజశ్శ్చర్యపీర్యాదిహీనాఽభూ
 ద్భవతి ఖవిష్యతివేతివ్యజ్యతే । నరేంద్రేః పార్థివైః, ఇంద్రేశ్వరేషాం పరమేశ్వర్య
 వాచినానిర్దేశ స్సర్వేషామపి సార్వభౌమత్వం ద్యోతయతి ॥ యథోక్తం “ స
 రావృషావృషమియంయేషా మాసీత్కృత్వాన్నవసుధరా । ప్రజాపతిముపాదాయ
 సృపాణాంజయశాలినా,, మితి “ ఇక్షావకూణామియంభూమి స్సశ్లేలవనకాన
 నై,, త్యాదిచ ॥ సఖ్యార్థావః సఖ్యం మైత్రీం “ సఖ్యర్యః,, ఇతి భావా
 ద్ధేయప్రత్యయః - పుష్యవృక్షవృక్ష సన్నిత్యర్థః - ఇదంచ తవమయి సము
 త్పన్నం సఖ్యం మాధూన్యన్తాత్ర విశ్రాన్తమితిభావః ॥ పుష్యలైర్దేవాదికా
 చ్చతా । నిసర్గతవనతవమీదృశానాస్తత్ప్రార్థన మభిలష్యసీత్యభిప్రాయస్సం
 బోధయతి ॥ సావ్యేతి ॥ హేసామ్య - దయాసౌహృదాదిభిర్నిత్యప్రసన్నేత్య
 ర్థః - నహిసామ్యానామమిత్రేషవపి దృష్టిర్దృశ్యతేవిషమా - కిముసఖసంబధ్ధాన్య
 దిష్యేతిభావః-యథోచ్యతే “సమదృష్టేర్హి సామ్యస్య నకావపివిషమామతి,, రితి
 లక్ష్యాశ్రియీ “తుల్యశీలవయోవృత్తాం తుల్యాభిజనలక్షణా,, మిత్యుక్తప్రకారే
 ణ సర్వాకారై రనుగుణయేతిభావః॥విష్ణుఃభగవానివ, సర్వాకారైఃసర్వాభిరా
 కృతిభిఃశీలరూపవయః ప్రభృతిభిః, త్వదనుగుణయా, తవానురూపయా, రాజ
 హంసాన్యత్సద్వయతయా, జాతిలక్షణోజీవ, సేవితఃఅనుబద్ధస్సృష్టేరంస్వచ్ఛద్దం
 యథాస్యాత్తథా, నిఖిలాన్ సర్వాన్ లోకాన్ భువనాని, విచర, సంచర, అవ్రమే
 యోఽనియోజ్యశ్చయత్రకామగమోవశీ,, త్వక్రీత్యా యథాభగవాన్ సర్వేషు

లోకేషు స్వేచ్ఛయా సంపదరతైతథాత్వమపి విచరతిభావః “దేశకాలాధ్వగస్త
 వ్యాః కర్తృసంజ్ఞాహృతర్కణ,, మితి లోకానిత్యస్య కర్తృత్వం-చరతైరామస్త్య
 తార్థలోచ్ఛేద్యమపురుషైకవచనం, ఆమస్త్యణంకామచారానుజ్ఞ-అత్ర, ఈదృ
 శసందేశప్రావణరూపాస్తరజ్జవాచిక కైంకర్యేణత్వం లక్ష్మీసహచరేణపరబ్ర
 హ్మభూతేన మయా సహసర్వలూకానుసంచరణలక్షణము కైశ్వర్యభాగ్భవిష్యసీ
 తిహార్దోఽభిప్రాయోఽపిభగవతా సూచితఇతిగమ్యతే । స్తేవరం లోకానివ
 రనిభూనిత్యనేన “ ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రమ్య, ఇమాన్లొకాన్కా
 మాన్నికామయాప్యనుసంచరన్, సస్వరాద్భవతి తస్యసర్వేషులోకేషు కా
 మచారోభవతీ, తి శ్శుభ్యర్థప్రత్యభిజ్ఞాపనాత్ ముక్తస్యేవ పరస్యబ్రహ్మణోఽ
 పి సర్వలోక సంచరణం “ ఆత్మానముపసంక్రమ్య, అనుసంచర,, నిత్యనుశ
 జ్ఞేన శ్రాతేనైవ సూచ్యతే ॥ ఇదంచ “ భవస్తమేవానుచర,, నితిశ్లోక “ అ
 మర్యాద,, ఇతి శ్లోకేన స్తోత్రధాప్యేఽపి సూచితం - అత ఏవైతచ్చుత్సవ
 బృంహణరూపం “ సచసర్వేషులూకేషు తమేనహ్యనుసంచరన్ । సంమోదతే
 సమగుణఃకామాన్నికామయాప్య,,దితిభరద్వాజసంహితావచనంచసంగచ్ఛతే
 “ యత్రకామగమోవశీ,, త్వదాహృతవచనమవ్యముమేవాద్ధముబాద్ధలయతి
 “ యేనయేనధాతాగచ్ఛతితేనతేనసహగచ్ఛతి తద్యథాతరుణవత్సావత్సంవత్స
 వామాతరంఛాయావాసత్వమనుగచ్ఛే,, దితిముక్తస్యచరమాత్మానువిధానశ్శుశ్రీః
 “యాద్యగూపస్తుభగవాన్యత్రయత్రావతిష్ఠతేముక్తశ్చపశ్చకాలజ్ఞస్తాదృశస్సహ
 మోదతే,, ఇతి తాదృశశాష్టిల్యస్త్వతిగవ్యత్రైవానుకూల ॥ అత్రకావ్యారబ్ధే
 “ వంశేహత,, ఇతి శ్లోకే సదేవ శ్శ్రీమానిత్యనేన భగవతః “ యువాఇ
 మాని - సోఽకామయిత - సఈక్షతే,, త్యాదిపశ్చితి ప్రిసిద్ధ జగజ్జన్మాదికారణ
 త్వసూచనాత్ - జన్మాద్యధికరణార్థహృదితః - అనేన శ్లోకేనతు- జగదావ్య
 పారవర్తాధికరణార్థః - ఏవమాద్యస్తయోర్బ్రహ్మమీమాంసాద్యస్తాధికరణార్థసూ
 చనాద్భగవతోరఘునందనస్తేవ పరబ్రహ్మత్వం - తచ్చరితస్య బ్రహ్మమీమాంసా
 తుల్య కక్ష్యతయా ముముక్షూసాపదేయితమత్వంచసూచితమాచార్యైరితి ర
 హస్యం - అత్ర హృద్యైరిత్యస్య విశేషణగత్యా సీతాజీవనవేతుత్వాత్కా
 వ్యలింగం - లక్ష్మ్యేవవిష్ణురిత్యుపమాచసంస్కృజ్యేతే । హార్దాభిప్రాయ ద్యోత

నవక్షేభగవతో హంసస్వచ్ఛ సర్వలూకసంచరణ రూపధర్మైశ్చాత్మల్యయోగితా
ఉపమామాత్రసారేతి ధ్యేయమ్ ||..... ||౪౮||

{ మూ || సందిశ్యే న్వంసహకపికులైస్సేతునాలక్ష్మితాబ్ధిః }
{ పక్షిగ్రీవేయుధివినిహతే ప్రాప్యసీతాంప్రతీతిః | }
{ రాజ్యంధూయస్స వ్యయమనుభవనక్రితపాదుకాభ్యాం }
{ రామశ్శ్రిమానతనుతనిజాం రాజధానీంసనాథామ్ || }

వ్యా || అథ హంసగమనాభ్యనుజ్ఞాన స్తరభావితృప్త సంకృష్టానః కా
వ్యంపరిసమాపయతి భగవానాచార్యః || * సందిశ్యేతి * ఏవం - పూర్వో
క్తప్రకారేణ - సందిశ్య జానకీం ప్రతిప్రావణీయాం స్వవార్తాం హంసాయ
నివేద్య-కపికులైః ప్లవజ్గనివస్తౌస్సహ - సేతునా నలనిబద్ధేనైతిభావః- కరణే
తృతీయా | లక్ష్మితఃతీర్థః అబ్ధిసాగరయేన స తనోక్తస్య యుధియుద్ధే
“ సమిత్యాజినమిదుగద ,, ఇత్యమరః || పక్షిగ్రీవేదశకలధరే “ పక్షివి
శత్రీ, తి సూత్రేణ నిసాతనాద్దశార్థకః పక్షిశబ్దస్సానుః - నాత్రావయవార్థే
విశేషతాభినివేష్టవ్యం - వినిహతే - ఆత్మనావిశేషతఃపరివారైస్సహసంహృ
తై సతీత్యర్థః || సీతాంజానకీం - లబ్ధాప్రాప్య-ప్రతీతిః హృష్టః ఖ్యాతశ్చన్
దురాధర్షదశాసన వినిర్మూలనేన సీతాలాభాత్ హర్షఖ్యాతీతి భావః “ ఖ్యా
తేహృష్టప్రతీత,, ఇత్యమరః - పాదుకాభ్యాం పూర్వం భరతాయ చిత్రకూటే
ప్రదత్తాభ్యాం స్వపాదుకాభ్యాం- భూయః అతిశయేన బహుయథాస్యాత్రథా ర
క్షితం “ పాదుకైతేతు రామస్య గృహీత్వాభరతస్సవ్యయమ్ | చరణాభ్యాంన
రేష్టస్య యోజయామాసధర్మవత్ | అబ్రవీత్సతవారామం భరతస్సకృతాజ్ఞా
లిః | ఏతత్తైరక్షితంరాజ్యం న్యాసంనిర్యాతంతమయా ||అద్యజ్ఞక్రత్యుక్తార్థమేసం
వృత్తశ్చమనారథః || యస్తావంపశ్యామిరాజాన మయోధ్యాపురవాసినమ్ | అ
వేక్షితాంభవాన్కౌశం కౌష్ఠాగారంపురంబలమ్ |భవతస్తేజసానర్హం కృతలదశగు
ణంమయా ,, || ఇత్యుక్తరీత్యా దశగుణతయా వర్ధయిత్వాపాలితమిత్యర్థః || య
ద్యవ్యత్ర శ్రీరామాయణ రాజ్యస్య భరతేనైవ రక్షితత్వముచ్యతే || తథాఽపి
భరతేనాపి పాదుకాధీనతయైవ రక్షితత్వా త్పాదుకాభ్యాంరక్షితమిత్యుక్తిర్న
విరుధ్యతే || తదేతదుక్త మయోధ్యాకాణ్డే “ అధిరోహర్యపాదాభ్యాం పాదు
కైహేమభూషితే | ఏతేహిసర్వలూకస్య యోగక్షేమంవిధాన్యత,, ఇతి భరత

ప్రార్థనానంతరం “సోఽధిరుహ్యనరవ్యాఘ్రః పాదుకేహ్యవరుహ్యసః । ప్రాయశ్చత్తుమహతేజా భరతాయమహత్యనే ॥ సపాదుకేసంప్రగృహ్య రామంచనమబ్రవీత్ । చతుర్దశహివర్షాణి జటాచీరధరోహ్యహమ్ ॥ ఫలమూలాశనోపీర భవేయంరఘునందన । తవాగమనమాకాంక్షాన్వసనైవనగరాద్బహిః । తవపాదుకయోర్మనోస్త రాజ్యతన్త్రైఃపరుతపే,, తి ॥ బహుతరాధ్యకస్య భూయశ్చత్యస్యానుభూతి క్రియావిశేషణతేన కేషాంచిదావ్యభిఖ్యానంతు నాతీవ హృద్యం । తస్య పునరర్థకత్యమపి నేహయిక్తం - ‘పూర్వంసాక్షాదననుభూతత్వాద్రాజ్యస్య - తస్మాదస్తదుక్తరీత్యాదక్షణక్రియావిశేషణత్వేనాద్భవర్తనమేవాచాహృతప్రమాణానుగుణతయా స్వరసతమం । యద్వా ॥ పాదుకాభ్యాం రక్షితం భూయః రాజ్యమితి రాజ్యవిశేషణతయా యోజనా । తదా - పాదుకాభ్యాం రక్షితమితి హేతుగర్భఃవిశేషణం, పాదుకాపాలితత్వాదేవత్యర్థః ॥ భూయః ‘దశగుణతయా ప్రాజ్యమిత్యర్థః “ప్రభూతంప్రచురంప్రాజ్య మదభ్రంబహుళం బహు । పురుషాఃపురుషాయష్టం స్థితంభూయశ్చభూరిచే,, త్యమరః ॥ రాజ్యైకర్తృభావోవారాజ్యం “పత్యన్తపురోహితాదిభ్యోయగ్, తి యక్ - పురోహితాదిగణే “రాజాఽసే,, ఇతి పాతాల్, రాజశబ్దోఽసమాసేయకం లభతఇతి తదర్థః ॥ బౌద్ధాణాదిమ రాజశబ్దపాతాల్ వ్యర్జేవా, స్వరేవిశేషః “సావ్యమ్యమాత్యోపురంరాష్ట్రంకోశదణ్డాసుహృత్తథా ॥ సప్తప్రకృతయోష్యేతాస్సప్రాజ్ఞంరాజ్యముచ్యతే,, ఇత్యుక్తరీత్యా సప్రాజ్ఞసంపన్నం రాజ్యమిత్యర్థః । స్వయం, అనుభవన్, పూర్వంపాదుకాద్వారేణానుభూత మధునా సాక్షాదేవానుభవన్నిత్యర్థః ॥ శ్రీమాన్ అప్రతిహతైశ్వర్యశాలీ, రామః దాశరథిర్భగవాన్, నిజం స్వకీయాం, రాజధానీం అయోధ్యానామ్నం మహానగరిం, సనాథాం నాథసహితాం, అతనుతఅకురుత-తావదవధిభరలేనాపి నద్దిగ్రామమివాపీతత్వాదనాథామివస్థితామయోధ్యాం ప్రవిశ్యతత్రాభిషిక్తస్సవయం నాథవతీమతనోదితిభావః ॥ ప్రబద్ధాద్యస్త్రాకయోశ్శ్రీమచ్ఛబ్దప్రయోగాదైవచిత్ర్యవిశేషః ప్రదర్శితః “మృశ్శోదీనిమృశ్శేమధ్యానిమృశ్శోస్తానిద ప్రథన్త,, ఇతి ‘భాయోక్తరీత్యాఽనైవజ్గళేచకృతమిత్యను సంధేయం, సమృద్ధిమదస్సువర్ణనా త్తకముదాత్తమ్ ॥ ॥౪౯॥

స్వతంత్ర్యాణాం మచార్యాణాం నైపుణస్యాప్రతిహతత్వాత్, తథాఽపి, చింతాది
 మవక్ష్యమాణశాణాది రూపణానుగుణ్యాయ విద్యాపరిశీలనై ఉక్తరీత్యా రత్న
 కాంక్షియాత్వేన రూపణస్యావశ్యకతయా తాదృశార్థవివక్షైవయక్తా- ప్రగుణ
 మనసేతి పాఠోఽప్యనతిరిక్తార్థః - అనెనాస్యకావ్యగ్రథనానుకూల సామగ్రి
 పౌషుల్యేన తస్మైపుణమనవధికమతిసులభమతినరళమిత్యాది ద్యోత్యతే || ఇ
 దమపి స్వప్రబద్ధేప్రేక్షావతాం ప్రవృత్తిముత్పాదయితుం - నవ్యేనంవిద్యా
 స్థానాదీన్య పరిశీలయత్యాయస్య కస్యచిత్కావ్యాభాసమాలులాకిషన్తై గుణదో
 షపరీక్షాదీక్షావస్తః ప్రేక్షావస్తః - నను “ఆత్మనిర్దాఽత్మసూజాచే,,
 త్యాత్మస్తుతి ర్నిషిధ్యతే తత్కథమాత్మస్తుతి సర్వవిదామప్యాచార్యాణా
 మితిచేత్సత్యం - నతు సర్వత్రసానిషిద్ధా - కవీద్గుణల్యేనాపిదర్శనా
 త్తస్యాః || తథాహి || యథా “దాసోఽహం కోసలద్వీస్య” రామ
 స్యాక్లిప్తకర్తృణః | హనూమాశత్రుస్తేన్యానాం నిహంతామరుతాత్మజః || న
 రావణసహస్రంమె యద్ధేప్రతిబలంభవేత్ | శిలాభిస్తుప్రహరతః పాదపైశ్చ
 సహస్రశః,, ఇత్యాదౌ వివక్ష హృదయనిర్భేదనాద్యర్థతయా గుణాయైవాత్మ
 స్తుతిర్వనూమతః | తథాస్వప్రబద్ధేనిర్దోషతాగుణవత్తాది ప్రత్యాయనార్థతయా
 ఽత్రాత్మ ప్రశంసనం గుణాయైవకల్పితే | తథాచాన్యగృహ్యతాచార్యైరేవ ర
 హస్యరక్షాయాం “ధిగశుచి, మితిక్లౌకవివక్షణావసరే || “యథాఖిలాన్వజ్జనై
 యాదే స్సప్రశంసాకవీద్గుణ, ఇతి || అతఏవ || “అద్యరామస్యరామ
 త్వం పశ్యన్తమమసంయుగే,, ఇత్యాదౌధీరోదాత్తగుణోత్తరస్యాపి భగవతో
 దాశరథరాత్మశ్లాఘాఽపి యుజ్యతే || అవశ్యం చ స్వప్రశంసాకావ్యకృతాక
 ర్తవ్యాస్వకావ్యే,, కవికావ్యప్రశంసాచకావ్యేనృపత్రశస్యతేతదవ్యంగ్యశం
 సేత కవికావ్యేవివక్షణ,, ఇతి కల్పితరూప్తైః | ఏవం లోకోత్తరప్రబద్ధనిర్దా
 ణోపయోగపరికరవత్తామాత్మనా విద్యాశిష్యేతివిశేషణనప్రదర్శ్యాభాత్తనామ
 ప్రకాశయతి|| వేంకటేశేనతి|| వేంకటేశేనతన్నామ్నా,, వేంకటేశావతారోయ,,
 మిత్సుకరీత్యా తదవతారత్వేనవా, వేంకటేశతీర్థదినావతీర్థత్వేనవాఽస్యవేంక
 టేశఇతి సాంస్కారికంనామ, వేదాంతాచార్యేణైత్యర్థః || నచ “ఆత్మనామ
 గురోర్నామ నామాతికృపణస్యచ | శ్రేయసామోసగృహ్ణియా జ్ఞేయోపపత్యక

శత్రుయో,, రితి నిషేధాత్కథమాత్తనామగ్రహణమితీశజ్ఞ్యం “అసౌనామా
 ౭హమస్తీతిసన్దానామపరీర్తయే,, దితివత్ “సన్దానామకీర్తయేత్కావ్యే క
 విఃకావ్యవిదక్షణ,, ఇతి విధిభలాత్తస్య విహితేతరవిషయతయా లబ్ధలక్ష్యేత్వే
 నాదోషాత్, ఏతచ్ఛాస్తత్ప్రణీతాచార్యపేదపాదస్తవవ్యాఖ్యానాయాం లక్షీనహ
 స్త రత్నప్రకాశికాయాంచాదైరిరామ || అసకృత్ వారంవారం, చిన్తేనశా
 ణి రత్నాదినిఘర్షణోపలః “శాణ్దునికషకష,, ఇత్యమరః । చిన్తానామచి
 త్తైకాగ్ర్యమవధానాపరపర్యాయం, సాచకాస్యసాన్విజ్ఞం, యథాచ వామనః
 “లోకోవిద్యాః ప్రకీర్ణకంచ కావ్యాజ్ఞానీ,, త్యక్తాఽలోకాదిసర్వరూపం ని
 రూప్య “లక్ష్యజ్ఞత్వమభియోగోన్యర్థసేవా౭వేక్షణం ప్రతిభానమనఘానంచ
 ప్రకీర్ణక,, మితి ప్రకీర్ణకంవిధజ్య “చిత్తైకాగ్ర్యమవధాన,, మిత్యవధానలక్ష
 ణమసూత్రయత్ । “చిత్తస్తేకాగ్ర్యం బాహ్యర్థనిస్పృత్తిః తదవధానం
 అవహారంహి చిత్తమధానస్వశ్రీ,, తి తదప్రతి - చిన్తాశాసన ఉల్లిఖితం ఉ
 త్పేక్షితం ఉత్తైజతంచనత్ - క్తప్రసందృబ్ధం ధాతౌర్వతయానిష్పాదితంచ
 అసకృచ్చిన్తాశాఽల్లిఖితమిత్యనెన కాస్యరత్నసాన్విత్యస్తనావధానపరిష్కృతత
 యా౭తివేలకాభాతిశయో ద్యోత్యలై । అసకృదిత్యేతస్త్వభ్యమణిసన్ధియాచుత్త
 రత్రాప్యనేవతి || అసకృత్ పునఃపునః - సతుయదాకదాదిదిభావః శ్రేయ
 సాంకల్యాణానాం - భూయస్తవస్య స్ఫుటప్రతిపత్తయే శ్రేయసామితిస్యస్తత
 యా నిర్దేశః - ప్రాప్తిశాంతుం లాభకారణం “రక్షస్తనఃమణియత్నా చ్ఛ్రే
 యాంసీలభతేనరః । అలక్షీర్తూరతాయాని నాన్యదేనన్యోన్విదిభ్యవే,, దితి రత్న
 శాస్త్రాత్ || స్కాన్దైచరత్నపరీక్షాధ్యాయే “ధారయేత్కురువిస్తంయస్సస
 మ్రాద్భవతిభ్రువమ్ । యస్తుసాగ్ధికంభత్తైనంచదాయశసా౭తుల,, ఇత్యుపకృ
 మ్య “దోషహీనమఫలక్షణైస్యతం పద్ధరాగమణిముద్యహన్తియేః తెతురత్న
 మధికంప్రయానిదస్థాయినీంచకమలాంసరస్వతీ,, మితి పద్ధరాగప్రభేదగుణవ
 ర్ణనావసరే నిరూపితం - హేతుశబ్దస్య “హేతుర్నాకారణ,, మితి నియత
 పుల్లజ్జతానుశాసనాద్రత్నవిశేషణత్వే౭పి నల్లజ్యభిచారః- సీతారామయోః
 వ్యతికరః సంమేళనం - తస్యసఖ-సీతారామవ్యతికరసఖం “రాజహస్సభ్య
 ఇతిటవ్ - సఖశబ్దోవిశేష్యనిఘ్న ఇత్యాహుఃవిశిష్టసీతారామసమ్మేళనవిధాయా

గవతాన్సు నభత్యపిలే స్తుతా,, ఇతి భరద్వాజవరిశిష్యోక్తలక్షణాముముక్షునా బ్ర
హ్మవిదశ్చగృహ్యన్తే - తెనెదంతావ్యం “ నివృత్తతైర్దేవమగ్నియమానాద్భువాష
ధావోచ్చ్రిత్రమనూఽభిరామా ,, దిక్ష్యక్తప్రకారేణ ముక్తైస్సవ్యంపురు
షార్థతయాఽనుసాధేయం - ముముక్షుభిగపి పృతిబద్ధకపావనివర్తనద్వాదా
ఉపాయనిష్పాదకత్వేన సంసారనివర్తకతయోపాదేయం - బద్ధైర్వృత్తివనోహా
రివిషయతయాఽఽచ ర్తవ్యమితిధ్వన్యతే || శ్రవణైలనశ్శ్రవణం - వత్తస్థిలన
రైశ్శ్రమితివ ద్విభక్త్యర్థైస్త్వయాధావః - శ్రోత్రానైర్విద్యమానం - నతుకు
ర్వసాధారణం-సహి తాదృశేన చక్షుషానుయోధూయస్సహస్రవారందృశ్యమా
నస్యాపెయతస్య స్వరూపయాథాత్మ్యం జ్ఞాయతఇతిధావః । అనఘంకదాచిదపి
కావకామిలాది హోషగదానభిజ్ఞమిశ్యరః । చక్షుఃలోకవిలక్షణం చక్షురిద్వి
యం - జ్ఞానమితి యావత్ - ఉజ్జ్వలవృణవజీవ్య అవలమ్బ్యైత్వర్థః || పశ్యన్తువిలా
కన్తాం శృణ్వన్తి వితిధావః - దృశే కర్తరిలాటి “ పాఘాధ్యై, త్యాదినా ప
శ్యాదేశః - నస్తః పశ్యన్తు స్థాగ్రాహిణస్తే యదృచ్ఛయా సకృత్ప్రవృత్తోఽపశ
స్తాన్తిన్వన్తి - నత్వనీదృశాః పరార్థవారం సావధానం పశ్యన్తః ప్రశంసంతాఽపి
వా యథాజాతాః-యథావళుః “ అద్ధిధూయగుణాగుణైఃపుతగవోవాతావధూతా
ఇవశ్లాఘునై యదినాహితిం రసవతీమజ్ఞాస్తతః కింఫలమ్ । జానన్వ్యక్తిగ్రహ
త్మతీరసగతీరద్వోచితిరాదరాదస్తశ్చర్తయదశ్చులై నహృదయసానిజవనాడిక
వై, రితి || అత్ర సమస్తవస్తుత్తినాసయవమధికతాద్రావ్యరూపకం - ప్రసి
ద్ధతాపెక్షయాఽన్యసందేశ గత్తుస్యాస్తశ్శ్రవణ చక్షుర్ద్రావ్యతేనాధిగ
వర్తనాల్-జ్ఞానరూపవిషయం నిగీత స్త్రీశ్చక్షుష్టావ్యవసానా ద్రావకాత్మి
యోక్తిశ్చ - అనయాచోక్తరూపకముజ్జ్వలతతి సంకరః- అనేనచప్రసిద్ధగత్తు
పెక్షయాఽన్యరత్నస్య వైలక్షణ్యవ్రతీతే ద్వ్యతిరకాలంకారో వ్యోతకశ్శ
లంకారేణాలంకారధ్వనిః || కావ్యస్యాన్యరత్నతేవన రూపణాత్పూర్వోక్తరి
త్యా భోగ్యత్వాదిప్రతీలేఽస్త్వధ్వనిః । ఆచార్యగత నద్వివయకభావాభివ్యజ్ఞ
నాద్యావధ్వనిరితి త్రివిధోఽపి ధ్వనిరత్రానుసంధేయః || అన్తైస్ సప్రతికీర్తనమ
పి మజ్జళభూయస్తావ్యేతిధ్యేయం || యథోక్తం “ సతాఃసంకీర్తనాద్ధ్యానా
త్ప్రణామాదపిమానవః । వ్యవోహ్యసకలంపావంసర్వకల్యాణమశ్చుత,, ఇతి || ౪౦

{ మూ॥ ఇతిశ్రీకవితార్కికసింహస్య సర్వత }
 { నృసవతనృస్య శ్రీమదేవంకటాచార్య }
 { వేదాంతాచార్యస్యకృతిమహంససందేశే మ }
 { హాకావ్యే ద్వితీయ ఆశ్వాసః॥ ***** }

వ్యాఃఇతిమహాకావ్యే ఇతిఃసగరాష్ట్రవశైలరుచద్వారోదయవర్ణనైఃఉద్వా
 నసలిక్రీడామధుపానరత్నవైః॥ విప్రలమ్భైర్వివాహైశ్చకుమారోదయవర్ణ
 నైః॥మనృద్యుతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయైరపిఅఖంకృతమసంక్షిప్తంచసభా
 వనిగస్తరమ్॥నర్తనరతివిస్తీర్ణైశ్చావ్యసృజ్యైస్సుసంధిభిః॥సర్వత్రాభిన్నవృత్తానైరు
 పేతంలోకరజ్జకమ్॥కావ్యంకల్పస్తరస్థాయికల్పలైఃసర్వధాతయే॥మహాకావ్య
 మిదంప్రోక్తం మునిభిఃకావ్యవేదిభిః॥యత్కించిదవ్యర్థనన్యూనమపికావ్యం
 మహద్విదుః, రిక్తుకలక్షణవత్ప్రయామహత్వైవ విశేషితంగ్రథనరూపం కవి
 కర్త - తస్మిన్నిత్యర్థః॥ అత్ర “ నానారత్నైరుపచితగుణాం - అధ్యాసీనాబ
 హుమణిమయః, మిత్యాదౌ నగరస్య “ యత్రారణ్యంపరుణవనతైః, రిత్యాదౌ
 నర్తవస్య “ విష్ణోర్వాసాదవనివహనాదిత్యాదౌ శైలస్య “ ఉద్దామైస్తేకుచ
 కలశయోః, రిత్యాదౌ ఋతూనాం “ కాలేయస్యాంశ్వవగతఘనైః, ఇత్యా
 దౌచంద్రోదయస్య “ మాత్మకారైర్దినకరకరైః, రిత్యాదౌ సూర్యోదయస్య
 “ స్నిగ్ధచ్ఛాయంతదనువితతః, మిత్యాదౌపుష్పద్యానస్య “ తీర్థపుంసాంశమిత
 కలుషే, ఇత్యాదౌసలిక్రీడాయాః “ అరక్తానాంపవమధుశనైః, రిత్యాదౌ
 మధుపానస్య “ వేలాతీతప్రణయవివశః, మిత్యాదౌరతోత్సవస్య “ శూన్యాద్భ
 ష్టీశ్వసితమధికః, మిత్యాదౌ విప్రలమ్భస్య “ రక్తాశోకజ్వలతినవిధైలాజవ
 ర్షాభిరామైః, రిత్యాదౌ వివాహస్య “ వంశజాతః, ఇత్యాదౌ కుమారోదయ
 స్య “ కాల్యేసేనా, మిత్యాదౌమనృస్య “ ఇచ్ఛామాత్రజ్జగదపరభేః, త్యా
 దౌ ప్రయాణస్య “ సందిశ్యేవ, మిత్యాదౌ యద్ధస్య నాయకాభ్యు
 దయస్యచ యథోచితం తతతోవర్ణనాత్ - ద్యుతస్యలేతతోఽవ్యవర్ణితవైషి
 మహాకావ్యత్వమస్యాకృతమేవేతి వేదితవ్యం - వ్యాఖ్యాతమస్యత్సర్వం పూ
 రావశ్యాసాస్త్రఇతిసర్వంసమజ్ఞసమ్॥ శ్లో॥ భగవాన్శ్రీహయవదనోనిగమాస్త
 గురూత్తమాకృతిస్సమయా॥ జగదాచార్యోదివ్యంసుగుణంప్రౌఢిభిః పన్నిజం

కావ్యమ్ ॥ ౧ ॥ అనపీనగపీశేఖరదేశికవర్యాత్తనానమవతీర్ణః! అనయావ్యాఖ్యా
క్రియయాఘనయాసంప్రీయతాంహయగ్రీవః ॥ ౨ ॥ నిగమాశ్చలగురువిరచితనిజ
చరితవ్యాఖ్యయామయాకృతయా । సీతానందవిధాతా ప్రసీదతాతోఽపిధన్వి
నాంనేతా ॥ 3 ॥ యావద్బుద్ధిబలోదయమేషా రచితామయాఽఘనావ్యాఖ్యా!
కొవేదనిగమశేఖరగురునూతైర్భావమతిగభీరతమమ్ ॥ ౪ ॥ మనువ్యాసస్రాచె
తసముఖమనోహరిసుగణాంమహోదారామేతాం కృతిమపివివృణ్వ నితమఃః ।
కదర్భిచక్రేనావితికలుషితంమాఽస్తుహృదయందయాసిద్ధౌశ్శ్రీమన్నిగమ మ
కుటీదేశికమణః ॥ ౫ ॥ క్షమేతటికాకృతిసాహసంమహద్దయానిధిరైనిగమాన్త
దేశికః । సుదుస్సహంకింనుసతాంమహాత్మనాం సర్వంహిసర్వంసహయా విష
హ్యతే ॥ ౬ ॥ ప్రవృత్తావ్యాఖ్యాతుంకతిచిదనమీత్యైవతదిదంగభీరాధ్ధంకావ్యం
సన్దయమిశూర్ముషిత్వేవవిరతాః । సమగ్రంవ్యాఖ్యానాప్యలమవిదితాచార్యహృ
దయాః పఠహంసాజాతామయితుంకియతీదేశికకృపా ॥ ౭ ॥ అజ్ఞానాద్యదను క్తం
చాపల్యాద్యదిహకించదిధికోక్తమ్ । భాగ్యన్త్రాయద్భుదు క్తంతత్సర్వంక్షున్తమర్హ
ధసుధీన్ద్రాః ॥ ౮ ॥ సిద్ధమివాన్తద్రస్థంమన్థానెనెవచేతసామగ్నౌవిషమివదో
షంహితావ్షమణివగుణమాదదాతివిబుధేస్త ॥ ౯ ॥ సాలంకారాం రసగుణ
ఘనాం సాధుహృద్యానవద్యాం ప్రోథాంవ్యాఖ్యాంలలితనయనాం వీక్ష్యకా
న్తామివైనామ్ । దోషోదగ్రామపరసగుణాలంకియాంప్రోథిమారామిచ్ఛేద్ద్ర
ష్టుం పరుషనయనాంకోవిరూపామివానాన్యమ్ ॥ ౧౦ ॥ సృత్వితాన్త్రాప్రకాన్తక్షపితని
శిచరవారతదావాగ్నిజాతానిర్వాప్యఘోరప్రచారప్రచరతరశరద్భానుభానూచ్ఛ
తేజాః । దేయాచ్ఛ్రీయాంసిధూయాంస్యనుపమదినకృష్ణోత్త్రవిఖ్యాతిదాతాసీ
తానీతానతా రక్షివణ నిపుణహృత్పజ్జజింపజ్జజాక్షః ॥ ౧౧ ॥ జహ్వసింహః
సనాగ్రస్ఫుటనటనతురక్లాస్యమజ్జోరశిజ్ఞౌస్పర్ధా నిర్ధార్యవాచానిచయ చులకిత
ప్రత్యసీకప్రచారః । శ్రీమాన్త్రామానుజార్యప్రథితతమమతశ్రీలలామార్గధా
మాఽక్షయ్యంత్రయ్యన్తవిద్యాగురురిహజగతాం భద్రవత్తాంవిధత్తామ్ ॥ ౧౨ ॥
సంసారాటోపతాపక్షవణనిపుణవాగ్ధోరణీసారణీశ్రీర్వాణీసంపూజ్య పాదాదిమ
తురగమహామద్ధరాఽన్తస్థరాశిః । సంఖ్యాతీతప్రబద్ధప్రశమితవిమోతజ్జ
శజ్జాకలజ్కోమోదా నైవదాన్తనూరిద్ధిశతుగురువర స్సర్వ తన్త్ర సవత

స్త్రీ ॥ ౧౩ ॥ ఆదిశ్రీవత్సరాచ్యతివతిరథవద్యత్పదాబ్జౌ పజీవ్యస్సౌఽయం
 శ్రీవత్సపంఖ్యోపరదగురురపిచ్ఛాత్రతాం యత్రభజె । దైవతీయాకావతారోయ
 ఇహయతిపతేర్బ్రహ్మయశ్చద్వితీయంఛాత్రావేదాస్తనూరెస్సఖలు విజయతాం
 బ్రహ్మతస్త్రీసవతస్త్రీ ॥ ౧౪ ॥ ఢిల్లీకానార్చితాఙ్గితికలనృపతేస్యస్త్రీయో
 ఽవతారోద్యౌదేశేనమగ్రేకృతనిగమశిరదేశికారాప్తప్రతిష్ఠామ్ । యశ్చ
 మద్బ్రహ్మతస్త్రీ త్రమ యతితిలకాస్థానలక్ష్మీనిధానం కురస్సామ్రపతిం స్ఫు
 టనిజమహిమాం న్యాసవిద్యామతానీత్ ॥ ౧౫ ॥ యశ్చీకర్ణాటసింహాసనవిది
 తమహిశూరనద్రాజధానీ సమ్రాజౌవైష్ణవాగ్నివ్యతనుతకృపయా శఙ్ఖచ
 క్రాజునాద్యైః । వ్యాఖ్యాంభాష్యస్య తదవత్పరముపనిషదాం ద్రామిడి
 నాంచచక్రే విఖ్యాతాదాత్రధూమాసజయతువరకాలాభిధానాయతీష్ఠ ॥౧౬॥
 శ్రీశ్రీనివాసనిగమాస్తరమానివాసరామానుజాఖ్య పరకాల మహాయతీష్ఠాః ।
 పూహాఇవాత్రవపుయోజగతాంహితాయచతాన్వరఠార్జితసమగ్రగుణాజయన్తు॥౧౭
 ఘట్టావతారనిగమాస్తరమానివాస శ్రీదేశికస్త్రీయతిపుష్కపరక్లనాథాః । శ్రీబ్ర
 హ్మతస్త్రీపరకాలపదావతంసా జీయాసురుజ్జ్వలగుణాగురుసార్వభౌమాః ॥౧౮॥
 శ్రీవాసబ్రహ్మతస్త్రీగ్నిమపదకలిజిదేశికెస్త్రీనఘాఙ్గిడ్యందావజ్ఞాను గ్రహా త్ర
 ప్రతిపద వివిధగ్రంథనిర్దాశక్తిః । శ్రీకృష్ణబ్రహ్మతస్త్రీదిమపదపరకాలాభి ధా
 నాయతీష్ఠ్యావ్యాఖ్యామేతామతానీచ్ఛుతిమకుటగురూత్తంసదతాస్తరక్లః॥౧౯॥
 యామేతాంపరకాలోఽస్య తనోదధికృత్యహంసనందేశం । ఆచంద్రార్కం సేషా
 జగతిరసాస్వాదినీవిజయినీన్యాత్ ॥ ౨౦ ॥ త్రినవత్య త్తరనవశతతుస్సహస్రే
 మకలియుగశరత్సు । యాతేమనస్తనాభ్యేవ్యరచిరసాస్వాదినీకిలవ్యాఖ్యా ॥ ౨౧ ॥
 జయతుజగతినిత్యంలక్ష్మణాగ్ర్యపక్షో జయతునిగమవిద్యాదేశికేస్త్రీనమూక్తిః
 జయతుహయముఖీ సాదేవతాసార్వభౌమీ జయతుచమృషచైలే శ్రీనివాసస్థి
 రశ్రీః ॥ ౨౨ ॥ *****౨*****

ఇతి శ్రీమద్వేదమార్గప్రతిష్ఠాపనాచార్య పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
 సర్వతస్త్రీసవతస్త్రీభయవేదాంతాచార్య శ్రీమత్రావికథకణ్ఠీరవ చరణనళిన
 యుగళ వినస్త్రసమస్తాత్మభర శ్రీమద్రామానుజ సిద్ధాంతనిర్ధారణ సార్వభౌమ
 శ్రీమద్బ్రహ్మతస్త్రీపరకాలదివాన్యస్థాన మూర్ధాభిషిక్త శ్రీమచ్ఛ్రీనివా

శ్రీ

శ్రీహంససందేశాద్వీటియాశ్వాసః.

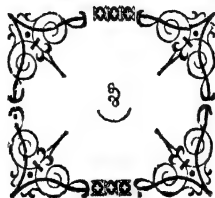
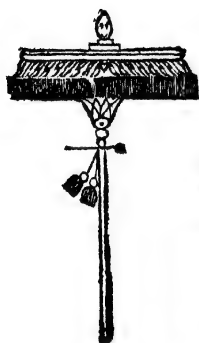
శ్రీ

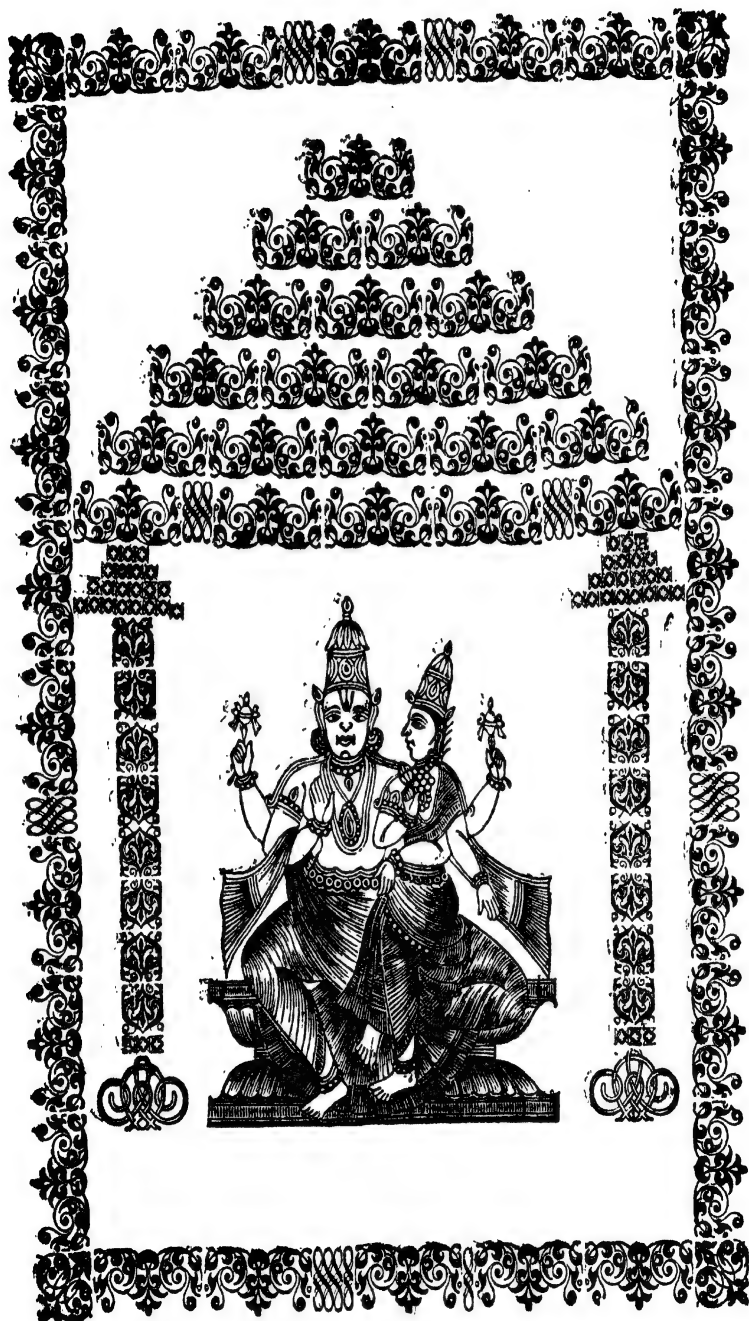
సో బ్రహ్మతన్త్ర పరకాలసంయమసార్వభౌమ కరుణాకటాక్ష వేక్షితస్య త
త్కృపా సమధిగత నిగమానద్వితీయతాత్పర్యేస్య - తాదృశ శ్రీమచ్ఛ్రీభా
సదేశికెన్ద్రబ్రహ్మతన్త్రపరకాలగురువర చరణారవిన్దసమర్పితాత్మభరన్య - తా
దృశ శ్రీశ్రీరజనాథబ్రహ్మతన్త్రపరకాలమునివగృహసంప్రాప్తమోక్షాశ్రమస్య
శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజవగమేశ్వర ప్రాధుతాపాప్రతిమవీర నరవతి భీరు
దోన్దత్రత్రద్రాజమణ్డలఖణ్డనశౌణ్డలోక్తకపీరయదుకులవయఃపారావారకటాని
ధిశశ్శచక్రాబ్జుశ కుతార మకరమత్స్యద్యనేకకనకమయబిరుచాఙ్గితశ్రీమ
త్కర్ణాటమహీమణ్డలమణ్డనాయమాన మహీశూరపురవన మధ్యవిద్యోతమాన
సర్వతోభద్ర దివ్యరత్నసింహాసనాధీశ్వర శ్రీమచ్ఛ్రీమరాజేన్ద్ర సారన్వభౌమ
సంతతి సంతతదేశికస్య శ్రీశ్రీకృష్ణబ్రహ్మతన్త్ర పరకాల యతీన్ద్రస్య కృతేమ
శ్రీహంససందేశవ్యాఖ్యానం రసాసావిద్యాఖ్యానాంద్వితీయతాశ్వాసః

— స మాప్త శాచ యంప్ర బద్ధః —

శ్రీమల్లేహయవదనపరబ్రహ్మణానమః.

శింసున్నిగమాంతమాహదేశికాయనః.

శ్రీహంససందేశ వ్యాఖ్యా శుద్ధాశుద్ధపత్రికా.

పుట	పక్షి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పక్షి	అశుద్ధ	శుద్ధ
3	౧౩	క్రియాయా	క్రియయా	3౨	౧౪	రిత్యా	ఇత్యా
౪	౧	కాద్దీవ్య	కాద్దీవ్య	౩౩	౧౫	మధ్య	మధ్య
౪	౨౨	వోచ్యతే	వోచ్యతే	3౩	౧౬	భువన	భువన
౫	౨౧	జాగరూ	జాగరూ	3౪	౧౭	జాత్యం	జాత్యం
		ప్రత్యయోని	ప్రత్యయః	౩౫	౧౮	భవాంత్య	భవాంత్య
		పాతితః		౩౬	౧౯	ఇతి	ఇతి
౬	౧	తదధై	తదధై	౩౭	౨౦	సేత్సుర	సేత్సుర
౭	౨౪	భావః	భావః	౩౮	౨౧	దుష్ప్రపం	దుష్ప్రపం
	౨౨	త్యాభిపా	త్యాభిపా	౩౯	౨౨	ప్రజ్ఞనే	ప్రజ్ఞనే
౮	౧౫	తేజస్వి	తేజస్వి	౪౦	౨౩	ధివతి	ధివతి
౧౦	౧౬	మనస్సం	మనస్సం	౪౧	౨౪	అలచ్	అలచ్
౧౩	౧౭	బోధ్యం	బోధ్యం	౪౨	౨౫	వచనా	వచనా
౧౩	౨౬	భావః	భావః	౪౩	౨౬	పాదలాను	పాదలాను
౧౫	౬	తీ(త్తుత్తరం)	హర్షా	౪౪	౨౭	నవస	నవస
		మర్షలక్షణేతా		౪౫	౨౮	నవద్యే	నవద్యే
౧౬	౧౮	యావత్	యావత్	౪౬	౨౯	కరణ	కరణ
౧౮	౨౫	భావనం	భావనం	౪౭	౩౦	పాయస్	పాయస్
౧౯	౩	నిరపధి	నిరపధి	౪౮	౩౧	క్షయ	క్షయ
	౧౪	భావ	భావ	౪౯	౩౨	అర్త	అర్త
౨౦	౧	లక్షి	లక్షి	౫౦	౩౩	అనద్యతభా	అనద్యతభా
	౨౪	ఇతిక	ఇతిక				నభా
	౨౨	రిశ్యుక్	రిశ్యుక్	౫౧	౩౪	కార్య	కార్య
౨౧	౧	ముద్యు	ముద్యు	౫౨	౩౫	జ్ఞావా	జ్ఞావా
౨౩	౧౩	స్యోష్టా	స్యోష్టా	౫౩	౩౬	వృద్ధా(ఇత్తుత్తరం)	ఉ
౨౫	౧౦	విదుషశ్శ	విదుషశ్శ			భయపదవృద్ధావా	
౨౬	౧౦	జాయత	జాయత	౫౪	౩౭	నద్యుశ్చే	నద్యుశ్చే
౨౮	౨	భగవ	భగవ	౫౫	౩౮	సామర్థ్యంశక్తిరావ	సా
	౨౨	ధవళ	ధవళ				మర్థ్యంవా
౩౦	౧	సన్ని	సన్ని				

పుట	పద్యము	పుట	పద్యము	పుట	పద్యము
౧౪	సామర్థ్యయోగ్యక్త సా	౨౭	వ్యటస్య	౨౭	వ్యటస్య
	వర్ధ్యస్తేనైమ	౨౭	కృతాజ్ఞా	౨౭	కృతాజ్ఞా
౬౩	౧ భోజనాం భోజనాం	౧౪	వ్యవహార	౧౪	వ్యవహార
౬౪	౬ శక్తి శక్తి	౧౭	కైస్సర్వ	౧౭	కైస్సర్వ
	౨౫ కృషిరచ్చా	౧౮	విశిష్ట	౧౮	విశిష్ట
	{ కేళివీర	౧౯	శిరశి	౧౯	శిరశి
	{ జ్ఞా	౨౦	తాన్విదై(ఇత్యుత్తరం)నివృ		
౬౯	౧౦ సహ్యసన్న సహ్యసన్న		తప్రేషణాద్ధతుమతివా		
౭౦	౧౦ పూర్వాద్దై పూర్వాద్దై	౨౩	శేషప	౨౩	శేషప
౭౩	౮ సంస్కృత్యై సంస్కృత్యై	౨౪	భావం	౨౪	భావం
౭౪	౨౦ యసాం యసాం	౨౫	యాపల్	౨౫	యాపల్
౭౬	౧౦ కథాసం కథాసం	౨౬	నైశర్వ	౨౬	నైశర్వ
	౨౫ తస్యేవసుంధరా తస్యే	౧౦	కార్యప	౧౦	కార్యప
	వసుంధరా	౧౫	బుర్రప	౧౫	బుర్రప
౭౭	౨౦ శబ్ద శబ్ద	౧౬	అపశ్య	౧౬	అపశ్య
౭౮	౧౦ కుంచకా కుంచకా	౧౮	అపశ్య	౧౮	అపశ్య
౮౦	౧౫ దాత్వయం దాత్వయం	౧౭	సప్రాకా	౧౭	సప్రాకా
	౨౭ హస్త హస్త	౨౮	సాన	౨౮	సాన
౮౧	౪ తాసమా తాసమా	౩౦	బద్ధ	౩౦	బద్ధ
౮౫	౯ ధూతః ధూతః	౩౩	సామ్యే	౩౩	సామ్యే
౮౬	౧౯ మద్ధా మద్ధా	౩౪	ద్యమిడ	౩౪	ద్యమిడ
౮౭	౭ తత్తుణి తత్తుణి	౩౫	స్త్రీయాం	౩౫	స్త్రీయాం
౮౯	౨౦ ముత్కృష్టం ముత్కృష్టం	౩౬	ధన్యాఃకృతార్థాః	౩౬	ధన్యాఃకృతార్థాః
౯౦	౫ తామేవ తామేవ		వధన్యాఃకృతార్థాస్సంతః		
	౧౯ వీప్సయాం వీప్సయాం	౩౭	కారై	౩౭	కారై
౯౩	౨ పరఃపణాం	౧౯	స్థాస్యనై	౧౯	స్థాస్యనై
	{ పరఃపరా	౧౫	వర్తతే	౧౫	వర్తతే
	{ తాం	౨౦	తిశయి	౨౦	తిశయి
	౨౫ సమాసా సమాసా	౩౩	మితచహిర	౩౩	మితచహిర
౯౫	౧౨ మునిర్య మునిర్య	౩౪	నృధా	౩౪	నృధా
	౧౫ వీపం వీపం				
౯౬	౭ వికవిత్వ వికవిత్వ				

శ్రీమద్విశ్వకర్మసూత్రము

పుట పక్ష అశుద్ధ		శుద్ధ	పుట పక్ష అశుద్ధ	శుద్ధ
	౨౩	శూయణః { శూయ	౧౩౨	లీలార్థం
		మాణః	౧౩౩	జ్ఞాననా
౧౨౧	౪	చిన్తతే	చిన్తతం	సాదృశ్యా
౧౨౪	౧౨	చైస్సిచిసిచివృ	చైస్సిచి	మధ్యభవం
		వృ	౧౩౫	కరవలయ
“	౨౧	స్వధావ	స్వభావ	గచ్ఛన్త
౧౨౫	౧౧	పూర్వే	పూర్వే	వర్జన
	౨౦	అన్యత్ర	అన్యత్ర	అల్పం
౧౨౬	౬	అతపవ	అతపవ	ఏవంవిధం
	౧౨	కూటస్థ	కూటస్థ	సుగంధిః
౧౨౭	౫	ద్విధా	ద్విధా	తథాక్షైః
	౬౦	భగవత	భగవత	అవధీరితుం
	౧౧	నిగరణం	నిగరణం	తే
	౧౨	వ్యధిక్య	వ్యధిక్య	అపవయవా
	౨౬	బుప్రమాయా	బుప్రప	కవిప్రోక్షై
౧౨౮	౨	శాన్య	శిష్య	శ్వేతాద్రా
	౯	భిథాయ	భిథాయ	కృష్ణాంచే
	౧౩	యజ్ఞయ	యజ్ఞయ	భావః
	౨౧	విష్ణవే	విష్ణవే	స్థాయితభి
	౨౭	సమితి	సమితి	స్నేహపవ
౧౨౯	౯	బ్రహ్మో	బ్రహ్మో	ఇత్యస్తా
	౧౩	రథో	రథో	అపవస్య
	౧౫	తస్మిన్న	తస్మిన్న	అవకిరణ
౧౩౦	౨	భాగభయ	భాగభయ	అవక్షిపక్
౧౩౧	౬	ఉపమానస్య	ఉపమాన	ప్రేతయా
		స్య	స్య	క్షిపక్
	౧౫	భూమాప్యక్	భూమా	విబుధ
		వ్యక్	వ్యక్	
	౨౦	బంధనాక్	బంధనాక్	

పుట	పక్షి	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పక్షి	అశుద్ధ	శుద్ధ
౧౪౯	౨౭	దమ్మో	దమ్మో ౧౬౨	౧	విభీషణై	విభీషణై	విభీషణై
౧౫౦	౧౨	మా క్షికానాం	మా క్షికానాం	౫	యాప	యాప	యాప
౧౫౧	౧	వైసద్య	వైసద్య	౨౪	ఏతేనైవ	ఏతేనైవ	ఏతేనైవ
	౧౩	కాభవ	కాభవ ౧౬౩	౭	దృష్టవ్యం	దృష్టవ్యం	దృష్టవ్యం
	౨౦	ప్రతితైః	ప్రతితైః	౧౬	రాజ్యభో	రాజ్యభో	రాజ్యభో
	౨౨	దేశోభ్యో	దేశోభ్యో		భో	భో	భో
౧౫౨	౨౭	భవస్యతే	భవస్యతే	౨౫	విరోధ	విరోధ	విరోధ
౧౫౩	౧౪	అక్షాక్షి	అక్షాక్షి ౧౬౪	౨౬	ప్రార్థయా	ప్రార్థయా	ప్రార్థయా
౧౫౪	౫	దేవలనా	దేవలనా ౧౬౫	౧	దారాంశ్చ	పుత్రాంశ్చ	పుత్రాంశ్చ
	౨౧	పుష్కరణం	పుష్కరణం		పుత్రాంశ్చ	దారాంశ్చ	దారాంశ్చ
	౨౭	పుష్కరణం	పుష్కరణం	౬	హనూమ	హనూమ	హనూమ
౧౫౫	౨౦	వైసప్త	వైసప్త	౧౦	వాక్యస్తేవ	వాక్యస్తేవ	వాక్యస్తేవ
౧౫౬	౨	పుష్కరణం	పుష్కరణం ౧౬౮	౩	శబ్దస్య	శబ్దస్య	శబ్దస్య
	౩	సూదనం	సూదనం	౧౦	లిజిత	లిజిత	లిజిత
	౨౨	మాసనివాసీ	మాసనివాసీ ౧౬౯	౨	మణిభి	మణిభి	మణిభి
			వాసీ ౧౭౦	౧౭	మకరత	మకరత	మకరత
౧౫౭	౨	పుష్కరణం	పుష్కరణం	౨౬	చిత్రమిమా	చిత్రమిమా	చిత్రమిమా
	౬	పుష్కరణం	పుష్కరణం ౧౭౧	౨౪	మకరత	మకరత	మకరత
	౧౮	భవద్యం	భవద్యం	౨౬	తస్తేవ	తస్తేవ	తస్తేవ
౧౫౮	౬	పుష్కరణం	పుష్కరణం ౧౭౨	౧	మర్శనాక్తి	మర్శనాక్తి	మర్శనాక్తి
	౨౦	అనంసేవ్యై	అనంసేవ్యై		క్షిప్త	క్షిప్త	క్షిప్త
౧౫౯	౧౩	పూర్వైః	పూర్వైః	౨౩	శ్రవణ	శ్రవణ	శ్రవణ
	౧౮	అభిదత్తే	అభిదత్తే ౧౭౩	౨౩	అనభిజ్ఞ	అనభిజ్ఞ	అనభిజ్ఞ
౧౬౦	౯	భావ్యం	భావ్యం ౧౭౪	౩	ఘటతథి	ఘటతథి	ఘటతథి
		విషభవ	విషభవ	౧౫	పుత్రాంత	పుత్రాంత	పుత్రాంత
	౧౭	విమానస్తే	విమానస్తే	౨౨	మజ్జిర	మజ్జిర	మజ్జిర
		ప	స్తేవ	౨౫	నమసు	నమసు	నమసు
	౨౧	దుర్లభమేవ	దుర్లభమేవ		ర్యా	ర్యా	ర్యా
౧౬౧	౪	కులధన	కులధన				

శ్రీహంససందేశవ్యాఖ్యానశుద్ధాశుద్ధపత్రికా

*

పుట	పత్రిక	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పత్రిక	అశుద్ధ	శుద్ధ
	౨౭	సుష్టరాఖ్యం	సుష్టరాఖ్యం	౧౯౬	౨౫	సందేశా	సందేశా
౧౭౮	౬	అతవప	అతవప	౧౯౭	౨౬	పివగయ	పివగయ
౧౮౦	౧౧	గజ్జత్వ	గజ్జత్వభిధీయ	౧౯౮	౨౭	వర్ధితః	వర్ధితః
		భిధీయ	తేతదాక్రమ	౧౯౯	౨౮	సంగచ్ఛతే	సంగచ్ఛతే
		త ఇతి	ణకాలేతుబ్ర	౨౦౦	౨౯	ఇతరచ్చ	ఇతరచ్చ
		పౌరా	హ్మణాక్షాళిత	౨౦౧	౩౦	స్వాదదాన	స్వాదదాన
		ణికీకథా	పద, మితువ	౨౦౨	౩౧	వప	వప
			క్రమ్య	౨౦౩	౩౨	సంభావనా	సంభావనా
			క్రమపదాశ్లిష్ట	౨౦౪	౩౩	కస్తేయప	కస్తేయప
			మణిసూపుర	౨౦౫	౩౪	దస్మిః	దస్మిః
			పూరితంజలం	౨౦౬	౩౫	గుచ్ఛః	గుచ్ఛః
			తచ్ఛదనాద	౨౦౭	౩౬	శబ్దస్య	శబ్దస్య
			భాగ్గిరిమూ	౨౦౮	౩౭	యజ్ఞమ	యజ్ఞమ
			ర్షిసమాపత	౨౦౯	౩౮	నా	నా
			త్ ఇతిపా	౨౧౦	౩౯	పపన	పపన
			రాణికీకథా	౨౧౧	౪౦	సాదై	సాదై
౧౮౧	౮	నివతితు	నివతితు	౨౧౨	౪౧	మేప	మేప
౧౮౪	౧౬	భావః	భావః	౨౧౩	౪౨	స్థితే	స్థితే
౧౮౫	౧	ద్విజేర్వరే	ద్విజాత్తమే	౨౧౪	౪౩	సంభావ్య	సంభావ్య
౧౮౮	౧౦	రతిశయో	రతిశయో	౨౧౫	౪౪	భ్యజ్జగ	భ్యజ్జగ
		క్తిః	క్తిః	౨౧౬	౪౫	స్థాస్యతే	స్థాస్యతి
౧౯౦	౧౯	అధ్యాసీనః	అధ్యాసీనః	౨౧౭	౪౬	యష్టక్	యష్టక్
౧౯౩	౮	విశిష్టి	విశిష్టి	౨౧౮	౪౭	నతపల్ప	నతపల్ప
౧౯౫	౨౩	ఆపృత్తి	ఆపృత్తి	౨౧౯	౪౮	ప్రబన్ధం	ప్రబన్ధం
౧౯౭	౧౪	ఇవిశ్వః	ఇతివిశ్వః	౨౨౦	౪౯	పుష్టా	పుష్టా
౧౯౯	౧౧	అత్యధనుః	అత్యధనుః	౨౨౧	౫౦	రదా	రదా
౧౯౪	౨౫	దావాన్తకం	దావాన్తకం	౨౨౨	౫౧	దైవం	దైవం
౧౯౫	౨	సేవితం	సేవితం	౨౨౩	౫౨	శేనైవ	శేనైవ
౨౦౦	౮	ద్వమిరద	ద్వమిరద	౨౨౪	౫౩	కావ్యస్యా	కావ్యస్యా
				౨౨౫	౫౪	శమ్ము	శమ్ము

శ్రీహంససందేశవ్యాఖ్యశుద్ధాశుద్ధపత్రికా

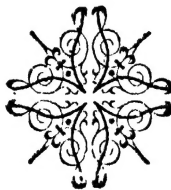
పుట	పేజ్	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పేజ్	అశుద్ధ	శుద్ధ
	౧౫	కారారణ	కారణ	౧౧	౧	అజ్గ	అజ్గ
౧౧౧	౧౬	ద్వధమ్	ర్వధమ్	౧౬	౧	కృతార్థ	కృతార్థ
౧౧౩	౩	వర్జనస్య	వర్జనస్య	౧౭౧	౩	ణసముప	ణోప
౧౧౪	౨౭	ప్రస్థ	ప్రస్థ	౧౭౨	౬	పియ	పియా
౧౧౫	౧౪	లిక్ష్ణా	లిక్ష్ణా	౧౭౪	౧౧	తుల్యమిత్య	తుల్యేత్య
	౨౧	యమట్	మయట్	౧౭౭	౨౭	ముదాపా	ముసాదా
౧౧౭	౧౯	ప్రథిత	ప్రథిత	౧౭౭	౮	కాలికా	కలికా
౧౧౯	౪	శవ్యర్యాః	శవ్యర్యాః	౧౭౯	౨౩	న్యవధా	న్యవధా
	౨౨	తస్తేన	తస్తేన	౧౮౧	౨౦	రాంతరః	రాంతరం
	౨౭	మిక్ష్ణీ	మిక్ష్ణీ	౧౮౨	౧౫	త్యక్తవాత్	త్యక్తవాత్
౧౩౧	౧	లక్ష్మణ	లక్ష్మణ				
౧౩౩	౨౩	హిక	హిక	౧౮౪	౨౭	సముచ్చ	సముచ్చ
౧౩౪	౯	దృత్వరి	దృత్వరి	౧౮౫	౨౧	బద్ధ్యా	బద్ధ్యా
౧౩౫	౯	భావః	భావః	౧౮౯	౧౫	వేపం	వేపం
	౨౫	ప్రథమి	ప్రథమి	౧౯౧	౯	సామన్య	సామాన్య
౧౩౬	౨౭	పతీక్ష	పతీక్ష	౧౯౩	౧౫	నూత్ర	నూత్ర
౧౩౭	౧౦	మృద్ధే	మృద్ధే	౧౯౭	౨౦	బలదం	బలదం
	౧౯	సమస్త	సమస్త	౧౯౮	౨౪	విశేషణ	విషేణ
౧౩౯	౩	గారఃతం	గారఃతం	౧౯౮	౧౦	షణ్ణవ	షణ్ణవ
౧౪౧	౧౮	శ్రేణిర్యా	శ్రేణిర్యా	౧౯౬	౧౬	అనారత	అనారత
	౨౬	సవర్ణతా	సవర్ణతా	౧౭౭	౧౭	సాన్ధి	సాన్ధి
౧౪౪	౨౫	క్షేత్రజాత	క్షేత్రజాత	౧౯౯	౧౧	చక్షుః	చక్షుః
		సార్వజాత	సార్వజాత	౧౯౫	౧౫	ద్యస్తా	ద్యస్తా
౧౪౬	౨౭	సమర్థ	సమర్థ	౧౯౯	౧౯	చిత్తస్య	చిత్తస్య
౧౪౯	౧	సుపర్ణ	సుపర్ణ	౩౦౦	౧	తలక్షణం	తలక్షణం
౧౫౦	౩	మధ్యమమివ	మధ్యమమివ	౩	౪	ప్రథమి	ప్రథమి
౧౫౪	౨౧	ప్రప్రతిక	ప్రప్రతిక	౫	౫	పూర్వత	పూర్వవ
౧౫౬	౯	భూషణ	భూషణ	౨౧	౨౧	కృప్రలమ్భ	కృప్రలమ్భ
	౧౯	విశిష్టా	విశిష్టా	౩౦౧	౨౧	విభాను	విభావాను
౧౬౬	౧౫	జహ్వ	జహ్వ	౩౦౨	౨౦	పక్షి	పక్షి

శ్రీహంససందేశవ్యాఖ్యానము శుద్ధపత్రికా

పుట	శ్లో	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	శ్లో	అశుద్ధ	శుద్ధ
304	10	రిసాత	సారితం	102	శాస్త్రభి	శాస్త్రభి	
	10	మధురాః	మధురావి	302	దర్శనీ	దర్శనీ	
305	101	సాధ్య	సాధ్య	304	చానకి	జానకి	
	102	శయసే	శయనె	305	కొసలా	కొసలా	
306	10	శ్రేణి	శ్రేణి	101	నర్పతి	నర్పతి	
	101	భాసతత్తి	భాసేతత్తి	102	పానఃపు	పానఃపు	
	103	ప్రమ	ప్రథమ	103	లక్ష్మ	లక్ష్మ	
307	8	సుశాస్య	సుశిష్య	104	కావ్యద	కావ్యద	
	9	సుశాస్య	సుశిష్య	8	రితి	రితి	
	101	తన్త్రాం	తన్త్రాం	105	విద్య	విద్య	
308	103	నిలీన	విలీన	106	భవతి	భవతి	
309	103	జాయత	జాత	107	లాదీనిత్య	లాదీనిత్య	
	104	శ్రవణ	శ్రవణ	108	సుతసు	సుతసు	
310	105	భావనీత్వా	భావనీయత్వా	109	ఇత్య	ఇతీత్య	
311	106	సుశాస్య	సుశిష్య	110	గమేరిపి	గమేరిపి	
	107	క్షితు	క్షితు	3	యత్రయా	యత్రయా	
312	108	కురులే	కురులే	111	నా	నా	
313	109	దర్శనీ	దర్శనీ	112	శ్రేష్ఠః	శ్రేష్ఠః	
	110	నిర్మోప	నిర్మోప	113	వాసన్తికచి	వాసన్తికచి	
	111	గ్రహివృద్ధి	గ్రహివృద్ధి	3	తాగ్రజ	తాగ్రజ	
314	112	అతః	అస్తః	114	మీనమేష	మీనమేష	
	113	సర్వాః-ప్ర	సర్వాః-ప్ర	115	దర్శనాన్త	దర్శనాన్త	
	114	ధారయః (ఇత్యుత్తరం)	అ	116	స్థూల	స్థూల	
	115	ధవాసమానంచతల్	అ	117	స్థితాని	స్థితాని	
	116	హృదయం-చెతి కర్తృధార	అ	118	అనేన	అనేన	
	117	యవవాస్తు-యోగవిభాగ	అ	119	స్వనితం	స్వనితం	
	118	పక్షే-ఉత్తరపదమాత్ర	అ	120	తథాకాది(త్యుత్తరం)ప్ర	తథాకాది(త్యుత్తరం)ప్ర	
	119	మిత్రకస్య సభావస్యత	అ		నేర్భావాదికా త్యుత్తరి	నేర్భావాదికా త్యుత్తరి	
	120	త్యాపి నిర్గుళత్వాత్	అ		క :- స్వయంతేకైర్పరాది	క :- స్వయంతేకైర్పరాది	
315	121	వదన	వదన		కాదదంతాల్-ర్మణికోవా	కాదదంతాల్-ర్మణికోవా	

శ్రీహంససందేశవ్యాఖ్యానశుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పత్రికా	అశుద్ధ	శుద్ధ	పుట	పత్రికా	అశుద్ధ	శుద్ధ
		స్వనితెలిపారే				అలక్షి	లక్షి
382	౧౧	తెట్టేతావ } తెట్టేట్టేతా	3౬౧	౧౧	శాస్యతే	శిష్యతే	
		తా } వతా		౨౬	రావణ	రావణ	
	౧౫	కార్యే కారియ్యే	3౬౨	౨౦	తథాక్తా	తథాక్తా	
3౫౦	3	స్వార్థశే-కా } స్వార్థతే		౧	అది	అది	
		మిన్యే } కామిన్యే	3౬౪	౧౫	రోపయన్యః	రోపయన్యః	
							భి
3౫౨	౧౨	తికః-తి } తికః శుపూజ		౨3	యథాక్వా	యథాక్వా	
		న్యేభ్యః } తంభాతి-అత	3౭౧	౪	జజ్ఞాసా	జిజ్ఞాసా	
				౪	జజ్ఞాసా	జిజ్ఞాసా	
				౧	మచార్యా	మాచార్యా	
3౫౪	౬	హృష్టో హృష్టో			ణాం	ణాం	
3౫౬	౫	శయాయాం } శయ్యా	3౮౧	౧3	అపశస్తా	అపశస్తా	
				౨౦	కాత్యయో	కాత్యయో	
	౧౧	శాస్యతే	శిష్యతే		క్తిః	క్తిః	
	౧౬	యశ్చాస్యా	యశ్చాస్యా	౨౪	సద్విషయ	సద్విషయ	
3౫౮	౬	సృజమివ	సృజమివ				

Tel 1080

